

Vilties kelias

niekada nesibaigia

Vilties kelias

niekada nesibaigia

*Aleksandra ir Juozas Kazickai
apie savo gyvenimą*

VILNIUS, 2018

UDK 821.172-94

Ka677

3-oji papild. ir patais. laida

Viršelyje: Juozas P. Kazickas ir Aleksandra Kazickienė, jos 85 gimtadienio proga

Vilniuje 2005 m. birželio mėn. Foto Rolando Auksakio

Viršelio autorė Ginte Genender

Visos kitos fotografijos iš Kazickų šeimos archyvo

© Aleksandra Kazickienė, Juozas P. Kazickas, Valdas Bartasevičius, 2002

© Juozas P. Kazickas, Valdas Bartasevičius, 2013

© Jūratė Kazickaitė, 2018

© Petro ofsetas, 2018

ISBN 978-9986-16-949-9

Turinys

Mano Tėvas, mano Tėvynė. Jūratė Kazickaitė 9

Padėkos žodis gyvenimui. Juozas P. Kazickas... 15

Šeši tremties dešimtmečiai 23

Iš Juozo Kazicko tetos

Grasilijos Sereičikaitės-Meiluvienės

atsiminimų apie tremtį Rusijoje 23

Sugrįžimas į pažadėtąją žemę 37

Vaikystė..... 37

Gimnazijos metai 41

Atsargos karininkas ir studentas..... 50

Atrastasis Vilnius 53

Šoko metai: pirmoji sovietų okupacija 56

Mano Džuljeta vardu Aleksandra 63

Darbas okupuoto Vilniaus savivaldybėje 75

Okupacija baigiasi – okupacija prasideda 79

Džiaugsmą keičia pasibaisėjimas 84

Karo sunkumai prislegia Lietuvą 90

Mūsų mažasis stebuklas 94

Antinaciniame pogrindyje 95

Vilčių žlugimas: Lietuvoje vėl rusai 105

Tėvynės praradimas..... 117

Bėgimas į nežinią..... 117

Tolyn į Vakarus..... 129

Merdinčioje Vokietijoje 139

Amerikiečių prieglobstyje 149

Išėjusiems grįžti ar negrįžti?	163
Nepamirštamas mano draugas Julijonas Būtėnas	165
Lemtingi sprendimai	169
Sudie, Europa!	175
Naujojo pasaulio malonės	185
Amerikos pažinimas	185
Kūrimosi Amerikoje vargai	189
Likimo dovana – Yale'io universitetas	196
Viliojantys pasiūlymai	206
Lemtingas apsisprendimas	210
Verslo sukuriuose	214
Nuosmukio dienos, sėkmės metai	221
Savu keliu	230
Rojaus adresas: Bahamos, Ket Kei sala	242
Sodininko džiaugsmas ir rūpesčiai	251
Rojų siaubia uraganai	255
Ket Kei rojaus svečiai	257
Mūsų odisėjos	261
Juoda žinia	264
Golgotos kelias	269
Medžiotojo aistros ir džiaugsmas	272
Draugystės menas	279
Tiltai į tėvynę	297
Susitikimai su tautiečiais	297
Kelionės į Lietuvą	302
KGB šmėkla	310
Nemirštanti viltis	316
Subtilios paslaugos draugams	318
Amerikos prezidentams – apie Lietuvą	325
Nepriklausomybės priešaušris	338
Vakarai praveria duris Lietuvai	346
Diplomatinės vingrybės	362
Nerimo mėnesiai	366
Pasaulis atranda Lietuvą	374
Verslo vedlio pareigos	385

Sėkmės kūdikis „Omnitel“	397
Politinės pažintys	410
Išėjusiems džiaugsmas sugrįžti	422

Dar vienas dešimtmetis

Kelionė į šeimos istorijos ištakas	427
Naujas verslas Lietuvoje	436
Poilsio laikai	440
Apie vaikus ir jų šeimas	444
Apie draugus ir draugystę	447
Sudie, mano Alyte... ..	452
Dingęs dienoraštis	453
Mūsų nelaimių istorija	456
Mano ligos	464
Mintys užverčiant knygą	468

Apie Juozo P. Kazicko laiškus Aleksandrai Kazickienei. Jūratė Kazickaitė.....

Vertėjos mintys. Neila Baumilienė.....

Brangūs laišakai.....

Paskutinė kelionė į Čiornąją Padiną. Jūratė Kazickaitė

511

Mano Tėvas, mano Tėvynė

1918 m. balandžio 16 d. gimus mano tėvui, pribuvėja pasakė: „Jis gimė marškinėliuose“. Per amžius daugelyje kultūrų tai buvo laikoma ypatingo laimingo gyvenimo ir didelių pasiekimų ženklu. Žmonijos istorijoje taip gimė ne vienas talentingas žmogus, tarsi būtų įsuptas ir apsaugotas antros odos.

Juozo P. Kazicko gyvenimo istorija iš tiesų liudija apie laimę ir pasiekimus. Jam teko trauktis iš Lietuvos per karą, atvykti į Ameriką tuščiomis, tačiau, būdamas išmintingas, jis sugebėjo susikurti puikų gyvenimą. Per penkiasdešimt sovietinės Baltijos valstybių okupacijos metų tėvas neprarado meilės savo šaliai ir vilties, kad vieną dieną ji vėl bus laisva. Ir tai iš tikrųjų įvyko 1990 m. kovo 11 d., Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

1944 m., sovietinei kariuomenei besiartinant prie Lietuvos, mano tėvas priėmė skaudų sprendimą ją palikti. Buvau kūdikis motinai ant rankų, tačiau metams bėgant šią istoriją girdėjau tūkstantį kartų. Mes buvome vilkstinė sunerimusių sielų, dvidešimt vienas žmogus: vyrai, moterys ir vaikai, arklių tempiamuose vežimuose su gale vedama karve, per tamsius miškus judantys vakarų link, toluomoje aidint artilerijos šūviams.

Mes saugiai atvykome į perkeltų asmenų stovyklas Vokietijoje ir ne vienerius metus gyvenome nežinomybėje. Mano tėvas išnaudojo savo ribotas anglų kalbos žinias vertėjaudamas JAV kariuomenei, o jos dėka mes, alkani karo pabėgėliai, paragavome tokių skanėstų, kaip balta duona ir žemės riešutų sviestas.

Pirmuosius vaizdus atsimenu tik nuo 1947 m. vasario, kai kroviniu laivu „SS Ernie Pyle“ perplaukėme audringą Atlantą, ir aš pirmą kartą pažvelgiau į dangoraižius ir laisvės simbolį – Laisvės statulą. Tai buvo per mano ketvirtąjį gimtadienį, o vyriausiasis virėjas iškepė man tortą. Tačiau mano džiaugsme buvo ir kartėlio, nes skudurinei lėlei, kurią aš visa da nešiojau, nutrūko galva. Tai nutiko grūstyje, kurią sukėlė minia, skubanti pažvelgti į savo Pažadėtąją žemę. Mama liepė man lėlę išmesti per

bortą, ir aš ašarodama paklusau. Dar dabar prisimenu begalvį skudurinį ryšulėlį, plūduriuojantį drumzliname vandenyje. Jaučiausi sugniuždyta, nors mama mane patikino, kad Amerikoje aš turėsiu daug didelių puikių lėlių. Mus priėmusi šeima Bruklina iš tikrųjų padovanojo man amerikietišką lėlę. Ji buvo kieta ir nemiola, nuo jos sklido aštrus chemikalų kvapas. Tačiau tai buvo pati didžiausia lėlė, kurią kada nors buvau mačiusi.

Mano tėvui teko dirbti draudimo agentu Vilksberyje, Pensilvanijoje, dar iki mums persikeliant į Niu Heiveną, kur jis pradėjo studijuoti ekonomikos mokslų doktorantūroje Yale'io universitete. Aš miegodavau tame pačiame miegamajame, kur ir mano tėvai. Mes kartu su kitais nuomininkais gyvenome dideliame name Chapel gatvėje. Man patikdavo šliuožti raudonmedžio turėklais ir kaišioti nosį į kitų žmonių kambarius, kuriuos mano mama valydavo. Nors ji turėjo universitetinį išsilavinimą, niekada nesiskundė, kad turėjo šveisti kitų žmonių tualetus.

Mano tėvai nepaprastai mėgo muziką, ypač operą. Šeštadienio popietėmis aš gulėdavau ant grindų ir piešdavau, o per radiją Milton Cross pasakodavo kokios nors nuostabios operos siužetą. Mano mama, turėjusi puikų balsą, dažnai pritardavo arijoms. Jaučiausi saugi ir mylima, o karo metai atrodė tarsi likę toli praeityje.

Kai tėvas nusprendė tapti verslininku, atsisakydamas siekio tapti universiteto profesoriumi, mes persikraustėme į Niu Rošelį, ir mūsų šeima greitai išaugo. Per šešerius metus gimė keturi berniukai, o savo paaugliškus šeštadienius aš praleisdavau prižiūrėdama brolius ir pagelbėdama mamai. Ji visuomet su pasididžiavimu sakė, kad jai nereikėjo samdyti auklės.

Mūsų namuose Lyncroft gatvėje, kuriuos pastatė mano tėvas, buvo įrengtas didelis rūsys su stalo teniso stalu ir puikiu traukinukų rinkiniu berniukams. Ant vienos iš sienų lietuvių dailininkas Česlovas Janušas nupatė jūrą, kurios krintančių bangų putoje buvo paslėptas sutrumpintas mano mamos vardas – Alė. Kai turėdavome svečių, buvo smagu stebėti, kas pirmas atras tą įrašą bangose.

Mūsų namuose dažnai vykdavo šventės. Tėvai mėgo bendrauti ir negailėjo šampano. Jų lietuviai draugai dažnai ateidavo pašokti ir padainuoti. Neišvengiamai, vakarui artėjant, jų dainos iš linksmybų liaudies melodijų virsdavo gaudžiomis baladėmis, kurias vainikuodavo mūsų liūdna „Tautiška giesmė“. Ir tada visi apsiverkdavo. Jie apgailėdavo savo Tėvynę

su skausmu, kad niekada nebevaikščios Baltijos pajūriu, jiems neteks uostyti kvapnių pušų ir vasaromis pievose nepins dobilų vainikų.

Besiklausydama šių dainavimų viršuje, savo kambaryje, liūdėdavau. Man atrodė, kad šie vargšai imigrantai stengėsi išsaugoti bepranykstančią svajonę. Komunistinė sistema buvo dar stipri, ir atrodė, kad niekas niekada nepasikeis. Lietuvos nebuvo net žemėlapyje.

Tačiau mano tėvas visuomet stengdavosi pabaigti vakarą viltingesne daina. Širdies gilumoje jis tikėjo, kad Lietuva vieną dieną vėl bus laisva, ir atrodė, kad jis tuo nė akimirką nebuvo suabejojęs. Jis žinojo, kad komunistinė sistema pasmerkta, nes žmogiškas laisvės siekis yra nenugalimas. Jis galvojo, kad galbūt Sovietų Sąjunga sugrius iš vidaus, kaip koks bjaurus milžiniškas drakonas, kurio širdis plyš nuo jo paties svorio. Įtemptais Šaltojo karo metais jis vis spėliodavo: galbūt didžiosios valstybės įsitrauks į Trečiąją pasaulinį karą, ir kovų sumaištis metu okupuotos tautos sukils bei nutrauks savo grandines? Tačiau net pačiose drąsiausiose svajonėse jis negalvojo, kad jo Tėvynė sukels Sovietų Sąjungos skilimą.

Na, o visą laiką iki šio dramatiško įvykio mano tėvas plėtojo verslą, nuo pat pradžių suvokęs, kas yra toji pagrindinė sėkmės paslaptis. Šiandien tai vadinama ryšių kūrimu, tačiau jis viską grindė savo nuoširdžiu noru susipažinti su naujais žmonėmis. Jo energingas charakteris, šilta asmenybė ir charizma pritraukdavo pačius įvairiausius žmones.

Žinau, kad mano tėvui verslo sandoriai ne visada buvo sėkmingi, ir kartais net nebūdavo pinigų. Tačiau išdidumas neleido jam keisti gyvenimo būdo, ir jis nemanė, kad šeima turėtų gyventi mažiau kokybišką gyvenimą, net jei banko sąskaita tuščia. Net pačioje gyvenimo Amerikoje pradžioje tėvas darė viską, kad mes džiaugtumėmės gyvenimo gerove. Vienas iš malonumų, kuriuo mėgavomės mes trise, kol dar gyvenome Niu Heivene, buvo kassavaitiniai kino filmai. Jis nuodugniai sudėliodavo šeimos biudžetą, kad mes turėtumėm tą ypatingą džiaugsmą. Kai kino teatruose pasirodė filmas „Išnykę be pėdsako“ („Gone With the Wind“) ir pasirodė, kad bilietai kainavo dvigubai daugiau, nei buvo suplanuota, kiti lietuviai apsisukę ėjo namo, o mes įžengėme į kino salę. „Tai mūsų kino vakaras, ir nesvarbu, kiek jis kainuos, mes eisim žiūrėti kino“, – pasakė tėvas.

Pirmaisiais verslo kūrimo metais mano tėvas labai daug keliavo. Kartais išvažiuodavo keturioms penkioms savaitėms, kad surastų naujų vers-

lo galimybių Europoje ar kitur. Tačiau aš puikiai žinojau, kad kai tik jis grįš, mama ir aš būsimė apipiltos dovanomis. Dovanos negalėjo atstoti ilgų vienišų savaitės be jo šalia, tačiau aš galvoju, kad taip jis jautėsi mažiau kaltas dėl nebuvimo namie.

Mane nuolat stebino, kiek naujų žmonių jis susitikdavo savo kelionių metu: korporacijų titanus, tarptautinius diplomatus, milijonierius. Jis juos visus traukė savo charizma, humoro jausmu ir puikiais bendravimo įgūdžiais. Ir dažnai, atrodo, visiškai atsitiktinai jam pasitaikydavo proga išnaudoti šiuos ryšius, primenant apie komunistų okupuotos Lietuvos laisvės bylą. Jo gyvenimo istorija yra pilna atsitiktinių pažinčių, kurios virsdavo susitikimais su galią turinčiais asmenimis, kurie galiausiai tapo Lietuvos nepriklausomybės lobistais. Vienas ryškiausių pavyzdžių buvo jo mintis 1990 m. Lietuvos ministrės pirmininkės Kazimiros Prunskienės vardu paskambinti savo geram draugui Vašingtone. Lietuva buvo ką tik paskelbusi nepriklausomybę ir savo drąsiu žingsniu galiausiai sukėlė visos Sovietų Sąjungos žlugimą, bet tuo metu pasaulis dar nebuvo atkreipęs į ją dėmesio. Skambutis telefonu nulėmė ne tik tai, kad Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas jį pakvietė į susitikimą, tačiau į juos pakvietė ir Anglijos, Vokietijos, Prancūzijos valstybių vadovai. Aš tikiu, kad šie veiksmai buvo pagrindas Lietuvos priėmimui į tarptautinę bendriją.

Jo vienintelis siekis buvo daryti viską, ką tik galėjo, savo mylimos Tėvynės labui. Ši gili meilė savo kraštui ir buvo mano tėvo gyvenimo pagrindas. Nesvarbu, ar tai buvo antikomunistinė kalba, sakytą ankstyvaisiais gyvenimo Amerikoje metais, ar spaudimas senatoriams ir Kongreso nariams palaikyti Lietuvos priverstinio okupavimo nepripažinimą, ar verslo kūrimas, siekiant sustiprinti Lietuvos ekonomiką, – visa tai jis darė, kad Tėvynė taptų klestinčia laisvo pasaulio valstybe.

Gilus tikėjimas buvo jo pagrindinis vadovas, nepajudinamas net ir tamsiausiais laikais. Tai buvo švyturys, dėl kurio jis susitelkdavo ir dėdavo visas pastangas. Mano tėvas išliko sąžiningas, geraširdis ir dosnus. Jis visuomet galvojo, kad laisvė yra viena iš Dievo vertingiausių dovanų, kurią reikia branginti ir apginti. Ir liko Aukščiausiam amžinai dėkingas už gausias savo gyvenimo dovanas.

O didžiausia gyvenimo dovana buvo jo žmona ir mano mama Aleksandra. Per tėvo ilgą ir labai įdomų gyvenimą jo ištikima pakeleivė buvo

mano mama. Mano nuomone, jo gyvenimas būtų buvęs visai kitoks be šios nepaprastos pasiaukojusios moters, kuri jam padėjo pasiekti svajonių. Ji galbūt galėjo tapti operos žvaigžde, bet pastūmėjo į šoną savo pačios svajones, kad augintų šeimą ir padėtų savo vyrui. Kartais ji pritarė jo pašėlusiams siekiams, o kartais pašiepdavo juos, numanydama jų beprasmiškumą. Kokia bebūtų jos reakcija, mano tėvas užsispyrė ir įrodydavo, kad ji buvo teisi arba klydo.

Jų tvirta santuoka, trukusi 70 metų, įkvepia. Ir pačiais laimingiausiais, ir pačiais sunkiausiais metais jie laikėsi vienas kito. Kartu jie sukūrė šeimą, kuria mano tėvas labai džiaugėsi, ir jis niekada nebūdavo laimingesnis nei šalia vaikų ir vienuolikos anūkų.

Mano tėvas mums visiems perdavė tvirtą pareigos jausmą Lietuvai. Mano pirmoji kelionė į ją buvo 1968 m., kai aš penkias dienas lankiausi Vilniuje, bendraudama su mano tėvų senais draugais. Aš mačiau jų akyse neviltį. Juose nemačiau gyvenimo džiaugsmo. Mes net negalėjome atvirai pasikalbėti, nes visur buvo mikrofonai: po mano lova, viešbutyje, ir dirbtinėse gėlėse ant stalo, restorane. Aš lengviau atsikvėpia, lėktuvui pakilus, bet liūdėjau dėl mano Tėvynės beviltiškos padėties – atrodė, kad ji bus amžinai įkalinta okupantų gniaužtuose.

Tad aš buvau labai laiminga 1990 m. kovo 11 d. kartu su savo tėvu sėdėdama Vilniuje, Seimo rūmuose, kai Lietuva ir vėl paskelbė nepriklausomybę. Su ašaromis akyse mačiau, kaip trispalvė, kuri buvo uždrausta dešimtmečiais, pakilo ir visam laikui uždengė nekenčiamus komunizmo simbolius: milžinišką bronzinį kūjį ir pjautuvą.

Mudu su tėvu apsikabinome, negalėdami patikėti tuo, ką matėme. Aš niekada labiau nesididžiauvau savo nedidele Tėvyne ir labiau nesidžiaugiau dėl savo tėvo, sulaukusio tos dienos. Net tuo metu aš galėjau jausti, kad jis jau planavo ateities darbus ir pagalbą Lietuvai.

Kai pradėjome jausmingai giedoti kažkada uždraustą Lietuvos himną, žodžiai man įgavo naują prasmę. Dabar kas kartą, kai girdžiu *Lietuva, Tėvyne mūsų*, aš galvoju apie savo tėvą – apie jo ilgą gyvenimą, daugybę gerų darbų ir pasišventimą šiai puikiai ir mums tokiai brangiai šaliai...

Jūratė Kazickaitė
2018 m. rugsėjis

Šiuos prisiminimus mudu su Aleksandra nusprendėme surašyti popieriuje pirmiausia galvodami apie savo anūkus. Gimę pasiturimoje aplinkoje Amerikoje, niekada nesusidūrę su skurdu, jie nė neišsivaizduoja, kaip gyvenome mes, jų seneliai, kokį nuėjome gyvenimo kelią.

Tačiau pradėję plaukti atsiminimų jūra, negalėjome apsiriboti tik gyvenimu Lietuvoje, karo baisumais, sunkia pabėgėlių dalia Vokietijoje ir nelengvais kūrimosi Amerikos žemėje metais. Išėjo ištisa knyga, aprėpianti visą mūsų gyvenimą. Gerokai dvejojau, ar verta ją leisti platesnei skaitytojų auditorijai, o ne vien kaip suvenyrinį leidinį, skirtą artimiesiems ir draugams.

Klausiau savęs, ar mūsų gyvenimo istorija gali būti įdomi kitiems. Tačiau labiausiai nuogąstavau, ar perskaičiusiems mūsų gyvenimo aprašymą nesusidarys įspūdis, kad ši knyga – viso labo paikas pasiturinčio žmogaus įnoris pasipuikuoti geru ir laimingu gyvenimu, įtakingomis pažintimis.

Pasakodamas apie savo gyvenimą ir pažintis su iš tiesų labai turtingais bei įtakingais žmonėmis siekiau priešingo tikslo. Bendravimas su jais padėjo man suvokti: dideli ekonominiai laimėjimai, pasakiški turtai – dar ne laimė. Žmogus laimingas gali jaustis tik tuomet, kai gražesnę gyvenimą kuria ne vien sau, bet ir kitiems. Juk jei esi laimingas, bet aplinkui nelaimingi žmonės, negali atsiduoti laimės jausmui, nes jį apkartina kitų skausmas.

Stebėdamas gyvenimą įvairiose pasaulio šalyse supratau ir kitą tiesą: net jei pats ir esi turtingas, kai tave supa didelis skurdas, negali laisvai džiaugtis turtų teikiamais malonumais. Turtas tada tampa iššūkiu, tikra rakštimi aplinkinių akyse.

Pasidarydavo nesmagu skaitant Lietuvos spaudoje straipsnius, kuriuose aš kartais net antraštėse vadinamas turtingiausiu pasaulyje lietuviu. Pirmiausia nemanau, kad tai tiesa. Iš viso neturėtų būti svarstoma, kas turtingiausias, kas antras ar trečias turtingųjų sąraše. Turtas – ne sportas, vietų

skirstymas čia neturi jokios prasmės. Juk žmogaus vertę lemia ne tai, kiek jis turi, bet tai, kiek jis sugeba duoti.

Savęs nevadinu turtingu žmogumi. Žinoma, didžiąją gyvenimo dalį gyvenau ir dabar gyvenu pasiturimai, bet ne tai svarbiausia. Svarbiausia, kad eidamas devintąją dešimtį galiu nedvejodamas sakyti: mano gyvenimas buvo ir yra laimingas.

Gyvenimas iš tikrųjų laimingas būna tik tuomet, kai žmogus dalijasi laime su kitais, kai kuria gražesnę gyvenimą ne tik sau, savo šeimai, bet ir prisideda, kad geriau gyventų aplinkiniai – iš pradžių esantys šalia, kartu dirbantys, vėliau ir jo miesto žmonės, jo šalies piliečiai.

Kalbu ne apie paprasčiausią savo uždirbtų pinigų dalijimą kitiems, nors labdara taip pat labai svarbi, didžiulį pasitenkinimo jausmą teikianti veikla. Turiu galvoje rūpinimąsi visuomenės reikalais, tokio verslo kūrimą ar tokios veiklos plėtojimą, kurie duotų naudos šaliai, ne tik būtų asmeninio turtėjimo šaltinis.

Darydamas ką nors, kas naudinga ir kitiems, kuri tarp žmonių savotišką magnetinį lauką – kūrybinę energiją, persiduodančią iš vieno kitam. Toji energija galiausiai grįžta iš kitų, praturtindama ir tave.

Tai gyvenimo tiesos, kurias paveldėjau iš tėvų. Jie nekalbėdavo apie gyvenimo prasmę, juolab tokiais žodžiais kaip aš, o tiesiog gyveno, natūraliai laikydamiesi dešimties Dievo įsakymų, mylėdami savo artimą, savo bendruomenę, savo šalį.

Man gyvenime sekėsi ir už tai esu dėkingas pirmiausia jiems, daug vargusiems ir kentėjusiems savo tėvams.

Įsiminiau Napoleonui priskiriamus žodžius: „Būk atsargus trokšdamas, nes troškimai gali išsipildyti.“ Tačiau gyvenimas išmokė, kad maži tikslai neretai reikalauja tiek pat pastangų kaip ir dideli. Tad įsitikinau: neverta bijoti net ir didžiausių savo svajonių.

Nesijaučiu turįs teisę sakyti pamokymus. Vis dėlto tiems, kuriems puikiai sekasi, norėčiau priminti, kad sėkmė neatsiejama nuo atsakomybės. Kam gyvenimas daugiau duoda, tam tenka ir didesnė atsakomybė.

Atsakomybės jausmas labai svarbus versle. Visada sakydavau, kad verslininkas privalo turėti kietą galvą ir minkštą širdį.

Vadovaujantis tik kieta galva, galima uždirbti daug pinigų, tačiau kartu gresia prarasti savo veiklos prasmės pojūtį. Grynas savanaudiškumas džio-

vina sielą ir trukdo žmogui būti laimingam.

Vien minkšta širdis versle taip pat nėra geras patarėjas. Reikia mokėti pasakyti ir „ne“. Kitaip gresia nesėkmės. Tik kietos galvos ir minkštos širdies pusiausvyra geriausiai padeda plėtoti ekonominę veiklą visos bendruomenės, šalies labui.

Tai verslo ir moralės jungimas. Pasaulio patirtis byloja, kad jei kurios šalies ūkinis gyvenimas neturi tvirtų moralės pagrindų – ir ekonominė pažanga geriausiu atveju būna tik laikina ar net iliuzinė.

Lietuvai po penkiasdešimties izoliacijos nuo pasaulio metų nelengva įveikti atsilikimą. Kai keičiasi vertybės ir sunkiai ieškoma savo kelio, kartais susvyruoja ir moralės pamatai.

Vis dėlto visą gyvenimą buvau optimistas. Penkiasdešimt okupacijos metų neabejojau, kad sovietų imperija vis tiek kada nors žlugs ir Lietuva atkurs nepriklausomybę. Dabar, kai mano laikas, atrodo, vis greičiau bėga per devintąją dešimtį, esu dar didesnis optimistas.

Neabejoju, kad Lietuva pasivys Vakarų šalis, ir žinau, kad tų laikų nereikės taip ilgai laukti kaip nepriklausomybės. Pažanga jau šiandien akivaizdi, jos nepastebi nebent tas, kas, nuvargintas sunkumų, nepriteklių, tiesiog nenori atmerkti akių.

Net kai man būdavo labai sunku, kai jau atrodydavo, kad padėtis beviltiška, vis tiek neprarasdavau vilties. Ir visuomet išvysdavau į pagalbą skubančią Išeitį – todėl ir šią prisiminimų knygą pavadinau „Vilties kelias“.

Lietuvai labai trūksta vilties ir tikėjimo. Tad ryžausi išleisti savo atsiminimus: jeigu jie sustiprins nors vieno – ypač jauno – žmogaus viltį, jau nebus neprasmingas ir mano pasakojimas, kaip Sibiro tremtinių vaikas, paveldėjęs vien savo tėvų moralinius principus, nuėjo ilgą kelią nuo kieto gulto nešildomame kumetyne iki tviskančių maharadžos rūmų ir prestižiškiausių Amerikos klubų.

Norėčiau padėkoti Valdui Bartasevičiui, kuris ir pasiūlė man šios knygos mintį, pagelbėjo prisiminti pačius svarbiausius gyvenimo momentus, kalbindamas mane valandų valandas. Nors pradžioje dvejojau, tačiau jis padrąsino mane, kad savo gyvenimo istorija pasidalinčiau su visuomene. Valdas įgudusia ranka ir puikiu stiliumi užrašė daug pamąstymų ir prisiminimų.

Taip pat skubu pridurti, kad visi tekstai yra mano, užrašyti iš mano at-

minties, be jokių užrašų, dokumentų ar papildomų pokalbių su kolegomis, giminėmis bei draugais. Tad prisiimu visą atsakomybę už klaidas ir netikslumus, susijusius su tikrais faktais, ir atsiprašau, jeigu mano prisiminimai skiriasi nuo kitų tų faktų liudininkų.

Taip pat ši knyga yra ir padėkos žodis gyvenimui. Tai mūsų „ačiū“ artimiesiems, draugams. Tiems, kas būdami šalia daro mus laimingus, o iš jų pačiai brangiausiai, pasišventusiai, nuostabiai mano gražuolei žmonai Aleksandrai, kurią myliu su tuo pačiu užsidegimu kaip ir prieš 65 metus. Ir tiems, kurie jau nukeliavo į amžinybę, bet paliko mums neįkainojamą dovaną – nepamirštas bendravimo su jais akimirkas.

Juozas P. Kazickas
2006 m. vasario mėn.

Čiornaja Padinos
sodybos vartai

Iš Juozo Kazicko tetos Grasilijos Sereičkaitės-Meiluvienės atsiminimų apie tremtį Rusijoje

Gimiau netoli Kazachstano esančiose Rusijos stepėse, kurios driekiasi tarp Uralo kalnų, Kaspijos jūros ir Volgos upės. Ten tremtyje atsidūrė mano tėveliai dar būdami visai maži: mama, Natalija Bugaitė, – septynerių, tėvas, Jonas Sereičikas, – devynerių metų.

Įsiminiau mamos pasakojimą, kaip buvo ištremta mūsų šeima ir giminės:

„1863 metų Kūčių vakarą, visą dieną pasninkavę, susėdome prie stalo vakarienės. Staiga su trenksmu atsilapoja trobos durys ir į kambarį įsiveržęs žandaras įsako visiems skubiai rengtis kelionei. Kokiai? Kodėl? Nieko neaiškina, tik šaukia, kad greičiau kailinius ant pečių užsimetę eitume iš trobos laukan. Ten stovėjo rogės, kinkytos vienu arkliu. Į jas leido pasodinti tik mus, vaikus. Močiutė dar mėgino paimti patalus mums apkloti. „Ne! Negalima!“ – ėmė šaukti žandaras.

Gili žiema, gausu sniego, baisiai šalta. Pamatėme daugiau rogių su vaikais ir iš paskos kiūtinančiomis šeimomis – ne tik iš mūsų, bet ir iš kitų kaimų. Tai buvo rusų kerštas ir bausmė už 1863 metų sukilimą Lietuvoje, tuomet kazokų žiauriai baigiamą malšinti“.

Mano mama iki mirties neužmiršo baisių tremties vaizdų. Kaip ji ne kartą pasakodavo, dienomis žmonės, tik trumpai sustodami pailsėti, eidavę pas-kui roges, o nakvynei būdavo suvaromi į kokį pakelėj esantį kalėjimą. Alkani, sušalę, išvargę krisdavo vienas po kito ir čia pat kelyje mirdavo. Kai pagaliau lietuvių gurguolė pasiekė stepes prie Kazachstano, mano būsimoji mama jau buvo našlaitė. Ji net nelabai suprato, kas atsitiko, – tik dingę jos tėtis ir tuoj

pat – mamytė. Penki vaikai liko vieni – trys mergaitės ir du berniukai. Juos atidavė globoti jau anksčiau į tas vietas ištremtoms ukrainiečių šeimoms.

Atšilus orams, lietuviai paskirtoje vietoje ėmė statyti trobeles, vadintas „zemliankomis“. Plytas sulipdydavę iš molio ir šiaudų. Taip atsirado Čiornaja Padinos kaimas – iš viso jame įsikūrė apie 300 šeimų.

1863 m. lietuviai tremtiniai Čiornaja Padinos gyvenvietėje
1922 bado metais buvo šelpiami Lietuvos visuomenės

Mama pasakojo, kad žmonės iš pradžių vis maldaudavę rusų valdžios atstovų, kad leistų grįžti į Lietuvą, bet jie tik grasindavę bausmėmis ar net puldavę muštis, vos išgirdę tokius prašymus. Supratę, kad teks ilgai gyventi šiose vietose, lietuviai ėmė rūpintis, kaip išlaikyti katalikų tikėjimą, kaip išsaugoti savą kalbą. Vienas senyvas vyras, visų vadintas „seneliu Gudu“, padirbo didžiulį medinį kryžių. Aplink jį suklaupę žmonės meldavosi ir kiekvienoje maldoje vis prašydavo: „Dieve, grąžink mus į tėvynę Lietuvą.“

Kasdien juodą prakaitą liedami, lietuviai derlingose stepių žemėse pamazų prakuto. Tais laikais, kuriuos prisimenu jau ir aš, gyvenome didelėje,

gražiai sutvarkytoje sodyboje. Mūsų kiemas buvo aptvertas aukšta tvora su rakinamais vartais. Naktimis kaime budėdavo sargybiniai, turėdavę prižiūrėti, kad kas neužpultų, neapiplėštų ar nepadegtų sodybų. Dar būdavo paleidžiami nuo grandinės ir pikti šunys. Mat lietuviai gyveno daug geriau negu aplinkiniai kaimai. Tai kėlė piktų žmonių pavydą, visokie valkatos

1863 m. lietuvių tremtinių bendruomenė
Čiornaja Padinos gyvenvietėje 1922 metais

ir plėšikai jautė didelę pagundą ateiti į Čiornaja Padiną vagiliauti, plėšikauti. Būdavo vagiami arkliai, karvės, avys, vištos, darbo įrankiai, net visokie smulkūs namų rakandai, apskritai viskas, ką tik pavykdavo nugvelbti. Ypač didelis pavojus kaimui kildavęs, kai vasaromis vyrai ir dalis moterų išvažiuodavo visai savaitei dirbti į atokiau esančius laukus.

Aš – jauniausias vaikas šeimoje, pagrandukas. Dar buvau visai mažiukė, kai mano vyriausioji sesuo Katerina ištekėjo už Mykolo Kazicko. Greit jai gimė duktė Viktorė, už kurią aš buvau vos pora metų vyresnė. Mudvi labai susidraugavome, paaugusios drauge mokėmės už kelių kilometrų nuo Čiornaja Padinos esančioje aukštesniojoje mokykloje. Žiemomis po pamo-

kų namo negriždavome ir abidvi gyvendavome iš vienos ukrainiečių šeimos nuomojamame kambarėlyje. Būdama šiek tiek vyresnė, jaučiausi Viktorės globėja – yra tekę ją ginti nuo kartą kitą mus prilupti mėginusių rusiukų. Vakaraš niekur nė kojos nekeldavome be vyresniųjų.

Atsigriebdavome grįžusios į Čiornaja Padiną: dūkdavome, maudydavomės upėje. Ir čia nesiskirdavau su Viktorė. Net gavusi iš tėvų saldainių, bėgdavau su ja pasidalyti.

Prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Visi trys mano broliai buvo mobilizuoti į rusų kariuomenę. Sunkiai susirgo tėvelis. Mamai nuolat reikėdavo rūpintis ligoniu, o man, dar vaikui, – nemažu ūkiu. Bet mums labai daug padėdavo sesers Katerinos vyras Mykolas Kazickas, kuris buvo sužeistas ir todėl jį atleido nuo karo tarnybos. Galima sakyti, jis tapo mūsų ūkio administratoriumi, o aš – jo padėjėja. Virdavau didžiulius katilus valgio, prižiūrėdavau kupranugarius ir ypač vargdavau, kai tekdavo juos suvaldyti pakinkytus į pjaunamąją mašiną.

Karas baigėsi, bet atėjo dar sunkesni, dar neramesni laikai. Užgriuvo rusų revoliucija, po kaimus, vieni kitus keisdami, siautė ir plėšikaujantys raudonųjų daliniai, ir paprasčiausių ginkluotų plėšikų gaujos. Dvarininkai, karininkai, valdininkai buvo masiškai žudomi. Tik per stebuklą gyvas liko ir mano brolis Juozas, užsitarnavęs karo frontuose carinės rusų kariuomenės leitenanto laipsnį. Jis su grupe karininkų buvo atvestas sušaudyti, bet kulka jį tik sužeidė. Įkritęs į lavonų kaupinę duobę, brolis po kurio laiko atgavo sąmonę, išsikapstė iš po nedideliu sluoksniu užbertų žemių ir paspruko. Buvo gerų žmonių, jį slėpusių, maitinusių, bet atsirado ir tokių, kurie apie tai pranešė čekistams. Juozas negalėjo gyventi pas mus kaime, turėjo visą laiką slapstytis, kad išvengtų suėmimo. Mūsų namus ne kartą krėtė bolševikai, ieškojo Juozo bei kitų brolių, revoliucijos ir pilietinio karo metais taip pat negalėjusių sugrįžti į namus. Mudvi su mama ir sergantis bejėgis tėvas įstengėme išgyventi tik padedami giminių, ypač sesers Katerinos ir jos vyro Mykolo. Jie gyveno kitoje gatvės pusėje ir kai tik pastebėdavo kaime kokius ginkluotus vyrus, skubėdavo perspėti mus su mama, kad pasislėptume.

Tačiau sykį visai nedaug trūko, kad mane būtų nušovę. Į sodybą įsiveržę plėšikai iškratė visus namus, paėmė, kiek rado, maisto, pagriebė visokių

daiktų. Staiga vienas prieina prie manęs, atstato šautuvą ir klausia, ar jo nepažįstu. „Ne, niekada anksčiau gyvenime nebuvo sutikusi“, – atsakau. „Tavo laimė, nes nušaučiau, jeigu būtum mane pažinusi“, – sušvokštė vyriškis ir apsisukęs išėjo iš trobos.

Iš tikrųjų aš jį atpažinau – tai buvo bernas iš gretimo kaimo, bet instinktyviai pajutau, kad reikia apsimesti, neva niekada anksčiau nesu jo akyse regėjusi.

Tokiais baisiais laikais, vieną 1918-ųjų balandžio dieną, išgirdau, kad Viktorė sulaukė broliuko: mano vyriausioji sesuo Katerina pagimdė antrą vaiką – berniuką. Pakrikštijo jį Juozuku. Buvo įdomu žiūrėti į vystykluose spurdantį kamuoliuką. Tik gailėjomės su Viktorė, kad draugu jis mums nebegalės būti – pernelyg mažas. Bet laikas pašėlusiai bėgo ir Juozukas tapo Juozu Kazicku.

Užrašyta 1977 metais

Iš tėvų paveldėjau niekuomet manęs nepaliekantį gyvenimo džiaugsmo pojūtį. Mūsų šeima gyveno labai vargingai, bet tai netapo liūdesio ir nusi-vylimo šaltiniu: džiaugėmės ir tuo, ką turime, dalydamiesi kasdiene duona bei meile vieni kitiems.

Mano tėvai per visą savo gyvenimą vadovavosi keturiais principais, ku-riuos iš jų perėmiau ir aš: šeimynykščių tarpusavio meilė ir parama, kasdienis sunkus darbas, troškimas šviestis, gyventi pažangiau bei nepalaužiamas laisvės siekis. Žinoma, tokiais žodžiais jie neformuluodavę savo pažiūrų, bet natūraliai laikėsi šių principų. Tėvų pavyzdys ir buvo didžiausias man perduotas jų turtas.

Aš buvau jaunėlis – turiu dešimčia metų vyresnę seserį Viktoriją. Mūsų šeimoje tvyrojo didelė pagarba ir meilė tėvams. Prisimenu, kas vakarą, eidami gulti, pabučiuodavome tėvui ranką, o mamai skruostą. Mus motina taip pat palydėdavo miegui bučiniu, o tėvas paglostydavo galvą. Nuolat jausdavome, kad jie pasirengę viską paaukoti dėl mūsų, vaikų.

Mano seneliai, dar būdami maži vaikai, po 1863 metų sukilimo su gau-siu būriu kitų lietuvių iš Utenos apskrities Užpalių kaimo buvo ištremti į Pavolgio stepes. Kazokai įsiveržė į jų tėvų namus ramų Kūčių vakarą. Per keliolika minučių jiems buvo įsakyta susiruošti, pasiimti maisto ir šiek tiek drabužių. Jauniems teko eiti pėsčiomis, vaikams ir seniems leista sėsti į ro-ges. Vienas kazokas mano senelio senelei, tuo metu jau senyvai moteriai, pasakęs: „Tu, močiute, šiose rogėse valgysi, miegosi ir mirsi.“

Taip ir atsitiko. Ji ir daug kitų žmonių mirė per tą ištisus metus trukusį sukilimo dalyvių šeimų perkraustymą į Pavolgį. Iš pasakojimų žinau, kad ištėvusius kelionę lietuvių kazokai nuvežė į stepę ir liepė lipti su manta iš vežimų tiesiog plyname lauke. Pirmąją naktį žmonės nakvojo glausdamiesi vienas prie kito, tiesiog sniege išsikasę duobes. Gal prisimindami pirmąją nakvynę tremties vietoje čia įkurtą kaimą jie pavadino Čiornaja Padina – juodoji įduba. „Tai mūsų likimo juodoji duobė“, – sakydavę žmonės.

Išaušus rytui, po nakties, praleistos sniego duobėse, vyrai išėjo dairytis po apylinkes. Tik už kelių kilometrų jie užtiko neįprastai atrodančias sodybas: ten gyveno jiems anksčiau niekada nematytos rasės žmonės – totoriai.

Pasakojama, kad totoriai juos sutiko draugiškai, bet niekuo negalėjo padėti, nes patys gyveno neįsivaizduojamai skurdžiai. Lyg tyčia pirmoji lie-

tuvių tremties žiema Pavolgio stepėse pasitaikiusi nepaprastai šalta. Labai stigo maisto. Šaltis, neįprastos klimato sąlygos vieną po kito skynė pusba-džiu gyvenančius žmones. Ypač daug mirė vaikų ir senelių. Kito pavasario sulaukė tik stipriausieji.

Labai sunkiai tremtiniais sekėsi užauginti pirmąjį derlių. Jie nežinojo, kada ir kaip geriausia šiame krašte sėti javus, kada juos pjauti. Žmonės ne-buvo atsivežę nė paprasčiausių žemės ūkio padargų. Viską teko susimeis-trauti savo rankomis. Tačiau Pavolgio žemės buvo labai derlingos, nors va-saros čia ir trumpos. Jau po metų kitų lietuviai gyveno nė kiek ne prasčiau už vietos žmones, o iki 1917 metų revoliucijos spėjo susikurti nepalyginti aukštesnį gyvenimo lygį negu aplink gyvenantys totoriai, ukrainiečiai ir rusai. Lietuviai šiame krašte buvo laikomi turtingais. Jie augindavo grū-dus eksportui į Vakarų, turėjo nemažus gyvulių ūkius, kai kurie ėmėsi ir kitokių verslų.

Išgyventi nepakeliamai sunkiais pirmaisiais metais tremtinių šeimoms galėjo padėti tik Dievas. Viltis žmonės siejo su malda. Kai tik lietuviai tru-putį geriau įsikūrė, pirmiausia Čiornaja Padinos kaime pasistatė bažnyčią. Ilgainiui labiau prakutę net išsikvietė iš Lietuvos kunigą. Greit buvo įsteig-ta ir pradžios mokykla, kurioje vaikus imta mokyti lietuviško rašto. Moky-tojas taip pat atvyko iš Lietuvos. Taip ši lietuvių salelė Rusijos platybėse sugebėjo šešis dešimtmečius sergėti savą kalbą. Kai susikūrus Lietuvos valstybei grįžome į tėvynę ir apsigyvenome Vilkaviškio apskrityje, vietos suvalkiečiai net sunkiai suprasdavo, ką mes kalbame, nes išlaikėme visiškai nepakitusią XIX amžiaus vidurio Utenos apylinkių tarmę.

Mano seneliai nuo mažumės buvo persiėmę stipraus religinio jausmo. Katalikybės dvasia jie auklėjo ir savo vaikus. Šie maldingumo dvasią perda-vė savo šeimoms.

Prisimenu, Rusijoje, Čiornaja Padinoje, kiekviena mūsų diena baigda-vosi suklauptus, poteriais ir malda Dievui. Gegužės mėnesį kiekvieną vakarą mes dar kalbėdavome ir visą rožinį. Iš ryto taip pat pirmiausia visi drauge pasimelsdavome. Šių griežtų religinių tradicijų tėvai laikėsi ir šeimai grįžus į Lietuvą.

Žinoma, šiais laikais toks pamaldumas atrodytų perdėtas, bet anuomet nuolatinis bendravimas su Dievu stiprino geresnio gyvenimo viltį, teikė pasitikėjimo savo jėgomis ir padėjo tvirtinti šeimos ryšius.

Itin stipriai ir nuoširdžiai tikinti buvo mano mama, mergautine pavarde Katerina Sereičikaitė. Ji meldavosi labai susikaupusi, atrodydavo, tarsi tiesiogiai bendrautų su Dievu. Tikėjimas jai teikė dvasios ramybės, malda ji išliedavo ir savo skausmą, kurio per gyvenimą jai teko labai daug patirti.

Mano tėvas Mykolas Kazickas, baigiantis Pirmajam pasauliniam karui, buvo sužeistas. Sužeidimo būta labai rimto – kulka pataikė į plaučius ir juose įstrigusi liko neišoperuota. Vėliau, kai jau grįžome į Lietuvą, prisimenu, jis vis dusdavo, jam dažnai trūkdavo oro.

Gerai nežinau aplinkybių, bet girdėjau, kad tėvas buvo pakliuvęs į kažkokį susišaudymą, o žūti tais laikais žmogus galėdavo ir dėl visiško menkio.

Aš gimiau nepaprastai sunkiu metu – 1918 metų balandžio 16 dieną, kai Rusija liepsnojo nuo pilietinio karo.

Sakytum pro kažkokį rūką prisimenu vieną epizodą, kuris įstrigo mano, dar kūdikio, atmintyje: Čiornaja Padinos bažnyčios vaizdas, aikštė, kažkoks šaudymas, jaučiu prie krūtinės mane spaudžiančios motinos šilumą.

Tėvą daugiau prisimenu jau iš vėlesnių laikų. Mano atminty išskyla aukšto, lieso maždaug keturiasdešimties metų vyro vaizdas. Tai – mano tėvas, vaikystės prisiminimuose vis linksmi nusiteikęs, kažką skaitantis. Jis visą gyvenimą mėgo skaityti. Beje, ir rašė labai gražiai, tiesiog kaligrafiškai. Žiūrėdamas į rašantį tėvą, stebėdavau, kaip įmanoma taip lygiai ir dailiai išraityti raides.

Ėjo 1921-ieji, buvau nugyvenęs vos trejetą pirmųjų savo gyvenimo metų, kai Rusiją ištiko badas. Jau anksčiau, per revoliuciją ir pilietinį karą, žmonės, bijodami nuolat rengiamų ekspropriacijų, išplovė gyvulius, o javus išveždavo iš aruodų ir slėpdavo laukuose, supildami į krūvas ir užberdami žemėmis. Lietus supūdydavo grūdus. Telikdavo išpilti juos į Volgą ir badaujantys žmonės matydavo, kaip plaukia duona į Kaspijos jūrą. Maža to, tokios suirutės laikais dar užėjo sausra, nederlius. Tušti aruodai, tušti tvartai, iš bado proto netenkantys žmonės.

Tais bado metais, vasarą, iš Lietuvos į mūsų kaimą buvo atsiųsta maisto siunta: prisimenu, kaip žmonės, susirinkę aikštėje priešais bažnyčią, pasiima po paketėlį sriubos – šie siuntinėliai, atrodo, buvo skirti vaikams, nes įteikdavo juos motinoms, atsivedusioms mus, vaikus.

Į mūsų kaimą plūdo išbadėję, jau net ties mirties riba atsidūrę žmonės – totoriai, kirgizai, meldžiantys duoti jiems nors kokio maisto. Mat Čiornaja Padinoje gyvenantys lietuviai, nors ir vargo, vis dėlto nebadavo. Bolševikų daliniai vis eidavo per kaimus, atimdavo maistą, bet mūsų žmonės kažkaip įsigudrindavo jo prislėpti ir iš bado nė vienas nemirdavo.

1912 metai, Čiornaja Padina. Kazickų giminė:
Juozo Kazicko mama, tėvas, sesuo, dėdės, jis pats pasaulį išvyso po šešerių metų

Tačiau visur aplinkui buvo suvalgyta visa, kas gyva. Kaip vėliau pasakodavęs tėvas, maistui naudota net batų oda, kuri esą būdavo smulkiai supjaustoma ir išverdama. Pas mus, Čiornaja Padinoje, taip pat išnyko šunys, katės – juos išgaudė būriais į mūsų kaimą atklystantys išbadėję žmonės. Gindamiesi nuo jų, lietuviai užsirakindavo namuose, užsklėsdavo visas sklendes. Mat net ir labai norint duoti jiems kokią kriaukšlį duonos, buvę

labai pavojinga atidaryti duris, įsileisti ką nors vidun, nes grėsė, kad tuoj užgrius kiti, o bado ir nevilties iškamuočių žmonių sąmonė neretai jau būdavo aptemusi. Labai daug pasitaikydavo apiplėšimų, net nužudymų.

Tarsi šiandien regiu atmintin įsirežusį vaizdą: vakaro prieblanda, į langą beldžiasi nuo bado ištinusių veidu žmogus, matyt, totorius. „Valgyti, duokit valgyti!“ – maldauja jis rusiškai. Mano mama atpjauna nemažą gabalą duonos. Senelis puola ją piktai barti: „Ką čia ketini daryti? Jei tik atidarysi duris, žiūrėk, tuoj įsiverš ir kiti. Pagalvok, kas gali atsitikti!“

Vis dėlto mama jo nepaklauso. Greit praveria duris ir iškiša duonos gabalą. Man, vaikui, visam gyvenimui įsiminė ši bežodė krikščioniškumo pamoka: dalykis duona su kitais.

Vis dėlto iš mūsų gyvenimo Čiornaja Padinoje laikų mažai ką prisimenu – išlikusios tik kažkokios prisiminimų nuotrupos, tarsi mažos salelės atminties jūroje.

Atsimenu, kaip kartą su tėvais buvau išvežtas į toli nuo kaimo esančius laukus. Kasmet vos ne visai vasarai žmonės iš Čiornaja Padinos išvažiuodavo dirbti į stepes ir gyvendavo palapinėse. Namus prižiūrėti likdavo tik seneliai.

Sykį važiuojant kupranugarių tempiamu vežimu, aš iškritau ir niekas iš suaugusiųjų nepastebėjo, kas atsitiko. Matyt, iš išgąščio net garsiau nešūktelėjau. Atsipeikėjęs ėmiau bėgti verkdamas paskui vežimą, bet jis vis tolo. Apėmė baisus jausmas – lyg būčiau likęs vienas visame pasaulyje. Sako, mano sesuo pirmoji apsižiūrėjo, kad dingau iš vežimo. „Kurgi Juozukas?!“ – aiktelėjus jai ir tėvai apsidairė. Tuomet ir pamatė, kad aš jau kažin kur atsilikęs stepėse.

Tačiau ryškiausiai įsirežė į atmintį mūsų kelionė iš Čiornaja Padinos į Lietuvą, kai, mūsų atkurta valstybei susitarus su Rusija dėl lietuvių repatriacijos, mūsų šeima nusprendė grįžti į protėvių žemę. Išvykome ankstyvą 1922-ųjų vasarą ir keliavome gerus tris mėnesius. Anksčiau niekuomet nematyta, bet nuolat pasakojimuose minimą tokią nuostabią gražią senelių gimtinę, kurią laikėme ir savo tėvyne, išvydome tik gerokai rudeniui įsibėgėjus.

Į Lietuvą išvyko diduma Čiornaja Padinos lietuvių kolonijos. Dalis šeimų vis dėlto nesiryžo palikti Rusijoje gerai sutvarkytų ūkių, sūriu prakaitu sukaupto turto. Jie atkalbinėjo išvažiuojančiuosius sakydami, kad Lietuvoje

niekas nelaukia grįžtančių dar 1863 metų sukilimo tremtinių, o esą čia, Rusijoje, pamažu turėtų nurimti sumaištis ir stiprių ūkininkų gyvenimas vėl tapsias normalus.

Vis dėlto visa mūsų giminė tvirtai apsisprendė grįžti į tėvynę. Tai nebuvo taip paprasta – reikėjo išsirūpinti dokumentus, įrodančius, kad išvykstantis asmuo arba bent jo tėvai yra kilę iš Lietuvos. Tekdavę kažkam iš šeimos važiuoti net į Maskvą ieškoti gimimo metrikų. Ir štai pagaliau pajudėjome kelionėn.

Man buvo tik ketveri metai, bet aiškiai prisimenu, kaip su gausia mūsų manta kėlėmės per Volgą. Teko sustojus ilgai laukti, gal net kelias dienas, kol atsiras, kas perkeltų į kitą pusę. Man, vaikui, įsiminė Volgos platybės. Matau vaizdą: save ant motinos rankų ir valtį, rėžiančią juodus, bangomis pasiūšiusius upės vandenį, pamažu artėjančią kitą krantą. Ten, anapus Volgos, buvo kažkokia geležinkelio stotis. Vėl ilgas traukinio laukimas valgant, miegant ant maišų ir dėžių, kur sukrautas mūsų Rusijoje užgyventas turtas.

Mano tėvai, kaip ir kitos Pavolgyje gyvenusios lietuvių tremtinių šeimos, sugebėjo prakusti ir vertėsi nepalyginti geriau negu dauguma vietinių rusų. Čiornaja Padinos žemė užaugindavo gerą derlių. Mūsų šeima grūdus parduodavo eksportui į užsienį. Turėjome jaučių, kupranugarių. Nors gyvenome kaime, prieš revoliuciją tėvai net nusipirko namą Saratove. Bolševikų supratimu, mes buvome tikri buožės. Jeigu nebūtume sugrįžę Lietuvon, vėliau neišvengiamai mus būtų ištremę į Sibirą.

Sovietų Rusijos valdžia uždraudė repatriantams išsivežti aukso. Mūsų šeima per daugelį juodo darbo metų buvo jo šiek tiek įsigijusi ir nelegaliai gabenosi į Lietuvą gudriai paslėptą pataluose, kad kai mus kratys, niekas nerastų. Baldus, kilimus, visokius rakandus sovietai leido vežti, todėl daiktų susidarė nemažai.

Kai vėliau į Lietuvą atsigabentą didžiulį kilimą tėvai mėgino parduoti – jo ilgai niekas nepirko, nes kaimuose neturėjo tokių erdvių kambarių. Galiausiai kilimą įsigijo Vilkaviškio bažnyčia.

Prisimenu, toje Pavolgio stotyje pagaliau sulaukiame traukinio. Į kiekvieną prekinį vagoną sulipa po keturias lietuvių šeimas. Ešelonas pajuda, o mes meldžiamės, kad Dievas laimintų mūsų kelionę į daugeliui niekada neregėtą senelių gimtinę.

Gyvenimas ant bėgių, atrodė, niekada nesibaigs. Jau net nejausdavome monotoniško ratų stuksėjimo. Bėgo dienos, o mes vis važiavome ir važiavome. Mat traukinys labai dažnai stoviniuodavo ir kartais be galo ilgai, net savaitę, tiesiog nejudėdavo iš vietos.

Valgydavome daugiausia iš Čiornaja Padinos kelionėn pasiimtą maistą. Vežėmės lašinių, bulvių. Duonos būdavo įmanoma šiek tiek nusipirkti ir miestuose, kur sustodavo traukinys, nes baisusis badas 1922-aisiais jau buvo kiek atlėgęs. Pinigų neturėjome: tėvai parduodavo kurį nors iš kelionėn pasiimtų daiktų arba keisdavo į maistą. Traukinyje galėjome išgerti arbatos, pasrėbti viralo, nes mūsų giminės vežėsi didžiulį virdulį, kurį pavykdavo pakurti labai smulkiai suskaldytomis malkomis, o jo kaminėlis, kad vagone nesikaupytų dūmai, būdavo iškišamas pro langą.

Atvažiavome į Maskvą. Traukinys stovėjo kelias dienas. Tikrino mūsų dokumentus, bagažą. Suaugusieji išeidavo ilgam pasivaikščioti po miestą, bet mano, vaiko, judėjimo laisvė buvo apribota daugiausia vagonu ir geležinkelio stoties peronu.

Iš Maskvos traukinys, vėl labai lėtai vilkdamasis, pasuko Rygos link. Latvijos sostinėje įstrigome dar trims dienoms. Išėiti į miestą latviai iš viso neleido, kaip tėvai kalbėjo, matyt, bijodami, kad nesugalvotume pasilikti jų šalyje.

Tik niekam iš mūsų šeimos tokia mintis nė nekilo. Mes keliavome į savo Pažadėtąją žemę. Nebuvome regėję Lietuvos, bet daugybę sykių ją lankydavome sapnuose. Prabėgus beveik šešioms dešimtmečiams po 1863 metų sukilimo, kai nė vieno tuometės tremtinių mirties gurguolės keliauninkų jau nebebuvo šiame pasaulyje, mes, vaikai ir vaikaičiai, pasukome atgal į jų gimtinę, kurią laikėme ir savo tėvyne.

Seneliai, nors tremtin pakliuvę būdami nedideli vaikai, dar šiek tiek prisimindavo 1863-ųjų Lietuvą. Kuo daugiau metų prabėgdavo nuo tų laikų, tuo gražesnė jų pasakojimuose iškildavo tėvynė. Kai jų prisiminimus perpasakodavo jau mano tėvai, Lietuva atrodydavo esanti tikra pasakų šalis.

Pavolgio stepėse žiemos nepaprastai šaltos, ledo surakintos poškėdavo net tvoros. O vasaros, nors ir trumpos, būna labai karštos. Atsimenu, kaitros iškamuoti žmonės, gaivinančiam vėjeliui perbėgus laukais, atsitiesdavę, nubraukdavę prakaitą nuo kaktos ir sakydavę: „Tai iš Lietuvos pusės pučia.“

Naktimis pažvelgę į žvaigždėtą dangų, senieji Čiornaja Padinos lietuviai, žiūrėk, imdavo kalbėti, kad Lietuvoje žvaigždės ryškiau švyti. Aš, vaikas, ne kartą buvau girdėjęs ir tai, kad tolimojoje senelių gimtinėje auga tokie vaisiai ir uogos, kokių nerasi Rusijos stepėse.

Visą niekaip nesibaigiančią kelionę Rusijos platybėmis vis labiau nekantraudamas laukiau, kada pagaliau išvysiu tą nuostabią šalį, kuri Lietuva vadinasi. Kažkodėl vaizduotėje regėjau skaisčios saulės apšviestus plačius laukus.

Galų gale tėvai ėmė kalbėti, kad tuoj įvažiuosime į Lietuvą. Buvo spalio mėnuo, saulė nešvietė ir iš apniukusio dangaus vis merkė lietus. Bet man tai nieko nereiškė, nes žinojau, kad mes dar ne Lietuvoje. Ten turi būti viskas kitaip.

Pagaliau sustojame Obelių stotyje. Tėvai sako: „Štai Lietuva!“ Buvo 1922 metų spalio 14 diena.

Pirmiausia turėjome pereiti sanitarinę apžiūrą. Susidarė geras iš Rusijos atvykusių žmonių būrys. Mus nuvedė išsimaudyti į kažkokioje pašiūrėje įrengtus dušus. Paskui dar laukė karantinas: net kelioms savaitėms buvome apgyvendinti barakuose. Maitinomės bendrame katilė verdama sriuba ir bulvėmis – ir jos atrodė labai skanios, ypač truputį pagardintos sviestu.

Tik lietus nepaliaujamai merkė ir Lietuvoje.

Galiausiai karantino laikas baigėsi ir iš Obelių mums buvo leista vykti į Vilkaviškio apskritį, Žaliosios valsčių, Vailiuškų kaimą. Stebėjausi, kad vis nepaliauja lyti, kad mus vežantis arkliais kinkytas vežimas rieda duobėtais keliais ir keliukais, o aplinkui – tik balų nusėti pilki, sakytum, purvini laukai. Apniukęs dangus net ir dieną neleido išsisklaidyti prieblandai.

Nors Lietuva atrodė visai kitaip, negu įsivaizdavau, jausdamas mano tėvus apėmusį džiaugsmą, negalėjau nuliūsti ir aš. „Čia mums bus gera gyventi“, – tikėjau, kratydamasis pamažu prie Vailiuškų kaimo artėjančiame vežime.

Vaikystė

Į Vailiuškų kaimą keliavo ne visi į Lietuvą grįžtantys mūsų giminės. Kartu su mumis į Suvalkiją pasuko trys mamos broliai Sereičikai, visi vedę ir turintys vaikų. Mano seneliai iš tėvo pusės, jo jaunesnysis brolis bei seserys su šeimomis nusprendė apsistoti kitame Lietuvos krašte – tuomet Pasvalio apskrčiai priklausiusių Saločių apylinkėse.

Sugrįžusiems iš Rusijos lietuviams, kurie buvo 1863–1864 metų sukilimo tremtiniai arba jų palikuonys, Lietuvos valdžia, panašiai kaip ir Nepriklausomybės kovų savanoriams, skyrė po aštuonis hektarus žemės.

Vailiuškų kaime kadaise buvo didelis dvaras, kurio savininkas, atkūrus Lietuvos valstybingumą, išsikraustė į Lenkiją. Mes, persikėlėliai iš Rusijos, apsigyvenome per karą gerokai apgriautame ir nesuremontuotame šio dvaro prižiūrėtojo mūriniame namuke.

Atsimenu, tai buvo viena didžiulė patalpa, kurioje kitados gyvendavusi tik prižiūrėtojo šeima, o dabar apsistojo visa mūsų giminė: mūsų šeima, senelė iš mamos pusės su tuomet dar netekėjusia dukra Grasilija Sereičikaite bei trys mano dėdės su žmonomis ir vaikais – net kelios dešimtys žmonių.

Name nei krosnies, nei langų, nei durų. Pirmąsias naktis tekdavę miegoti susisupus į patalus, gultą iš anksto sušildžius laužo liepsnose įkaitintom plytom. Tačiau vyrai tuoj pat ėmėsi darbo. Įstatė duris, langus, vėliau sumūrijo ir krosnį. Bulvių mėnesiui ar dviem buvome atsivežę iš Obelių, tad šiaip taip galėjome išgyventi tą pirmąją žiemą Lietuvoje.

Žinoma, nelengva buvo priprasti prie tokio skurdaus gyvenimo. Ir dėdės, ir mano tėvai Čiornaja Padinoje buvo laikomi labai pasiturinčiais žmonėmis, o čia, Lietuvoje, teko net miegoti ant aslos – kurį laiką neturėjome nė lovų. Tik vėliau vyrai sumeistravo po dvi kiekvienai šeimai. Vienoje lovoje gulėdavę sutuoktiniai, kitoje – vaikai. O patalpos ir žiemai atėjus vis dar nebuvo šildomos.

Vis dėlto, prisimenu, visai smagiai sutikome pirmąsias Kalėdas Lietuvoje. Apie jokias dovanas mes, vaikai, nė svajoti negalėjome. Stalas taip pat nebuvo šventinis – tik bulvės tąkart pagardintos šaukštu sviesto. Bet visa mūsų giminė, glaudžiai susėdusi, giedojo kalėdines giesmes, dainavo dainas.

Dainos buvo bene didžiausia pramoga. Šiaip vyrai vakarais pliekdavo kortomis, moterys šnekučiuodavosi, vis ką nors megzdamos ar siūdamos, mokantys skaityti vaikai sėdėdavo nusigriebę kokią knygą.

Gausiai iškrito sniego. Pasidarė dar šalčiau. Dvare nebuvo net vandens. Neturėjome kur išsiprausti, moterims tekdavo daug vargti verdant valgi.

Tai buvo nė iš tolo nepanašu į pasakų žemę, kurią regėjome sapnuose. Tačiau neatsimenu, kad tokia realybė būtų sukėlusį suaugusiųjų nusivylimą, didelį kartėlį. Negirdėjau jų skundžiantis Lietuva ar apgailestaujant, kad išvyko iš Rusijos. Jie kantriai kentė sunkumus, vis drąsindami vieni kitus: „Nieko, tai tik pradžia, pamažu įsikursime ir gyvensime visai kitaip.“

Žinoma, pirmoji mūsų žiema Lietuvoje buvo nepaprastai sunki. Nežinau, kaip įstengėme nesusalti, kaip pavykdavo nors kiek prišildyti patalpas. Bet turbūt daugiau sušildavome glausdamiesi vienas prie kito. Trūko ir maisto. Nebadavome, bet ir pavalgydavome tik tiek, kad skrandis visai negurgtų.

Vis dėlto tuoj pat, kaip ir buvo žadėjusi valdžia, gavome žemės – ir mūsų, ir dėdžių šeimos po 8 hektarus.

Mano tėvui dėl silpnos sveikatos jau buvo sunku dirbti ūkyje. O darbas ginė darbą. Gyvenome panašiai kaip kadaise į Pavolgio stepes ištremti proseneliai – vėl teko kurtis iš pradžių.

Įsigijome kelias karves, pulkelį vištų. Tėvas važiuodavo į Vilkaviškį ir ten turguje pardavinėdavo mamos sumuštą sviestą, kiaušinius. Taip vertėmės iš ūkio Vailiūškų kaime maždaug trejus metus. Bet 1925-ųjų pabaigoje mūsų šeima nusprendė persikraustyti į netoli Saločių esantį Geltonpamūšio kaimelį, kur gyveno tėvo artimieji. Mat jo sveikata vis blogėjo ir jis norėjo gyventi šalia savųjų – tėvų, brolio, seserų. Mūsų žemę tėvai perleido motinos broliui Feliksui. Išvažiavome į Pasvalio apskritį trise. Viktoriją palikome gyventi Vilkaviškyje – ten ji drauge su beveik bendraamžė teta Grasilija Sereičikaite jau buvo pradėjusi mokytis gimnazijoje ir tėvai nusprendė netrikdyti jos mokslų.

Gyvenimo sąlygos Geltonpamūšyje buvo ne ką geresnės kaip Vailiūškų dvare. Tačiau tėvas ten, šalia savo artimųjų, jautėsi geriau, kokiai nelaimei nutikus galėjo tikėtis jų pagalbos.

Apsigyvenome nedideliame namuke, kuriame mums priklausė du kambarėliai ir koridorius. Kai po daugel metų, atvykęs į Lietuvą su vaikais, parodžiau jiems tą mūsų šeimos būstą, jie nenorėjo patikėti, kad žmonės galėję gyventi tokiomis sąlygomis, naiviai klausinėjo: „O kur vonia, tualetas?“ Sakiau jiems, kad tikrai čia buvo mano namai ir mes net mokėjome juose jaustis laimingi.

Susispaudę gyvenome tik viename kambarėlyje, nes kitame tėvai atidarė krautuvėlę. Įėjęs iš lauko pirmiausia į ją ir pakliūdavai. Antrasis kambarėlis buvo ir mūsų miegamasis, ir virtuvė, ir vonia – mane čia ir maudydavo. Mūsų bute man labiausiai patiko didelė malkomis kūrenama krosnis. Žiemomis mane, jaunėlį, paguldėdavo ant užkrosnio ir jau netekdavo šalti kaip Vailiūškų dvare.

Plūkto molio grindų kambarėlyje tilpo tėvų ir mano lovos, skrynios daiktams susidėti, staliukas bei mamos siuvamoji mašina „Singer“, kurią – tais laikais nemažą turtą – ji atsivežė dar iš Čiornaja Padinos.

Krautuvėle paverstame pirmajame kambarėlyje visuomet stovėdavo silkių statinė ir druskos maišas, pasieniuose įrengtose lentynose būdavo laikomas cukrus, kava, kažkokių prieskonių maišeliai, vinys, degtukų dėžutės.

Kiek vėliau mūsų krautuvėlė tapo ir savotiška pašto įstaiga. Geltonpamūšio kaimo žmonėms adresuoti laišakai, laikraščiai ar siuntos, vežant paštą iš Pasvalio į Saločius, būdavo paliekami vienoje kitapus Mūšos esančioje sodyboje. Kiekvieną dieną mano tėvas arba aš persikeldavome per upę ir paimdavome šį krovinį. Vėliau į mūsų krautuvėlę sueidavo kaimo žmonės ir mes išdalydavome jiems pašto siuntas.

Mums už šį darbą nieko nemokėjo. Gal paštas padėdavo pritraukti į krautuvėlę daugiau žmonių, bet mano tėvui turbūt svarbiausia buvo tai, kad jis galėdavo paskaityti atgabentus laikraščius ir vėliau pasidalyti naujienomis su sodiečiais.

Mūsų namai tapo savotišku kaimo bendruomenės centru. Išliko atmintyje tų dienų tėvo vaizdas: aukštas, liesas, ne itin stiprios sveikatos vyriškis, bet linksmo būdo, mėgstantis pasikalbėti su kaimynais. Tėvas jiems pasa-

kodavęs, kas dedasi Rusijoje, kokios naujienos Lietuvoje. Kartais pas mus sueidavo net visa dešimtis žmonių. Krautuvėlėje jie jau neišsistekdavo – sustodavo lauke prie durų. Tada dar labai retas kaimietis prenumeruodavo kokią laikraštį. Mūsų namai virto savotiška naujienų agentūra.

Žmonės dažnai klausinėdavę ir apie tai, kaip mes gyvenome Rusijoje, ypač apie revoliucijos laikus. Tėvas pasakodavęs, koks baisus buvęs 1921 metų badas, kaip mažai bolševikams reiškusi žmogaus gyvybė – prisiminėdavęs sušaudymus be jokio teismo, vien kilus menkiausiam įtarimui ar net iš keršto, kaip įkaitus.

Kai kurie žmonės nenorėdavę tikėti, kad tokie dalykai galėjo dėtis Rusijoje. Atsirasdavo vienas kitas net ir prijaučiantis komunistams. Tėvas labai karštai su jais ginčydavosi, įtikinėdavo, kad būtų baisi nelaimė, jeigu komunizmas atsirastų ir iki Lietuvos.

Mano tėvai buvo baigę tik Čiornaja Padinos lietuvišką pradžios mokyklą. Tais laikais, kai Lietuvos kaimuose nemažai žmonių iš viso dar buvo neraštingi, net ir pradžios mokyklą laikyta neblogu išsilavinimu. Kai kurie iš mūsų giminių Rusijoje sugebėjo ir daugiau pasiekti – vienas giminaitis baigė karo mokyklą Saratove, kitas mokėsi universitete. Beteisių lietuvių tremtinių palikuonims tai buvo labai dideli laimėjimai.

Septynerių sulaukęs, ir aš išmokau rašto – mums persikėlus į Geltonpamūšį, pradėjau lankyti maždaug per kilometrą nuo namų esančią pradžios mokyklą. Po trejų metų, 1928-aisiais, tėvai mane pasiuntė mokytis į Pasvalio gimnaziją. Pirmą kartą gyvenime man teko atsiskirti nuo šeimos.

Už mano mokslus gimnazijoje tėvams mokėti nereikėjo. Nuo mokesčio būdavo atleidžiami neturtingų šeimų vaikai. Tėvų pajamos buvo labai menkos ir aš turėjau teisę naudotis šia lengvata. Kainavo tik kambario nuoma Pasvalyje ir valgis, nors maisto labai nedaug tereikėdavo pirkti, nes tėvai jo atveždavo iš kaimo.

Mokinukus už nedidelį mokestį gyventi priimdavo miestelio žmonės. Mane tėvas apgyvendino pas Ogintus, kaip paaiškėjo, širdingoje šeimoje, kuri turėjo nemažą namą. Viename kambaryje buvo batų dirbtuvė, antrajame gyveno šeimnininkai, o trečiąjį nuomojo dviem batsiuviams. Tame kambaryje stovėjo trys lovos – viena jų ir atiteko man, naujam nuomininkui.

Batsiuviai jau buvo dvidešimtmečiai vyrai. Man tuo metu ėjo tik vienuoliktis. Būtų buvę labai nelengva vakarais ruošti pamokas, bet Ogintai

įsileisdavo į savo kambarį, kuriame stovėjo ir mano mokslams labai praverę stalas.

Įsiminė, kaip pirmąjį kartą tėvas atvežė mane pas Ogintus. Diena jau ėjo vakarop. Šeimnininkai pakvietė mus pavakarieniauti ir pasiūlė tėvui pas juos pernaktuoti. Ogintai taip pat buvo sugrįžę į Lietuvą iš Rusijos. Prie stalo vis sukosi kalbos apie gyvenimą toje šalyje.

Atėjo laikas gulti. Tėvas sako: „Juozuk, sukalbėkime maldą.“ Mudu suklaupėme, pasimeldėme. Mane nuvedė miegoti pas batsiuvius, o tėvui Ogintai paklojo guolį savo kambaryje. Tada nesusimąstiau, kodėl šeimnininkai nesimeldė kartu su mumis. Vėliau labai nustebau sužinojęs, kad jie netiki Dievo. Nuo pat lopšio auklėtas labai dievobaimingai, nesupratau, kaip taip gali būti. Anuomet Lietuvoje, ypač nedideliuose miestuose, laisvamaniai buvo didžiausia retenybė. Tačiau Ogintai, patys būdami netikintys, laikėsi labai tolerantiškų pažiūrų. Jie niekada nemėgino manęs įtikinėti, esą Dievo nėra, net priešingai – sekmadieniais man primindavo: „Juozuk, paskubėk, tau jau laikas eiti į bažnyčią“, nors patys į ją niekuomet neidavo. Tai man padėjo suvokti, kad pasaulis yra labai įvairus ir nereikia smerkti kitokių pažiūrų žmonių negu tu.

Gimnazijos metai

Tai buvo linksmi ir nerūpestingi mano gyvenimo metai. Nerūpestingi jie pasirodė esantys gerokai labiau, negu derėjo: ketvirtoje klasėje mane paliko antriems metams. Jaučiau didžiulę gėdą. Mano draugai perėjo į penktą klasę, o aš turėjau mokytis su „mažiukais“, metais jaunesniais mokiniais. Buvo labai nesmagu pranešti tokią blogą žinią mamai, nors ji manęs ir nepulė barti. Priekaištavau pats sau: motina dirba dieną naktį, norėdama mane išleisti į mokslus, o aš taip linksmai gyvenu, jog net likau antriems metams.

Tėvo tuo metu aš jau neturėjau. Ši baisi nelaimė mane ištiko dar mokantis pirmoje klasėje, 1929-ųjų balandžio mėnesį. Tėvas prieš mirtį buvo visiškai sąmoningas, jautė, kad miršta – dar spėjo atsisveikinti su visais artimaisiais. Neatsisveikino tik su manimi: aš nespėjau grįžti iš Pasvalio.

Vieną sekmadienį, žiūriu, netikėtai į mano kambarį pas Ogintus įeina tėvo brolis Feliksas. „Juozuk, dabar tuoj pat turime važiuoti namo“, – sako jis man nieko neaiškindamas.

Iš pradžių apsidžiaugiau: galvojau, gal dėdė šiaip ko užsuko į Pasvalį ir man pasitaikė gera proga grįžti namo, pasimatyti su mama, tėčiu.

Dėdė užsėda į krautuvę ir ima rusiškai apie kažką kalbėti su savininkais

Juozas Kazickas 1934 metais

žydais. Kažkodėl perka juodo audeklo. Tada ir pajutau nerimą: kodėl jis mane veža namo – juk rytoj jau pirmadienis, man reikės eiti į mokyklą. Ir dėdė, žiūriu, kažkoks paniuręs, tarsi iškritęs iš veido.

Dėdė grįžta į vežimą. Tylėdami išvažiuojame iš Pasvalio. Buvo pavasaris, kelias dar nespėjęs pradžiūti. Vežimo ratai taškėsi purvu. Nuojauta sakė, kad namie kažkas negerai, bet nutirpusia širdimi sėdėjau vežime, nedrįsdamas nieko klausti dėdės. Staiga jis man sako: „Juozuk, tavo tėvelis mirė.“

Persmelkė baisus vienatvės jausmas. Tyliai verkiau visą kelią namo. Tą akimirką, kai sužinai netekęs artimo žmogaus, turbūt

giliausiai suvoki, koks jis tau brangus. Prabėgo daugiau kaip septyniasdešimt metų, bet man nereikia pažvelgti į jokių užrašus, kad prisiminčiau tos liūdnos dienos datą: balandžio 28-oji.

Suvažiavo visi mūsų giminės. Pėsti ilga procesija, giesmininkams visą kelią giedant giesmes, lydėjome tėvo karstą penkis kilometrus iki Saločių bažnyčios, iš ten – į kapines.

Mūsų gyvenimas pasunkėjo. Mamai reikėjo vienai išlaikyti du vaikus – mane ir tuo metu dar gimnazijos Vilkaviškyje nebaigusią Viktoriją. Svarbiausias mūsų pragyvenimo šaltinis buvo kaimo parduotuvėlė. Dabar mamai pačiai tekdavo pasikinkius nusamdytą arklių važiuoti prekių į Pasvalį, vienai jas pakrauti ir iškrauti, niekieno nepadedamai suktis krautuvėje.

Sykį mama manęs paprašė užrašyti jos diktuojamą laišką broliams – aš, gimnazistas, tuo metu jau rašiau geriau negu ji, baigusi tik pradžios mo-

kyklą Rusijoje. Motina skundėsi, koks sunkus jos gyvenimas, ir teiravosi, ar negalėtų gauti iš Vilkaviškio apskrityje pasilikusio brolio Felikso kokios nors paramos už jam atitekusių 8 hektarus mūsų šeimai priklausiusios žemės. Tai, prisimenu, buvo neviltingas kupinas laiškas.

Mamos broliai tuo metu jau buvo prakutę. Dėdė Feliksas tapo Žaliosios miestelio viršaičiu. Energingai dirbdamas, jis gerai tvarkė kartu su mūsų sklypu 32 hektarus žemės turintį ūkį, gaudavo neblogą derlių – augino cukrinius runkelius, javus, ėmėsi pienininkystės. Pasistatė elektros stotelę ir ketino ne tik save, bet ir kaimynus aprūpinti elektros energija. Tiesa, šis projektas pasirodė esąs nelabai sėkmingas, nes užtvėntas upelis ėmė tvindyti svetimus laukus ir teko užtvanką nugriauti.

Nežinau, ar dėdė Feliksas atsiliepė į motinos prašymą atsilyginant už jam atitekusią žemę padėti mūsų šeimai. Mat jis, nors jau palyginti neblogai gyveno, laisvų pinigų taip pat neturėjo – viską, ką pavykdavo uždirbti, skirdavo ūkiui plėsti.

Kitas motinos brolis Juozas tapo Vilkaviškio notaro pirmuoju sekretoriumi ir neblogai vertėsi vien iš šio darbo. Pas jį gyveno mano sesuo Viktorija. Vėliau ir aš nuvažiuodavau pas dėdę Juozą vasaros atostogų. Jis man duodavo ir šiek tiek darbo – turėdavau perrašinėti įvairiausių dokumentus.

Prabėgus porai metų po tėvo mirties, mama nusprendė ištekti antrą kartą. Tai sužinojau iš sesers. Sykį vasarą atvažiavusi į Geltonpamūšį Viktorija labai atsargiai prasitarė: „Mūsų mamytė rengiasi vėl ištekti.“ Man ši žinia iš pradžių buvo didžiulis smūgis. Atrodė, mama išduoda tėvo atminimą. Puoliau į ašaras. Viktorija kaip įmanydama ėmė mane raminti: „Suprask, jai vienai labai sunku gyventi. Reikia namuose vyro. Ir mums taip bus lengviau.“

Tada man buvo tik dvylika metų. Vėliau supratau, kad mama nė neturėjo kitos išeities, kaip ištekti antrą kartą. Jai reikėdavo vežioti iš Pasvalio sunkius daiktus: silkių statines, druskos, cukraus ir miltų maišus. Dienomis triūsdoma parduotuvėje, prekių ji galėdavo atsivežti tik vėlai vakare ar net naktimis. Kelias sutemus tais laikais nebuvo saugus. Ypač pavojinga buvusi kažkokia kryžkelė ties Raudondvariu – ten neretai pasitaikydavo apiplėšimų. Mama pasakodavusi, kad važiuodama pro šią vietą ji visuomet jausdavo baimę. Sykį pasitaikė, kad įklimpo vežimas ir ji niekaip negalėjo apsukti arklio ir išsikapanoti iš purvo.

Mama iškėję už staliaus Kazimiero Jackūno. Tai buvo labai ramaus būdo, doras žmogus. Jis man tapo geru patėviu. Tuoju po mamos jungtinių pajutau, kad mūsų gyvenimas gerokai palengvėjo. Kazimieras Jackūnas vertėsi meistraudamas namų statybose, kartu atveždavo į mūsų parduotuvę prekių. Mamai buvo daug lengviau tvarkytis, ir pinigų dviese jie daugiau užsidirbdavo.

Vis dėlto pajamos iš krautuvėlės buvo labai menkos. Daugelį metų užsiimdamas verslu įsitikinau, kad geriausiai gyvenime sekasi tiems, kurių dvasiai būdinga tam tikra pusiausvyra tarp minkštos širdies ir kietos galvos. Mano tėvas buvo per daug minkštaširdis. Jis lengvai duodavo žmonėms prekių skolon. Esu matęs jam išrašytus skolų raštelius: kas įsiskolino keliasdešimt litų, kas ir visą šimtą. Tačiau šie vekseliai dažnai taip ir likdavo neapmokėti. Motina turėjo jų gerą šūsnį, bet, tėvui mirus, ji jau nė nesitikėjo išsireikalauti skolų. Mat Lietuvoje trečiajame dešimtmetyje dar tik kūrėsi ūkiai, kaimo žmonės iš tiesų vertėsi labai sunkiai, dažnai visai neturėdavo pinigų ir įsiskolindavo tik iš vargo, o ne piktavališkai.

Prabėgus kuriam laikui po antrųjų vedybų, mama su patėviu nusprendė uždaryti krautuvėlę Geltonpamūšyje ir persikelti į Joniškėlį. Ten jie atidarė tekstilės gaminių parduotuvę. Nors miestelio būta visai nedidelio, jame vis viena buvo daugiau pajėgiančių susimokėti pirkėjų negu kaime. Be to, prasidėjus ketvirtajam dešimtmečiui, gyvenimas Lietuvoje pamažu ėmė gerėti. Žmonės dažniau pirkdavosi drabužių ar medžiagų jiems siūti. Tad tekstilės parduotuvė Joniškėlyje buvo jau daugiau pajamų duodantis verslas negu silkų ir druskos krautuvėlė Geltonpamūšyje.

Tiesą sakant, ir ši parduotuvė buvo tik nedidelė kaimo krautuvė, bet jau užimanti ne vieną, o du kambarius mamos ir patėvio išsinuomotoje troboje. Trečiajame mažyčiame kambarėlyje gyveno jie patys – ten išsitéko vien jų lova, staliukas ir senoji siuvamoji mašina „Singer“. Kai parvažiuodavau iš gimnazijos, nelabai būdavo kur atsigulti nakvynei. Atėjus vasaros atostogoms, jau ir negrįždavau pas mamą į Joniškėlį: pirmaisiais metais išvažiavau pas dėdę Juozą į Vilkaviškį, o kai iškėję sesuo – tuo metu buvau keturiolikos – vasarodavau jos namuose.

Mano akimis žvelgiant, sesuo, atrodo, pakliuvo tiesiog į aukštuomenės pasaulį. Jos vyras Juozas Grudzinskas (vėliau, pakeitęs pavardę, tapo

Viktorija ir Juozas su
mama našle Katerina, 1930 m.

Gruodžiu) buvo karininkas, kai vedė, turėjo vyresniojo leitenanto laipsnį ir tarnavo pulko vado adjutantu. Nepaprastai didžiavausi, kad sesuo tapo karininkiene. Negalėdavau atplėšti akių nuo svainio uniformos, ypač žavėjo

ją puošiantys balti akselbantai – pynelės su blizgančiais metaliniais antgaliais. Tų metų palaimos viršūnė man būdavo eiti šalia sesers vyro, kai pro šalį žygiuodavo kareivių būrys. Mat karinis kodeksas reikalavo iškilminga rikiuote sveikinti ne tik pulko vadą, bet ir jo adjutantą. Būrį vedančiam karininkui šuktelėjus komandą, kareiviai pridėdavo ranką prie kepurės

Su artimiausiu draugu Antanu Geležėle, 1936 m.

ir pasitempę pražygiuodavo pro mus. Aš tarsi maudydavausi tos svainiui rodomos pagarbos spinduliuose. Šie prisiminimai vėliau paskatino mane stoti į karo mokyklą.

Iš pradžių sesers vyras tarnavo Vilkašykyje. Bet jį beveik kasmet kilnodavo iš vienos vietos į kitą. Taigi kiekvieną vasarą ir aš važiuodavau vis kitur atostogauti į naujus sesers namus.

Persikėlus į Joniškėlį, mamai verslas pradėjo sektis nepalyginti geriau negu Geltonpamūšyje. Netoliese buvo kita seniai veikianti tekstilės gaminių ir drabužių parduotuvė, kuri, kaip ir daugelis to meto Lietuvos miestelių krautuvų, priklausė vietos žydų šeimai. Vis dėlto mamos ir patėvio verslas atlaikė konkurenciją. Ilgainiui žmonės pas juos ėmė dažniau apsipirkti negu pas konkurentus. Gal jie kiek pigiau pardavinėjo prekes, bet,

matyt, daugiausia įtakos prekybos sėkmei turėjo mamos ir patėvio charakteriai. Jie klientams tapo savi žmonės, visada neskubėdami pasikalbėdavo, kaip einasi gyvenimas, drauge svarstydavo, kaip pigiau pasisiūti kokius drabužius ar patalynę. Mama pati vykdavo į Kauną pirkti audinių, drobės tiesiai iš sandėlių ir tai turbūt padėdavo sumažinti prekių kainas.

1937 m. Pasvalio gimnazijos abiturientai iškylėje
(Juozas Kazickas antroje eilėje antras iš dešinės)

Per keletą metų mama ir patėvis visai neblogai prasigyveno. Lietuvą okupavus sovietams, tuo metu jau išplėsta jų parduotuvė buvo nacionalizuota. Juodu persikėlė gyventi į Vilnių – tuo metu aš ten dirbau miesto savivaldybėje, bet tai atsitiko tik po kelerių metų.

Pasvalio gimnaziją baigiau 1937 metais. Po nesėkmės ketvirtoje klasėje daugiau tokių nemalonumų nepatyrčiau. Paliktas antramečiauti, gavau rimtą gyvenimo pamoką ir nuo to laiko mokiausi tik gerais pažymiais. Jau galėdavau padėti kitiems mokiniams ruošti namų darbus. Be to, ėmiau labai daug skaityti.

Skaitydavau ne tik grožinę literatūrą. Sykį perskaičiau šv. Augustino knygelę, paskui dar vieną filosofinę knygą. Jų paveiktas, ėmiau daug galvoti, kokia mano gyvenimo prasmė.

Tuo metu mokykloje flirtavau su viena panele. Puoliau jai aiškinti, kokios protingos mintys toj filosofinėj knygelėj surašytos. Neilgai jai užteko kantrybės manęs klausytis.

Kai po šešių dešimtmečių Pasvalio gimnazijoje vyko mano sutiktuvų išskilmės, vakaro rengėjai perskaitė, kokiais pažymiais baigiau mokslus. Nu-džiugau, kad nereikia raudonuoti – net pats nustebau, kad, pasirodo, mano atestate tokie geri įvertinimai.

Beveik visi mano klasės draugai buvo ateitininkai. Kartais ir aš nueidavau į jų sambūrius. Prezidento Antano Smetonos valdžia šios katalikiškos jaunimo organizacijos veiklą draudė ir jai priklausantys gimnazistai pusiau oficialiai rinkdavosi zakristijoje ar privačiuose butuose. Jaučiau, kad toks draudimas kažkoks neteisingas ir, draugaudamas su ateitininkais, savaip protestavau prieš šią neteisę. Tačiau įstojau ne į ateitininkų, o į skautų organizaciją.

Tai lėmė mano simpatijos anglų kalbai. Mat didžiausias skautų organizacijos rėmėjas mokykloje buvo anglų kalbos mokytojas Baravykas. Labai troškau išmokti kalbėti angliškai, mane kažkodėl traukė ne Vokietija, kuri buvo daug geriau pažįstama Lietuvoje, bet Didžioji Britanija, Amerika. Anglų kalbos mokiausi itin stropiai ir neabejotinai geriausiai klasėje ją išmokau. Mokytojas man net ėmė duoti taisyti kitų mokinių rašto darbus.

Daug mažiau patiko mokyti vokiečių kalbos. Tačiau labai mylėjau šį dalyką dėščiusią mokytoją Hofmanienę, kuri kartu ėjo ir mūsų klasės auklėtojos pareigas. Ji buvo kilusi iš Latvijos vokiečių dvarininkų šeimos, ketverius metus studijavo viename Šveicarijos universitetų. Prisiminęs šią šviesią asmenybę, net ir dabar tarsi regiu jos kilnių, aristokratiškų bruožų veidą.

Klasės auklėtoja, be kita ko, turėdavo mokyti iš kaimo atvažiavusius vaikus paprasčiausios buitinės kultūros: pratinti prie švaros, higienos, ugdyti supratimą, kaip reikia rengtis ir elgtis visuomenėje bei namie. Tais laikais tai buvo nepaprastai svarbu. Kaimietukus iš pradžių tekdavo įpratinti, kad reikia bent reguliariai praustis – kartą per savaitę visa klasė privalėdavo eiti į pirtį. Klausydavomės ir mokyklos daktaro pamokų apie higieną.

Aš labai susidraugavau su ponja Hofmaniene. Ji ėmė mane globoti, ne kartą kvietėsi į svečius. Tai buvo jos auklėjimo metodas – mokytoja kviesdavosi mokinius po vieną į savo nedidelį, bet labai elegantišką butą arbatėlės ar vakarienės. Mūsų auklėjimas prasidėdavo jau nuo pat jos buto

durų. Ten kabodavęs dailus skambutis. Paspaudi – suskamba, bet durys, žiūrėk, dar neatsiveria. Mes, nekantrūs vaikai, bumbtelim kumščiu į staktą. Hofmanienė atveria duris ir ima aiškinti: paskambinus skambučiu nedera skubėti belstis, reikia palaukti, kol prieis šeimininkas. Taip ji konkrečiais pavyzdžiais aiškino elementarias elgesio taisykles. Mokytoja mokėdavo

Juoza Kazickas su mama Katerina Kazickiene ir sesers Viktorijos šeima 1937 m. Kaune

pakreipti pokalbį su mokiniu taip, kad nesijaustų jokio pamokslavimo, net jei būdavo aiškinama, kaip reikia rankose laikyti šakutę ir peilį.

Pokalbiai su mokytoja neapsiribodavo vien buitimi. Ji taktiškai paklausinėdavo apie mūsų tėvus, domėdavosi, kaip mes įsivaizduojame savo ateitį. Nors aš ir nelabai uoliai mokiausi ponios Hofmanienės dėstomo dalyko – vokiečių kalbos, ji dėl to nepykė ir tai nesutrukdė man tapti mylimiausiu jos mokiniu. Vėliau jau pats gailėjausi, kad nepakankamai stropiai mokiausi kalbėti vokiškai – ateityje man šios kalbos labai prireikė.

Atsargos karininkas ir studentas

Gavęs 1937 metų birželyje gimnazijos baigimo atestatą, savo svainio karininko pavyzdžio veikiamas nutariau stoti į Kauno karo mokyklą, įsikūrusią Panemunėje. Tada dar nebuvo apsisprendęs, ar tapsiu profesionaliu kariškiu. Karo mokykloje vadinamieji aspirantų mokslai atsargos pėstininkų jaunesniojo leitenanto laipsniui įgyti trukdavo 15 mėnesių ir juos baigęs dar tų pačių metų rudenį galėdavai spėti įstoti į universitetą. Norint tapti kadriniu karininku, reikėdavo mokytis trejus metus ir būdavo suteikiamas leitenanto laipsnis.

Smarkiai nerimavau, kad manęs nepriims mokytis į karo mokyklą. Mat nors ir aukštas, buvau labai liesas. Būdamas 185 centimetrų ūgio, tuo metu tesvėriau apie 55 kilogramus. Bijojau, kad man pasakys: „Koks iš tavęs karininkas, jeigu esi vien kaulai ir oda.“

Bet taip neatsitiko. Mane priėmė. Po metų, kai baigiau karo aspirantų kursų, mano svoris jau siekė 75 kilogramus. Labai atkakliai stiprinau save, treniravausi. Kai reikėdavo Šančiuose į kalną tempti kulkosvaidį, siūlydavusi savanoriu. Visi žiūrėdavo į mane kaip į pamišėlį, o aš galvodavau: nors sunku, prakaitai liejasi, dar šiek tiek raumenų paauginsiu. Rytai reikėdavo bėgti 5 kilometrus. Niekada nesimuliuodavau.

Karo mokyklos aspirantų kursų baigiau labai gerai, net buvau apdovanojęs Gedimino medaliu.

Iš karto po diplomų įteikimo ir apdovanojimo ceremonijos mane pakviečia į mokyklos kadrinių karininkų skyrių. Ten dirbantis kapitonas Ramanauskas sako: „Pone jaunesnysis leitenante, siūlome jums tapti kadriniu karininku.“

Pasirodo, karo mokyklos vadovybė nusprendė iš karto po aspirantų kursų mane rekomenduoti į nuolatinę karinę tarnybą, suteikiant kadrinio leitenanto laipsnį. Nebūtų reikėję nė baigti paprastai privalomų trejų metų karinių mokslų. Maža to, man suteikė teisę pačiam pasirinkti dalinį, kuriame norėčiau tarnauti. „Pone kapitone, leiskite man dar kokią dieną pagalvoti“, – paprašau kapitono Ramanausko.

Mano svainis Juozas Gruodis tuo metu jau buvo majoras, tarnavo Šančiuose pėstininkų pulko artilerijos baterijos vadu. Nuvažiavau pas jį pasi-

tarti. Juozas nustebo, kad man suteikiama galimybė nebaigus trejų metų mokslų tapti kadriniu karininku, bet jis nepuolė manęs įkalbinėti priimti šį pasiūlymą.

Ėmėme svarstyti karinės tarnybos pranašumus ir trūkumus. Nors tuo metu mano mama ir patėvis jau buvo kiek prasigyvenę, jie labai menkai te-

Lietuvos Respublikos pasas, išduotas 1936 m. birželio 5 d.
Atsargos karininko liudijimas, išduotas 1938 m. rugsėjo 27 d.
Vytauto Didžiojo universiteto studento liudijimas, išduotas 1938 m. rugsėjo 12 d.

galėjo mane paremti studijuojant universitete. Pasirinkęs kadrinio karininko tarnybą, aš iš karto būčiau neblogai materialiai aprūpintas. Kita vertus, Lietuvoje kariškio profesija buvo labai gerbiama. Karininkų reputacija itin pakilo, kai Lietuvos kariuomenei ėmė vadovauti generolas Stasys Raštikis. Visuomenėje nesigirdėjo jokių korupcijos karinėje sferoje atvejų, augo karininkų išsimokslinimo lygis, nes geriausieji buvo siunčiami mokytis į Belgiją, Prancūziją, Vokietiją. Tokia galimybė mane taip pat viliojo.

„Jeigu tau siūlo kadrinio karininko laipsnį net be tolesnių mokslų, vadinasi, tave išskyrė iš kitų, aukštai įvertino. Vėliau turbūt tave pasiųs studijuoti kur nors į užsienį ir tau atsivers puikios karjeros galimybės“, – samprotavo Juozas.

Vis dėlto beveik visą naktį neramiai prasivartęs nuo šono ant šono apsišprendžiau atsisakyti pasiūlymo tapti kadriniu karininku. Man labai norėjosi mokytis universitete, įgyti aukštąjį išsilavinimą. Matyt, turėjo įtakos iš vaikystės į sąmonę įsismelkę tėvų pamokymai, kaip svarbu šviestis. Universitetas atrodė esąs visų mokslo siekių viršūnė.

Pateikiau prašymą į Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto ekonomikos specialybę ir 1937 metų rudenį tapau studentu. Norėjau studijuoti mediciną, bet pasirinkau ekonomikos mokslus, nes paskaitos čia vykdavo vakarais – nuo 3 iki 10 valandos po pietų. Tai man sudarė galimybę kartu ir dirbti, nes Lietuvoje darbas įstaigose dažniausiai vykdavo nuo 8 ryto iki 2 valandos po pietų.

Įstojus į Kauno universitetą, tuoj pavyko ir įsidarbinti. Man padėjo svainio brolis, dirbęs Susisiekimo ministerijos Kelių valdyboje. Buvau priimtas į Statistikos skyrių.

Mokslai universitete mane labai traukė. Nemaža dalis dėstytojų buvo iškilios asmenybės, kurios smarkiai pranoko to meto Lietuvos aplinką.

Itin didelę įtaką mano ekonominių pažiūrų formavimuisi darė profesorius Vladas Jurgutis, vėliau dėstęs ir Vilniaus universitete, kai ten buvo perkeltas mūsų fakultetas. Išsaugojau net vieną jo man rašytą laišką. Pasirodo, jam rekomendavus, universitetas buvo numatęs man skirti stipendiją ir pasiųsti mokytis į garsiąją Londono ekonomikos mokyklą, bet sutrukdė sovietų okupacija. Tuo metu aš jau buvau visai neblogai pramokęs anglų kalbos.

Labai įsimintina asmenybė buvo ir teisės profesorius Mykolas Rėmeris, mano studijų metais buvęs Kauno universiteto rektorius. Didelį įspūdį

darė šio žmogaus erudicija, intelektualumas. Puikios buvo ir profesorių Krivicko bei Šimkaus paskaitos.

Artimi asmeniniai santykiai užsimezgė su ekonomikos mokslų profesoriumi Pranu Padalskiu (vėliau pakeitusiu pavardę į Padalio), kuris ilgainiui net tapo geru mūsų šeimos draugu. Jis buvo studijavęs Vakaruose, įgijęs puikų išsilavinimą.

Prabėgus porai studijų universitete metų, 1939-ųjų rugsėjo 1-ąją, kilo Antrasis pasaulinis karas.

Atrastasis Vilnius

Iš ryto atėjęs į darbą Susisiekimo ministerijoje, išgirdau, kas atsitiko. Tą dieną mes beveik nedirbome – nesiliovė svarstymai, kas dabar bus, kaip karas atsilies Lietuvai. Niekas neabejojo, kad Lenkija tuoj pat bus sutriuškinta. Daug kas sakė, jog vokiečiai karą laimės per mėnesį. Kaip paaiškėjo, neprireikė nė tiek laiko. Tačiau vienas tarnautojas, beje, vokiečių kilmės, pavarde Brėmeris, tą pirmąją karo dieną pasakė: „Mieli ponai, tai tik pradžia. Matysite, kokia užvirs košė, ir šis karas, kaip ir ankstesnysis, vėl truks mažiausiai ketverius metus.“ Nepamirštu jo žodžių, nes paaiškėjo, kad jie buvo pranašiški.

Po poros savaičių Lenkija kapituliavo. Karas atsirito prie pat Lietuvos sienų, bet nemažai žmonių net džiaugėsi, kad vokiečiai sutriuškino lenkus. Mat atsirado viltis, kad pavyks susigrąžinti Vilniaus kraštą. Nuo mažumės visi buvome auklėjami, jog šis miestas – mūsų senoji sostinė. Tai buvo didžiausia lietuvių svajonė, vienijanti tautą.

Karui prasidėjus, aš, atsargos karininkas, buvau pašauktas į kariuomenę. Teko dalyvauti priimant į Lietuvą plūstančius sumuštos Lenkijos kariuomenės kariškius. Nepaisant istorinių sąskaitų, iš jų niekas nemėgino tyčiotis. Lenkai buvo sutinkami pagarbiai, stengiamasi sudaryti kuo geresnes buitines sąlygas kareivinėse, kuriose juos apgyvendindavo mūsų valdžia.

Žinoma, lenkai buvo nepaprastai prislėgti. Lietuvos kariuomenei reikėdavo juos nuginkluoti. Pasitaikydavo labai gaudžių scenų. Svainis Juozas Gruodis pasakojo, kad vienas lenkų karininkas įteikė jam revolverį dailia

rankena, išpuošta koralų kriauklėmis, sakydamas, kad šį ginklą, šeimos relikviją, jis nori padovanoti jam, lietuvių kariškiui, atsidėkodamas už Lietuvos suteikiamą prieglobstį.

Greitai sužinojome, kad Lietuva atgauna Vilnių. Tuo metu žmonės dar kažkaip nejautė grėsmės, kad tuoj kraštą gali okupuoti sovietai – pavojaus jausmą stebė džiaugsmas, jog susigrąžiname mūsų istorinę sostinę.

Mane tomis dienomis demobilizavo iš kariuomenės. Spalio 10-ąją Lietuvos kariai turėjo iškilmingai įžygiuoti į Vilnių. Mes, studentai, patys suorganizavę traukiniu nuvažiavome į senąją sostinę ir stovėdami Katedros aikštėje džiaugsmingais skandavimais pasitikome įžygiuojančią mūsų kariuomenę. Grojo karinis orkestras, skambėjo Lietuvos himnas. Su studentų chorą į Vilnių atvyko ir mano būsimoji žmona Aleksandra, tik, žinoma, tuomet aš dar nežinojau, kad mes susituoksime ir po 62 metų grįžę į Vilnių švęsime deimantines vestuves.

Diena pasitaikė apniukusi, lynojo, bet sieloje buvo tikra šventė. Niekada anksčiau nebuvo lankęsis Vilniuje, bet daug žinojau apie šį miestą iš knygų, jo bažnyčias ir Gedimino kalną ne kartą buvau matęs nuotraukose. Vis dėlto susigrąžinta sostinė padarė gana niūrų įspūdį. Vilnius, palyginti su tuometiniu Kaunu, atrodė gerokai apleistas. Bet pirmiausia krito į akis svetimos – sovietų – kariuomenės buvimas. Rusų kariškiai, atrodo, manė esą mūsų, lietuvių, globėjai ir geradariai. Iš karto pajutome ir vietos gyventojų lenkų niūrias nuotaikas, o lietuviai Vilniuje buvo visiškai mažuma. Jokių išpuolių neįvyko, bet slėgė niūrūs veidai, žvilgsniai iš padilbų.

Tą patį vakarą, nors ir sušalę, išvargę, bet linksmi traukdami dainas prekinio traukinio vagone grįžome į Kauną. Labai greitai, dar prieš 1939 metų Kalėdas, man teko išvykti nuolat gyventi į Vilnių: mūsų fakultetas buvo perkeltas į Vilniaus universitetą.

Drauge su Vilniaus lietuviu Jonu Šimukoniu Basanavičiaus gatvėje išsinuomojau kambarį iš lenkų kariškio našlės, kurios vyras buvo dingęs be žinios prasidėjusiame kare. Mūsų šeimnininkė, apkūni, žemo ūgio moterėlė, gyveno su dviem dukromis. Ši šeima beveik neturėjo lėšų pragyvenimui. Mūsų mokama nuoma už kambarį buvo svarbiausias pajamų šaltinis. Šeimnininkė labai stengdavosi mums įtikti, o jos dukros, viena aštuoniolikmetė, kita maždaug dvidešimt dvejų, šaudydavo į mus akimis. Merginos,

atrodo, net varžėsi tarp savęs, katra mums serviruos stalą ar atneš puodelį arbatos.

Persikėlęs į Vilnių, tuoj pat ir čia gavau darbą miesto savivaldybėje, kurios Kelių skyriui ėmė vadovauti man iš darbo Susisiekimo ministerijoje pažįstamas Kelių valdybos valdininkas pulkininkas Gražulis. Tapau jo padėjėju. Pirmiausia mums reikėjo iš lenkų administracijos perimti kelių priežiūrą, kuri, prasidėjus karui, buvo visai pakrikusi.

Mūsų įstaigoje, be pulkininko Gražulio ir manęs, dirbo dar vienas lietuvis Daugirdas, jau vyresnio amžiaus žmogus, einantis techninio direktoriaus pareigas. Visi kiti Kelių skyriaus darbuotojai, net vairuotojai buvo lenkai.

Vilniuje valdžios įstaigose labai trūko lietuvių kalbą mokančių žmonių. Visur mieste vyravo lenkų kalba – jokioje parduotuvėje nebūdavo įmanoma susikalbėti lietuviškai.

Beje, kambario draugas Jonas Šimukonis kaip vilnietis puikiai kalbėjo lenkiškai. Vėliau, kai tapau Vilniaus savivaldybės Įmonių skyriaus viršininko pavaduotoju, pasikviečiau jį dirbti savo padėjėju.

Dirbant savivaldybėje, kartais tekdavo pajusti nelabai slepiamą lenkų priešišumą. Sykį nuvykau į vairuotojų susirinkimą. Jie kažką piktai kalbėjo lenkiškai, vis dėbčiodami mano pusėn. Laiku spėjau išeiti, nes, pasirodo, priiminėjo mane smerkiančią grėsmingą rezoliuciją.

Vilniuje iš karto įsitraukiau į atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ veiklą. Šios organizacijos nariu tapau, kai tik įstojau į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą. Mane išrinko Vilniaus universiteto ramoviečių pirminko pavaduotoju. Po kiek laiko drauge su keliais kitais „Ramovės“ valdybos nariais nuvykau į Kauną – buvome pakviesti painformuoti prezidentą Antaną Smetoną apie padėtį susigrąžintoje senojoje sostinėje.

Prezidentas mus priėmė privačiose patalpose. Per audienciją jis atrodė susimąstęs, tyliu, žemu balsu paklausinėjo apie padėtį Vilniuje, žmonių nuotaikas.

Mus taip pat priėmė Lietuvos kariuomenei tada vadovavęs generolas Julius Čaplikas.

Tačiau labiau įsiminė susitikimas su mūsų grupe į svečius pasikvietusiu, tuomet jau iš kariuomenės vado pareigų atleistu, generolu Stasiu Raštikiu, kuris Lietuvoje buvo labai gerbiamas. Susėdome jo namo salone, į pokalbį

kartais įsiterpdavo ir ponia Raštikienė, vaišindama mus arbata. Generolas kalbėjo su mumis visiškai atvirai ir net nusiskundė, kad tik dėl intrigų Antanas Smetona, bijodamas jo populiarumo, nušalino jį nuo vadovavimo kariuomenei ir tai esą sutrukdė baigti svarbius Lietuvos gynybinės galios stiprinimo darbus.

Stasį Raštikį pasitaikydavę matyti dar tuomet, kai mokiausi karininkų mokykloje Panemunėje, bet tik pravažiuojantį automobiliu. Mat netoliese buvo jo namai. Man dažnai tekdavo vesti mūsų būrį į sargybą ir reikėdavo atidžiai stebėti kelią, ar neatvažiuoja Stasys Raštikis. Pasirodžius generolo automobiliui, koloną vedantis kariūnas privalėjo sukomanduoti ir būrys turėdavo pagerbti jį saliuotuodamas. Man šios pareigos atrodydavo labai atsakingos ir žygiuodamas tuo keliu, kuriuo dažnai pravažiuodavęs Stasys Raštikis, visuomet jausdavau tam tikrą įtampą.

Matyt, veikiamas karo mokyklos prisiminimų,ėjau pas Stasį Raštikį apimtas kažkokio vidinio virpulio. Bet pajutau lyg ir nusivylimą, kai šis atrodęs toks iškilus žmogus nelauktai ėmė skųstis mums, studentams, kad prezidentas Smetona jį atleido iš kariuomenės vado pareigų.

Šoko metai: pirmoji sovietų okupacija

Atėjo 1940-ųjų pavasaris. Vis stipriau buvo juntama grėsmė Lietuvai iš Rytų.

Tuo laiku aš susidraugavau su ramoviečiu atsargos karininku Juozu Juodišiumi, dirbusiu policijoje. (Jo dėdė buvo Lietuvos kariuomenės generolas – per pirmąją sovietų okupaciją areštuotas, itin žiauriai kankintas, jam net buvo sulaužytos kojos, ir galiausiai žuvęs Sibire.) Mūsų draugystė su Juozu taip sutvirtėjo, kad nusprendžiau išsikelti iš buto Jono Basanavičiaus gatvėje ir drauge su juo išsinuomoti kitą būstą. Įsikūrėme erdvesniame kambaryje Pylimo gatvėje.

Juozas man pasakodavęs apie, policijos žiniomis, lietuviams anaip tol nepalankias Vilniaus lenkų nuotaikas. Bet esą daug didesnį nerimą Lietuvos valdžiai ima kelti Vilniaus krašte dislokuoti sovietų daliniai. Rusų kariškiai tuo laiku dar tiesiogiai nesikišdavo į mūsų gyvenimą – tik retsykiais

matydavome, kaip jie kažkur važiuoja sunkvežimiais su išpaišytais Stalino portretais ant kėbulo durų. Vis dėlto Juozas prasitardavęs, kad sovietų bazėse pastebima daugiau judėjimo, ten vyksta visokiausi pasitarimai.

Svarstėme, kad gal rusai didina kovinę parengtį tiesiog reaguodami į Europoje vykstantį karą. Tuomet dar Lietuvoje visi tikėjosi, kad kai tik karas pasibaigs, mūsų šalyje bus panaikintos ir sovietų karinės bazės.

Vieną saulėtą birželio sekmadienį iš ryto mudu su Juozu Juodišiumi nuvažiavome į Valakampius pasikaitinti Neries paplūdimyje. Atsimenu, jau ir vanduo buvo įšilęs, tad smagiai pasimaudėme.

Grįžtame į miestą jau vidurdienį. Eidami palei Gedimino kalną link bibliotekos Vrublevskio gatvėje staiga išgirstame lėktuvų gausmą. Pakeliame galvas: gaudesys vis stiprėja ir tuoj pamatome, kaip vienas po kito praskrenda trisdešimt ar net keturiasdešimt sovietų žvaigždėmis pažymėtų lėktuvų.

Priejus biblioteką, pasigirsta ir tankų ūžesys. Suprasdami, kad kažkas įvyko, jau bėgte pasileidžiamė į Gedimino prospektą. Žiūrime: rieda sovietų tankų kolonos, iš jų bokštelių iškišę galvas dairosi rusų kareiviai, o ant šaligatvio stovintys lenkų ir žydų būreliai juos sveikina šūksniais, mojuoja rankomis. Vienas kitas net meta gėlių puokštes.

Apstulbę, netardami nė žodžio, nuėjome iki Ožėškienės aikštės (dabar Savivaldybės aikštė). Čia pažvelgėme vienas į kitą ir... Nei jis, nei aš neįstengėme suvaldyti ašarų...

Labai sukrėtė ir tai, kad tarp sovietų kariuomenę sveikinančių žmonių atsirado tokių, kurie, pastebėję mūsų ašaras, ėmė grūmoti mums kumščiais. Kai kurie jau buvo spėję nežinia iš kur ištraukti ir raudonųjų vėliavų, jomis vis mosikavo, sveikino, atrodė, niekaip nesibaigsiiančias rusų kariuomenės voras. Pasigirdo Internacionalas, kažkokios rusiškos dainos.

Niekaip negalėjome atsitokėti. Tik pamažu ėmėme suvokti: viskas baigta, pražuvo Lietuva, pražuvo ir mūsų gyvenimas.

Šios dienos – 1940-ųjų birželio 15-osios – išvakarėse rusai įteikė Lietuvai ultimatumą. Bet tai buvo šeštadienis ir mes nepaklausę radijo apie tai neišgirdome jokios žinios. Rusų tankai Vilniaus Gedimino prospekte mums buvo baisus netikėtumas. Tarsi būtų trenkęs žaibas iš giedro dangaus.

Nors rusai iš pradžių dar neskelbė, kad prijungia Lietuvą prie savo imperijos, jau supratome, kad sovietų kariuomenės maršas Vilniaus gatvėmis reiškia okupaciją. Tuoj pat išgirdome ir žinią, jog prezidentas Antanas

Smetona pabėgo. Tai dar sustiprino pojūtį, kad mūsų valstybei gresia sunaikinimas.

Atėjo visiškos nežinios laikai. Man dar buvo likę studijuoti vieni metai, bet net nežinojome, ar sovietai nesumanys tuoj uždaryti Vilniaus universiteto.

Jau kitą rytą po rusų kariuomenės maršo per Lietuvą pasklido gandas, kad pradėjusi veikti sovietų NKVD areštavo nemažai žmonių. Bet atėjus į darbą savivaldybėje niekas garsiai nekalbėjo apie tai, kas atsitiko. Tylėjo žmonės ir universitete, nors studentija ir profesūra buvo bene patriotiškiausiai nusiteikusi Vilniaus lietuvių bendruomenės dalis. Per vieną dieną staiga visi tapo atsargūs, ėmė nepasitikėti mažiau pažįstamais.

Vis dėlto netikėtos okupacijos sukeltas šokas pamažu ėmė lėgti ir Vilniaus lietuviai, bent jau vieni kitus geriau pažįstantys jauni žmonės, pradėjo susitikinėti, kalbėtis apie susidariusią padėtį.

Oficialiai dar buvo skelbiama, kad Lietuva – savarankiška valstybė, į kurios teritoriją liaudies pakviesta įžengė draugiškos Sovietų Sąjungos kariuomenė. Vyko rinkimai į vadinamąjį „liaudies seimą“. Atrodė, visi lietuviai suvokia, kad tai tik okupanto surengta inscenizacija, todėl ypač sukrėtė, kai staiga išgirdome per radiją kalbančius Justą Paleckį, Salomėją Nėrį, Petrą Cvirką, Liudą Girą ir be jokio saiko liaupsinančius „didįjį viso pasaulio proletariato vadą Josifą Staliną, išvadavusį Lietuvą iš fašistinio Antano Smetonos režimo priespaudos“.

Šie žmonės buvo gana žinomi krašte: Justas Paleckis – nors ir kairiosios krypties, bet autoritetą išsikovojęs žurnalistas, Petras Cvirka – taip pat kairysis, bet pasisekimo sulaukęs prozininkas, Salomėja Nėris – Valstybine premija apdovanota talentinga poetė, Liudas Gira dirbo net ministru ir laikytas artimu Smetonos valdžiai veikėju.

Keista ir sunku buvo jų klausytis. Negalėjome suprasti, kaip jie, inteligentai, anaipol neblogai gyvenę ir galėję laisvai kalbėti ką norėdavę toje „fašistinėje“ Lietuvoje, taip netikėtai pasikeitė ir tapo tautos išdavikais. Pokalbiuose tarp savųjų vartojome tik šį žodį. Stebino ir tai, kad šie žmonės, atrodė, labai entuziastingai, tiesiog nerdamiesi iš kailio liaupsina Staliną ir „išvaduotoją“ Raudonąją armiją. Negalėjome tokio elgesio aiškinti vien NKVD prievarta. Tomis dienomis inteligentai, kurie nenorėjo susiteršti bendradarbiavimu su okupantu, dar galėjo tyliai lūkuriuoti. Norint pakliūti

į „liaudies seimą“, reikėjo net pasistengti pademonstruoti lojalumą okupantų valdžiai. Žmonės pradėjo įtarti, kad gal šie sovietams tarnauti pasišovę inteligentai jau anksčiau buvo užverbuoti rusų žvalgybos.

Kai tas „liaudies seimas“, neva išreikšdamas visų darbo žmonių karščiausią troškimą, paprašė „priimti“ Lietuvą į Sovietų Sąjungą ir mūsų kraštas oficialiai buvo inkorporuotas į sovietinę imperiją, išgaravo paskutinės lietuvių iliuzijos, kad gal okupantas paliks mums bent dekoratyvinę nepriklausomybę.

Sovietai netrukus nacionalizavo mano motinos ir patėvio krautuvę ir jie neteko vienintelio pajamų šaltinio. Aš, dirbdamas savivaldybėje, galėjau padėti jiems persikelti į Vilnių. Be kita ko, manėme, kad dideliame mieste bus saugiau negu Joniškėlyje, kur net smulkios parduotuvės savininkai sovietams atrodė kapitalistai. Vilniuje man pavyko patėvį įdarbinti autobuso montavimo dirbtuvėje. Savivaldybė pirkdavo Vokietijoje tik variklius ir važiuokles, o kėbulus įstengdavo pagaminti šis fabrikėlis, kuriame ir būdavo montuojami autobusai.

Rudenį vis dažniau ateidavo žinių, kad tai vienas, tai kitas asmuo suimtas. Dabar iš archyvų studijų žinoma, kad pirmosiomis okupacijos savaitėmis dar nebuvo spėta areštuoti labai daug žmonių, bet po miestą sklindančiuose ganduose dešimt realiai suimtų virsdavo visu šimtu ir tai stiprino baimės atmosferą.

Man neretai tekdavo tikrinti, kaip naktimis kursuoja miesto autobusai. Važinėdavau automobiliu Vilniaus gatvėmis kartais labai vėlai, jau artėjant rytui. Sykį išgirstu žmonių riksmus. Žiūriu – prie vieno namo stovi pora juodų mašinų. Tuoj į gatvę išneria kažkodėl odinius paltus labai mėgę vilkėti NKVD darbuotojai ir greitai žingsniu veda vyriškį užlaužtomis rankomis. Įstumia jį į automobilį ir nuvažiuoja.

Vieną dieną į darbą neatėjo ir mano tiesioginis viršininkas, savivaldybės Kelių skyriaus vadovas pulkininkas Gražulis. Vėliau sužinojome, kad jį areštavo NKVD.

Vilniaus savivaldybėje tebedirbo kiti iš Kauno atvykę lietuviai. Nemažai jų, kaip ir aš, buvo atsargos karininkai. Susitikę vis persimesdavome vienu kitu žodžiu, ką galime daryti. Supratome, kad burti kokias nors pasipriešinimo grupes labai pavojinga, bet ir sėdėti rankas sudėjus darėsi nepakeliamai slogu.

Aš ir mano artimas draugas Juozas Juodišius sutarėme ieškoti ryšių su galbūt jau Lietuvoje veikiančiu antisovietiniu pagrindžiu. Prie mūsų prisidėjo Šimkus, kurio pusbrolis miesto ugniagesių vadas brandmajoras Valerijonas Šimkus, kaip vėliau sužinojau, buvo labai reikšmingas asmuo pasipriešinimo judėjime. Mes, trys jaunuoliai, sudarėme savotišką konspiracinę trijulę – būtent iš tokių grupelių ir susidėjo pagrindžio organizacinė struktūra.

Tuo metu Vilniuje jau kūrėsi Lietuvių aktyvistų fronto vadovaujamas pasipriešinimo judėjimas. Susiformavo politinė grupė, į kurią įėjo keli man gerai pažįstami žmonės: Vytautas Vaitiekūnas, profesoriai Pranas Padalskis, Zenonas Ivinskis. Jie užmezgė ryšius su Kaune veikusio pasipriešinimo judėjimo politiniais vadovais – profesoriumi Juozu Brazaičiu, Adolfu Damušiu, keliais kitais asmenimis. Prasidėjo slapti pasitarimai, kaip Lietuvoje organizuoti politinį pasipriešinimą sovietams.

Karininkija (žemesnio rango kariškiai nebuvo areštuoti) ir atsargos karininkai pradėjo telktis į grupeles, kurios rengėsi atėjus patogiam momentui imtis ginkluoto pasipriešinimo okupacijai. Mat buvo tikimasi, kad anksčiau ar vėliau Sovietų Sąjunga įsivels į vykstantį pasaulinį karą, o jame patyrusi pralaimėjimą turės pasitraukti ir iš Lietuvos. Žinoma, tada dar niekas nenumatė, kaip iš tikrųjų susiklostys istorinės aplinkybės. Kas 1940-ųjų rudenį galėjo atspėti, kad Hitlerį savo draugu vadinęs Stalinas taps Vakarų sąjungininku ir galiausiai laimės karą? Tuomet žinojome tik tai, jog Prancūzija jau kapituliavo, bet su Vokietija tebekariauja Anglija.

Lietuvių aktyvistų fronto Vilniaus politinio štabo veikloje dalyvavo būrelis universiteto dėstytojų. Profesoriaus Prano Padalskio paskatintas taip pat jo nariu, beje, pačiu jauniausiu, vieninteliu studentu tarp universiteto darbuotojų. Susitikdavome privačiuose butuose, bene dažniausiai pas seną vilnietį advokatą Jurgelionį, gyvenusį šalia Lukiškių aikštės. Man, atsargos karininkui, buvo pavesta užduotis palaikyti ryšį su Lietuvių aktyvistų fronto karine grupe. Jai priklausė ir mano draugas Juozas Juodišius.

Mūsų organizacija užmezgė ryšius su į Vokietiją pabėgusiais Lietuvos karininkais, valstybės tarnautojais. Iš jų ėmėme gauti informacijos, kad vokiečiai esą lyg ir rengiasi karui su Sovietų Sąjunga. Atėjus 1941-ųjų pavasariui, mūsų šaltiniai Vokietijoje vis tvirčiau spėjo, jog nacių ir sovietų karas neišvengiamas ir kilsiąs labai greitai. Galiausiai net gavome pranešimą, kad

vokiečiai puls rusus birželio 15-ąją. Kaip vėliau paaiškėjo, apsirakta buvo vos viena savaite.

Pradėjome šapirografu spausdinti atsišaukimus, kuriuose raginame žmones nebendradarbiauti su okupantu ir rengtis atviram pasipriešinimui, tikintis, kad greitai tarp rusų ir vokiečių kils karas, leisiantis atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Šie lapeliai būdavo išmėtomi gatvėse. Itin stengėmės juos skleisti tarp sovietų kariuomenės sudėtin įtrauktų lietuvių karinių junginių. Mat sovietams okupavus kraštą Lietuvos kariniai daliniai iš pradžių nebuvo išformuoti, o tik įtraukti į rusų armijos sudėtį, aišku, pakeitus vadybą ir paskyrus gausybę lietuvių prižiūrinių komisarų.

Pagrindžio veikloje dalyvavo ir tuomet dar tik būsima mano žmona Aleksandra. Iš savo draugės Stasės Daumantaitės, kuri universitete dirbo mašininke, ji gaudavo popieriaus ir atnešdavo man, o aš jį įteikdavau tiems, kurie galėjo šapirografu spausdinti mūsų atsišaukimus. Kai tai būdavo padaryta, pluoštelį spaudinių perduodavau patikimiems karininkams, šie juos dar padaugindavo ir platindavo tarp kareivių.

Nemažai atsišaukimų, pasipriešinimo spaudos būdavo atgabenama iš Kauno. Itin smarkiai rizikuodamas, šią pagrindinę literatūrą daugiausia veždavęs Vytautas Bitinas. (Vėliau, po karo, jis Romoje įstojo į kunigų seminariją ir tapo dvasininku.)

Aš ne tik rūpinausi spaudinių platinimu, bet ir pats parašiau vieną kitą straipsnelį į pagrindinius leidinius. Juose aiškinau, kaip svarbu pasipriešinimo dalyviams laikytis konspiracijos, kad NKVD nesusektų mūsų organizacijos.

Griežta konspiracija buvo svarbiausia mūsų pagrindžio veiklos sąlyga. Jau sklido kalbos, kad areštuotus žmones NKVD žiauriai kankina. Natūralu, kad įkliuvę pasipriešinimo dalyviai galėjo ir neišlaikyti kankinimų. Sumažinti pavojų visai organizacijai buvo įmanoma tik kuo labiau įslaptinus vidinius mūsų ryšius. Veikta vadinamuoju trijų principų – kiekvienas pasipriešinimo dalyvis paprastai pažinodavo tik kitus du organizacijai priklausančius asmenis.

Būdamas Lietuvių aktyvistų fronto politinio štabo ryšininkas su ginkluotu pagrindžiu, aš palaikiau kontaktus su dviem karininkais. Vienas jų buvo pulkininkas Vitkus (pokario metais jis vadovavo partizanų apygardai Kazimieraičio slapyvardžiu). Per mūsų trumpus susitikimus jis, neminė-

damas pavardžių, informuodavo apie sovietų kariuomenėje tarnaujančių kariškių nuotaikas. Šias žinias perduodavau politiniam štabui.

Pulkininkas Vitkus kūrė ginkluoto pasipriešinimo sovietams koncepciją. Jis buvo puikus karybos specialistas. Jau vėliau, kai pirmosiomis karo dienomis prasidėjo sukilimas prieš sovietus, pulkininkas Vitkus vadovavo vieno strateginės reikšmės tilto Kaune susprogdinimui ir taip tiksliai apskaičiavo, kur padėti sprogmenis, kad viskas įvyko, kaip jis ir buvo numatęs.

Antrasis ginkluoto pagrindžio atstovas, su kuriuo man teko palaikyti ryšį, buvo Vilniaus ugniagesių komandos vadas brandmajoras Valerijonas Šimkus, ypač drąsus ir veiklus žmogus. Jis sugebėdavo iš sovietų kariuomenės ištraukti lietuvių dalinių gauti ginklų – ne tik pistoletų, šautuvų, bet net kulkosvaidžių – ir kaupė juos slėptuvėje, kurią buvo įrengęs Valakampiuose. Būdamas ugniagesių vadas, brandmajoras niekam nesukeldamas įtarimų galėdavo lankytis visokiuose apleistuose pastatuose.

Tačiau mūsų organizacijai pavyko sužinoti, kad brandmajorą Valerijoną Šimkų vis dėlto įtarinėja NKVD ir rengiasi suimti. Kai atvažiavo jo areštuoti, jis jau buvo spėjęs pasislėpti. Slapstytis jam turėjo būti labai sudėtinga – stambus aukštas vyras, maždaug dviejų metrų ūgio, sveriantis ne mažiau kaip 120 kilogramų, praeiviams iš karto krisdavęs į akis. Tais laikais labai retai kas būdavo toks augalotas. Tačiau ilgai NKVD niekaip neįstengė Valerijono Šimkaus sučiupti.

Vieną naktį jis grįžo į namus aplankyti šeimos. NKVD, pasirodo, buvo surengusi pasalą. Bet kai enkavedistai ėmė laužti duris, Valerijonas iššoko pro langą, nubėgo prie upės – jis gyveno netoli Neries – ir nors jau buvo vėlus ruduo, vanduo labai šaltas, sugebėjo perplaukti į kitą pusę ir dingo iš Vilniaus.

Vis dėlto po kelių mėnesių, 1941 metų pavasarį, Valerijonas Šimkus buvo suimtas. Tačiau greitai vokiečiai pradėjo karą su sovietais ir tai išgelbėjo brandmajorui gyvybę. Enkavedistai tuos porą mėnesių vis nesiliovė jį tardę ir todėl neišvežė iš Lietuvos. Žiauriai sumuštą, nepaieinantį, visą nusėtą popirosais išdegintomis žaizdomis, Valerijoną suradome Lukiškėse. Įėję į kamerą, tiesiog negalėjome jo atpažinti. Iš stambaus vyro tebuvo likęs šešėlis. Vežėme jį į namus prilaikydami, kad nesukniubtų. Bet pamažu Valerijonas atsigavo – tvirta jo sveikata padėjo ištvirti šį išbandymą.

Nepaisant baisių kankinimų, Valerijonas Šimkus neišdavė nė vieno žmogaus, nors dėl savo ypatingai svarbaus vaidmens pagrindinėje organizacijoje palaikė ryšius ne vien su savo trijule. Jis pažinojo daugelį pasipriešinimo judėjimo dalyvių.

Tai sužinojome tik pabėgus sovietams, o iš karto po Šimkaus suėmimo mes labai sunerimome. Mat tuo metu pasipylė ir daugiau areštų.

Vieną rytą staiga į darbą neatėjo mano bendradarbis atsargos karininkas Aleksa, kurį buvau įtraukęs į pagrindinės organizacijos veiklą. Žinojau, kad jis įeina į karinę grupę, kurios veikloje dalyvavo ir man pažįstami leitenantai Rudelionis, Kavaliauskas, taip pat dar keli karininkai. Pradėjome įtarinėti, kad sovietų agentai jau prasiskverbė į mūsų trijules.

Mano Džuljeta vardu Aleksandra

Tomis nerimo kupinomis dienomis aš jau baiminausi ne tik dėl savęs, bet ir dėl būsimosios žmonos Aleksandros, kuri man talkino pagrindžio veikloje.

Pirmą sykį Aleksandrą išvydau būdamas šešiolikos ar septyniolikos metų kiekvieną pavasarį rengiamose gimnazijų sporto varžybose, vadinto-se „Sporūtos“ vardu.

Į kurią nors vieną miestą suvažiuodavo rungtis Pasvalio, Rokiškio, Panevėžio ir kitų aplinkinių mokyklų gimnazistai. Varžybos paprastai vykdavo savaitgaliais, dvi dienas. Nakvoti tekdavo sporto salėse ant suklotų šiaudų, nors, žinoma, vis viena beveik nemiegodavome. Gimnazistams energijos pakakdavo ne tik dienomis vykstančioms varžyboms, bet ir dūkti per visą naktį.

Sykį „Sporūtos“ varžyboms vykstant Panevėžyje, aš buvau įtrauktas į Pasvalio gimnazijos bėgikų komandą. Man neblogai sekdavosi 100 metrų rungtis, nors ir ne taip gerai kaip mano draugui, visų bėgimo varžybų favoritui Vytautui Kasiuliui (vėliau jis tapo žinomu dailininku ir dabar ne vienu jo paveikslu esame papuošę savo namus Amerikoje ir Vilniuje).

Turėdamas laisvo laiko, žiūrėjau, kaip žaidžia Panevėžio lietuvių ir lenkų mergaičių gimnazijų krepšinio komandos. Gal tos rungtynės mane iš-

syk labai sudomino tik todėl, kad pirmosios į aikštę išbėgusios lenkaitės vilkėjo baltomis sportinėmis kelnaitėmis ir mūvėjo taip pat baltomis pirštinaitėmis. Laukiau pasirodant lietuvaičių. Ir be baltų pirštinaičių jos atrodė nė kiek ne prasčiau. Salėje susirinkę daugiausia lietuviai iš karto puolė jas audringai palaikyti.

Rungtynės vyko labai atkakliai. Prisimenu, lietuvaitės laimėjo 12:8. Joms smarkiai plodamas, nusižiūrėjau pačią dailiausią žaidėją. Tai buvo Panevėžio gimnazijoje besimokanti Aleksandra. Tik tada dar nežinojau nei jos vardo, nei juo labiau neįtariau, kad tai mano būsimoji žmona. Tuomet neišdrįsau tos mergaitės užkalbinti, bet įsiminė jos juodi plaukai, linksmos akys.

Vėliau tą pačią juodaplaukę pamačiau bėgimo estafetės varžybose. Ji bėgo labai greitai, jos ilgi plaukai nepamirštamai plaukstėsi vėlyje.

Kai po kokių poros metų mokydamasis karininkų mokykloje Panemunėje vėl išvydau Aleksandrą, iš karto ją prisiminiau. Tik, deja, ji ten atvyko aplankyti ne manęs, o vieno kadrinių karininkų mokslus graužiančio kariūno. Išvydau ją sėdinčią kariuomenės bufete. Ji ten linksmi kirto šokoladą, bet ir vėl nepasitaikė progos su ja susipažinti.

Prabėgo dar metai. Atvykau studijuoti į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą. Vieną dieną einu Laisvės alėja ir matau – priešais žingsniuoja ta pati juodaplaukę gražuolė iš Panevėžio. Tik užuot pamėginęs ją užkalbinti baugščiai nusigrėžiau, apsimesdamas, kad jos nepastebėjau ir neva iš viso ji man nerūpi.

Tačiau greit apsižiūrėjau, kad ši mergaitė studijuoja Kauno Vytauto Didžiojo universitete. Maža to, likimas, pasirodo, taip lėmęs, kad ji mokosi tame pačiame Teisės fakultete ir dargi ekonomikos specialybės. Pasirodo, mes – kurso draugai!!!

Ir vis dėlto iš pradžių joks romanas su ja nesimezgė. Per pertraukas tarp paskaitų studentai vaikštinėdavo universiteto koridoriais, dažnai matydavau ir tą mergaitę iš Panevėžio, bet neieškojau preteksto ją užkalbinti. Tokio mano neryžtingumo priežastis turbūt buvo ne vien drovumas, ne vien tai, kad tuo metu labai užsiverčiau darbais – įsitraukiau į mokslus ir kartu pradėjau dirbti Kelių valdyboje. Aš jau draugavau su viena panele ir tariausi, kad turiu būti jai ištikimas.

Tokia neakivaizdi mano pažintis su Aleksandra tęsėsi ligi tol, kol mūsų fakultetą perkėlė į Vilnių. Mudu pakliuvome mokytis į tą pačią ekonomi-

kos specialybės grupę. Bet ir vėl – sėdime vienoje auditorijoje, o jokia asmeninė draugystė vis dar nesimezga.

Galbūt taip ir būtume baigę universitetą ir išsiskyrę visiems laikams. Tačiau vienas atsitiktinumas nulėmė visą mano tolesnį gyvenimą.

Ėjo 1940-ųjų žiema. Dėl Europoje vykstančio karo labai trūko kuro. Vilniaus universiteto patalpos buvo beveik nešildomos. Auditorijose reikėdavo sėdėti su paltais, kai kada net nenusimaunant pirštinių. Laukėme profesoriaus Vlodo Jurgučio finansų mokslo paskaitos. Tai buvo viena sunkiausių disciplinų, bet visi studentai labai vertino itin aukštą dėstymo lygį. Profesorius Jurgutis, aštuonerius metus dirbęs Lietuvos banko valdytoju, parašęs kelias fundamentalias monografijas, buvo nepaprastai gerbiamas ir laikomas geriausiu Lietuvoje bankininkystės bei finansų specialistu. Praleisti jo paskaitą reiškė padaryti didžiulę nuodėmę.

Sėdime auditorijoje ir šalame, laukdami profesoriaus. Jis vis nesirodo. Pradedame kuždėtis, krutėti. Priešais mane įsitaisiusi mergaitė, dėvinti megztą vilnonę kepuraitę. Persisveriu per suolą ir sakau: „Panele, jūsų kepuraitė labai daili.“ Ji atsisuka – pasirodo, tai ta juodaplaukę iš Panevėžio – ir atšauna: „Kepuraitė kaip kepuraitė, o ką pasakysi apie mergaitę?“ „Žinoma, – puolau aiškintis aš, – mergaitė dar dailesnė.“

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

1940-ųjų gruodžio 12 diena. Laukiame profesoriaus Jurgučio paskaitos. Man už nugaros sėdintis jaunuolis užkalbino, pagirdamas, jog mano kepuraitė daili. Kai jam atkirtau klausimu: „O kaip mergaitė?“ – jis išsijuosęs ėmė aiškinti, kad esu dar gražesnė už savo kepuraitę, ir tuoj pat paklausė, ar negalėtume kur nors nueiti drauge pavaikštinėti. Atsakiau, kad visiškai neturiu laiko. Iš tiesų laisvalaikio beveik neturėjau – ir mokiausi, ir dirbau universitete, ir dar lankiau muzikos mokyklą, dainavau chore.

Jis nustebo: „Negi visai visai?“ Atverčiau savo užrašų knygėlę, kur žymėdavausi, ką turiu kasdien daryti. „Štai – visi vakarai užimti“, – atsakiau.

Tuo metu į auditoriją įeina profesoriaus sekretorė ir praneša, kad paskaita neįvyks.

„Na, dabar tai tikrai galėtume kur nors nueiti“, – vėl sako tas jaunuolis.

Pamaniau, kad tai turbūt būtų įdomiau, negu grįžti namo. Sutikau. Jis siūlo nueiti į „Saint George“ viešbučio Gedimino prospekte restoraną.

„O! – pagalvojau. – Čia tai bent lygis“. Tai buvo prestižiškiausia vieta mieste. Lig tol man nepasitaikė progos ten lankytis. Tik Kaune kartą kitą buvau nuėjusi į prestižinius „Metropolio“ ir „Versalio“ restoranus.

Aleksandra su mama Veronika Kalvėnienė. Panevėžys, 1924 m.

Vakariene buvo puiki. Gėrėm vyno. Jaunuolis pasirodė esąs labai iškalbingas. Ėmė man pasakoti, kaip seniai mane pažįsta – dar iš Panevėžio gimnazijos laikų. Sakė mane vis stebėdavęs ir Kaune, ir čia, Vilniuje, tik vis nesiryždavęs užkalbinti. Nelengva buvo patikėti, bet patikėjau. Stebino puikios jo manieros. Prabangiame viešbutyje jis jautėsi visai laisvai, labai pasitikėdamas savimi užsakinėjo valgius. Jaunuolis nė iš tolo nebuvo panašus į studentėlį kiaurom kišenėm.

Tiesą sakant, aš jau anksčiau buvau į jį atkreipusi dėmesį. Dar kai mokėmės Kauno universitete, pastebėdavau aukštą, labai liesą, net, kaip man atrodydavo, išblyškusį jaunuolį, visada avintį kariškus aulinius batus, dėvintį pilkas kelnes ir rudą švarką. Tai buvo atsargos karininkų korporacijos „Ramovė“ apranga. Jis visuomet vaikštinėdavo su draugais, atrodydavo labai rimtas, pasitempęs. Tačiau nesakyčiau, kad tuomet jis man būtų rūpėjęs. Mat, persikėlusį į Kauną ir pradėjusi mokytis Vytauto Didžiojo universitete, aš, našlaitė, jaučiausi laiminga ištrūkusi iš mano laisvę varžusių giminaičių priežiūros. Studijavau ir kartu dirbau, bet rasdavome laiko ir linksmybėms, turėjau daug draugų bei draugų. Vienas jų mane ėmė net per daug atkakliai globoti, aiškindamas, kaip beprotiškai įsimylėjęs. Kai mūsų fakultetą perkėlė į Vilnių, išsivadavau iš jo kiek įkyrėti pradėjusio dėmesio. Vėl buvau laisva ir smagiai leisdavau laiką su mielais draugais.

Juožą Kazicką – mokydama su juo viename kurse žinojau pavardę – kasdien matydavau universitete, kur šalia studijų ėmiau dar ir dirbti. Iš kitų bendramokslių jis išsiskyrė itin geru visų dalykų išmanymu.

Atsimenu, kartą per 1940 metų vasaros sesiją, jau rusams okupavus Lietuvą, mes, merginos, smarkiai jaudinomės laukdamos eilės laukti profesoriaus Rėmerio egzaminą. Kaip įprasta, profesorius pasiteiravo, ar neatsirastų, kas norėtų eiti atsakinėti pirmasis. Ir štai pakyla šitas aukštas, išbalęs, labai laibas jaunikaitis ir sako: „Aš norėčiau.“ Kad pradeda pilti – beria datas, skaičius, faktus, mintis, – tarsi skaitytų iš rašto. Šalia sėdinti mano draugė Birutė pakužda į ausį, kad jis iš Pasvalio ir draugauja su jos kavalieriumi. Kai jaunikaitis, gavęs įvertinimą „labai gerai“, išeidamas iš auditorijos dar mums palinki per daug nesijaudinant sulaukti eilės, net pikta pasidaro. „O, koks išdidus, savimi labai pasitikintis dabita!“ – pamaniau.

Atėjo ruduo ir prasidėjo kiti mokslo metai. Nors vienoje auditorijoje su juo klausydavausi paskaitų, nelabai kreipiau į jį dėmesio. Tuo metu turėjau

kavaliერი, kariuomenės leitenantą, kuris man labai atsidėjęs asistavo. Ir laiko paikoms mintims apie kažkokį mokslinčių iš Pasvalio nelabai likdavo, nes po paskaitų ir darbo universitete bėgdavau mokytis į muzikos mokyklą, į choro repeticijas. Jei kartais išeidavau dar valandėlę pasivaikščioti su leitenantu – žiūrėk, jau ir vėlus vakaras.

Taip buvo iki to karto, kai jis pakvietė mane į „Saint George“ viešbučio kavinę ir paskui, aišku, lydėjo namo. Ėjau įsikibusi jam į parankę ir jaučiausi net kiek apdujusi nuo jo žavesio, tik dar nenorėjau net sau to pripažinti. O jis vis kalba, juokauja. Klausia, kada dar kartą pasimatysime. Sakau – nežinau, labai užsiėmusi. „Atrodo, teks vėl laukti, kol koks profesorius susirgs, – juokiasi jis. – Bet gal per Kalėdas kur nors nueitume?“ Pagalvojau: o kodėl gi nesutikus? Sutariame: mūsų pasimatymas įvyks pirmąją Kalėdų dieną 4 valandą po pietų. Susitikime prie Šventų Jonų bažnyčios.

Tuo metu mano draugystė su leitenantu jau buvo gana rimta. Jis buvo kilęs iš Lietuvos rusų, vardu Arkadijus. Bet tai netrukė mūsų santykiams, nes neatrodė, kad jį būtų paveikusi sovietinė ideologija. Tiesiog malonus, gerai išauklėtas jaunuolis.

Mano gyvenime pasirodžius Juozui, sutrikau: kažkaip buvo nesmagu atsisakyti draugauti su Arkadijumi, bet ir apie savo naująją draugą Juozą ėmiau nejučiomis vis dažniau galvoti ir negalėjau jam pasakyti „ne“.

Tomis dienomis pas mano geriausią draugę Stasę pasisvečiuoti per Kalėdų atostogas iš Kauno atvažiavo sesuo Lionė, studijuojanti Vytauto Didžiojo universitete mediciną. Syki, gerdamos arbatą, kalbėjomės apie kavaliერიus ir aš neištverusi papasakojau apie Juozą ir po poros dienų įvyksiantį mūsų pasimatymą. „Bet juk jis jau turi panelę! – net šūkteli nustebusi Lionė. – Tai mano kurso draugė Antutė. Ji pasakoja, kad labai myli Juozą Kazicką ir net ketina už jo tekėti. Kaip jai bus skaudu, kai sužinos apie tavo romaną su Juozu!“

„Jei jau taip rimtai jie draugauja, tai tu geriau nesipainiok“, – įsiterpė su patarimu ir Stasė.

Pamaniau, kam man čia su ta Antute varžytis. Turiu kavaliერიų – šaunų karininką Arkadijų, ką jau kalbėti, kad yra ir daugiau norinčiųjų dragauti. Pagalvojau, kad kol dar galiu be didesnių išgyvenimų nutraukti besimezgančius ryšius su Juozu, taip ir reikia daryti.

Pirmoji 1940-ųjų Kalėdų diena. Nusprendžiau, kad neverta daugiau su Juozu susitikinėti. Anksti iš ryto nubėgau į paštą ir pasiunčiau jam telegramą: „Gaila, bet dėl įvairių priežasčių negalėsiu su tavimi susitikti.“

Lyg kažką nujausdamas, mano leitenantas Arkadijus tomis dienomis buvo itin mielas ir paslaugus. Sutarėme per Kalėdas su juo pasimatyti. Iš ryto išklausėme mišias Šventų Jonų bažnyčioje, sugiedojome „Marija, Marija“. Arkadijus taip pat traukė giesmę visu balsu, o į sovietų kariuomenę įtrauktų lietuvių dalinių karininkui tai buvo gana rizikinga. („Marija, Marija“ buvo virtusi neoficialiu Lietuvos himnu, nes „Tautiška giesmė“ tuo metu jau buvo kategoriškai draudžiama.) Po mišių nuėjome pasivaikščioti po Žvėryno apylinkių mišką. Pasitaikė puikus oras. Buvo gerokai pasnigę, bet išlindo saulė, spindėjo sniegas. Lakstėm per pusnis, svaidėmės gniūžtėmis. Arkadijus net davė man pašaudyti iš savo pistoleto į pamiškės medžius. Išsiskirdami susitarėme dar kartą susitikti 4 valandą po pietų Vrublevskio gatvės kampe prie bibliotekos.

Tuo pat laiku turėjo įvykti atšauktas mano pasimatymas su Juozu, tik kitoje vietoje – prie Šventų Jonų bažnyčios Pilies gatvėje. Artėjant 4 valandai, širdyje darėsi neramu: ką pamanė Juozas, perskaitęs telegramą. Grįžusi namo, pasipasakojau Stasei, su kuria gyvenau viename bute Didžiojoje gatvėje, buvusių Chodkevičių rūmų pastate. Likus porai minučių iki 4, mudvi drauge išėjome iš namų, nes ir ji buvo sutarusi pasimatyti su savo draugu.

Kalėdų rytą viešėjau pas seserį, gyvenančią Pušų gatvėje, visai šalia tuometinio mano buto. Kaimynai žinojo, kur esu nuėjęs, ir kažkuris iš jų netikėtai man atnešė telegramą. Baisiai nusteбęs skaitau: „Gaila, bet dėl įvairių priežasčių negalėsiu su tavimi susitikti. Aleksandra.“

Sesuo šoko teirautis, kas atsitiko, kieno ta telegrama. „Nieko, viskas gerai, čia šiaip pranešimas“, – sakau, nors ir pats nesuprantu, kas nutiko. Tik suvokiu, kad įvyko kažkas negera ir tai pakenkė mano draugystei su Aleksandra.

Grįžęs namo, savo kalendoriuje įrašiau: „Nepasiduosiu. Važiuoju į miesto centrą ir pamėginsiu su ja susitikti.“

Ryžausi pasinaudoti tarnybine padėtimi: paskambinau mūsų įstaigos vairuotojui Mečiui ir paprašiau pavėžėti mane į Senamiestį su savivaldybei

priklausančiu „Volkswagen“. Automobilis buvo mažiukas, bet tais laikais bet kokia mašina reiškė didelę prabangą ir poniškumą.

Atvažiuoju į Pilies gatvę prie Šventų Jonų bažnyčios. Visuomet būdavau nepaprastai punctualus, o tą kartą atvažiauju net kiek anksčiau. Įtariau, kad Aleksandra, nors ir atšaukusi telegrama mūsų pasimatymą, sutartu laiku vis viena turėtų kažkur netoliese sukinėtis, norėdama patikrinti, ar aš atėjęs.

Vaikštinėju pirmyn atgal. Žiūriu: jau truputį po keturių, o Aleksandros vis nematyti. Bet neprarandu vilties, kad ji vis dėlto pasirodys. Prabėga dar kelios minutės. Pagaliau išvystu, kaip Pilies gatvę ateina Aleksandra su Stase.

Pasuku joms priešpriešiais. Tačiau mums priartėjus tik kilsteliu kepurę ir, nieko nesakydamas, prasilenkiu su jomis. Aišku, tuoj pat apsisuku ir matau, kad Aleksandra sustoja Pilies gatvės viduryje ir kažką šnabzdasi su drauge.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Stasė ėmė kumščiuoti man į pašoną: „Nueik bent pasikalbėti, juk turbūt seniai jis čia tavęs laukia.“ Apsigrėžiu ir matau, kad ir jis atsisukęs žiūri į mane. Tada, palikusi draugę stovėti, jau pasuku prie Juozo ir klausiu: „Ar negavai mano telegramos?“

„Kokios telegramos?“ – nė nemirktelėjęs teiraujasi jis. „Na, išsiunčiau tau šiandien telegramą, kad neateisiu ir yra labai rimtų priežasčių taip elgtis.“ Tada jis šaltu ramiu balsu man sako: „Aš įtariu, dėl kokių priežasčių. Bet nekreipk dėmesio į visokias apkalbas. Patikėk, tarp manęs ir tos merginos jau nėra jokio ryšio.“

„Kaip galiu tavimi tikėti. Man papasakojo, ką žmonės apie judu kalba. Aš tikrai nenoriu jums trukdyti, griauti tos jūsų draugystės.“

Jis prašo ramiai jį išklausti. Esą viską man išaiškinsi. Atsaku, kad visiškai neturiu laiko, nes kai kas jau laukia manęs prie bibliotekos. „Nieko tokio. Tavo leitenantas gali truputį ir palaukti, nes po to galės praleisti su tavimi visą vakarą, o aš, kuriam ir turėjo būti skirtas šis laikas, prašau tik kelių minučių“, – atšauna Juozas.

Vaikštome pirmyn atgal palei Šventų Jonų bažnyčią, o Juozas vis įrodi-
nėja, kad jo niekas nesieja su ta mergina ir visas trylika dienų po mūsų va-

karienės „Saint George“ viešbučio kavinėje jis tik ir laukęs šios valandos, kai tikėjosi vėl pamatyti mane.

Pradėjo snigti, pamažu vis stipriau. Pakilo vėjas ir ėmė siausti tikra pūga. Galų gale sakau: „Aš negaliu daugiau čia su tavimi vaikštinėti, nes jau gerą pusvalandį prie bibliotekos Vrublevskio gatvėje manęs laukia mano draugas Arkadijus.“

Sniegas lipina akis, krenta už apykaklės...

„Jis jau bus seniai nuėjęs. Bet gerai, aš čia atvažiauju su mašina. Užsukime tenai pažiūrėti“, – pasiūlo Juozas.

Iš tiesų jo laukia automobilis su vairuotoju. Sėdame ir važiuojame link bibliotekos. Prisimenu, kaip gražiai atrodė šviežiai apsnigtos Vilniaus gatvės. Štai biblioteka, vairuotojas sulėtina greitį. Tik, aišku, Arkadijaus jau niekur nesimatė. Buvo penkta valanda.

Pasirodo, daugiau kaip pusvalandį palūkuriavęs manęs prie bibliotekos, jis atskubėjo pas mane į namus sužinoti, kodėl neatėjau į pasimatymą. „Kur Alė?“ – paklausė jau grįžusios Stasės. „Nežinau, – toji atsakė. – Jau prieš valandą kažkur išėjo.“

O mes tuo metu važiuojame link Verkių. Išlipome iš mašinos. Pamažu temo. Pūga liovėsi, bet baltavo šviežios pusnys, sniegas girgždėjo po mūsų kojomis. Vaikštinėjome po parką, žiūrėdami į dunksančius mįslingus Vilniaus vyskupų rūmų griuvėsius. Jis staiga apkabino mane per pečius, prisiglaudė veidu prie mano apsnigtos kepuraitės. Ir ėmė kalbėti, kaip seniai jis mane pamilęs ir koks dabar laimingas, kad gali man tai pagaliau pasakyti. Aš tylėjau ir klausiausi, kad, pasirodo, pats likimas lėmęs mums būti kartu. Jis prisipažino gavęs mano telegramą, bet buvo įsitikinęs, jog vis viena ateisiu, nes mums lemta niekuomet nesiskirti.

Tą vakarą nusprendėme dar nuvažiuoti vakarienės į „Valgio“ svetainę.

Ši Gedimino prospekte įsikūrusi kavinė buvo mėgstamiausia Vilniaus lietuvių susibūrimo vieta. Jos antrame aukšte grodavo muzika, būdavo rengiami šokiai. Tai kažkodėl vadinta „five o'clock“ vakarais. Nežinojome, ką tai reiškia, bet skambėjo viliojamai. Tiesa, kai Lietuvą okupavo sovietai, ten ėmė lankytis rusų kariškiai. Net ir į šokių salę jie įgriūdavo mūvėdami gre-mėzdiškais auliniiais batais, dažnas būdavo gerokai įkaušęs.

Kai iš Verkių parko atvažiuojame į „Valgio“ svetainę, pamatėme, kad ten šėlsta daug rusų. Bet tą vakarą jie mums jau nerūpėjo.

Atsisėdome, kažką gurkšnojame, o Juozas vis kalba kalba. Muzika groja, aš linguoju į taktą. Kažko gera. Sakau – eime šokti. „Kad aš nemoku...“ – aiškinasi Juozas. „Nemoki šokti?! Kaip galima nemokėti šokti?“ – stebiuosi. Griebiu jį už rankos ir vis viena išvedu šokti. Ir tikrai – jis nedrąsiai strypčioja vietoje, per kilometrą nuo manęs, tarsi bijodamas užminti man ant kojos. Rusų kariškiai sukasi ratais, į nieką nekreipdami dėmesio, stumdosi.

Aleksandra Kalvenaitė 1937 m. birželio mėn., baigusi gimnaziją

Prisitraukiau Juozą arčiau. Taip jis pradėjo mokytis šokti.

Supratau, kad Arkadijui reikės atsakyti. Pokalbis įvyko jau kitą dieną. Į klausimą, kodėl neatėjau į pasimatymą, atsakiau tiesiai: „Mano širdis priklauso kitam.“ Arkadijus ėmė man priekaištauti, kad taip elgtis su juo neturiu teisės, kad tikriausiai tik noriu išbandyti jo meilę, kuri ir be jokių išbandymų esanti labai kaitri. Ne, sakau, labai gaila, bet tarp mūsų viskas baigta, nes aš galiu būti laiminga tik su anuo asmeniu.

Toji Kalėdų diena buvo lemtinga. Nuo to laiko mes su Juozu visur eidavome kartu – net į darbą. Kartu sėdėdavome ir universitete per paskaitas. Išsikėliau iš Didžiosios gatvės ir išsinuomojau butą Žvėryne, kad būčiau arčiau Juozo ir kad jam vakarais palydėjus mane nereikėtų toli eiti iki namų. Dabar kas rytą jis pabelsdavo man į langą. Aš laukdavau to beldimo net šiek tiek nerimaudama, nes bijodavau, kad Juozo staiga neareštuotų. Tačiau ateidavo rytas, jis pasibeldavo ir mes vėl drauge eidavome iki jo įstaigos Gedimino prospekte. Iš ten jau viena pasukdavau į universitetą. Grįžti iš darbo taip pat stengdavomės kartu. Po mėnesio jis man pasipiršo.

Tai buvo 1941-ųjų sausio 25 diena. Iš pradžių Juozas man atsiuntė puokštę rožių. Vėliau atėjo pats. Klausia: „Alyte, ar tekėsi už manęs?“ Atsakiau: „Taip.“

Začysoj restorane Gedimino prospekte atšventėme sužadėtuves. Net ir po šešiasdešimties metų atsimenu, kad valgėme Kijevo kotletus. Kokie buvo skanūs!

Po mėnesio, vasario 26-ąją, atėjo mano vardadienis. Tą rytą, kaip paprastai, pasigirdo beldimas į mano duris. Atidarau. Stovi Juozas. Netikiu savo akimis: jis ištisia man žydinčių baltų alyvų puokštę. Žiemos stebuklas. Dar gaunu dovanų „Coti“ kvėpalų buteliuką. Ir tokios gėrybės – sovietų laikais!

O tie laikai darėsi vis labiau įtempti. Juozas tuo metu jau buvo smarkiai įsitraukęs į pagrindžio veiklą. Pastebėjome, kad jį seka. Dažnai prie Juozo namo matydavome besisukinėjantį vis tą patį žmogų. Jis atrodė kaip iš kokio kino filmo apie šnipus: vilkintis juodu paltu, su juoda skrybėle, nedidelio ūgio ir dar kažkoks susitraukęs. Syki priejęs prie Juozo buto lango jis net mėgino pažiūrėti vidun. Vieną dieną, kai smarkiai lijo, pamėginome tą žmogų užkalbinti, bet jis tik nusisuko ir nuėjo šalin.

Prieš pat prasidedant rusų ir vokiečių karui, NKVD areštavo mano draugę Stasę, kuri per mano rankas perduodavo Juozui popieriaus atsišaukimams spausdinti. Ją iškviatė į viršininko kabinetą ir iš ten ji nebegrižo. Kai prie Vilniaus ėmė artėti vokiečių kariuomenė, rusai Stasę su grupe kitų kalinių iš Lukiškių kalėjimo nuvežė į geležinkelio stotį ir įgrūdė į prekinį vagoną, ketindami išgabenti į Rusiją. Bet tas traukinys nespėjo išvykti. Ji buvo išlaisvinta.

Stasei dingus, aš kelias dienas iki prasidedant karui ypač nerimavau, kad nesuimtų manęs arba Juozo. Tada kilo masinių išvežimų į Rusiją banga. Universitete tvyrojo baisi įtampa, žmonės ėmė vengti rodytis darbe. Pasitaisydavau, kad kviečiamas užėiti pas viršininką darbuotojas tiesiog išbėgdavo iš įstaigos ir slėpdavosi pas artimuosius ar draugus.

Ėmėme svarstyti, kada būtų geriausia surengti mūsų vestuves. Juozo svainis patarinėjo neatidėlioti. Esą jeigu mano vyrą suimtų, man, žmonai, leistų juo pasirūpinti, bent atnešti maisto į kalėjimą. Žinoma, tai buvo labai naivūs samprotavimai, nors gal iš tiesų į tremtį dviese važiuoti būtų buvę lengviau. Tačiau Juozas pasakė, jog jis būtent ir bijo, kad taip nenutiktų, ir siūlė luktelti, kol ateitis pasidarys kiek aiškesnė.

Buvome labai jauni: jis – dvidešimt trejų, aš – dvidešimt vienerių metų. Nežinodami, kas gali nutikti jau kitą dieną, nusprendėme neskubėti tuoktis. Be to, tuo metu sunkiai sirgo Juozo mama.

Vasarop Vilniuje ir visoje Lietuvoje vis stiprėjo įtampa, augo nerimas. Žmonės šnabždėjosi, kad greitai gali kilti karas. Ir jis kilo. Kai rusai pabėgo ir kiek stabilizavosi padėtis Vilniuje, nutarėme susituokti.

1941-ųjų rugpjūčio 15 dieną per Žolinę susituokėme seniausioje Vilniuje Švento Mikalojaus bažnyčioje. Pasiskolinau vestuvinę suknią iš draugės, vos prieš mėnesį atšventusios vestuvės. Savai pasisiūti jau nepavyko gauti medžiagos. Mūsų liudininkai buvo poetė Alė Rūta ir Juozo mokytojas Kulbokas, o svotas – profesorius Petras Katilius. Vestuvėse dar dalyvavo ką tik

Vestuvės – 1941-ųjų rugpjūčio 15 diena

iš NKVD nagų ištrūkusi mano draugė Stasė, Juozo sesuo Viktorija su vyru. Taip aš, ligi tol Kalvėnaitė, tapau Kazickiene, Juozo Kazicko žmona.

Vestuvių, žinoma, negalėjome švęsti triukšmingai. Vyko karas. Tik prieš porą mėnesių buvo mirusi Juozo mama. Iš Švento Mikalojaus bažnyčios nuvažiavome prie Aušros vartų. Pokylį surengėme Viktorijos bute. Ji ir valgius skaniai pagamino, nors geresnio maisto jau būdavo sunku gauti. Nuo devynių vakaro prasidėdavo komendanto valanda, reikėdavo užtemdyti langus ir buvo draudžiama vaikščioti gatvėmis. Tad prietemoje su svečiais išsėdėjome iki ryto.

Pirmąjį mūsų bendrą butą gavome vėl Žvėryne, toje pačioje Treniotos gatvėje, kur gyveno Juozo sesuo Viktorija. Buvęs mūsų namas iki šių dienų išliko beveik nepasikeitęs.

Anksti netekusi tėvų ir gyvendama savarankiškai, įpratau, kad pačiai reikia viskuo rūpintis. Staiga atsidūriau tarsi kitame pasaulyje. Atrodė, nėra nieko, ko nesugebėtų Juozas. Šeimos rūpesčius jis tvirtai suėmė į savo rankas. Prasidėjo mano laimingas vedybinis gyvenimas.

Darbas okupuoto Vilniaus savivaldybėje

Atėjus sovietams, savivaldybės Įmonių skyriaus viršininku buvo paskirtas anksčiau paprastu vairuotoju dirbęs vokiečių kilmės vilnietis Lėmanas. Jis buvo stropus, sąžiningas žmogus, puikus vairuotojas, bet visiškai netinkamas administratoriaus darbui.

Dar prieš užimant Lietuvą sovietams, buvau perkeltas į aukštesnes pareigas – tapau Įmonių skyriaus viršininko pavaduotoju. Lėmanas man pasiūlė toliau eiti šias pareigas ir jam tapus vadovu. Sutikau, nes kažkur dirbti vis viena reikėjo.

Manimi Lėmanas pasitikėjo ir atvirai pasakodavo, ką girdėjęs Vilniaus miesto komunistų partijos komiteto posėdžiuose, į kuriuos būdavo kviečiamas. Kartą jis mane net perspėjo, kad manimi valdžia kažko itin domisi, ir patarė elgtis labai atsargiai.

Mūsų skyrius tuoj gavo ir savo komisarą – tvirtų komunistinių įsitikinimų Rusijos žydą. Beje, šis žmogus didžiavosi kariavęs Ispanijos pilietiniame kare. Ten neteko kairiosios rankos. Jo pareiga buvo auklėti Įmonių skyriaus darbuotojus sovietine dvasia ir kartu stebėti, ar tarp mūsų nėra „liaudies priešų“.

Įmonių skyrius valdė miesto ūkį: ligonines, skalbyklas, pirtis, dujų gamyklą, visuomeninį transportą. Mums buvo pavaldūs maždaug trys šimtai darbuotojų.

Lėmanas neturėjo jokios patirties valdyti tokias įvairias įmones ir visą konkretų administravimo darbą perdavė man. Tačiau komisaras nuo pat pirmųjų dienų ėmė manimi nepasitikėti ir net asmeniškai nemėgti. Suprantama, jis man taip pat kėlė stiprios antipatijos jausmus.

Nors nei jis, nei aš viešai nedemonstruodavome abipusio priešiško, jaučiau, jog komisaras stebi kiekvieną mano žingsnį ir tik laukia progos, kad

galėtų dėl ko nors prisikabinti ir gal net paskelbti mane „liaudies priešu“.

Kad ir būdamas vienerankis, komisaras sugebėjo apžavėti vieną mūsų įstaigoje dirbančią lietuvaitę. Įtarėme, kad ji jam papasakoja, ką išgirsta savivaldybėje.

Komisaras, be abejo, lietuvių kalbos nemokėjo ir neketino mokytis. Tekdavo kažkaip bendrauti su juo rusiškai. Rusų kalbą nebloggeriai mokėjo mūsų skyriaus vyriausiasis buhalteris. Kai reikėdavo ką nors sudėtingesnio pasiaiškinti, jis pabūdavo mūsų vertėjas. Gana gerai rusiškai kalbėjo dar vienas skyriaus darbuotojas. Beje, vėliau sužinojome, kad jis buvo NKVD agentas. Lėmanas taip pat įstengdavo susikalbėti rusiškai.

Mano rusų kalbos žinios buvo labai silpnos. Ilgainiui jau galėdavau šiek tiek suprasti, apie ką šnekama. Pats visiškai nekalbėdavau rusiškai, matyt, ir iš priešiško jausmo okupanto kalbai.

Beje, okupuoto Vilniaus savivaldybėje liko dirbti didesnioji dalis senųjų darbuotojų. Be komisaro, į mūsų skyrių iš Rusijos buvo atsiųstas tik vienas darbuotojas – inžinierius Vlasovas, atvykęs iš tuometinio Leningrado. Jis buvęs visiškai kitoks žmogus: inteligentiškas, ramus, taktiškas, gal todėl ir jo pavardę prisimenu iki šiol, nors nepamenu, kaip mes kreipdavomės į komisarą, su kuriuo turėjau daug daugiau reikalų. Vlasovas tik dirbdavo savo darbą ir nemėgindavo lietuvių auklėti komunistine dvasia.

Mūsų įstaiga buvo įsikūrusi Gedimino prospekte, gražiai sutvarkytose patalpose. Tuo metu jau buvau pasikvietęs savo padėjėju dirbti Joną Šimukonį, su kuriuo tik atsikėlęs į Vilnių drauge nuomojais kambarį Jono Basanavičiaus gatvėje.

Į mano kabinetą buvo galima pakliūti tik perėjus kambariuką, kuriame sėdėdavo Jonas. Vieną rytą atėjęs į darbą pastebėjau, kad jis atrodo labai išvargęs ir susirūpinęs. Jonas buvo ką tik vedęs. Pamaniau, kad gal dėl ko nors susikivirčio su žmona. Jonas man nieko nesiėmė pasakoti, todėl tik pasisveikinau ir, neklausinėdamas, ko jis tarsi žemę pardavęs, nuėjau į savo kabinetą.

Vis dėlto baigiantis dienai paklausiau, kas jam atsitiko, bet jis tik truktelėjo pečiais: „Niekio tokio, viskas gerai.“

Po poros savaitių vieną rytą žiūriu – Jonas vėl kažko labai sutrikęs. Tada jau susirūpinau. „Čia jis ne šiaip sau toks, kažkas nutiko“, – pamaniau.

Pasikviečiau jį pasikalbėti į savo kabinetą. „Gal susirgai ar su žmona mušiesi?“ – pamėginau juokauti. Bet jis tik muistosi: „Tau tik taip atrodo, man nieko neatsitiko.“ Na, galvoju, nenori – nepasakok.

Prabėgo dar kelios dienos. Tą kartą į darbą atėjau kiek anksčiau už Joną ir, kai jis pasirodė, jau sėdėjau prie savo darbo stalo. Jonas staiga praveria mano kabineto duris ir ant jų rankenos iš mano pusės pakabina skrybėlę. Supratau, kad jis duoda kažkokį ženklą. Prieinu prie jo. Jonas šnabždesiu sako, kad norėtų su manimi pasikalbėti.

Apsimetę, kad žiūrinėjame kažkokius popierius, užsidarome mano kabinete ir čia jis man į ausį papasakoja: „Mane buvo suėmę. Tardė. Reikalavo, kad pasirašyčiau pasižadėjimą bendradarbiauti su NKVD. Iš pradžių atsisakiau, bet ėmė grasinti, kad ne tik manęs nepaleis, bet dar suims ir žmoną. Tada pasidaviau ir pasirašiau. Turiu pranešinėti, kas vyksta mūsų įstaigoje, ir pirmiausia informuoti apie tave: ką kalbi, su kuo susitikinėji, ką veiki naktimis užėjęs į įstaigą.“ Mat aš turėdavau tikrinti, kaip miesto transportas laikosi grafiko, todėl kartais užsukdavau į darbą ir vėlai vakare.

Jonas pasakė, kad kiekvieną penktadienį prie Lukiškių aikštės esančio pastato bute ketvirtame aukšte jis turįs susitikti su NKVD darbuotoju ir perduoti jam iš anksto parašytą pranešimą, ką jis išgirdęs ar pastebėjęs mūsų įstaigoje, kas iš darbuotojų kalbėjęs antitarybine dvasia.

„Situacija labai nemaloni, bet tavęs nekaltinu ir tik dėkoju, kad man tai papasakojai, – pasakiau Jonui. – Gal kada gyvenime ir aš tau galėsiu kuo nors padėti.“

Tačiau supratau, kad man jau rezgamos pinklės, nes, kaip sakė Jonas, aš buvau bene labiausiai NKVD dominantis mūsų įstaigos darbuotojas. Įtariau, kad komisaras bus spėjęs kažką pranešti apie mane.

Maždaug po poros savaitių komisaras man liepė tą pačią dieną devintą vakarą nuvykti į šalia Vilniaus arkivyskupijos esantį savivaldybės pastatą ir papasakoti apie miesto įmonių darbą.

Paklausiau, su kuo turėsiu kalbėtis, bet komisaras tik atšovė, kad nesirūpinčiau ir viską, ką reikia, sužinosiu nuėjęs į tą vietą.

Nurodytame kabinete pamačiau sėdinčius Lėmaną ir Vlasovą. Prisėdau greta jų. Pasirodo, ir jie nežino, ko mus čia pakvietė. Laukiame. Prabėga valanda, bet niekas daugiau kabinete nepasirodo. Žiūriu, jau artėja vienuo-

likta valanda. Juokai menki. Lėmanas vis labiau įsitempia, tik pastebiu, kad Vlasovas nepraranda ramybės – mėgina lyg ir juokauti, pasakoti kažkokius anekdotus, bet aš ne ką suprantu.

Ateina pirma nakties. Mes laukiame jau keturias valandas. Pagaliau atsidaro durys, įžengia odiniu švarku vilkintis žmogus ir pakviečia Lėmaną eiti su juo į kitą kabinetą.

Liekame sėdėti dviese su Vlasovu. Jau tyli ir jis. Nėra kam ir verstis iš rusų kalbos. Praeina dar valanda. Jau antra nakties. Lėmanas grįžta, ir žmogus odiniu švarku kviečia eiti kartu su juo mane.

Mane įveda į didelį kabinetą, kuriame sėdi pora vyrų. Vienas jų – lietuvis, kaip paaiškėjo, vertėjas. Ima mane klausinėti biografinių duomenų: kada ir kur gimęs, kur mokiausi, kaip atsidūriau Vilniuje, kas padėjo įsidarbinti savivaldybėje, su kuo dirbau. Paskui pereina prie politinių reikalų.

„Ar aš gerai suprantu, kokia laimė ištiko Lietuvą, kad ją Sovietų Sąjunga priglaudė į savo tautų šeimą?“ Kur čia nesuprasi. Pasakau, kad man tai visiškai aišku. Tuomet klausia, ar padėdų kitiems geriau suvokti tarybinės santvarkos pranašumus. Be abejo, atsakau, kalbuosi su darbuotojais apie tai, kaip dabar gera gyventi, ir kad mūsų įstaigoje niekas tuo nė kiek neabejoja. Tačiau manęs vis viena teiraujasi, ar nedirba ir tokių žmonių, iš kurių kalbų matyti, jog jie nemėgsta tarybų valdžios, negerbia didžiojo visų tautų vado Stalino. Patikinu, kad tikrai su tokiais asmenimis man neteko susidurti. „Bet ar jūs stengiatės išsikalbėti su žmonėmis ir išsiaiškinti jų nuotaikas?“ – toliau kvočia mane.

Klausimai byra vienas po kito. Ima nuolat kartotis, atrodo – niekada ne-sibaigs. Lėtai slenka laikas. Matau, laikrodis tuoj rodys penktą rytą. Mane klausinėjantis rusas vis užsirašinėja, be to, retsykais pavarto į bylą susegtus popierius, kažką juose paskaito. Supratau, kad tai mano byla. Pagaliau tas žmogus man pasako: „Ačiū, galite eiti.“ Išbuvau tame kabinete tris valandas, prieš tai išlaukęs nuo devynių vakaro iki antros nakties.

Jaučiausi mirtinai išvargęs. Nors visą laiką sėdėjau, einant namo, atrodė, linksta kojos. Po šio atsitikimo gerai įsivaizdavau, kaip NKVD moka žmones tardymais nukamuoti, net nenaudodama fizinio smurto.

Kitas dienas neramiai laukiau, ar neatsitiks blogesnių dalykų. Pogrindžio veikloje dalyvavęs mano bendradarbis Aleksa jau buvo dingęs prieš dvi tris savaites ir įstaigoje apie jį nebuvo jokių žinių, išskyrus tai, kad suė-

mė NKVD. Įsivaizdavau, kokios valios ir stiprybės per tardymus prireikia žmogui, kad atsilaukėtų ir nieko neišduotų. Aleksa neišdavė nei manęs, nei kitų žmonių. Tik daug vėliau, jau pasitraukę į Vakarus, sužinojome, kad jis, karui prasidėjus, drauge su grupe kitų kalinių buvo sušaudytas.

Okupacija baigiasi – okupacija prasideda

Artėjo 1941-ųjų vasara. Gegužės mėnesį Vilniuje kilo smarki šiltinės epidemija. Trūko vaistų, nemažai žmonių net mirė. Prasidėjus birželiui, šiltinė liovėsi. Tačiau plėtėsi kita nelaimė: daugėjo areštų.

Mus, Vilniaus pasipriešinimo grupės dalyvius, buvo pasiekusi žinia iš Vokietijos, kad birželio 15-ąją vokiečiai puls Sovietų Sąjungą. Tuo metu aš jau turėjau revolverį, mano žinioje buvo keli motociklai, kuriuos slėpia vienoje sodyboje Pavilnyje. Gavę signalą iš Kauno, rengėmės pradėti sukilimą ir Vilniuje.

Pačiame mieste rusų kariuomenės buvo palyginti nedaug. Bet vis viena negalėjome planuoti jokių tiesioginių karinių susidūrimų – lietuvių skaičius Vilniuje buvo pernelyg mažas. Okupavus Lietuvą, mūsų dalis mieste net sumažėjo, nes mus išretino areštai, be to, atsikėlė daug kitataučių iš Rusijos. Taigi ketinome, artėjant vokiečių kariuomenei, tik užimti tiltus ir trukdyti per juos bėgti rusams.

Tačiau Vokietijos karas su Sovietų Sąjunga birželio 15-ąją neprasidėjo.

Tomis dienomis mane ištiko skaudi nelaimė: 1941 metų birželio 13-ąją mirė vėžiu sirgusi motina. Ji ilgai gulėjo ligoninėje. Tuo metu dėl mieste siaučiančios šiltinės epidemijos ten buvo įvestas karantinas ir negalėjome jos lankyti. Atsimenu, ji tik priešidavusi prie palatos lango, vis silpnesnė, blykštanti, vis labiau liesėjanti. Prieš pat mirtį motiną jau komos būklės parvežėme namo pas seserį, kur ji ir gyveno, kai su patėviu persikėlė iš Joniškėlio. Paskutinę naktį mudu su seserimi prasėdėjome prie jos lovos. Motina mirė paryčiui taip ir neatgavusi sąmonės.

Slogūs pasirengimo laidotuvėms rūpesčiai. Ateina atsisveikinimo su mama diena. Lydžiu jos karstą. Per šermenis sužinau, kad prasidėjo masiniai suėmimai. Žmones veža į geležinkelio stotį, grūda į prekinis vagonus

ir dangina kažkur Rusijon. Nemaža dalis pagrindžio trijų narių buvo areštuoti.

Išgirdęs apie areštus, nusprendžiau namie nenakvoti.

Pas mane buvo apsigyvenęs mano mokytojas Pasvalio gimnazijoje Kulbokas. Mat turėjau palyginti neblogą butą Žvėryne, Treniotos gatvėje, ir galėjau jį priglauti, skirdamas atskirą kambariuką. Kulbokas taip pat nutarė nakčiai išeiti iš namų. Už cerkvės, esančios prie Žvėryno tilto, mudu aptikome tuščią pašiūrę. Ta vieta buvo visiškai netoli nuo mano buto. Susidėjome būtiniausių daiktus į lagaminus ir sutemus išėjome nakvoti ton pašiūrėn. Kitą rytą į darbą jau nėjau.

Lyg tyčia tą dieną pas profesorių Mykolą Rėmerį turėjau laikyti paskutinį sesijos egzaminą. Kiek padvejojęs, ryžausi į universitetą nueiti. Ir iš tiesų ten manęs niekas neieškojo. Aišku, pasiruošti egzaminui nebuvau suspėjęs. Bet profesorius žinojo, kad per seminarų diskusijas pasirodydavau labai neblogai, todėl papildomais klausimais man vis stengėsi padėti ir aš galiausiai egzaminą išlaikiau ketvertui. Vis dėlto buvo kiek apmaudu, nes ligi tol visuomet gaudavau tik aukščiausią – penkių balų įvertinimą.

Pašiūrėje nakvojome ir antrąją naktį. Iš ryto – tai buvo sekmadienis – mes su Aleksandra nusprendėme nueiti į pamaldas Katedroje.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Sekmadienį, birželio 22-ąją, gana anksti iš ryto pas mane užsuko Juozas ir mes išėjome į Katedrą. Neskubėdami žingsniuojame Gedimino prospektu. Staiga pasigirsta lėktuvų gaudesys. Dar nespėju pamatyti, kur jie skrenda, o jau drioksteli vienas sprogimas, antras. Tada pradeda kaukti ir oro pavojaus sirenos. Karas! Supratome, kad tai Hitleris pradėjo kariauti su Stalinu. Žmonės seniai slapta laukė, kad rusai susikibs su vokiečiais. Ir štai – prasidėjo.

Iš karto apsigrėžėme ir bėgte pasileidome į artimiausią kiemą. Vokiečių lėktuvai pasirodė tiesiai mums virš galvų. Sustojome vieno namo pavartėje, prisispaudėme prie pastato mūro ir laukėme, kol praskris. Praskrido.

Bombardavo oro uostą. Mums pasirodė, kad kelios bombos sprogo ir Žvėryne. Taip ir buvo. Vėliau sužinojome, kad vokiečių lakūnai ten pastebėjo rusų sunkvežimius.

Nerimaudami nuskubėjome į Žvėryną. Nei Juozo, nei mano butas nė kiek nenukentėjo, bet išgirdome, kad pora bombų nukrito toje Pušų gatvės pusėje, kur gyveno Juozo sesuo Viktorija su vaikais. Nubėgome tenai. Ir iš tiesų žiūrime: jos namo kieme – dvi didžiulės duobės. Išbirę visi langai, tačiau namas stovi kaip stovėjęs.

Mus pasitinka iš išgąščio drebanti Viktorija. Ji likusi viena namie su mažamečiais vaikais, o jos vyras Juozas Gruodis – nežinia kur dabar permestame į sovietų kariuomenę įtrauktame lietuvių dalinyje. Viktoriją apėmęs bailsus nerimas, ar jam kas nors neatsitiko, ar nežuvo. Guodžiame ją, kad ten, kur jos vyras tarnauja, mūšiai dar nevyksta ir jis drauge su kitais lietuvišiais greičiausiai spės pabėgti iš rusų kariuomenės.

Kiek nuraminę Viktoriją, grįžome į Juozo butą. Bet vėl užkaukė oro pavojaus sirenos. Likti bute buvo nesaugu. Juozo namas neturėjo ir rūsių, kur būtų galėję slėptis. Nusprendėme, kad geriau išbėgti į medžiais apaugusius Žvėryno kiemus.

Kai apie popietę vokiečių aviacijos antskrydžiai aprimo, sakau Juozui: „Eime papietauti į „Valgio“ svetainę. Gal greitai pradės trūkti maisto, tai bent paskutinį sykį skaniai prisivalgykime.“

Taip ir padarėme. „Valgio“ svetainėje jau buvo gausu žmonių, net sunkiai suradome laisvą staliuką. Visi susijaudinę, triukšmingai aptarinėja įvykius. Esą rusai paniškai bėga iš Lietuvos ir jau prasidėjusi jų įstaigų evakuacija iš Vilniaus, todėl žmonės be jokios baimės, atvirai keitėsi naujienomis. Išgirdome, kad Kaune ir kitose vietose prasidėjo sukilimas prieš sovietus ir partizanai vaduoja iš kalėjimų suimtuosius. Net atsirado pasakojančiųjų, kad jų giminaičiai ištrūko iš traukinių, kuriais turėjo būti išvežti tremtiniai į Rusiją.

Valgykloje tvyrojo pakili nuotaika. Kažkas pranešė, kad Kaune sukilėliai užėmė radijo stotį ir paskelbė, jog atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę ir sudaroma Laikinoji vyriausybė. „Dabar baigsis komunistinis teroras, suėmimai, kankinimai. Vokiečiai – civilizuota tauta. Jie taip nesiels kaip rusai ir leis atkurti mūsų valstybę“, – kalbėjo žmonės. Dabar prisimindama tą pirmąją karo dieną net stebiuosi, kokie tuomet mes buvome naivūs...

Juozas labai veržėsi eiti į miestą susitikti su pagrindžio draugais ir imtis veiklos prieš rusus. Net apsiverkiau, maldaudama, kad jis nepalikėtų manęs vienos. Prašiau pagalvoti ir apie seserį, ant kurios rankų – mažamečiai vaikai, o vyras nežinia kur atsидūręs. „Sovietai apimti panikos, dabar gali

nušauti bet ką, kas tik pasipainios jų kelyje. Palauk bent iki rytojaus“, – įtikinėjau Juozą.

Buvau teisi. Vėliau sužinojome, kad iš tiesų ne vienas žmogus tą pirmąją karo dieną žuvo nuo sovietų kullos vien todėl, kad sukėlė jiems kokią įtarimą.

Visą dieną sėdėti „Valgio“ svetainėje taip pat negalėjome. Reikėjo pasirūpinti, kaip gyvensime karo sąlygomis. Nors buvo sekmadienis, parduotuvės dirbo. Žmonės puolė pirkti, viską šluodami iš lentynų. Niekas nežinojo, kas bus rytoj: ar besitraukiantys rusai neišplės krautuvių, ar vokiečiai nenusavins maisto produktų kariuomenės reikmėms, ar iš viso nesutriks tiekimas? Gatvėse prie kiekvienos parduotuvės vinguriavo didžiausios eilės. Net vėl miesto bombarduoti atskridę vokiečių lėktuvai ir oro pavojaus sirenos neišvaikė žmonių, su didžiule baime žvelgusių į dangų, bet ne mažiau bijojusių ir prarasti vietą eilėje.

Antrąją karo dieną išgirdome, kad vokiečiai įžengė į Kauną. Rusai pradėjo paniškai bėgti iš Vilniaus. Kai kurie jų, gal didesni viršininkai, dar mėgino išsivežti ir Lietuvoje sukauptą mantą. Apsikrovę nešuliais, jie grūdosi į sunkvežimius, kiti, viską metę, tik su tomis kelnėmis, kurias dėvėjo, bėgo į geležinkelio stotį, kad tik kaip nors išsidangintų iš Vilniaus. Dingo iš miesto ir mūsų įstaigos komisaras, taip pat inžinierius Vlasovas.

Jau neatrodė, kad rusai galėtų sutelkti pajėgas ilgesniam Vilniaus gynimui. Per miestą labai skubėdamos pravažiuodavo tik nedidelės karinių sunkvežimių kolonos. Tiesa, Žvėryne susitelkė kiek daugiau kariškių ir net būgštavome, kad čia gali įvykti susidūrimas su artėjančiais vokiečių daliniais. Vis dėlto greitai rusai galutinai išžygiavo iš miesto.

Nusprendžiau nueiti į darbą. Nors besitraukiantys rusai ir sukėlė tam tikrą chaosą, savivaldybė vis viena stengėsi palaikyti Vilniuje tvarką. Aš ėmiausi prižiūrėti, kad vairuotojai nemestų darbo ir nenustotų kursuoti miesto autobusai.

Įėjome į komisaro kabinetą. Pasirodo, bėgdamas iš Vilniaus, jis net negrįžo įstaigon pasiimti dokumentų. Tarp jų voliojosi raportas, kuriame buvo aprašytas mano naktinis tardymas. Paaiškėjo, kad mūsų komisaras iš tiesų buvo nusiuntęs į NKVD skundą, kuriame abejojo mano lojalumu. Matyt, todėl aš ir buvau kone visą naktį tardomas.

Tačiau svarbiausia – užtikome numatytą išstremti mūsų įstaigos darbuotojų sąrašą. Mano pavardė ten buvo įrašyta pirmoji. Visi sąraše išvardyti žmonės buvo apibūdinti kaip nepatikimi, nusiteikę prieš sovietų valdžią ir todėl siūloma juos deportuoti iš Lietuvos į Rusiją.

Mūsų laukė dar didesnis netikėtumas. Tarp komisaro paliktų dokumentų buvo ir vieno rusų kalbą gerai mokančio mūsų skyriaus darbuotojo lietuvių ranka rašyti raportai apie bendradarbių nuotaikas. Juose ne kartą paminėta ir mano pavardė. Šis asmuo, beje, pagal išsilavinimą – muzikas, niekur nepabėgo iš Vilniaus. Mums jį prigriebus, iš pradžių mėgino atkakliai meluoti, neva jis nieko nežinąs. Priremtas įrodymų, galiausiai nutilo. Vokiečiams jo neišdavėme – tie tikriausiai jį būtų tuoj pat sušaudę. Tiesiog išvarėme iš savivaldybės.

Trečiąją karo dieną Vilniaus pakraštyje jau pasirodė vokiečių kariuomenė. Priekyje važiuojo motociklininkai. Nedaug atsilikę iš paskos riedėjo lengvieji šarvuočiai, paskui sunkvežimiai su juose susodintais pėstininkais. Paskutiniai kolonose, žvangančiais vikšrais keldami baisų triukšmą, traukė tankai.

Motociklu nuvažiavau ligi Savanorių prospekto, tuomet vadinto Savanorių alėja. Ten pamačiau vokiečių kariuomenės koloną. Priėjau prie karininko, išlipusio su žemėlapiu rankose iš lengvojo automobilio, ir prisistačiau, kad esu savivaldybės darbuotojas, atsakingas už transportą. Vokiškai tuo laiku kalbėjau dar labai silpnai, tačiau supratau, kad jis manęs klausia, kuriomis gatvėmis būtų patogiau pervaziuoti per miestą nekliudant centro. Pasiūliau važiuoti paskui mane. Palydėjau vokiečių koloną Minsko kryptimi iki Vilniaus pakraščio. Jau tuomet šmėkstelėjo mintis, kad Vokietijos kariuomenė veikia kaip koks puikiai suderintas mechanizmas, kuriaime žmonės – tik jokios dvasios neturintys sraigteliai.

Per Vilnių vokiečiai peržygiavo nepatirdami jokių aukų. Esą iš viso buvo paleisti vos keli šūviai, ir tie tik atsitiktinai. Ne taip toli nuo Vilniaus – Varėnos apylinkių miškuose – buvo dislokuoti gana stambūs sovietų kariniai junginiai, bet demoralizuota rusų kariuomenė ir čia net nepamėgino rimčiau pasipriešinti.

Į sovietų kariuomenę įtrauktiems lietuvių daliniams taip pat buvo įsakyta trauktis rytų kryptimi. Tačiau dauguma mūsų karių nepakluso įsakymams ir, mėgindami išsiveržti iš rusų apsupties, ne vienu atveju net su-

sikovė su jais. Tik ne visiems tai pavyko. Sučiupti lietuvių kariškiai buvo sušaudomi kaip dezertyrai.

Mano sesers šeimą tokia nelaimė aplenkė: jos vyras Juozas Gruodis į namus grįžo gyvas ir sveikas. Karui prasidėjus, sovietų kariuomenėn įtrauktas jo pulkas buvo manevruose Varėnoje. Juozas iš karto pabėgo iš dalinio ir išvengė grėsmės būti išvežtas į Rusiją ar net areštuotas.

Vos tik rusai paspruko iš Vilniaus, aš su savivaldybėje dirbusiu brand-majoro Šimkaus pusbroliu nuvykau į Lukiškių kalėjimą. Ten pamatėme, kad vartai jau atidaryti. Kai kurie kaliniai, pabėgus sargybai, patys išsiveržė iš kamerų. Ėjome niūriais kalėjimo koridoriais ieškodami Šimkaus. Užtikome jį vienoje kameroje jau nepajėgiantį paeiti. Veždami jį leisgyvį namo, jautėme džiaugsmą tikėdami, kad pasibaisėtini sovietiniai laikai jau niekuomet negrįš.

Džiaugsmą keičia pasibaisėjimas

Užėmę Vilnių, vokiečiai iš pradžių nesikišo į miesto savivaldybės darbą. Pirmąsias dienas jų karinės valdžios atstovai net nepasirodė mūsų įstaigoje, o civilinės administracijos Lietuvoje vokiečiai dar nebuvo sukūrę.

Tačiau kietą vokiečių ranką miestiečiai galėjo pajusti iš karto: skelbimų lentose, ant stulpų buvo iškabinti grasinantys perspėjimai, kad bet koks pasipriešinimas reicho kariuomenei, karinės valdžios įsakymų nevykdymas bus baudžiamas sušaudant.

Vis dėlto, rusams pabėgus, visus Vilniaus lietuvius buvo apėmusi euforija. Laukėme, kad vokiečiai pripažins Lietuvos valstybės atkūrimą paskelbusią Laikinąją vyriausybę.

Drauge su profesoriumi Padalskiu nuvykau į Kauną susitikti su Laikinosios vyriausybės vadovu Juozu Brazaičiu-Ambrazevičiumi. Kalbėjomės, kaip mums reikia veikti Vilniuje, kokiais žmonėmis galima pasitikėti, kuo mes, vilniečiai, turėtume padėti jo vadovaujamam Ministrų kabinetui.

Tai buvo gana viltingas pašnekesys. Tikėjomės, kad vokiečiai, skirtingai negu rusai, leis Lietuvai išsaugoti bent formalią nepriklausomybę, pripažins Laikinosios vyriausybės teisėtumą.

Deja, po kurio laiko įvykęs antrasis mūsų susitikimas su profesoriumi Juozu Brazaičiu buvo gerokai liūdnesnis – vokiečiai uždraudė vos šešias savaites gyvavusios Laikinosios vyriausybės veiklą. Kalbėjomės jau apie tai, kaip išvengti galimų vokiečių represijų. Iliuzijos, jog naujasis okupantas bus geresnis už senąjį, pradėjo sklaidytis. Vis dėlto tuomet dar nesvarstėme galimybių organizuoti pagrindžio rezistenciją ir prieš nacius. Mat tebetikėjome, jog pasibaigus karui – o jis negalėjo trukti amžinai – vėl atsiras galimybių kaip nors atkurti Lietuvos nepriklausomybę.

Greitai Vilniuje, Gedimino prospekte, įsikūrė gebietskomisaras, pakeitęs sovietų komisarų. Jam priklausė aukščiausia valdžia mieste. Tvarkai palaikyti jo žinioje buvo SS dalinys. Beje, gebietskomisaru buvo paskirtas Hingstas, į Vokietiją repatrijavęs Lietuvos vokiečių, neblogoi kalbantis lietuviškai.

Į mūsų įstaigos darbą gebietskomisaras beveik nesikišo. Palyginti su sovietų valdymu, naciai miesto savivaldybei suteikė kiek didesnę savarankiškumą. Matyt, dėl vis labiau įsismarkaujančio karo jie negalėjo daug dėmesio skirti miesto komunaliniams reikalams ir juos tvarkantiems darbuotojams. Bent jau ideologiniu mūsų auklėjimu naciai nesirūpino. Tik ilgainiui vokiečiai vis atviriau ėmė demonstruoti, kad jie yra visiškai miesto šeimininkai.

Vilniaus burmistru tapo pulkininkas K. Dabulevičius. Vienu jo pavaduotoju buvo paskirtas tvirtų patriotinių įsitikinimų senas vilnietis Palevičius, buvęs Lenkijos motociklų lenktynių čempionas, Europos pirmenybių nugalėtojas. Su gebietskomisaru bei kitais vokiečių pareigūnais daugiausia teko bendrauti burmistrai. Žemesnio rango pareigūnai su jais mažai turėjo reikalų. Bet K. Dabulevičiui vokiečiai nuolat duodavo visokių nurodymų. Jo santykiai su gebietskomisaru buvo gana dalykiški, nors ir šalti.

Beje, vėliau, jau pasibaigus karui, K. Dabulevičių Vokietijoje, Koburge, areštavo amerikiečiai. Kažkas įskundė, kad jis buvo Vilniaus burmistras ir uoliai tarnavo vokiečiams. Aš, mokėdamas angliškai, padėjau jį išlaisvinti. Paliudijau, kad K. Dabulevičius tik tvarkė miesto reikalus, bet su vokiečiais nekolaboravo ir prie jų piktadarysčių niekaip neprisidėjo. Antinacinėje veikloje jis nedalyvavo, bet, būdamas Vilniaus burmistras, daug žinojo ir niekada nieko neįskundė.

Mano buvęs tiesioginis viršininkas Lėmanas nepasitraukė su rusais. Niekas blogo jis nebuvo padaręs, todėl jį tik atleido iš savivaldybės įmonių

skyriaus vadovo pareigų. Į jo vietą buvau paskirtas aš. Tapau atsakingas už visą miesto komunalinio ūkio darbą.

Mūsų įstaigoje iš pradžių lyg ir mažai kas pasikeitė. Nebent pas mus dirbė lenkai pasidarė lietuviams lojalesni negu valdant sovietams. Mat jie pajuto, kad vokiečiai jų atžvilgiu nusiteikę labai priešiški ir iš viso su niekuo nesiskaito.

Ėjo dar tik pirmosios naujos okupacijos savaitės, kai mane sukrėtė vienas atsitikimas. Gebietskomisariate vertėju dirbo šiek tiek man pažįstamas lietuvis studentas iš Klaipėdos, labai gerai kalbantis vokiškai. Sykį atkreipiau dėmesį, kad jis kažkur dingęs. Pasidomėjau savivaldybėje, kas jam nutiko.

„Jį sušaudė“, – išgirstu atsakymą ir tiesiog negaliu patikėti. „Kodėl? Ką jis padarė?“ Niekas gerai nežino. Esą vokiečiai tik paskelbė, kad jis išdavikas, suėmė ir tuoj pat sušaudė.

Svarsčiau, gal išaiškino, kad jis sovietų šnipas. Vis dėlto atrodė keista, kad taip greitai žmogus gali būti sušaudytas: vakar su juo sveikini, o šiandien išgirsti, kad jo jau nebėra. Supratau, jog vokiečiai, jei tik kas jiems nepatiks, sušaudys be jokių ceremonijų. Bet kažkaip mėginau dar paaiškinti tokį elgesį – karas, riba tarp gyvybės ir mirties labai smarkiai nusitrynusi.

Tačiau tuo metu vis labiau aiškėjo, kaip pasibaisėtina nacių valdžia elgiasi su žydais. Šios tautybės žmonės, kurie nepabėgo kartu su sovietų kariuomene, labai sunerimo. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis vokiečiai paskelbė įsakymą, kad visi žydai išeitų į gatves tik prisisiuvę Dovydo žvaigždes. Jiems taip pat buvo uždrausta vaikščioti šaligatviais – leista eiti tik šalikele.

Mūsų įstaigoje dirbo keletas žydų. Vienas jų buvo autobusų kontrolierius, visuomet labai stropiai atlikdavęs savo pareigas. Keli kiti šios tautybės asmenys dirbo autobusams kėbulus gaminančiose dirbtuvėse. Kelias pirmąsias dienas vokiečių valdžia dar nesusigriebė išvaryti jų iš darbo. Tačiau greitai kiekvienai miesto įstaigai buvo išsiuntinėtas įsakymas atleisti visus žydus. Šios tautybės žmonės privalėjo persikelti į getą. Vis dėlto naciai tada dar neuždraudė, gavus specialų leidimą, palikti dirbti vieną kitą žydų tautybės specialistą. Tiesa, reikėdavo įrodyti, kad jų nėra kuo pakeisti.

Nusprendžiau paprašyti leidimo palikti dirbti autobusų parko dirbtuvėse tuos kelis žydų tautybės asmenis. Gebietskomisariatui parašiau aiškinamąjį raštą, kad šių specialistų nėra kuo pakeisti. Leidimą išdavė. Kartu mūsų įstaiga tapo atsakinga už tai, kad žydai nepabėgtų. Buvo nurodyta neleisti jiems niekur išeiti iš dirbtuvių iki darbo pabaigos, kai jie, lydimi sargybos, turėdavo grįžti į getą. Tačiau aš šio reikalavimo nepaisiau ir nuolat išleisdavau pas mus dirbančius žydus į miestą apsipirkti. Jie slapta įsinešdavo maisto į getą. Tik neilgai tai tęsėsi. Greitai visi leidimai žydams dirbti įstaigose buvo atšaukti. Daugiau niekuomet pas mus dirbusių šios tautybės žmonių nesutikau. Tikriausiai ir jie neišvengė absoliučią daugumą Lietuvos žydų ištikusio tragiško likimo.

Vis dėlto pirmosiomis nacių okupacijos savaitėmis dar nesuvokėme, kokia baisia tragedija baigsis žydų persekiojimas. Tiesa, kaip vėliau paaiškėjo, kaimuose, mažuose miesteliuose jie buvo masiškai žudomi iš karto, vos tik vokiečiai įžengė į Lietuvą, bet Vilnių žinios apie tokias žudynes pasiekė kiek vėliau.

Pirmą kartą apie tai išgirdau iš vieno mūsų įstaigos tarnautojo nuo karo pradžios prabėgus turbūt kelioms savaitėms. Jis papasakojo girdėjęs, kad Panerių miške naciai sušaudė šimtus ar net tūkstančius žydų. Esą buvo žudomi net vaikai. Tada dar negalėjau tuo patikėti. „Ir vaikus, moteris, senelius? Negali būti...“ – baisėjausi jo pranešta žinia, dar tikėdamasis, kad tai gerokai perdėtas gandas.

Vis daugiau sklido tokių pašnibždomis pasakojamų istorijų. Nors šių baisenybių nebuvo galima aprėpti sveiku protu, pamažu suvokėme, kad tai tiesa.

Sykį 1941 metų rugpjūčio mėnesį vėlokai vakare, jau pritemus su Aleksandraėjome Gedimino prospektu link Katedros. Iš tolo pamatėme priešais mus gatve einančią didelę žmonių koloną. Jai priartėjus, pamatėme, kad tai žydai. Lukiškių kalėjimo kryptimi juos varė automatais ginkluoti esesininkai. Sustojome kaip įbesti: pro musėjo moteris, vaikai, daug senų žmonių. Tyli iškamuotų žmonių eiseną, nedarnus batų šlegždesys Gedimino prospekto grindinio akmenimis. Mus apėmė nykus bejėgiškumo jausmas. Kolonai praėjus, kurį laiką su Aleksandra neištarėme vienas kitam nė žodžio. „Juos veda į Lukiškes. Bet ten nesusaudys, tik uždarys į kalėjimą“, – griebėmės neguodžiančios vilties. Deja, šaudė. Kitą dieną išgirdau pasako-

jant, kad Paneriuose naktį vėl aidėję šūviai. Išsisklaidė paskutinės abejonės.

Tomis dienomis susitikau su į Vilnių grįžusiu savo draugu jaunu daktaru Kęstučiu Aglinsku, kuris, slapstydamasis nuo jam grėsusio NKVD arešto, karo išvakarėse buvo dviračiu išvykęs į vieną kaimą Suvalkijoje. Jis papasakojo, kas ten dėjosi, kai tik vokiečiai užėmė Lietuvą: visi apylinkių žydai tuoj pat buvo sugaudyti, nuvaryti kažkur į miškus ir sušaudyti ištisomis šeimomis, įskaitant net kūdikius.

Šios žinios labai sukrėtė mus su Aleksandra ir visus mūsų draugus. Baisėjomės neregėtu barbarizmu. Žmonės tai labai nuteikė prieš naujųjų okupantų valdžią, bet kartu ir gąsdino. Supratome, kad nacių nestabdo jokia moralė, elementarus žmoniškumas ir jie gali ryžtis bet kokioms, net pačioms žiauriausioms akcijoms.

Per tas kelias pirmąsias naujos okupacijos savaites daugumos Vilniaus lietuvių požiūris į vokiečius smarkiai pasikeitė. Jei iš pradžių dar būdavo didžiujamasi pažintimis su jais, greitai jau niekas nepasakodavo turįs tokių ryšių.

Mane nepaprastai sujaudino paskutinis susitikimas su mano mylima mokytoja ponia Hofmaniene 1941-ųjų pabaigoje. Ji man parašė laišką, kad ketina atvažiuoti į Kauną ir norėtų su manimi pasimatyti. Nuvykęs į Kauną, vieną vakarą aplankiau ją viešbutyje ir kelias valandas mes kalbėjomės apie gyvenimą. Mano mokytoja buvo nepaprastai pesimistiškai nusiteikusi. Ji sakė, kad Vokietija pasmerkta pralaimėjimui ir savo žiaurumais, ypač dėl žydų žudynių, nusipelno baisaus likimo. Nors ir būdama niekuo dėta, nieko negalėdama pakeisti, ponia Hofmanienė jautė kažkokią kaltę. Ji net prasitarė, jog galvoja apie savižudybę. Žinoma, aš puoliau įtikinėti, kad tokias mintis ji privalo tuoj pat išmesti iš galvos. „Tiek daug gyvenime padėjote vien man. Turite dirbti ir toliau – jūs reikalinga savo mokiniams“, – guodžiau ją. Mokytoja liūdnai patylėjo, o atsisveikinant prasitarė, kad nebesitiki dar kada nors su manimi pasimatyti. Taip ir atsitiko. Po daugelio dešimtmečių atvykęs į Lietuvą, mėginau sužinoti, koks buvo jos likimas, tačiau nieko nepavyko išsiaiškinti.

Žinoma, negalima nuneigti, kad žydų ir lietuvių santykius iš tiesų buvo gerokai apkartinę pirmosios sovietų okupacijos metai. Vaikystėje Pasvalyje, kuriame kaip ir kiekviename prieškario Lietuvos miestelyje gyveno daug žydų, nė neįsivaizdavau, kad pasaulyje egzistuoja toks reiškinys – an-

tisemitizmas. Niekomet nemaniau, kad žydai kuo nors blogesni už kitus mano draugus lietuvius. Aišku, suvokdavome, kad jie kitos tikybos, bet aplinkoje nesu pastebėjęs jokio priešiško žydams iki pat 1940 metų. Tačiau per pirmąją sovietų okupaciją būta daug šnekų, kad gausybė šios tautos atstovų nuėjo dirbti okupantui. Tai smarkiai pakurstė nepalankias visai žydų tautai nuotaikas Lietuvoje. Vis dėlto prasidėjus vokiečių okupacijai bent jau tarp man pažįstamų Vilniaus lietuvių visiškai nesijautė antisemitinio nusiteikimo. Kai mus pasiekė kalbos, jog nacių sukurstytose žydų žudynėse krauju susitepa ir lietuviai, jautėmės sukręsti. Sakėme, kad tokių žmonių, kurie gali nušauti ir vaiką, negalima net vadinti žmonėmis.

Pirmąją naujos okupacijos rudenį atsitiktinai susidūriau su vienu dar iš studijų karo mokykloje Panemunėje pažįstamu žydu, taip pat ten įgijusiu Lietuvos kariuomenės atsargos jaunesniojo leitenanto laipsnį. Per mokslo metus buvome spėję gana artimai susidraugauti, bet vėliau mūsų keliai išsiskyrė. Keletą metų niekur nebuvome susitikę. Staiga jį pamačiau vieną ankstų 1941 metų lapkričio rytą.

Paryčiais į darbą iš geto buvo varoma žydų kolona. Net sustingstu: tarp sargybinių – mano senas draugas iš karo mokyklos Panemunėje laikų. Vilki geto policininko uniformą ir gena savo tautiečius. Mat vokiečiai getuose iš pačių žydų sudarė administraciją ir net vietos policiją. Į ją pirmiausia būdavo skiriami karininkų laipsnius turintys asmenys, kaip kad mano draugas.

Jis mane taip pat pamatė. Nudelbė į grindinį akis ir apsimetė, kad nepastebi. Kolona ištirpo ankstyvo rudens prietemos dulksnoje. Žiūrėjau jam įkandin. Daugiau niekuomet nieko apie jį negirdėjau. Labai trokštu, kad jis būtų išgyvenęs holokaustą, bet beveik neturiu vilties. Vargu ar jam taip pasisekė: ir Vilniaus geto administracija, ir policija buvo sunaikinta – dauguma Paneriuose, kiti žuvo Aušvice ar Treblinkoje. Vos vienas kitas – tai tarsi stebuklas – įstengė išgyventi iki karo pabaigos.

Prisimenu ir geto viršininką. Man jį pasitaikydavo matyti burmistro įstaigoje. Iki šiol neišdilo iš atminties inteligentiški jo veido bruožai. Jis vadovavo Vilniaus getui iki pat galutinio sunaikinimo ir mėgino kaip nors palengvinti savo tautiečių gyvenimą.

Karo sunkumai prislegia Lietuvą

Savivaldybei dirbti karo sąlygomis buvo labai sudėtinga. Vis dėlto vokiečių administracija bent kiek rūpinosi, kad būtų garantuotas miesto įmonėms būtiniausias tiekimas iš Vokietijos bei jos okupuotų šalių. Pirmąją karo žiemą gavome ešeloną akmens anglių. Išdalijome žmonėms, ir 1942 metų žiemojimas Vilniuje dar nebuvo labai sunkus.

Bet padėtis ėmė tolydžio blogėti. Ypač sunku buvo aprūpinti kuru dujų gamyklą. Prašydavau pagalbos ir iš burmistro, ir net iš policijos. Akmens anglis pakeitė durpėmis, kurias tekdavo vežti iš Varėnos. Jų prireikdavo didžiulių kiekių. Turėdavome vis rūpintis, kaip atsigabenti šio kuro, nes atsargų sukaupti neįstengdavome. Veždavome durpes daugiausia arkliais, nes sunkvežimiams neturėdavome benzino. Nuolat grėsėdavo, kad dujų gamykla nustos veikusi. Dažnai jos katiluose spaudimas būdavo visiškai nukritęs. Jeigu būtų nutrūkusi dujų gamyba, nemažai daliai žmonių žiemą grėstų sušalti. Mat didesniuose Vilniaus namuose buvo įvestas centrinis šildymas, kuriam naudotos dujos.

Žmonės vargo ir dėl tolydžio prastėjančio maisto tiekimo. Iš pradžių Vilniaus parduotuvių lentynos dar nebuvo tuščios. Būta atsargų, be to, kurį laiką išsilaikė palyginti normalus tiekimas iš kaimo. Pirmaisiais mėnesiais Lietuvoje okupacinė valdžia net neįvedė kortelių sistemos. Tačiau greitai vokiečiai užkrovė valstiečiams prievolę tiekti maisto produktus kariuomenei. Tai prižiūrėjo nacių sukurta civilinė administracija. Nuskambėjo keli atvejai, kai prievolių neįvykdę ir produktus slėpę ūkininkai buvo net sušaudyti. Maisto mieste buvo galima nusipirkti tik turint kortelių, ilgainiui jų turinys darėsi vis skurdesnis. Turintiems giminių kaime taip pat buvo vis sunkiau gauti sviesto, kiaušinių, ką jau kalbėti apie ankstesniais laikais mums įprastas lietuviškas dešras, skilandžius. Vokiečiai ėmė tikrinti keliuose automobilius, o įvedus korteles supirkti maistą kaime buvo uždrausta ir tai laikyta spekuliacija.

Kartą patrulis sustabdė ir mane grįžtantį tarnybiniu automobiliu į Vilnių iš apsilankymo pas Aleksandros gimines. Vokiečiai paprašė atidaryti mašinos bagažinę. Ten buvo sudėtas iš kaimo vežamas maistas, bet patrulis tik žvilgtelėjo ir nepradėjo kabinėtis. Parodžiau Vilniaus savivaldybės tar-

nautojo pažymėjimą, matyt, todėl ir išvengiau produktų konfiskavimo ar net arešto grėsmės. Mat vokiečiai negailestingai ėmė kovoti su spekuliantais. Pasitaikydavo atvejų, kai žmogų, pagautą spekuliuojant maisto produktais, net sušaudydavo, tikriausiai tokiais žiauriais metodais mėgindami įbauginti visus gyventojus, kad niekas nerizikuotų taip uždarbiauti.

Visiškai nuskurdo valgyklų ir kavinių valgiaraščiai. Dažnai ten pasiūlydavo vien daržovių sriubos – lieso skystimėlio su plaukiojančiu vienu kitu morkos ir bulvės gabalėliu. Mano gyvenimą sunkino dar ir tai, kad buvau gana alergiškas kai kuriems maisto produktams. Antai iki penkiolikos metų negalėdavau gerti pieno, nes tuoj pat mane smarkiai išberdavo. Iš pradžių karo meto valgyklų maistas man nuolat sukeldavo sveikatos sutrikimų. Bet žmogus išmoksta prisitaikyti prie visokių sąlygų. Pamažu mano organizmas liovėsi streikavęs ir maitinantis labai prastais produktais.

Vis dėlto tikro bado Lietuvoje nebuvo ir karo metais. Vilniaus parduotuvėse galėdavai nusipirkti pačių būtiniausių maisto produktų minimumą pagal korteles. Be to, lietuvių gyvenimą vis viena lengvino ryšiai su giminaičiais kaime. Mūsų šeimą taip pat ne kartą gelbėjo Aleksandros giminės – ji vis atsiveždavo iš jų duonos, lašinių, miltų.

Tačiau kai karo pabaigoje atsidūrėme Vokietijoje, buvome nustebinti, kad šioje bombardavimų visiškai nuniokotoje šalyje puikiai veikė tiekimo sistema ir vokiečių aprūpinimas maistu išliko geresnis negu Lietuvoje iki pat nacių kapituliacijos sąjungininkams.

Iš viso dar prieš prasidedant karui Hitlerio valdomos Vokietijos ekonominis pakilimas lietuviams darė didelį įspūdį. Šios šalies galybės įvaizdį įtvirtinti padėjo ir 1936 metais Berlyne vykusios olimpinės žaidynės. Kino kronikose regėjome tais laikais grandiozinius stadionus, buvo rodomi neapsakomai pompastiški paradai Niurnberge. Žinojome, kad Hitleris įvedė Vokietijoje griežtą diktatūrą, bet, kita vertus, atrodė, kad jam pavyko mobilizuoti visą tautą savo šalies ūkio gerovei kurti.

Nevienodai Lietuvoje buvo sutiktas ir žaibiškas, vos dvi 1939-ųjų rugsėjo savaites tetrukęs, atrodytų, taip pat stiprią kariuomenę turėjusios Lenkijos sutriuškinimas. Vokietija pasirodė kaip šalis agresorė, pasaulinio karo sukėlėja. Be abejo, tai gąsdino. Tačiau šios valstybės galybė kartu dažnam lietuviui kėlė ir baugią pagarbą. Gal tokiam požiūriui turėjo įtakos ir tai, kad Lenkiją laikėme Lietuvos priešininke, nors jos sumuštos kariuome-

nės likučiai buvo gana svetingai priimti mūsų šalyje. Europoje prasidėjusio karo keliamos katastrofos nuojautą slopino ir džiaugsmas dėl susigrąžinto Vilniaus. Tai atsverė tik prieš pusmetį vokiečių atplėštos Klaipėdos netekimą. Vokietijai, ypač rusams okupavus mūsų kraštą, lietuviai jau neįjautė priešiško jausmų ir 1941-ųjų birželio jėgos kariuomenę pasitiko kaip išvaduojoją.

Atėję vokiečiai iš pradžių atrodė kaip visiškai rusų priešingybė. Kai 1940 metais Lietuvą užėmė sovietų kariuomenė, jos kariškiams mūsų šalies miestų parduotuvės, matyt, atrodė tarsi jų sapnų apie prašmatnumą ir prekių gausybę išikūnijimas. Jie tiesiog šlavė lentynas, pirkdami viską be jokios atrankos. Iš tiesų kurį laiką Lietuvos parduotuvės pakenčiamai vertėsi sandėliuose sukaupiomis atsargomis. Be abejo, jų prekių gausa galėjo atrodyti įspūdinga tik nuolatinį Sovietų Sąjungos skurdą lig tol regėjusiems žmonėms. Tačiau stebino, kaip rusai, savo ideologijos įpratinti smerkti ir niekinti kapitalizmą, vaikėsi to kapitalizmo likučių ką tik jų okupuotoje Lietuvoje.

Toks jų elgesys lietuviams sukėlė net savotišką kultūrinį šoką. Buvo pasakojami anekdotiški atsitikimai, kaip rusų karininkų žmonos pasirodydavo viešose vietose vilkėdamos mūsų krašte įsigytais naktiniais marškiniais, nusprendusios, kad tai pokylių suknelės. Iš pažįstamų lietuvių kariškių, pakliuvusių tarnauti į sovietų kariuomenę ir turėjusių ryšių su rusų karininkais, yra tekę girdėti, kad vėliau šios moterys, kai jau suprato, kokiais apdariais vilkėdamos lankėsi teatre ar restorane, net verkusios iš gėdos ir pažeminimo. Esą kartais ir nusiskųsdavusios kokiais geriau pažįstamai lietuvei, kad ne jos kaltos dėl tokių nesusipratimų, o jų ligotinis vargas gyvenimas.

Tik graudžią šypseną keldavo aukšto rango karininkų tariamo poniškumo požymis – trys ar net keturi laikrodžiai ant rankos. Ėjo kalbos ir apie sovietų kariuomenės vagystes, plėšimus. Iš mieste likusių tuščių butų dingdavo ne tik palikti veidrodžiai, bet ir durų rankenos, spynos.

Vokiečiai elgėsi kaip ateiviai iš gerokai turtingesnio, civilizuotesnio pasaulio. Jiems nereikėjo apsipirkti Lietuvos miestų parduotuvėse, nes tuoj pat ir mūsų šalyje buvo sukurta atskira jų aprūpinimo prekėmis sistema. Tačiau tuoj vokiečių pasipūtimas, jų panika kitoms tautoms ėmė atrodyti toks pat atgrasus reiškinyss kaip ir agresyvus sovietų prasčiokiškumas.

Gana greitai ėmė aiškėti, kad karas užtruks ir vokiečiams anaipol nebus

paprasta jį laimėti. Jau 1941-ųjų rudenį pasirodė požymių, jog Vokietija kariuomenės reikmėms mobilizuoja visus resursus.

Pirmiausia Vilniuje pradėjo trūkti benzino. Vėliau vokiečiai atėmė ir dalį savivaldybei priklausančių lengvųjų automobilių. Tiesa, man skirtą seną, bet gerai prižiūrimą „Citroën“ pavyko išsaugoti. Tačiau didžiausią galvos skausmą kėlė problema, kaip parūpinti degalų miesto transportui. Šiaip taip sugebėdavome suktis, nors žmonėms jau tekdavo ilgiau laukti autobusų, dažniau paėjėti pėsčiomis. Vis dėlto miesto transportas nenustojo važinėti, kol, vokiečiams traukiantis į vakarus, frontas atsirito iki Vilniaus.

Per dieną užsilakiojęs su miesto ūkio reikalais, vakarais dar skubėdavau į paskaitas Vilniaus universitete. Vokiečiams užėmus Lietuvą, buvau perėjęs į paskutinį ekonomikos studijų kursą. Tačiau, karui vis labiau plečiantis tiek rytuose, tiek vakaruose, buvo nebeaišku, kaip ilgai veiks mūsų universitetas. Ir iš tiesų okupacinė valdžia, įsiutusi, kad nenusisėkė lietuvių jaunimo mobilizuoti į Vokietijos kariuomenę, 1943 metų pavasarį areštavo daug profesorių ir uždarė Kauno bei Vilniaus universitetus. Tačiau aš dar spėjau baigti mokslus – 1942-ųjų birželio mėnesį, apgynęs diplomą darbą apie prievartinę Lietuvos žemės ūkio sovietizaciją, tapau diplomuotu ekonomistu. Kartu su manimi universitetą baigė ir Aleksandra. Nepaisant karo, mes, kurso draugai, susirinkome kukliai atšvęsti studijų pabaigtuvių, drauge nusifotografavome. Kaip paaiškėjo, mūsų laida buvo paskutinė prieš vokiečiams uždarant Lietuvos universitetus. Žemesniuose kursuose besimokę mano pažįstami studentai diplomus gavo jau karui pasibaigus Vokietijoje ar net dar vėliau, kai emigravo į JAV.

Mokslai universitete 1942 metais vyko jau labai sunkiomis sąlygomis. Ypač vargome žiemą – patalpos buvo visai nešildomos. Neįprastai atrodė auditorijos – profesoriai skaito paskaitas vilkėdami paltus, o studentai jų mintis užsirašinėja mūvėdami pirštines. Vis dėlto mokslo lygis nesmuko, dėstytojų reiklumas nesumažėjo.

O gyvenimas Lietuvoje tuo metu jau ir lietuviams darėsi toks pat nešaugus kaip per sovietų okupacijos metus. Net už menkiausią nusižengimą vokiečių valdžios įsakymams grėsė suėmimas ir – neretai – mirtis. Tiesa, tik, skirtingai negu sovietų laikais, nacių represijos nebuvo socialinio pobūdžio – priklausymas labiau pasiturintiems gyventojų sluoksniams nelaikytas jokia nuodėme.

Mūsų mažasis stebuklas

Vis sunkėjant Lietuvoje gyvenimui, mūsų šeimą nudžiugino didelis įvykis: 1943 metų vasario 18-ąją Švento Jokūbo ligoninėje gimė mūsų pirmagimė – duktė Jūratė. Pasitaikė saulėta diena. Atsimenu, iš ryto padėjęs pėsčiomis iki ligoninės nueiti Aleksandrai, darbe niekaip negalėjau susikaupti – vis laukiau žinių iš savo draugo daktaro Kęstučio Aglinsko. Jis dirbo Švento Jokūbo ligoninėje ir pažadėjo, Aleksandrai pagimdžius, tuoj pat atbėgti pas mane į staigą. Po vidudienio staiga aptemo ir ėmė smarkiai snigti. Stoviu prie lango ir mąstau, kas laukia į pasaulį turinčio ateiti mano pirmojo vaiko. Neaišku, kokia bus mūsų ateitis, tačiau vis viena tikėjau, kad kaip nors įstengsiu aprūpinti mūsų vaikiuką bent jau būtiniausiais produktais. Mano padėtį kiek lengvino tai, kad gaudavau palyginti nemažą algą, be to, pavel-dėjau šiek tiek turto iš mamos. Mūsų butas tais laikais taip pat buvo neblo-gai suremontuotas, gana erdvus.

Taip svarstydamas pamatau kieme iš pūgos išnyrantį daktarą Aglinską. „Sveikinu, tau gimė dukra“, – praneša jis, anksčiau vis kalbėjęs, kad sulauk-siu sūnaus. Bet dabar pamiršta savo pranašystes, tik juokauja: „Mergytės nosytė kaip sagutė.“

Švento Jokūbo ligoninėje tuo metu siautėjo kažkokia infekcija. Nema-žai vaikų ir net gimdyvių neatsilaikę mirdavo. Apsikrėtė ir Aleksandra. Iš-gelbėjo mano draugai gydytojai, gavę iš vokiečių medikų labai retų vaistų – antibiotikų. Ligoninę galiausiai visai uždarė, bet Aleksandra per porą savai-čių išsikapstė iš ligos.

Dukters gimimo proga padovanojau Aleksandrai dienoraštį, ir po pu-santrų metų likimas jai lėmė ten surašyti slogius mūsų pasitraukimo iš tė-vynės ir klajonių po Vokietiją nuotykius.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Gyvenome, palyginti su kitais, visai neblogai, ir mūsų butukas buvo ne-prastas, bet vis viena karo metu bijojau pastoti. Juk visiška nežinia, kas bus rytoj. Ir vis dėlto vėlų 1942-ųjų pavasarį pasijutau nėsčia. Apėmė didžiulis

nerimas. Bet kartu ir neįtikėtinas pasitikėjimas savimi. Tikėjau, jog su Juozo pagalba, kad ir kokie įvykiai krėstų pasaulį, vis viena išsaugosiu vaikelį.

Juozas pasidarė dar rūpestingesnis. Atėjusi žiema lyg tyčia pasitaikė la-bai šalta. Gydytojai pasakė, kad mūsų vaikelis turėtų gimti Nepriklausomy-bės dieną – Vasario 16-ąją. Gimė pora dienų vėliau.

Tą rytą pajutau skausmus. Einu, Juozo prilaikoma, į gana netoli esančią Švento Jokūbo ligoninę. Kas keli žingsniai turiu sustoti ir giliau įkvėpti oro. Šaltas, bet giedras rytas.

Štai ir ligoninė. Juozas mane palieka ir išskuba į darbą. Pasijuntu labai vieniša. Mane įveda į didelę palatą, kur jau guli kelios gimdyvės. Stalas, cha-latas (nebuvo marškinių) ir tu su savo stiprėjančiu skausmu. Viena akušerė – visai palatai. Vaikšto nuo moters prie moters, drąsina, guodžia kaip gali, kai kada ir pabara.

Staiga pritemsta, užaina pūga, ir taip niūri palata paskęsta visiškoje prieblandoje, tapdama dar niūresnė. Pasigirsta vaiko verksmas. Iškeltose akušerės rankose matau spurdančią savo dukrą. Buvo pusė keturių vakaro.

Antinaciniame pogrindyje

Jau 1941 metų pabaigoje įsitraukiau į naują, tik dabar – antinacinį pasi-priešinimo judėjimą. Ši veikla telkėsi universitete ir joje dalyvavo dau-giausia tie patys asmenys, kurie kūrė ir antisovietinį pogrindį. Sukūrėme naują rezistencinę organizaciją Lietuvių frontas, kai tik apsipratome su naujos okupacijos sąlygomis ir įsitikinome, jog nacių režimas toks pat baisus kaip ir rusų.

Kartu antinacinį pogrindį kūrė Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. Pa-žinojau vieną kitą jai priklausančių asmenį, nors mūsų organizacijos veikė atskirai. Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga laikėsi daugiau tautininkų ideo-logijos, mes, frontininkai, orientavomės į krikščioniškąsias vertybes, bet pasaulėžiūros skirtumai mūsų santykiams didesnės įtakos neturėjo. Mūsų organizacijos nesusijungė pirmiausia todėl, kad griežtos konspiracijos są-lygomis nebuvo saugu suformuoti bendrą išplėtotą pogrindžio struktūrą. Vėliau, 1943 metais, visą pasipriešinimo judėjimą krašte ėmė koordinuoti

iš įvairių politinių partijų sudarytas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK).

Įsitraukti į pagrindžio veiklą mane vėl paskatino mano profesoriai.

Šiaip anais laikais Lietuvoje profesoriai paprastai vengdavo asmeniškai bendrauti su studentais. Aleksandra dirbo universitete, todėl tarp jos ir dėstytojų nebuvo įprasto nuotolio. Kai pradėjau su ja rimtai draugauti, o vėliau ir vedžiau, ėmiau ir aš palaikyti asmeninius ryšius su profesoriais. Žinoma, įveikti tam tikrą studentų ir dėstytojų bendravimui būdingą oficialumą padėjo ir tai, kad mokiausi labai gerai, be to, buvau atsargos karininkas, ramovietis. Manęs nevaržydavo profesorių statusas ir, pakliuvęs į jų draugiją, jausdavaisi visai laisvai.

Itin susidraugavome su profesoriumi Pranu Padalskiu. Jis bene pirmasis ir paragino prisidėti prie antinacinės rezistencijos grupės, kurioje jau dalyvavo dar vienas mano asmeniškai gerai pažįstamas profesorius – istorikas Zenonas Ivinskis.

Ėmėme svarstyti, kaip elgtis jau naujos, nacių, okupacijos sąlygomis. Iš pradžių nelabai įsivaizdavome, ką galėtume nuveikti, bet jautėme, kad patriotiniai jausmai neleidžia tik pasyviai laukti karo pabaigos. Širdis neleido susitaikyti su padėtimi, į kurią pateko Lietuva, ir protas ėmė ieškoti atsakymo į klausimą, ką daryti. Pirmiausia tokios nuotaikos apima jaunimą. 1941-ųjų rudenį man ėjo vos dvidešimt ketvirtį metai. Visi mano draugai buvo panašaus amžiaus, užaugę ir subrendę jau Nepriklausomos Lietuvos laikais. Mūsų karta buvo itin karštai persiėmusi lietuvių tautos Atgimimo dvasia.

Tiesa, Vokietija ilgą laiką dar atrodė beveik nenugalima. Pasiryždamas įsitraukti į antinacinę rezistencinę veiklą, kiekvienas suprato, jog eina prieš galybę. Imtis pagrindžio veiklos prieš nacius buvo gal net pavojingiau negu prieš sovietus. Žinojome, kad gali tekti net galvą padėti. Bet tokį apsisprendimą lemia jau ne logika, protas, o jausmai.

Bene stipriausią impulsą pradėti galvoti net ir apie ginkluotą pasipriešinimą naciams davė žydų naikinimas. Savisaugos jausmas kuždėjo: „Šiandien – žydai, rytoj – mes.“ Be to, mus jau buvo užgrūdinęs ir pasipriešinimas sovietų okupacijai.

Iš pradžių pasipriešinimas naciams buvo labiau ideologinio pobūdžio. Leidome šapirografu spausdinamus laikraštukus, atsišaukimus. Pogrin-

dis stengėsi sleisti Lietuvoje požiūrį, kad vokiečių okupacija ne geresnė už sovietų. Reikėjo aiškinti žmonėms, kad Vokietija nėra neįveikiama galybė ir kad galiausiai pasaulyje vis viena turės triumfuoti demokratijos principai. Manėme, jog vokiečių pavergtos tautos neturi laukti, kol karą laimės anglai ir amerikiečiai, ir pačios ardyti reicho užnugarį, silpninti jį iš vidaus.

Mums didžiulį nerimą kėlė dar ir kita aplinkybė: kas bus, jeigu karą rytuose laimės Sovietų Sąjunga? Žinoma, visi tikėjomės, kad Vakarų sąjungininkai neleis Stalinui vėl okupuoti Lietuvos. Vis dėlto manėme, kad antinacinė rezistencija didina mūsų galimybes Vokietijai pralaimėjus karą atkurti valstybingumą ir išvengti naujo rusų antplūdžio.

Mat 1943-ųjų žiemą karas jau ėmė krypti vokiečiams nepalankia linkme – jie pralaimėjo prie Stalingrado. Vilniuje namų langus retsykiais ėmė drebinti skelbiama oro pavojaus sirenos, nors miestas iki pat 1944 metų pavasario, kai jau priartėjo frontas, nebuvo bombarduojamas.

Vos mėnesiui prabėgus po dukters gimimo, 1943-ųjų kovą, buvo uždaryti Vilniaus ir Kauno universitetai bei areštuota didelė grupė Lietuvos intelektualų: suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos stovyklą man gerai pažįstami žmonės – Vilniaus universiteto kapelionas kunigas Alfonsas Lipniūnas, kunigas Stasys Yla. Profesoriumi Pranui Padalskiui-Padaliui, kuriam kaip buvusiam Laikinosios vyriausybės nariui jau anksčiau grėsė suėmimas, teko ilgokai slapstytis. Kuriam laikui jis buvo apsigyvenęs pas mus. Paskui nuvažiavo į kaimą pas Vileišius. Vėliau jam pavyko išvykti iš Lietuvos į Austriją. Kaune slapstėsi ir nacių ieškomas profesorius Juozas Brazaitis. Sykį jį mėginau aplankyti, bet pasikalbėjau tik su žmona.

Galvodami apie ateitį, ateisiančią vokiečiams pasitraukus, mes net užmezgėme ryšius su sovietų partizanais, veikusiais Baltarusijoje ir Vilniaus krašte. Pradėjome šiek tiek bendradarbiauti kovoje su naciais.

Švenčionių valsčiuje labai žiauriai šeimininkavo vokiečių karinė administracija, kuri, jei tik kas neįvykdavo kokio jos nurodymo, tuoj pat įsakydavo ten stovėjusiam vokiečių užnugario daliniui tokį asmenį sušaudyti. Netoli tų vietų veikė gana gausūs sovietų partizanų būriai. Per ryšininkus perdavėme jų vadovybei informaciją apie vokiečių administratorius ir paprašėme surengti prieš juos karinę akciją. Taip ir buvo padaryta. Sovietų partizanai žiemą, neva atvežę rogėmis maisto produktų duoklę, iššaudė ją

renkančius vokiečių pareigūnus. Karinis dalinys mėgino persekioti partizanus, bet nesėkmingai. Nušautuosius pakeitė kiti vokiečių pareigūnai jau nebuvo tokie žiaurūs. Tąsyk naciai nesigriebė ir represijų prieš Švenčionių apylinkių gyventojus.

Tačiau tokios akcijos prieš vokiečius galėjo būti ir labai pavojingos, ypač frontui artėjant prie Lietuvos. Šiurpia tragedija baigėsi sovietų partizanų akcija Varėnos apylinkėse.

Iš tų vietų mūsų įmonei buvo vežamos durpės. Vėliau durpyne dirbantis vienas mūsų darbuotojas pasakojo iš kažkokios slaptavietės savo akimis matęs, kaip deginami į tvartą suvaryti gyvi žmonės, kaip liepsnoja Pirčiupiai. Esą tuo metu jis buvo nuvykęs į kaimą, bet, vokiečiams artėjant, spėjęs pabėgti. Ypač visus sukrėtė jo žodžiai, kad regėjęs, kaip atgal į degantį tvartą buvo įmestas kažkaip iš liepsnų iššokęs apdegęs vaikas.

Žinoma, didelės draugystės su sovietų partizanaus negalėjo būti. Palaikydami tam tikrus ryšius, mes pirmiausia stengėmės išvengti lietuvių susidūrimų su jais. Ne visuomet tai pavykdavo. Vokiečiams ėmus siuntinėti iš mūsų krašto žmonių sudarytus karinius junginius geležinkeliams saugoti, pasitaikydavo susišaudymų, ne vienas lietuvis ir žuvo nuo sovietų partizanų rankų.

Be abejo, svarbiausia mums buvo užmegzti ryšius su anglais ir amerikiečiais.

1943 metų ankstyvą rudenį, rugsėjo mėnesį, antinacinis pagrindis parengė informacinę apžvalgą apie padėtį Lietuvoje, prasidėjusius inteligentijos, pasipriešinimo judėjimo dalyvių areštus. Be to, buvo surinkti duomenys, kaip išsidėstę vokiečių kariniai daliniai ne tik mūsų krašte, bet ir Baltarusijoje bei nemažoje Ukrainos teritorijos dalyje. Tai mums pavyko sužinoti iš gana plačiai rytuose pasklidusių lietuvių batalionų.

Pagrindžio vadovybė nutarė, kad šią informaciją reikėtų perduoti anglams ir amerikiečiams. Mano užduotis – nuvykti į Berlyną ir, susitikus su ten gyvenančiu žurnalistu Julijonu Būtėnu, įteikti jam mūsų parengtus dokumentus. Jis turėjo juos perduoti kažkokiam pažįstamam Švedijos žurnalistui, galinčiam be didesnės rizikos išvežti mūsų surinktą informaciją iš Vokietijos.

Laisvai vykti iš Lietuvos į Vokietiją nebuvo leidžiama. Pirmiausia reikėdavo gauti okupacinės valdžios leidimą. Tačiau, būdamas Vilniaus savival-

dybės Įmonių skyriaus viršininkas, sugalvojau pretekstą, kodėl man reikia ten keliauti.

Tuo laiku mums buvo vis sunkiau aprūpinti kuru Vilniaus dujų fabriką – nepakakdavo net iš Varėnos gabenamų durpių. Ėmėme naudoti ir malkas, kurias ruošdavome prisikirtę medžių aplinkiniuose miškuose. Tačiau vis viena grėsė, kad bet kurią dieną dujų fabriką gali tekti uždaryti. Burmistras Dabulevičius man parūpindavo specialią degtinės kvotą, kad ja „patepčiau“ kaimiečius, tiekiančius mums medienos. Mūsų skyrius taip pat labai vargdavo, stengdamasis bent minimaliai aprūpinti dyzeliniu kuru miesto autobusų parką.

Įtikinau burmistrą Dabulevičių, kad būtų labai naudinga, jeigu galėčiau nuvykti į Vokietiją ir Austriją pasiaiškinti, kaip tenai sprendžiama įprastų žaliavų ir degalų stygiaus problema, iš ko gaminamos dujos. Pulkininkas Dabulevičius kreipėsi į gebietiskomisarą Hingstą ir paprašė išduoti man leidimą tokiai kelionei. Greitai gavau dokumentą, suteikiantį teisę vykti į Vokietiją bei Austriją, ir dar raštą vokiečių kalba, kuriame buvo išaiškinta, ko aš ten keliauju.

Ėmiau ruošti kelionei. Lietuvių fronto žmonės man įteikė žemėlapi, kur buvo sužymėtos vokiečių kariuomenės dislokacijos vietos ir keliolika informacinės apžvalgos teksto puslapių.

Kybartuose buvo muitinė, kur tikrindavo į Vokietiją vykstančių žmonių bagažą. Vežamus pagrindinio dokumentus permaišiau su laikraščiais ir, į šiuos popierius įvyniojęs gerą gabalą lašinių, padėjau lagamino apačioje.

Muitinėje atidarė mano lagaminą. Žandaras ištraukė ir jo dugne padėtus lašinius, net išvyniojo iš popierių. „Speck – lašiniai“, – tepasakė ir įgrūdo atgal. Mat laikraščiai ir juose paslėpti popieriai jau buvo prisigėrę taukų. Lengviau atsidusau, nes jeigu žandaras būtų užtikęs žemėlapi su pažymėtomis vokiečių dalinių dislokacijos vietomis ir apžvalgos tekstą, mirties nebūčiau išvengęs – po tardymų ir kankinimų mane neabejotinai būtų sušaudę.

Atvažiavau į Berlyną. Stotyje mane pasitiko Julijonas Būtėnas ir nuvežė apsistoti, kaip man pasirodė, į aukštos klasės viešbutį. Ligi tol niekada gyvenime, neskaitant kūdikystės metų Rusijoje, nebuvo lankęsis užsienyje. Mane, atvykusį iš vis dėlto labai provinciško Vilniaus, tiesiog pritrenkė viešbučio prabanga ir elegancija. Mano kambario langus puo-

šė portjeros, kurias, tiesa, vakarais reikėdavo uždengti storomis užuolaidomis, visiškai užtemdančiomis šviesą – tuo metu Berlynas jau būdavo dažnai bombarduojamas ir iš lauko pusės neturėjo matytis nė menkiausio žiburėlio.

Jau pirmąją viešnagės Berlyne naktį buvo paskelbtas oro pavojus. Tačiau bombardavimo taisyklė nebuvo, tik sirenų staigimas privertė visus viešbučio gyventojus bėgti į slėptuvę.

Kitą dieną Julijonui perdaviau atvežtus dokumentus. Vėliau nuėjome papietauti į restoraną Kurtfursdame. Nors maisto jau ir Vokietijoje galėjai užsisakyti tik turėdamas kortelių, čia buvo nepalyginti daugiau patiekalų ir aukštesnė produktų kokybė negu Vilniuje. Mėgaudamasis skaniais pietumis, kokių nebuvo tekę ragauti nuo pat karo pradžios, pasakojau Julijonui, kas vyksta Lietuvoje, o jis – kaip klostosi gyvenimas Berlyne.

Po pietų nuvykome į svečius pas daktarą Petrą Karvelį, beje, gyvenusį gražioje, ištaingoje viloje. Šeimininkas manęs vis klausinėjo apie Lietuvą, svarstė, kaip pakryps karo įvykiai. Nors vokiečiai jau buvo įstrigę prie Stalingrado, vis dar atrodė, kad jų galybė sunkiai įveikiama. Daktaras Karvelis spėjo, jog Vokietijos kariuomenė rengiasi naujam puolimui, bet iki pavasario esą nieko ypatingo Rytų fronte neįvyks. Tą 1943-ųjų rugsėjo vakarą svarstėme, kad karas dar greitai nesibaigs. Tuo metu anglai ir amerikiečiai jau buvo išsilaipinę Pietų Italijoje. Stiprėjo ir sąjungininkų aviacijos antpuoliai prieš reichs miestus.

Nors oficialus mano kelionės tikslas buvo išsiaiškinti, kaip karo sąlygomis tvarkosi Vokietijos komunalinio ūkio įmonės, Berlyne neturėjau jokių daug laiko atimančių reikalų ir galėjau laisvai kaip turistas vaikštinėti po miestą. Praleidau, Julijono globojamas, dvi labai įdomias dienas. Nuėjome į Tirtgarteno pramogų parką, apžiūrėjome Brandenburgo vartus, kitas tuomet dar ne itin baisiai sugriauto Berlyno architektūros įdomybes.

Julijonas pranešė, kad jau perdavė mūsų dokumentus švedų žurnalistui ir šis pažadėjęs juos greitai išsiųsti per Švedijos ambasadą iš Vokietijos į Angliją.

Po poros dienų Berlyne išvykau į Austriją. Lankiausi Insbruke, kur susipažinau, kaip dirba šio miesto dujų fabrikas. Mane priėmė gana svetingai, viską aprodė, aiškino, kaip jie sukasi iš padėties nuolat trūkstant anglių.

Paskui nuvykau į Vieną. Ten susitikau su Leonu Prapuolėniu. Jam Lietuvoje grėsė suėmimas ir išsiuntimas į koncentracijos stovyklą, bet jis sugebėjo ištrūkti į Austriją. Vienoje jau buvo apsistojęs ir Vilutis bei Pranas Padalskis, taip pat išvengę represijų pasislėpdami tykioje Austrijoje.

Jie labai nuoširdžiai puolė mane globoti: aprodė miestą, nuvedė į garsiąją Vienos operą. Po spektaklio užėjome į šalia esančią pagarsėjusią Zachario viešbučio kavinę išgerti kavos – visoje Europoje ši vieta garsėjo puikia konditerija, – o vakare dar apsilankėme ir viename naktiniame klube. Šoka kordebaletas, dailios merginos kojas kilnoja, skimbčioja šampano taurės. Mane labai nustebino toks, atrodytų, nerūpestingas Vienos gyvenimas. Tarsi joks karas nebūtų siautėjęs po visą pasaulį.

Vienoje praleidęs tris dienas, grįžau į Lietuvą kaip iš kito pasaulio. Sutinku burmistrą Dabulevičių, o jis man sako: „Žinau, pas mane buvo atėję policininkai iš gebietskomisariato ir klausinėjo, kas tas Kazickas, ką jis veikia Insbruke, kodėl lankosi dujų fabrike?“

Pasirodo, nors Insbruke mane ir draugiškai sutiko, vis dėlto pateiktais dokumentais nevisiškai patikėjo ir skubiai išsiuntė paklausimą, ar tikrai esu komandiruotas Vilniaus valdžios. Dabulevičius paaiškino, kas aš toks ir kodėl esu išvykęs į Vokietiją bei Austriją. Daugiau mano kelione naciai nesidomėjo.

Pradėjome rengtis ir ginkluotam pasipriešinimui naciams. Ėmėme rūpintis ginkluote, organizavome kovinius pagrindžio vienetus. Juos sudarė daugiausia į atsargą išėję Lietuvos kariuomenės karininkai. Kaip ir sovietų okupacijos metais, įėjau į politinį pasipriešinimo judėjimo centrą. Be to, man buvo pavesta palaikyti ryšį su ginkluotomis pagrindžio grupėmis. Vilniaus pasipriešinimo kariniam centrui vadovavo pulkininkas Vitkus, su kuriuo aš turėdavau retsykiais susitikinėti ir perduoti politinio centro nutarimus, pasikeisti informacija.

Beje, į pagrindžio veiklą buvo įsitraukęs ir Vilniaus saugumo policijos viršininko padėjėjas Kazys Gimžauskas, vėliau deportuotas iš JAV ir teistas Vilniuje už dalyvavimą žydų genocide. Man nieko nėra žinoma apie tokią jo nusikalstamą veiklą. Bent jau tiesiogiai prie žydų žudymo K. Gimžauskas tikrai nėra prisidėjęs. Tačiau karo metais teko girdėti, jog jis nuėjęs dirbti į saugumo policiją tik pagrindžio įkalbėtas, kad galės būti labai naudingas Lietuvos pasipriešinimo judėjimui. Galbūt jam teko pasirašyti kokius nors

dokumentus, kurie leidžia jį kaltinti prisidėjus prie žydų genocido. Manau, dirbant vokiečių saugumo policijoje jam galėjo ir nebūti kito pasirinkimo – juk atsisakius vykdyti nacių nurodymus grėsė sušaudymas. Jokių būdų negalėdamas teisinti K. Gimžausko dėl kokios nors jo veiklos, susietos su žydų žudymu, aš kartu jutau moralinę pareigą paliudyti, kad jis dalyvavo pasipriešinimo judėjime: parašiau atitinkamo pobūdžio laišką teisėtvarkos įstaigoms.

Žinoma, Vilniuje lietuvių buvo labai nedaug ir todėl gausesnį pagrindžio suburti negalėjome. Svarbiausias antinacinės rezistencijos centras buvo Kaunas. Tiesioginių karinių akcijų prieš okupacinę valdžią nesiėmėme. Tiesa, kartą kitą ir Vilniuje naktimis buvo girdėti šūviai, bet greičiausiai tai būta vokiečių susidūrimų su lenkų Armijos Krajovos kovotojais ar sovietų partizanais. Lietuvių frontas daugiau stengėsi pasiręgti kovai palankiam istoriniam momentui atėjus – kai Vokietijos kariuomenė jau trauksis iš Lietuvos. Ypač būtų svarbu griebtis ginklo, jeigu vokiečiai pradėtų prieš lietuvius kokias nors plataus masto represijas.

Politinės vadovybės nuomone, nevertėjo skubėti pradėti karinių akcijų prieš okupacinę valdžią pirmiausia todėl, kad jomis didelės žalos vokiečiams vis viena nebūtų pavykę padaryti, bet tokie išpuoliai būtų sukėlę smarkių represijų bangą. Tad manyta, kad svarbiau rengtis artėjantiems įvykiams, plėsti pasipriešinimo bazę. Pamažu pagrindis ėmė gauti ginklų ir juos kaupti patikimose vietose. Užmezgėme ryšį su žmonėmis iš Lietuvos provincijos vietovių. Sykį man pavyko per brandmajorą Šimkų gauti kelis automatinius šautuvus. Sudėjau juos į dėžę ir perdaviau žmonos pusbroliui, kuris užmaskavęs išsivežė į savo kaimą netoli Rokiškio.

Antrojoje 1943 metų pusėje ėmė aiškėti, kad vokiečiai neišvengiamai pralaimės karą. Žinojome, kad Vokietija labai smarkiai bombarduojama, išgirdome, jog sąjungininkai sėkmingai baigė karo veiksmus prieš vokiečius Afrikoje ir išsilaipino Pietų Italijoje. Vertė nerimauti ir žinios iš Rytų fronto – po Stalingrado mūšio ten vis labiau karo iniciatyvą perėmė rusai. Vokiečiai ėmė trauktis iš Rusijos, Ukrainos.

Vis dėlto didelės pagarbos rusų kariuomenei mes nejautėme ir vylėmės, kad galiausiai karo baigtį nulems anglų ir amerikiečių karinė galia.

Politinis centras, rinkdavęsis maždaug kartą per mėnesį, rengdavo po-

litinės padėties apžvalgas. Atvykdavo ir kas nors iš provincijos papasakoti apie nuotaikas kitose Lietuvos vietovėse.

1943 metų pabaigoje, prieš Kalėdas, vėl neva savivaldybės reikalais išvykau komandiruotėn į Varšuvą, bet iš tikrųjų turėjau atlikti antinacinio pagrindžio užduotį. Norėjome užmegzti ryšį su Lenkijos pasipriešinimo judėjimu. Vežiau informacinės medžiagos apie padėtį Lietuvoje. Tai padaryti buvo kiek lengviau negu vykstant į Vokietiją – į vežamus popierius tąkart neėmiau vynioti lašinių, nes buvau girdėjęs, kad kertantys Lenkijos sieną keleiviai nėra taip griežtai tikrinami kaip įvažiuojantys į reicho teritoriją. Išvykau traukiniu iš Vilniaus pro Varėną. Tuo metu partizanai jau gana dažnai geležinkelyje rengdavo diversijas, todėl ir mūsų traukinio garvežio priekyje buvo stumiamas tuščias vagonas, sprogimo atveju turintis kiek apsaugoti ešeloną.

Varšuva atrodė siaubingai. Miestas buvo labai smarkiai sugriautas. Net ir nevisiškai suardyti namai stovėjo nė kiek nepalopyti galbūt dar nuo 1939-ųjų rudens. Automobilių gatvėse beveik nesimatė, o jeigu koks ir pravažiudavo, tai tik vokiečių. Susidarė įspūdis, kad pagrindinis miesto transportas – arklių kinkytos rogės. Apsistojau nešildomame viešbutyje. Aišku, nebuvo jame ir šilto vandens, o iš čiaupo tekančia ledine gelstelėjusia srovele galėjau prisivertęs nebent pasišlakstyti veidą, kai ryte atsikėliau išsimuturiavęs iš poros antklodžių ir vis viena baisiai sustiręs. Be to, Varšuvoje daug stipriau negu Vilniuje buvo juntama, kad miestas okupuotas, kad vyksta karas. Visur patruliavo įsitempę vokiečių kariškiai, įtampa ir baimė atsispindėjo praeivių veiduose. Žinojau, kad nors buvo imamas nuolatinių represijų – apsupami ištisi miesto kvartalai ir gaudomi įkaitai, – lenkų pasipriešinimas nuolat rengdavo diversijas ir pačioje Varšuvoje. Šiame mieste praleidau vos porą dienų, tačiau sykį ir aš girdėjau šaudant vos už kokių poros kvartalų. Gatve einantys žmonės iš karto puolė bėgti ir slėptis kiemuose. Vilniuje nieko panašaus neteko patirti.

Apie mano atvykimą kažkokiais kanalais iš anksto buvo pranešta Lenkijos pasipriešinimui. Aš žinojau asmens, su kuriuo turėjau susitikti, slapyvardį. Jis užsuko pas mane į viešbutį ir pranešė, kad kitą vakarą viename bute su manimi norėtų pasikalbėti Armijos Krajovos atstovai. Esą man greičiausiai net teks pasilikti nakvynės ten, kur vyks susitikimas, nes Varšuvoje labai anksti prasideda komendanto valanda.

Atvykus nurodytu adresu, mane pasitiko buto šeimininkė, gana garbaus amžiaus moteris. Kartu su ja buvo dvi suaugusios dukterys. Butas – erdvus, bet prišildytas tik vienas kambarys, kur mes ir susėdome. Moterys ėmė labai svetingai su manimi bendrauti, puolė vaišinti. Lenkišką šneką menkai tesupratau, o pats sunkiai įstengdavau suregzti ir elementarų sakinį. Įterpdamos ir rusiškų žodžių – šią kalbą supratau truputį gerėliau – jos pasakojo, kokie bjaurūs tie vokiečiai ir kaip lietuviams bei lenkams reikia ranka rankon jiems priešintis. Atrodo, šios šeimos galvą buvo sušaudę naciai.

Po kiek laiko pasirodė du Armijos Krajovos atstovai. Jie prisistatė esą universiteto profesoriai, bet daugiau nieko apie save nepasakojo. Nepasakė net pavardžių, o apie ryšį su Armija Krajova užsiminė tik labai miglotai. Be abejo, jie nebuvo įsitikinę, ar nesu koks vokiečių siųstas šnipas. Aš iš pradžių taip pat jaučiau įtampą, nes negalėjau būti absoliučiai tikras, ar jie nėra kokie provokatoriai. Kalbėjomės vokiškai. Tuomet bene pirmą kartą pasigailėjau, kodėl nepakankamai uoliai išmokdavau ponios Hofmanienės pamokas gimnazijoje. Tačiau ir lenkai ne itin gerai mokėjo vokiečių kalbą. Tad šiaip taip susikalbėjome, kai kada žodžių stygių pakeisdami gestais. Šeimininkai labiausiai domėjosi lietuvių ir lenkų santykiais Vilniaus krašte. Remdamasis asmenine patirtimi, aiškinau, kad tie santykiai gana draugiški. Papasakojau, kad miesto autoūkyje, kuriame vairuotojais dirba beveik vien lenkai, nekyla jokių tautinių nesusipratimų su tarnautojais lietuviais. Beje, ir tą susitikimą Varšuvoje su Armijos Krajovos atstovais organizavo vienas mano skyriuje dirbęs lenkų tautybės asmuo.

Vienu metu mūsų garažo viršininkas buvo lenkų kariuomenės pulkininkas, labai aristokratiškas, tvarkingas ir visuomet kariškai pasitempęs žmogus. Bendraudamas su juo niekada nejausdavau nė menkiausio jo priešiško, nepasitenkinimo, kad Vilniaus savivaldybę valdo lietuviai. Tiesa, jam, kitados Lenkijoje vadovavusiam net „Fiat“ fabrikui, sunkiai sekėsi tvarkyti mūsų garažą ir galiausiai jis pats pasitraukė iš pareigų, tačiau tai įvyko taikiai, be pykčio.

Atvežiau į Varšuvą lenkų kalba surašytą apžvalgą apie padėtį Lietuvoje, kurioje buvo pateikta ir bendradarbiavimo pasiūlymų. Aišku, šiame tekste neminėta jokių pavardžių, adresų, vengta bet kokios konkrečios informacijos.

Mums pirmiausia rūpėjo išvengti susidūrimų su Vilniaus krašte veikiančiais Armijos Krajovos daliniais. Keli susišaudymai tarp lietuvių ir lenkų tuomet jau buvo įvykę. Tad siūlėme Armijai Krajovai koordinuoti su mūsų pagrindžiu veiksmu prieš nacių, ypač tuomet, kai galėjo kilti susidūrimų su kokiomis nors iš Lietuvos žmonių sudarytomis karinėmis formuotėmis. Lenkai sakė, kad mūsų pasiūlymai – labai reikalinga iniciatyva, ir žadėjo apsvarstyti, kaip su mumis palaikyti ryšį. Per visą pokalbį jie nė neužsiminė apie kokias nors Lenkijos teises į Vilniaus kraštą.

Artėjo komendanto valanda. Mano pašnekovai patarė pasilikti nakvoti bute, kuriame vyko mūsų susitikimas, o patys išėjo.

Parvažiaavęs į Vilnių, informavau, kaip vyko pokalbis Lenkijoje. Ieškoti ryšių su Armijos Krajovos atstovais Lietuvos antinacinę pagrindį vertė greitai besikeičianti padėtis Vakaruose ir Rytuose. Vokiečiai traukėsi visuose frontuose. Jutome, kad greitai vėl bus sprendžiamas mūsų krašto likimas, ir todėl skubėjome gerinti, kiek leido mūsų jėgos, painaus istorinio palikimo ilgai temdytus santykius su lenkais.

Vilčių žlugimas: Lietuvoje vėl rusai

Aš visus karo metus stengiausi klausytis BBC radijo. Žinoma, vokiečiai tai griežtai draudė, bet vakarais slapta namie, prispaudęs ausį prie kiek įmano ma tykesniu garsu paleisto radijo aparato, stengdavausi išgirsti ir suprasti angliškai iš Londono skaitomas žinias. Atmintis iš karto atkuria anuomet šimtus kartų girdėtus BBC šaukinius. Anglų kalbą karo metais aš dar nelabai gerai mokėjau, bet suprasti žinių esmę jau įstengdavau. Tarp rezistencijos judėjimo dalyvių buvo ir daug geriau ją išmokusių – jie rengdavo karo įvykių apžvalgas ir spausdindavo pagrindžio spaudoje.

Kai 1943 metų rugsėjį išgirdome, jog amerikiečių ir anglų kariuomenė išsilaipino Pietų Italijoje, ėmėme laukti, kad gal tuoj prasidės Vakarų sąjungininkų puolimas ir kitose Europos vietose kur nors arčiau Baltijos regiono. Mat buvo žinių, kad Anglijoje koncentruojama gausybė karinių junginių, jūrų desanto laivų. Be to, žinojome, kad Vokietijos miestai siaubingai bombarduojami ir tiesiog šluojami nuo žemės. „Dega Hamburgas.

Dega Hanoveris“, – kartodavome BBC pranešimus. Jau net vokiečiai ėmė prasitarti apie smarkius savo šalies bombardavimus, propagandiniai sumetimais piktindamiesi, kad anglai ir amerikiečiai griaua Europos kultūros paminklus.

(Sykį jau karo pabaigoje Vokietijoje su sesers vyru gulėdami prisispaudę prie žemės suskaičiavome, kaip mums virš galvų praskrido apie pusantro tūkstančio lėktuvų. Ištisą valandą nesiliovė jų gausmas. Vokiečių priešlėktuvinė gynyba tuomet jau beveik tylėjo.)

Vakarų sąjungininkų aktyvumas stiprino viltį, kad Lietuvą išvaduos jų kariuomenė. Mes naiviai svarstėme, jog jiems net ir kariniu požiūriu būtų tikslinga iš pradžių išsilaipinus kur nors Norvegijoje pulti vokiečius Baltijos jūros baseino kryptimi. Žinoma, apie jokių anglų ir amerikiečių susitarimus su rusais mes nebuvo girdėję ir nenumanėme, kad mūsų regione Vakarų sąjungininkai nė neketina imtis kokių nors karo veiksmų. Tik vėliau, karui baigiantis, tapo akivaizdu, kad trys didžiosios galybės iš anksto susitarė, kokias teritorijas kiekviena jų užims.

Tačiau sulaukėme Kalėdų, atėjo 1944-ieji, o anglai ir amerikiečiai tik pamažu spaudė vokiečius Italijoje, telkė kariuomenę Britų salose ir vis nepradėjo puolimo Baltijos jūros kryptimi. Artėjant pavasariui jau ėmėme smarkiai baimintis, kad Vakarų sąjungininkų galime ir nesulaukti. Išgirdome, kad rusai puola vokiečius prie Leningrado, stumia juos iš Ukrainos, Balkanų ir Gudijos kryptimi.

1944-ųjų birželio pradžioje jau neliko jokių iliuzijų: Vakarų sąjungininkai išsilaipino Prancūzijoje, Normandijos pakrantėje, o į Lietuvą vėl grįžta rusai. Jie jau vijo vokiečius iš Baltarusijos ir sulig kiekviena diena artėjo prie Vilniaus. Miškuose aplink miestą ir visoje rytinėje Lietuvos dalyje jau aktyviai veikė iš gudų krašto gausiai prasiskverbę sovietų partizanai. Vis dėlto, kaip ir 1940 metais, dar buvo vilčių, jog Vakarų spaudžiami rusai bus priversti išlaikyti bent marionetinį Lietuvos valstybingumą, o ilgainiui gal ir visai pasitraukti iš mūsų šalies. Tačiau nuotaikos buvo niūrios. Nežinojome, ko laukti iš sugrįžtančio sovietų režimo, ir bijojome, kad nauja okupacija gali ir užsitęsti.

Mane paskyrė už miesto komunalinio ūkio evakuaciją atsakingu asmeniu. Birželio mėnesį, kai jau rusai buvo visai netoli, buvo duota komanda tiems žmonėms, kurie turėjo giminių ar draugų atokesniuose kaimuose,

išvykti iš Vilniaus. Nusprendžiau išsiųsti iš miesto ir savo šeimą. Aleksandra su nė pusantrų metų neturinčia Jūrate išvažiavo pas mano dėdę į Vilkaviškio apskrities Žaliosios kaimą, kuris visai netoli Rytprūsių. Ketinau ir pats ten vykti, kai mūsų skyrius bus evakuotas iš Vilniaus. Tada jau maniau, kad greičiausiai teks iš Žaliosios traukti tolyn – į Vokietiją. Buvo skaudu. Būdamas ketverių išvydau Lietuvą, tėvų ir senelių išsvajotą žemę, ir štai dvidešimt šešerių nežinia kuriam laikui vėl turėsiu palikti tėvynę.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Mano dienos ir naktys buvo mūsų mažoji Jūratė. Stigo kūdikiui būtino maisto – šiaip taip gauni pieno, bet, žiūrėk, parsineši, o jau sugižęs. Sunku būdavo nupirkti jai drabuželių, dar sunkiau – higienos reikmenų. Vaikas ėmė smarkiai viduriuoti, bet sunkiau nesusirgo. Prabėgo pirmoji mūsų žiema, pavasaris, karšta 1943-ųjų vasara. Kasdieniuose rūpesčiuose kažkaip nė nepastebėjau, kaip nukrito lapai. Vėl sniegas. Sulaukėme 1943-ųjų Kalėdų.

Tą dieną iš ryto susitvarkiau butą, kiek įstengiau, paruošiau šventinį, nors, žinoma, valgiais nelūžtantį, kaip ankstesniais laikais, stalą. Žaidžiamame su dukrele ir ji mums pateikia staigmeną: neprilaikoma žengia vieną žingsnį, antrą. Paeina kelis metrus nuo manęs iki Juozo ir puola į jo ištiestas rankas. Užrašau šiame Juozo man dovanotame dienoraštyje: „Gruodžio 25-oji, Jūratei dešimt mėnesių ir viena savaitė. Pirmieji žingsniai.“ Kai po poros mėnesių tyliai šventėme jos pirmąjį gimtadienį, ji jau žvitriai bėgiojo po butą.

Jau vis arčiau Lietuvos griaudėjo karas. Vokiečiai tebesigyrė, kad jie vis viena švės galutinę pergalę, bet jau žinojome, kad jiems einasi vis blogiau ir blogiau. Gedimino prospekte didelėje vitrinoje iškabintame žemėlapyje vėliavėlėmis buvo žymima fronto linija. Vokiečiai aiškiai gudraudavo – žymėdavo, kad tai jie kiek atsitraukė, neva lygindami frontą, tai vėl kiek pasislinko. Tačiau net ir jų žemėlapyje, jei palygindavai padėtį per ilgesnį laiką, šiek tiek atsispindėjo, kaip jie traukiasi atgal į vakarus. Gretimoje vitrinoje vokiečiai liejo pyktį ant amerikiečių, vis smarkiau įsitraukiančių į karą su

jais. Karikatūrose buvo vaizduojama JAV valdžia – žydai didelėm nosim, nukarusiais pilvais, su cigarais prašieptuose dantyse.

Šios vokiečių pastangos vaizduoti, kad jie vis dar padėties pasaulyje šeimininkai, kuo toliau, tuo labiau atrodė apgailėtina. Iš Londono girdėdavome, kaip visuose frontuose jie ritasi atgal, bet dar aiškiau jų artėjantį

Aleksandra su 7 mėnesių Jūrate 1943 m. Vilniuje

pralaimėjimą rodė pro Vilnių judantys kariniai ešelonai. Prieš porą metų į rytus traukdavo pasipūtę vokiečių kariai blizgančiom uniformom, valgantys šokoladukus ir jais vaišinantys dailias paneles, vaikus. Dabar matydavome juos grįžtančius iš fronto: apskurę, žiemą tvarsčiais apmuturiuotom, matyt, nušalusiom kojom, rankom, neretas jau ir visai be kojos ar rankos.

Nekentėme vokiečių, bet niekaip negalėjo mūsų džiuginti ir rusų laimėjimai. Visiškos nežinomybės jausmas. Kas bus su mumis? Supratome, kad jei karą laimės vokiečiai, mūsų lauks liūdnas likimas. Bet jei dabar vėl ateis rusai, iš viso bus neįmanoma pasilikti Lietuvoje. Juk žinojome, kad kiekvienas, kuris dirbo kokį valdišką darbą vokiečių okupuotoje Lietuvoje, bus suimtas, ištremtas, galbūt net sušaudytas. Nebus pagailėta nė šeimų.

Atėjus 1944-ųjų pavasariui sulig kiekviena diena man buvo vis neramiau. Sanitarinių ešelonų iš rytų su sužeistaisiais tolydžio daugėjo, Londono radijas kas vakarą skelbė apie naujus vokiečių pralaimėjimus. Danguje virš Vilniaus ėmė dažniau rodytis rusų lėktuvai ir bombarduoti geležinkelio stotį, kitus miesto objektus. Sužinome, kad jų kariuomenė jau veržiasi per gudų kraštą Lietuvos link.

Vieną birželio pradžios dieną Juozas man sako: „Alyte, tau su dukra reikia išvažiuoti iš Vilniaus. Ilgiau pasilikti jau pavojinga.“ Jis ima mane įkalbinti neatidėliojant rengtis kelionei į Suvalkiją, į Žaliosios kaimą pas jo dėdę.

Pasakiau: „Ne, viena be tavęs niekur nevažiuosiu.“ Vis dėlto po dienos kitos Juozas mane įtikino, kad man su dukra reikia nedelsiant išvykti, o jis, kai tik burmistras leis palikti tarnybą, atvažiuos paskui mus. „Patikėk, po kelių dienų ir aš būsiu Žaliojoje. Man vienam bus daug lengviau ištrūkti iš Vilniaus ir paskutiniu momentu“, – aiškino jis.

Susipakavau reikalingiausius daiktus. Jų buvo visai nedaug – šiek tiek patalynės, drabužių. Juozas sugebėjo parūpinti nediduką sunkvežimį, kuriuo iš Vilniaus išvyko ir daugiau savivaldybės darbuotojų žmonių su vaikais. Su pačiu brangiausiu turtu – Jūrate ant rankų išėjau iš mūsų buto Žvėryne. Paskutinį kartą apmečiau žvilgsniu man pasirodžiusius kažkaip graudžiai tuščius kambarius ir, nujausdama, kad daugiau niekuomet čia negrįšiu, užvėriau duris. Suspaudė širdį. Tai mūsų pirmasis bendro gyvenimo butas. Trejetas sunkių karo metų. Bet ir trejetas laimingų gyvenimo metų, nes jaučiausi laiminga būdama kartu su Juozu, vėliau – ir su dukra.

Vakare jau buvome Suvalkijoje. Prisiglaudėme pas kažkokį ūkininką, pernakvojom jo daržinėje ant šieno, o kitą dieną jau nusigavome iki Žaliosios. Mus džiaugsmingai pasitiko dėdės šeima ir jau anksčiau čia iš Vilniaus atvažiavusi Juozo sesuo Viktorija su vaikais. Ji iš karto prasitarė, kad labai nerimauja dėl generolo Povilo Plechavičiaus daliniuose tarnaujančio vyro, o aš ėmiau jaudintis dėl Juozo: kas darosi Vilniuje, kaip jis iš ten ištrūks. Kada vėl jį pamatysiu?

Kiek daug dar tuomet turėjome iliuzijų! Rusams artėjant prie Vilniaus, aš visai rimtai svarsčiau, ar nevertėtų į Vakarus trauktis man vienam, žmoną su dukra priglaudus pas dėdę kaime. Supratau, kad man likti Lietuvoje per daug pavojinga – neišvengiamai būčiau areštuotas kaip ėjęs gana aukštas

pareigas vokiečių okupuoto Vilniaus savivaldybėje. Tačiau, maniau, mano šeimos rusai nelies, o po greit pasibaigiančio karo ir aš tikėjausi grįžti į namus. Atrodė, jog kai Europoje įsivyras taika, Vakarams spaudžiant ir Lietuvoje bus atkurtas bent formalus valstybingumas bei sustabdytos represijos.

Birželyje, ikikarinėje Lietuvoje labai svarbių Švento Petro ir Povilo atleidų dieną, išsiunčiau žmoną ir dukrą į Žaliąją. Pats dar pasilikau mūsų ištuštėjusiame bute Žvėryne. Vilniuje tarnautojai jau gyveno evakuacijos nuotaikomis. Virš miesto ėmė dažnai skraidyti rusų žvalgybiniai lėktuvai. Galiausiai vieną naktį – buvau tuo metu savivaldybėje drauge su burmistru Damulevičiumi – net atsirito tolimos kanonados garsai. Supratome: frontas jau už kokių kelių dešimčių kilometrų. Nutarėme, kad reikia nedelsiant evakuoti savivaldybės darbuotojus. Išaušus rytui, buvo paskelbtas burmistro pranešimas Vilniaus gyventojams, kad dėl galimų karo veiksmų gyventojams būtų saugiau kuriam laikui iš miesto išvykti.

Mieste buvo juntama panika. Šimtai žmonių sutrikę stoviniavo gatvėse. Vilniuje dirbantys lietuviai susibūrė Katedros aikštėje, tarėsi, ką daryti. Juk pėsčias pas gimines kur nors kitame Lietuvos krašte nenuėisi. Savivaldybės darbuotojai lenkai taip pat nerimavo, bet jie, dauguma kilę iš Vilniaus krašto, net neturėjo kur trauktis. Nedaug kuo galėjome žmonėms padėti. Neturėjome jokių galimybių organizuoti masinės evakuacijos. Vokiečiai jau buvo mobilizavę didžiąją dalį mieste buvusio transporto – ne tik autobusus, sunkvežimius, lengvuosius automobilius, bet ir motociklus, net arklius, vežimus, karietas.

Per Vilnių dar važiojo kariniai ešelonai. Žmonės galėjo mėginti įsiprašyti į kokį nors transporto traukinį. Vienam kitam gal pavyko. Kiti – nežinia kaip gavę arklių, vežimus, kas dviračiu, o kas ir pėsčiomis – ėmė traukti iš miesto.

Prisimenu, buvo šilta saulėta diena. Liepos 6-oji. Per Vilnių jau plūdo vokiečių kariuomenė. Tai buvo visai kiti vokiečiai, palyginti su tais, kurie 1941-ųjų birželį žygiavo per Lietuvą į rytus. Suvargę, liūdnais, dulkėtais veidais, purvinom, apdriskusiom uniformom. Sunkvežimiai, prigrūsti kareivių, šalia arklių traukiami vežimai, prikrauti kažkokių, matyt, karinių štabų rakandų, net aukštyn kojom apverstų stalų.

Iš Vilniaus universalinės parduotuvės direktoriaus Lenktaičio gavau kažkoku būdu jo išsaugotą lengvąjį automobilį. Pats jį ir vairavau. Pir-

miausia užsukau į ligoninę, kur gydėsi Lenktaičio žmona. Kartu kelionėn paėmėme tuo metu sirgusią žinomą dainininkę Juzę Augaitytę ir dar vieną moterį. Keturiese karinių vilkstinių ir pabėgėlių užtvindytu keliu jau vakarop įvažiavome į Kauną. Nuvežiau moteris į namus, kur jos ketino apsigyventi, ir galiausiai grąžinau, kaip ir buvome sutarę, Lenktaičiui automobilį.

Susiradau gal dieną anksčiau iš Vilniaus į Kauną laimingai ištrūkusį svainį Juozą Gruodį, tarnavusį generolo Povilo Plechavičiaus rinktinėje. Juozas papasakojo, kad vokiečiams pavyko kiek pristabdyti rusų puolimą ir Vilnius dar išlikęs jų rankose.

Svainis Kaune buvo apsistojęs savo brolio bute. Nuėjau pas jį pernaktuoti, o dar po dienos man pavyko įsėsti į Karaliaučiaus kryptimi vykstantį traukinį. Išlipau Vilkaviškyje, o iš ten jau nesunku buvo nusigauti iki Žaliosios.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Diena po dienos laukiau, kada pagaliau iš Vilniaus atvažiuos Juozas. Vis žvilgčiodavau į palaukės keliuką, vedantį link dėdės sodybos. Staiga sykį užmetusi akį matau: ateina Juozas. Nešinas lagaminėliu, apdulkėjęs, kažkoks suvargęs. Puolu jo pasitikti. Jo glėbyje akimirka, rodos, pamirštu, kad vyksta karas.

Dabar, kai ir Juozas jau buvo su mumis, čia, jo dėdės sodyboje, lengvai galėjai užsimiršti. Žaliojoje nesimatė vokiečių kareivių, net nesijautė visur pasaulyje siaučiančio karo. Turėjome pakankamai maisto. Vaikai linksmai dūko sode. Paskui juos jau visai žvitriai bėgiojo ir mūsų mažoji Jūratė, neilgai trukus būsianti pusantrų metų. Atrodė, lyg paprasčiausiai vasarotume kaime.

Tačiau kaimo idilė buvo tik tariama. Londono radijas pranešdavo vis nerimastingesnių žinių. Rusų kariuomenė jau apsupo Vilnių. Naktimis jų lėktuvai skraido virš Lietuvos, išmeta diversantų desantus. Ir Žaliojoje pasklido gandas, kad kažkas jau matęs neaiškius tipus besislapstančius rugiuose.

Ir štai po kelių dienų išgirstame, kad Vilnių užėmė rusai ir jau puola Kauno kryptimi. Mes vis svarstome, ką daryti: bėgti į Rytprūsius ar dar likti Žaliojoje ir žiūrėti, kas čia dės. Vokiečių propaganda skelbia, kad Lietuvoje vyksta tik jų kariuomenės pergrupavimas ir greitai turi prasidėti stiprus

kontrasmūgis, nublokšiantis rusus atgal į rytus. Suprantame, kad tai tik propaganda. Vis dėlto visi Žaliojoje kalba, jog Lietuvoje vokiečiai iš paskutiniųjų stengsis sustabdyti sovietinę kariuomenę ties Nemunu. Paskutinė jų gynybos linija – toliau jau jiems savos žemės, Rytprūsiai. Ir iš tiesų ateina žinios, kad frontas sustojęs, rusai lyg ir nepasistūmėjo arčiau Kauno. Išgirs-

1944 m. vasario 18 d. Jūratei vieni metai, Vilnius

tame, kad vyksta kažkokie slapsti vokiečių ir Vakarų šalių atstovų susitikimai. Atsiranda vilčių, jog Hitleris kapituliuos, karas bus nutrauktas ir rusai nespės užimti Lietuvos.

Tačiau Juozas sako, kad tai bergždžios viltys. Rusai užims ir Suvalkiją. Jis siūlo mums, moterims su vaikais, pasilikti Žaliojoje, o vyrams esą reikia kuriam laikui pasitraukti į Rytprūsius. Aiškina, esą išsiskirtume tik neišgelbės, nes Vakarai vis viena neleis rusams šeiminkauti Lietuvoje. Jo nuomone, karui pasibaigus, galės ir vyrai grįžti iš Vokietijos, kai tik padėtis stabilizuosis ir bus atkurta Europoje demokratinė tvarka.

Nė girdėti nenoriu apie tokį planą. „Niekur tavęs vieno neleisiu. Jeigu jau reikia bėgti, tai bėgame visi trys, o jeigu pasilieiname čia, tai pasilieiname

drauge“, – kategoriškai sakau jam, aiškinančiam, jog Vokietijoje karo pabėgėliai gali atsidurti nepakenčiamomis sąlygomis, o mūsų dukrelė dar nė pusantrų metų neturi.

Praeina viena diena, antra, trečia, prabėga savaitė. Mus pasiekia vis blogesnės žinios: rusai vėl puola, vokiečiai traukiasi. Vieną naktį išgirstame, tiesa, dar gana slopų, artilerijos kanonados, sprogimų aidą. Vadinasi, frontas jau visiškai netoli. Naktiniame danguje regėti šviesos blyksniai.

„Ką gi, Alyte, nieko nepadarysi. Reikia ruoštis kelionėn. Traukiamės visi į Rytprūsius“, – liūdnai sako man Juozas.

Išaušus kanonados lyg ir negirdėti. Juozas vis dar delsia, vaikšto nešnekus, kažką galvodamas.

Pradėjome rengtis kelionei. Juozo dėdė Feliksas taip pat nusprendė trauktis į Rytprūsius. Jam ir dėdienei Eleonorai buvo apie penkiasdešimt metų – mums anuomet atrodė, kad jie jau gerokai pagyvenę žmonės. Dėdės šeima gyveno gana pasiturimai, valdė pavyzdinį 32 hektarų ūkį, buvo pasistatę naują gražų namą. Jautėsi jų gili širdgėla, kad tenka palikti šį labai sunkiu darbu susikurtą turtą. Dėdės Felikso žmona sudėjo į dėžes sidabrinius stalo įrankius, porceliano servizą – retas Lietuvos ūkininkas turėdavo tokių daiktų. Jie ketino visa tai užkasti kur nors sode. Mat visi tikėjome, kad baigsis karas ir neilgai trukus galėsime grįžti į Lietuvą.

Dėdės Felikso ūkyje dirbo du rusų belaisviai. Dėdienė nerimavo, kad tik jie neapsižiūrėtų, kur slepiamas sidabras, porcelianas. Belaisviai, anksčiau jautėsi nepaprastai laimingi, kad pakliuvo į gerą ūkį, kur galėjo daugmaž socialiai pavalgyti, rusų kariuomenei artėjant prie Suvalkijos darėsi vis drąsesni ir net atrodė, kad ėmė stebėti, kas vyksta sodyboje. Vis dėlto netaikius momentą, kai jie buvo nuėję atokiau į laukus, dėžės su sidabru ir porcelianu, atrodytų, buvo saugiai užkastos.

Dėdė Feliksas papjovė kiaulę, veršiuką, mėsą sūdė ir grūdą į sandariai uždaromus metalinius bidonus. Mes, moterys, slėgėme sūrius, mušėme sviestą, raičiojome makaronus. Maisto prisikrovėme nemažai. Tačiau visas mūsų su Juozu asmeninis turtas nesunkiai tilpo į du lagaminus. Vežėmės tik drabužių.

Dėdė parinko didžiausią vežimą, geriausius arklius, atginė piningiausių bandos karvę, kuri, manėme, bus svarbiausia mūsų mažamečių vaikų maitintoja kelionėje. Jūratė dar kūdikis, Juozo sesers Viktorijos sūnui Gediminui ir dėdės Felikso įvaikiui Feliksiukui taip pat vos po porą metų. Svarstėme,

kad be pieno jiems bus labai sunku išverti nežinia kiek dienų kratantis vežimuose Rytprūsių keliais.

Atėjo metas patraukti kelionėn. Dėdė Feliksas su dėdiene, braukdami ašaras, apėjo sodybą ir susėdome į tris vežimus. Buvo 1944 metų liepos 18 diena. Sudarėme ištisą pabėgėlių koloniją: skaičiuojant ir vaikus, mūsų buvo net 21. Drauge su mumis savo vežimu keliavo profesoriaus Antano Vasiliausko šeima – jis su žmona ir keturiais vaikais, dar mudu su Juozu ir dukrele Jūrate, dėdė Feliksas su dėdiene ir įvaikiu, Viktorija su trimis berniukais, be to, jos svainio žmona su keturiomis mergaitėmis. Jų šeimos galvą, Juozo Gruodžio brolių – Lietuvos kariuomenės pulkininką – vokiečiai buvo išvežę į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Tada dar nežinojome ir paties Juozo, Viktorijos vyro, pasilikusio Kaune, likimo. Jis, pasitraukęs iš generolo Povilo Plechavičiaus rinktinės, prisidėjo prie mūsų jau gerokai vėliau, gyvenant Vokietijoje.

Vežimai lėtai dardėjo link artimiausio sienos perėjimo punkto Kudirkos Naumiestyje. Važiavimo greitį mums diktavo karvė, neskubriai žingsniuojanti paskui mūsų gurguolę. Greičiau ji nepajėgė. Be to, turėdavome stabtelėti, jei karvė sumanydavo parupšnoti pakelės žolės. Žinoma, dėdė į vežimus jai ir arkliams dar buvo prikrovęs kupetas šieno, jis labai pravertė ir mums, kai jau pirmąją naktį turėjome nakvoti tiesiog laukuose.

Artėjant prie Kudirkos Naumiesčio matėme vis daugiau vežimų. Kai privažiavome Vokietijos pasienį, jau riedėjome iš lėto ilgoje jų voroje. Pagaliau atėjo ir mūsų eilė kirsti sienos kontrolės punktą. Pateikiame dokumentus. Juozas iš anksto, dar Vilniaus gebietskomisariate, mums visiems buvo parūpinęs leidimus įvažiuoti į Vokietiją. Vokiečiai be ilgesnių kamantinėjimų mūsų vežimus praleidžia, bet iš paskos atžingsniavusią karvutę griežtai įsako palikti čia pat, pasienio punkte. „Karvės negalime įleisti į Vokietiją“, – nesileidžia į kalbas. Vokiečiai tvarkingai išrašo liudijimą, kad karvė konfiskuota prie sienos. Esą, karui pasibaigus, grįždami į Lietuvą galėsime gauti už ją kompensaciją.

1944 m. kovo mėn. Vilniuje su vienu metukų Jūrate

Bėgimas į nežinią

Kai atsigręžęs atgalios akimis lydėjau tolstančius Lietuvos laukus, man nė nešmėkštelėjo mintis, kad tėvynę vėl išvysiu tik po trisdešimt penkerių metų.

Artėjo vakaras. Pavažiavę kokį 10 kilometrų nuo pasienio sustojome nakvynės vieno ūkininko sodyboje. Pas šį, kaip pasirodė, labai geraširdį žmogų apsistojo dar kelios iš Lietuvos pasitraukusios šeimos. Jis mums net pasiūlė maisto, išvirė arbatos. Miegoti, be abejo, teko lauke. Vieni įsitaisė vežimuose, o kiti, kam nebeliko vietos, pasikloję šieno atsigulė po jais.

Atsimenu, naktis pasitaikė šilta, dangus žėrėjo žvaigždėmis. Tyla, ramybė, tarsi nevyktų joks karas. Ir vis dėlto kažkur toli rytų pusėje padangės tamsą lyg ir suvirpindavo pašvaisčių blyksniai. Įsiklausius atsirisdavo ir vos girdimos kanonados garsai. Per Lietuvą ėjo frontas, o mudu su Aleksandra gulėjome apsikabinę ir, negalėdami užmigti, žiūrėjome į Rytprūsių dangaus žvaigždes.

Kitą rytą vėl sėdome į vežimus. Patys gerai nežinojome, kur keliaujame. Aiški buvo vien kryptis – tolyn į vakarus. Nė vienas neturėjome Rytprūsiuose pažįstamų. Tik Viktorijos svainio žmona Grudzinskienė kažką pažinojo Velau miestelyje (apie 50 kilometrų už Interburgo). Tikėjomės pas juos palikti arklius ir įsėsti į kokį traukinį, vykstantį į Breslau (dabar Lenkijai priklausantis Vroclavas), esantį jau kitame tuometinės Vokietijos pakraštyje, Silezijoje. Ponia Grudzinskienė buvo gavusi ten jau kuris laikas gyvenančio daktaro Danilevičiaus adresą. Nors buvo visiškai neaišku, ar galime tikėtis bent kokios paramos iš jo, nusprendėme, kad nieko geriau nesugalvosime – reikia vykti į didelį miestą Breslau.

Mūsų vežimai riedėjo lygiu, plačiu asfaltuotu keliu. Stebėjomės, kokie gražūs, gerai tvarkomi, turtingi vokiečių ūkiai. Matėme: visur įvesta elektra, o Lietuvos kaimuose tai buvo retas patogumas.

Vokietijos sieną drauge su mumis kirtę lietuvių pabėgėlių vežimai pamažu išsisklaidė ir važiovome vieni, gana tuščiu keliu. Vežėmės porą dviračių. Tad vyresni vaikai pakaitomis pavažiuodavo jais pirmyn ir, kol juos prisivydavome, spėdavo dar pažirniauti pakelės laukuose.

Mūsų gurguolė atkreipdavo vokiečių dėmesį. Su mumis – net 13 vaikų. Atrodėme kaip amerikiečių filmuose matyti Vakarų prerijų kolonistai. Tokį įspūdį dar stiprino stogu dengtas profesoriaus Antano Vasiliausko vežimas. Porą kartų mus sustabdė policija, bet patikrino dokumentus ir leido važiuoti toliau. Keliavome gana greitai. Retsykiais prie kokios sodybos stabtelėdavome pavalgyti, pailsėti, pašerti arklius. Vokiečiai su mumis elgėsi draugiškai, leisdavo atsigerti, pasišildyti vandens arbatai, vaikams duodavo pieno, košės.

Antrąją kelionės dieną pravažiuojome Šlosbergą (Pilkalnį), Gumbinę ir maždaug 7 kilometrus nuo Interburgo apsistojome nakvynės viename dvare. Vėl miegojome po atviru dangumi.

Kitą dieną – tai buvo liepos 20-oji – gana greitai privažiuojome Interburgą. Čia pirma mūsų važiuojančio profesoriaus Vasiliausko vežimą apstojo žmonės. Mat šiame mieste jie dar nebuvo matę pabėgėlių iš Lietuvos. Kaip vėliau sužinojome, dauguma lietuvių dar Pilkalnyje buvo susodinti į traukinį ir išsiųsti į pabėgėlių stovyklas. Gerai vokiškai kalbantį profesorių Vasiliauską žmonės ėmė klausinėti, kodėl mes bėgame iš tėvynės, ar frontas jau atsiritęs iki Rytprūsių. Neilgai jis pasakojo. Tuoju pasirodė policininkai ir nusivedė profesorių į nuvadą. Bet nieko blogo neatsitiko – patikrinę dokumentus, kiek paklausinėję, jie greitai jį paleido ir mes galėjome keliauti toliau.

Artėjo pavakarė. Ramiai kalbėjomės, kad jau reikėtų greitai kur nors sustoti nakvynės. Mūsų vežimų gurguolę aplenkė ir staiga kelią užtvėrė lengvasis automobilis. Iš jo iššoka SS majoras ir pareikalauja parodyti dokumentus. Pateikiu jam mūsų pasus ir leidimus įvažiuoti į Vokietiją. Aš silpnai kalbėjau vokiškai, bet profesorius Vasiliauskas pasistengė SS majorui sklandžiai paaiškinti, kad mes – lietuviai, bėgantys į Vokietiją nuo mūsų tėvynės įsiveržusios rusų kariuomenės.

Tačiau SS majoras pasakė, jog toliau keliauti negalime, nes kelias, kuriuo važiuojame, skirtas tik kariniam transportui. Esą turime tuoj pat apsigręžti ir grįžti į artimiausią miestelį, ten užsiregistruoti ir tada tęsti kelionę

kitu keliu. Jis užsirašė mūsų pavardes ir, mandagiai atsisveikinęs, nuvažiavo. Nepaklusti jo nurodymams nedrįsime, todėl apsigręžę pasukome atgal. Tačiau nė poros kilometrų nespėjome pavažiuoti ir netikėtai sulūžo profesoriaus Vasiliausko vežimas. Visi išlipome, svarstome, ką daryti. Net nepastebėjome, kaip prie mūsų dviračiu privažiavo žandaras. Vėl dokumentų tikrinimas, tik šį kartą su mumis kalbama kažkaip šiurkščiai, pakeltu tonu. „Toliau važiuoti draudžiu! Turite tuoj pat vykti paskui mane į Interburgą ir ten nakvoti!“ – kone šaukdamas įsakinėja mums žandaras.

Mėginame aiškinti, kad vaikams vakarienei reikia pieno, kad turime pašerti arklius, o nuvykę vėl vakarą į miestą negausime nei maisto, nei nakvynės. Prašome leisti nakčiai apsistoti pas kokį ūkininką. Žandaras tik šūkauja ir nesileidžia į kalbas. Kiek sugebu vokiškai mėginu jo klausti, kodėl su mumis taip elgiamasi, juk pateikėme jam tvarkingus dokumentus, be to, mus ką tik tikrinęs SS karininkas neliepė grįžti į Interburgą. Žandaras dar pikčiau šaukia, kad mus tuoj areštuos, jei ginčysimės, ir mostu rodo, kad važiuotume iš paskos.

Nieko nepadarysi. Važiuojame jam iš paskos.

Matyt, žandaras ir pats suprato, kad jau per vėlą važiuoti iki Interburgo, nes netrukus pasuko iš kelio į artimiausią ūkį. Tai buvo veikiau nedidelis dvaras. Žandaras įsakė mums likti čia nakvoti ir pranešė, kad iš ryto vėl atvažiuos ir kartu su juo mes turėsime vykti į Interburgą. Lengviau atsikvėpėme, kai jis dingio iš akiračio. Ūkininko šeima su mumis bendravo visiškai kitaip. Išvirė kavos, pasiūlė vakarienei bulvių, pieno.

Iš šeiminių kalbų supratome, kad tą dieną Vokietijoje nutiko labai svarbus ir pavojingas įvykis: kažkas pasikėsino į Hitlerį. Esą todėl valdžia labai susirūpinusi, keliai blokuojami, tikrinami dokumentai, įtarimą sukėlę asmenys areštuojami.

Dvarelis šeiminkas ir jo žmona ėmė susirūpinę klausinėti, kas atsitiko, kodėl mes pabėgome iš Lietuvos: „Negi rusai jau taip netoli Rytų Prūsijos?“

Pasakojome jiems, kad rusai jau veržiasi į Suvalkiją ir frontas pasislinkęs visai netoli Rytų Prūsijos sienų. Vokiečiai labai sunerimo. „Ar tikrai tie rusai tokie baisūs, kad viską palikus reikia bėgti iš namų? Kas jums grėstų, jeigu būtumėte pasilikę?“ – teiraujasi šeiminkas. „Dėl niekniekio bet ką sušaudytų ar geriausiu atveju išvežtų į Sibirą. Plėšikautų, prievartautų“, – atsakome jiems ir tai išgirdę vokiečiai visai paniūra.

Sodybos savininkas turėjo dailią aštuoniolikos metų dukrą ir jo žmona itin nuogaštavo, kas jai gali nutikti, jeigu ir į Rytp rūsius įsiveržtų rusų kariuomenė. Patarėme, kad ne tik dukrai, bet ir visai jų šeimai geriau nepasilikti ir trauktis kur nors gilyn į Vokietiją. Vokiečiai darėsi vis liūdnesci ir užjausdami mus kalbėjo, kad greitai ir jiems gali tekti patirti tokią pat pabėgėlių dalią.

Kitą dieną mus sustabdęs žandaras iš pat ryto prisistatė į dvarelį. Kartu su juo atvyko ir kažkoks senyvas vokiecis, kuris, kaip mums paaiškino, bus mūsų palydovas. O vykti turėsime net ne į Interburgą, bet dar toliau – į Gumbinę, ir ten privalėsime prisistatyti į policiją. Pasirodo, žandaras gavęs tokį nurodymą raštu iš mus kelyje sustabdžiusio SS majoro.

Pasitarę su profesoriumi Antanu Vasiliausku, nutarėme, jog reikia nuvykti į Gumbinę anksčiau, negu ten atsidurs mūsų šeimos. Sakom, gal kaip nors pavyks susitarti su vokiečių valdžia, kad leistų keliauti tolyn į Vokietiją.

Priekabūs žandaras mus paliko vienus su senyvu palydovu, o šis pasirodė esąs nesunkiai sukalbamas žmogus. Tiesa, jį iš pradžių teko vaišinti suvalkietiška samane, užkandama rūkytais lietuviškais lašiniai. Vokiecis gyrė mūsų naminę degtinę, užkandą ir susigraudinęs kalbėjo, kokia sunki mums tekusi dalis, jei turime palikti savo namus ir kaip kokie čigonai keliauti vežimais per Vokietiją. Jis dūsavo, kad ir jo šeimos tikriausiai laukia panašus likimas. Žinoma, po tokių pusryčių nebuvo sudėtinga su juo susitarti, kad leistų mudviem su profesoriumi Vasiliausku išvykti anksčiau, o visa mūsų šeimynykščių kolonija dviem vežimais neskubėdama važiuotų iš paskos Gumbinės link.

Tačiau mūsų planas greitai gauti leidimą tęsti kelionę iš karto žlugo. Nuvykus Gumbinės paaiškėjo, kad padėtis gerokai rimtesnė, negu manėme. Mums pasirodžius, vokiečių policininkai tik ėmė stebėtis, kaip sugebėjome taip toli nuvažiuoti. Jie net nesileido į kalbas, kad mums būtų leista tęsti kelionę. Pasirodo, visi kiti Rytp rūsių sieną kirtę lietuviai jau buvo surinkti ir išsiųsti traukiniu į pabėgėlių stovyklą. Pasak policininkų, tik mes vieni nežinia kaip suardėme vokiečių planą, ką su mumis daryti, ir dabar neorganizuotai bastomės Vokietijos keliais, kai visame reiche po pasikėsimo į Hitlerį imtasi itin griežtų tvarkos palaikymo priemonių. Mums buvo įsakyta susirasti šeimas ir, palydėjus į vieną dvarą šalia Gumbinės, prisistatyti į komendantūrą.

Saviškius sutikome dar riedančius keliu Gumbinės link. Nuvykome į nurodytą dvarą, ten mums buvo leista apsistoti šieno prikrautoje daržinėje, o patys grįžome į miestą ir prisistatėme karo komendantui. Bet pokalbis su juo mūsų nenudžiugino.

„Jūs, vyrai, būsite išsiųsti į pafrontę kasti apkasų. Moterys ir vaikai keliaus į karo pabėgėlių stovyklą Ščecine“, – pareiškė net prieštarauti neleidžiančiu balsu komendantas. Vis dėlto išdrįsime ginčytis. Rodėme mūsų dokumentus ir tvarkingus leidimus su antspaudais, suteikiančius teisę atvykti į Vokietiją, aiškinome, kad Breslau mieste turime giminių, kurie mumis pasirūpintų. Vokiecis, atrodo, mūsų nė nesiklausė. Vilties teikė vien tai, jog negavome įsakymo nedelsiant vykti kasti apkasų, o tik nurodymą kitą dieną vėl prisistatyti į komendantūrą.

Pradėjau karštligiškai galvoti, ką daryti. Jutau, kad mūsų likimas priklauso nuo komendanto. Jeigu neįkalbėsime jo pakeisti sprendimą, būsime atskirti nuo šeimų. Ėmė baisus nerimas vien pagalvojus, kaip mūsų moterys, visai nemokančios vokiečių kalbos, gyvens likusios vienos su vaikais. Mes, pakliuvę į pafrontę kasti apkasų, vėliau galėjome būti dar nežinia kur išsiųsti ar net mobilizuoti į kokius dalinius ir galiausiai žūti. Būtinai turime išsisukti. Žinojau, kad karo sunkumų išvarginti vokiečių pareigūnai jau nėra labai atsparūs kyšiams. Tik galvojau, ką tam komendantui galime pasiūlyti ir kaip tai padaryti.

Vėl išgelbėjo lietuviški lašiniai, skilandis ir samanė. Mūsų neskubėjo siųsti į pafrontę ir kitą dieną, ir dar po dienos, todėl turėjome progą vis pakalbinti komendantą, pasiskųsti sunkia mūsų, karo pabėgėlių, padėtimi. Trečią dieną jis sutiko pavakare atvažiuoti į dvarą, kur buvome apsistoję, ir įsitikinti, kas mes tokie, kiek daug vaikų su mumis keliauja. Tai buvo mūsų pergalė. Vokiečių komendantas susėdo su mumis vakarieniauti.

Moterys pačirškino spirgučių, iškepė kiaušieninę, o mes, vyrai, ištraukėme porą butelių pačios geriausios samanės. Po kelių taurelių komendantas suminkštėjo. Ėmė kalbėti, kad supranta, kaip mums nelengva. Dar po kelių taurelių jis paskelbė leisiąs mums važiuoti į Breslau pas pažįstamus. „Tik, žinoma, jūs negalėsite keliauti arklių kinkiniais. Išrašysiu jums leidimą vykti traukiniu į Karaliaučius, o iš ten jau bus lengviau nusigauti iki Breslau“, – pasakė jis, po gerų vaišių dar gavęs krepšį su lietuviškais lašiniai, skilandžiu ir samane...

Neįstengėme nuslėpti didžiulio džiaugsmo, kad galime keliauti tolyn, ir dar traukiniu – vadinasi, daug greičiau ir patogiau. Tik dėdė Feliksas nusi-minė, kad netenka arklių, vežimų. Dvaro savininkas mielai sutiko priglauti šį turtą. Komendantas išrašė pažymą, kuri esą suteikia teisę pasibaigus ka-rui gauti kompensaciją už arklius. „Nežinomi Viešpaties Dievo keliai. Ką gali žinoti, gal kada ir sumokės“, – atsiduso dėdė Feliksas ir susegė šį raštą su tokio pat dokumentu, žadančiu atlyginimą už karvę, paliktą prie Ryt-prūsių sienos.

Dar po dienos, liepos 26-ąją, įsėdome į Karaliaučiaus traukinį. Visą šeimos turtą Aleksandra nesunkiai sukrovė į du lagaminus: viename buvo drabužiai, kitame – iš dėdės ūkio pasiimtas maistas.

Karaliaučiuje net nėjome iš stoties į miestą. Bijojome, kad vėl neprikib-tų koks žandaras ir nesutrukdytų mūsų tolesnės kelionės. Man tuoj pasi-sekė gauti bilietus į tos pačios dienos pavakarę Breslau kryptimi turintį iš-vykti traukinį, todėl labai ilgai lūkuriuoti neprireikė. Užėmėme visą atskirą antros klasės kupė. Žinoma, įsitaisėme ne itin patogiai – mūsų grupė buvo tokia gausi, kad suguldyti nakvynei galėjome tik mažuosius. Mes, suaugu-sieji, susispaudę išsėdėjome kiaurą naktį, nuolat markstydamiesi, kokią minutę užsnūdę knapsėdami nosimis. Mane net nelabai ėmė miegas. Vis mažiau, ką reikės daryti Breslau, kur mes ten prisiglausime.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

1944 metų liepos 27 diena, ketvirtadienis, 8 valanda ryto. Išlipame Breslau stotyje. Čia pamatome karo pabėgėlius globojančios vokiečių orga-nizacijos NSF punktą. Ten dirbančios moterys ėmėsi mums pagelbėti. Pa-aiškino, kaip nuvykti į tą vietą, kur gyvena Grudzinskienės pažįstamas dr. Danilevičius. Jau stotyje galėjome šiek tiek apsiprausti po ištisą parą truku-sios varginančios kelionės nuo Gumbinės iki Breslau.

Važiuojame autobusu dr. Danilevičiaus namų link. Stebimės, kad Breslau beveik nesubombarduotas: gerai prižiūrimos gatvės, aikštės, sure-montuoti, prašmatnūs namai tvarkingais fasadais. Matyt, anglų ir ameri-kiečių aviacijai šis miestas dar nebuvo strateginiu požiūriu svarbus, o rusai gal neturėjo pakankamai jėgų pulti iš oro tuo metu tolokai nuo jų fronto linijų esančią Sileziją.

Dr. Danilevičius labai geranoriškai priglaudė mūsų įspūdingo dydžio pulką. Nors erdviau sugulti stigo net grindų ploto, vis turėjome stogą virš gal-vos. Suvokėme, kad čia galėsime pagyventi tik dieną kitą – ilgiau ir patiems taip susispaudus būtų sunku tverti, ir piktnaudžiauti šeimnininko kantrybe negalėjome. Iš kilo ir kita problema: reikėjo gauti leidimą gyventi Breslau mieste.

Išgirdome, kad artimiausią sekmadienį vienoje bažnyčioje į 11 valan-dos mišias susirinks Breslau gyvenantys lietuviai. Nuėjome ir mes. Pasirodo, panašaus likimo mūsų tautiečių čia jau buvo geras būrys. Sutikome senų pažįstamų, užmezgėme pažinčių. Visi pasijutome, lyg būtume artimi gim-iinės – likę be tėvynės, namų, našlaičiai, galintys remtis tik vieni kitais. Ir ta parama lietuviai dosniai dalijosi. Kai kurie jau buvo spėję Breslau pakenčia-mai įsikurti. Ypač privilegijuoti buvo gydytojai. Jie tuoj pat įsidarbindavo li-goninėse, kartu gaudavo ir butus, ir maisto kortelių. Geriau susitvarkę gyve-nimą lietuviai siūlydavo pagalbą kitiems, ką tik atvykusius karo pabėgėlius kuriam laikui priglausemavo pas save, padėdavo ieškoti darbo.

Tačiau mūsų kompanija buvo pernelyg gausi, kad galėtume kur nors ilgiau prisiglausti. Nusprendėme kreiptis pagalbos į NSF. Ši organizaci-ja jau buvo įsteigusi savotiškus karo pabėgėlių bendrabučius. Priglaudė ir mus. Moteris su vaikais apgyvendino viename name Gartenštrasėje, o vy-rus – kitame netoli esančiame pastate, kur buvo ir bendra mūsų valgykla. Vėl stebino fantastiška vokiečių tvarka: nors juos jau abiem frontais spaudė ir Vakarų sąjungininkai, ir rusai, nors visa šalis išgyveno nei dienom, nei naktim nesiliaujančius bombardavimus ir tiesiog ore tvyrojo nuojauta, kad greitai Vokietija galutinai pralaimės karą, mums, pabėgėliams, skirtos pa-talpos buvo švarios, tvarkingos, mes gaudavome visa, kas būtina normaliai buičiai. Po jau ne vieną dieną trunkančios kelionės buvo tikra palaima, kad galime išmaudyti vaikus ir nusiprausti patys. Bet svarbiausia – mus palygin-ti neblogai maitino.

Deja, paaiškėjo, kad ilgai glaustis čia negalėsime. Tai buvo tik skirstomoji karo pabėgėlių stovykla. Palaiko kelias dienas, ir reikia kraustyti kitur – arba turi pats susirasti butą ir darbą Breslau, arba būti išsiųstas į kitą sto-vyklą.

Buto surasti nesisekė. Vien mūsų trijų asmenų šeima dar būtų kaip nors radusi pastogę, bet su mumis buvo ir Viktorija, ir Grudzinskienė, abi su bū-

riu vaikų, ir dėdė Feliksas su dėdiene. Tik profesorius Vasiliauskas jau buvo atsiskyręs nuo mūsų – jis su šeima išvyko į Dresdeną, kur turėjo kažkokių pažįstamų.

Nežinome, ką daryti. Juozas svarsto, ar nevertėtų vykti į Vieną. Didžiulis miestas, gal jame būtų paprasčiau prisiglausti, juolab kad ten kartą jis jau buvo lankęsis. Bet galiausiai – gal išsekintas nuolatinių darbo ir buto paieškų – Juozas atsisako šios minties. Sako, per daug didelė mūsų kompanija. Didmiestyje gali būti dar sunkiau apsirūpinti maistu. Taip tebesvarstant, ką daryti, staiga išgirstame, kad artimiausiu metu mus rengiasi kažkur išvežti. Mat kiekvieną dieną pabėgėlių vis daugėja, stovykloje trūksta vietų naujai atvykstantiems. Mes, moterys, net pajutome palengvėjimą. Galvojame, bent nereikės mums patiems rūpintis būstu, maistu, vokiečių valdžia vis suteiks nors minimalias gyvenimo sąlygas.

Juozas netryško optimizmu: neaišku, kur mus išveš, kokios ten bus sąlygos, ar nepakliūsime į smarkiai bombarduojamą vietovę. Gal geriau būtų atsisakyti NSF globos ir patiems kaip nors įsikurti Breslau, susirasti darbą? Tačiau prabėga dar kelios dienos, o mūsų reikalai nė kiek nesitaiso. Tuomet visi susėdę apsisprendžiame: moterys su vaikais važiuoja ten, kur veža NSF, o Juozas su dėde Feliksu pasilieka Breslau ir mėgina susirasti kokį darbą bei išsinuomoti pigų butą. Kai jie įsikurs, ir mes grįšime į Breslau. Vis dėlto sutarėme: jei pakliūtume į tokią pabėgėlių stovyklą, kur būtų labai sunkios sąlygos, Juozas nedelsdamas atvažiuotų mūsų vaduoti.

Iki mūsų išvažiavimo dar buvo likusi viena diena. Praleidome ją vaikštinėdami po miestą su Juozu. Apėmė keistas jausmas: vyksta karas, Vokietija nuolat bombarduojama, mes tuoj išsiskirsime, – mane su Jūrate kažkur išveš, Juozas pasiliks čia, Breslau, ir nežinia, kada vėl pasimatysime, – o mudu nerūpestingai vaikstome kaip kokie turistai po gražų senovinį miestą. Veikė gausybė kavinių, viliojo spalvingos varjetė reklamos. Užsukome išgerti kavos ir mes. Groja muzika, gausu žmonių, skamba juokas, švelnus geros kavos aromatas. Sunku patikėti, kad tai seniai kariaujančios ir jau pralaiminčios karą šalies miestas. Taikos ir ramybės iliuzija: Breslau, 1944-ųjų liepos 31 diena.

Kitą dieną, rugpjūčio 1-ąją, iš pat ryto atsiveikiname su Juozu bei dėde Feliksu ir autobusu išvykome į Breslau geležinkelio stotį. Traukinys judėjo Čekoslovakijos link. Mus išlaipino Tropau mieste. Čia jau laukė NSF atstovės. Visus atvykusius užregistravo, išdavė pažymą maisto kortelėms gauti ir,

perspėjusios, kad niekur toli nenueitume, nes neilgai trukus mus išveš toliau, į Hohenštata, išleido pasivaikščioti po miestą.

Visai netoli geležinkelio stoties pamatėme jaukų, didelį parką. Nusprendėme, kad mums su vaikais geresnės vietos poilsiui neįmanoma rasti. Parke buvo nedidelis gamtos kampelis – narvuose laikomi egzotiški paukščiai.

1944 m. rugpjūčio mėn. Kliosterlė, Čekija

Juos stebėdami vaikai džiaugsmingai krykštavo. Pavargusi nuo kelionės ir vaikštinėjimo po parką, prisėdau ant suolo, kur jau sėdėjo ketvertas senyvių moterų. Viena jų iš karto ėmė protestuoti: esą vietos čia tik keturiems žmonėms, nors mačiau, kad ant kitų suolų lengvai išsitenka po penkis. Aišku, pasitraukiau, o senė susiraukusi, labai nepatenkinta kažką vis burbėjo žiūrėdama man įkandin. Be abejo, ji suprato, kad mes, suvargę, prastai apsirengę, esame iš kažkur atvykę pabėgėliai. Buvo labai skaudu. Likusi be tėvynės, namų, dabar dar ir viena, be vyro, jaučiausi labai vieniša. Tačiau į ašaras pulti negalėjau. Spausdama Jūratės rankutę savo delne, žinojau, kad privalau būti stipri.

Grįžome į geležinkelio stotį. Ten mums pranešė, kad tolesnė kelionė atidedama iki rytdienos. Mūsų bagažą apsiėmė globoti nacių jaunimo organi-

zacijos Hitlerjugendo nariai, o mus nuvedė nakvoti į kažkokią sporto salę. Norėjau paimti Jūratės patalą, bet vokiečiai iš NSF pasakė, kad nakvynei viskas jau parengta, nieko savo neštis nereikia.

Netrukus pasigailėjau, kad jos paklausiau. Didžiulėje sporto salėje ant grindų buvo padriekta tik daugybė nešvarių, apdriskusių čiužinių ir negavome nei paklodžių, nei pagalvių, nei antklodžių. Bet nebuvo kur dėtis. Nesėdėsi kiaurą naktį su pusantrų metų vaiku ant rankų. Jūratei paklojau savo suknelę, o apsiklojome abi mano lietpalčiu. Tik užmigti man taip ir nepavyko. Mergaitė visą naktį spurdėjo, vis atsiklodavo ir aš, bijodama, kad ji per naktį neperšaltų, nuolat ją dangsčiau. Apie vidurnaktį pasigirdo klegesys, triukšmas. Pasirodo, į sporto salę nakvynės atvedė didžiulį būrį čigoniškos išvaizdos žmonių. Nežinau, iš kokio krašto jie buvo pabėgę, bet elgėsi labai nekultūringai: rėkalojo, kažko barėsi, ginčijosi ir visiškai nepaisė, kad kiti žmonės čia miega. Staiga prisiminiau savo paliktus jaukius namus Vilniuje ir ėmiau galvą užsiklojusi tyliai verkti.

Iš ryto mes kuo anksčiausiai atsikėlėme ir grįžome į geležinkelio stotį. Buvo baugu būti šalia tų vidurnaktį atvykusių mums nežinomų tautybės agresyvių žmonių. Paaiškėjo, kad Jūratė, nors ir kaip stengiausi ją klostyti, vis viena naktį peršalo. Pradėjo sloguoti. Prisidėjo dar ir kita bėda – matyt, nuo nereguliaraus ir prasto maisto Jūratė ėmė viduriuoti. Su nerimu žiūrėjau į savo vaiką: ir šiaip smulkaus sudėjimo mergaitė per jau dvi savaites trunkančią mūsų kelionę visai sublogo, atrodo, vieni kauleliai teliko.

Prie mūsų grupės prijungė dar būrį karo pabėgėlių ir pagaliau apie pirmą valandą dienos susodino į traukinį. Susidarė apie 90 žmonių. Traukinys riedėjo aukštų kalnų tarpekiais, panerdamas į tunelius, vėl išnirdamas į saulės nutviekstus slėnius, gaubiamus uolomis nusėtų, miškais apaugusių kalnų šlaitų. Mes, lygumų gyventojai, negalėjome akių atplėšti nuo vagono langų. Dairėmės į ūkanų dengiamas kalnų viršūnes, grožėjomės žemiau mūsų išsimėčiusiais tvarkingais kaimais, miesteliais, atsiveriančiais ežerėliais, maitinamais sraunių upokšnių.

Traukiniui sustojus Hohenštate, mus išlaipino ir autobusu nuvežė į Heilendorfą, esantį už 4 kilometrų nuo geležinkelio stoties. Jaukus miestelis atrodė visai nepaliestas karo.

Mus apgyvendino erdvioje mokykloje. Susidarė trijų tautybių grupės: vokiečiai, lietuviai ir ukrainiečiai. Į kiekvieną kambarį sukėlė po 20 žmo-

nių. Gyvenimo sąlygos čia pasirodė esančios visai pakenčiamos: kiekvienam asmeniui buvo skirta atskira lova, išduoti švarūs nauji čiužiniai, gavome po antklodę bei paklodę. Išikūrus mus pakvietė vakarieniauti. Vakarienė maloniai nustebino – valgėme skanią ryžių košę su mėsa.

Prabėgo dešimt dienų. Nieko neveikėme, tik vaikštinėjome po Heilendorfą. Gatvėse buvo girdėti vien čekų kalba. Karo pabėgėliai vokiečiai grupelėmis buvo išvežioti į kitas vietas. Mokykloje likome gyventi tik mes su ukrainiečiais. Maitinimas gerokai suprastėjo. Bet labiausiai slėgė nežinia. Vokiečiai su mumis nekalba, nieko neaiškina. Šnekučiuojamės, ką daryti. Gal kaip nors pranešti apie neaiškią mūsų padėtį Juozui? Viktorija su dėdine sako, kad jis, toks apsukrus, mokantis su vokiečiais susikalbėti, sugebėtų mums padėti.

Ir štai beveik stebuklas: atsiveria kambario durys ir įeina Juozas. Pasirodo, susiradęs Breslau darbą, jis atvažiavo mūsų aplankyti. Bet iš karto vykti su juo dar neišeina. Juozui reikia laiko apsiprasti naujoje aplinkoje, pasirūpinti, kur gyvensime, be to, ir Viktorijos negalėjome palikti vienos su vaikais. Tad nutarėme, kad kurį laiką gyvensime atskirai – jis dirbs Breslau, o mes liksime NSF globoje.

Juozas nedelsdamas ėmė tvarkyti mūsų reikalus. Kitą dieną jis nuvažiavo į Hohenštatą ir ten NSF atstovus įkalbėjo visą mūsų kompaniją perkelti gyventi geresnėmis sąlygomis į Kliosterlė kaimelį.

Man su vaiku paskyrė net atskirą kambarį, bet aš pati panorau persikelti gyventi pas Viktoriją. Turėdama tris vaikus, ji gavo gana didelį kambarį, todėl, nors turėjome susispausti, išsitekome, o drauge buvo ir linksniau, ir lengviau tvarkytis. Mums tereikėjo prižiūrėti vaikus ir gamintis valgi. Tai nebuvo labai sudėtinga. Tiesa, iš pradžių neturėjome viryklės, tad vargdavome ieškodamos kaime, kas leistų išsivirti valgi. Bet po kurio laiko mums paskyrė krosnelę. Gyvenimas, atrodytų, pasidarė visai gražus. Maisto, gaunamo pagal korteles, mums daugmaž pakako, nes vokiečiai vaikams skirdavo pagerintą davinį, o mūsų, drauge sudėjus, buvo net keturi, du iš jų visiškai mažučiai. Prisidurdavome dar ir iš Viktorijos atsivežtų atsargų. Šio krašto sąjungininkai nebombardavo. Dienos buvo šiltos, galėjome grožėtis kalnais, mėgautis kaimo ramybe.

Tačiau ramybė buvo tik tariama, kai užsimiršdavome, kad vyksta karas. Užsimiršti pavykdavo labai retai. Nuolat kalbėdavomės, kas darosi Lietu-

voje, kur mūsų giminės, draugai. Viktorija, ypač atėjus vakarui, vis imdavo dūsauti, labai nerimaudama dėl vyro. Ar jis gyvas? Nebuvo jokių žinių.

Vienodai, monotoniškai bėgo diena po dienos. Kaimo žmonės, beveik vien čekai, mums buvo draugiški. Jautėme, kad jie nemėgsta vokiečių, kurie čia daugiausia buvo vietiniai ir ėjo visokiausių viršininkų pareigas.

Labai laukdavau šeštadienių. Tą dieną vakarop iš Breslau atvažiuodavo Juozas. Kai pasigirdavo dar tolokai tarp kalnų riedančio traukinio švilpus, Jūratė pradėdavo šokčioti, šaukdama „Cia cia, tete“, ir mudvi skubėdavome į stotį.

Jūratė pradėjo tarti atskirus žodžius, regzti sakinius. Vis dėlto mūsų bastymasis po Vokietiją atsiliopė vaikui. Ji buvo labai nervinga, nerami, nuolat prašydavosi ant rankų. Tik pusmečiu vyresnis Viktorijos Gedukas, žiūrėk, ramiai eidavo paskui mamą, drauge su manimi grįžtančią iš parduotuvės, o mano Jūratė reikalaudavo, kad ją neščiau. Kaip ją neši, kai rankos apkrautos nešuliais? Sykį turėjau vaiką palikti tiesiog gulintį gatvėje. Mergaitė griuvo ant žemės ir garsiausiai rėkdama nesikėlė, nors ir kaip įkalbinėjau. O aš kiek panešu apsikrovusi nešuliais. Teko vienai skubiai lėkti namo, numesti maišus su produktais ir grįžti Jūratės.

Savaitgaliams mes su Juozu ėmėme nuomoti atskirą kambariuką iš žmonių, gyvenančių netoli tos vietos, kur buvome įsikūrusios su Viktorija. Jų namas stovėjo kalno pašlaitėje, pro langus atsiverdavo kerinčio grožio vaizdas. Bet savaitgalis tuoj pat prabėgdavo ir ateidavo mano liūdesiu nudažytas ankstyvas pirmadienio rytas. Juozas vėl išvažiuodavo į Breslau. Toks gyvenimas atskirai man vis labiau ėmė igristi. Be to, likusi viena, nuolat nerimaudavau, kad kas neatsitiktų Juozui. Juk maža kas gali nutikti per karą, o aš paniškai bijojau jo netekti. Ėmiau prašyti, kad jis mus su Jūrate išsiųstų gyventi kartu į Breslau. Tačiau nenorėjau palikti vienos Viktorijos su vaikais, o ją pasikviesti drauge vykti negalėjome, nes Juozas nebūtų pajėgęs mieste mūsų visų išlaikyti.

Ir štai vieną rudens dieną problema savaime išsisprendė. Staiga į mūsų kaimą atvyksta Juozas Gruodis, Viktorijos vyras, sėkmingai ištrūkęs iš Lietuvos ir pagaliau suradęs savo šeimą čia, Vokietijoje. Liejosi džiaugsmo ašarų upės. Laiminga Viktorija glaudėsi prie vyro, o aš ne mažiau laiminga paklavau mantą ir laukiau savaitgalio, kai Juozas atvažiuos mūsų pasiimti į Breslau.

Tolyn į Vakarų

Aleksandrai su mano giminėmis išvykus iš Breslau, man pavyko gana greitai įsidarbinti. Moteris su mažamečiais vaikais vokiečių valdžia išlaikė, nereikalaudama būtinai dirbti. Vyrui užsiregistruodami privalėjo nurodyti savo profesiją ir jiems būdavo arba pasiūlomas jų kvalifikaciją atitinkantis darbas, arba patys privalėdavo kur nors įsitaisyti.

Registruodamasis nurodžiau, kad esu ekonomistas. Anketoje įrašiau ir savo diplominio darbo temos pavadinimą – „Lietuvos žemės ūkio prievartinė sovietizacija“. Mano specialybė sudomino vokiečius. Gavau pasiūlymą dirbti Breslau universiteto Rytų Europos tyrinėjimų institute.

Tai buvo nedidelė mokslo įstaiga, net ir 1944-ųjų antrojoje pusėje ne-nutraukusi Vokietijos okupuotų kraštų tyrimų. Gavau užduotį parengti studiją apie sovietų ekonominę politiką Lietuvoje. Turėjau aprašyti mūsų krašte taikytus ūkio sovietizacijos metodus ir žalą, padarytą Lietuvos ekonomikai. Sunku pasakyti, kokia galėjo būti praktinė tokio darbo nauda vokiečiams, ypač tuomet, kai jie jau buvo išstumti iš didžiosios mūsų šalies dalies. Net propagandai mano pateiktų faktų jie jau nelabai galėjo panaudoti. Matyt, tai buvo mokslas dėl mokslo. Bet aš jaučiausi be galo laimingas gavęs tokį darbą. Man ėmė mokėti algą, ne kažin kokią, bet jau buvo įmanoma pragyventi, išsinuomoti butą. Svarbu buvo tai, kad atlyginimą gaudavau tikrosiomis reicho markėmis, ne vadinamosiomis ostmarkėmis, vokiečių okupuotuose kraštuose naudotais pinigais.

Anksčiau ostmarkes Vokietijoje laisvai keisdavo į markes. Vilniaus savi-valdybėje gaudavau palyginti nemažą algą, todėl buvau susitaupęs tūkstan-tį kitą ostmarkių. Tačiau mums tik atvažiavus į Breslau per radiją išgirdau, kad nutraukiamas ostmarkių keitimas. Mus apėmė panika: liekame visai be pinigų. Šiek tiek ostmarkių buvome spėję išsikeisti, bet tik dalį, nes ban-kai vienu kartu sutikdavo priimti jų tik ribotą kiekį. Sužinoję liūdną žinią, skubiai nubėgome keisti pinigų, bet jau nieko nepešėme. Tuomet žaibiškai sugalvojome planą, kaip galbūt pavyktų išgelbėti nors šimtinę kitą. Nusku-bėjome į geležinkelio stotį. Mat įsigyjant bilietus į traukinį būdavo galima atsiskaityti ostmarkėmis. Puolėme pirkti pigiausių bilietų į kurią nors arti-miausią stotelę nuo Breslau. Pavyko. Kasininkės paimdavo mūsų ostmar-

kes ir išduodavo gražą tikromis markėmis. Taip klaidžiodami nuo vieno kasos langelio prie kito sugebėjome, žinoma, su šiokeis tokiais nuostoliais iškeisti didžiąją dalį turėtų pinigų.

Beje, Vokietijoje akivaizdžiai įsitikinome seniai lietuvių stebinusios geležinės vokiečių tvarkos veiksmingumu. Nuo sąjungininkų smūgių it ša-grenės oda besitraukianti vokiečių kontroliuojama teritorija, sugriauti jų miestai aiškiai rodė, kad artėja reicho galas, bet pralaimimo karo suirutės nebuvo justi. Atrodytų, jau nebeliko nesubombarduoto nė vieno tilto, nė vienos geležinkelio stoties, sandėlio, fabriko. Sunku būdavo pereiti mies-tų, ypač didesnių, gatvėmis – visur kelias užverstas griuvėsiais, bet vokiš-ka tvarka nesuiro, tiekimas nesutriko ir niekas nemirė iš bado, net ir karo pabėgėliai. Mes reguliariai gaudavome maisto kortelių ir nebuvo atvejo, kad nepavyktų įsigyti jose nurodytų produktų. Jei būdavo parašyta, kad per savaitę priklauso gauti, tarkime, kilogramą duonos, porą kiaušinių, 200 gramų mėsos, visa tai ir galėdavai nusipirkti. Aišku, sočiai neprisivalgyda-vome, bet ir nebadavome, ypač pirmaisiais mėnesiais, kai pasitraukėme iš Lietuvos. Tiesa, ilgainiui maisto kortelėmis skiriamas racionas kiek suliesė-jo. Produktai suprastėjo, gramų sumažėjo. Vis dėlto, kad ir kiek alkani, ame-rikiečių kariuomenės sulaukėme neišbadėję. Be to, man pavyko išsirūpinti karo pabėgėliams skirtų kortelių žieminiams drabužiams, medžiagoms bei patalynei įsigyti. Nupirkau Aleksandrai batus, paltą. Šiltai aprengėme ir Jū-ratę – jai parūpinau batukus, striukę, paltuką. „Na, bent drabužių mums pakaks iki karo pabaigos“, – džiaugėsi Aleksandra.

Iš pradžių išsinuomojau kambarį iš vieno siuvyklos savininko. Šeimai ten būtų buvę ankštoka, bet vienam asmeniui gyvenimo sąlygos buvo vi-siškai neblogos. Tik norėjosi, kad toks gyvenimas atskirai nuo Aleksandros ir Jūratės truktų kuo trumpiau.

Bent savaitgaliais lankyti Čekijos miestelyje apgyvendintą šeimą buvo labai sudėtinga. Reikėdavo porą valandų važiuoti traukiniu, o kartais ke-lionė trukdavo ir ilgiau. Maža to, kiekvieną kartą tekdavo dar gauti leidimą išvykti iš Breslau pas šeimą.

Apsidžiaugiau, kai į Breslau iš Berlyno atvyko profesorius Pranas Pa-dalskis. Jis taip pat gavo darbą Rytų Europos tyrinėjimų institute. Tik gana greitai profesorius Padalskis vėl išsikėlė į Vieną, kur jau buvo spėjęs ilgokai pagyventi, kai pasitraukė iš Lietuvos 1943 metais. Tiesa, tuo metu aš jau at-

sivežiau šeimą į Breslau ir nesijaučiau vienišas. Vieno vokiečių pulkininko name man pavyko išsinuomoti nemažą kambarį su teise naudotis virtuve. Šeiminkė ten gyveno su dviem mergaitėmis, o jos vyras tuo metu kariavo Suomijoje. Aleksandra su ja gražiai sutarė. Pulkininkienė buvo puiki virėja, sugebėdavo iš paprasčiausių produktų išvirti skanų valgi. Kartais pakvies-davo ir mus pasivaikinti, kartu paklausinėdavo mane apie karinę padėtį, rusų grėsmę. Visiškai atviras su ja būti negalėjau – vis dėlto vokiečių pulki-ninko žmona. Tačiau jautėsi, kad ir ji jau neturi jokių iliuzijų dėl Vokietijos likimo. Dūšaudama prisimindavo fronte kariaujančią vyrą, skūsdavosi savo likimu ir mums telikdavo jai pritarti.

Rytų Europos tyrinėjimų institutui vadovavo profesorius Seraphimas. Tarp mūsų labai greitai užsimezgė draugiški santykiai. Jis domėdavosi, kaip man einasi darbas, pasiūlęs užėiti pas jį į kabinetą, nevengdavo pakalbėti ir apie karą. Greit supratau, kad profesorius Seraphimas nejaučia jokių sim-patijų nacių režimui, ir todėl su juo gana atvirai šnekučiuodavausi net ir politinėmis temomis. Kalėdų proga jis mane su Aleksandra pakvietė pasi-svečiuoti savo namuose. Vokiečiai ir šiaip nelabai skuba priiminėti svečius. Juo labiau, kai tie svečiai – karo pabėgėliai lietuviai. Tai buvo reto palanku-mo ženklas.

Prabėgus dešimčiai metų, kai jau gyvendamas Amerikoje užsiėmiau akmens anglių tiekimu Vokietijos plieno pramonei, sykį pas mane Niujor-ke viešėjo Dortmundo plieno fabriko prezidentas daktaras Ellshofas. Pa-sakodamas jam apie savo gyvenimą Vokietijoje karo pabaigoje, užsiminiau apie profesorį Seraphimą. „Profesorius Seraphimas? – baisiai nustebo daktaras Ellshofas. – Betgi aš buvau jo studentas!“

„Nieko negirdėjau apie profesorį nuo tos 1945-ųjų vasario dienos, kai išvažiavome iš Breslau. Ar jis tuomet nežuvo, ar nepakliuvo į rusų zoną? Ar dar gyvas?“ – ėmiau spėlioti. Pasiteiravau Ellshofą, gal jis ką žino apie Seraphimo likimą.

„Ein Moment“, – pasakė Ellshofas ir ėmė skambinti į Vokietiją. Sun-ku buvo patikėti, bet neilgai laukus jo pagalbinkai sužinojo profesoriaus Seraphimo telefono numerį. Ellshofas tuoj pat jį ir surinko. „Profesorius Seraphimas?“ Taip, tai, pasirodo, jis. Išgirstu, kaip Ellshofas pamini mano pavardę ir perduoda man ragelį. „Kazickas?!“ – girdžiu nustebusį gerai man pažįstamą inteligentišką profesoriaus Seraphimo balsą. Pasirodo, jis taip

pat laimingai ištrūkęs iš Breslau apsigyveno Frankfurte prie Maino. Išklauzinėjo mane, kaip susiklostė mudviejų su Aleksandra gyvenimas. Prabėgus dešimčiai metų, aš galėjau padėkoti jam už anuomet mums suteiktą pagalbą. Tačiau pasimatyti su profesoriumi Seraphimu jau nepasitaikė progos.

Be manęs, lietuvių, institute dirbo profesorai iš Kroatijos, Bulgarijos, Rumunijos, Lenkijos. Gerai pamenu juos ir šiandien. Rumunas ir kroatas buvo kilę iš aristokratų šeimų, priklausė savo šalių aukštuomenei. Tarp mūsų nebuvo tautinės nesantaikos, pasipūtimo, bendraudavome labai draugiškai. Kalbėdavomės, kas dėjosi karo metais mūsų šalyse, gana atvirai keisdavomės nuomonėmis, kokia ateitis laukia Rytų Europos po karo. Beje, kartą per savaitę kiekvienam darbuotojui paeiliui dar tekdavo naktį budėti darbovietėje, bet ramiaime Breslau tai buvo daugiau formali, nacių įvesta pareiga.

Tiesa, atmintyje išliko ir vienas nemalonus atsitikimas. Buvau gavęs kortelę marškiniams įsigyti ir kartą su bulgaru profesoriumi nuėjau jų nusipirkti į specializuotą parduotuvę. Kol jaunutė pardavėja ieškojo nusišukusi nuo mūsų man tinkamo dydžio marškinių, bulgaras profesorius staiga persisvėrė per prekystalį ir, čiupęs pirmus pasitaikiusius, pasikišo po švaru. Nustėrau iš nuostabos. Niekas nesakiau, nekalbėjome apie tai ir išėję iš parduotuvės. Mintyse mėginau jį pateisinti: karas, nežinia koks gyvenimas mūsų laukia jau netolimoje ateityje, tad žmogus ir griebia, ką tik gali. Vis dėlto, matyt, tėvų man tiesiog į pasąmonę įdiegti gyvenimo principai, pagal kuriuos bet kokia vagystė – baisi nuodėmė, nuleido tarsi kokią užtvartą. Nejučiomis pradėjau vengti bendrauti su bulgaru. Tačiau tik su juo vienu atšalo mano santykiai. Iš viso institute dirbo apie 20 žmonių, visi rašėme studijas apie savo pasirinktą kraštą. Tarp mūsų nebuvo nė vieno nacistinių pažiūrų žmogaus, net institute dirbantys vokiečiai, atrodo, nesimpatizavo Hitleriui.

Prabėgo ruduo. Breslau visiškai nebuvo bombarduojamas. Šis miestas išvengė antskrydžių dėl labai saugios geografinės padėties. Rusai, matyt, neturėjo pakankamai tolimojo veikimo aviacijos ir iš viso nebombarduodavo toliau nuo jų fronto linijos esančių teritorijų. Vokietijos pakraštyje, arti Čekijos ir Lenkijos esančiame Breslau nebuvo svarbios karo pramonės, neturėjo šis miestas nė didelės strateginės reikšmės Vakarų sąjungininkams. Vis dėlto oro pavojaus sirenos kaukdavo ir čia. Rudeniui baigiantis vis dažniau

būdavo skelbiamas aliarmas, nors visą Vokietiją krečiantys bombardavimai dar aplenkėdavo Breslau. Bet tai gerokai nervindavo Aleksandrą. Oro pavojus dažniausiai užkaukdavo po vidudienio, lyg tyčia tuo laiku, kai Jūratė užmigdavo. Aleksandrai tekdavo vaiką žadinti ir bėgti į slėptuvę. Tai buvo net privaloma, be to, niekada nežinodavai, ar tikrai ant miesto nepradės kristi bombos. Vis dėlto galiausiai Aleksandrai pabodo bėgioti kiekvieną kartą į slėptuvę ir ji, paskelbus oro pavojų, pasilikdavo bute.

Atėjo 1944-ųjų Kalėdos. Breslau gyvenantys lietuviai sudarė nedidelę koloniją, kuri pamažu augo, nes atvykdavo vis naujų iš Lietuvos pabėgusių žmonių. Mes itin susidraugavome su miesto ligoninėje dirbusiu gydytoju Slavinsku ir jo žmona. Beje, jis labai padėjo mūsų šeimai. Iš pradžių smarkiai peršalęs buvau aš, vėliau ausų uždegimu sunkiai susirgo Jūratė. Karo sąlygomis, kai trūkdavo net elementariausių vaistų, nuo asmeninės gydytojų pagalbos kartais priklausydavo ir gyvybė. Taigi drauge su Slavinskais susėdome prie Kūčių stalo, melddami Dievo, kad artėjančiais 1945 metais mūsų šeimas aplenktų nelaimės.

Tačiau karo sukūrys pradėjo artėti ir prie Breslau. Rytų Europos institute mes turėjome galimybę klausytis radijo. Paslapčiomis susirasdavome ir BBC bangas. Atėjo 1945-ieji. Sausio viduryje išgirdome, kad rusai pradėjo didelį puolimą Lenkijoje ir fronto linija ėmė slinkti artyn Breslau. Žinios kėlė vis didesnę nerimą. Vieną vasario pradžios dieną profesorius Seraphimas pasikviečia mane į kabinetą ir sako: „Rusai, atrodo, greitai gali užimti Breslau. Patarčiau tau su šeima išvažiuoti kur nors toliau į vakarus.“ Kaip vėliau paaiškėjo, patarimas buvo labai laiku, nes jau vasario viduryje rusai apsupo Breslau ir miestas atsidūrė beveik tris mėnesius trukusių mūšių zonoje.

Profesorius Seraphimas be galo kilniadvasiškai išrašė man instituto komandiruoję į Viurcburgą, kartu parūpino leidimą vykti su šeima. Aš pats pageidavau ten vykti, nes žinojau, kad kažkur netoli tų vietų Vidurio Vokietijos kaimelyje apsigyveno mano sesers Viktorijos ir dėdės Felikso šeimos. Vokietijos paštas vis dar dirbo normaliai. Jau buvau gavęs iš jų laišką, todėl žinojau, kur jie gyvena. Ketinau juos susirasti, kad laikydamiesi drauge galėtume kaip nors išgyventi iki karo pabaigos ir svarbiausia – nepakiūtume rusams į nagus.

Planavau išvažiuoti iš Breslau po kokių dviejų savaitių, antroje vasario pusėje. Nenorėjau skubėti, nes Jūratė vis dar sirgo ausų uždegimu. Tačiau

vasario 12-ąją vakare pasigirdus oro pavojaus sirenoms – jos kaukdavusios ir anksčiau, bet niekad miestas nebūdavo bombarduojamas – langų stiklus ėmė drebinti kažkur Breslau pakraščiuose krentančių bombų sprogimai. Kai grįžome iš slėptuvės, Aleksandrai pasakiau, kad turime nedelsdami išvykti.

Mūsų manta tilpo į du mažus lagaminus. Į vieną sugrūdome drabužius, į kitą sudėjome maisto produktus, daugiausia dar atsivežtus iš Lietuvos ir itin taupiai vartotus – lašinius, kumpius. Vėlų vakarą atsisveikinome su labai sunerimusia buto šeimininke. Ji puolė mūsų teirautis, kodėl taip staiga išvykstame, ir klausė patarimo, ką jai daryti. Patariau taip pat nelikti Breslau ir nepakliūti į rusų okupacijos zoną.

Lauke šalta, gausu sniego. Tramvajų labai nedaug, jei koks ir pasirodo, tai pravažiuoja stotelę nė nestabtelėjęs. Tokie perpildyti, kad net musei sunku būtų įskristi. Tenka eiti pėsčiomis, o iki geležinkelio stoties gana toli. Ima kaukti oro pavojaus sirenos, pasigirsta lėktuvų ūžimas. Turime bėgti į slėptuvę, bet miestas tasyk nebombarduojamas. Lėktuvai praskrenda, ir mes nuskubame į geležinkelio stotį. Nešu abu lagaminus, o Aleksandra – į mano kailinius susuktą negaluojančią Jūrą. Aš taip pat apsvilkęs kailiniais, išlaikytas juodai dienai, nes tai daiktas, kurį žiemą nesunkiai galėjai parduoti ar iškeisti į maisto produktus. Taip apsikrovus greitai eiti nebuvo įmanoma, bet pagaliau pasiekėme geležinkelio stotį.

Tarsi šiandien regiu: didžiulė stoties aikštė banguoja sausakimša žmonių. Daugiausia moterų, dažna jų su vaikais, visos apsikrovusios lagaminais, krepšiais. Matyti ir vyrų, bet daugiausia senyvo amžiaus. Minia taip tirštai susigrūdusi stoties pastate ir aplink jį, kad net neįmanoma prie jo prieiti. Mat, pasirodo, rusų kariuomenė, pralaužusi vokiečių frontą, priartėjo prie Breslau. Priemiesčiuose naktį buvo girdėti artilerijos kanonada. Tai sukėlė mieste paniką. Tūkstančiai žmonių puolė bėgti į geležinkelio stotį, tikėdamiesi įsigrūsti į nors kokį ešeloną.

Artėja vidurnaktis. Negalime net svajoti patekti į stoties pastatą, kad bent sušiltų mūsų serganti mergaitė. Nors ji įsupta į kailinius, vis viena baisu, jog dar labiau neperšaltų. Stypsime minios pakraštyje. Žmonių vis daugėja. Pamažu stumiamės arčiau stoties pastato, bet pakliūvame į tolydžio didėjančią spūstį. Baiminamės pasimesti. Tai būtų tikra nelaimė. Kaip surastum saviškius šioje grūstyje? Juk nepašauksi vardu, kai net garsiausi riksmas nuskęsta tūkstantinės minios klegesė.

Ir štai užkaukia oro pavojaus sirenos. Policija ir SS kareiviai ima varyti žmones iš stoties aikštės į slėptuves. Bet minia jau nevaldoma. Baisus stumdymasis, klykia vaikai, verkia moterys, ausis pasiekia kažkieno žodžiai, keikiantys ir karą, ir Hitlerį. Vis dėlto dalis žmonių bėga į slėptuves. Nors gaila netekti užsiimtų vietos, dar baisiau būti geležinkelio stotyje, kuri gali tapti pirmuoju bombardavimų taikiniu. Pasinaudojęs žmonių srauto judėjimu pro stoties pastato duris laukan, įsigrūdau vidun. Sugriebęs už rankos, įsitempiau ir Aleksandrą su Jūrate.

Stoties nebombardavo. Bombonešiai nuskrido kažkur kitur ir girdėjosi tik duslus tolimo dundesio aidas. Spūstis stoties pastate tuoj vėl sustiprėjo. Visi stengėsi įžvelgti, kas parašyta ant lentos, kur buvo iškabinti pranešimai, koks traukinys kada išvyksta. Artimiausias didelis miestas vakarų kryptimi – Dresdenas. Lyg ir turėtų pravažiuoti pro Breslau ten vykstantis traukinys, bet matau, kad nepavyks net prasibrauti į peroną, kur jis turėtų sustoti. Jau požeminiame tunelyje prie Dresdeno krypties platformos stovi žmogus prie žmogaus. Suprantu, net jeigu atvyktų ne vienas, o keli traukiniai, mums vis viena nepavyktų įsėsti. Žvilgteliu į Aleksandrą: regiu neviltį jos akyse. Ji tyli. Visiškai nutilusi ir mūsų neretai paverkianti mergaitė. Stai ga Aleksandra pratrūksta: „Ko čia dabar stovi sustingęs? Mes gi žūsime! Daryk ką nors! Greičiau sugalvok, kaip mums gelbėtis!“

Tokiais kritiniais momentais žmogui neretai į galvą netikėtai ateina išsigelbėjimą žadanti mintis. Žiūriu, visi spraudžiasi prie vakarų krypties platformų, o tose, kur traukiniai išvyksta į rytus – nė gyvos dvasios. Mano sumanymas buvo labai paprastas: paėjėti rytų krypties tuneliu, išlipti į kokį tuščią peroną ir bėgiais iš priešingos negu stotis pusės pralįsti ten, kur turėtų sustoti į Dresdeną vykstantis traukinys. Tokia mintis niekam neatėjo turbūt dėl vokiečiams tiesiog į kraują įaugusio paklusnumo tvarkai jausmo. Vaikščioti bėgiais nebuvo leidžiama net ir taikos sąlygomis. Karo metais, saugantis diversijų, tai buvo griežčiausiai draudžiama. Jeigu mus pamatytų policija arba SS sargyba, neabejotinai areštuotų. Galėjo net ir iš automato kulų seriją paleisti. Tačiau aš sumečiau, kad verta rizikuoti. Galų gale kitos išeities neturėjome, o buvo jau labai tamsu, bėgiai neapšviesti, policija užsiėmusi minios tramdymu ir į rytų krypties peronus niekas nė nekreipė dėmesio.

Planas pavyko. Išėjė iš tunelio į Varšuvos krypties peroną, pamatėme, kad apėjome minią iš kitos pusės ir dabar žmonės spaudžiasi nuo mūsų

per kokias penkias šešias platformas. Nušokau ant bėgių, paėmiau Jūrą, o Aleksandra iš paskos tempė lagaminus. Pradėjome rizikingą žygį čia užkopdami ant platformos, čia nusileisdami ant bėgių ir taip pamažu artėjome prie Dresdono krypties perono.

Štai policijos nepastebėti prieiname ir savo tikslą. Bet žmonių čia tiek daug, kad niekaip nepavyksta užsiropšti ant perono. Nėra kur kojos užkelti. Laimė, niekas į mus nekreipia dėmesio. Tiesa, viena kita vokiečių pikta stebisi, kaip mes staiga atsiradome ant bėgių. Bet visi, atrodo, labiausiai susirūpinę, kaip išsaugoti savo vietą ar užsiimti dar patogesnę, kur būtų daugiau galimybių įsibrauti į traukinį. Pagaliau užsilipau ant platformos, išsikovoju pečiais šiek tiek erdvės, paimu Jūrą, užkeliu lagaminus ir padėdu užsiropšti Aleksandrai. Mes atsiduriame pirmoje minios gretoje, per patį vidurį. Traukinys turėtų sustoti šalia mūsų, tik, žinoma, neįmanoma nuspėti, kur bus vagono durys.

Kantriai stovime minioje, laimingi, kad mūsų sumanymas taip gerai pavyko. Tik neaišku, kada atvažiuos traukinys, ir iš viso, ar dar atvažiuos. Vėl skelbiamas oro pavojus, policija varo žmones iš aikštės ir per garsiakalbius skelbia, kad daugiau nė vienas traukinys neatvyks ir nėra jokios prasmės stovėti geležinkelio stotyje ir rizikuoti gyvybe.

Nesinorėjo tikėti, kad visos mūsų pastangos pakliūti į pirmąsias minios gretas beprasms. Nusprendžiau pasižiūrėti į traukinių judėjimo grafiką, kabantį ant lentos per kokius 15 metrų nuo tos vietos, kur stovėjome. Palikęs Aleksandrą su Jūra stovėti prie lagaminų vienas, ėmiau pamažu alkūnėmis irtis per žmones. Ir man kiek pasistūmėjus, staiga minia subangavo ir pasigirdo traukinio ūktelėjimas. Tai buvo karo ligoninės ešelonas. Tuoj pat automatais ginkluoti esesininkai šoko prie perono pakraščio, mėgindami kiek atstumti žmones nuo stojančio traukinio vagonų.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Priešais mano akis švysčioja staigiai stabdomo karinio ešelono vagonų langai. Žmonės ima stumti mane tiesiog ant bėgių. Esesininkai stabdo minią grasinimais ir jėga atstumdami nuo traukinio. Tai jau nepadeda. Apimta panikos dairausi, kur Juozas. Pro šaukiančius, link vagonų besispraudžian-

čius žmones jo niekur nematyti. Ešelonas visai sustoja, ir vieno vagono durys atsiduria netoli manęs. Matau, kad traukinys prigrūstas kareivių. Daugelis jų sužeisti, sutvarstytom galvomis, rankomis. Prie praviro artimiausio lango į minią dairosi keli kareiviai. Staiga vienas jų pamoja man ranka ir šūkteli: „Duok mergytę ir pati lipk pro langą pas mus į traukinį!“

Nežinau, kodėl aš jo paklausiau. Kone mašinaliai pakėliau Jūrą ir ištiesiau jam. Tai tikriausiai išgelbėjo mūsų gyvybes. Kareivis įtraukė į vagoną visiškai tylinčią mano mergaitę, o mane tuo metu tiesiog paralyžiavo baimė: kas bus, jeigu traukinys dabar pajudės?

Sustingusi buvau gal tik akimirka. Pamačiau ištiestą kito kareivio ranką. Čiumpu ją. Kita ranka nusitveriu už vagono lango atbrailos ir, kai pečiais persisveriu per ją, mane sugriebia jau keli kareiviai ir žaibiškai įkelia į traukinį. Iškart paimu ant rankų Jūrą. Tada atsipeikėju ir suvokiu, kad vagone aš tik su mergaite. Juozas likęs perone, mūsų lagaminai – ant platformos pakraščio. Iškišusi galvą pro langą, imu isteriškai šaukti: „Juozuk, Juozuk!“ Kareiviai puola mane tramdyti. Kartoja žodį „policija“. Susigaudau: jie man aiškina, jog atkreipsiu policininkų dėmesį, o tada ir man, ir jiems bus blogai. Juk aš neturiu teisės būti kariniame ešlone.

Minioje išvystu Juozą. Aukštas, galva iškilusi virš kitų žmonių. Mosta-guoju jam iš vagono rankomis, ir jis mane pamato. Grūdasi link traukinio, žiūri į mane ir šypsosi. Ašarodama rodau ranka kareiviams į jį ir – kiek sugebu vokiškai – maldauju padėti jam įlipti į vagoną. Bet tuo metu prie pat lango pasirodo policininkai, mėginantys atstumti prie traukinio durų besiveržiančius žmones. Pasigirsta garvežio švilpukas. Ratai trinkelė į bėgius, ešelonas trukteli ir pamažu pradeda riedėti.

Vagone visiškai tamsu. Saugomasi, kad ešelono nepastebėtų rusų arba Vakarų sąjungininkų aviacija. Vagonas perpildytas kareivių, daugybė sužeistųjų, bet stebiuosi, kad ir jie kažko linksmi. Važiuoja tolyn nuo vien mirtį sėjančio Rytų fronto. Atrodo, kai kurie jau išgiję ir paleisti namo atostogų.

Mane nuveda į vagono koridoriaus kampą. Vienas kareivis ima kalbinti Jūrą, mėgina su ja žaisti. Žiūriu, mano kūdikis susigūžęs, išsigandęs, akyse ašaros, bet nė menkiausio garso. Pridėdu ranką prie kaktos – dega karščiau. Aš irgi tyliu. Bijau prartati ir žodį, nes kareiviai iš karto supras, kad esame „auslenderiai“. Ką gali žinoti, kaip reaguos? Juk tiek daug vokiečių liko Breslau stotyje, o jie čia gelbėja kitatautę. Bet, atrodo, be reikalo nuogąstavau.

Vagone pasigirdo triukšmas. Pasirodo, pasišviesdami žibintuvėliais, per ešeloną patamsiuose iriasi karo žandariai, ieškodami įlipusių civilių. Kareiviai tuoj pat mane ir Jūratę užkloja milinėmis, prigula šalia patys ir apsimeta, kad miega. Stebėtina, bet visa uždangstyta, prispausta prie mano krūtinės Jūratė nekrutėjo, neišleido nė menkiausio garso, kol žandariai naršė po vagoną.

Kai jie mūsų nepastebėję praėjo, pravirkau. Žinoma, visiškai tyliai, nenorėdama, kad išgirstų kareiviai. „Kur aš važiuoju viena? Kur dėsiuosi, pasilikusi be Juozo, neturėdama jokių daiktų, be markės kišenėje?“

Staiga traukinys ėmė stoti miške. Pasigirdo tolimas sprogimų dundėjimas. Kažkur bombarduoja. Tokiais atvejais traukiniai sustoja miške, kad būtų mažiau pastebimi aviacijai. Naktį iš oro turbūt ir neįmanoma jų įžiūrėti. Po kokio pusvalandžio vėl pradeda judėti, bet vos vos krutame. Laikas slenka labai pamažu. Vis stabčiodamas nepaprastai lėtai mūsų traukinys rieda į vakarus.

Sustojus kažkokioj stotelėj, visą laiką tylėjusi Jūratė pratarė: „Siu siu.“ Net paprasčiausias vaiko pasodinimas ant puoduko čia tampa didžiausia problema. Snaudžiančių kareivių tiek daug, kad patamsyje prasimušti iki kažkur esančio tualetu visiškai nerealu. Išlipti iš vagono taip pat neįmanoma, nes vargu ar įsisprausiu atgal. Nesugalvoju geresnės išeities, kaip paprašyti kokio žmogaus, stovinčio ant platformos, kad Jūratę iškeltų pro langą ir palaikytų, kol nusišlapins po krūmu. Vieno kareivio padedama taip ir padarau. Kažkoks geraširdis vokiečių greitai susigauja, ko jo prašoma, ir paima pro langą iškištą Jūratę. Vos poros metukų vaikui, be abejo, tai didžiausias stresas. Ją iškelia iš traukinio, mama lieka vagone, paima nepažįstamas vyras. Lauke šalta, apie 10 laipsnių žemiau nulio. Pati drebdama stebiu, kaip mano karščiuojanti mergaitė nuogu užpakaliuku kantriai kenčia visą šią procedūrą. Nė karto nevirktelėjusi, ji grįžta man į rankas. Vėl įsispraudusi į mūsų kampelį lyg pradėdau snausti, bet tuoj grįžtu į realybę ir išsigandusi tikrinu, ar Jūratė alsuoja. Jos neįprastas tylėjimas vis prižadina mane, persmelkdamas baisia nuojauta, kad gal ji jau negyva.

Pagaliau pradėjo švisti. Ėmė ryškėti jauni, išvargę, bet laimingi iš fronto pragarų ištrūkusių kareivių veidai. Pamačiau, kad vagone yra dar keli civiliai. Įdomu, kur jie įlipo – kaip ir aš Breslau ar kažkurioje stotelėje, kur buvo sustojęs traukinys? Tada man šmėkštelėjo vilties kibirkštėlė: „O gal ir mano Juozukas sugebėjo kaip nors išgrūsti į šį ešeloną?“ Meldžiau Dievą šio stebuklo.

Ir stebuklas įvyko. Man bekalbant maldą, staiga išvystu iš kito vagono pro duris atsargiai besibraunantį Juozą. Riktelėjau iš džiaugsmo. Tada ir Jūratė sujudėjo, net kažką ėmė vapėti.

Kai tik atsitokėjau iš laimės, kad vėl esu kartu su Juozu, sugrįžo baisus nerimas dėl Jūratės. Mergaitės kakta degė, it liestum žarijas. Skubiai reikėjo daktaro pagalbos. Kareiviai pasakė, kad traukinys greitai sustos Dresdene, o ten, kaip kiekviename dideliame Vokietijos mieste, geležinkelio stotyje yra NSF punktas. Ten esą rasime daktarą, jis mūsų dukrai galėsias skirti vaistų.

Pagaliau privažiuojame Dresdeną. Labai didelė, puošni geležinkelio stotis, bet dabar čia grūdasi minios kariškių, suvargusių civilių, gal kaip ir mes karo pabėgėlių. Atsisveikiname su mus išgelbėjusiais kareiviais.

Dažnai pagalvodavau: kaip susiklostė jų likimas? Ar nekrito jie fronte, ar nežuvo per bombardavimus? Labai trokštu, kad jie būtų išgyvenę tais baisiais paskutiniais karo mėnesiais. Norėjosi juos dar kada pamatyti, bet niekuomet nė vieno jų daugiau nesutikau. Per sumaištį nepaklausiau nei vardų, nei iš kur jie kilę. Prisimenu tik jaunos, gražius veidus.

Merdingioje Vokietijoje

Pirmiausia Dresdeno geležinkelio stotyje susirandam NSF punktą. Pasirodo, pas daktarą nori pakliūti didžiulis būrys: moterys, vaikai, seneliai, visi kaip ir mes karo pabėgėliai. Gal net porą valandų teko laukti eilėje. Daktarė – jauna, labai maloni jugoslavė – apžiūrėjusi Jūratę pasakė, kad mūsų mergaitė peršalusi, gresia plaučių uždegimas, bet dar juo nesusirgusi. Normaliomis sąlygomis vaiką reiktų skubiai paguldyti į lovą. Tačiau daktarė, sužinojusi, kad neturime Dresdene pažįstamų, neprieštaravo, jog važiuotume toliau. „Miestą bombarduoja amerikiečiai ir anglai. Čia visiškas chaosas. Pasistenkite kuo skubiau išvykti kur nors kitur. Mergaitė dar kaip nors ištvėrs kelionę“, – patarė ji.

Jūratei sugirdėme daktarės duotų vaistų dienos normą ir grįžome į vakarų kryptimi vykstančių traukinių peroną. Padėtis čia buvo ne ką geresnė kaip Breslau. Tiesa, Dresdene daug intensyvesnis traukinių judėjimas. Daugybė žmonių blaškosi nuo vieno perpildyto ešelonu prie kito, mėgin-

dami kaip nors įsigrūsti vidun, nepaisydami, kur jis vyksta. Visi veržiasi tik ištrūkti iš Dresdeno. Per garsiakalbį ėmė skelbti, kad vyrams iš viso draudžiama lipti į traukinius. Išvykti leidžiama tik moterims su vaikais.

Pasirodo kažkoks ešelonas. Jau buvo pradėję temti, o peronas labai prastai apšviestas. Policininkai vaikšto pasišviesdami žibintuvėliais. Nežinau, kur vyksta traukinys, net nemėginu klausinėti. Svarbu tik tai, kad važiuoja tolyn į vakarus. Baisi grūstis prie vagonų durų, žmonės stumdo vieni kitus. Traukinys pradeda labai iš lėto judėti. Pasinaudojęs, kad vieno vagono durys atsiduria prie pat mūsų, įkeliu Aleksandrą, paduodu jai vaiką, užkeliu lagaminus, bet pats nespėju užšokti ant laiptelių. Bėgu paskui traukinį – gretimas vagonas jau paskutinis, – griebiu už jo durų turėklų ir pakimbu ant laiptelių. Buvo skelbta, kad vyrams draudžiama išvykti, bet policininkai manęs prieblandoje nepastebi, o gal ir nesistengia sutrukdyti. Tačiau vagono durys uždarytos ir iš lauko pusės man nepavyksta jų atidaryti. Važiuoju pakibęs ant laiptelių.

Dar tebesitęsia patamsiuose skęstantis miestas, o traukinys jau ima stoti. Susigaudau, kad paskelbtas oro pavojus. Nušokęs nuo laiptelių, nubėgu prie gretimo vagono, į kurį buvau įkėlęs Aleksandrą. Ji su Jūrate išsigandusi tebestovėjo tambūre prie durų. Tarsi būtų manęs laukusi, skubiai jas atidarė. „Viskas gerai, mes – kartu“, – nuraminu ją dar drebančią nuo įtampos.

Traukinys vėl kiek pavažiuoja ir sustoja tunelyje. Dar vienas oro pavojus, bet bombų sprogimų negirdėti. Sakau Aleksandrai: „Pamėginkime susirasti kokią vietą kupė, negi visą laiką čia, tambūre, stovėsime.“

Visos kupė perpildytos, bet vienoje iš paskutinių, žiūrime, susispaudus dar atsirastų vietos ir mums. Įeiname. Visi ten sėdintys žmonės pakelia į mus akis. Pasisveikiname. Du jauni kareiviai ir pora moterų – viena gana poniškai apsirengusi – atsako į mūsų pasisveikinimą, bet kiti du SS karininkų uniformomis vilkintys keleiviai nesiteikia net linktelėti. Atmosfera ne itin jauki. Vis dėlto keleiviai susispaudžia, palikdami ant suolo krašto vietos ir mums.

Sėdime nepratdami nė žodžio. Nujaučiame, kad geriau nesikalbėti lietuviškai. Mūsų pakeleiviai taip pat tyli. Staiga kažką suveblena Jūratė, ir Aleksandra mašinaliai atsiliepia jai lietuviškai. Atsiliepia tyliai, glausdama vaiką prie krūtinės. Tačiau esesininkai iš karto pašoka kaip įgelti. „Polen raus, polen raus!“ – klykauja naciai, išvertę į mus akis ir mostaguodami rankomis.

Išgąstis gal netruko nė akimirkos. Pasijuntu tvirtas ir ramus. Žiūrėdamas jiems tiesiai į akis vokiškai sakau: „Mes ne lenkai, o lietuviai, pasitraukę nuo mūsų kraštą okupavusių sovietų ir turintys vokiečių valdžios leidimą gyventi Vokietijoje.“

Esesininkai kaip staiga užsikepė, taip staiga ir nurimo. Nieko man neatsakę, susėdo į savo vietas. Matyt, lietuvių tautybė jiems nekėlė tokio susierzinimo kaip lenkų. Gal ir mano savitvarda paveikė juos raminaimai. Net nepareikalavo parodyti dokumentų.

Vis dėlto tyla pasidarė dar nejaukesnė. Tik išgąsdinta Jūratė pusbalsiu verkšlena. Mačiau, kad abu kareiviai ir moterys jaučiasi nesmagiai, sėdi nuleidę akis, dairosi į aklina tamsa spindintį vagono langą. Puošniai apsirengusi ponija ištraukė iš krepšio obuolį ir ėmė siūlyti Jūratei, bet toji tik įsikniaubė į mamos krūtinę. Tuomet Aleksandra net kiek ceremoningai padėkojusi paėmė obuolį, atkanda pati, mėgina kokią kąsnėlį įpiršti ir vaikui.

Prabėgo tik kokia dvidešimt minučių ir traukinys vėl sustojo. Šį kartą beveik visai nakčiai. Už keliolikos kilometrų pasilikusio Dresdeno dangų ėmė plėsyti vokiečių priešlėktuvinės gynybos prožektoriai. Tuo įsigirdo ir sprogimai.

Buvo 1945 metų vasario 13-osios naktis. Prasidėjo didysis Dresdeno bombardavimas, beveik visiškai nušlavęs šį miestą.

Mūsų traukinys stovėjo miške, bet gaisrų pašvaistė vis plėtėsi danguje ir darėsi kraupiai šviesu. Sprogimų dundėjimas, atrodo, virto vientisu griauštinu. Sėdėjome užtemdytame vagone visiškai nuščiuvę, įsmeigę akis į blyksintį dangų. Minutės virto valandomis. Drebję net žemė.

Po kelerių metų, jau įsikūrę Jungtinėse Amerikos Valstijose, sutikome dvi lietuvių šeimas – ponus Varnus ir Giedrikus, tą 1945 metų vasario 13-osios naktį išgyvenusius Dresdene ir nežuvusius. Jie pasakojo, kad nuo nesiliaujančio pašėlusio bombardavimo mieste taip įkaito oras, jog ėmė degti net gatvių asfaltas. Tūkstančiai žmonių duso ir mirė slėptuvėse. „Tai buvo stebuklas, kad likome gyvi“, – tvirtino abi lietuvių šeimos, prisiminamos tą baisią naktį. Nuo neištveriamo karščio apdegę jų veidai, aptemo sąmonė.

„Atrodė, atėjo mirtis, – pasakojo ponija Varnienė. – Tik netikėtai prasimerkusi pamačiau, kad po slėptuvės tamsą bėgioja žibintuvėlių spinduliai.“ Iš lauko pusės prasiveržę gelbėtojai ieškojo slėptuvėje likusių gyvų žmonių.

Lietuvius per lavonų krūvas ištempė į gatvę ir ten jie, kad ir traukdami į plaučius troškų degėsių bei dūmų kvapą, šiaip taip atsigaivelėjo. Dresdeno bombardavimas buvo pasibaigęs, bet sugriautas miestas vis dar liepsnojo, griuvėsiai subyrėdavo į pelenus, gatvėmis tekėjo garuojančia lava virtęs ištirpdytas asfaltas. Likę gyvi žmonės kaip pamišę klaidžiojo tarp griuvėsių ir dūmų, nežinodami, kur eiti.

Mes tuomet kelias valandas nuščiuvę klausėmės, kaip bombarduojamas Dresdenas. Tik paryčiui mūsų traukinys vėl pajudėjo. Privažiavome kažkokią didelę geležinkelio stotį. Stovėjo vien jos pastato sienos – nei stogo, nei langų, tarsi kokie griaučiai. Smarkiai snigo. Susigūžę žmonės slėpėsi iš lentų sukaltoje pašiūrėje.

Nuolat stabčiodami, važiavome net porą dienų. Paaiškėjo, kad pataikėme į Koburgo kryptimi vykstantį traukinį. Neprireikė net persėsti. Išlipome netoli Koburgo esančioje Frionlacho stotelėje. Bet paties miestelio niekur nesimatė. Jokių pastatų, tik plynas laukas. Sniego pridrėbta aukščiau kelių. Žinojome, kad kažkur netoliese turi būti pats miestas, kur jau prieš kelis mėnesius buvo įsikūrusios Viktorijos ir dėdės Felikso šeimos.

Brendame per pusnis, tempiu du lagaminus, Aleksandra neša Jūrą ir net nežino, ar einame reikiama kryptimi. Nematyti nė dvasios, nėra ką pasiklausti kelio. Bet kiek paėjėję pastebėjome vaiką, su rogutėmis čiuožinėjantį nuo kalvos. Paklausinėjau jį, kaip prieiti tą vietą, kur gyvena mūsų kiai. Paaiškėjo, kad dar reikia žingsniuoti kelis kilometrus. Ėmiau kalbinti vokiečių, kad mus palydėtų ir paskolintų lagaminams tempti savo rogutes. Vaikas žvelgė į mane nepasitikėdamas. Ištraukiau iš piniginių kelias markes ir pasiūliau atlygį. Pinigai berniukštį suviliojo ir jis ištarė: „Gut.“ Jo lydimi, sukrovę ant rogučių savo mantą, o ant viršaus – Jūrą, jau greitai žingsniu nusigavome prie namo, kuriame gyveno Viktorija.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Puolėme saviškiams į glėbį: savaitę nesiprausę, nė karto neturėję progos persivilkti drabužių, mažai ką valgę, mažai miegoję, bet nepaprastai laimingi ištrūkę į vakarus ir dabar vėl būdami visi drauge.

Gruodžiai buvo įsikūrę erdviame, gerai šildomame kambaryje. Kūrenosi krosnis, gardžiai kvepėjo pietumis. Net nenusiprausę puolėme prie sriubos puodo. Tuo atėjo ir netoliese gyvenantis Juozo dėdė Feliksas. Valgėme ir vis pasakojome: kaip gyvenome Breslau, kaip keliavome į Dresdeną ir galiausiai – pas juos į Bavariją. Gruodžiai ir dėdė Feliksas neatsiliko ir išklojo mums savo nuotykius. Jie džiaugėsi, kad čia, mažame miestelyje, kol kas ramu ir galima palyginti normaliai gyventi.

Tą pačią dieną Juozas nuėjo užsiregistruoti pas miestelio burmistrą ir šis paskyrė mums gyvenamąją vietą. Pasirodė, kad tai mažas, menkai šildomas kambaryukas, bet, svarbiausia, galėjome naudotis ir virtuve. Čia daugiausia ir sėdėdavau dienomis, šildydamausi prie viryklės. Jausdavau keistą palaimą: toli nuo fronto, bombardavimų klausydavausi, kaip tyliai spragsi malkos.

Mūsų nuomojamo kambario šeimininkė buvo fanatiškai Hitleriu tikinti nacistė. Ir jos vyras, ir sūnus kariavo Rytų fronte. Atrodė, kad artėjanti neišvengiama Vokietijos kapituliacija jau visiškai akivaizdi, o ji vis svaičiojo, jog galiausiai vokiečiai paskutinę akimirką laimės karą. Nesiginčydavome su ja, nesileisdami į politines kalbas, mandagiai išklausydavome. Vis dėlto ji nelabai mus mėgo – gal neatrodėme jai pakankamai lojalūs, gal nepatikome vien todėl, kad nebuvo vokiečiai. Tačiau pamažu ji apsiprato su mumis ir retsykais, žiūrėk, ištiesdavo Jūratei kokią marmeladu apteptą duonos riekelę.

Susipažinome ir su kitais miestelio gyventojais. Vieni laikėsi šaltokai ir nelabai norėdavo bendrauti, kiti mums buvo draugiški, užjausdavo namų netekusius karo pabėgėlius. Itin malonūs santykiai užsimezgė su kepyklos savininke. Jos vyras pakliuvo į amerikiečių nelaisvę ir buvo išgabentas į JAV. Iš ten jis rašė laiškus, ir vokiečiai džiaugėsi, kad jo gyvenimas Amerikoje dabar saugesnis ir sotesnis negu jos Vokietijoje. Kepyklos savininke ėmė globoti mūsų Jūrą: parūpindavo jai kokią bandelę, o mums stengdavosi atriukti truputį didesnę gabalą duonos, negu nurodyta kortelėje.

Mums atvykus į šį miestelį, po kelių dienų, vasario 18-ąją, Jūratei sukako pora metų. Nusprendėme atšvęsti. Vaktutė iš jos krikšto drabužėlių pasiuvo suknelę, kepėja padovanojo lėlę ir pyragėlį, šeimininkė atnešė obuolį. Buvo tikra puota. Ir vaikui, ir mums, suaugusiems.

Juozas formaliai tebebuvo Breslau universiteto Rytų Europos instituto darbuotojas, rašęs mokslinį darbą apie komunizmo žalą okupuotos Lietuvos ekonomikai, todėl jį atleido nuo vyrams privalomų darbų kokiose nors

įmonėse ar pas ūkininkus. Džiaugėmės ramiu gyvenimu. Nebadavome ir nešalome. Malkų eidavome į artimiausią mišką. Buvo draudžiama be leidimo nukirsti net ir vieną medį, bet greit apsižiūrėjome, kad šio draudimo vietos gyventojai nepaiso. Tad mes taip pat pasirinkdavome kokį nudžiūvusį medį, apsidairydavome, ar niekas nemato, nusikirsdavome, susikapodavome ir parsitempdavome namo. Dar ir šeimininkei padėdavome malkomis apsirūpinti.

Tačiau supratome, kad mūsų tykus gyvenimas – tik iliuzija. Neramu buvo dar ir todėl, kad nelabai žinojome, kas darosi pasaulyje, kokia padėtis karo frontuose. Čia gyvendami neturėjome galimybės klausytis radijo, šeimininkės klausinėti nebuvo prasmės. Ji vis liaupsino Hitlerį ir aiškino, kad vokiečiai tik lygina frontą ir rengia baisų kontrpuolimą. Tokios jos kalbos atrodė graudžiai komiškos, kai kasdien regėdavome šimtus ar net tūkstančius sąjungininkų bombonešių, skrendančių bombarduoti Vokietijos miestų. Retsykiais mūsų miestelyje pasirodantys iš fronto namo grįžę kareiviai prasitardavo, kad vokiečių kariuomenė visą laiką traukiasi, palikdama miestą po miesto.

Atėjo pavasaris. Miestelio naciai darėsi vis neramesni, tik mūsų šeimininkė dar atkakliau gyrė Hitlerį.

Sulaukėme Verbų sekmadienio. Išgirdę, kad už 10 kilometrų nuo mūsų miestelio yra veikianti katalikų bažnyčia, nutarėme nuvažiuoti dviračiais į ten vykstančias pamaldas. Turėjome tris dviračius, trise ir išvykome: Viktorija, jos vyras ir aš. Juozas pasiliko namie su vaikais. Tačiau net ir šiame ramiaame krašte jau buvo pavojinga važinėti keliais, kai virš jų dažnai ratus sukldavo sąjungininkų lėktuvai. Tekdavę girdėti pasakojimų, kad naikintuvai apšaudydavo ir civilius. Esą pastebėję ką nors judant keliu ar laukuose, nusileidavo žemiau ir imdavo pilti iš kulkosvaidžių. Būdavo kalbama, kad taip žūsta nemažai žmonių. Stebėjomės, kaip kultūringųjų Vakarų šalių lakūnai gali šaudyti į beginklius civilius. Bet tikrai pasitaikydavę, kad šaudė, kai kada tarsi žaisdami medžiodavo bėgantį žmogų ar gyvulį.

Važiuodami daugiausia miško keliukais, be nuotykių nuvykome į Keturiolikos šventųjų bažnyčią. Ji stovėjo ant kalno ir iš tolo buvo matyti didingi bokštai. Seniai buvę pamaldose, susijaudinę klausėmės kunigo pamokslų, nors ir nedaug įstengėme suprasti, ką jis kalba. Priėjome išpažinties ir priėmėme šventąją komunią. Kunigui išsipasakojome pusiau vokiškai, pusiau

lietuviškai. Jis turbūt dar menkliau suprato mūsų išpažintį negu mes jo pamokslą, bet vis viena gavome nuodėmių atleidimą.

Išėję iš bažnyčios, smagaus jausmo apimti leidomės pakalnėn. Staiga išgirdome ir tuoj pat išvydome visai netoliese neaukštai skrendančius lėktuvus. Šalia kelio buvo krūmokšniai – trenkę dviračius, šokome slėptis po jais. Lėktuvai praskrido. Sėdome ant dviračių ir, sparčiai mindami pedalus, išvažiuojame iš miestelio. Jau matyti miškas, tuoj įnersime į jo paunksnę. Bet vėl pasigirsta artėjančio lėktuvo ūžesys. Svainis Juozas šūkteli, kad spaustume iš visų jėgų miško link. Šalia kelio nei krūmų, nei griovio. Tik miškas, atrodo, ranka pasiekiamas.

Niekada gyvenime nesu taip greitai važiavusi! Dviračio balnelis nusmuko į šoną, aš stacionomis myniau pedalus kaip pašėlusi, bet lėktuvo gausmas mane žaibiškai vijosi ir jaučiau, kaip tuoj jis mane visą apgaubs. Laikas sustojo. Gal tai truko akimirka. Atrodė lyg amžinybė. Ir štai kritau į miško samanas po pirmaisiais medžiais. Lėktuvas prašvilpė žemai virš jų viršūnių. Tuoj ir antras. Mes gulime ant samanų – ir verkiame, ir juokiamės. Daug metų svainis Juozas vis prisimindavo tą dieną, kai, viršydama visus rekordus, lėčiau dviračiu su persisukusiu balneliu.

Namie tarpduryje pasitiko gerokai susijaudinęs Juozas. Pasirodo, keli naikintuvai apšaudė mūsų miestelį ir jis su vaikais turėjo bėgti slėptis į rūšį. Paskui nuskrido ta kryptimi, kuria mes išvykome bažnyčion. Greičiausiai su tais pačiais lėktuvais mes ir susidūrėme grįždami namo.

Nepaisant šio nuotykių, kitą sekmadienį per Velykas nusprendėme vėl apsilankyti bažnyčioje, šį sykį jau kartu su vaikais. Važiuavome traukiniu. Į bažnyčią nuvykome laimingai, nepatyrę jokio pavojaus. Tačiau grįžtant mūsų traukinį užpuolė naikintuvai. Spėjome iššokti iš vagono ir sukristi po medžiais pamiškės griovyje. Man pačiai buvo baisu, bet dar labiau bijojau dėl vaikų. O jie lyg ir mažiau už mus išsigando – buvo dar per maži suvokti pavojų. Tik išplėtę akis žiūri, kaip gelžkelio pakraščiu caksėdamos kaspinais laksto kulkos. Išdužo keli vagono langai, bet didesnės žalos neprisidarė lėktuvai nuskrido.

Pavasaris įsibėgėjo, dienos pamažu darėsi šiltesnės, o karas tebesitęsė. Jau ir miestelio vokiečiai baugščiai prasitardavo, kad greitai viskas turi baigtis. Aišku, tas „baigtis“ reiškė, kad Vokietija turi kapituliuoti. Tik per radiją vis dar girdėti, kaip isteriškai plyšoja Hitleris.

Tuo tarpu miestelyje daugėjo dezertyrų. Vieni kareiviai, apgydyti po sužeidimo ir išleisti namo atostogų, jau negrįždavo į frontą, kiti, nutaikę progą, tiesiog pabėgdavo iš dalinių. Šeimos juos slapstė, bijodamos net kaimynų. Mat ir baigiantis karui čia tokių fanatiškų nacių kaip mūsų šeimininkė dar buvo gana daug. O jeigu žandarmerija ar esesininkai pagaudavo dezertyrą,

Su Juozo seserimi Viktorija ir dviem jos vaikais 1945 m. kovo mėn. Frionlache, Vokietijoje

be jokio teismo jį galėdavo pakarti tiesiog miesto aikštėje. Mes patys sykį matėme keturis jaunos vyrus kybančius kartuvėse Koburgo aikštėje su lentelėmis ant krūtiniių, skelbiančiomis, kad jie Vokietijos išdavikai dezertyrai.

Vieną dieną išgirdome kalbas, kad Vakarų frontas jau artėja prie mūsų miestelio ir visą valdžią iš civilinės administracijos perima vadinamasis Folkšturmas, daugiausia senių ir paauglių nereguliarioji kariuomenė. Entuziazmu tryško tik į šiuos dalinius įstoję jaunikliai iš Hitlerjugendo organi-

zacijos. Graudu buvo žiūrėti, kaip automatais ir granatsvaidžiais ginkluoti šešiolikamečiai berniukai, apkvailinti nacių propagandos, energingai marširuoja miestelio gatvėmis kupini ryžto sustabdyti besiveržiančią amerikiečių kariuomenę.

Pasklido gandas, jog vokiečių armija likviduoja savo krautuves ir likučius veltui dalija žmonėms. Esą taip buvo daroma, kad tos gėrybės neatitektų priešui. Vadinasi, kariškiai jau nė nemėgino vaizduoti, jog jiems pavyks sulaikyti amerikiečius. Tik pamačius, kas dalijama žmonėms, pasidarė juokinga: negi vokiečiai manė, kad tie skudurai gali sudominti Vakarų sąjungininkų kariuomenę? Mes, vargšai karo pabėgėliai, žinoma, nuvažiavome dviračiais į Koburgą pasirinkti ko nors, kas galėtų praversti mums visiškai neaiškioje ateityje. Taigi atsistojome į didžiulę eilę ir gavome antklodžių, paklodžių, iš kurių vėliau pasisiuvome drabužių.

Grįžtant namo, pasigirdo tolydžio stiprėjantis gaudesys. Tuoj net žemė ėmė drebėti. Metę dviračius, sugulėme pakelės grioviuose. Tokios gausybės lėktuvų dar niekada nebuvo tekę regėti. Mėginome suskaičiuoti, kiek jų – vien bombonešių priskaičiavome apie pusantro tūkstančio. O apie jų eskadriles dar ratais suko greičiau skraidančių naikintuvų būriai. Lėktuvai net užtemdė saulę ir jų slenkantys šešėliai nusidriekė per laukus. Skrido aukštai, šiose vietose nešaudė, nemėtė bombų. Vokiečių priešlėktuvinė gynyba jau tylėdavo ir sąjungininkai galėjo netrukdomi dieną naktį bombarduoti jų miestus.

Grįžome namo. Miestelyje keista tyla – nei kariuomenės, nei SS. Kažkur dingo ir Folkšturmo būriai. Vėl pasigirdo lėktuvų ūžesys. Šį kartą jie skrido neaukštai. Sunerimome, kad lakūnai gali apšaudyti mūsų miestelį. Bet, žiūrime, lyg snaigės iš dangaus ėmė kristi balti popieriaus lapeliai. Keli nukrito ir į mūsų kiemą. Pakėlę perskaitėme: Vokietija karą jau pralaimėjo, Vakarų ir Rytų sąjungininkų kariuomenės susijungė, greitai bus paimtas Berlynas, o Hitleris esą pabėgęs kažkur pasislėpė. Folkšturmas raginamas sudėti ginklus ir nesisipriešinti, nes tai jau neturi jokios prasmės. Lapeliuose rašoma, kad gyventojai privalo iškelti baltas vėliavas – šis kapituliacijos ženklas greit įžengsiančiai sąjungininkų kariuomenei reikš, jog tuose namuose – tik taikūs civiliai. Ir iš tiesų lėktuvams dar sukančius ratus iš kai kurių langų išlindo baltos paklodės. Bet vos jie nuskrido, dingo ir paklodės. Žmonės tebebijojo pasislėpusių nacių, esesininkų.

Žinoma, mes nė nemėginome iškabinti languose baltų paklodžių. Mūsų šeimninė nebūtų leidusi – ją tiesiog ištiko isterija: vis šūkčiojo „Sieg Heil“ ir keikė sąjungininkus, kartu piktindamasi net ir mumis, karo pabėgėliais.

Tokia įtempto laukimo būseną truko tris dienas. Amerikiečiai užėmė Koburgą. Aplinkui laukais ir per mūsų miestelį bėgo besitraukiančios vokiečių kariuomenės likučiai. Reikėjo būti atsargiems. Keli esesininkai nei iš šio, nei iš to paleido į netoliese pasipynusius žmones kelias šuvių serijas.

Vieną dieną visai šalia mūsų miestelio pradėjo šaudyti amerikiečių artilerija. Bombos švilpdamos, atrodė, sproginėja čia pat. Sulindome į rūšį, meldami Dievą, kad nė viena jų nepataikytų į mūsų namus. Tūnojome ten ilgai, kanonada lyg ir pritildavo, bet mums tik pradėjus kalbėtis, kad gal jau būtų galima pakilti viršun, šaudymas vėl atsinaujindavo. Pagaliau bombų sprogimai nuščiavo. Juozas pasakė lipęs iš rūšio apsidairyti, kas darosi aplink mus miestelyje. Tuo pat metu pasigirdo motorų gaudesys. Šuktelėjau, kad pasisaugotų, nes gal per miestelį važiuoja esesininkai. „Ne, čia rieda tankai, ir ne vokiečių, o jau amerikiečių“, – kažkaip linksmi atsakė man Juozas.

Tai buvo tiesa. Išeinu su Juozu laukan, žvilgtelėju į gatvę: palei mūsų namą rieda tankas, iš karto matyti, kad ne vokiečių, o amerikonių. Stambus negras iki pusės išlindęs iš tanko bokštelio dairosi į šalį ir šypsodamasis kerta šokoladą. Staiga užplūdo palengvėjimo ir džiaugsmo jausmas. Žiūriu, abu su Juozu nesusitarę vienu metu imame šaukti ir mojuoti rankomis, sveikindami amerikiečių tankistus. Jau nebereikėjo paisyti čia pat gatvėje stovinčių vokiečių paniurusiais veidais. Nacių viešpatavimas baigėsi. Buvo 1945 metų balandžio 20-oji, diena, kai Hitleris kažkur pasislėpęs bunkeryje Berlyne paskutinį kartą šventė savo gimtadienį.

Tankai sustojo miestelyje. Iš jų ėmė lipti labai linksmi nusiteikę amerikoniai. Juokiasi, mojuoja rankomis į juos spoksantiems vokiečiams, vaikus net apdailija saldainiais. Pamažu atlėgsta įtampa ir suaugusiųjų veiduose. Greitai amerikiečių tankistai pradėjo su vokiečiais ir mainus: ėmė siūlyti konservų dėžučių, cigarečių ir keisti į šviežius kiaušinius ar stiklinę pieno. Apstulbę stebėjome šį vaizdą: buvome matę dvi Lietuvą paėliui okupavusias armijas – rusų ir vokiečių, – bet šioji, įsiveržusi į Vokietiją, nė iš tolo nebuvo panaši į anuos okupantus.

Amerikiečių prieglobstyje

Iš Aleksandro Kazickienės dienoraščio

Pirmosiomis dienomis amerikonom užėmus mūsų kaimelį gyvenimas, atrodė, menkai tepasikeitė. Tiesa, po miestelį jau nebelakstė Folkšturmo vaikai, net ir tie vokiečiai, kurie nesiteikdavo su mumis sveikintis, staiga pasidarė malonesni. Nepasikeitė ir mūsų buitis – maisto daaviniai tebebuvo išduodami pagal senąsias vokiečių valdžios skirtas korteles.

Vis dėlto viena permaina įvyko iš karto: mes pasijutome daug drąsesni. Tačiau tolesnis mūsų likimas buvo visiškai neaiškus. Juozas išmokė mane vieną sakinį angliškai: „I am not a German. I am Lithuanian“ – ir prisakė, kad būtina ištarčiau jį, kai koks amerikonas sulaikys mane ir paprašys parodyti dokumentus. Nežinau, kokios naudos būtų davęs paaiškinimas, kad esu ne vokiečių, o lietuvi. Net dabar ne taip daug sutiksi amerikiečių, kurie žinotų, kas ta „Lithuania“ ir kur ji yra. Bet taip ir nepasitaikė progos patikrinti JAV kariškių geografijos žinių.

Gegužės 8-ąją pasklido žinia, kad baigėsi karas: Vokietija kapituliavo.

Amerikiečių karinė valdžia paskelbė įsakymą gyventojams atiduoti visus ginklus, o užsieniečiams atvykti į komendantūrą užsiregistruoti. Išgirdome, kad karo belaisviai, pabėgėliai ir prievarta išvežtieji netrukus bus organizuoti gabenami į savo išvaduotas tėvynes. Bet mūsų ši žinia visiškai nenudžiugino. Kur grįžti? Tėvynė juk vėl užimta sovietų okupantų, mūsų šeimai keliančių gal net didesnę grėsmę negu naciai. Supratome, kad taip aiškinti amerikonom mes negalime. Rusai jiems vis dar buvo sąjungininkai. Nutarėme net nepasakoti, kad Vokietijoje atsidūrėme bėgdami nuo artėjančios sovietų kariuomenės. Sukūrėme versiją, jog vokiečiai privertė mus palikti namus ir trauktis su jų kariuomene į Vokietiją. Tačiau toks paaiškinimas kėlė kitokį pavojų: jeigu iš Lietuvos pasitraukėme vokiečių verčiami, tai kas trukdo dabar skubėti atgal į namus?

Gegužės pabaigoje amerikiečių karinė administracija ėmė rinkti po kaimus išsibarsčiusius karo pabėgėlius ir vežti į specialiai jiems skirtas stovyklas. Mums buvo nurodyta vykti į Viurcburgą.

Birželio 1-ąją atsiveikiname su mūsų šeimininke, kuri po Vokietijos kapituliacijos buvo visiškai sutrikusi, pamojavome mums sėkmės linkintiems

kaimynams ir, sukėlę į vežimus negausią mantą, sulipome patys. Vėl prasidėjo kelionė į nežinią. Iš pradžių vežimais nuvykome į geležinkelio stotį, iš ten traukiniu – į Koburgą. Čia praleidome visą dieną, stebėdamiesi, kaip baisiai paskutinėmis karo savaitėmis buvo sugriautas šis senovinis miestas.

Kitą dieną atsidūrėme Viurcburge. Mus ištiko kone šokas pamačius, kur turėsime gyventi. Tai buvo milžiniškos, gerokai apgriautos vokiečių kareivinės. Jose jau grūdosi gal net keliolika tūkstančių įvairių tautybių buvusių karo belaisvių, pabėgėlių, asmenų, išvežtų į priverstinius darbus Vokietijoje. Skambėjo dainos, šūksniai, vieni kažko rėkavo, kiti bučiavosi, tretį šoko kareivinių miestelio kiemuose. Mūsų didžiausiam siaubui, paaiškėjo, kad šioje stovykloje apgyvendinta daugybė buvusių karo belaisvių rusų. Pasirodo, jie ir švenčia pergalę prieš Vokietiją ir savo išlaisvinimą. Apstulbę žiūrime: laksto igėrę su raudonom vėliavom, negrabiai pieštais Lenino ir Stalino portretais. Apėmė jausmas, tarsi mus čia, Bavarijoje, būtų pasiviję tie, nuo kurių mes ir bėgome.

Pirmąją naktį mes, keturios lietuvių šeimos, sugulėme vienoje didžiulėje patalpoje. Tačiau girdžiu: visi vartosi, dūsauja, kažką tyliai kuždasi, niekaip negalėdami užmigti. Trukdė ne tik per naktį nesiliovęs triukšmas, „Katiušos“ dainavimas ir armonikos cypavimas. Slėgė didžiulis nerimas, kas bus rytoj. Ar tai, kad mus atvežė į šią stovyklą, kur apgyvendinta tokia gausybė rusų belaisvių, nereiškia, jog amerikoniai mus laiko sovietų piliečiais? Būtent tai ir įrodinėja Maskva. Ką daryti, jeigu Amerikos valdžia sumanytų mus išduoti savo sąjungininkams rusams? Bėgti? Bet kur nubėgsi?

Jau buvo aišku, kad kurį laiką turėsime gyventi šioje stovykloje. Pirmiausia reikėjo susirasti nuolatinę vietą, kur galėtų glaustis mūsų šeimos. Žmonės kareivinėse buvo apsistoję tautybės principu susidariusiomis kolonijomis po šimtą ar net daugiau didžiulėse barakų salėse – tik šeimos savo lovas atsitverdavo paklodėmis. Kur būdavo koks laisvas gultas, ten ir prisiglaudavo naujas atvykėlis, bet, žinoma, šalia savo tautybės žmonių. Lietuvių čia dar buvo labai mažai.

Kitą rytą po mūsų bemiegės pirmosios nakties Viurcburgo stovykloje dėdė Feliksas ir svainis Juozas Gruodis kareivinių miestelyje nusižiūrėjo garažą, smarkiai apgriautą, be langų, bet stogas buvo gerai išsilaikęs. Pastato viduje vien krūvos plytgalų, šiukšlių ir išmatų. „Svarbiausia, stogas geras. Skyles užkamšysime, mėsą iškuopsime ir galėsime gyventi“, – aiškino jie.

Vietos garaže pakako visoms trimis mūsų šeimoms, bet iš pradžių turėjome darbo per akis. Kai per porą dienų susitvarkėme, mūsų buveinė ėmė kelti aplinkiniams pavydą: bene vieninteliai stovykloje turėjome atskirą namuką. Net atsirado norinčių įsikurti kartu su mumis – esą vietos pakaktų ir dar bent vienai šeimai. Tik kažkodėl anksčiau, kol nebuvo iškuoptas visas mėsas ir užkamšytos skylės, niekas garažo pusėn nė žiūrėti nenorėjo.

Stovykloje mes buvome pusiau įkalinti. Prie vartų stovėjo sargyba ir be leidimo niekas neturėjo teisės išeiti iš kareivinių miestelio. Mūsų valdžia aiškino, kad taip daroma norint apsaugoti mus nuo galimo vokiečių smurto, bet, atrodo, norėta ir vokiečius apginti nuo visokio plauko kriminalinių sluoksnių, prisiglaudusių stovykloje – joje nuolat vogdavo, pasitaikydavo net plėšimų. Antai tuoj pat dingo per visus mūsų klajonių po Vokietiją metus sėkmingai išsaugotas Juozo Gruodžio dviratis ir tai sukėlė jam didžiulę širdgėlą. Be to, tarp rusų karo belaisvių buvo nemažai žmonių, tiesiog degančių neapykanta vokiečiams. Tai žinodami amerikoniai ir nenorėjo mūsų išleisti į miestą. Tad mūsų gyvenimas sukosi uždaroje stovyklos erdvėje. Bet pamažu apsipratome. Maistu rūpintis nereikėjo – valgydavome visi drauge iš kiemuose sustatytų didžiulių katilų. Valgis buvo prastas, daugiausia labai skystos sriubos ir vis tos pačios – nuo tų laikų, tarkime, negaliu net žiūrėti į žirniene. Vis dėlto nebadavome, vaikams buvo skiriamas ir papildomas maisto davinys, tad iš šalies žvelgiant mūsų gyvenimas turbūt atrodė labai nerūpestingas. Vaikai būreliais žaidė stovyklos kieme, mes, moterys, tvarkėme buitį, skalbėme, vyrai vaikštinėjo po stovyklą ir ėmė sutikti vis daugiau pažįstamų lietuvių.

Čia, Viurcburge, lietuvių skaičius greitai augo. Susitelkėme į koloniją ir ėmėmės veiklos. Tuoj pat buvo įkurta lietuviška mokykla, surastos patalpos savai koplyčiai, susibūrė dainų ir šokių ansamblis. Nė mėnuo neprabėgo, ir stovykloje surengėme pirmąjį koncertą. Kitų tautybių žmonės tik kraipė galvas. Panašia veikla jie nė iš tolo negalėjo pasigirti.

Pamažu atlėgo ir baimė, kad mus deportuos į Sovietų Sąjungą. Rusų stovykloje smarkiai mažėjo. Labai prasti buvo ukrainiečių reikalai – juos ėmė prievarta grūsti į sunkvežimius ir vežti į okupacinę Sovietų Sąjungos zoną. Regėjome jų kančias – slapstėsi, gaudomi net iššokdavo pro langus, pasiryžę verčiau žūti, bet nepakliūti rusams į nagus. Pasipylė ukrainiečių savižudybės, bet deportacijų politika buvo tęsiama.

Tačiau lietuvių amerikonai nelieta: gyvenome stovykloje kaip gyvenę. Supratome, kad mus gelbsti mūsų tėvynės tarptautinis statusas: nepaisant pašėlusios sovietų propagandos pastangų, Amerikos valdžia nepripažino Lietuvos okupacijos teisėtumo. Vėliau, jau gyvendami JAV, šokdavome karš-tai ginti net ir nuo menkiausių pasikėsinių Lietuvos kaip okupuotos valsty-bės statusą, nes savo kailiu buvome patyrę, kokią svarbią reikšmę turi net ir formalus mūsų krašto nepripažinimas Sovietų Sąjungos respublika.

Tik tuomet Viurcburge dar niekas negalvojo apie emigravimą į JAV, nors jau atsirado vienas kitas apdairesnis lietuvis, ėmęs ieškoti giminių Ameriko-je. Visų mintys tebekrypo į Lietuvą: kada baigsis sovietų okupacija ir galėsi-me grįžti namo?

Bėgo dienos, o mūsų tolesnė ateitis nė kiek neaiškėjo. Reikėjo galvoti, kaip nors kiek geriau sutvarkyti gyvenimą čia, Vokietijoje.

Tuo metu Juozas pradėjo dirbti pas amerikiečius. Mat stovyklos valdžia labai vargo bendraudama su mumis, kaip sakydavome, dipukais – displa-ced persons – perkeltaisiais asmenimis, dažniausiai nė žodžio nesuprantan-čiais angliškai. Amerikonai, žinoma, nemokėjo jokios kitos kalbos, išskyrus gimtąją. Juozas jiems buvo tikras atradimas: visai neblogai graibėsi angliš-kai, o dar galėjo susikalbėti vokiškai ir šiek tiek rusiškai.

Viurcburgo stovykloje buvome pagyvenę gal porą savaitių. Syki mus daugiau gestais negu žodžiais užkalbinus amerikiečių pareigūnui atsakiau angliškai. „Kur išmokai anglų kalbos?“ – nustebęs paklausė jis. Sakau, Lie-tuvoje, mokykloje. Tuoj pat buvau pakviestas pas stovyklos komendantą. Ten man pateikė vieną kitą klausimą ir iš karto pasiūlė dirbti vertėju.

Pirmosios dienos buvo be galo sunkios. Man tekdavo iš anglų kalbos versti ne tik į lietuvių, bet ir į vokiečių, rusų ir net lenkų kalbas. Tuo metu angliškai kalbėjau ne kažin kaip, dar silpniau mokėjau vokiškai, o rusiškai ir lenkiškai iš viso labai menkai. Grįždavau namo visiškai išsekęs. Neži-nojau, ką daryti. Blogiausia, kad daug turėdavau vertėjauti komendantui, amerikiečių armijos majorui, kuris buvo kilęs iš Teksaso. Mokykloje mano pramokta anglų kalba ir taip smarkiai skyrėsi nuo tos, kuria kalbėjo ameri-kiečiai. O majoras angliškus žodžius tardavo su tokiu Teksaso akcentu, kad dažnai aš nieko nesuprasdavau, ką jis sako. Ir prisipažinti negalėjau – labai nesinorėjo prarasti darbo.

Man tekdavo versti visokias komendanto kalbas stovykloje įkurdin-tiems žmonėms. Išrėždavo majoras kokį sakinį, nelabai suprasdavau, ką jis sako, o versti vis viena reikia. Tokiais atvejais tiesiog būdavo pasakomos dvi savarankiškos kalbos: viena jo – angliškai, kita mano – vokiškai ar ru-siškai ir tarp jų turbūt būdavo ne daug kas bendra. Laimė, amerikiečiai nie-ko nenuokdavo apie mano vertimus. Vis dėlto, matyt, nujausdavau, ką komendantas gali pasakyti, nes nė karto nepakliuvau į bėdą. Be to, pamažu pradėjau jį ir šiek tiek suprasti. Mat dirbdamas amerikiečiams per kelis mė-nesius labai smarkiai pagerinau savo anglų kalbos lygį.

Kartą nutiko gana komiškas įvykis. Pas komendantą užsuko vienas lat-vis, aiškiai norėjęs užimti mano vietą, ir ėmė su baisiu akcentu angliškai jam aiškinti, kad aš labai prastai vertėjauju. Majoras rausėsi popieriuose nelabai jo klausydamasis. Latviui padarius pauzę, komendantas pasisuka į mane ir sako: „Džo – taip suamerikoninęs mano vardą mane vadindavo, – ko neišverti, ką jis ten kalba?“ Latvis suprato, ką pasakė komendantas, nes atrodė kaip gavęs šlapiu skuduru per veidą. Išverčiau trumpai: „Šis žmogus sako, kad norėtų jums vertėjauti.“ „Pasakyk, kad nereikia, nes mes jau turi-me vertėją“, – nepakeldamas akių nuo popierių atsakė komendantas. Lat-vis, visas išraudęs, dingio iš komendantūros ir daugiau nemėgino išstumti manęs iš vertėjo vietos.

Man pradėjus dirbti stovyklos komendantūroje, mūsų gyvenimas tie-siog visiškai pasikeitė. Algos man nemokėjo, bet šeimai buvo leista išsikelti iš stovyklos ir apsigyventi name, kur buvo įsikūrę amerikiečiai, dirbantys stovykloje ir UNRA – karo pabėgėlius šelpiančioje Jungtinių Tautų pagal-bos ir atkūrimo organizacijoje. Mums buvo skirtas atskiras butas – erdvus kambarys su visais patogumais. Bet svarbiausia privilegija – galėjome mai-tintis amerikiečių valgykloje. Pasijutome atsidūrę visai kitame pasaulyje – toks milžiniškas buvo kontrastas, palyginti su prastu stovyklos maistu. Ra-gavome baltos, purios amerikietiškos duonos. Prieškario Lietuvoje tokios iš viso nebuvo – gal todėl atrodė nepaprastai gardi. Aleksandra itin mėga-vosi taip pat anksčiau neragautu riešutų sviestu, kurį iš pradžių dėl rusvos spalvos palaikė garstyčiomis, ir vėliau, gyvenant Amerikoje, tai tapo mūsų šeimos anekdotu. Naujiena mums buvo ir apelsinų marmeladas. Per pie-tus dažnai šveisdavome, atrodydavo, burnoje tirpstančius amerikietiškus viščiukus, o bene didžiausiu mūsų skanėstu tapo džiovinti vaisiai, kuriuos kirsdavome saujomis.

Vieniems džiaugtis geru maistu, kai kiti skursta, buvo net kažkaip nesmagu. Aleksandra kankinosi, kad šių gėrybių negauna karo pabėgėlių stovykloje vargstantys mano sesers Viktorijos vaikai. Amerikiečių valgyklos vyriausioji virėja buvo Amerikos lietuvė. Ji ėmė mumis rūpintis ir duodavo šiek tiek maisto papildomai. Aleksandra, puriosios baltos duonos riekės aptepusi riešutų sviestu ir apelsinų marmeladu, slapčia nešdavo mūsiškiams. Įeiti į stovyklą, ten jau negyvenant, be leidimo nebuvo galima. Bet Aleksandra užtiko kažkokią skylę vielos tvoroje ir landžiodavo pro ją, kiekvieną sykį rizikuodama būti sulaikyta sargybos. Jeigu taip būtų atsitikę ir, iškračius jos krepšį, paaiškėtų, kad ji nešioja į stovyklą maistą iš amerikiečių valgyklos, tikriausiai aš būčiau atleistas iš darbo. Tačiau šią grėsmę su kaupu atpirkdavo Aleksandros džiaugsmas sugrįžus į namus. Ji tiesiog švytėdavo iš laimės pasakodama, kaip Viktorijos vaikai ir pati Viktorija gardžiavosi jos atneštais sumuštiniais, kuriuos jie vadindavo „būterbrodai à la Aleksandra“. Iš savo tėvų pavyzdžio žinojau, kad tik pasidalyta laimė gali būti tikra laimė. O tuo metu mums, išvargintiems karo baisių ir nelengvų pokario sąlygų, net ir sumuštiniai su marmeladu galėjo būti nuoširdaus džiaugsmo šaltinis.

Tačiau ir geras maistas, pasirodo, gali būti pavojingas. Nuo vaikystės esu labai jautrus valgiui, bet, matyt, karo ir pokario sąlygos privertė organizmą prisitaikyti prie visokių surogatinių produktų. Kai staiga ėmiau maitintis geru maistu ir tiek, kiek noriu, kilo kažkokia alerginė virškinimo trakto reakcija. Apie tris mėnesius beveik nieko negalėjau valgyti. Mano svoris krito iki penkiasdešimties su trupučiu kilogramų.

Komendantūroje, be majoro, dirbo dar keli žemesnio laipsnio amerikiečių karininkai. Darbo jie turėjo pakankamai, nes vieni žmonės iš milžiniškos Viurcburgo stovyklos buvo perkelti kitur ar deportuojami į tėvynę, o į jų vietą atvykdavo nauji vadinamieji perkeltieji asmenys. Komendantūra sudarinėjo sąrašus, grupavo žmones pagal tautybes ir organizavo jų išsiuntimą. Deportuojama daugiausia buvo rusų, ukrainiečių ir kitų Sovietų Sąjungos tautų žmonių.

Viurcburgo stovykloje gyvenantys rusai anaipol nebuvo vienodi. Ne visi norėjo grįžti į Sovietų Sąjungą. Ypač tai buvo pavojinga baltiesiems rusams – jie išvyko iš Rusijos tuoj pat po revoliucijos ir iki Antrojo pasaulinio karo gyveno Lenkijoje, Vengrijoje, Čekoslovakijoje, o kai prie šių šalių ėmė

artėti sovietų kariuomenė – pabėgo į Vokietiją. Pakliūti į Stalino režimo rankas baltiesiems rusams buvo beveik tolygu mirčiai. Tačiau amerikiečiai ketino juos perduoti sovietams. JAV kariškiai nė netikėjo, kad šių žmonių tėvynėje laukia lageriai. Iš viso dauguma jų neturėjo jokio supratimo apie sovietų režimą, rusus jie laikė tik savo sąjungininkais kare su vokiečiais.

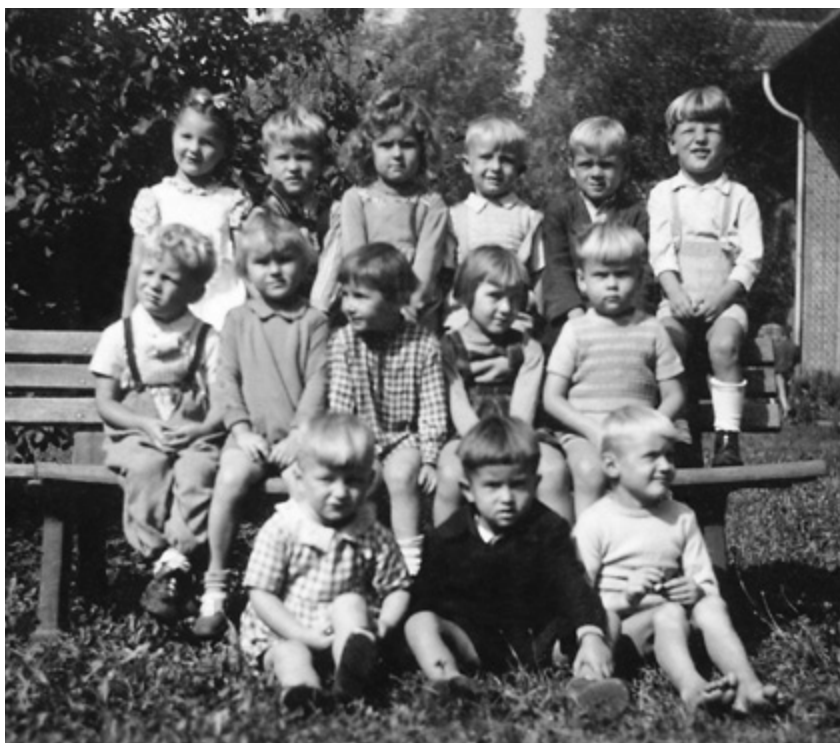

Piknikas Niurtingene su Juozo seserimi Viktorija ir dviem jos vaikais

Tekdavę ir man išklausti jų naivių klausimų, kodėl mes, lietuviai, nenorime grįžti į tėvynę. Atsimenu, sykį Niurtingene pasitaikė įsikalbėti su jaunu amerikiečių karininku, baigusiu prestižinį Prinstono universitetą. Jis visai nuoširdžiai mane bandė įtikinti, kad lietuviams reikia važiuoti į Lietuvą ir atkurti savo kraštą, o bolševikai esą anaipol ne tokie baisūs, kaip aš manau.

Beje, padėjau išsigelbėti nuo deportavimo į Rusiją septynioms dešimtims baltųjų rusų. Visi jie buvo labai inteligentiški žmonės, tikri aristokratai – grafai, kunigaikščiai. Taip save ir tituluodavo. Kai kurie jų mokėjo vokiškai, todėl kartais su jais pasikalbėdavau. Ypač įsiminiau neoficialų jų grupės lyderį, žilstelėjusį, aukštą, liesą aristokratišką veido bruožų poną.

Sykį atėjo pranešimas, kad atvyksta didžiulė sunkvežimių vilkstinė, kuria bus išgabenta iš mūsų stovyklos apie tūkstantis karo pabėgėlių. Tarp jų buvo numatyta išvežti kelis šimtus rusų, įskaitant ir visus baltuosius. Sužinojau, kad jų kelias – į sovietų zoną. Komendantui mėginau išaiškinti, jog baltųjų rusų, nors jie ir gimę Rusijoje, negalima suplakti į vieną krūvą su

Lietuvių vaikai mokykloje Niurtingene 1945 m.

kitais žmonėmis iš Sovietų Sąjungos, jog jie net nėra Sovietų Sąjungos piliečiai. Tačiau amerikiečiams bet kuris rusas, jei jis neturi kurios nors Vakarų šalies pilietybės, tebuvo rusas, kurį galima perduoti Stalinui. Atsimenu, po mano aiškinimų, kas tie žmonės, vienas jaunas amerikiečių leitenantas tik patraukė pečiais ir perklausė: „But they are Russians? – Bet jie – rusai?“

Pamatęs, kad nieko pakeisti neįmanoma, nes tokia jau amerikiečių politika, nuėjau pas baltuosius rusus ir pasakiau, kas jiems gresia: „Pasistenkite naktį pabėgti iš stovyklos, nes rytoj jus atiduos Stalinui.“

Nors stovykla buvo saugoma, sargybą eidavo patys pabėgėliai ir darydavo tai nelabai stropiai. Naktį visi mūsų stovykloje buvę baltieji rusai pabėgo ir, tikiuosi, išsigelbėjo.

Kitą dieną, kai amerikiečiai pagal sąrašus pradėjo sodinti žmones į sunkvežimius, apsižiūrėjo, kad baltieji rusai dingę iš stovyklos. Tačiau niekas jų nepuolė ieškoti. Tuo metu karo pabėgėliai buvo skaičiuojami milijonais ir amerikiečiai nesuko galvos dėl kelių dešimčių baltųjų rusų.

Viurcburge jau gyveno labai daug lietuvių, taip pat nemažas būrys latvių. Vieną dieną mūsų stovyklos komendantas man papasakojo, kad baltijiečius ketinama perkelti į kitas vietas, nes jie prieš savo valią nebus perduodami rusams – grįžti į tėvynę galės tik tie, kurie patys to norės, o Viurcburgas, pakeitus okupacinių zonų ribas, esą greičiausiai atiteks Sovietų Sąjungos kontrolei. Kaip vėliau paaiškėjo, taip neatsitiko, bet iš tiesų rusų okupacinės zonos siena praėjo palyginti netoli Viurcburgo.

Baltijos šalių žmonėms amerikiečiai pasiūlė patiems rinktis, kur vykti iš Viurcburgo. Mes nusprendėme keliauti į Niurtingeną, kur jau buvo įsikūrusi gausi lietuvių kolonija.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Viurcburge be didesnių rūpesčių pragyvenome beveik pusę metų. Perkeltųjų asmenų stovykla sumažėjo – vieni savo noru išvyko į tėvynę, kitus prievarta deportavo, treči išsikėlė į kitus Vokietijos miestus. Juozas, ypač išgirdęs, kad Viurcburgas gali būti perleistas rusams, taip pat nenorėjo čia ilgėliau pasilikti. Nors mūsų gyvenimo sąlygos, atsižvelgiant į pokario metų situaciją, buvo labai geros, stigo ateities perspektyvų, dienos slinko gana vienodai ir monotoniškai. Jutau, kad Juozas ilgisi aktyvesnės veiklos, ryšių su lietuviais.

Juozas pradėjo galvoti, kad jam reikėtų įstoti studijuoti į kokį Vokietijos universitetą. Kilo mintis vykti į šalį prancūzų okupacinės zonos esantį Niurtingeną, kur, kaip buvome girdėję, apsigyveno daug mūsų pažįstamų ir ėmė kurti lietuviškos organizacijos. Netoli šio miesto, tiesa, jau prancūzų okupacinėje zonoje, buvo garsus senovinis Tiūbingeno universitetas. Juozas svarstė, kad galėtų ten mokytis, bet gyventume Niurtingene ir įsilietume į tenykštės lietuvių kolonijos veiklą.

Šis planas patiko ir man. Juozas paprašė komendanto atleisti jį iš vertėjo pareigų. Prašymas buvo patenkintas. UNRA skyriaus vadovybė padėkojo Juozui už darbą ir padovanojo prašmatnų odinį portfelį.

Atėjo atsisveikinimo su Viurcburgo stovyklos lietuviais diena. Jie surengė mums išleistuves. Buvo graudu skirtis su giminėmis, pažįstamais. Jautėme ir nuoširdų lietuvių kolonijos liūdesį, kad mes išvykstame. Mums padovanojo paveikslą, surengė koncertą, paskui susirinkome vienoje patalpoje į pobūvį, kur buvo sakomos kalbos Juozo garbei, minimi jo nuopelnai lietuvių kolonijai Viurcburge.

Kitą rytą sukrovėme mantą į UNRA mums kelionei paskirtą automobilį ir išvykome į Niurtingeną. Nuo šio miesto iki Tiūbingeno – vos 28 kilometrai. Štutgartas taip pat visai šalia. Elektriniai traukiniai nuolat važinėja. Paaiškėjo, kad lietuviai čia gyvena ne stovykloje kaip Viurcburge, o privačiuose butuose. Maistui patiems rūpintis nereikia – produktus tiekia UNRA.

Atvažiavę į Niurtingeną, pirmiausia nuvykome pas šiame mieste jau kurį laiką gyvenusius Aglinskus. Juozas susitarė su jų buto šeimininke, kad priimtų gyventi ir mūsų šeimą. Gavome atskirą kambarėlį. Užsiregistravome UNRA ir ši organizacija ėmė rūpintis mūsų maitinimu. Maistas, žinoma, buvo daug prastesnis, nepalyginsi su tuo, kokį valgydavome Viurcburge amerikonų valgykloje.

Sykį, atvykus sanitarinei inspekcijai, mūsų pažįstamas Vijeikis paėmė iš lėkštės apipuvusią žuvį ir pamėgino ją nunešti valgyklą inspektuojančiam amerikiečių kariškiui ir parodyti, kokių maistų mus valgydina. Bet kažkoks augalotas amerikonas griebė jį už pečių ir be ceremonijų išmetė už durų. Karo pabėgėliams dalį produktų dar kurį laiką tiekavo iš užimtų vokiečių kariuomenės sandėlių ir, be abejo, tai būdavo gerokai senstelėjęs maistas. Vis dėlto kažkaip neapsinuodijome, o Juozas, nuo gero valgio Viurcburge pasigavęs alergiją, daug prasčiau maitindamasis Niurtingene sugebėjo visai išgyti.

Pagyvenome pas Aglinskų šeimininkę labai trumpai, nes UNRA greitai sumanė iškelti iš vieno kvartalo visus vokiečius ir vietoj jų apgyvendinti perkeltuosius asmenis. Mes drauge su daktaro Kęstučio Aglinsko šeima persikėlėme gyventi į vieną gerai išsilaikiusį namą. Jie užėmė antrą, mes pirmą aukštą – turėjome net tris kambarius. Iš viso gausi lietuvių kolonija Niurtingene – vokiečių menkai slepiamam pykčiui – labai neblogai įsikūrė: užėmė puikiai įrengtus buvusius nacių butus.

Juozas tuoj užmezgė ryšius su amerikonais, kartais vertėjaudavo UNRA pareigūnams. Niurtingene amerikiečiai Juozą pakviesdavo tuomet, kai jiems prireikdavo spręsti kokius nors lietuvių kolonijos reikalus.

Vieną dieną jis išėjo į UNRA įstaigą. Laukiu laikiu – tą vakarą mes ketinome eiti į koncertą – ir niekaip nesulaukiu grįžtančio. Ateina naktis,

Prie namų (gautų iš vokiečių tarpininkaujant amerikiečiams) 1945 m.

pagaliau jau po vidurnakčio jį parveda keli lietuviai girtut girtutėlį. Anksčiau jo tokio nebuvo regėjusi. Taip apstulbau, kad net pykti nepajėgiau. Žinojau, kad jis labai saikingai vartoja alkoholį, niekuomet nepasigeria ir staiga – toks, kad net savom kojom paeiti nebegali. Supratau, kad turėjo atsitikti kažkas nepaprasta.

Ryte paaiškėjo, kad neklydau. Pasirodo, atvyko dviejų asmenų UNRA komisija, kuri aiškinosi, ar tarp lietuvių karo pabėgėlių nėra nacių kolaborantų. Juozas buvo paprašytas vertėjauti per apklausas. Žmonės kviesdavo pagal sąrašą ir iš esmės tardydavo: ką veikė karo metais, kur gyveno, kaip atvyko į Vokietiją. Nors ir niekuo neprasikaltę, lietuviai atsisdė prieš jiems nesuprantama kalba klausimą po klausimo beriančią komisiją, pasak Juo-

zo, imdavo labai jaudintis. Mūsų kolonijoje kilo panika, kad komisija gali pasiūlyti jiems įtarimų sukėlusius asmenis atiduoti rusams.

Juozas nėrėsi iš kailio, mėgindamas padėti žmonėms. Esą į anglų kalbą jis išversdavęs jų pasakojimus taip, kad būtų kuo mažesnis pagrindas toliau kibti. Mūsiškiai tai jautė, ir kai komisija visai palankiai nusiteikusi išvyko, jie surengė Juozui smarkų lietuvišką padėkos vakarėlį. Jam visi dėkojo, susidauždami asmeniškai taurelėmis ir prašydami kartu išgerti iki dugno. Juozas, žinoma, neįstengė sulaikyti šio lietuvių kolonijos jausmų protrūkio ir viskas baigėsi taip linksmai, kad galiausiai dėkingi tautiečiai namo jį turėjo parnešti ant rankų.

Lietuvių visuomeninis gyvenimas Niurtingene buvo daug gyvesnis. Jau veikė lietuviška mokykla, kurioje vėliau pirmąjį mokslo krikštą gavo mūsų mažoji Jūratė ir Viktorijos sūnus Gediminas.

Kai praėjus daugeliui metų Juozui pasitaikė proga kalbėtis su tuomet valstybės vadovo pareigų jau nėjusiu JAV prezidentu Dwightu Eisenhoweriu, išgirdo iš jo daug pagyrimų lietuviams. Prezidentas Dwightas Eisenhoweris prisiminė, kaip pokario metais, būdamas amerikiečių okupacinės kariuomenės Vokietijoje vyriausiasis vadas, lankydavęs karo pabėgėlių stovyklas. Esą jį stebindavę lietuviai – mes buvome geriausiai susitvarkę ir buitiniu požiūriu, ir visuomenine bei kultūrine veikla lenkėme kitas tautas. Vieni lietuviai sugebėjo Vokietijoje ne tik įsteigti mokyklas, leisti laikraščius ir knygas, bet ir įkurti teatrus, orkestrus, baleto studiją. Turėjome net savą policiją, kuri, be kita ko, saugojo mus nuo karo pabėgėlių stovyklose dažnų vagysčių ar užpuolimų.

Mums atvykus į Niurtingeną, Juozas pradėjo studijuoti Tiūbingeno universitete ekonomiką magistro laipsniui gauti ir kasdien važinėdavo į paskaitas. Stojamųjų egzaminų laikyti jam nereikėjo, pakako pateikti Vilniaus universiteto diplomą. Tačiau mokytis jam buvo nelengva, nes studijos vyko vokiečių kalba, kurią jis ne itin gerai mokėjo. Dauguma studentų – vokiečiai, nemaža jų dalis atėję į universitetą beveik tiesiai iš fronto ir kai kurie tebebuvo labai priešiški karą laimėjusiems Vakarams ir iš viso visiems kitataučiams. Juozas pasakojo, kad kai sykį vienas profesorius per paskaitą labai kritiškai atsiliepė apie nacius ir Hitlerį, kurio demagogijos įtakai pasidavusi Vokietija galiausiai patyrė baisią nacionalinę katastrofą, auditorija ėmė tiesiog trypti kojomis ir švilpti.

Tačiau Juozas Tiūbingeno universitete nebuvo vienišas. Ten studijavo visas būrys karo pabėgėlių iš Lietuvos. Mat tame prancūzų okupacinei zonai priklausiusiame nedideliame universitetiniame mieste ir visiškai šalia esančiame Roitlingene apsistojo gana gausi lietuvių kolonija. Prie pat Tiūbingeno esančiame Pfulingene įsikūrė ir Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), kuriam vadovauti ėmė prelatas Mykolas Krupavičius. Roitlingene gyveno buvęs Lietuvos laikinosios vyriausybės vadovas Juozas Brazaitis, taip pat Steponas Kairys ir nemažai kitų lietuvių visuomenės veikėjų, Lietuvių fronto narių, su kuriais Juozas vėl ėmė palaikyti ryšius.

Aš kartkartėmis taip pat nuvykdavau su Juozu į Tiūbingeną. Susitikome su senais mūsų draugais ir pažįstamais iš Vilniaus, Kauno – profesoriais Zenonu Ivinskiu, Antanu Maceina, Antanu Saliu, Juozu Girniumi, Jonu Griniumi, buvusios Laikinosios vyriausybės nariu Adolfu Damušiu. Užmezgėme ir naujų pažinčių. Tiūbingeno universitete Juozas labai susidraugavo su ten studijavusiu Kęstučiu Valiūnu.

Atėjo pirmosios pokario Kalėdos. Mūsų tolesnė ateitis buvo visiškai neaiški. Kūčių vakarą visa Niurtingeno lietuvių kolonija susėdo UNRA valgykloje prie bendro stalo. Tai buvo gana liūdnas vakaras: žmonės vis svarstė, kada galėsime grįžti į tėvynę. Aš jau nelabai tikėjau, kad tai realu. Tačiau maniau, jog vis viena reikia išmokti džiaugtis gyvenimu, kad ir į kokią padėtį esi patekęs. Grįžę namo iš Kūčių vakarienės, užmigdėme Jūratę ir puolėme puošti eglutę. Vaiko džiaugsmas pabudus ryte ir išvydus pirmąją savo gyvenime Kalėdų eglutę tapo švente ir mums, sušvitusia geresnės ateities viltimi.

Surengėme Jūratei šventę ir 1946-ųjų vasario 18-ąją. Mergaitei sukako treji metukai ir ji jau ėmė suvokti, kad švenčiama jos gimimo diena. Iškepiam jai tortą, uždegėme tris žvakeles. Atvyko Jūratės krikšto tėvas Kulbokas su žmona, atvežė dovanų lėlę, prisidėjo Aglinskai, kurių sūnus Audrius buvo vos keliais mėnesiais vyresnis.

Malonu buvo regėti, kaip mano vaikas pamažu tampa asmenybe su savo mintimis, norais, svajonėmis. Ji nemėgsta žaisti viena, vis bėga pas Aglinskų Audrį ir, žiūrėk, tuoj pasigirsta šio zyzimas, kad Jūratė jį skriaudžia. Bėgu taikyti. Jūratė judri, dienomis jau nemiega, anksti keliai, vėlai gulasi. Nerimauju, kad ji labai nevalgi – ištįsusi, sulysusi. Nekantraudama laukiau pavasario. Mano vaikas mėgsta žaisti kieme, linksmiau bus ir man.

Pavasaris atnešė dar ir gerą žinią – kovo pabaigoje į Niurtingeną iš Viurburgo atvyko Gruodžių šeimyna. Jau netekdavo visą dieną vienai sėdėti namie, kai Juozas rytais išvažiuodavo į Tiūbingeną. Jutau, kad iš mokslų universitete jam nedaug naudos. Kasdienis važinėjimas pirmyn ir atgal atimdavo nemažai laiko, namo jis grįždavo vėlokai vakarais, per dieną mai-

Tiūbingeno universiteto studento liudijimas, išduotas 1946 m. sausio 15 d.

tinęsis tik sumuštiniais. Vis dėlto džiaugiasi, kad jis turi užsiėmimą. Kur nors įsidarbinti buvo beveik neįmanoma. Vokietijos miestai tebebuvo totaliai sugriauti ir tuomet atrodė, kad šiai šaliai prireiks daug dešimtmečių, kol vėl atsistos ant kojų. Moterims dienos slinko lyg ir greičiau: jos prižiūrėjo vaikus, tvarkė namus, skalbė, siuvinėjo, o didelė dalis vyrų paprasčiausiai dykinėjo, nesugalvodami, ką veikti. Tiesa, kai kurie mokytojavo, ėmėsi politinės ar kultūrinės veiklos, kiti pradėjo spekuliuoti, bet daugelis tik kiauras dienas ir naktis kortavo, girtuokliavo, ieškojo lengvos meilės nuotykių.

Amerikonų valdžia ėmė suvokti, kad toks karo pabėgėlių gyvenimas be jokių perspektyvų negali tęstis amžinai. Reikėjo kažkaip spręsti šią problemą. Prievartinės deportacijos į rusų užgrobtus Rytų ir Vidurio Europos kraštus jau negrėsė, nes Vakarų sąjungininkų santykiai su Sovietų Sąjunga aiškiai pradėjo gesti. Tačiau nebuvo įmanoma ir nuskurdusioje, sugriautoje

Vokietijoje visiems laikams apgyvendinti milijonus karo pabėgėlių. Juolab vokiečių požiūris į mus vis blogėjo. Regėdami dykinėjančius, dažnai įkaušusius karo pabėgėlius, jie, patys gyvendami pusbadžiu, neslėpė savo neapykantos ir visai stengdavosi išguiti iš savo namų juose apgyvendintus perkeltuosius asmenis.

Manėme, kad mums tai negresia, nes gyvenome atskirame iš kažkokio nacio atimtame name. Tačiau vieną pavakarę grįžusi iš miesto namo sutinku labai susijaudinusių Aglinskų. Net sunku patikėti tuo, ką jie sako: atėjo keli vokiečiai, lydimi amerikono kariškio, ir reikalauja, kad mes skubiai išsikraustytume. Nustėrusi stoviu ir nežinau, ką daryti, o amerikonas jau komanduoja, kad neštume laukan daiktus.

Laimė, tuo metu pasirodo iš Tiūbingeno parvažiavęs Juozas. Jis tuojuo angliškai griežtai pareikalauja, kad tas amerikonas parodytų asmens pažymėjimą ir raštą, kuriuo remiantis mes iškeldinami iš mums JAV valdžios skirto būsto. Kariškis akivaizdžiai sutriko ir greitai dingo su jį atlydėjusiais vokiečiais iš mūsų namų taip ir nepateikęs jokio dokumento. Juozas pasakė, kad mus iškraustyti mėginęs amerikonas – tik leitenantas. Jis susisiekt su aukštesnio rango amerikiečių kariniais pareigūnais. Šie gerokai nustebo – jie nieko negirdėjo apie jokią potvarkį mus kažkur kitur iškraustyti. Paaiškėjo, kad tai buvo vien leitenanto savivalė. Pasirodo, jis buvo įsitaisęs meilužę vokiečių ir šioji įkalbėjo jį išvaryti mus ir atiduoti namą jos šeimai. Matyt, manydamas, kad visus karo pabėgėlius turi labai gąsdinti jo amerikietiški antpečiai, jis drąsiai atvyko pas mus, tikėdamasis, jog mes jam paklusime ir niekur nė nemėginsime skųstis.

Išėjusiems grįžti ar negrįžti?

Prabėgo metai, kai baigėsi karas, ir įpusėjo antrieji, kai mes palikome tėvynę. Lietuviai vis dar laukė stebuklo: Vakarų valstybės pradės karą su Sovietų Sąjunga ir išvaduos pavergtas tautas. Aš tuo jau nebetikėjau, nors amerikiečių ir anglų santykiai su rusais darėsi vis labiau įtempti ir iš tiesų karas jau vyko, jeigu jo pradžia laiktume 1946 metų kovo mėnesį Winstono Churchillio Fultone pasakytą garsiąją kalbą. Tik tai buvo šaltasis karas – ir jis truko beveik penkis dešimtmečius, kol galų gale Sovietija žlugo.

Vertėjau amerikiečiams, turėjau galimybę skaityti „Herald Tribune“, „Financial Times“ taip pat JAV kariuomenės laikraštį „Stripes and Stars“. Remdamasis šia spauda, rengdavau tarptautinių įvykių apžvalgas, komentarus ir spausdindavau „Žiburiuose“, be to, lietuvių kolonijoms Niurtingene ir Tiūbingene skaitydavau paskaitas apie tai, kas vyksta pasaulyje. Kalbėdavau atvirai ir nevengdavau pareikšti skeptiško požiūrio apie Vakarų pasiryžimą karine jėga išvaduoti okupuotas Rytų ir Vidurio Europos šalis. Man buvo visiškai akivaizdu, kad esama padėtis jau užfiksuota tarpvalstybiniais susitarimais, pasaulis pasidalytas ir prasideda ilga, alinanti konfrontacija, bet tik ideologinė, politinė ir ekonominė, vengiant tiesioginio karinio susidūrimo su Sovietų Sąjunga.

Kartą po vienos mano paskaitos, žiūriu, atsistoja pasipiktinęs generolas Povilas Plechavičius. „Jūs, jaunuoli, nieko nenučiuokiate apie politiką bei karo strategiją ir tik klaidinate žmones!“ – piktai man išrėžė. Generolas ėmė dėstyti savo požiūrį. Viskas vyksta priešingai, negu aš pasakojęs: telkiamos didžiulės sąjungininkų pajėgos prie Rytų sienų, skubiai kuriamos modernios ginkluotės, siunčiami griežti perspėjimai Stalinui. Kitaip ir būti negali, nes Vakarus taip elgtis verčia jų geopolitiniai interesai, pati pasaulio įvykių logika. Jis tikino, kad karas turėtų kilti jau tuoj pat. „Dar šiemet, 1946-ųjų pabaigoje, mes galėsime grįžti į Lietuvą“, – tvirtai pareiškė generolas.

Publika plojo jam. Man teliko patylėti. Supratau, kaip visi susirinkusieji karštai trokšta tikėti tuo, ką sako generolas Povilas Plechavičius. Širdimi ir aš labai norėjau, kad teisus būtų jis. Deja, gerai žinojau, kad teisus esu aš. Graudu buvo, kad net mūsų generolai taip naiviai mąsto.

Žmonės labai nerimavo dėl savo likimo, todėl psichologiškai buvo nusi-teikę gaudyti kiekvieną gandą apie Vakarų ultimatumus Stalinui, apie tuoj prasidėsiantį Rytų Europos kraštų vadavimą.

Šias viltis stiprino ir iš Lietuvos ateinančios žinios, kad krašte vyksta smarkus partizaninis karas su sovietais. Tikslios informacijos labai stigo, daugiausia sklاندė įvairiausi gandai, kurie būdavo žaibiškai perduodami iš lūpų į lūpas. Kiek patikimesnių žinių apie partizaninį judėjimą buvo gauta, kai iš Lietuvos į Vakarus prasimušė Jonas Deksnys. Buvome girdėję, kad ypač britų žvalgyba domisi tuo, kas vyksta mūsų tėvynėje, bet, žinoma, ji nesidalijo turima informacija.

Apie tai daug kalbėdavau su savo draugu Julijonu Būtėnu. Jam vis nedavė ramybės klausimas: ką toliau daryti? Ir šį klausimą jis išsprendė aukodamas save.

Nepamirštamas mano draugas Julijonas Būtėnas

Savo prisiminimuose negaliu nepapasakoti apie šį kilnų ir taurų žmogų: dar ir šiandien tiems, kurie jį pažinojo, su juo draugavo, skaudu prisiminti jo tragišką žūtį.

Man prieš akis iškyla aukštas, per 185 centimetrų ūgio, tvirto kūno sudėjimo, vyriškų veido bruožų jaunuolis. Atsiminimuose jis visuomet išliks labai jaunas, nes žuvo būdamas tik trisdešimt šešerių, o kai pats peršoki aštuoniasdešimt – ar tai ne jaunuolio amžius?

Kai dabar pagalvoju, kodėl Julijonas taip traukė jį pažįstančius žmones, atrodo, suvokiu svarbiausią jo asmenybės patrauklumo paslaptį: jis turėjo retą Dievo dovaną – bendraudamas sutelkdavo visą dėmesį į savo pašnekovą, o pats sau jis tarsi nebuvo svarbus. Net jei ir užsimindavai, ką jis yra nuveikęs, Julijonas, žiūrėk, tik nukreipdavo kalbą, visai nenorėdamas klausytis jokių pagyrimų. Bet pats mokėdavo labai elegantiškai įtraukti žmones į pokalbį apie jų sumanymus, darbus. Ir tai nebuvo tiesiog gerai išauklėto žmogaus mandagumas – jis nuoširdžiai domėjosi kitais, stebėjo draugų veiklą ir puikiai prisimindavo, kokiais darbais jie užsiima.

Antai ir aš, dar studijuodamas Kaune, vėliau Vilniuje, susitikęs su Julijonu sulaukdavau dvasinės paspirties: „Žinai, Juozai, skaičiau, ką tu parašei – teisingai tu ten samprotauji...“ Jis tai pasakydavo kažkaip natūraliai džiaugdamasis, kad tau štai pavyko neblogai parašyti kokį straipsnelį. Gera pasidarydavo sieloj ir norėdavai dar ko nors imtis.

Julijonas buvo maždaug trejetą metų vyresnis už mane, bet tik metais anksčiau negu aš baigė Kauno karo mokyklą. Kai pradėjau studijuoti Vytauto Didžiojo universitete, pasitaikė proga su juo susipažinti ir vėliau mes, retsykliais susitikę, pasikalbėdavome.

Žinojau, kad jis yra laikraščio „XX amžius“ politikos apžvalgininkas ir garsėja dideliais gabumais – moka net septynias užsienio kalbas. Tai buvo

tiesa: Julijonas labai gerai kalbėjo angliškai, nors prieškario Lietuvoje ši kalba buvo gerokai rečiau studijuojama negu vokiečių. O jis angliškai sugebėjo ne tik kalbėti, bet ir visai taisyklingai rašyti. Gerai Julijonas mokėjo ir vokiečių kalbą. Dar jis neblogo kalbėjo prancūziškai, rusiškai, ispaniškai, latviškai ir švediškai. Daugumą šių kalbų Julijonas išmoko savarankiškai, net nelankydamas jokių kursų – vien iš vadovėlių ir knygų. Be to, jis skaitydavo laikraščius, klausydavosi užsienio radijo stočių ir išgirstas žinias panaudodavo savo straipsniuose spaudai.

Kai išvažiavau mokytis į Vilniaus universitetą, Julijono nesutikau porą metų. Mūsų pažintis atsinaujino jau sovietams okupavus Lietuvą. Įsitraukęs į pagrindinę veiklą, porą kartų vykau į Kauną susitikti su Lietuvių aktyvistų fronto žmonėmis. Tuomet vėl buvau susitikęs su Julijonu, pasikalbėjome akis į akį apie susidariusią padėtį. Atsimenu, jis susirūpinęs manęs klausinėjo, ar Vilniuje, kur lietuviai – tautinė mažuma, man nekyla itin didelis pavojus būti areštuotam. Julijonas jau pirmosiomis okupacijos dienomis labai gerai suvokė, kad šalį ištiko katastrofa – visiškai prarasta nepriklausomybė ir sovietai nesirengia jos mums palikti net ir marionetine forma. Tuomet nemažai žmonių dar turėjo iliuzijų, kad Stalinas siekia tik karinio ir politinio dominavimo, nenorėdamas leisti šiame regione įsigalėti vokiečiams, bet nesiekia sunaikinti mūsų valstybės.

Neilgai trukus po šio mūsų pokalbio buvo areštuotas „XX amžiaus“ redaktorius dr. Ignas Skrupskelis. Grėsė suėmimas ir Julijonui, bet išgirdome, kad jis kažkaip sugebėjo pabėgti į Vokietiją. Beje, tai nebuvo paprasta, nes tuo metu rusai jau aklinai atitvėrė Lietuvą nuo pasaulio: pasienyje jie išarė laukus ir su šunimis patruliuojantys jų kareiviai šaudydavo į kiekvieną, kas tik mėgindavo pereiti sieną su Vokietija.

Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą ir užėmus mūsų kraštą, Julijonas Būtėnas grįžo į Lietuvą. Jis vėl pradėjo spausdinti straipsnius laikraščiuose „Į laisvę“, „Ateitis“, bet 1942 metais išvyko į Berlyną ir iš ten lietuvių spaudai ėmė siuntinėti korespondencijas. Profesorius Pranas Padalis-Padalskis ir kai kurie kiti Lietuvių fronto politinio štabo aktyvistai pasakojo, kad Julijonas – mūsų žmogus Berlyne. Jis ten užmezgė ryšius su neutralių šalių žurnalistais ir tokiu būdu suorganizavo kanalą, kuriuo buvo galima perduoti informaciją iš Lietuvos į Vakarus.

Tuo kanalu pasinaudojant ir buvo persiųsta Vakarų sąjungininkams mūsų pagrindžio parengta informacinė apžvalga apie padėtį Rytų Europoje ir vokiečių kariuomenės dislokavimą šiame regione, kurią 1943 metų rugsėjo mėnesį aš nuvežiau į Berlyną. Tuomet su Julijonu mes praleidome dvi dienas, turėjome progą geriau vienas kitą pažinti ir susidraugauti. Jis man aprodė Berlyną, daug kalbėjomės apie mūsų tėvynės ateitį. Lietuvoje okupacinis režimas tuo metu darėsi vis žiauresnis. Julijonas jau buvo girdėjęs, kad naciai su lietuviais elgiasi tik truputį švelniau negu su jų itin niekinamais lenkais ir priskiria mūsų tautą žemesnei rasei negu latviai ir estai, kurių kultūrą manė esant labiau paveiktą vokiečių kultūros.

Po šios kelionės mano santykiai su Julijonu Būtėnu kuriam laikui buvo nutrūkę. Išgirdau, kad tais pačiais 1943 metais jis grįžo iš Berlyno į Lietuvą ir įstojo į generolo Povilo Plechavičiaus formuojamą lietuviškąją karinę rinktinę, tapo jo adjutantu. Rusams užėmus didelę dalį Lietuvos, lietuvių daliniai buvo išsiųsti į Latviją ir ten kartu su vokiečių divizijomis pakliuvo į apsupimą. Nepatenkinta generolo Povilo Plechavičiaus savarankiškumu, Vokietijos karinė vadovybė įsakė nuginkluoti mūsų karius ir net uždarė juos į Salaspilio koncentracijos stovyklą. Tai gal ir išgelbėjo šiuos vyrus nuo mirties, nes rusams pradėjus puolimą suimtus lietuvius laivu spėta evakuoti į Vokietiją, o apsupti vokiečių daliniai Latvijoje buvo visiškai sunaikinti ir tik likučiai pakliuvo į sovietų nelaisvę.

Vokietijoje Julijonas sugebėjo ištrukti iš belaisvių stovyklos ir sulaukė sąjungininkų kariuomenės.

Mes vėl susitikome, kai ėmiau studijuoti Tiūbingeno universitete. Julijonas tuo metu gyveno čia pat esančiame Roitlingene ir buvo pradėjęs dirbti VLIK'o informacijos tarnyboje. Puolę vienas kitam į glėbį, prisiminėme, kaip 1943-ųjų rugsėjį, man atvežus pagrindžio informacinę apžvalgą Vakarams, porą dienų vaikštinėjome po Berlyną.

Po šio susitikimo mes ėmėme palaikyti nuolatinį ryšius. Mus suartino ir tai, kad abu spausdinome straipsnius „Žiburiuose“: aš rengdavau amerikiečių spaudos apžvalgą, o jis rašė straipsnius politikos temomis.

Buvo šiltas 1946 metų ruduo. Sykį Julijonui pasiūliau: „Važiuojam į Garmišą-Partenkircheną pasižiūrėti kalnų.“ Jis sutiko, nors kažko ir nelabai entuziastingai.

Keliauti tais laikais nebuvo lengva. Šiaip taip įsigijome bilietus į traukinį ir nuvažiavome į Garmisch-Partenkircheną. Šis kalnuose esantis kurortas beveik nebuvo paliestas bombardavimų. Veikė visi viešbučiai, tik mums jie buvo per brangūs. Aš šiek tiek turėjau pinigų, užsidirbtų vertėjaujant amerikiečiams, bet taip pat vien skatikus, o Julijono kišenėse švilpavo vėjai. Net pagalvojau, kad dėl to jis, nenorėdamas keliauti mano sąskaita, nelabai ir veržėsi į kalnus, o galiausiai sutiko vykti tik mano įkalbėtas.

Vis dėlto mums pavyko rasti pigų viešbutuką, kur už kelias markes išsinuomojome kambarį. Tai buvo net ne kambarys, o tik maža kišenaitė, kurioje tilpo drabužių spinta, praustuvas ir viena lova bei trumpa, siaura sofutė. Jau buvo vakaras ir reikėjo eiti miegoti. Pradėjome derėtis, katras gulsis į lovą. Aš, kaip trejetą metų jaunesnis ir kokiais dviem ar trimis centimetrais žemesnis, Julijonui sakau, kad gulsiuosiu ant sofutės, o jam siūlau įsitaisyti lovoje. Tačiau jis jokių būdu nesutinka: „Ne, tu – lovoje, o aš – ant sofutės.“ Ginčijasi ir niekaip nenusileidžia. Sakau: jei jau pasitaikė tokia mums, aukšties vyrams, per trumpa sofutė, tai aš miegosiu ant grindų. „Ne, aš įpratęs susiraityti ant bet kokio gulto“, – nenusileidžia Julijonas.

Negi su juo mušiesi. Nusileidžiu aš. Atsiguliu į lovą, bet net neima miegas – kažkaip nesmagu, kad puikiai įsitaisiau, o Julijonas – aukštas, stambus vyras – trilinkas susirangęs ant tos sofutės.

Išaušo rytas. Išėję iš viešbučio, grožimės kalnų vaizdais, didingomis snieguotomis jų viršūnėmis. Prieiname virvinius keltuvus, kuriais galima pasikelti į kalnus. Julijonas vėl kažko abejoja: „Ar verta? Ką mes ten pamatysime – ir iš apačios labai gražūs vaizdai.“ Galvoju, kad jis vėl nepatogiai jaučiasi, nes reikia pirkti bilietus į keltuvą, o pinigų neturi.

Šiaip taip įtikinu jį, kad reikia pasikelti į kalną. Įlipame į keltuvo kabiną. Prisirenka gana tirštai žmonių, bet aš užsiimu patogią vietą prie lango, kad galėčiau geriau stebėti, kaip kylame tarpekliu į kalną. Julijonas pasilieka žmonių minios viduryje. „Eikš arčiau prie manęs, geriau matysi“, – kviečiu jį. Tačiau jis atsisako. „Ne, ne, man patogiu ir čia – aukštas esu, matau pro galvas“, – atsikalbinėja.

Mūsų keltuvo kabiną užtempia į kalno šlaito viršų. Išiname laukan. Aplink didžiulės uolos, iškilusios į gero kilometro aukštį. Vienoje kitoje įrengtos ir apžvalgos aikštelės. Kviečiu Julijoną eiti tenai pasigrožėti atsiveriančių slėnių vaizdais. Tačiau jis užsispiria: „Neisiu, ir baigta.“ Nustembu.

„Juliau, kas tau darosi?“ – klausiu. Tada jis labai rimtai sako: „Tu dabar ant tos uolos užkopęs pasidairyk vienas, o vėliau aš tau papasakosiu, kodėl nenoriu su tavimi ten eiti. Yra rimta priežastis.“

Ką darysi, palieku jį vieną. Sakau, gal serga.

Nusileidžiamė nuo kalnų ir tuomet jis drovėdamasis man prisipažįsta: „Žinai, Juozai, mane kamuoja aukštumų baimė. Tai tiesiog liga – nieko su savimi negaliu padaryti. Man net keltuvu buvo sunku keltis. Negaliu žiūrėti į apačią, tuoj baisus karštis ima mušti.“

Ligi tol niekada nebuvau girdėjęs apie tokią ligą. Niekas iš mano pažįstamų ja nesirgo. Bet, pamaniau, visokių atvejų pasitaiko ir daugiau apie tai nekalbėjome.

Ta kelionė buvo vienas paskutinių mūsų susitikimų. Po kelių mėnesių aš išvykau gyventi į JAV.

Praėjo daugiau kaip ketveri metai. Sutinku Adolfą Damušį, atvykusį į Ameriką iš Vokietijos, ir jis man papasakoja, kad Julijonas Būtėnas nusprendė skristi į Lietuvą ir, iššokęs su parašiotu, išitraukė į tuomet jau gerokai priblėsusį partizaninį judėjimą. Netekęs žado tylėjau. Gal daugiau niekas nežinojo, kokio pašėlusio ryžto jam prireikė ne tik apsisprendžiant eiti paskui savo draugą Juozą Lukšą-Daumantą į mirtį, bet net paprasčiausiai treniruotis šuoliui su parašiotu, o vėliau ir iššokti iš lėktuvo. Negalėjęs užlipti net ant uolos, jis turėjo tiek valios, kad sugebėjo nugalėti tokią stiprią aukščio baimę. Kokį stresą Julijonas išgyveno, kai šoko iš lėktuvo žemyn į Lietuvos miškus! Tėvynės meilė buvo stipresnė.

Jis negalėjo nejausti, kad tai šuolis į mirtį. Po mėnesio, 1951-ųjų balandį, Julijonas ją pasitiko NKVD smogikų užkluptas Kazlų Rūdos miškuose.

Lemtingi sprendimai

Tada, kai keliavau į kalnus su Julijonu, jau kūriau planus, kaip išvykti į JAV. Man buvo visiškai aišku, kad Lietuva negreitai bus išvaduota, nors visuomet tikėjau, kad kada nors taip atsitiks. Supratau, kad teks svetimuose kraštuose sukurti sau ir savo šeimai naują gyvenimą. Pasilikti sugriautoje Vokietijoje nemačiau prasmės. Tuomet jau ir kai kurie kiti lietuviai ėmė samprotauti,

kad reikėtų kažkur išvažiuoti. Vieni galvojo apie Kanadą, kiti svarstė, kad gal geriausia būtų išvykti į Pietų Ameriką – Braziliją, Argentina, kur taip pat buvo senųjų lietuvių emigrantų kolonijų. Aš tinkamiausia mums vieta laikiau JAV, nes supratau, jog toje turtingiausioje pasaulio šalyje bus daugiausia galimybių susikurti normalias gyvenimo sąlygas. Panašiai mąstė ir mano draugas iš Tiūbingeno universiteto Kęstutis Valiūnas, jau tuomet ėmęs kalbėti, kad mums reikėtų išvykti į Ameriką ir ten imtis verslo.

Vakarų šalys ėmė svarstyti, kad milijonus karo pabėgėlių iš sovietų okupuotų Rytų ir Vidurio Europos kraštų reikia pamažu kur nors perkelti nuolatiniame gyvenime. UNRA 1946-ųjų rudenį pagal nustatytas kvotas jau pradėjo kelti žmones iš Vokietijos į kitas šalis. Didžiausią skaičių perkeltųjų asmenų sutiko priimti JAV, nemaža kvota teko Kanadai, taip pat Australijai, Naujajai Zelandijai, Kolumbijai ir net Pietų Afrikai. Vis dėlto tada dar buvo pati emigracijos iš Vokietijos pradžia. Išvažiuoti galėdavo tik tie, kurie turėdavo tose šalyse giminių, galinčių jais pasirūpinti. Tad pirmiausia vizas išvykti gaudavo žydai, kurių bendruomenė Amerikoje buvo gausiausia, jų organizacijos stipriausios, be to, jiems, kaip labiausiai nukentėjusiems nuo nacių, pasaulis rodė ir daugiausia užuojautos. Iš lietuvių 1946-aisiais išvykdavo į JAV dar vos vienas kitas, turintis ten artimų giminių.

Aš jau palyginti neblogai buvau pramokęs anglų kalbos. JAV konsulate Štutgarte susipažinau su dviem jaunais amerikiečiais vicekonsulais. Vienas jų man papasakojo, kad jie be jokių kliūčių išduoda vizas tiems, kurie vyks ta į Ameriką mokytis. Pamaniau, kad būtų galima pamėginti įstoti į kokią JAV universitetą ir tokiu būdu išvažiuoti gyventi į šią šalį. Atėjo į galvą mintis pasiųsti prašymą į kurią nors Amerikos aukštąją mokyklą priimti mane studijuoti suteikiant stipendiją. Pasikalbėjau apie tai su Hughe Toomey, JAV nacionalinės katalikų paramos organizacijos atstovu Štutgarte.

„O, labai puiki idėja! – pasakė jis. – Jeigu gautum teigiamą atsakymą iš kurio nors universiteto, aš tuoj pat pasirūpinčiau, kad mūsų organizacija apmokėtų kelionės išlaidas ir tu galėtum išvykti su visa šeima.“

Lig tol aš nieko nežinojau apie JAV universitetus, net jų pavadinimų nebuvau girdėjęs. Skaitydamas laikraščius, atkreipiau dėmesį, kad minimas kažkoks Harvardas, Yale'is, bet nesupratau, kuo jie ypatingi. Iš vieno amerikiečio gavau jau kiek pasenusį Pasaulio almanachą, savotišką vieno tomo enciklopediją. Tenai buvo suminėti visi JAV universitetai ir koledžai. Bet kas tie koledžai, aš iš viso nesupratau.

Ėmiau svarstyti, į kuriuos universitetus būtų geriausia kreiptis. Paklausaui Hughe nuomonės. Jis patarė parašyti laiškus Long Ailando, Pensilvanijos ir dar vienam kitam universitetui.

Tačiau dvejojau, ar verta paklausti jo patarimo. Pasaulio almanache buvo išvardyta apie porą tūkstančių JAV universitetų ir koledžų, nurodant,

Prieš išvažiuojant į Ameriką per 1946 m. Kalėdas Vokietijoje

kiek juose mokosi studentų, kiek dirba profesorių, kokio dydžio jų valdomas turtas. Atkreipiau dėmesį, kad patys turtingiausi Amerikos universitetai – Harvardas ir Yale'is. Tada sudariau didžiausią biudžetą turinčių JAV aukštųjų mokyklų dešimtuką. Paskutinis šiame sąraše, atrodo, buvo Pitsburgo universitetas.

Susitikęs Hughe sakau, kad norėčiau išsiuntinėti prašymus mane priimti dešimčiai turtingiausių JAV universitetų, pradedant Harvardu ir Yale'iu. „Jie turtingiausi, tai gal didesnė tikimybė, kad skirs man stipendiją“, – paaiškinu savo sumanymą.

„Oh, no, – susiraukia Hughe. – Tu čia nevykusiai sugalvojai. Šie universitetai tikrai ne tau. Visi jie priklauso Aivi (IVY) lygai.“

„Kas ta Aivi lyga?“ – klausiu.

„Tai aukščiausio lygio universitetai. Juose gali mokytis tik labai turtingų žmonių vaikai, nes studijos ten nepaprastai brangios. Tu geriau kreipkis į Detroito, Tenesio universitetus“, – aiškina man Hughe. Jis pats buvo baigęs gana provinciską Springfildo koledžą ir nė įsivaizduoti negalėjo, kad aš, kažkoks vargšas karo pabėgėlis, tik svajojantis gauti įvažiavimo į Ameriką vizą, galėčiau pakliūti į Harvardą ar Yale'į, kurie net jam, JAV piliečiui, nebuvo prieinami.

Hughe buvo kilęs iš kukliai gyvenančios šeimos. Jo tėvas dirbo krautuvėje. Vėliau, gyvendamas Amerikoje, aš net buvau užsukęs pas juos į svečius, nes gyvenimas taip susiklostė, kad, kai ėmiausi verslo, priėmiau Hughe pas save dirbti ir tapau jo „bosu“. Dabar šis senas draugas jau miręs, bet mano krikštytas jo sūnus ir dabar mus retsykais aplanko.

Nors tada dar visai nepažinojau Amerikos, nuojauta man kuždėjo nepaklausyti Hughe patarimų. Nieko jam nesakydamas laikiausi savo nuomonės, kad turtinga aukštoji mokykla gali greičiau nepašyktėti pinigų mano studijoms. Be to, jau vadovavausi savo viso tolesnio gyvenimo principu: „Geriau iš karto siekti aukštesnio tikslo, nes dažnai menkesniam sumanymui vis viena prireikia tiek pat pastangų kaip ir didžiam.“

Pasikalbėjau su Julijonu Būtėnu. Jis pats neketino niekur vykti iš Europos, nes visa galva buvo pasinėręs į VLIK'o veiklą, bet mano sumanymui pritarė: „Gali pamėginti. Juk nieko neprarasi“, – ir pažadėjo padėti parašyti prašymus JAV universitetams.

Julijonas angliškai rašė labai taisyklingai. Jis ir parengė mano prašymus JAV universitetams. Pridėjęs notaro patvirtintas Vilniaus universiteto diplomo kopijas, mano laikytų egzaminų pažymių sąrašus (visas disciplinas, išskyrus dvi, buvau išlaikęs penketais) ir savo nuotrauką, išsiuntinėjau laiškus dešimčiai aukštųjų mokyklų.

Jaudindamasis laukiau atsakymų iš Amerikos. Meldžiau Dievą, kad bent vienas iš dešimties universitetų sutiktų mane priimti ir mokėti stipendiją. Pagaliau ateina pirmasis atsakymas. Drebančiom rankom atplėšiu laišką. Priimtas! Iš laimės norisi šokinėti, nors man jau dvidešimt aštuoneri. Gaunu antrą, trečią laišką... Visi dešimt universitetų praneša, kad sutinka mane priimti mokytis.

Apdujęs iš netikėtumo ir laimės jau svarstau, kurį universitetą išsirinkti – Harvardo ar Yale'io?

Yale'is informavo, kad gali mane priimti nemokamai studijuoti doktorantūroje ir dar skirti penkių šimtų dolerių stipendiją per semestrą. Harvardas pasiūlė tik nemokamas studijas, o vėliau, jau man atvykus mokytis, žadėjo nutarti, ar skirti man dar ir stipendiją, ir nustatyti, kokio dydžio ji turėtų būti.

Būdamas lietuvis, pamaniau, kad geriau žvirblis rankoj, negu erelis lan-koj. Išsirinkau Yale'io universitetą.

Kai nuvykau prašyti vizos į JAV konsulatą Štutgarte su laišku iš Yale'io universiteto, vicekonsulas nustebęs jį perskaitė ir pasakė: „Ar suvoki, jau nuoli, kad esi priimtas į geriausią Amerikos universitetą? Labai daug amerikiečių norėtų būti tavo vietoje.“

Tai buvo didelė sėkmė, lėmusi visą tolesnį mano gyvenimą. Prestižiniame universitete ne tik gali įgyti labai gerą išsilavinimą. Amerikoje tai svarbu ir socialinio statuso požiūriu, atsiranda galimybės užmegzti įvairių naudingų pažinčių. Vėliau ir savo vaikus leidau mokytis į prestižines mokyklas, negailėdamas išlaidų jų išsilavinimui.

Dažnai svarstydavau, kodėl man turbūt vieninteliui iš tūkstančių lietuvių karo pabėgėlių taip pasisekė. Peršasi gana paprastas paaiškinimas: atrodo, man pirmajam į galvą šovė sumanymas kreiptis į JAV universitetus, be to, pačius garsiausius. Ėjo tik 1946-ieji, nemažai žmonių dar nebuvo visai pradėję vilties grįžti į tėvynę, o apie galimybę kreiptis į JAV universitetus iš viso niekas nežinojo ir net negalvojo. Kitų tautų karo pabėgėliai, gyvenę Vokietijos stovyklose, turbūt taip pat nieko nebuvo apie tai girdėję. Aš tikriausiai vienas pirmųjų pasibeldžiau į JAV universitetų duris. Ir jos man svingingai atsivėrė, nes karo pabėgėlis iš Rytų Europos ten dar buvo didžiulė naujovė ir todėl neatsisakyta filantropijos – apmokėti mano studijas. Tapau gyva iliustracija amerikietiškos tiesos, kad svarbu laiku atsidurti reikiamoje vietoje.

Laišką iš Yale'io universiteto gavau 1946-ųjų lapričio mėnesį. Mano Vilniaus universiteto diplomas, nors formaliai man ir nesuteikė ekonomikos magistro laipsnio, leido iš karto, aplenkiant magistrantūrą, siekti daktaro laipsnio. Studijos turėjo prasidėti 1947-ųjų rugsėjo mėnesį ir trukti ketverius metus.

Tereikėjo sulaukti JAV vizos ir jau galėtume krautis lagaminus. Šiaip Amerika buvo numachiusi kvotas, kiek žmonių ir iš kokių šalių per metus

gali įsileisti, bet man, turinčiam iškvietai studijuoti, nekilo jokių problemų – vicekonsulas paaiškino, kad greitai mes gausime vizas.

Kalėdas atšventėme su draugais Niurtingene. Jau gyvenome kelionės nuotaikomis. Iš mūsų kompanijos buvome pirmieji, išvykstantys gyventi į JAV. Tačiau niekas mums nepriekaištavo, niekas ir nepavydėjo. Ir Julijo-

Niurtingeno stotyje išleidžiant mus į skirstomąją stovyklą Štutgarte pakeliui į Ameriką 1947 m. sausio mėn.

nas Būtėnas, ir profesoriai Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, ir kiti mūsų draugai nuoširdžiai džiaugėsi, kad man pavyko pakliūti į Yale'io universitetą. Tik buvo graudu, kad greitai paliksime Europą, per tūkstančius kilometrų nutolsime nuo tėvynės, išsiskirsime su Vokietijoje pasiliekančiais giminėmis ir draugais. Guodžiau save mintimi, kad jeigu Lietuva kada nors vėl taps nepriklausoma, galėsiu grįžti į savą kraštą ir, jį atkuriant, bus labai naudingas Yale'io universitete mano įgytas išsilavinimas. Tačiau kartu mus slėgė ir visiškos nežinios pojūtis. Iš karto po Kalėdų ateina laiškas iš JAV konsulato: vizos mums jau išduotos. Pranešama, kad turime atvykti į Štutgartą ir apsistoti skirstomojoje stovykloje. Ten reikės gyventi, kol ateis mūsų eilė sėsti į Amerikon karo pabėgėlius gabenantį laivą.

Sudie, Europa!

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Laivo laukėme maždaug mėnesį. Sausio pabaigoje mums buvo pranešta, kad turime važiuoti į Brėmeną ir iš ten išplaukti į Ameriką. Graudus atsisveikinimas su Viktorija ir jos šeima. Prieš sėsdami į autobusus, vežančius mus į Brėmeną, turime pereiti muitinės kontrolę. Amerikiečių pareigūnai rausiasi lagaminuose, tikrina, ar neketiname įvežti į JAV ir ko nors nelegalaus. Įtariamą jiems kelia net ir lietuviškos knygos, užrašai. Išsigąstu, kad nepaimtų mano dienoraščio, kuriame nuo Jūratės gimimo užrašinėju savo slapčiausias mintis ir išgyvenimus. Būtų labai nemalonu, jei kas svetimas imtų skaityti šiuos užrašus. Atiduodu juos Viktorijai, sakydama: „Pasaugok, kol pati atvyksi į Ameriką, arba sudegink.“ Bet, žiūriu, mus patikrinęs pareigūnas pasitraukė kiek atokiau ir nusigrėžęs su kažkuo kalbasi. Viktorija stovi visai netoli. Ji slapčia kyštelį man dienoraštį. Taip išsaugojau anų dienų atminimą ir tų užrašų ištraukos dabar atsidūrė šioje Juozo prisiminimų knygoje.

Brėmene buvo labai šalta. Persišaldėme abi su Jūrate. Susirgome taip smarkiai, kad net teko praleisti laivą, kuriame mums jau buvo skirta vieta. Tačiau didelės bėdos nenutiko, nes greitai atsistojome ant kojų ir mus be eilės įsodino į antrąjį laivą, po kelių dienų plaukiantį pavymui.

1947-ųjų vasario 2 dieną Brėmerhafeno uoste sėdome į JAV laivą „Erny Pyle“, taip pavadintą vieno kare žuvusio amerikiečių žurnalisto garbei. Mums atrodė, kad tai didžiulis aukštos klasės jūrų laivinis, bet iš tikrųjų plaukėme gana mažu 12 tūkstančių tonų talpos karinio transporto keltu. Juo anksčiau būdavo plukdomi iš Amerikos į Europą kariniai desantai. Dabar šiuo laivu į Naująjį pasaulį keliavo didžiulis būrys – apie porą tūkstančių – karo pabėgėlių, daugiausia žydų. Šios tautybės asmenys sudarė turbūt 90 proc. keleivių. Mat jie, kaip ypač nukentėję nuo nacių režimo, pirmiausia buvo įleidžiami į JAV. Jų padėtį lengvino ir tai, kad jais ėmė labai rūpintis žydų organizacijos, turinčios milžiniškas finansines galimybes.

Nors lietuvių emigracija į Ameriką tuo metu dar buvo labai negausi, vis dėlto kartu su mumis plaukė apie dvidešimt lietuvių.

Apėmė dvejopas jausmas. Džiaugiausi, kad baigėsi laukimo, gyvenimo be aiškaus tikslo laikotarpis. Amerika kažkur dar toli, už begalinio aukš-

tyn žemyn mus mėtančio vandenyno, bet širdis plakė stipriau jaučiant, kad plaukiame link tos, kaip mums atrodė, laisvės ir neribotų galimybių šalies. Tiesa, mes vykome vien turėdami Yale'io universiteto kvietimą Juozui studijuoti doktorantūroje. Tačiau tos studijos prasidėsiančios tik rudenį, o mūsų kišenėse švilpauja vėjai – nė dolerio. Nėra ir jokio žmogaus, kuris galėtų

mums bent pradžioje padėti. Tačiau tikėjau, kad Juozas ką nors sugalvos, mes kaip nors įsikursime ir išgyvensime pusmetį, kol jis pradės mokytis ir ims gauti stipendiją.

Vis dėlto slėgė ir kartus praradimo jausmas. Ėmė iš atminties kilti Lietuvos vaizdai, mieli gyvenimo tėvynėje prisiminimai. Suvokiau, kad reikia išvykti iš karo nuniokotos Vokietijos, bet kartu buvo labai graudu žvelgti į pamažu tostančius Europos krantus. Ar kada nors vėl juos išvysiu? Stebėjau, kaip vis didesnis vandens plotas atskiria mūsų laivą nuo Brėmerhafeno uosto krantinės, ir graudulio kamuolys taip užspaudė krūtinę, kad pradėjau raudoti.

„Ko verki? Juk mūsų laukia gražus gyvenimas“, – puolė mane guosti Juozas.

„Niekada daugiau nepamatysiu mūsų Europos! Net po Vokietiją nespėjau pavažinėti nors tiek kiek tu, nes visą laiką su vaiku namie sėdėjau!“ – kūkčiodama atsakiau jam.

„Alyte, – ramiu balsu atsakė Juozas, – aš tau dabar prisiekiu: mes tikrai dar atvyksime į Europą ir aplankysime visas gražiausias jos vietas.“

Tada juo nepatikėjau, bet vis viena pasidarė lengviau, kad jis taip stengiasi mane guosti.

Ilgam pasiduoti nostalgijos jausmui nebuvo galima. Žemyn aukštyn per bangas monotoniškai sūpuojantis laivas greitai sukėlė man stiprią jūros ligą.

Pirmąsias dvi dienas kelionė klostėsi visai smagiai. Tiesa, moteris ir vaikus atskyrė nuo vyrų, mums buvo skirtas geresnis denis, patogesnės kajutės. Tik nakvynei gavau nekokią vietą – pačioje palubėje. Naktimis labai bijojau, kad užmigusi galiu su Jūrate iškristi iš to sūpynėmis virstančio gulto. Snausdavau stipriai apsikabinusi mergaitę ir įtempusi raumenis, kad tik nenulėkčiau žemyn. Žinoma, poilsio iš tokio miego buvo nedaug.

Užtat maistas laive buvo puikus. Mes, moterys su vaikais, valgėme atskirame valgomajame. Stalai užtiesti baltomis staltiesėmis, aptarnauja mandagūs padavėjai. Vyrų plaukė daug prastesnėmis sąlygomis. Jie atsidūrė apatiname denyje, vienoje bendroje patalpoje. Kaip pasakojo Juozas, ten buvo pašėlusiai tvanku. Valgydavo vyrai taip pat kitur, savitarnos valgykloje, kur su padėklais išsirikiuodavo ilga eile. Mudu su Juozu susitikdavome tik bendrajame denyje. Vis dėlto toks atskyrimas buvo būtinas. Kitu atveju moterims su vaikais būtų tekę stumdytis drauge su vyrais, tarp kurių pasitaikydavę ir gana triukšmingi, per naktis kortuojančiai ar net girtuokliaujančiai.

Trečią kelionės dieną plaukiant per Lamanšo sąsiaurį sustiprėjo bangavimas ir aš iš karto pasijutau blogai. Jūros liga susirgo ir daugelis kitų moterų. Vis mažiau jų ateidavo į valgyklą ir vis daugiau gulinėjo denio kampuose ar pasienyje. Mano padėtį sunkino tai, kad buvau viena su maža mergaite ant rankų, o pykino taip, kad net žaliavo akyse. Nepajėgiau prižiūrėti dukters, bet Juozas mums niekuo padėti negalėjo.

Tuo tarpu keturmetė Jūratė nė kiek nepasidavė jūros ligai ir krykštaudama lakstė po denį. Supimas jai net patiko ir ji mėgdavo krypuoti laivui į taktą. O mane nuo tokio vaizdo tik dar labiau pykindavo. Atėjus pusryčių, pietų ar vakarienės metui, nuskambėdavo gongas, kviečiantis eiti į valgyklą. Aš nė žiūrėti negalėjau į maistą, bet mano dukrelė tuoj pat imdavo tampyti mane už rankovės, kviesdama: „Mama, eime valgyti.“ Negalėdavau pakelti net maisto kvapo, jau einant linguojančiais koridoriais valgyklos link mane suriesdavo toks vėmimo priepuolis, kad skubiai turėdavau bėgti į tualetą, nors skrandis ir būdavo visai tuščias, tik žalsvos sultys. Tad vis tekdavo prašyti kokios nors moters nusivesti Jūratę pavalgyti.

Mano jūros ligos vargai tęsėsi kelias dienas. Kiek geriau jausdavausi tik būdama atvirame denyje, gaivinama vėjo gūsių. Plaukėme per stiprių audrų zoną. Bangos buvo milžiniškos, laivas ilgai ropšdavosi aukštyn, o paskui, atrodydavo, smenga į vandenyno bedugnę. Tačiau man buvo taip bloga, kad vis viena nusvirduliuodavau į atvirą denį ir stovėdavau įsikibusi į kokį stulpą, vis apteškiama vandens purslų.

Sykį, kai vanduo sulig kiekviena banga vis apliedavo denį, jūrininkai ėmė mane tiesiog jėga vesti į laivo vidaus patalpas, sakydami, kad stovėti atvirame denyje labai pavojinga. Maldavau juos leisti man dar nors valandėlę pakvėpuoti grynu oru. Juozas buvo šalia ir jis galiausiai įkalbėjo mane nusileisti į kajutę.

Kartą mums visiems būnant bendrajame denyje laivas staigiai kryptelėjo į šoną. Jūratė kaip koks kamuoliukas nuskriejo deniu. Juozas vėliau pasakojo, kad, jam nespėjus nė aiktelėti, aš it tigrė šokau gaudyti dukros. Spėjau ją sučiupti ir vaikas nesusižeidė, bet pati smarkiai pargriuvau. Susižalojau koją. Iš nubrozdintų vietų sunkėsi kraujas. Mane nuvedė pas medicinos seserį, labai geranorišką moterį, nuoširdžiai globojusią mus su Jūrate. Ji tvarsto man koją, o aš verkiu. Klausia, ar labai skauda. Ne, sakau, tik gaila su-

draskytų geriausių kojinių. Ji tik nusijuokė ir puolė mane guosti: „Neverk, Amerikoje nusipirksi daug geresnes.“

Visai nusilpau ir net nepajėgiau išeiti į atvirą denį. Negalėjau matytis su Juozu. Mumis rūpinosi toji geraširdė medicinos sesuo: atnešdavo vaistų, bet juos išvemdavau anksčiau, negu jie spėdavo pakliūti į skrandį, siūlydavo bū-

Laive „Erny Pyle“ – pakeliui į Ameriką – Jūratė šoka su lietuviuku. 1947 m. vasario mėn.

tinai išgerti arbatos, sukramtyti kokį sausainį. Gal tai kiek ir padėjo. Svarbiausia, vandenyno bangavimas ėmė rimti ir aš pasijutau geriau. Pasiėkusi pusiaukelę, jūros liga atstojo.

Aš kelionę jūra ištvėriau gana lengvai. Tik laivui įplaukus į audrų zoną ėmė pykinti, bet kokį sykį išsivėmęs vėl pasijutau geriau. Tiesa, kurį laiką būdavo sunku užmigti. Mat man teko prasčiausias gultas – pačiame laivo pirmagalėje. Tai buvo spyruokliuojantis hamakas. Kai kilus audrai laivo priekis, pagautas bangos, staigiai šaudavo aukštyn, mane priplodavo prie gulto, o kai nerdavo žemyn – pakibdavau palubėj, o paskui akmeniu krisdavau į guolį. Per stiprų bangavimą tai trukdavo kiaurą naktį. Bet pamažu apsipratau ir nerimavau tik dėl labai sunkiai jūros liga sergančios Aleksandros. Iki šiol ją labai sunku įkalbėti net įlipti į laivą.

Gulėdamas hamake tvankiame denyje ir negalėdamas užmigti sukau galvą, kaip gauti pinigų bent jau pirmosioms gyvenimo Amerikoje savaitėms. Turbūt sunku patikėti, bet kišenėje neturėjau nė dolerio. Bilietus mums nupirko JAV nacionalinė katalikų paramos organizacija – kelionė mūsų trijų asmenų šeimai kainavo 660 dolerių. Tačiau tai buvo tik paskola – turėjau pasirašyti įsipareigojimą ją grąžinti per vienus metus. Tuo metu man atrodė, kad 660 dolerių – baisi suma. Vartydamasis hamake, vis galvodavau, kiek reikia uždirbti per mėnesį, kad galėtum pragyventi ir įstengtum grąžinti tokią krūvą pinigų. Pasirašydamas vekselį, nesusilaikiau nepasakęs Nacionalinės katalikų paramos organizacijos atstovui, kad jie per daug dideli optimistai, jeigu mano, kad tik atvažiavęs į JAV emigrantas gali sutaupyti per metus daugiau kaip pusę tūkstančio dolerių. Bet jis mane nuramino: „Jei nesugebėsit su mumis atsiskaityti, nieko baisaus, palauksime ilgiau.“ Iš tikrųjų daug kas ir visai negražindavo jiems šios skolos. Tai buvo labiau moralinis įsipareigojimas Amerikoje atsistojus ant kojų kompensuoti gautą pagalbą, kad tie pinigai galėtų būti skirti kitiems paremti. Tačiau mane, įpratęs Lietuvoje gyventi be skolų, pasirašytas vekselis šiek tiek slėgė.

Pastebėjau, kad tuo pačiu laivu plaukiantys žydai materialiniu požiūriu nepalyginti geriau apsirūpinę gyvenimui JAV negu aš ar kitų tautybių žmonės. Jautėsi, kad juos stipriai remia jų organizacijos. Vakaraus jie vaikštinėdavo įsispyrę į patogias šlepetes, įsisupę į šilkinis chalatus, eidami miegoti apšildydavo ryškių spalvų pižamas, o kitų tautybių keleiviai daugiausia vežėsi vieną apatinių pakaitą. Žydai turėjo ir dolerių. Jie dienų dienomis lošdavo kortomis iš pinigų. Kartais, neturėdamas ką veikti, stebėdavau jų lošimus.

Kai audros pradėjo smarkiai supti mūsų laivą, jūros liga vieną po kito pakirto susidariusias kortuotojų grupes. Tačiau sveikieji persigrupuodavo ir tęsdavo žaidimą. Sykį, kai iš vienos grupės teliko trys lošėjai, manęs stovinio šalia paklausė, ar moku žaisti bridžą. Sakau, moku, tik pinigų neturiu. „Nieko, mes už tave uždėsime, pabūk bent partneriu, kad lošti galėtume.“ Tokiomis sąlygomis mielai prisėdau. Ir išlošiau 10 dolerių! Taip pavyko išlipti į Amerikos krantą jau nevisiškai tuščia kišene – joje buvo iš žydų išlošta dešimtinė.

Susidraugavome su keliolika lietuvių, plaukusių laivu. Jau būnant netoli Amerikos žemyno atėjo Vasario 16-oji. Nutarėme surengti Nepriklausomybės dienos minėjimą. Į mūsų iškilmes sutiko atvykti laivo kapitonas. Kartu plaukęs katalikų kunigas laikė mišias, mes pasakėme kalbas, kad mūsų tautai pakaks ryžto atkurti savo valstybę, moterys padeklamavo patriotinių eilėraščių, sugiedojome Lietuvos himną. Žinoma, paskui susėdome prie stalo ir, kaip pasirodė, pavyko suruošti neblogas vaišes, pasivaikšinant ir alkoholiu. Kaip įsitikinau gyvendamas Amerikoje, Vasario 16-osios šventė tapo išeivijos lietuvių vienijančiu simboliu. Nuo to karto, kai Lietuvos nepriklausomybės dieną minėjome dar laive, nebuvo metų, kad nesusiburtume tą dieną draugėn su kitais lietuviais švęsti Nepriklausomybės, kad ir kokiame pasaulio krašte tuo metu būtume atsidūrę.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Atšventus Vasario 16-ąją, kitą rytą pranešė, kad daugiau kaip dvi savaites trukusi mūsų kelionė baigiasi – esą jau tos pačios dienos vėl vakarą priplauksime Amerikos pakrantę, tik nakvosime dar laive. Kapitono padėjėjas per garsiakalbį ragino peržiūrėti savo lagaminus ir patikrinti, ar ten nėra kokių nereikalingų skudurų. „Amerikoje visko yra per akis, nusipirksite naujų drabužių, ir daug geresnių, negu turite. Dabar geriausia proga atsikratyti visokio šlamšto ir išmesti jį į jūrą“, – aiškino jis.

Ir mes peržiūrėjome savo turtą. Juozas sako, kad beveik viską būtų galima sviesti per bortą. Bet bijau. Iš kur gausime pinigų naujiems drabužiams nusipirkti? Vis dėlto kai ką sutikau išmesti į jūrą. Supratau, kad antai iš paklodžių pasiūtų kelnų ar sijonų Amerikoje jau nedėvėsi. Bet, kaip man

atrodė, turėjau ir visai neprastos aprangos. Labai patiko dar Lietuvoje po Jūratės gimimo Juozo dovanoti auliniai batai, kuriuos tausodama nebuvau nunešiojusi ir per ketverius metus. Tik kai jais avėdama ėmiau vaikštinėti Amerikoje, mane iš karto atpažindavo, kad esu emigrantė. Mat jie jau seniai buvo išėję iš mados. Kelerius metus ten niekas su tokiais batais gatvėje nepa-

Lietuviai pakeliui į Ameriką 1947 m. vasario mėn. Mes pirmi iš kairės, Jūratė viduryje

sirodydavo. Tačiau prabėgo keli dešimtmečiai ir staiga matau: Niujorko gatvėmis vaikšto madingas jaunimas, avėdamas, sakyčiau, iš kokios komodos ištrauktus mano senuosius aulinius batus. Mada tik apsuko ratą ir sugrįžo.

Lėtai slinko vasario 17 diena. Apie vidurnaktį mūsų laivas staiga sustojo. Išbėgau iš kajutės pasižiūrėti, kas atsitiko. Išlipu ant denio ir aihtelėjau. Priešais matau gausybės šviesų nutviekstą pakrantę. Tai Niujorkas.

Ant denio pasirodo ir Juozas. Apsikabinę žiūrime į Amerikos šviesas. Sakau: iš čia mums turbūt nereikės niekur bėgti. Gal pagaliau galėsime pradėti normaliai gyventi ir kurti gražesnę ateitį.

Laivas tą naktį prie krantinės nesišvartavo. Mums paaiškino, kad turėsime laukti ryto, o tuomet pereisime imigracijos kontrolę. Aišku, kur jau ten tokią naktį užmigs. Nekantriai lūkuriavau ryto, kuris žadėjo naujo gyvenimo pradžią. Tik prašvitus vėl išėjau ant denio. O ten jau grūdasi minia – visi nori pamatyti už kokio kilometro dunksantį Niujorką, kiek atokiau nuo pakrantės į dangų išsišovusius tik kino žurnaluose regėtus jo dangoraižių bokštus. Žmonės taip grūdosi į miesto pusę atgręžtame laivo šone, kad kapitonas per garsiakalbį net ėmė prašyti pasitraukti atokiau nuo borto, nes kyla pavojus, kad galime apsiversti. Tik niekas jo neklausė. Net stiebėsi ant pirštų galų, kad pro minios galvas pamatytų Niujorko krantus.

Laivas prisišvartuoja prie krantinės. Ir štai pasirodo imigracijos tarnybos pareigūnai. Prašo, kad mes visi tvarkingai po vieną sustotume į eilę. Bet kur tau! Grūdasi, kas stipresnis, kad tik pakliūtų kaip nors arčiau išėjimo. Ypač kenčia vaikai. Niekas nekrepia į juos dėmesio, suspaudžia, kad jiems net kvėpuoti sunku, nors ir iškeltiems ant rankų. Aplinkui girdėti vien jų verksmai.

Per tą spūstį kažkas, prispaudęs pečiais, nutraukia Jūratės skudurinei lėlei galvą. Koks kyla verksmas! Mergaitė graudžiai rauda, o man minioje nėra kaip net ją raminti, nors prisimenu, kad būtent šiandien, kai mes atvykome į Ameriką, – 1947 metų vasario 18-ąją – jos gimimo diena. Šiaip taip priglaudusi Jūratę prie krūtinės guodžiu, kad tuoj nupirksim jai kitą lėlę, daug gražesnę, didesnę. Sakau, išmeskim šią, tokia be galvos ji jau netinka Amerikai. Mergaitė pamažu nusiramina, bet ir begalvės lėlės išmesti nenori. Tai buvo jos gyvenimo dalis – su šia skudurinuke ji ir guldavo, ir keldavo. Pagaliau pasiduoda mano įkalbinėjimams ir, iškėlus rankas virš laivo borto, paleidžia lėlę. Šioji krenta į vandenį, mergaitei skruostais vėl ritasi ašaros ir net aš graudulingai stebiu, kaip mūsų begalvė skudurinukė sūpuojasi ant bangų drumzlinuose Niujorko pakrantės vandenyse.

Daugybę kartų susirangiusi, susipynusi eilė slinko labai pamažu. Kantriai kentėjome. Pagaliau imigracijos pareigūnas imasi mūsų. Kažko klausinėja. Juozas atsako jam angliškai. Taukšteli antspaudą į mūsų lietuviškus pasus su neterminuotomis JAV vizomis: „Okay, good luck!“

Ir štai mano kojos paliečia Amerikos žemę.

Amerikos pažinimas

Minios pasitinkančiųjų. Dauguma iš laivo išlipusių keliauninkų čia pat prie trapo puola giminaičiams į glėbį. Mes nešini savo dviem lagaminais stabtelėjam, galvodami, kur eiti toliau. Ir tuomet pastebime vyrą ir moterį su lietuvišku užrašu rankose: „Sveiki atvykę, lietuviai!“ Pasirodo, mūsų pasitikti atėjo Lietuvos konsulas Niujorke ponas Simutis ir JAV lietuvių moterų organizacijai atstovaujanti ponia Valatkienė. Iš UNRA sužinoję, kad atvyksta grupelė lietuvių, jie atvažiavo į uostą. Mus, atsidūrusius visiškai nepažįstamoje žemėje ir net nežinančius, kur eiti išlipus iš laivo, labai sujaudino toks dėmesys. Jie ir ėmė patarinėti, ką pirmiausia reikėtų daryti, kaip ieškoti buto. Šie žmonės mielai padėjo mums ir vėliau, kol dar nebuvo spėję apsiprasti Amerikoje.

Konsulas Simutis papasakojo, kad apie mane teiravosi žinomas katalikiškos pakraipos JAV lietuvių žurnalistas ponas Laučka, kurį laiką buvęs vienu laikraščio „Darbininkas“ redaktorių, o tuo metu bendradarbiavęs su „Amerikos balso“ radijo stotimi. Bet didžiausia maloni staigmena man buvo žinia, kad ką tik į Niujorką atvyko ir mano senas draugas profesorius Pranas Padalis-Padalskis. Kalbėdamiesi su konsulu Simučiu bei ponia Valatkienė išgirstame, kad į uostą mūsų pasitikti atvyko ir JAV nacionalinės katalikų paramos organizacijos atstovai. Jie mums įteikė keliolika dolerių ir nurodė adresą, kur nuvykę būsime prieglausti pirmosiomis gyvenimo Niujorke dienomis. Beje, kartu su mumis laivu atplaukusiais kitais lietuviais rūpintis nereikėjo, nes juos pasitiko giminės.

Buvo žiema, Niujorko gatvių kelkraščiuose matyti sniego. Mus konsulas Simutis palydėjo iki taksi ir jau vieni nuvažiavome į Nacionalinės katalikų paramos organizacijos prieglaudos namus, įrengtus apleistuose daugiaaukščio namo butuose. Duryš sunkiai užsidaro, langinės su didžiausiais

plyšiais, švilpauja vėjai. Bet guodėmės, kad čia tik laikina buveinė, savotiškas pereinamasis kiemas, kol rasime, kur įsikurti.

Kai važiavome taksi, vairuotojas pasiteiravo, iš kur mes atvykę. Paskėmė, kad esame karo pabėgėliai iš Lietuvos. Tokios šalies jis nebuvo girdėjęs, bet itin nustebo sužinojęs, kad Amerikoje neturime giminių ir nežinome nei kur gyvensime, nei kaip užsidirbsime lėšų pragyvenimui. Jis net pasipurtė ir kelis sykius pakartojo: „Na, ir vaikinai, na, ir vaikinai!“ O mes, kad ir nežinodami, kokia bus mūsų ateitis, džiaugėmės vien tuo, jog esame laisvame, nesugriautame krašte.

Kitą dieną, pats mus susiradęs, į mūsų prieglaudą atėjo Pranas Padalis-Padalskis. Apsidžiaugėme, apsikabinome, įsikalbėjome. Paskui jis mus pakvietė pavakarieniauti drauge su ponu Laučka.

Pirmąją dieną, kai atvažiavome į Niujorką, niekur nekėlėme kojos iš prieglaudos. Tad tik antrąją vakarą pagaliau šiek tiek pasižvalgėme po miestą. Net ir nedaug pamačius pro taksi langą, Niujorkas stulbino savo dydžiu, pastatų grandioziškumu. Nustebino ir restoranai, kuriame vakarieniavome. Jis buvo įrengtas milžiniškame viešbutyje – tokios didelės salės, kur vienu metu valgytų gal keli šimtai žmonių, mums nebuvo tekę regėti nei Lietuvoje, nei Vokietijoje. Iš karto pajutau, kad atsidūriau šalyje, kurioje visai kiti masteliai.

Ponas Laučka, sužinojęs, kad mano mokslai Yale'io universitete prasižėdė tik po pusmečio, pasisiūlė paieškoti, kur galėtume tą laiką pagyventi. Jis mus rekomendavo senosios emigracijos kartos lietuviui ponui Diržiui, kuris buvo gana didelės siuvyklos savininkas, turintis namą Kvynse.

Jau po poros dienų persikėlėme gyventi pas Diržius. Jie mums skyrė vieną kambariuką ir neėmė jokio nuomos mokesčio. Tik ten gyventi nebuvo labai lengva. Tuose namuose tvyrojo psichologinė įtampa, nes ponas Diržys turėjo artimą draugę ir net ne visada grįždavo nakvoti pas ponią Diržienę. Šioji žinojo savo vyro dingimo priežastį ir tai jai labai gadindavo nuotaiką. Mūsų bendravimą kiek sunkino ir ponios Diržienės įsivaizdavimas, kad ji yra tikra amerikė ir jau vien todėl daug pranašesnė už visokius emigrantus. Iš tiesų Amerikoje ji gyveno jau daug metų, bet angliškai tebekalbėjo su baisiu akcentu, o jos žodynas buvo labai skurdus, nes visą laiką palaikė ryšius beveik vien su lietuviais. Tačiau tai jai netrukdė kone kas antrą žodį sakinyje pasakyti angliškai, o aš, žinoma, turėjau pagarbiai

klaustyti jos kalbą ir jokių būdu neparodyti, kad jau atvykdamas į Ameriką buvau geriau už ją išmokęs anglų kalbą.

Iš viso tarp mūsų, persikėlusius į Ameriką po karo, ir senosios lietuvių emigrantų kartos ilgainiui ėmė tvyroti tam tikra įtampa. Į JAV mums persikelti padėjo šioje šalyje seniai gyvenantys tautiečiai, dažniausiai bent iš pradžių pas juos ir apsistodavome, ir pirmuosius darbus neretai jie parūpindavo. Turėjome už tai jiems jausti dėkingumą. Vis dėlto senosios kartos emigrantai bendraudavo su naujai atvykusiais lietuviais lyg ir iš aukšto. Nors tarp jų buvo labai nedaug iš tiesų pasiturinčių žmonių, mus jie laikė „žaliaragiais“ – visiškais skurdžiais, atsikėlusiais į Ameriką per jų malonę. Net ir aš pirmaisiais gyvenimo JAV metais kartais tai pajusdavau.

Tokia senųjų emigrantų laikysena skaudžiai žeidė iš Vokietijos atvykstančius lietuvių, tarp kurių buvo nemažai išsilavinusių, tėvynėje inteligentijos darbus dirbusių žmonių, bet čia, Amerikoje, priverstų tapti juodadarbiais. (Tiesa, dalis jaunesnių pokario išeivių, išmokę anglų kalbą, sugebėjo grįžti į ankstesniąją profesinę veiklą ir dirbo gydytojais, inžinieriais, net teisininkais, tačiau tai jiems pavyko pasiekti tik po gana ilgo laiko.) Toks iš pradžių neišvengiamas socialinis nuosmukis jau pats savaime žmonėms kėlė rimtų psichologinių problemų. Pajutę dar tam tikrą senosios emigrantų kartos panieką, jie nedelsiant atsakydavo tuo pačiu. Tai naujai atvykusius pastūmėjo bendrauti daugiausia tarp savęs, jie ėmė kurti atskiras lietuvių organizacijas, muzikos, vaidybos, meno kolektyvus, kultūros židinius. Bijau, kad šiais laikais panaši įtampa kartais jaučiama tarp mūsų ir dabartinių emigrantų iš Lietuvos.

Iš pradžių visas mūsų su Aleksandra gyvenimas sukosi vien JAV lietuvių bendruomenėje. Mums vos atvykus, pirmąją sekmadienį Greitneke, Long Ailande, buvo švenčiama Vasario 16-oji. Kvynso lietuvių parapijos klebonas prelatas Balkūnas, išgirdęs, kad į Niujorką ką tik atsikėlė tautiečių visuomeniniame gyvenime Vokietijoje reiškėsis Juozas Kazickas, pakvietė mane nuvykti drauge su juo ir pasakyti minėjime kalbą apie dabartinę Lietuvos padėtį, karo pabėgėlių gyvenimą.

Netiršindamas spalvų, papasakojau apie 1940–1941 metų sovietinį terorą ir pareiškiau manąs, kad dabar, po karo, atėję dar sunkesni laikai. Neslėpiau savo liūdnos prognozės, jog Lietuva šį kartą okupuota ilgam laikui. Auditorija manęs klausėsi atidžiai, baigus kalbėti, draugiškai paplojo.

Tačiau kai po mano kalbos į tribūną išėjo prelatas Balkūnas ir ėmė labai piktai pulti komunistus, vadindamas juos kraugeriais žudikais, pamačiau, kad dalį susirinkusiųjų tai smarkiai erzina. Salėje pasigirdo protesto šūkiai, švilpimas, trypimas kojomis. Nė neįsivaizdavau, kad tarp senosios lietuvių emigracijos buvo daug kairiųjų įsitikinimų žmonių, kai kurie jų net priklausė JAV komunistų partijai ir atvirai simpatizavo Sovietų Sąjungai.

Tai mane apstulbino. Maniau, kad senieji JAV lietuviai, kaip ir mes, komunistams jaučia tik neapykantą. Kai po Vasario 16-osios minėjimo prelatas Balkūnas automobiliu mane vežė namo, paklausiau jo, kaip Amerikoje gali būti tiek daug komunistinių įsitikinimų mūsų tautiečių. „Nesistebėk, visa ši šalis knibžda raudonųjų! – pasakė prelatas. – O lietuviai iš viso, žiūrėk, kas antras – bimbinkas.“ Pasidomėjau, kas tie bimbinkai. Tuomet iš prelato Balkūno išgirdau anksčiau man visiškai negirdėtų faktų apie lietuvių komunistų vadą Antaną Bimbą, apie tai, kad jie leidžia komunistinius laikraščius ir išsiųsę visai teisina Sovietų Sąjungą, net ir tai, kad Stalinas okupavo Lietuvą. Tačiau Vasario 16-ąją, pasirodo, švenčia net ir jie, raudonieji.

Tai buvo pirmasis mano susitikimas su JAV lietuviais. Ilgainiui tapau visur kviečiamu mūsų tautinės bendruomenės kalbų sakytuju, nes niekuomet nejausdavau auditorijos baimės ir be vargo galėdavau kalbėti net ir neturėdamas pasirašyto teksto. Itin daug teko 1947–1949 metais įvairių švenčių, minėjimų, sukačių progomis pavažinėti po JAV Rytų pakrantės lietuvių kolonijas, išsimėčiusias nuo Floridos iki Meino valstijos. Visur atvirai reikšdavau priešišumą komunistinei ideologijai, tačiau stengdavusi tai daryti ne keikdamas komunistus, o argumentuodamas faktais, įrodymais. Tad paprastai išvengdavau net ir bimbinkų užsipuolimų. Žinoma, labiau katalikiškos orientacijos auditorija sutikdavo mano kalbas nepalyginti palankiau, apipildavo klausimais apie Lietuvą, lietuvių gyvenimą karo pabėgėlių stovyklose.

Beje, katalikiškos orientacijos senoji lietuvių emigracija greitai drauge su mumis, naujai atvykusiais, įsitraukė į Lietuvos valstybės gynimo akcijas. Šių žmonių neatbaidė tai, kad ilgainiui naujoji emigrantų karta išgalėjo jų sukurtose organizacijose, taip pat įsteigė savas, tokias kaip Amerikos lietuvių bendruomenė (ALB) ir Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), perėmė ir labai sustiprino beveik visą lietuvišką spaudą. Net ir kai kurie gerokai suamerikonėję, jau Amerikoje gimę tautiečiai išgyveno stiprų patriotinį

pakilimą ir pradėjo dalyvauti lietuviškoje politinėje veikloje, ėmė remti ją finansiškai. Jie, kaip visateisiai JAV piliečiai, pasiremdami dar ir asmeninėmis pažintimis su politikais, pradėjo spausti Kongreso narius, senatorius, kad šie imtų daugiau domėtis Lietuvos padėtimi.

Man pasitaikydavo kalbėti ne tik lietuvių bendruomenės, bet ir tikrųjų amerikiečių auditorijoms. Paprastai už tokias paskaitas jau būdavo pasiūlomas ir užmokestis. Bene didžiausių ovacijų per visą savo gyvenimą sulaukiau Niu Heivene katalikiškos pakraipos organizacijos „Kolumbo kunigaikščiai“ vakare. Jos veikloje dalyvavo daug italų, iš kitų Europos kraštų kilusių amerikiečių, taip pat vienas kitas lietuvis. Niu Heivene buvo šios finansiškai stiprios organizacijos centras, užimantis didžiulį daugiaaukštį pastatą. „Kolumbo kunigaikščių“ atstovai pakvietė mane dalyvauti jų tradicinėse kasmet rengiamose rytinėse mišiose ir paskui per iškilmingus pusryčius perskaityti pranešimą. Tą kartą rimtai ruošiausi, juolab kalbėti teko angliškai. Pasakiau kalbą apie komunizmo pavojų Europai – rėmiausi Lietuvos pavyzdžiu, bet nevengiau metaforų, publicistinės retorikos. Kai baigus kalbėti visa salė atsistojo ir ilgai nesiliovė aplodismentai, aš kiek sumišęs dėkojau linksėdamas galva ir jaučiausi nepaprastai laimingas, kad čia, Amerikoje, esu išgirstas tikrųjų amerikiečių ir mano pasakojimas apie okupuotą tėvynę sulaukė tokios nuoširdžios atjautos.

Kūrimosi Amerikoje vargai

Ponas Diržys, mums apsigyvenus jo namuose, netrukus pasiūlė Aleksandrai padirbėti savo siuvelykloje. Mano žmonai teko mokytis sagų prisiuvimo amato. Iš pradžių uždarbis buvo labai menkas, nes jai mokėdavo ne už darbo valandas, bet pagal tai, kiek sagų ji prisiūdavo. Siuvelykloje dirbo daugiausia italės. Niekada gyvenime tokio darbo neragavusiai Aleksandrai būdavo labai sunku su jomis susipėti.

Aleksandra labai išvargdavo, bet kaip džiaugėsi, kai praėjus pirmajai savaitei gavo algą – dvidešimt dolerių! Net ir anais laikais Niujorke tai buvo visai menki pinigai. Vis dėlto mes, ką tik atvažiavę iš nuskurdusios Vokietijos, jautėmės tapę beveik turčiai. Žinoma, ši pirmoji Aleksandros alga žaibiškai ištirpo. Tačiau pamažu ji įgudo vis greičiau prisiūti sagas, kaip ir

United States of America

AFFIDAVIT OF IDENTITY

STATE OF New York }
COUNTY OF Westchester } S.S.

I, Kazickas, Juozas, Formerly known as _____
(Name) (Former Name, if any)

Residing at 4 Robins Crescent New Rochelle N.Y.
(Number and Street) (City or Town) (State or Country)

BEING DULY SWORN, DEPOSE AND SAY:

1. That I was born at Saratov Russia April 16th 1918
(City or Town) (State or Country) (Month) (Day) (Year)

2. That my wife is Alexandra Kazickas
(Relationship) (Name)

residing at 4 Robins Crescent New Rochelle N. Y.
(Number and Street) (City or Town) (State or Country)

and was born at Rokiskis Lithuania
(City or Town) (State or Country)

on June 17th 1920 Present Nationality Lithuanian
(Month) (Day) (Year) (Citizen)

That my mother Katherine Kazickas was born at Saratov
(Name) (City or Town)

Russia
(State or Country) And that my father, Michael Kasticas
(Name)

was born at Saratov Russia
(City or Town) (State or Country)

3. That I am employed as Vice President Export & Import
(Title) (Type of Business)

4. That I entered into country of present residence on February 18th 1947 (Month) (Year).

and have since resided at the following places:

From	To	Place
------	----	-------

Febr. 18. 1947 Sept. 1. 1947 New York, N.Y.

(Date)	(Date)	(Country and City)
Sep 1 1947	Nov 1 1951	New Haven, Conn

(Date)	(Date)	(Country and City)
06/01/1997	06/01/1997	NEW YORK, NY, USA

Nov. 1, 1951 present New Rochelle, N.Y.
(Date) (Date) (Country and City)

Vilties kelias

Top Left: Swiss Consulate Zurich
 VISA
 Suisse
 CONFEDERATION SUISSE
 Service de tourisme
 et d'affaires
 Utilisable dans le délai
 de 4x(6) mois
 Valable pour plusieurs entrées
 No. 1138
 New York, la DEC 26 1951
 Pour le Consulat général de Suisse
 2130 Bern
 Stamps: SVIZZERA, CONFEDERATION SUISSE, A 17 MAR 52, ZURICH, SCHWEIZ, E 19 JAN 52, KREUZLINGEN, 32 MAR 52, SCHWEIZ, 2130 Bern.

Top Right: Swiss Consulate Lugano
 VISA
 Suisse
 Consolato Generale d'Italia
 Lugano
 Visto: buono per un solo soggiorno
 in Italia e per un soggiorno di
 -60- giorni consecutivi entro
 la scadenza di due mesi dalla
 data del rilascio del visto.
 Lugano, li 21. JAN 1952
 Il Console Generale
 Ott. 57 E.C.
 Spetta Ono ex 15.
 100 31.30
 Stamp: PONTI S. LUIGI - 6 FEB 1952 - 3 ENTRATA.

Middle Left: Swiss Consulate Lugano
 VISA
 Suisse
 Consolato Generale d'Italia
 Lugano
 No. 78 del registro
 VISTO di Ingresso
 Rilasciato il 9 FEB 1952
 Valido fino al 4.4.1952
 Per un solo viaggio e soggiorno
 fino al 4.4.1952 in Italia
 Annotazioni:
 Stamp: CONSOLATO GENERALE, LUGANO, PONTI S. LUIGI, 23 FEB 1952, 4 USI.

Middle Right: Swiss Consulate Monaco
 VISA
 Suisse
 Consolato d'Italia
 MONACO PRINCIPATO
 N° 153 del Registro
 VISTO di Ingresso
 Rilasciato il 25 FEB 1952
 Valido fino al 5.4.1952
 Per un solo viaggio
 e soggiorno fino al 5.4.1952 in Italia
 Annotazioni:
 Stamp: CONSOLATO D'ITALIA, MONACO PRINCIPATO, PONTI S. LUIGI, 23 FEB 1952, 4 ENTRATA.

Bottom Left: Swiss Consulate Lugano
 VISA
 Suisse
 Consolato Generale d'Italia
 Lugano
 No. 78 del registro
 VISTO di Ingresso
 Rilasciato il 9 FEB 1952
 Valido fino al 4.4.1952
 Per un solo viaggio e soggiorno
 fino al 4.4.1952 in Italia
 Annotazioni:
 Stamp: CONSOLATO GENERALE, LUGANO, PONTI S. LUIGI, 23 FEB 1952, 4 USI.

Bottom Right: Swiss Consulate Monaco
 VISA
 Suisse
 Consolato d'Italia
 MONACO PRINCIPATO
 N° 153 del Registro
 VISTO di Ingresso
 Rilasciato il 25 FEB 1952
 Valido fino al 5.4.1952
 Per un solo viaggio
 e soggiorno fino al 5.4.1952 in Italia
 Annotazioni:
 Stamp: CONSOLATO D'ITALIA, MONACO PRINCIPATO, PONTI S. LUIGI, 23 FEB 1952, 4 ENTRATA.

Naujojo pasaulio malonės

italės, dar namie pasidarydavo siūlų ruošinių ir jos uždarbis gerokai išaugo. Tik jai reikėdavo kiaurą dieną tūnoti siuvykloje, o Jūratę prižiūrėdavo ponias Diržienė, kuri pati su ponu Diržiu nebuvo susilaukusi vaikų ir mūsų dukrai nešykštėjo nei meilės, nei švelnumo – dovanodavo žaislų ir net nupirkdavo drabužėlių.

Greitai ir aš gavau darbo. Ponas Laučka buvo Lietuvių Romos katalikų apdraudos bendrovės direktorių tarybos narys. Jis pasiūlė man padirbėti draudimo agentu. „Tu iškalbus, tuoj pat sugebi su visais užmegzti kalbą. Pamėgink, tau turėtų visai neblogai sektis“, – drąsino jis mane.

Šios draudimo bendrovės centrinė būstinė buvo įsikūrusi Pensilvanijos valstijoje, Vilksberyje. Sykį į Niujorką atvažiavo pats generalinis direktorius ponas Kvetkas. Dar jo seneliai buvo emigravę iš Lietuvos, bet jis, nors ir ne itin gerai, kalbėjo lietuviškai. Laučka mane jam pristatė ir po šio pokalbio gavau Kvetko pasiūlymą atvykti į Vilksberį dirbti jo vadovaujamoje bendrovėje.

Kitokio pasirinkimo nebuvo. Palikau Aleksandrą Niujorke siūti sagų ir išvykau laimės ieškoti į Pensilvaniją. Iki Vilksberio miestelio autobusu reikėdavo važiuoti daugiau kaip keturias valandas. Gyventi Niujorke ir važinėti ten dirbti buvo neįmanoma, tad šeimą aplankydavau tik savaitgaliais.

Vilksberyje išsinuomojau kambarį palėpėje iš ankstesnės kartos lietuvių emigranto spaustuvininko ir nedelsdamas ėmiausi darbo. Teko ieškoti bendrovei naujų klientų, žinoma, lietuvių, kurie sutiktų apdrausti savo gyvybę. Man buvo mokamas tam tikras procentas nuo sutartos draudimo sumos. Šiame versle svarbiausia sugebėti įtikinti žmogų, kad jo šeimai tikrai būtų naudinga, jeigu jis apsidraustų. Mano darbą sunkino tai, kad neturėjau automobilio, be to, visiškai nepažinojau aplink Vilksberį esančių Pensilvanijos miestelių, kuriuose nuo seno gyveno nemažai dar prieš Pirmąją pasaulinę karą emigravusių lietuvių.

Amerikos mastais Lietuvių Romos katalikų apdraudos bendrovė buvo labai smulki, bet vis dėlto joje buvo apsidraudę keliolika tūkstančių iš Lietuvos ankstesniais laikais išvykusių žmonių. Tik į mūsų tautiečius ji ir orientavosi, nors jos klientai galėjo būti ir kitų tautybių asmenys. Bet, aišku, tokioje tautinio pobūdžio bendrovėje tikrieji amerikiečiai nesidrausdavo. Vadinasi, nebuvo prasmės vaikščioti po miestelius be atrankos iš namo į namą. Reikėjo išsiaiškinti, kur gyvena lietuvių šeimos, ir užėiti tik pas juos. Tai nebuvo paprasta sužinoti. Mūsų bendrovė, be abejo, turėjo visų tiek

esamų, tiek ir buvusių klientų sąrašus. Susirašydavau šiuos žmones ir pasakui telefonų knygoje ieškodavau, ar kur nors tame pat miestelyje negyvena jų giminių, taip pat dairydavausi asmenų lietuviškos kilmės pavardėmis. Ne visuomet būdavo lengva atpažinti – dažnas tautietis labai suamerikonindavo savo vardą ir pavardę.

Jūratė su p. Diržiu, mūsų geradariu Amerikoje, 1947 m. gegužė

Po kurio laiko susigaudžiau, kad lietuvių adresus galiu sužinoti iš katalikų parapijų kunigų. Atvykęs į kokį miestelį, pirmiausia aplankydavau kleboną. Dažnai pasitaikydavo, kad jis būdavo lietuvis. Tuomet itin maloniai įsikalbėdavome apie Lietuvą, drauge papietaudavome ar pavakarieniaudavome. Galiausiai klebonas ne tik duodavo man lietuvių adresus, bet ir patardavo, pas kuriuos verta pirmiausia užėiti, kaip su jais kalbėtis.

Išsiaiškinti, kur gyvena lietuviai, būdavo tik darbo pradžia. Laukdavo sunkesnis uždavinys: kaip pradėti kalbą, kad žmogus iš karto neužtrenktų prieš nosį durų, kai tik jam pasakysi esąs draudimo agentas. Jei jau pavykdavo pakliūti vidun, reikėdavo, kad gali pasisiekti „užverbuoti“ naują klien-

tą. Mano galimybės labai išaugdavo, nes paprastai šeimnininkus pavykdavo sudominti pokalbiu vien užsiminus, kad esu neseniai atvykęs iš Lietuvos. Nereikėdavo net to sakyti specialiai. Manoji lietuvių kalba gerokai skyrėsi nuo senųjų JAV emigrantų tarsenos. Jų ausis iš karto pagaudavo šį skirtumą ir, dar kaip reikiant nepradėjus kalbos, jie pasiteiraudavo: „Iš kur atvykai,

Vilksberis, Pensilvanija, 1947 m. vasara

jaunuoli?“ Atsakydavau: iš Lietuvos. „Ei, moč, eikš, čia žmogus iš Lietuvos“, – imdavo šaukti pačią šeimnininkas. Tuo metu masinis emigravimas iš Vokietijos karo pabėgėlių stovyklų dar nebuvo prasidėjęs, tad mano persona akimoku sudomindavo senuosius lietuvių emigrantus. Dauguma jų buvo palikę Lietuvą dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai kurie jau net ir gimę Amerikoje, bet vis viena smalsavo, kas darosi dešimtmečiais savo akimis neregėtoje tėvynėje.

Pradėdavome kalbėtis apie karą, pasakodavau, kaip gyveno Lietuva pirmosios sovietų okupacijos metais, kas dėjosi mūsų tėvynėje kraštą užėmus vokiečiams. Sakytum, visai ir pamiršdavome reikalą, dėl kurio būdavau atėjęs. Bet galiausiai šeimnininkai pasidomėdavo, kaip aš atsidūriau Amerikoje ir ką čia veikiu. Tuomet ir ateidavo metas pasakoti, koks puikus dalykas

yra gyvybės draudimas ir kad apsidraudžiant galima garantuoti ramų artimųjų gyvenimą. Tuose miesteliuose buvo įsikūrę daugiausia angliakasiai, visą gyvenimą labai sunkiai dirbė, bet jokių turtų nesusikrovė. Tad būdavo nelengva įtikinti žmones, jog dėl šeimos ramybės verta aukoti keliolika dolerių. Tačiau man tai dažnai pavykdavo. Žiūrėk, su manimi pasikalbėję, apsidraudavo ir visiškai senukai, ir jaunesni žmonės. Pradėjau kaip tais laikais gana neblogai uždirbti: vieną mėnesį gavau apie porą šimtų dolerių, o kitą – jau ir tris šimtus. Bet mano ateičiai dar svarbiau buvo tai, kad įgijau didžiulę psichologinę bendravimo patirtį.

Nepaprastai tuo metu mums pravertė mano uždirbti pinigai. Suskaičiavęs pirmąjį uždarbį, nusprendžiau, kad nėra būtinybės Aleksandrai toliau Niujorke siūti sagas – šeima galės pragyventi vien iš mano atlyginimo. Jau 1947-ųjų balandžio mėnesį Aleksandra su Jūrate persikėlė pas mane į Vilksberį.

Iš pradžių gyvenome mano išsinuomotame palėpės kambaryje, o atėjusi vasara lyg tyčia pasitaikė labai karšta ir mes tiesiog dusome nuo tvankumos. Šiaip mums atrodė, kad gyvename labai gerai. Galėjome nusipirkti visokio maisto, drabužių, o kokių didesnių poreikių tuomet mes, vakarykščiai karo pabėgėliai, dar ne neturėjome.

Nusprendėme Jūrą leisti į vienuolių išlaikomą vaikų darželį, kad ji pradėtų bendrauti su bendraamžiais, apsiprastų naujoje aplinkoje, išmokytų anglų kalbą. Atsimenu, kaip ten nuvedėme mūsų vaiką pirmą kartą: ją gražiai pakalbino, mergaitė linksmi ėmė šokinėti. Tačiau kai Jūrą palikome prižiūrėti vienuolei, o patys apsisukę nuėjome, ji puolė į graudžias dūdas. Gaila vaiko, mažutė, dar tik penktus metus teeina, tačiau ką darysi – reikia ir ją pratinti pažinti Ameriką. Ir pamažu Jūrą apsiprato, greit išmoko ir laisvai angliškai čiauškti.

Vyko permainos ir mano darbe. Į galvą atėjo mintis, kad galėčiau pasitelkti į pagalbą ir vieną kitą tautietį. Pamažu jų vis daugiau atvykdavo iš Vokietijos ir ieškodavo darbo. Pakviečiau kartu su manimi draudimo agentu padirbėti vieną bendramokslį iš Vilniaus universiteto, kiek vėliau ir būsimąjį Lietuvos ambasadorių Vytautą Antaną Dambravą – jis itin gerai sukosi. Greit subūriau nedidukę draudimo agentų organizaciją, nors anksčiau lietuvių katalikų apdraudos bendrovė jų iš viso neturėjo. Aš buvau pirmasis priimtas tokiame darbe. Tai vasarai baigiantis mūsų buvo jau sep-

tyni. Tapau draudimo agentų vadovu. Jie man mokėdavo tam tikrą pajamų procentą. Ilgainiui lioviausi pats vaikščiojęs po namus ir rūpinausi tik adresais, paskirstydavau agentams teritorijas.

Likimo dovana – Yale'io universitetas

Artėjo rugsėjis ir man atėjo metas rengtis studijoms Yale'io universitete. Apdraudęs bendrovės direktorių taryba surengė posėdį, į kurį buvau pakviestas ir aš. Gavau pasiūlymą įsipareigoti po studijų Yale'io doktorantūroje grįžti dirbti į draudimo bendrovę, o šioji visus ketverius mokslų metus man kas mėnesį mokėtų dviejų šimtų dolerių stipendiją. Tokia anais laikais leidusi daugmaž normaliai pragyventi pinigų suma labai viliojo. Ilgai nesvarstydamas pasirašiau sutartį.

Tačiau atvažiavęs į Niu Heiveną ir pradėjęs mokslus Yale'yje ėmiau suvokti, kad baigęs tokio prestižinio universiteto doktorantūrą tikrai nenorėsiu vadovauti smulkiai draudimo agentų kontorai. Nuo pirmųjų dienų pasijutau atsidūręs visai kito lygio aplinkoje. Buvo akivaizdu, kad po studijų galėsiu siekti daug geresnės vietos, negu man galėtų pasiūlyti Lietuvių katalikų apdraudos bendrovė.

Lapkričio mėnesį Niujorke vyko bendrovės direktorių tarybos posėdis. Nuvykau ten ir pranešiau, kad negalėsiu vykdyti įsipareigojimo po studijų grįžti dirbti pas juos. Netekau jų stipendijos. Tiesa, dar beveik metus gaudavau šiek tiek pinigų už anksčiau mano sudarytus draudimo kontraktus, bet tai buvo gana nedidelės sumos. Sunkiai galėjome išsiversti vien iš tokių pajamų, o Yale'is penkių šimtų dolerių stipendiją man mokėjo tik kartą per semestrą. Tad pirmaisiais mokslo metų mėnesiais aš dar užsiiminėjau ir draudimo agento darbu Niu Heivene, Niu Britene ir kituose šalia esančiuose miesteliuose, kuriuose gyveno gana gausios lietuvių bendruomenės. Aleksandra taip pat iškart įsidarbino Gilberto žaislų fabrike. Jai teko valyti žaislų varžtelius, grįždavo susibražiusi nagus, o uždarbis buvo visai kuklus – tik dvidešimt penki doleriai per savaitę, tačiau ir tokia suma tuomet mums labai praversdavo. Mat Niu Heivene išsinuomojome gana erdvų butą ir tekdavo mokėti nemažus nuompinigius.

Tokį butą išsinuomojome anaip tol ne iš poniškumo. 1947-iejiėjo į pabaigą, Amerikon atvažiuodavo vis daugiau lietuvių ir mes ėmėme rūpintis, kaip iš Vokietijos ištraukti mūsų giminaičius, draugus. Ketinome juos iš pradžių priglauti pas save. Kol dar nė vienas iš jų nebuvo atvykęs į JAV, mūsų buto palėpėje esančius porą kambarių pernuomojome Yale'io studentams.

Mes patys dar negalėjome savo giminėms ir draugams suteikti įsipareigojimų, kurių reikalaudavo amerikiečių valdžia iš prašančiųjų JAV vizos. Reikėdavo surasti Amerikos piliečių, turinčių turto ar nuolatinės nemažos pajamas, kurie sutiktų pasirašyti tokius finansinę atsakomybę užkraunančius dokumentus. Be abejo, buvo galima tikėtis įkalbėti tik ką nors iš senųjų lietuvių emigrantų. Žadėdavome, kad jiems tikrai nereikės mūsų kviečiamiems žmonėms teikti jokios paramos. Įstatymo požiūriu jie turėjo prisiimti rimtus finansinius įsipareigojimus dėl asmenų, kurių dažnai nė nepažinodavo.

Vis dėlto man pavyko parūpinti iškvietimų geram būriui žmonių. Labai pravertė tai, kad dar dirbdamas draudimo agentu užmezgiau gausybę pažinčių su ankstesnių emigracijos kartų JAV lietuviais. Jų pasitikėjimą manimi gerokai stiprindavo faktas, kad mokausi garsiam, net jų vaikams nepasiekiamame Yale'io universitete. Beje, per ketverius mokslų metus nesutikau nė vieno ten studijuojančio lietuvių. Sugraudindavau tautiečius pasakojimais, kaip vargsta žmonės karo pabėgėlių stovyklose, ir dažnas turtingesnis lietuvis sutikdavo padėti juos iš ten ištraukti.

Pirmiausia pasirūpinau sesers Viktorijos šeima. Paskui iškvietimus gavau žinomam visuomenės veikėjui profesoriui Juozui Pažemeckui, dailininkui Česlovui Janušui, žmonos pusbroliui Romui Samuliui su šeima, savo draugui Kęstučiui Valiūnui – ir ne tik jam, bet ir jo motinai bei dviem broliams. Ilgainiui pakviečiau dar ne vieną pažįstamą su šeima. Iš viso turbūt susidarytų kelios dešimtys žmonių, kurie mano padedami persikėlė į JAV. Dauguma jų iš pradžių apsistodavo pas mane, stengdavausi jiems padėti susirasti ir darbo.

Bene ilgiausiai buvau priglaudęs sesers Viktorijos šeimą. Man pavyko jos vyrui Juozui Gruodžiui Niu Heivene parūpinti darbo.

Šie rūpesčiai atimdavo nemažai laiko. Yale'io universitete studijų programos reikalavimai buvo nepaprastai dideli. Jau pirmosiomis mokslų sa-

Vilties kelias

vaitėmis – tuomet dar dirbau draudimo agentu – pastebėjau, kad nespėju deramai pasirengti seminarams. Reikėdavo perskaityti daug literatūros. Kaskart auditorijoje vykdavo diskusijos perskaitytų knygų temomis. Visi kalba, o aš nežinau, ką sakyti. Kurį laiką dar lyg ir buvo galima pasiteisinti, kad universitete esu naujokas, atvykęs iš Europos, netobulai mokantis anglų kalbą. Bet tai niekuo nepadėtų, kai reikėtų laikyti egzaminus. Supratau, kad turiu atsidėti vien mokslams. Atsisakiau draudimo agento veiklos, be to, stengiausi kuo mažiau laiko skirti ir visiems kitiems reikalams, nors, aišku, negalėjau nesirūpinti Vokietijoje likusiais giminėmis, draugais ir pažįstamais.

Nė pats gerai nesuprantu, kaip, atėjus pirmajai sesijai, man pavyko gana sėkmingai išlaikyti visus egzaminus. Sukausi kaip įmanydamas. Kai tekdavo atsakinėti temomis, kuriomis būdavau nedaug literatūros perskaitęs, stengdavausi išsisukti pažerdamas savų samprotavimų. Nežinau, ar tos mano mintys buvo originalios ir vertos dėmesio, bet Yale'yje skatindavo savarankišką mąstymą ir šio pobūdžio mano pastangos, matyt, patikdavo profesoriams. Po ketverių metų aš net pirmasis iš savo grupės apsigyniau doktoratą.

Be abejo, ėmiau skaityti labai daug mokslinės literatūros. Per dienų dienas ilgiausiai užsisėdėdavau universiteto bibliotekoje. Juk teko konkuruoti su geriausiais mokyklais, paskui koledžus magistro lygiu baigusiais amerikiečiais. Kurį laiką studijas man kiek apsunkino ir netobulas anglų kalbos mokėjimas – suprasdavau jau viską, neblogai, atrodytų, ir kalbėjau, bet rašant angliškai dar kildavo sunkumų.

O greta sunkių studijų reikėjo dar nugriebti laiko be galo įdomiam ir įvairiam Yale'io universiteto kultūriniam gyvenimui. Kiekvieną savaitę vykdavo įžymių, neretai pasaulinio garso muzikantų koncertai, viešas paskaitas skaitydavo net Nobelio premijomis apdovanoti mokslininkai, rašytojai. Be to, mudu su Aleksandra mėgome kiną. Nors dėl laiko stokos ir taupydami pinigus negalėjome dažnai eiti žiūrėti filmų, pasitaikius laisvam penktadienio vakarui, neatsisakydavome tokios pramogos.

Niu Heivene su Jūrate 1948 metais

Naujojo pasaulio malonės

Mus nepaprastai masino ir netoli esančio Niujorko lietuvių bendruomenės vakaronės, gegužinės. Taip pat išsaugojome nuo mažumės į kraują įaugusią tradiciją sekmadieniais apsilankyti mišiose. Vykdavome į artimiausią lietuvišką Švento Kazimiero parapiją, kurios klebonas tapo geru mūsų šeimos draugu. Aleksandra ėmė giedoti šios bažnyčios chore.

1948 metai, Niu Heivenas. Su Jūrate prie Yale'io bibliotekos

Jai tokios veiklos pasirodė per maža – ji įsitraukė ir į lietuviškos dramos būrelį.

Antraisiais studijų metais, gavęs vieno Yale'io universiteto profesorius rekomendaciją, pradėjau dar ir pats dėstyti ekonomiką katalikiškame Albertus Magnus merginų koledže. Nors doktorantūros paskaitos atimdavo nemažai laiko ir dar reikėdavo nuolat rengtis įvairiems seminarams, buvo būtina kaip nors užsidirbti pinigų. Koledže man mokėjo apie porą šimtų dolerių – tokios sumos pa-

kako, kad mūsų šeima galėtų daugmaž normaliai pragyventi. Aleksandrai jau nebuvo reikalo dirbti sunkų, bet menko atlygio darbą žaislų fabrike. Ji galėjo atsidėti namų priežiūrai, Jūratės, kurią labai anksti pradėjome leisti į mokyklą, auklėjimui. Gaudamas nuolatinę algą, jau sugebėdavau paremti ir tuo metu iš Vokietijos atvykusius gimines.

Dėstymas koledže man suteikė ir neblogą anglų kalbos įgūdžių tobulinimo praktiką. Be abejo, angliškai kalbėdavau su akcentu. Savo studentėms papasakojau, kas aš ir iš kur atvykęs. Tai nesukėlė jokių psichologinių sunkumų. Jaučiau, kad mano atžvilgiu merginos nusiteikusios labai palankiai, atleidžia visus anglų kalbos nesklaidumus. Gal padėjo ir tai, kad pats buvau dar jaunas, vos trisdešimties metų.

Pasitaikė ir komiški nutikimai. Sykį per paskaitą paminėjau man didelį įspūdį padariusio amerikiečių rašytojo Williama Faulknerio pavardę. Žiūriu, mano studentės kaip susitarusios kikeną. Nesusigaudydamos, kas atsitiko, dar sykį pakartojau šią pavardę. Auditorija jau atvirai pratrūko juoktis. Klausiu: „Kas atsitiko? Gal ką nors ne taip pasakiau?“ Juokiasi ir nesako. Pagaliau viena mergina išraudusi mane pataiso: „Netaisyklingai ištarėte rašytojo pavardę – reikia sakyti Folkneris, o ne Fakneris.“ Atėjo eilė išrausti man. Prisiminiau girdėjęs gatvėse amerikiečius vartojant panašų žodį, nors ir nežinojau jo reikšmės.

Dėsdčiau Albertus Magnus koledže visus trejus likusius doktorantūros metus. Teko nemažai lakstyti – perskaitau paskaitą ir pats bėgu klausytis paskaitų į Yale'į. Bėgiuodavau tiesiogine šio žodžio prasme – taupydamas pinigus, vengiau naudotis autobusu, o nuo koledžo iki universiteto buvo geras kelio gabalas, tad vėlinantis greitas žingsnis virsdavo riste.

Doktorantūroje paskaitas lankyti formaliai nebuvo privaloma, bet reikėjo laikyti egzaminus, surinkti nustatytą vadinamųjų kreditų skaičių. Studijavau ekonomikos teorijas, ekonomikos raidos istoriją. Mane itin domino pasaulinio ūkio ir tarptautinės prekybos disciplinos, o labiausiai vargau laikydamas ekonominės matematikos egzaminą. Man tai buvo visai naujas mokslas, kurio neteko ragauti nei Kauno, nei Vilniaus, nei Tiūbingeno universitetuose. Kai profesorius ant lentos imdavo rašyti visokias

formules ir spręsti lygtis, iš pradžių visiškai nieko nesusigaudydavau. Reikėjo kaip nors įveikti didžiulį atsilikimą šiame moksle nuo kitų doktorantų. Nemažai padėjo vienas geras draugas iš mūsų grupės, puikiai išmanęs matematikos metodų taikymą ekonomikoje. Gerai sutariau ir su kitais bendramoksliais, jie taip pat visada mielai man pagelbėdavo studijuojant. Į

1948 m. liepa – Niu Heiveno paplūdimyje

universiteto biblioteką ateidavau dar prieš atidarant ir sėdėdavau, kol mane tarnautojai iškrapštydavo iš skaityklos ją uždarant. Prie knygų tekdavo pasėdėti ir naktimis. Gelbėdavo iš vaikystės išsiugdytas pomėgis labai daug skaityti.

Puikiai sutariau su Yale'io universiteto profesūra. Galynėjantis su mokslais man daug padėjo Ekonomikos fakulteto dekanas norvegų

kilmės profesorius Bake, dėstęs darbo santykių ir problemų kursą. Puikūs specialistai buvo ir ekonomikos istorijos profesorius Johnas Milleris, profesoriai Reinoldas, Lindonas, kurie, nors būdami garsūs mokslininkai, labai noriai bendraudavo su kiekvienu studentu. Teikėdavo pasakyti: „Profesoriau, aš truputį nesusigaudau“, ir negailėdami laiko jie sutikdavo susitikti su manimi, ilgiausiai individualiai aiškindavo savo mokslų tiesas. Su kai kuriais dėstytojais užsimezgė ir asmeniniai santykiai. Profesoriai Bake ir Milleris kelis kartus svečiavosi mūsų namuose. Ir vienas, ir kitas mus taip pat pakvietė apsilankyti pas save. Itin susidraugavau su vėliau mūsų fakulteto dekanu tapusiu profesoriumi Johnu Milleriu – mūsų ryšiai nenutrūko iki pat jo mirties.

Sėkmingai išlaikiau visus doktorantūros egzaminus. Paskutiniaisiais studijų metais atėjo laikas visomis jėgomis pulti rašyti daktaro disertaciją apie Čekoslovakijos ūkio sovietizaciją. Pasirinkau šią temą, nes tai iš esmės buvo dar Vilniaus universitete parašyto diplominio darbo apie Lietuvos ūkio sovietizaciją tęsinys, tik, žinoma, didesnės apimties ir sudėtingesnis. Ir Yale'io universitete mane labai domino, kaip Sovietų Sąjunga perkelia savo ūkininkavimo principus į užgrobtą Rytų ir Vidurio Europą, kokių tai sukelia padarinių tų šalių ekonomikai. Buvau įsitikinęs, kad sovietinė ūkio valdymo sistema tėra istorinis eksperimentas ir neišvengiamai baigsis nesėkme. Netikėjau, kad komandinė ekonomika, kurioje nėra privačios nuosavybės ir verslo iniciatyvos, kur žmonės gerai dirbtų neskatinami piniginiu stimulu, ilgainiui galėtų konkuruoti su laisvąja rinka.

Norėjau patyrinėti, kaip sovietizacija atsiliepia Čekoslovakijos ūkiui, kuris iki Antrojo pasaulinio karo buvo gerai išvystytas, tais laikais modernus ir seniai valdomas privataus kapitalo. Tai buvo pati stipriausia ekonomika Sovietų Sąjungos okupuotoje Rytų ir Vidurio Europoje. Be to, Čekoslovakija šiame regione išsiskyrė aukštu visuomenės išsilavinimo lygiu, gera ūkio vadyba. Buvo įdomu pasiaiškinti, kas atsitinka tvirtai ekonomikai, kai privati nuosavybė nacionalizuojama ir įsigali sovietiniai valdymo metodai.

Teoriškai dar buvo įmanoma daryti prielaidą, kad atsilikusioje Sovietų Sąjungoje komunistinė sistema negali atskleisti savo pranašumų, bet

jeigu ir išsivysčiusioje Čekoslovakijoje ji pasirodo esanti visiškai neefektyvi, tai jau įrodymas, kad ir niekur kitur tokie komandinio ūkininkavimo metodai nebus veiksmingi. Galiausiai savo disertacijoje ir priėjau prie tokios išvados. Ja remdamasis grindžiau savo požiūrį, kad sovietinė sistema visose šalyse galutinai išnaudos savo galimybes ir pamažu išsigims – turės

1950 m. – Niu Heivene

įsileisti laisvosios rinkos elementų. Tuomet prasidės spartesnis jos irimas ir galų gale komunizmas žlugs ne tik ekonominiu, bet ir politiniu požiūriu. Tai sustiprino mano įsitikinimą, kad Lietuva kada nors vėl bus laisva šalis. Nors, kita vertus, gal tvirtas tikėjimas savo tėvynės išsilaisvinimu ir skatino mane disertacijoje prieiti prie išvados apie neišvengiamą komunizmo galą.

Disertaciją parašiau iš esmės per paskutinius doktorantūros metus, nes pirmieji treji buvo skirti klausyti kursų ir laikyti egzaminus. Anaipol ne visiems pavykdavo per tokį laiką įgyti daktaro laipsnį. Išlaikęs egzaminus, disertaciją galėdavai apsiginti ir vėliau – dar per ketverius metus. Tačiau man tai buvo per didelė prabanga. Reikėjo dirbti ir išlaikyti šeimą, todėl pasiryžau baigti mokslus doktorantūros metais.

Disertacijos rašymas pareikalavo labai daug pastangų. Pirmiausia turėjau surinkti gausybę informacijos, duomenų ir visą šią empiriką susisteminti. Atsimenu, vien mano parinktų citatų kartoteka vos tilpo į nemažą dėžę. Tuometinės Čekoslovakijos ūkio būklės tyrimą grindžiau ankstesnės jos ekonominės raidos apžvalga, nagrinėjau ir politinę šios šalies padėtį, taip pat analizavau marksistines ekonomikos teorijas. Teko remtis gausybe šaltinių. Turtingoje Yale'io universiteto bibliotekoje galėdavai rasti kokią tik nori leidinį. Be to, mano profesoriai dar parūpindavo nežinia koku būdu iš Čekoslovakijos atvežamos spaudos, statistikos suvestinių. Tereikėdavo paprašyti man reikalingo šaltinio ir po kelių savaičių jį gaudavau. Iki šiol nežinau, kokiais kanalais ta informacija atkeliavau. Buvau susitikęs su asmeniu, kuris pristatydavo į Yale'į man reikalingus šaltinius, tačiau jis diskretiškai nutylėjo, kai pasiteiravau, kokiais būdais parūpinami komunistiniuose kraštuose slaptais laikomi duomenys. Galiu tik spėti, kad mano prašoma statistika būdavo gaunama arba iš JAV ambasados Prahoje, arba iš Centrinės žvalgybos valdybos. Yale'io universiteto galimybės, matyt, buvo beveik neribotos.

Paskutiniais doktorantūros metais anglų kalba man jau nekėlė didesnių sunkumų, nes, dalyvaudamas diskusijose ir skaitydamas knygas, išmokau visiškai laisvai kalbėti angliškai. Rašiau taip pat ganėtinai taisyklingai. Vis dėlto taip greitai apsiginti disertaciją sugebėjau tik todėl, kad man tiesiog pasiaukojamai padėjo žmona.

Aš rašiau ranka, o ji dažnai net naktimis viską perspausdindavo mašinėle. Tai buvo kone žygdarbis pirmiausia todėl, kad Aleksandra dar beveik nemokėjo anglų kalbos. Ji išmoko spausdinti akląja sistema – nežiūrėdama į mašinėlę, o tik į tekstą. Ir taip raidę po raidės rinkdavo ilgiausius mano užrašus.

Disertaciją baigiau rašyti 1951-ųjų balandį. Išėjo labai didelės apimties darbas – net šeši šimtai puslapių. Tomis dienomis man suka-ko 33 metai. Disertacijos gynimo dar teko laukti porą mėnesių – iki birželio pradžios. Kai pagaliau vieną vakarą ją apsigynęs grįžau namo, jaučiau ne tik didžiulį palengvėjimą, bet ir smarkų galvos skausmą. Daktaro laipsnį suteikiančios mokslinės tarybos nariai apipylė mane gausybe klausimų. Atrodo, disertacija juos rimtai sudomino, tačiau man tai buvo dar viena nelengva užduotis – papildomai išsamiai aiškinti vieną ar kitą teiginį, nors smilkinius tuo metu spaudė didžiulė atsakomybė ir įtampa.

Mano darbui vadovavęs ekonominių sistemų lyginamosios analizės specialistas profesorius Robertas Dolle'as, taip pat daug man padėjęs mūsų fakulteto dekanas Johnas Milleris pasiūlė išleisti jį atskira knyga. Apgailestaudamas atsisakiau šios idėjos. Mat būdavo priimta, kad disertacija spausdinama ne universiteto, bet paties doktoranto lėšomis. Pinigų tokiems dalykams aš neturėjau. Vėliau jau nebuvo prasmės leisti atskirą knygą, nes paseno duomenys, statistika, kuria remiausi. Tad mano disertaciją dabar galima paskaityti tik Yale'io ir kitų didelių JAV universitetų bibliotekose.

Beje, Yale'io universiteto bibliotekoje turbūt galima rasti disertacijų kopijų ar autoreferatų iš viso pasaulio. Sykį Niujorke viešintį savo verslo partnerį Dortmundundo plieno sąjungos prezidentą daktarą Ellshofą ir jo draugą vieną vokiečių verslininką, taip pat daktarą, nuvežiau apžiūrėti Yale'io. Bibliotekoje jie daugiau juokais mokslinių darbų kataloge patikrino, ar nėra ten ir jų pavardžių. Vokiečiai buvo tiesiog pritrenkti, kai pamatė, jog Yale'io universitetas turi jų disertacijų, apgintų prieš Antrąjį pasaulinį karą Vokietijoje, kopijas.

Viliojantys pasiūlymai

Prabėgus vos kelioms dienoms po disertacijos gynimo, gavau kvietimą atvykti pasikalbėti į visoje Amerikoje gerai žinomą katalikams priklausantį Vašingtono Džordžtauno universitetą. Supratau, kad man ten gali būti pasiūlytas darbas. Aš ir pats jau buvau pasiuntęs į Gynybos

ir Užsienio reikalų ministerijas paraiškas dėl įsidarbinimo ir gyvenimo aprašymus.

Atvažiavau į Vašingtoną. Nutariau vienu kartu apsilankyti ne tik Džordžtauno universitete, bet ir Gynybos bei Užsienio reikalų ministerijose, pagal amerikiečių tradiciją vadinamose departamentais. JAV valstybės tarnyboje valdininkams suteikiamos kategorijos atsižvelgiant į stažą, išsilavinimą, karjeros sėkmę. Daktaro laipsnis jau savaime man garantavo kiek aukštesnę poziciją, negu įprasta skirti pradedantiesiems tarnautojams.

Per pokalbį Valstybės departamente – JAV užsienio reikalų ministerijoje – man buvo pasakyta, kad šią įstaigą domina mano išsilavinimas bei partitis, bet gavau pasiūlymą dirbti ne nuolatiniu, o tik neetatinio konsultantu, žinoma, gaunančiu kas mėnesį tam tikrą algą. Tuo metu aš dar neturėjau JAV pilietybės. Tai tikriausiai ir trukdė siūlyti man etatinio darbuotojo vietą. Jau buvau išgyvenęs Amerikoje ketverius metus, turėjau žaliąją kortelę, tačiau toks statusas, leidžiantis nekludomai įsidarbinti bet kur kitur, JAV užsienio politiką vykdančioje įstaigoje dar tapo šokia tokia kliūtimi. Tiesa, kitąmet, 1952-aisiais, tapau jau ir visateisiu šios šalies piliečiu.

Gynybos ministerijoje, Pentagone, mane priėmė du labai malonūs karininkai ir taip pat pasiūlė konsultanto vietą. Tai irgi nebuvo etatinio tarnautojo darbas. Man būtų tekę daugmaž reguliariai atlikti specialius Pentagono užsakymus, tačiau nereikėtų kiekvieną dieną nustatytas valandas sėdėti įstaigoje. „Jūs galėtumėte turėti ir kokį kitą nuolatinį darbą, o pas mus užsidirbtumėte papildomai. Jokių kliūčių nebūtų, jeigu norėtumėte dirbti konsultantu ir pas mus, ir Valstybės departamente“, – aiškino man karininkai.

Nuvažiavau į Džordžtauno universitetą. Čia man iš karto pasiūlė nuolatinio profesoriaus asistento etatą. Metų alga – 7 tūkstančiai 800 dolerių. Amerikoje šiais laikais tai būtų visiškai menki pinigai, bet 1951 metais toks uždarbis leido normaliai gyventi visai šeimai. Tuo metu labai sunkiai fabrikuose paprastais darbininkais dirbė kiti į JAV atsikėlę lietuviai gaudavo gerokai mažiau, bet vis viena džiaugėsi, kad Amerikoje gyvena daug geriau negu Vokietijoje. Man atsivėrė galimybė gauti universiteto profesoriaus asistento algą ir dar 3 tūkstančius 600 dolerių per metus už neetatinio konsultanto darbą Pentagone ir Valstybės departamente. Sumečiau, kad per metus iš viso išeina per 11 tūkstančių dolerių, beveik po tūkstantį mėne-

siui. Nors sumokėjus mokesčius liktų daug mažiau, vis viena pamaniau, kad pagaliau galėsime gyventi kaip tikri turtuoliai.

Sąlygos buvo nepaprastai viliojančios. Pasitariau su Aleksandra. Atrodė, atsisakyti tokių pasiūlymų tiesiog neįmanoma. Džiugino ne tik uždarbis. Mane traukė ir pats darbas universitete, akademinės karjeros galimybė.

Netrukus dar kartą nuvykau į Vašingtoną ir pranešiau Džordžtauno universitetui, kad priimu pasiūlymą dirbti profesoriaus asistentu. Išsinuomojau atskirą nedidelį, bet visai naują namą. Iš Niu Heiveno atsivežiau Aleksandrą su dukrele. Nusprendžiau, kad galiu sau leisti tokias geras sąlygas atsižvelgdamas į būsimą atlyginimą, kurį turėjau pradėti gauti nuo rugsėjo mėnesio, nors sutarties su Džordžtauno universitetu dar nebuvo pasirašęs.

Tačiau vieną dieną mane aplanko vėl iš Vokietijos sugrįžęs Kęstutis Valiūnas ir klausia, kada mes galėsime pradėti bendrą verslą.

Kai Vokietijoje tik rengiausi kelionėn į JAV, jis išgavo iš manęs pažadą, kad Amerikoje drauge imsime verslo. Nors Kęstas buvo penkeriais metais už mane jaunesnis, studijuojant Tiūbingeno universitete, jis man darė gana didelę įtaką. Tai buvo labai energingas, be galo savimi pasitikintis jaunuolis. Kęstas jau tuomet Vokietijoje užsiiminėjo verslu ir net įstengė nusipirkti automobilį. Negirdėjau, kad dar kas nors iš lietuvių karo pabėgėlių būtų sugebėjęs tai padaryti.

Tačiau kai 1950 metais jis, gavęs mano parūpintus iškvietimus, atvyko į JAV, paaiškinau jam, kad kol nebaigsiu doktorantūros, tol negalėsiu niekuo kitu užsiimti. Kęstas, dar visai nemokėjęs anglų kalbos, nežinojo, ko griebtis Amerikoje. Tad jis paliko pas mus gyventi savo žmoną su vaiku ir grįžo į Vokietiją, kur vėl pasinėrė į verslą, tąkart drauge su žinomu Lietuvos politiku daktaru Petru Karveliu.

Kai Kęstutis Valiūnas, galima sakyti, buvo priverstas grįžti į Vokietiją, aš jaučiausi šiek tiek atsakingas, kad jis atsidūrė tokioje padėtyje. Jau artėjant daktaro disertacijos gynimui, gavau jo laišką, kuriame jis prašė nupirkti tam tikrą kiekį rašomųjų mašinėlių. Šį Kęsto Valiūno užsakymą įvykdžiau ir per „American Express“ bendrovę pasiunčiau į Vokietiją. Žinoma, tai buvo smulki prekybos operacija, bet tada aš bene pirmą kartą išitraukiau į verslo reikalus.

Kęstas Valiūnas vėl užgriuvo pas mane gal net kiek netikėtai, bet toks pokalbis buvo kartu ir lauktas. Norėjau su juo atvirai pasišnekėti dėl savo

ateities planų. „Bet juk tu man žadėjai, kad kai tik apsiginsi doktoratą, drauge imsime verslo“, – replikavo man Kęstas, išklauses mano pasakojimą apie pasiūlymą dirbti Džordžtauno universitete. Jis tuo metu taip pat apsigynė daktaro disertaciją Tiūbingeno universitete, bet, nė nesvarstydamas jokių kitų darbo galimybių, kalbėjo tik apie verslą.

Juozas – Yale'io universiteto filosofijos daktaras, su Aleksandra, savo gimnazijos mokytoju Vladu Kulboku, seserimi Viktorė, p. Valiūniene, Algirdu Valiūnu ir dukrele Jūrate, 1951 m. gegužės 15 d.

Pokalbis buvo labai nelengvas. Man tuomet atrodė, kad akademinis darbas daug iškilesnis, prestižiškesnis už kažkokį verslą. Lietuvoje būti profesoriumi iš tiesų reiškė gerokai daugiau, negu būti verslininku. Gyvendamas Amerikoje ilgainiui supratau, kad šioje šalyje akademinis darbas nėra gaubiamas tokios pagarbos aureolės kaip prieskario Lietuvoje. Tai tik viena iš daugelio veiklos formų. Sėkmingas verslininkas ir visuomeninio prestižo požiūriu gali iškilti daug aukščiau už profesorius, ką jau kalbėti apie finansines galimybes. Tačiau anuomet šių verslo pranašumų dar nesuvokiau. Aleksandra, pati dirbusi Vilniaus universitete ir labai gerbusi mūsų dėstytojus, taip pat svajojo, kad aš tapčiau profesoriumi. Profesorienės padėtis jos akyse atrodė labiau viliojanti negu verslininko žmonos.

Ne tik lietuviška prestižo samprata stiprino mano norą dirbti universitete. Maniau, kad tinku tokiam darbui, jis mane labai domino. Tikėjau, jog ateityje sugebėsiu tapti tikru profesoriumi, o verslo sritis man buvo visiškai nauja ir nežinoma.

Vis dėlto kartu jaučiau moralinį įsipareigojimą Kęstučiui Valiūnui. Dvejojau, nežinodamas, kaip apsispręsti. Bet jau pirmoji rimta verslo operacija lemingai pakeitė visą mano tolesnį gyvenimą – tapau verslininku.

Lemtingas apsisprendimas

Dar studijuojant Yale'io universitete, kažkas supažindino mane su Niu Heivene gyvenančiu airių kilmės amerikiečiu Johnu Gilmore'u. Kai iš Vašingtono užvažiavau į šį miestą parsivežti šeimos, atsitiktinai sutikau jį gatvėje. Jis manęs netikėtai pasiteiravo: „Džo, ar neturi pažįstamų Europoje, kurie galėtų parūpinti cemento?“

Pasirodo, tuo metu Floridoje prasidėjo didžiulio masto statybos ir ėmė trūkti cemento. Smarkiai pakilo kainos. Airis papasakojo turįs klientą Floridoje, kuriam reikia cemento, ir paklausė, ar Vokietijoje nebūtų galima jo nusipirkti gerokai pigiau negu Amerikoje. Mat Europoje statybų bumas dar nebuvo spėjęs įsisiūbuoti. Jo manymu, net įskaičiavus pergabenimo sąnaudas, mums pavyktų neblogai uždirbti.

Pasidomėjau, kiek to cemento reikėtų. Sako – 45 tūkstančių tonų. Tai trys vidutiniai transporto laivai. Man net akys išsoko – pamaniau, kad tai baisūs mastai. Neilgai trukus apie tokį pasiūlymą papasakojau Kęstui Valiūnui. „Gal tu pasidairyk cemento Vokietijoje, o aš čia, Amerikoje, tvarkysiu užsakymą“, – pasakiau jam.

Kęstas Valiūnas tuoj pat paskambino į vieną stambią Vokietijos cemento gamybos ir prekybos bendrovę. Atsimenu, iš anksto sudarėme pokalbio planą, kad kuo trumpiau kalbėtume telefonu. Neturėjome pinigų net ilgesnėms šnekoms tarptautine ryšių linija. Paaiškėjo, kad ta bendrovė galėtų mums skirti 45 tūkstančių tonų cemento kvotą.

Apsidžiaugėme. Bet vos baigus kalbėti mums paskambina iš telefonų ir telegrafo bendrovės ATT. Klausia, kaip mes apmokėsime sąskaitą už pokalbį – grynaisiais ar pervedimu. Paprastai per mėnesį už naudojimąsi telefo-

nu man tekdavę mokėti 15–20 dolerių. O čia praneša, kad mūsų pokalbis su Vokietija kainavęs 270 dolerių. Net tamsu akyse pasidaro. Baisūs nuostoliai! Kaip sukrapštysim tokią sumą, o dar visai neaišku, ar kas išdegs iš to sumanymo prekiauti cementu.

Kęstutis Valiūnas skubiai išvyko į Vokietiją. Mums sėkmingai pavyko pasirašyti kontraktą ir su cemento pirkėju Floridoje bendrove „Mass Development“, ir su šios statybinės medžiagos gamintojais. Turėdami tokias garantijas, jau galėjome samdyti laivus. Kai jie atplaukė ir cementas buvo patiektas užsakovui, paaiškėjo, kad iš šios tiekimo operacijos abu su Kęstu Valiūnu uždirbome po kelis tūkstančius dolerių.

Toks uždarbis man padarė pritrenkiantį įspūdį. Kiek paskaitų tektų perskaityti studentams, kol gaučiau panašią pinigų sumą, o čia praturtėjau vienu mostu. Tuo metu mano šeima jau rengėsi keltis į namą Vašingtone, net buvau apmokėjęs nuomą už tris mėnesius, ir staiga – tokia pagunda, užuot pasirašius sutartį su universitetu, toliau tęsti sėkmingai pradėtą verslą.

Kol gyniausi doktoratą, kėliausi į naują vietą, mano išlaidos viršijo pajamas. Turėjau apie porą tūkstančių dolerių skolos ir skaičiavau, kaip pamažu per kelis mėnesius reikės ją grąžinti iš profesoriaus asistento algos. Bet staiga gavęs pinigų už parduotą cementą ne tik galėjau atsiskaityti su man skolinusiais pažįstamais, bet dar ir liko tūkstantis kitas.

Pasvarsčiau, pasitariau su Aleksandra. Ji tuo metu jau laukėsi antrojo vaiko, mūsų Juozuko. Jis, mano pirmasis sūnus, gimė 1951-ųjų lapkritį.

Tai vertė mane nepaprastai atsakingai pasverti situaciją. Galiausiai priėmiau man labai nelengvą sprendimą. Nuvykau į universitetą, iš ten – į Valstybės bei Gynybos departamentus ir pranešiau, kad, pasikeitus situacijai, atsisakau visų pasiūlymų dirbti. Mūsų ankstesniojo buto nuomos Niu Heivene jau buvome atsisakę, tad persikėlėme į Niujorko Niu Rošelio priemiestį, kur išsinuomojome gerai įrengtą trijų miegamųjų namą ir iš pirmojo mano uždarbio versle apstatėme jį savais geros kokybės baldais.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Man buvo truputį liūdna, kad Juozas apsisprendė atsisakyti darbo universitete ir ėmėsi verslo. Apmaldžiai pamaniau, kad gal kiek teisios mano

pažįstamos Amerikos lietuvės, kurios, Juozui pradėjus studijuoti doktorantūroje, man sakydavo: „Kam jam tie mokslai? Ar ne geriau jums būtų, jeigu jis eitų dirbti?“ Jos ėmė net mane gąsdinti, kad Juozas, labai išsimokslinęs, žiūrėk, mane ims ir pames. Vis pasakodavo, kaip kažkokia lietuvė, pati labai sunkiai dirbdama, išlaikė vyrą, kol šis baigė universitetą ir tapo gydytoju, o tuomet jis paliko žmoną ir išėjo gyventi pas kitą moterį.

Nebijojau, kad ir man gali panašiai nutikti. Bet iš tiesų Juozas jau buvo pradėjęs neblogai uždirbti draudimo bendrovėje, be to, išsiskirdamas su manumu, apsukrumu ir puikiai mokėdamas bendrauti su žmonėmis, jis nesunkiai galėjo susirasti ir kitokį darbą. Būtume vertęsi visai nebloggeriai, o kai jis ėmė mokytis, mums teko gerokai susispausti, taupyti kiekvieną dolerį. Tačiau dėl jo, kaip įsivaizdavau – būsimą profesoriaus, karjeros aš buvau pasirengusi susitaikyti su kurį laiką daug sunkesnėmis gyvenimo sąlygomis. Lietuvoje, beje, ir Vokietijoje, profesūros prestižas buvo labai didelis. Viltis, kad ateityje būsiu profesorienė, stiprindavo mano dvasią tais anaip tol nelengvais laikais.

Bene daugiausiai vargo patyriau pirmaisiais gyvenimo Amerikoje mėnesiais, kai Juozas dar tik laukė mokslų Yale'je pradžios. Man teko dirbti pono Diržio siuvelykloje. Už šimtinių prisiūtų sagų būdavo mokama po pusę dolerio. Drauge su manimi dirbančios italės atsinešdavo daugybę adatų, į kurias dar namie būdavo įsivėrusios siūlų, ir darbe tiesiog žaibiškai prisiūdavo sagas. Bet padirbėjusios jos vis darydavo pertraukėles – tenkindavosi per valandą prisiūdamos kokią porą šimtų sagų, nors pastebėjau, kad pajėgtų gerokai viršyti šią normą. Man iš pradžių ir toks sagų skaičius buvo nepasiekiamas aukštuma. Nuvargdavau, iki kraujo susibadydavau pirštus. Tačiau po kurio laiko, kai pamažu įgudau, be to, pamokyta Diržienės, taip pat ėmiau namie pasiruošti adatas, dirbdama be jokių pertraukų jau sugebėdavau ir aš per valandą prisiūti porą šimtų sagų. Tada italės man paaiškino, kad neverta stengtis viršyti šios normos: esą šeimininkai Diržiai, apsižiūrėję, kaip greitai mes dirbame, paprasčiausiai gali sumažinti įkainius. Sagų prisiūtume daugiau, o uždirbtume tiek pat. Tikriausiai jos buvo teisios.

Siuvelykloje dirbo ne vien italės, bet ir būrelis lietuvių iš senosios emigrantų kartos. Tik draugauti su jomis man nelabai norėdavosi. Šios moterys gyrėsi esančios komunistinių įsitikinimų. Nugirsdavau replikų ir savo adresu: „Atvažiavo čia didelė ponija, o dabar tegul ir ji paragauja darbininkės duonos.“

Kartais nesusilaikiusi atsikirsdavau: „Lengva jums Amerikoje tauškėti apie komunizmą, kai savo akimis jo neregėjote. Visos turite namus ir net automobilį, nors dirbate paprastomis darbininkėmis. Nuvažiuokite gyventi į Lietuvą, savo kailiu patirsite, ką reiškia komunizmas, ir, matysite, tuoj pat išgaruos visos jūsų simpatijos komunistams.“ Žinoma, šios moterys nenorėdavo manęs nė klausyti. Jos jau buvo girdėjusios, kad Juozas važinėja po lietuvių kolonijas ir pasakoja apie komunistų piktadarysčius. Joms, Antano Bimbos gerbėjoms, atrodė, kad mes tarnaujame kapitalistų propagandai ir neva todėl visaip stengiamės kompromituoti komunizmo idėjas. Lengviau būdavo iš viso nesileisti su jomis į ginčus. Stengdavausi užsisklęsti ir tyliai per dienas siūti sagas, tikėdama, kad tai tik laikina mano dalia.

Taip ir atsitiko. Prabėgo keli mėnesiai, mes išvažiavome į Niu Heiveną ir sagų prisiuvimą Diržių siuvelykloje iškeičiau į darbą žaislų fabrike. Dar po kurio laiko Juozas man sako, kad, gyvendami susispaudę, jau galime išsiversti ir be mano kuklaus uždarbio. Mat Juozas ėmė dėstyti merginų koledže, o tais laikais jo poros šimtų dolerių algos per mėnesį pakakdavo butui, maistui, drabužiams ir bilietui į kiną.

Beje, Juozo dėstomas ekonomikos kursas buvo ne privalomas, o pasirinktinis. Iš pradžių jo paskaitas lankyti panoro vos penkios merginos, bet greitai susidomėjimas ekonomika koledže ėmė augti kaip ant mielių. Semestro vidury Juozo klausėsi jau šimtas merginų. Savo vyro populiarumo tarp koledžo merginų našta pati turėjau ištverti per mokslo metų pabaigtuvių pokylį. Viena po kitos jos prieidavo prie mūsų ir, metusios šaltą žvilgsnį į mane, tardavo: „Hello, missis Kazikas!“ Ir, nespėjus man nė atsakyti, išvesdavo Juozą šokti. Pagalvojau, kad bent jau nedarbas dėl studentų stokos jam negresia.

Pralėkė ketveri Juozo mokslų Yale'je metai. Tai buvo ir mano studijos – visą šį laiką, kiek įstengdavau, padėdavau vyrui. Tuo metu dar beveik nemokėdama anglų kalbos įsigudrinau perspausdinti šimtus puslapių jo disertacijos. Ir štai, kai, atrodytu, tikslas pasiektas, mano Juozas – ekonomikos daktaras, staiga persigalvoja, atsisako profesūros ir eina į verslą. Neprieštaravau jo sprendimui, bet man iš pradžių buvo sunku suprasti, kodėl jis taip daro. Juk tapti verslininku jis galėjo ir be Yale'io daktaro laipsnio. Atrodė, tie ketveri jo studijų metai netenka prasmės.

Tada Juozas ramiai ir kantriai man ėmė aiškinti, kodėl taip nusprendė. Jau žinojau, kad Amerikoje profesoriaus darbas nėra laikomas gerai mo-

kamu, gal todėl ir jo prestižas šioje šalyje ne toks didelis. Po Juozo studijų turėjome skolų, o dar iš Vokietijos atvykę giminės laukė, kad padėtume jiems įsikurti. Pamaniau, gal ir nieko baisaus, jeigu Juozas kurį laiką užsiims verslu ir uždirbs daugiau pinigų negu dėstydamas universitete. Buvau girdėjusi žmones sakant, kad profesoriui reikia turėti ne tik gerą galvą, bet ir kietą sėdynę, nes akademinė karjera reikalauja nuolatinio sėdėjimo bibliotekose prie knygų. Juozas, nors ir sugebėdavęs su nepaprastu atkaklumu atsidėti mokslo studijoms, vis dėlto pirmiausia buvo veiklos žmogus.

Greit mes ėmėme gyventi taip, kaip iš profesoriaus algos nebūtume galėję nė pasvajoti. Man teliko su atlaidžia šypsena prisiminti savo norus būti profesoriene. Teko pripažinti: Juozas buvo visiškai teisingas, ryžtingai pasirinkdamas kitokį gyvenimo kelią. Versle jis geriausiai galėjo atskleisti savo gabumus, būdo savybes, veržlumą, energiją.

Verslo sūkuriuose

Mudu su Valiūnu tikėjomės, kad ta pati Floridos statybos bendrovė „Mass Development“ toliau užsakinės pas mus cementą, o mes pelningai gabensime šią statybinę medžiagą iš Vokietijos. Sumanymas buvo puikus, tik mums nieko neišėjo. „Mass Development“ iš mūsų cemento daugiau nepirko ir gabenosi jį iš Amerikos fabrikų. Matyt, vieną kartą ta bendrovė panoro pasinaudoti mūsų paslaugomis, nes, stokodama statybinių medžiagų, vėlavo vykdyti įsipareigojimus ir jai grėsė baudos. Tokiomis aplinkybėmis apsimokėjo įsigyti net iš Vokietijos atvežto cemento, bet kai padėtis stabilizavosi, tikriausiai pigiau buvo statybinių medžiagų dideliais kiekiais pirkti iš JAV tiekėjų.

Nežinojome, ko griebtis. Ir tuo metu netikėtai atsirado puiki išeitis. Vienas mano studijų Yale'yje kurso draugas supažindino mane su JAV federalinės valdžios pareigūnu Schendellu, dirbusiu Marshalllo Europos atkūrimo plano programose. Iš jo išgirdau, kad amerikiečiai Šiaurės Afrikoje skubiai stato didžiules karines bazines, aerodromus ir ten juntamas didelis plieno stygius. „Nuskriskite į tą kraštą ir pasikalbėkite. Gal susitarsite dėl kokio kontrakto“, – patarė jis man. Ponas Schendellas pasakė, jog galėtų

mane rekomenduoti Pentagono pareigūnui pulkininkui Derby, vadovaujančiam karinių bazių statybai Libijoje.

Kęstutis Valiūnas tuo metu vėl buvo išvykęs į Vokietiją. Paskambinau jam ir sutarėme, kad aš skrisiu į Tripolį tartis su karinės bazes statančiais amerikiečiais, o jis Vokietijoje, pasinaudodamas savo pažintimis stambio-

Su Juozo seserimi Viktorija ir jos vyru

je statybos kompanijoje „Ferrostahl“, pamėgins parūpinti plieno. Vis dėlto mūsų planas buvo gana rizikingas. Kelionė į Libijos sostinę Tripolį turėjo labai nepigiai atsieiti, o nebuvo jokių garantijų, kad mums išdegs. Kęstas man pasiūlė kreiptis į Niujorke esantį bendrovės „Ferrostahl“ biurą. „Jūs turėtų sudominti galimybę tiekti plieną amerikiečiams į Šiaurės Afriką. Pasiteirauk, ar jie nesutiktų bent iš dalies apmokėti tavo kelionę į Tripolį“, – patarė Kęstas.

Susitikau su „Ferrostahl“ atstovu Niujorke Schultke. Papasakojau jam apie mūsų planus tiekti plieną amerikiečiams Šiaurės Afrikoje. „Ar nesutiktumėte bent iš dalies padengti mano žvalgybinės kelionės išlaidų?“ – pasiteiravau Schultke's. Jis labai dalykiškai pasidomėjo: „Kiek?“ Sakau: „Na,

gal tūkstantį dolerių.“ „Tai nelabai didelė suma. Galime padėti“, – atsakė vokiečiai ir čia pat išrašė tūkstančio dolerių čekį.

Šių pinigų 1951 metais man pakako, kad nusukisčiau iš Niujorko į Libiją, iš ten – į Europą, paskui – atgal į Ameriką. Tai buvo mano pirmoji kelionė į užsienį per tą laiką, kai persikėliau gyventi į Ameriką. Dar nebuvau JAV pilietis, tad teko keliauti su senuoju Lietuvos pasu. Tai netapo rimta kliūtimi – pavyko gana greitai gauti Libijos vizą.

Jau tada supratau, kad derantis dėl kontraktų reikia atrodyti solidžiai. Įsigijau gerą kostiumą, pasirišau kaklaraistį.

Po ilgai trukusios kelionės per Londoną pagaliau atskrendu į Libiją. Išlipu Tripolio oro uoste iš lėktuvo ir pasijuntu, lyg būčiau įlindęs į gerai įkaitintą pirtį. Termometrai pavėsyje rodė virš 40 laipsnių Celsijaus. Pasirodo, viešbutyje nėra jokių vėsinimo prietaisų. Na, manau, bėgsiu nusimaudyti po dušu – ir prakaitą nusiprausiu, ir gal kiek atsivėsinsiu. Bet kur tau! Kad ir kiek ilgai laukau stipriai atsuktą šalto vandens čiaupą, vis viena iš dušo trykšta karštos srovės.

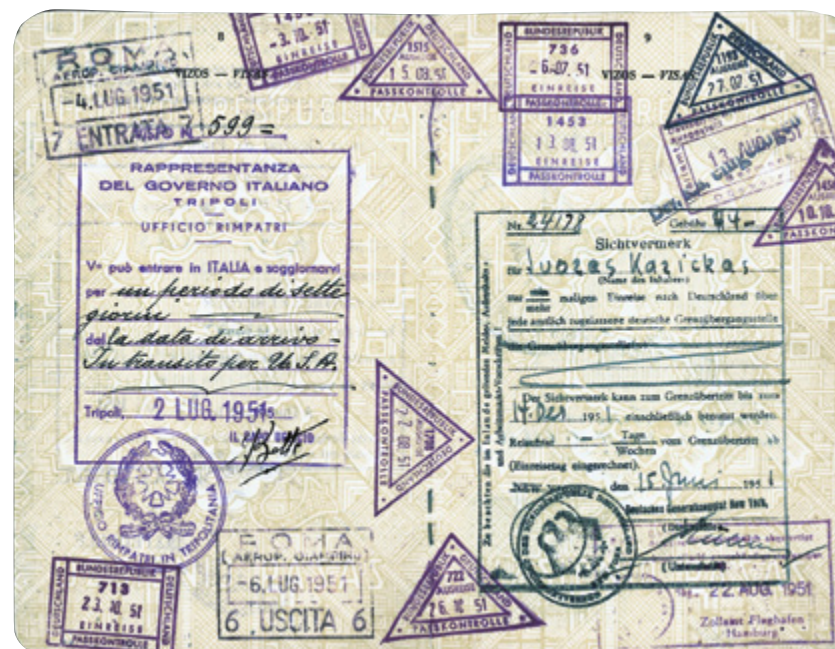
Vėliau pamačiau, kaip viešbutyje mėginama aušinti orą niekada daugiau neregėtu būdu: eina vyrai su dubenimis ir pila vandenį ant kambarius nuo koridoriaus skiriančių šiaudinių durų. Grindimis teka upeliai, juos šiek tiek išsklaido skudurais. Gal kokį pusvalandį oras atrodydavo truputį vėsesnis, bet tuoj vėl stodavo pragariškas karštis. Taip turėjau ištverti beveik dvi savaites, kol truko mano derybos dėl plieno tiekimo.

Pirmiausia prisistačiau pulkininkui Derby. Bendrovė „Ferrostahl“ man buvo išdavusi įgaliojimą tartis dėl kontrakto jos vardu. Pulkininkas Derby iš karto susidomėjo mano pasiūlymu. Galiausiai sutarėme, kad pora jo darbuotojų drauge su manimi skris į Vokietiją ir ten su „Ferrostahl“ vadovais konkrečiai derėsime, kokiais kiekiais ir kainomis tiesime į Libiją plieną.

Iš Tripolio pirmiausia nusukidau į Romą. Mat labai norėjau susitikti su tenai gyvenančiu savo artimu draugu profesoriumi Zenonu Ivinskiu, kurio nebuvau matęs penkerius metus. Kitą dieną jau skridau į Vokietiją. Ten manęs nekantraudamas laukė Kęstas Valiūnas. Drauge pasitikome tuoj pat atskridusius pulkininko Derby atstovus ir visi keturi automobiliu nuvažiavome į Eseną, kur buvo įsikūrusi centrinė „Ferrostahl“ būstinė. Mus priėmė kompanijos eksporto skyriaus vadovas. Jis pavertė amerikiečių atvežtas jiems reikalingo plieno specifikacijas, pasidomėjo pageidaujamais kiekiais,

Dar nebuvau JAV pilietis, tad teko keliauti su senuoju Lietuvos pasu. Tai netapo rimta kliūtimi – pavyko gana greitai gauti Libijos vizą.

tiekimu terminais ir pažadėjo, atidžiai išstudijavęs šį pasiūlymą, operatyviai pateikti atsakymą, kartu nurodydamas ir preliminaras kainas. Jeigu tiekimo sutartis būtų pasirašyta, amerikiečiai pažadėjo mums išmokėti už tarpininkavimą komisinius, kurie, atsižvelgiant į kontrakto dydį, paprastai svyruodavo tarp 2 ir 5 procentų.

Tačiau amerikiečiai neapsiribojo vien šiuo susitikimu. Iš JAV ambasados Bonoje jie gavo kitų plieno bendrovių adresus ir ėmė savarankiškai su jomis tartis. Tuo metu iš Vašingtono į Vokietiją atskrido ponas Schendellas. Susitikau su juo. Jis rūpinosi, kad kuo greičiau į Libiją būtų išsiųstas būtinas plieno kiekis, nes bazių statyba ėmė atsilikti nuo grafiko. Pajutau, kad Vašingtonas tiekimo kontraktus norėtų pasirašyti būtent su Vokietijos bendrovėmis – čia būta kažkokių politinių interesų, gal tokiu būdu siekta tiesiog paremti atsikuriančią šios šalies pramonę.

Kol „Ferrostahl“ delsė pateikti galutinį atsakymą, mudu su Kęstučiu Valiūnu taip pat ėmėme dairytis kitų bendrovių, kurios galėtų tiekti plieną karinių bazių statybai. Vienoje įmonėje, priklausančioje Hamburgo „Reunert“ kompanijai, išgirdome, kad jie apsiimtų laiku įvykdyti amerikiečių užsakymą, bet jiems stinga anglių. „Gaukite jų mums ir mes laiku išlydysime jums plieno“, – sakė tos įmonės direktorius.

Vėl pagelbėjo atsitiktinumas. Schendellas mane supažindino su olandų kilmės amerikiečiu Muelleriu, keliaujančiu po Vokietiją su drauge. Šis ponas anksčiau vertėsi anglių tiekimu, nors tuo metu jau buvo pasitraukęs iš verslo. Vis dėlto Schendellas patarė pakalbėti su Muelleriu, gal tas galėtų pasitelkęs savo ryšius skubiai parūpinti anglių mūsų užsakymą pasirengusiai atlikti Vokietijos plieno liejyklai.

Pakviečiau Muellerį vakarienės. Jis buvo kaip reta nemalonus tipas: nors matėmės pirmą kartą, tuoj pat apkalbėjo visus pažįstamus ir net savo motiną – tvirtino, neva antros tokio bjauraus charakterio moters nėra sutikęs gyvenime. Paaiškėjo, kad Muelleris susipyko ir su partneriais anglių versle, keikė juos kaip įmanydamas. Labiausiai šis ponas keiksnojo savo partnerį, taip pat olandų kilmės amerikietį Ray'ų Maustą. Papasakojęs, koks šis blogas žmogus, jis staiga pareiškė: „Tačiau verslas yra verslas. Jeigu aš tave nuvesiu pas jį ir mes pasakysime, kad galime jam pasiūlyti stambų kontraktą, iš karto tapsime jo geriausiais draugais.“ Ponas Muelleris pasiū-

lė, kad kai jis grįš į Niujorką, drauge vyktume pas Ray'ų Maustą, ir pridūrė: „Mums pasiseks. Jis tikrai sugebės greitai parūpinti anglių.“

Žinoma, už šią paslaugą ponas Muelleris pageidavo komisinių. Pažadėjau, nors mes dar neturėjome pinigų nė pačių anglių pirkiniui apmokėti. Maža to, pajutau, jog ir ponas Schendellas, kad ir būdamas JAV federalinės valdžios pareigūnas, taip pat lyg ir tikisi savo dalies iš dar tik planuose sklandančio sandorio.

Skrendame į Niujorką jau kartu su Kęstu Valiūnu. Susitinkame su Muelleriu ir po poros dienų jis jau veža mus pasikalbėti su Ray'umi Maustu. Išvydome žemo ūgio, storą, trumpu kaklu, plataus, rauplėto veido, akiniuotą poną. Tai būta dar ir gana pikto būdo žmogaus – kai vėliau lankiausi su juo anglių kasyklose, pastebėjau, kad jis vaikšto prie diržo prisisegęs net du revolverius. Neklausiau, kodėl jam prireikė taip apsiginuoti, bet, matyt, jis turėjo svarbių priežasčių. Vis dėlto, nepaisant tokios nesimpatingos išvaizdos, Ray'us Maustas buvo rimtas verslininkas, stambios bendrovės „Maust Coal Company“, kuriai priklausė kelios anglių kasyklos Virdžinijoje ir Kentukyje, savininkas.

Ray'us Maustas su mumis bendravo ganėtinai mandagiai ir dalykiškai. Per pirmąjį susitikimą pastudijavęs mūsų atvežtas vokiečių plieno liejyklai reikalingos anglių specifikacijas pirmiausia pasiteiravo: „Tai jūs ir esate pirkėjai?“ Išgirdęs, kad mes – tik tarpininkai, jis iš karto atkirto: „Ne, nieko neišeis.“ Tačiau paaiškinus, kad galėsime pateikti vokiečių kompanijos garantijas, leidosi į tolesnes kalbas. Galiausiai Ray'us Maustas pasiūlė kreiptis į jo eksporto bendrovę „Salljoan“ – beje, pavadintą jo dukterų vardais – ir konkrečiai aptarti visas kontrakto sąlygas.

Susitikome su „Salljoan Coal Export Company“ vadovu, išdėstėme jam savo pasiūlymo sąlygas. Mūsų pageidaujamas anglių kiekis ir tiekimo terminai šiai bendrovei nekėlė didelių sunkumų. Iš anksto apmokėti amerikiečiai nereikalavo: sutarėme, kad pakaks vokiečių atsiųsto garantinio laiško. Išsprendėme ir kebliausią sandorio klausimą – kokie bus mūsų komisiniai. „Salljoan“ sutiko padaryti tam tikrą anglių kainos nuolaidą, kuri sudarytų mūsų pelną. Supratome, kad Ray'us Maustas buvo akivaizdžiai suinteresuotas plėsti anglių eksportą ir, tikėdamasis kitų kontraktų, nedavė nurodymo savo atstovams iš karto siekti kuo didesnio pelno maksimaliai užkeliant kainas ir neduodant mums nieko užsidirbti.

Iš pradžių „Salljoan“ vokiečiams turėjo pasiūsti nedidelę bandomąją anglių partiją – 10 tūkstančių tonų talpos laivą. Jeigu jų kokybė pasirodytų tinkama plieno liejykloms, vėliau į Vokietiją būtų patiekta jau per 100 tūkstančių tonų anglių. Sutarėme, kad viena jų tona įkainojama 20 dolerių, o 30 centų iš šios sumos skiriama mūsų komisiniams. Jau pirmuoju laivu atgabenta 10 tūkstančių tonų anglių partija turėjo duoti mums 3 tūkstančius dolerių pelno, patiems tiesiogiai neinvestavus nė cento.

Rugsėjo mėnesį pirmasis laivas išplaukė į Vokietiją. Anglys pasirodė esančios visiškai tinkamos plieno liejyklai. Tuomet vokiečiai paprašė patiekti jiems dar 50 tūkstančių tonų. Išplaukia antras, didesnis, laivas, ir mes tuoj gauname savo komisinius.

Pasijutome labai turtingi. Abu su Kęstu Valiūnu nusipirkome visiškai naujus automobilius – ligi tol važinėdavome tik naudotais. Aš išsirinkau „Buick“ markę.

Keisčiausia, kad iš mūsų pirminio sumanymo – tiekti plieną JAV kariinių bazių statybai – taip nieko ir neišdegė. Tik vaikydamiesi šio kontrakto mes ėmėme dairytis anglių vokiečių bendrovei „Reunert“, tačiau kai jų atgabenome mūsų partneriams į Vokietiją, taip ir nesulaukėme iš amerikiečių nė vieno užsakymo. Matyt, per tą laiką, kol rūpinomės anglimis, Libijoje statomoms karinėms bazėms plieno buvo nupirkta kažkur kitur. Bet tada įsitikinome, kad nėra to blogo, kas neišeitų į gera: mes atradome kitą, daug pelningesnę verslo nišą – prekybą anglimis.

Bendrovė „Reunert“ ir be amerikiečių užsakymų turėjo darbo per akis, nes tuo metu Vokietijos ekonomika jau pradėjo atsigaivinti. Mūsų verslas toliau ėjo kaip iš pypkės. Vokiečiai užsakė dar kelias, net didesnes anglių partijas. Mes jau ėmėme rūpintis ir transportavimu. Tai gerokai padidino mūsų uždarbį. Su bendrove „Salljoan“ stengdavomės susitarti įsigyti anglių kuo žemesne kaina – perkant stambiais kiekiais jie darydavo didesnes nuolaidas. Sužinodavome, kiek mums už toną pasirengę mokėti vokiečiai. Kainų skirtumas kartais siekdavo net porą dolerių. Tuomet ieškodavome, kuri transporto bendrovė sutiktų pigiausiai nugabenti krovinį į Vokietiją. Žinoma, mūsų pelnas gerokai svyrudavo, bet 1952 metais jau smarkiai išplėtėme savo verslą, ėmėme dirbti ne su viena vokiečių bendrove. Mezgėme ryšius ir su kitų Vakarų Europos šalių plieno liejyklomis. Suprantama, augant verslo mastams, net ir gaudami mažesnius komisinius, galėjome neblogai uždirbti.

Tada, 1952-ųjų pradžioje, įkūrėme savą anglių eksporto bendrovę ir pavadinoje Vilnių juosiančios upės vardu – „Neris Coal and Carbon Corporation“. Akcijas su Kęstučiu Valiūnu pasidalijome lygiomis dalimis – po 50 procentų.

Mūsų padėtis tvirtėjo. Tapome svarbiais prekybos tarpininkais ir tiek anglių kasyklos, tiek su mumis bendradarbiaujantys stambūs šio kuro pirkėjai Vakarų Europoje ėmė spausti, kad dirbtume tik su jais vienais. Galingos bendrovės nenorėjo, kad bendradarbiautume ir su jų konkurentais. Nusprendėme kurį laiką tenkintis daugiausia vienu anglių pirkėju – Hamburgo „Reunert“ ir vienu pardavėju – „Salljoan“. Mat bendrovė „Reunert“ verslo ryšiais buvo susijusi su Hamburgo dujų gamyklomis, kurios taip pat dideliais kiekiais naudojo anglis. Tai atvėrė mums galimybę net ir dirbant su vienu partneriu ne mažinti, bet, priešingai, didinti tiekimo mastus.

Nuosmukio dienos, sėkmės metai

Atrodė, kad mūsų verslas nuolat augs, bet baigiantis 1952 metams mums iškilo didelių sunkumų. Atsigaunančią Vokietijos ekonomiką staiga ištiko sąstingis. Tuo metu jau buvo atstatyta daug šios šalies anglių kasyklų ir krizės sąlygomis vokiečių valdžia ėmė visaip skatinti savo kompanijas pirkti tik jų produkciją. Mums ir taip teko konkuruoti su geru tuzinu amerikiečių bendrovių, užsiimančių tuo pačiu verslu kaip ir mes, o Vokietijoje teko susidurti dar su savųjų protekcionizmu.

Atėjus 1953 metams, mūsų verslas visiškai sustojo – neturėjome nė vieno užsakymo. O aš tuo metu lyg tyčia pasistačiau Niu Rošelyje didelį penkių miegamųjų namą su erdvia biblioteka ir salonu. Norėjosi padidėjusiai šeimai sukurti geras buitines sąlygas: 1953 metų kovo mėnesį gimė antrasis sūnus. Jis gavo Kęstučio vardą.

Statybos, kaip dažnai nutinka, man atsiėjo maždaug dvigubai daugiau, negu buvau numatęs. Be abejo, paėmiau iš banko nemažą paskolą, bet dėl to nesijaudinau, nes atrodė, kad mūsų verslas vis plėsis ir pelnas tik augs.

Įsikeliame į dar dažais kvepiantį namą, nė užuolaidos nenupirkto, ir staiga – jokių pajamų. Nebežinau, kaip sumokėti bankui net paskolos palū-

kanas. Kilo grėsmė netekti namo. Buvo visiškai riesta. Atsiginti nuo paprasčiausio skurdo man šiek tiek padėjo studijų Yale'yje draugė Barbara Fine, tuo metu dirbusi banke „Chase Manhattan“. Sužinojusi, į kokią sunkią padėtį esu patekęs, ji savo vardu paėmė paskolą ir paskolino man porą tūkstančių dolerių. Šių pinigų pakako tik namo kreditui dengti, kad nepradėtų man skaičiuoti delspinigių ir galiausiai nepaskelbtų varžytinių.

Žinoma, nesėdėjau rankų sudėjęs. Net naktimis ilgai negalėdamas užmigti galvojau, ką daryti. Stengiausi susitikinėti su čia pat, Niu Rošelyje, gyvenančiais verslo žmonėmis, domėjausi, kuo jie užsiima, ir ieškojau galimybių kaip nors įsitraukti į jų veiklą. Vienas mano kaimynas, ispanų kilmės verslininkas Rodriguezas, taip pat vertėsi anglių prekyba. Jų gauti man nebuvo sunku, ryšiai su „Maust Coal Company“ išliko, tik neturėjau pirkėjo. Pasiteiravau Rodriguezo, ar negalėtume bendromis jėgomis sudaryti kokį sandorį, bet nieko neišėjo. Buvau užmezgęs ir puikių ryšių su jūrų transporto agentūromis, kurios tarpininkaudavo palankiomis sąlygomis užsakančiam laivus. Susitikęs su jų žmonėmis, mėgindavau sužinoti, ar kur nors nėra anglių poreikio. Beviltska padėtis – nieko nepasitaiko.

Reikia krikštyti Kęstutį, o pinigų neturiu net ir šiai šeimos šventei. Išgelbėjo mano taupyklė. Kai ėmiausi verslo ir viskas gerai sekėsi, sugalvojau savotišką žaidimą: grįžęs namo, kiek turėdavau piniginių monetų, išskatydavau į skardinę dėžę ir niekuomet iš jos neištraukdavau nė cento. Atidaro me su Aleksandra taupyklę ir imame skaičiuoti. Negalėjome nė patikėti – ten buvo susikaupę apie 600 dolerių. Krikštynoms švesti pinigų pakako. Sukvietėme gimines, gerą būrį lietuvių draugų, pasilinksminome. Tik man sunkiai sekėsi atsikratyti neramių minčių: kaip gyvensime rytoj?

Visa laimė, jog tokia baisi mūsų verslo krizė tetruko maždaug pusmetį. Tiems sunkiausiems per visą mano, verslininko, gyvenimą 1953-iesiems baigiantis, pagaliau vėl sudarėme, kad ir nestambia, anglių tiekimo sutartį. Kitais 1954 metais mūsų verslas jau visiškai atsigavo ir greitai net išsiplėtė iki tokių mastų, kokių nebuvo pasiekę net prieš krizę.

Vokietijoje baigėsi ekonomikos sąstingis. Šios šalies pramonė ėmė labai greitai augti. Vokiečių anglių kasyklos jau neįstengė tenkinti taip smarkiai kylančio ūkio poreikio ir protekcionistinių priemonių buvo atsisakyta. Anglis mums tiekusi „Maust Coal Company“ taip pat buvo suinteresuota atgaivinti eksportą į Vokietiją. Teliko atkurti mūsų senuosius ryšius su šios

šalies bendrovėmis. Tai nebuvo sunku. Tik dabar labai daug laiko man tekdavo praleisti Vokietijoje – galima sakyti, kad beveik perpus gyvenau toje šalyje, perpus Amerikoje.

Susipažinau su Štutgarto miesto ūkio bendrovės TVS generaliniu direktoriumi daktaru Kaunu. Šis labai energingas ponas valdė Štutgarto savi valdybei priklausančias dujų ir elektros gamybos įmones. Sykį su vokiečių delegacija jis atvyko į Niujorką. Globojau jį asmeniškai, priėmimą surengė ir ponas Maustas. Ta viešnagė Amerikoje padėjo man ir daktarui Kaunui geriau pažinti vienam kitą ir mūsų bendravimas įgijo asmeninį pobūdį. Tai turėjo didelę įtaką verslo reikalams. Iš pradžių jis su mūsų bendrove pasirašė trejų metų anglių tiekimo sutartį, vėliau net penkerių. Sutartos kainos buvo mums palankios, be to, turėdamas tokias ilgalaikes sutartis, galėdavau išsiderėti didesnių nuolaidų iš anglių gavybos bendrovių, juolab kad prekybos mastai būdavo skaičiuojami šimtais tūkstančių tonų.

Ilgainiui Vokietijoje man pavyko pasirašyti ne tik penkerių, bet ir dešimties metų kontraktą su Hamburgo dujų gamykla. Tai suteikė mūsų bendrovei stabilumo, garantavo, kad išsilaikysime net ir krizių metais.

Išaugus mūsų bendrovės prekybos mastams, jau nenorėjome apsiriboti vien Vokietijos rinka. Ėmėme anglis tiekti ir į Italiją, Prancūziją, Olandiją, Belgiją. Itin sėkmingai klostėsi mūsų bendradarbiavimas su viena Milano bendrove, kuriai vadovavo daktaras Marazini. Bendradarbiaudami su juo, tapome vieni svarbiausių anglių tiekėjų Italijos plieno pramonei.

Tačiau bėgant metams ėmė stiprėti anglių verslo konkurencija. Reikėdavo nemažų psichologinių sugebėjimų išlaikyti senuosius klientus, nes ne kartą mūsų konkurentai mėgino juos persivilioti. Pasitaikydavo kontraktų, kai tekdavo dirbti ir gaunant labai menką pelną. Kurį laiką vienai italų bendrovei anglis pardavinėjome už savikainą, patys beveik nieko neuždirbdami. Tai buvo metas, kai nepaprastai smarkiai smuko šio kuro kainos. Italai sąmoningai visaip vilkino derybas, išlaukė iki Kalėdų, kai mums jau nebebuvo kito pasirinkimo. Tąkart pardavėme anglis pačia žemiausia kaina per visą mūsų darbo šiame versle laiką: už toną gavome tik 9 dolerius 25 centus. Mums tekusi dalis tesudarė 5 centus... Bet tokius ne itin sėkmingus kontraktus su kaupu atsverdavo pelningos sutartys.

Šeštojo dešimtmečio pabaigoje mūsų bendrovės „Neris Coal and Carbon Corporation“ tiekimo apyvarta sudarydavo jau ne vieną milijoną tonų

anglių kasmet. Kiekviena tona vidutiniškai mums duodavo 40–50 centų pelno.

Septintajame dešimtmetyje apyvarta dar labiau išaugo. Vis dėlto mūsų bendrovė neišsipūtė – samdydavome tik keturis, vėliau – penkis darbuotojus. Darbo turėdavome per akis. Siekdami tarp klientų išlaikyti ir stiprinti gerą mūsų reputaciją, stengdavomės labai tiksliai laikytis kiekvieno kontrakto sąlygų. Tekdavo transportuoti kalnus anglų, kurių svoris neretai siekdavo šimtus tūkstančių tonų. Pirmiausia, laikantis nurodytos specifikacijos, reikėdavo anglis surūšiuoti, paskui pakrauti į dešimtis ešelonų, gabenti į uostą ir perkrauti į transporto laivus. Atplaukus į pirkėjo šalį, vėl šios procedūros kartodavosi, tik jau atvirkštine tvarka. Patiekti anglis turėdavome nustatytu laiku. Ir niekuomet nevėluodavome.

Savo bendrovės biurą šeštojo dešimtmečio pabaigoje įkurdinome pačioje prestižiškiausioje Niujorko vietoje – Manhatane, Penktojoje aveniu. Po dvidešimt penkerių metų persikėlėme į šalia esančią Medisono aveniu, kur išsinuomojome visą dangoraižio aukštą ir įsikūrėme itin erdviai, moderniai ir net prabangiai.

Ir staiga aštuntojo dešimtmečio pradžioje Vakarų Europą vėl užgriūva ekonomikos krizė. Anglių poreikis labai smarkiai smuko. Bet tuo metu mūsų bendrovė dirbo jau daugiausia remdamasi ilgalaikėmis tiekimo sutartimis.

Plaukia mūsų nusamdyti laivai, gabena į Europą anglis sutartais kiekiais. Ten jau kaupiasi kalnai. Mūsų padėtis net buvo geresnė negu vokiečių bendrovių – jos neturėjo tokių ilgalaikių tiekimo sutarčių. Vokietijos įmonės priverstos vis viena iš mūsų dar pirkti anglis, o iš savų kasyklų jau nieko neužsako.

Susitikome su daktaru Kaunu ir ėmėme svarstyti, kokia būtų tiek mums, tiek jiems priimtina išeitis. Mat vokiečiams, nepajėgiantiems tiek sunaudoti anglų, kiek mes tiekėme, darėsi vis nuostolingiau jas sandėliuoti. „Ar ne pigiau jums būtų sumokėti mums netesybas už nutrauktą sutartį, o mes liautumės siuntę jums transporto laivus?“ – klausiu daktaro Kauno.

Kiek pamąstęs, jis sako: „Tai būtų geriausia išeitis.“ Daktaras Kaunas kreipėsi į Vokietijos vyriausybę, prašydamas finansinės paramos sutarties su mūsų bendrove netesyboms padengti, taip pat pasiūlė vokiečių anglų kompanijoms išpirkti iš mūsų šio kuro tiekimo įsipareigojimus.

Šiems siūlymams buvo pritarta. Susitarimas nutraukti kontraktą mums buvo nepaprastai naudingas – už kiekvieną nepatietą anglų toną Štutgar-to TVS bendrovė įsipareigojo mokėti 3 dolerius 75 centus. Tokio pelno mes niekuomet negaudavome gabendami anglis, o čia mums gerokai daugiau buvo mokama už tai, kad jų netransportuotume į Vokietiją. Žinoma,

Naujųjų metų sutikimas mūsų namuose Niu Rošelyje, 1958 m.

Niu Rošelyje, 1959 m.

šiais pinigais turėjome dalytis su mūsų partneriais anglų gavybos bendrove „Maust Coal Company“. Vis viena pelnas buvo išpūdingas. Iš viso vokiečiai už nutrauktas sutartis sumokėjo beveik 10 milijonų dolerių ir maždaug pusė šios sumos atiteko mūsų bendrovei.

Mes buvome pirmieji, pasirašę tokį susitarimą. Vėliau kitos anglų tiekimo bendrovės taip pat puolė siūlyti savo partneriams nutraukti kontraktus ir mokėti netesybas, bet niekas tokių didelių pinigų jau negavo – galiausiai vokiečiai už kiekvieną nepatietą šio kuro toną sutikdavo mokėti tik po 50 centų.

Po šios krizės mūsų anglų verslas su vokiečiais jau neatsigavo. Mat neilgai trukus buvo baigtas tiesti magistralinis gamtinių dujų vamzdynas iš Rusijos iki Vakarų Vokietijos. Dujų gamyklos Europoje neteko rinkos

ir viena po kitos nutraukė veiklą, o jos buvo pagrindinės mūsų tiekiamų anglių pirkėjos. Tačiau ir tuomet daugiau kaip du dešimtmečius trukęs mūsų bendradarbiavimas su ta pačia anglių gavybos bendrove „Maust Coal Company“ ir jos antrine eksporto įmone „Salljoan“ dar nenutrūko. Netikėtai radau naują didžiulę rinką – Japoniją.

Šios šalies pramonė visą praėjusio amžiaus aštuntąjį dešimtmetį labai audringai plėtojosi ir galiausiai jos energetikai ėmė smarkiai stigti anglių. Užmezgiau ryšius su japonų verslininkais. Čia man, kaip ne kartą anksčiau, vėl pravertė pažintys su įtakingais asmenimis.

Sykį viename klube susipažinau su tuo metu jau į atsargą išėjusiu admiralu Arthuru Redfordu. Antrojo pasaulinio karo metais jis buvo generolo Douglo MacArthuro vadovaujamų JAV ginkluotųjų pajėgų Tolimuosiuose Rytuose štabo viršininkas, vėliau – okupacinės kariuomenės Japonijoje štabo viršininkas. Kai 1964 metais su Aleksandra vykome į Tokiją stebėti olimpinį žaidynių, admiralas Redfordas man pasiūlė perduoti jo laišką stambiam japonų pramonininkui, tuometinio Japonijos ministro pirmininko žentui ponui Aso, kuris buvo vienas olimpinio žaidynių organizacinio komiteto vadovų, ir tokiu būdu susipažinti su šiuo labai įtakingu žmogumi.

Nuskridę į Tokiją, perdavėme admiralui Arthuro Redfordo laišką, bet dėl laiko stokos su ponu Aso beveik nepabendrauome. Žaidynės jau ėjo į pabaigą ir nė nemanėme, kad dar pasitaikys proga su juo susitikti. Tačiau vieną vakarą grįžus į viešbutį mums įteikiamas kvietimas į vakarienę. Neparašyta, kur ji vyks, tik laiškelyje nurodyta, kad mūsų nuvežti bus atsiųstas pono Aso limuzinas.

Taip ir buvo. Įvažiuojame į tvora apjuostą sodą, labai skoningai apsodintą gėlėmis ir dekoratyviniais želdiniais. Šviesų nutviekti senojo japoniško stiliaus rūmai. Pasirodo, tai pono Aso namai. Gurkšnodami kokteilius ten vaikštinėja per dvidešimt žmonių – daugiausia nacionalinių olimpinio komitetų pirmininkai. Bet šeimininkai kažko neskuba mūsų kvieisti vakarieniauti. Ponas Aso paaiškina: „Laukiame atvykstant Japonijos sosto įpėdinio – Tokijo olimpinio žaidynių organizacinio komiteto garbės pirminko.“

Įeina sosto įpėdinis Akihito su žmona Michiko – visai jaunas vyras, puikiai kalbantis angliškai, o tarp japonų tai ypač reta. Ponas Aso jam pristato kiekvieną vakaro dalyvį. Paspaudžiu ranką ir aš. Gaunu progą ir kiek ilgiau

apie sportą ir puikiai surengtas olimpinės žaidynės pasikalbėti su sosto įpėdinio žmona, būsimąja imperatoriene. Per tą vakarienę susipažinau dar su keliais japonais, labai įtakingais šios šalies žmonėmis.

Vėliau, kai ėmėmės verslo su Japonija, šios pažintys nepaprastai pravertė. Iš viso pastebėjau, kad japonams milžinišką įspūdį darė vien faktas,

Tokijas, Japonija. Priėmimas verslo partneriams Okuros viešbutyje, 1976 m.

kad aš turėjau garbės dalyvauti vakarienoje ir kalbėtis su sosto įpėdiniu bei jo žmona, dabar jau seniai tapusiais Jų imperatoriškosiomis didenybėmis. Japonijoje, kurios gyvenime ypatingą reikšmę turi tradicijos, ritualas, paprasčiausias pasėdėjimas prie stalo šalia imperatoriaus reiškė, kad esi labai gerbtinas žmogus, su kuriuo verta turėti rimtų reikalų.

Vienas jau vėlesnių laikų atvejis man padėjo geriau suvokti beribės japonų ištikimybės imperatoriui, kaip Japonijos simboliui, jėgą.

Teko nemažai ne tik darbo reikalais, bet ir asmeniškai bendrauti su pasaulinio giganto, stambiausios Japonijos metalurgijos korporacijos „Nippon Steel Corporation“, anglių tiekimo vadovu Wakamura. Jo žmonos Tako, kilusios iš japonų aristokratų šeimos, senelis buvo imperatoriaus Hi-

rohito rūmų kancleris. Ji mane supažindino su savo tėvu ponu Kabajama, vėliau jis kartą net lankėsi mūsų namuose Ist Hamptone.

Šis ponas buvo vienmetis su Japonijos imperatoriumi Hirohito ir nuo mažumės drauge su juo augo valdovų rūmuose. Kai imperatorius susirgo, sunkiai susirgo ir Kabajama. Artimieji pasakojo, kad ligos patalė jis vis

Su Japonijos metalurgijos korporacijos „Nippon Steel Corporation“ anglių tiekimo vadovu Wakamura Niujorke

klausdavęs, kokia Jo didenybės sveikata. Išgirdęs, kad imperatorius dar laikosi, sakydavo: „Neturiu teisės išeiti anksčiau už savo valdovą.“ Bet kai kartą jam pranešė: „Japonija gedi, imperatorius mirė“, tą patį vakarą tyliai užgeso ir jis.

Mano susikurta reputacija Japonijoje man atvėrė visas duris. Verslas sekėsi taip puikiai, kaip dar niekada anksčiau. Pasirašėme su japonais anglių tiekimo sutartis itin geromis sąlygomis. Jie sutikdavo su bet kokia, net labai aukšta kaina, kad tik laiku gautų pageidaujamus šio kuro kiekius. Iki devintojo dešimtmečio vidurio trukęs verslas su Japonija buvo pats pelningiausias per visą mūsų bendrovės „Neris Coal and Carbon Corporation“ istoriją. Už toną anglių uždirbdavau kartais net po kelis dolerius, o anglių

poreikis čia buvo didesnis negu geriausiais laikais Vokietijoje. Jau net būdavo sunku parūpinti tokius šio kuro kiekius, kokių pageidaudavo japonai. Negalėjau apsiriboti vien „Maust Coal Company“ pajėgumu. Nusamdžiau didžiai patyrusį anglių pirkimo maklerį, anksčiau dirbusį bendrovėje „Salljoan“, ir jis po visą Ameriką ieškojo mums šio kuro naudingomis kainomis.

Iš viso mano versle buvo daugiau kūrybinio, negu administracinio darbo. Būdavo svarbu teisingai nuspėti įvairių šalių ūkio raidą. Analizuodavau ekonomikos rodiklius, bet dar labiau praversdavo pašnekesiai su pažįstamais ir draugais iš didžiojo verslo pasaulio. Geri ryšiai su žmonėmis buvo bene svarbiausia mano sėkmės versle priežastis.

Tai padėdavo atverti naujus verslo kelius. Apie 1970 metus mūsų bendrovė greta prekybos anglimis ėmėsi ir naftos verslo. Pirkdavome naftą Venesueloje ir gabendavome į Vokietiją. Tanklaivius samdydavome ir iš Onasio, tad pasitaikė proga susipažinti ir su šiuo, ypač po vedybų su Johno Kennedy našle Jacline pagarsėjusiu, graikų finansų magnatu. Beje, Onasis anaip tol nepadarė subtilaus, aristokratiško žmogaus išpūdzio.

Praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje susidomėjome ir gamybine veikla – Filipinuose įkūrėme ir ilgainiui smarkiai išplėtėme plieno vamzdžių gamyklą.

Anglių verslo reikalais su Kęstu Valiūnu lankydami Filipinuose, susipažinome su pareigūnu, atsakingu už šios šalies dujų ir naftos gavybą. Tuo metu filipiniečiai plieno vamzdžius dideliais kiekiais įsiveždavo iš Japonijos. Mūsų sutiktas pareigūnas įtikinėjo, kad jeigu kas įsteigtų tokią produkciją gaminančią įmonę Filipinuose, turėtų garantuotą rinką ir gautų nemažą pelną, ir siūlė mums susidomėti šiuo projektu. Esą plieno vamzdžių gamyklos statybą paremtų ir Pasaulio bankas. Filipinietis aiškino, kad mums net nereikėtų daug investuoti, nes prie mūsų prisidėtų ir vietos verslininkai.

Paprašėme specialistų apskaičiuoti, kiek mums galėtų kainuoti toks verslo projektas. Pasirodė, kad finansiniu požiūriu mes pajėgūs jį įgyvendinti, ypač jeigu gautume Pasaulio banko ar kurio nors Japonijos banko paskolą. Nutarėme iš pradžių pastatyti nedidelę įmonę ir stebėti, kaip einasi verslas. Jeigu mums gerai seksis, tuomet ketinome plėsti gamybos mastus.

Plieno vamzdžių gamyklos projektą pasiūlęs pareigūnas supažindino mus su labai įtakingu Filipinų senatoriumi Santana, kurio šeima buvo laikoma viena turtingiausių toje šalyje. Šis ponas pasakė, kad sutiktų būti

mūsų verslo partneriu. Tais laikais Filipinų įstatymai smarkiai protegavo savą kapitalą ir buvo tikslinga, kad 51 proc. mūsų kuriamos įmonės akcijų priklausytų filipiniečiui. Pats senatorius, būdamas politikas, tiesiogiai negalėjo dalyvauti versle, bet mūsų partneriu tapo jo sūnus.

Nors mes neturėjome kuriamos bendrovės kontrolinio akcijų paketo, gamyklos vadyba buvo mūsų rankose. Nusprendėme direktoriaus pareigas pasiūlyti patyrusiam mūsų vadybininkui Vokietijoje ponui von Hagenui. Jis sutiko vykti dirbti į Filipinus.

Von Hagenas ėmė vadovauti gamyklos statybai. Darbai vyko sklandžiai ir greitai galėjome pradėti gamybą. Surengėme įmonės atidarymo iškilmes. Į jas atvyko iš esmės diktatoriaus galias turėjusio Filipinų prezidento Ferdinando Marcosa žmona Imelda, kuri taip pat darė milžinišką įtaką šios šalies politikai.

Mūsų gaminamų plieno vamzdžių paklausa iš tiesų buvo didžiulė. Gamyklą nuolat plėtėme ir galiausiai ji tapo gana stambia įmone – joje dirbo apie 3 tūkstančius darbininkų. Ėmėme gauti palyginti neblogą pelną. Jį skirdavome tolesnei gamybos plėtrai. Mums jau nereikėjo investuoti iš savo lėšų. Tačiau pajutome, kad mūsų partneriai filipiniečiai jau nori mus išstumti iš šio verslo.

Tuo metu ponas Hagenas jau buvo miręs. Vadovauti gamyklai pasamdėme mano seno pažįstamo pulkininko Vildžiaus sūnų Romą. Jis sukūrė šeimą, vedė filipinietę ir, atrodė, turėjo puikiai pritapti Filipinų bendruomenėje. Tačiau ėmė vaidytis su senatoriaus Santanos šeima. Dirbti Filipinuose darėsi vis sunkiau ir galiausiai mes buvome priversti parduoti savo akcijas ir pasitraukti iš plieno gamybos šioje šalyje. Investuotas lėšas, nors ir su ne itin dideliu pelnu, susigrąžinome. Vis dėlto tai buvo įdomus apie dešimt metų trukęs verslo projektas.

Savu keliu

Kai plėtojau verslą Japonijoje, mūsų keliai su Kėstu Valiūnu jau buvo išsiskykę. Išpirkau jo dalį tuomet „Neris Carbon and Oil“ pavadinimą turėjusioje mūsų bendrovėje ir vienas tęsiau anglių prekybos verslą. Tai atsitiko 1975 metais mano iniciatyva.

Sykį pasakiau jam jau anksčiau širdyje brandintą pasiūlymą: „Kęstuti, aš tau gerai sumokėsiu už „Neries“ akcijas. Turėdamas tiek pinigų, galėsi atsidėti lietuviškai veiklai, užsiimti koku verslu ar tiesiog gyventi savo malonumui. Mums geriau išsiskirti, nes mūsų interesai pasidarė labai jau skirtingi.“

Kęstutis Valiūnas tai išklause paniurusiu veidu. Mano pasiūlymas jį smarkiai nuliūdino. Jis buvo neabejotinai energingas, kūrybingas, bet kartu ir ambicingas žmogus. Mūsų santykius tada jau kuris laikas temdė psichologinė įtampa. Atrodo, Kęstutis Valiūnas pradėjo kažkaip nesmagiai jaustis, kad man daug geriau sekasi iš anglių prekybos uždirbtus pinigus investuoti į kitas sritis.

Mat nuo pat pradžių su Kęstučiu Valiūnu drauge plėtojome tik anglių tiekimo verslą. Kai mūsų pajamos jau peraugo vartojimo poreikius, besikaupiančias lėšas abu atskirai investuodavome į kitų bendrovių akcijas, dėjomės prie įvairių verslo projektų. „Neries“ bendrovėje palikdavome tik tiek lėšų, kiek reikėdavo apyvartai, o visus uždirbtus pinigus pasidalydavome lygiomis dalimis. Ne visuomet ir mane lydėdavo vien sėkmė, bet, atskaičiavus pasitaikančius nuostolius, aš nuolat didinau savo kapitalą. Kęstui Valiūnui investuoti sekėsi prasčiau. Mano ir jo finansinės galimybės ėmė vis labiau skirtis. Pajutau, kad Kęstučiui tai kelia nors ir kruopščiai slepiamą, bet nejučia prasiveržiantį pavydą.

Kęstutis dažnai skųsdavosi, kad nekaip jaučiasi. Niekada jam dėl to nepriekaištavau, bet darėsi vis aiškiau, kad iš jo jau menkas pagalbininkas. Ilgai tai kenčiau ir būčiau kentęs toliau, tačiau padėtį sunkino, kad Kęstas ėmė nesutarti su puikiu anglių prekybos specialistu Steve'u Voznicku, kurį šiaip taip persiviliojau iš „Maust Coal Company“. Vieną dieną šis nepaprastai mums reikalingas darbuotojas pasakė išeinąs iš mūsų bendrovės ir neslėpė priežasties: negali dirbti su Kęstučiu Valiūnu. Tuomet skaudama širdimi ir apsisprendžiau skirtis su jaunystės draugu bei ilgamečiu verslo partneriu.

Kai pasiūliau nutraukti mūsų tolesnį bendrą darbą, Kęstučiui buvo nemalonu dar ir todėl, kad būtent jam reikėjo pasitraukti iš „Neries“. Jis suvokė, kad likęs vienas nė nepajėgtų sėkmingai plėtoti anglių verslo, nes per tuos metus aš vis labiau perėmiau veiklos iniciatyvą į savo rankas. Ta-

čiau lemiamos reikšmės turėjo kita aplinkybė: aš buvau finansiškai pajėgus išpirkti Kęstučio Valiūno dalį „Neryje“, o jo kapitalo ištekliai neleido jam pateikti tokio pat pasiūlymo man.

Išsiskyrėme be konfliktų, garbingai. Mes palaikėme ryšius ir vėliau, nutrūkus bendro verslo saitams. Beveik dvidešimt penkerius metus trukusį mūsų bendradarbiavimą laikau savo sėkme, bet turbūt tai buvo dar didesnė Kęstučio Valiūno gyvenimo sėkmė. Nemanau, kad jam vienam būtų pavykę uždirbti tiek pinigų, kiek dirbant drauge su manimi. Be to, už jo dalį „Neries“ bendrovėje sutikau mokėti labai gerą kainą. Kęstutis Valiūnas tapo pasiturinčiu žmogumi net ir turtingos Amerikos mastais. Kartą jis gana sėkmingai įsigijo žemės sklypą Kanadoje, vėliau jį pelningai pardavė, nors didesnių laimėjimų versle jau nepasiekė.

Tačiau Kęstutis Valiūnas labai sėkmingai atsidėjo visą laiką jį traukusiai lietuviškai veiklai. Jis, priešingai negu aš, niekuomet neatsisakydavo imtis vadovaujamų pareigų išeivijos organizacijose ir galiausiai buvo išrinktas VLIK'o pirmininku. Kęstutis Valiūnas parašė ir knygą apie VLIK'o veiklą.

Aš daugiausia jėgų skyriau verslui. Greta anglių prekybos mane vis labiau ėmė traukti investicijos į kitas ūkio šakas. Visą laiką domėjausi energetikos projektais. XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje kilus naftos krizei, kai jos kaina per labai trumpą laiką išaugo nuo 10 iki 50 dolerių, nemažai investavau į alternatyvios energijos šaltinių plėtojimą. Pasidariau gana svarbus bendrovės, statančios ir eksploatuojančios geotermines elektrines, akcininkas.

Itin daug džiaugsmo man teikė 4 tūkstančių akrų (daugiau kaip 1600 hektarų) citrusų plantacijos Floridoje kūrimas. Kartą iš vieno pažįstamo išgirdau, kad jis investuoja į bendrovę, ketinančią užveisti didžiulį citrusinių vaismedžių sodą. Tai buvo aštuntojo dešimtmečio pradžia. Floridoje tuo metu kilo šio verslo bumas. Mano pažįstamas pasiteiravo, gal ir aš norėčiau finansiškai prisidėti prie dar tik pradėtos kurti citrusų plantacijos. Susidomėjau šiuo projektu, susitikau su jį vykdančiais žmonėmis ir nutariau tapti dalininku. Susidarė apie tris dešimtis investuotojų. Kaip pasirodė, įsigijome žemės, kuri labai tiko citrusams veisti. Pasitaikydavo, kad kitose plantacijose žiemomis kartais iššaldavo vaismedžiai. Mūsų sodas nė karto nenukentėjo nuo šalčių. Mat žemės nusipirkome Floridos pietinėje dalyje, Vakarų Palm Byče, kur net ir šaltesnėmis žiemomis nebūna šalnų.

Porą metų buvo lyginama, drėkinama žemė, tiesiamos drenažo sistemos, sodinami vaismedžiai. Dar trejetą metų užtruko, kol užderėjo pirmasis derlius. Kai mūsų sodas suaugo, kasmet pardudodame daugiau kaip milijoną citrusų dėžių – apelsinų, mandarinų, greipfrutų, citrinų. Daugiausia jų siunčiame į Japoniją. Privalome laikytis labai griežtų standartų: visi vaisiai turi būti nustatyto dydžio, tam tikro cukringumo. Specialiai šiam eksportui pastatėme beveik 10 milijonų dolerių kainavusį citrusų rūšiavimo ir pakavimo cechą, kuriame visos operacijos automatizuotos.

Šis verslas pasirodė esąs gana pelningas – investicijos seniai atsipirko, nors, žinoma, yra sričių, kuriose galima uždirbti ir daug daugiau. Tačiau šiuo atveju man rūpi ne vien pelnas: malonu visus metus mėgautis reguliariai mums siunčiamais puikiais šios citrusų plantacijos vaisiais, lyginti juos su užaugintais mūsų asmeniniame sode Bahamose, Ket Kei saloje.

Net šiek tiek gaila, kad tikriausiai greitai mūsų plantacija bus likviduota. Palm Byčas per pastaruosius tris dešimtmečius labai išaugo ir miestas ėmė veržtis į mūsų teritoriją. Jau dabar už plantacijos plotus statybos kompanijos siūlo 60 milijonų dolerių, o kaina dar kils. Pati žemė darosi brangesnė už sodą – pelningiau ją parduoti, negu verstis citrusų auginimu. Nors ir gaila vaismedžių, bet verslas yra verslas. Anksčiau ar vėliau, matyt, bus nuspręsta parduoti plantaciją ir vietoj sodo iškils nauji prabangūs Palm Byčo vasarnamiai.

Pradėjęs gauti nemažas pajamas iš anglių prekybos, galėjau labai greitai sau ir savo šeimai sukurti daug aukštesnio lygio gyvenimo sąlygas. Jau 1952-aisiais ištesėjau pažadą Aleksandrai būtinai su ja nuvykti į Europą. Buvau jį davęs tuomet, kai mus į Ameriką plukdantis laivas ėmė tolti nuo Vokietijos krantų.

Tais metais Helsinkyje vyko vasaros olimpinės žaidynės. Mudu su Aleksandra išsiruošėme jų stebėti, nusprendę prieš tai dar kiek laiko pailsėti Šveicarijoje. Nuo to karto mes lankėmės daugelyje vasaros olimpinių žaidynių – įskaitant ir pastarąsias, vykusias Australijoje, Sidnėjuje.

Ilgainiui taip sureguliuavau savo verslą, kad panorėjęs galėdavau bet kada pasiimti atostogų medžioklėms, kelionėms ar poilsiui Bahamų Ket Kei saloje.

Nuolatinė mūsų poilsio vieta tapo Šveicarija. Žiemomis per Kalėdų atostogas vykdavome į kalnus slidinėti, nes ten prestižiniame Le Rosey

licėjuje mokėsi mūsų vyriausiasis sūnus Juozas. Paprastai rinkdavomės Sankt Morico kurortą. Mėgome per Kalėdas lankytis ir Austrijoje, kur taip pat puikios sąlygos slidinėti. Beje, ten besidžiaugdama žiemos sporto malonumais koją susilaužė Aleksandra, o vyriausiajam sūnui Juozui tai atsitiko net du kartus. Išvengiau jų likimo turbūt tik todėl, kad, kartą smarkiai griuvęs Sankt Morice, kai jau maniau, būsiu nususukęs ir sprandą, bet per stebuklą nepatyręs didelių sužalojimų, pasakiau sau: daugiau niekuomet ant slidžių nesistosiu. Ir kitą dieną, kai mano šeima slidinėjo, aš paprasčiausiai ramiai vaikštinėjau.

Vasaroti iš Niujorko vykdavome į Long Ailando saloje esantį Ist Hamptoną. Toje kurortinėje vietovėje iš pradžių trejetą metų nuomojomės vasarvietę, o 1955-aisiais įsigijome erdvų namą su gana dideliu plaukymo baseinu, sodu.

Vėliau, nuo septintojo dešimtmečio pabaigos, vis daugiau laiko praleisdavome mūsų viloje Bahamų Ket Kei saloje, esančioje maždaug penkiasdešimt mylių nuo Floridos pakrantės. Tai ypatinga vieta. Čia vasaromis dėl salą juosiančios Golfo srovės paprastai nepasitaiko tokių alinančių karščių kaip Floridoje, o net pačią šalčiausią iš mano stebėtų žiemos dienų oro temperatūra tebuvo nukritusi iki 15 laipsnių šilumos. Vanduo iš viso niekuomet neatvėsta žemiau 20 laipsnių Celsijaus.

Ket Kei (Cat Cay) išvertus iš anglų kalbos reiškia „katės uola“. Cay tariaama panašiai kaip key – raktas. Juoda katė, tupinti ant rakto, tapo Ket Kei salą valdančio klubo simboliu. Ši vakariniame Bahamų salyno pakraštyje esanti salelė – keturių kilometrų ilgio ir vietomis vos pusės kilometro pločio koralų rifas, apneštas smėlio.

Dabar, kai galiu sau leisti ir ilgesnį poilsį, Ket Kei sala tapo nuolatine mūsų žiemojimo vieta. Mudu su žmona čia gyvename kasmet maždaug nuo gruodžio vidurio iki balandžio pradžios. Žinoma, man tenka retsykiais vis nuskristi į Niujorką ar Vilnių, o Aleksandra amžina Ket Kei šiluma ir ramybe mėgaujasi daugiau kaip keturis mėnesius dažniausiai niekur neišvykdama.

Sankt Moricas, 1953 m.

Iš Aleksandros Kazickienės dienoraščio

Kaip klydau, manydama, kad Juozui pasirinkus verslą, o ne akademinę karjerą jo doktorantūros vargai ir mano pastangos jam padėti apsiginti disertaciją neteko jokios prasmės! Paaiškėjo, kad Yale'io universiteto doktoratas jam padėdavo atverti tokias duris, kur šiaip emigrantui iš Rytų Europos nebūtų leista prieiti net prie slenksčio. Ryšiai su įtakingais JAV finansų ir politikos žmonėmis tapo labai svarbia jo verslo sėkmės sąlyga.

Jau 1951 metų lapkričio 1 dieną iš Niu Heiveno persikėlėme arčiau Niu-jorko į savo namą Niu Rošelyje. Po poros savaitių, lapkričio 14-ąją, mums gimė pirmasis sūnus Juozukas, jis gavo ir antrą – Mindaugo – vardą. Vaikas augo sveikas, džiugino ir labai sėkmingai besimokanti Jūratė.

Kitais metais Juozas pasakė, kad nori tesėti išplaukiant į Ameriką man duotą žodį – pakeliauti po Europą. Tai buvo mano pirmoji kelionė – vykome į Helsinkio vasaros olimpinės žaidynes, bet prieš tai, persisiuntę savo automobilį iš JAV į Europą, pavažinėjome po Vokietiją, Italiją ir Šveicariją.

Atvykus į Sankt Morico kurortą, Juozą netikėtai ištiko apendicito priepuolis. Jį skubiai operavo. Sveiko greitai, tačiau dar ne visai sugijus žaizdai mums jau reikėjo vykti į Milaną ir iš ten skristi į Helsinkį. Juozas dar negalėjo vairuoti automobilio. Teko imtis vairo man, o mano patirtis tuomet dar buvo menka. Čia lyg tyčia reikėjo važiuoti siaurais ir nepaprastai vingiuotais Alpių keliais, kirsti daugybę tunelių. Šiaip taip nusikasėme iki Milano. Jau vien todėl tos kelionės niekuomet neužmiršiu.

Atėjo 1953-ieji. Kovo 18 dieną mums gimė antrasis sūnus Aleksandras Kęstutis. Jį vadinome pastaruoju vardu. Dar po trejų metų – 1956 metų spalio 13 dieną – susilaukėme trečiojo sūnaus Vytauto Mykolo. Jam taip pat prigijo antrasis vardas. Prabėgus lygiai metams be vienos dienos – 1957-ųjų spalio 12 dieną – į pasaulį atėjo ir mūsų jaūnelis Jonas Algirdas, kurį vadinome Joneliu. Taigi auginame jau penkis vaikus.

Nusprendėme, kad mūsų pagausėjusiai šeimai reikia turėti ir užmiesčio namą, kur galėtume praleisti vasaras. Išsinuomoję vasarvietę, trejus metus apsistodavome netoli Niu-jorko esančioje labai prestižinėje Ist Hamptono poilsiavietėje Long Ailando saloje. Vėliau Juozas nupirko erdvų senovinio stiliaus namą, jį puikiai suremontavo, įrengė gana didelį plaukymo baseiną, užveisė sodą, teritoriją apsodino gėlynais.

Tačiau norint pakliūti į Ist Hamptono bendruomenę nepakanka vien čia nusipirkti namą. Dar reikia patekti į vietos klubą, kuris sudarytų sąlygas lavintis vaikams, jiems, taip pat ir mums sportuoti – žaisti tenisą, golfą, buriuoti, leisti laisvalaikį, palaikyti socialinius ryšius. O tai nėra taip paprasta. Ne kiekvieną norintįjį į šį klubą priima ir net vadinamajai Ame-

Visa šeima Šveicarijoje, Sankt Morice, švenčiant Naujuosius metus – per slidinėjimo atostogas, 1964 m.

rikos aukštuomenei priklausantiems asmenims tenka ilgai laukti, kol pavyksta į jį pakliūti. Reikia, kad keli klubo nariai parašytų rekomendacinius laiškus, paskui pereiti vienų metų bandomąjį laikotarpį ir tik tuomet gali

būti priimtas į šią labai uždarą Ist Hamptono bendruomenę. Mums tokius barjerus pavyko įveikti tik todėl, kad Juozas buvo baigęs Yale'io universiteto doktorantūrą, jau turėjo daug pažįstamų įtakinguose Amerikos sluoksniuose, puikiai mokėjo bendrauti su žmonėmis, be to, mūsų šeimos elgesys, manieros atitiko visus JAV aukštuomenėje įprastus standartus, o vaikai dar pasižymėjo ir kaip labai geri sportininkai. Jie vėliau laimėjo net kelis Ist Hamptono čempionatus golfo, plaukimo, teniso varžybose. „Golf Digest Magazine“ rašė, kaip keturi broliai Kazickai per keletą metų tapo klubo golfo čempionais – esą tokio atvejo nėra buvę jokiam kitame aukšto lygio golfo klube.

Bėgo laikas, vaikai greitai augo. Jūratė išvažiavo studijuoti į koledžą, o vyriausiąjį sūnų Juozą išsiuntė mokyti net į Šveicariją, į labai prestižinę Le Rosey berniukų mokyklą, kur buvo mokoma anglų ir prancūzų kalbomis. Kai po šešerių metų Juozas baigė šią mokyklą, puikiai kalbėjo ir prancūziškai, ir vokiškai.

Ėmėme daug keliauti po pasaulį, bet labai retai kada pasijusdavome kaip turistai, nes Juozas beveik visur, kur nuvykdavome, turėdavo pažįstamų, draugų, kurie mus mielai imdavo globoti. Itin didelį įspūdį man padarė kelionės į Indiją pas Bikanero ir Udaipūro maharadžas, su kuriais Juozas susipažino medžiodamas. Atrodė, persikėliau į „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasakų pasaulį.

Beje, susipažįstant ypač amerikiečius sudomindavo mūsų kilmė. Jie dažnai klausdavo, ar mes ne graikai, nes Kazickų pavardė jiems skambėdavo kaip graikiška. Aiškindavome, kad esame lietuviai, savita baltų tauta, nepriskirtina ne tik lenkams, bet ir iš viso slavams. Kartais net pasakydavome, jog labai sena mūsų kalba, matyt, neatsitiktinai kiek primena senovės graikų šneką.

Juozui vienu metu prireikė užmegzti verslo ryšius su garsiuoju graikų laivų magnatu milijardieriumi Onasiu. Mano vyras jam paskambino ir sekretorei pasakė savo pavardę. Ji tuoj pat paklausė: „Jūs – graikas?“ Juozas atšovė: „Argi iš mano pavardės neaišku?“ Sekretorė ėmė kažką jam kalbėti graikiškai. Tuomet Juozas atsakė jai lietuviškai. Ragelyje pasigirdo labai suglumusios mergelės balsas: „Aš jūsų nesupratau, pone.“ „Iš kur jūs kilusi, panele?“ – tęsė pokalbį Juozas. „Iš Bruklino“, – pratarė toji. „A, tuomet viskas aišku. Aš kalbu senąją Elados graikų kalbą, o jūs – Bruklino graikų“, – ra-

miausiai paaiškino jai Juozas. Tuomet sekretorė, daugiau nebetardydama, sujungė jį su Onasiu, pasakydama, kad skambina kažkoks graikas.

Panašus atvejis nutiko ir Jūratei, kai ji dirbo „Associated Press“ informacijos agentūroje. Tuo metu Aristotelis Onasis vedė prezidento Johno Kennedy našlę Jacline Kennedy ir Amerikoje buvo labai domimasi, kaip po tokių

Ist Hamptone, mūsų sode: 23-iasis vestuvių jubiliejus

vedybų jaučiasi jos vaikai. Žurnalistai visai stengėsi su jais pasikalbėti, ypač su dukterimi Caroline, bet nesėkmingai – niekas iš pašalinių nė artyn nebuvo prie jų prileidžiamas.

Jūratė per brolius, sportavusius su berniukais, kurie lankė mokyklą kartu su Caroline Kennedy, sužinojo, kur ji su draugais mėgsta nueiti po pamokų. Ten ją sutikusi užkalbino ir paėmė iš jos interviu. Šis pokalbis buvo išspausdintas daugelyje JAV laikraščių, net ir „New York Times“. Tai buvo didelė Jūratės žurnalistinė sėkmė. Visi stebėjosi, kaip jai pavyko prieiti prie Caroline. Galiausiai vienas jos kolega pareiškė: „Čia viskas aišku – graikas graikui padeda. Būdama graikė, ji paprašė Onasio pagalbos ir tas ją suvedė su Caroline.“

Rojaus adresas: Bahamos, Ket Kei sala

Mažutis aštuonvietis lėktuvėlis, labiau primenantis lengvąjį automobilį su sparnais, negu tikrą lėktuvą, per pusvalandį nuskraidina mus iš Fort Loderdeilio Floridoje į rojų – rojumi žemėje mes vadiname Ket Kei salą. „Tai koralų krantas, juosiamas spindinčio balto smėlio paplūdimių, kuriuos skailauja sidabro purslais pasipuošusios safyro spalvos bangos. Ryškiai švytinti saulė auksu išmargina vandenyną dienomis, o naktimis tropikų mėnulio spinduliai jo paviršiumi nutiesia sidabro takus. Atrodytų, žemai kybančių galaktikų žvaigždynai švyti melsvame danguje ir kerinčiai atsispindi ramiam užutėkių vandenyje. Palmės, pušys, raudonmedžiai, brantmedžiai, tamarindai ir kiti įvairiaspalviais žiedais nusėti tropiniai medžiai, žydintys krūmai, gausybė raudonųjų piliarožių bei bugenvilijų svaigiais kvapais prisodrina šį atogrąžų rojų“, – rašoma Ket Kei klubo lankstinuke.

Šią salą mes aptikome visiškai atsitiktinai. Per 1967 metų Kalėdas viešėjome pas vienos iš stambiausių pasaulyje aviacinės ir kosminės technikos bendrovių „Rockwell Corporation“ savininką Wilfredą F. Rockwellą Bahamų Šiaurės Biminio saloje. Jis ten turėjo po namą sau ir svečiams, asmeninį uostą, apie 1000 akrų žemės. Sykį vakare siurbčiodami kokteilį stebėjome saulėlydį. Kalba pakrypo apie tai, kaip smarkiai 1965 metais siautėjęs uraganas „Betsy“ nusiaubė netoli esančią Ket Kei salą. Su liūdesiu prisiminėme jos buvusį savininką aristokratiškąjį Louisą R. Wasey. Stebėjomės, kaip greitai jam mirus turtingų bei garsių žmonių poilsio ir golfo žaidimų vieta – Ket Kei sala, vadinta rojumi žemėje, sunyko ir buvo visai apleista.

Didžiosios Britanijos karalienė Viktorija Ket Kei salą, kadaise buvusią piratų citadelę, – joje šeimininkavo Morganas, Juodabarzdis ir kiti jūrų plėšikai, – 1874 metais padovanojo kapitonui Williamui Henry Stuartui. Vėliau šis žemės lopinėlis vandenyne atiteko anglų aristokratų šeimos atstovui kapitonui Haighui. Iš jo palikuonių 1931 metais Ket Kei salą nusipirko Louisas R. Wasey ir čia pasistatė namus sau ir svečiams. Draugų įkalbėtas jis nusprendė įkurti klubą. Ilgainiui sala buvo puikiai sutvarkyta ir virto aukštą visuomeninę padėtį užimančių, turtingų žmonių poilsio vieta.

Sala ypač suklestėjo po Antrojo pasaulinio karo. Ją pamėgo Vindzoro hercogas, buvęs Anglijos karalius Eduardas VIII, atvažiuodavęs čia žvejoti

ir žaisti golfo su žmona Simson, dėl kurios jis ir atsisakė sosto. Be kita ko, Vindzoro hercogas tuo metu ėjo ir Bahamų gubernatoriaus pareigas. Tai buvo salos klestėjimo laikai. Ket Kei klubas tuomet laikytas vienu prestižiškiausių pasaulyje. Į jį galėjo pakliūti tik vadinamoji WASP aukštuomenė – White Anglo-Saxon Protestans – anglosaksų kilmės baltieji protestantai.

Mat senoji JAV aukštuomenė buvo būtent anglosaksai protestantai, ilgai nenorėję įsileisti į savo bendruomenę net ir smarkiai praturtėjusių kitokios kilmės amerikiečių. Tarkime, katalikai ir ypač airiai nebuvo priimami į tokius WASP klubus. Dar mažiau galimybių pakliūti į šią uždara kastą turėjo žydai, lenkai ar kitos tautinės mažumos, ką jau kalbėti apie spalvotuosius. Ket Kei salos klubas buvo ypač elitinis ir jam priklausė tik labai įtakingos JAV verslo pasaulio asmenybės, kaip antai: Pew, Sloanai, Vanderbiltai ir kiti.

Tačiau po Antrojo pasaulinio karo padėtis pamažu ėmė keistis ir šie uždari anglosaksų aukštuomenės klubai pasidarė demokratiškesni, ėmė atverti duris ir kitokios kilmės iškiliems amerikiečiams. Vis dėlto Ket Kei klubas išsaugojo išskirtinio aukštuomenės būrelio įvaizdį. Salos savininkas Louisas R. Wasey, kuris užsiėmė visuomenės ryšių ir reklamos verslu, rūpinosi, kad klubo nariais būtų tik stambių bendrovių savininkai, senosios fi-

Vilties kelias

nansų aristokratijos atstovai, nes ryšiai su tokiais žmonėmis jam praversdavo tvarkant verslo reikalus. Louisas R. Wasey buvo sukūręs klube ypatingo iškilmingumo ir ceremoningumo atmosferą. Kiekvienas į salą atplaukiantis asmuo būdavo sutinkamas su dūdų orkestru, jo pasitikti išeidavo pats salos šeimininkas. Tą patį vakarą svečio garbei jis surengdavo priėmimą. Bet jei kieno nors pakviestas atvykdavo toks asmuo, kuris nebūdavo laikomas vertu svečiuotis Ket Kei klubo narių bendruomenėje, jam išvykus, Louisas R. Wasey viešai suplodavo delnais ir tai reiškėdavo, kad šis žmogus daugiau į salą neįkels kojos.

„Dabar visa tai tik graži praeitis“, – pasakė Wilfredas F. Rockwellas, kai kalbėdamiesi prisiminėme Ket Kei klubo šlovę. „Louiso R. Wasey dukterė Jane salą parduoda. Gal nuvykstame ten apsidairyti, ar nevertėtų pirkti“, – staiga pasiūlė jis.

Mielai sutikau. Nuo Šiaurės Biminio iki Ket Kei salos – vos keliolika kilometrų. Pamaniau, kad bus įdomu savo akimis išvysti, kas po uragano likę iš vieno prestižiškiausių pasaulyje klubų. Tą pačią dieną su Wilfredu F. Rockwellu sėdome į katerį ir išplaukėme į Ket Kei salą.

Švietė saulė. Akinamai mėlyname danguje nesimatė nė menkiausio debesėlio. Tik švelnus pietryčių vėjelis teikė šiek tiek vėsinančios atgaivos. Jutau, kaip mano nuodėminga oda pamažu įgyja vėžio raudonio, grasindama nemigos naktimi. Tačiau šią grėsmę iš karto užmiršome, vos išvydome salos pakrantes. Žvalgėmės į nepaprastai ramius vaisiaus melsvumo vandenį, kuriuos kartais sujudindavo tik iššokančios žuvies pelekų pliaukštelėjimas. Mus apėmė keistas ramybės ir laimės pojūtis. Pakrantėse nebuvo išlikę pirsų, kur būtume galėję prišvartuoti katerį. Galiausiai pastebėjome kažkokį kuolą. Prie jo pririšome mūsų laivelį, bet dvejojome, ar, mums išlipus į pakrantę, šis daiktas nenulūš. Tuomet bangoms nunešus katerį į vandenyną, mes kaip kokie robinzonai būtume likę vieni šioje jau negyvenamoje saloje. Tačiau nusiramino, įsitikinę, kad kuolas įmontuotas į masyvią betoninę plokštę.

Turtingųjų poilsia vietės čia jau nebuvo likę nė kvapo. Per trejus metus niekieno neprižiūrima sala virto palmių, krūmynų ir vijoklinių augalų brūzgynu. Prasiskverbti gilyn buvo beveik neįmanoma: visi takai, asfaltuo-

Visa šeima Ket Kei saloje 1970 m.

ti keliukai apnešti smėliu ir spėję apželti augalija. Ket Kei krantai atrodė kaip kokia neperžengiama siena, slepianti paslaptį namų griuvėsius. Sunku buvo patikėti, kad čia vos prieš trejus metus atplaukdavo prabangios jachtos ir išlipančius iš jų svečius pasitikdavo pučiamųjų orkestras. Vis dėlto sala kvepėjo kaip prabangių kvepalų parduotuvė. Mat svaigiai kvapnūs tropikų krūmai labai greitai auga, kerojasi ir jie jau buvo spėję užkariauti visą salą. Net sunkiai galėjai atpažinti vietą, kur neseniai būta kelių, gėlėmis apsodintų takelių.

Ėmėme ieškoti golfo laukų. Jie buvo visiškai užversti nulaužtais medžiais, apaugę krūmais ir vijokliniais augalais. Negailestingai suniokotas prieš mūsų akis iškilo ir plaukymo baseinas. Vaikštinėdamas po salą, užtikau vieną uragano palyginti ne taip smarkiai apgriautą namą, tik į jį vedantis kokliais grįstas kelias buvo spėjęs gerokai apželti žole. Jau daugiau kaip tris dešimtmečius ši sodyba ir yra mėgstamiausia mano poilsavimo vieta, bet tada dar tik pamaniau, kad čia būtų gera gyventi.

Tąsyk grįžę atgal į Rockwellų namus Biminio saloje, vis kalbėjomės apie ką tik regėtą grožį. Nors ir nuniokota, Ket Kei gamta padarė svaiginamą įspūdį. „Reikėtų nusipirkti salą“, – tą vakarą svarstė Wilfredas F. Rockwellas.

Prabėgo keli mėnesiai. Per 1968 metų Velykas mes vėl nuvykome į svečius pas Rockwellus į Šiaurės Biminio salą. Wilfredas pasiūlė dar kartą apsilankyti Ket Kei saloje. Dabar nusprendėme nukeliauti ten ne jūra, bet oru. Wilfredas F. Rockwellas išsikvietė savo sraigtasparnį ir mes labai greit atsidūrėme virš Ket Kei salos. Ją jau buvo taip užkariavusi tropikų augmenija, kad net neradome vietos, kur galėtume nusileisti. Kokį pusvalandį sukommė ratu virš salos. Staiga išvydome paplūdimiu einančius du vaikus. Tai atrodė kaip stebuklas. Nebuvo regėti jokios jachtos ar katerio, prisišvartavusio prie salos krantų. „Iš kur atsirado tie vaikai?“ – stebėjomės. Pakibome virš jų. Vaikai pamojavo mums rankomis ir dingo medžių lapijoje.

Taip ir būtų likusi neįminta mįslė, kaip vaikai atsidūrė saloje. Bet kartą po kelerių metų Ist Hamptone viešint pas draugus pakrypo kalba apie Ket Kei salą. Tuo metu mes su Wilfredu F. Rockwellu ją jau buvome nusipirkę. Vakarelyje dalyvavęs ponas Merceris pasakė turįs ten namą. „Sraigtasparniū iš oro gerai apžiūrėjome visą salą. Kuris namas jūsų?“ – sakau jam. „Ak, tai jūs tuomet skraidėte sraigtasparniū!“ – nustebęs šūktelėjo mano pašnekovas.

Pasirodo, tuo metu, kai mes skraidėme virš salos, Merceriai taip pat buvo atvykę apsidairyti. Atplaukę savo didžiuliu laivu, jie nuleido inkarą kiek atokiau vandenyne, o prie salos pakrantės priplaukė nedidele motorine valtimi, kurios mes, skraidydami sraigtasparniū, nė nepastebėjome.

Šios šeimos namų uraganas apgriovė palyginti nesmarkiai. Jie jo niekam nepardavė ir vėliau tapo mūsų įkurto naujo klubo nariais. Pas juos į svečius atvykdavo senieji Ket Kei poilsiautojai. Tai mūsų klubą tarsi susiejo su ankstesniąja salos istorija.

Po antrojo apsilankymo Ket Kei saloje Wilfredas F. Rockwellas ėmė rimtai svarstyti, kad reikia ją pirkti. „Nepaprastai graži vieta, o kad nuniokota – nieko baisaus. Galima atkurti ir uostą, ir elektros jėgainę, ir golfo laukus. Įrengsime viską geriau, negu buvo“, – įtikinėjo jis. Pasiteiravau, kiek visa tai galėtų atsieiti. „Jane Wasey už salą prašo 4 milijonų dolerių, – ėmė svarstyti Wilfredas. – Bet, manau, ji gerokai nuleis kainą. Turbūt galėtume salą įsigyti už porą milijonų, nes kol kas daugiau niekas ja nesidomi. Dar kokių dviejų su puse milijono prireiks visiems klubo objektams atstatyti. Taigi iš viso penkių milijonų turėtų pakakti.“ Sakau jam: „Wilfredai, jeigu mes įstengsime išsiversti su 10 milijonų dolerių – aš tavo partneris, bet nesu įsitikinęs, ar šią sumą nurodydamas nekalbu per daug optimistiškai.“ Vėliau paaiškėjo, kad buvau teisus – galiausiai sutvarkyti salą, atkurti ir išplėsti infrastruktūrą mums atsiėjo apie 15 milijonų dolerių.

Prabėgo mėnuo. Paskambina Wilfredas F. Rockwellas ir pakviečia mane atvykti į jam priklausančią klubo pobūdžio „Flamingo“ viešbutį Majamyje, kur vyks derybos su Jane Wasey dėl Ket Kei salos. Atskridau. Ten jau buvo atvykusi Jane Wasey su savo juristais. Ėmėme derėtis. Galiausiai sulygome, kad salą pirsime už 2,4 milijono dolerių. Dar tais pačiais 1968 metais mudu su Wilfredu F. Rockwellu tapome Ket Kei savininkais. Greitai įsteigėme salos turto nuosavybės bendriją ir klubą. Iš pradžių, be mudviejų su Wilfredu F. Rockwellu, į jį įstojo tik 18 narių ir vadinamosios partnerystės principu tapo salos bendrasavininkais. Dauguma jų buvo arba Wilfredo F. Rockwello, arba mano draugai ir pažįstami. Prie mūsų draugijos prisidėjo ir keli ankstesniam Louiso R. Wasey klubui priklausę asmenys, kaip antai: Crawfordai, Merceriai, Pew, Siraguso, Mattey ir kiti. Jie visi prisiėmė salos atkūrimo finansinę riziką.

Salai tvarkyti iš pradžių klubo nariai įmokėjo po 50 tūkstančių dolerių. Vėliau paėmėme iš banko paskolų. Pirmiausia buvo įrengta gerokai galingesnė negu ankstesnioji elektros jėgainė, atkurtas uostas, sutvarkyti golfo laukai. Kiek vėliau pasistatėme jūros vandens gėlinimo stotį ir dar įsigijome įrangą lietaus vandeniui rinkti. Lig tol tokio fabrikėlio Ket Kei saloje

Naujųjų metų sutikimas su draugais p. Snieškais ir Viktorija bei Juozu Gruodžiais. Ket Kei, 1975 m.

nebuvo ir vandenį tekdavo laivais gabenti iš žemyno. Ėmėme plėsti klubą. Mums reikėjo padidinti jo narių skaičių vien todėl, kad sala neatrodytų apmirusi – restoranuose, baruose būtų lankytojų, golfo laukuose žaistų žmonės, jachtų prieplaukoje virtų gyvenimas. Vis dėlto nenorėjome, kad klubas pasidarytų labai didelis. Ne visi jo nariai pasistatė saloje namus – dalis apsistoja savo ištaigingose jachtose.

Beje, į klubą savaime nepriimami net ir seniai jam priklausančių asmenų vaikai. Kandidatas pirmiausia turi gauti dviejų narių rekomendacijas. Dar reikalingi ir trijų dalininkų (ne visi klubo nariai yra ir jo dalininkai) pritarimo laiškai. Be to, keliama sąlyga, kad kandidatas ir jį rekomenduojantys asmenys nebūtų tiesioginiai verslo partneriai. Tuomet klubas tiria

kandidato profesinę ir asmeninę reputaciją. Samdoma speciali firma, kuri savarankiškai renka apie jį informaciją: kuo jis užsiima, ar nebuvo įkliuvęs į kokias nešvarias istorijas. Žinoma, atsakomybę už naują kandidatą prisiima jį rekomenduojantys asmenys, tačiau klubas dar apsidraudžia savarankiškai patikrindamas, ar naujasis narys tikrai yra nepriekaištingos reputacijos. Net jei jis ir milijardierius, klubas atsisakys jį priimti, jeigu paaiškės, kad kandidatas kada nors buvo įsipainiojęs į kokią aferą ar skandalą. Surinkta informacija pateikiama klubo priėmimo komisijai, šiai vienbalsiai pritarus stojančiojo kandidatūra rekomenduojama 12 narių klubo direktorių tarybai ir čia jau priimamas galutinis sprendimas.

Tačiau, net ir taip pagausėjus klubo narių ir dalininkų skaičiui, vis viena susidurdavome su finansiniais sunkumais. Mat salos priežiūra ir jos objektų išlaikymas labai daug kainuoja, o vienu metu čia paprastai ilsisi tik nedidelė klubo narių dalis. Dauguma žmonių į Ket Kei salą atvyksta vos kartą ar du per metus. Vadinas, restoranai, barai, golfo laukai dažnai būna pustuščiai ar net visai tušti, o aptarnaujančią personalą tenka išlaikyti nuolat – Ket Kei klubas samdydavo net iki 120 žmonių. Be to, daug išlaidų reikia salos keliams, pastatams, augmenijai prižiūrėti. Vien golfo laukams, augalams laistyti, trąšoms išleidžiama tūkstančiai dolerių. Išlaidos padidėja dar ir todėl, kad į Ket Kei salą viską tenka vežti iš žemyno. Maža to, tenka sumokėti 30–60 proc. daikto vertės siekiančius muitus Bahamų valdžiai. Antai apie 5 tūkstančius dolerių kainuojantis golfo vežimėlis čia pabrangsta iki 10 tūkstančių dolerių. Dėl muitų ir gabenimo išlaidų Ket Kei saloje labai brangus ir maistas, gėrimai. Buvome priversti didinti klubo nario mokestį. Iš pradžių per metus narystė klube kainavo apie porą tūkstančių, o vėliau – 10 tūkstančių dolerių, neskaitant 25 tūkstančių dolerių stojamojo mokesčio. Vis viena prireikia ir papildomų įmokų, kai nutariama imtis kokių nors naujų investicinių projektų.

Jane Wasey mums galėjo parduoti tik klubo nuosavybę: žemę, uostą, golfo laukus, elektros jėgainę, vandens tiekimo ir nuotėkų sistemas. Tačiau namai ir jų sklypai priklausė atskiriems ankstesniojo Ket Kei klubo nariams. Iš jų ši turtą buvo galima įsigyti tik individualiai su jais susitarus. Wilfredas pirmasis nusipirko sklypą bei gana didelį namą ir jį dar išplėtė. Tuomet ir kiti ką tik mūsų įkurto klubo nariai ėmė dairytis neblogai išsilaikiusių arba bent nevisiškai uragano sugriautų namų, kad galėtų įsirengti

sau poilsiavietes. Beje, daugelis ankstesniojo klubo narių saloje buvusius uragano nuniokotus namus padovanojo universitetams, ligoninėms. Tai buvo laikoma labdara ir suteikdavo jiems teisę sumažinti privalomų mokesčių sumas. Salos atstatymo darbai buvo dar tik pradėti ir todėl aš nelabai norėjau skubėti įsigyti saloje asmeninės nuosavybės. Tais laikais mes itin daug keliaudavome ir nė nebūdavo kada ramiai poilsiauti. Be to, jau buvau įsigijęs vasaros namą netoli Niujorko. Wilfredas F. Rockwellas mane ėmė įkalbinėti, kad pirkčiau poilsiavietę ir Ket Kei saloje, aiškindamas, kad niekur kitur negalėsiu mėgautis tokia gražia gamta ir ramybe, ypač žiemą.

Naujajame Džersyje gyvenę Badhauzenai, stambių alaus daryklų, gaminančių Amerikoje labai populiarių „Balantine“ alų, savininkų šeima, ieškojo pirkėjo savo nelabai smarkiai uragano nuniokotam namui. Wilfredas įtikino mane, kad šią sodybą verta įsigyti. Paklausiau jo ir vėliau niekuomet nė akimirkos dėl to nesigailėjau. Tai mano rojus žemėje. Nusipirkau namą ir nedelsdamas ėmiausi jo remonto. Beje, šių dienų požiūriu nuosavybei tokioje prestižinėje vietoje įsigyti išleidau palyginti nedaug – iš viso namas man atsiėjo apie 250 tūkstančių dolerių. Žinoma, per kelis dešimtmečius jo vertė išaugo daug kartų.

1968 metų pabaigoje mano nusamdyta statybos bendrovė beveik baigė visus namo tvarkymo darbus. Per Kalėdas mes jau važiovome į Ket Kei salą. Dar nebuvo atvežti baldai, tad teko miegoti įsitaisius ant grindų. Aleksandra, vėliau labai pamėgusi šią vietą, tuomet pirmą kartą apsilankė saloje. Šiaip Ket Kei saloje žiemos būna šiltesnės negu vos už penkiasdešimties mylių esančioje Floridoje, o vasaros švelnesnės, ne tokios kaitrios. Tik taisyklų tyčia pasitaikė Bahamų platumoms neįprastai vėsūs orai, pūtė stiprokas vėjas, lynojo. Bet kitą rytą pabudę išvydome: šviečiant saulę, melsvuojant ramų vandenyną, svaiginamai kvepiančius bugenvilijų žiedus. Jau buvome išvažinėję visą pasaulį ir matę daugybę nuostabių vietų. Tačiau niekur kitur neteko patirti tokios ramybės, gamtos ir žmogaus ryšio kaip šioje saloje. Turbūt tik Ket Kei gruodžio pavakarėmis galima išvysti tokį stebuklą, kai vakaruose į vandenyną jau neria rausva blėstančia šviesa švytintis saulės diskas ir tuo pat metu kitoje pusėje, rytuose, tarsi iš vandens kyla sidabrinis mėnulio skritulys. Prabėgus daugiau kaip trims dešimtmečiams nuo tos pirmosios nakvynės mūsų namuose Ket Kei saloje, dar aiškiau suvokiu: čia aš jaučiuosi laimingas.

Sodininko džiaugsmas ir rūpesčiai

Tuomet, per 1968-ųjų Kalėdas, vaikštinėdami su Aleksandra po Ket Kei salą, vis sakėme vienas kitam: iš tiesų tai rojus. Tik staiga pasigedau, kad kažko šiam grožiui trūksta. Juk rojuje būtinai turi būti ir obelis, o čia nesimatė ne tik obelių, bet ir jokių vaismedžių ar vaiskrūmių. Tiesa, gerai išvaikščiojęs visą Ket Kei salą, užtikau tamarindų. Tai buvo vieninteliai vaismedžiai saloje. Tačiau tamarindas – didžiulis medis, jau vien dėl savo dydžio nelabai panašus į mums įprastus vaismedžius, be to, ir jo vaisiai vartojami daugiausia sultims. Vėliau per vieną vakarėlį įsikalbėjau su kompanijos TRW vadovu Fredu Crawfordu, kuris buvo vienas iš nedaugelio dar Louiso R. Wasey laikais Ket Kei salos klubui priklausiusių narių, įstojusių ir į mūsų atkurtą klubą. Pasiteiravau, kodėl saloje nebuvo užveista vaismedžių.

„Žinai, kai kurie mėgino užveisti savo sklypuose sodus, bet jiems nieko neišėjo. Vaismedžiams reikia, kad dirvoje būtų tam tikras rūgšties ir saldimumo balansas, o žemė Ket Kei saloje per daug saldi, nes tai koralų smėlis. Kita priežastis – čia labai retai lyja, kritulių iškrenta tik liepos bei rugpjūčio mėnesiais ir vaismedžiams nepakanka drėgmės. Taigi norint užveisti sodą, – sako man Fredas Crawfordas, – reikia pasiaukojamai jį prižiūrėti, nuolat laistyti.“

„Šioje rojaus vardo vertoje saloje tiesiog privalo būti ir sodas, – pasakiau jam. – Ir dar toks, kad į Ket Kei atvykę pasisvečiuoti žmonės vėliau galėtų pasakoti čia valgę neregėtų vaisių, kokių nėra ragavę niekur kitur.“ Sumanymas užveisti sodą Ket Kei saloje man tapo savotišku jėgų išmėginimu. Pradėjau skaityti sodininkystės žurnalus. Sužinojau, kad visai šalia, Floridoje, Majamio mieste, įsikūrusi Tarptautinė retų tropinių vaismedžių organizacija. Tapau jos nariu. Po kurio laiko man buvo atsiųstas visas pluoštas leidinių apie retus atogrąžų vaismedžius. Kai teoriškai jau buvau neblogai išstudijavęs tropikų augaliją, paprašiau organizacijos nurodyti man kokį specialistą, su kuriuo galėčiau pasitarti, kaip užveisti sodą Ket Kei saloje. Sužinojęs adresą, susisiečiau su netoli Majamio gyvenančiu Billu Lessardu. Jis mane pakvietė atvykti į svečius ir apžiūrėti jo tropinių augalų sodą. Pirmai progai pasitaikius nuskridau į Floridą, kur mes buvome įsigiję poilsiavimo apartamentus, ir apsilankiau pono Lessardo sodyboje.

Jis turėjo apie 10 hektarų žemės sklypą, kurį buvo pavertęs amžinai žaliuojančiu ir žydinčiu sodu. Apžiūrėjau labai gerai įdirbtą, puikiai technika prižiūrimą Billo Lessardo vaismedžių medelyną. Paašikėjo, kad šis žmogus – buvęs JAV karo aviacijos pulkininkas, ėmęs ūkininkauti, kai išėjo į atsargą. Papasakojau jam, kad norėčiau Bahamose, Ket Kei saloje, užveisti įvairių tropinių augalų sodą. Pasirodo, Billas Lessardas užsiėmė retų vaismedžių importu į JAV. Įvairių retųjų augalų jis įsiveždavo iš Amazonės atogrąžų regiono. Labai įdomia šiuo požiūriu šalimi ponas Lessardas laikė ir Kosta Riką, kurioje bendrovė „General Food“ buvo įsteigusi retos tropikų augalijos parką. Esą ten tinkamiausias tokiems augalams klimatas ir optimalios struktūros dirvožemis. Be to, dėl nepaprastos retų tropikų augalų gausybės jis gyrė Aziją, ypač Tailandą, Birmą, Vietnamą, Kambodžą.

Billas Lessardas taip entuziastingai pasakojo apie atogrąžų augalijos pasaulį, kad tai dar labiau sustiprino mano norą užveisti sodą. Jis netrukus apsilankė pas mus ir patarė mūsų sklypą laistyti dirvos rūgštingumą didinančiu sieros tirpalu. Tai ilgalaikis procesas ir šią procedūrą būtina nuolat kartoti. Be to, rūgšties stoką dirvoje galima išlyginti apipurškiant vaismedžius specialiu chemikalu, vadinamuoju žaliuoju skysčiu.

Išlaisčiau sode ne vieną toną ištirpintos sieros ir žaliojo skysčio. Sužinojau ir kitą dirvos rūgštingumo didinimo būdą: sugrębstytus medžių lapus išbarstydavome lygiu sluoksniu po visą sodą, ant viršaus užberdavome pušų pjūvenų ir šis mišinys, ilgainiui įsigėręs į žemę, didino joje rūgšties kiekį. Kai ponas Lessardas lankėsi Ket Kei saloje – tuomet ėjo 1970 ar 1971 metai, – buvau pasisodinęs tik vieną papają, pirmąją savo būsimo sodo vaismedį. Ją užtikau augančią atkampioje salos vietoje, šalia šiukšlynų. Persodinau į savo sklypą, ir medelis, nuolat laistomas, tręšiamas, prigijo, užaugino pirmuosius vaisius. Tai buvo mūsų sodo pradžia. Nutarėme išsiauginti ir daugia papajų.

Beje, 1952 metais pirmą kartą poilsiaudamas Havajuose, viešbučio restorane pamačiau žmones, valgančius keistą nematytą vaisių. Sužinojęs, jog tai papaja, paprašiau, kad ir man atneštų jos paragauti. Tačiau nusivyliau: vaisius pasirodė kažkoks beskonis. Vėliau įsitikinau, kad papaja papajai nelygi – gali pasitaikyti visai prėska, bet pasitaiko ir subtilaus aromatingo skonio.

Sodindamas papajas, ėmiausi selekcijos. Kiekvieną medelį sunumeravau ir vėliau, kai užaugdavo vaisių, šeimos nariams bei svečiams siūlydavau jų ragauti ir įvertinti skonį pagal penkių balų sistemą. Remdamasis tokiomis apklausomis, per keletą metų atrinkau pačius skaniausius vaisius vedančius papajų medžius. Iš jų sėklų plėčiau savo sodą. Galiu didžiuo-

Prie savo išaugintų retų atogrąžų vaismedžių Ket Kei sode

tis: turbūt bent Floridoje neįmanoma užtikti skanesnių už mano papajų. Mano draugas Peteris Bluntas sako dėl jų specialiai atskrendęs pas mus į Ket Kei salą iš Majamio.

Papaja buvo tik pirmasis mano sodo vaismedis. Pono Lessardo konsultuojamas, ėmiau sodinti greipfrutus, apelsinus, citrinas, mandarinus ir laimus. Citrusų sodinukų gaudavau iš stambaus sodininkystės ūkio Floridoje, kurio vienas steigėjų ir dalininkų buvau. Šios bendrovės specialistai įrengė mano sode požeminio laistymo sistemą – automatiškai valdomą po žeme išvedžiotą drėkinimo vamzdyną, nustatytu laiku reguliariai purškiantį vandenį, skystas trąšas, žaliąjį skystį.

Kai mano sode jau suvešėjo citrusai, Billo Lessardo padedamas ėmiau veisti ir retus tropikų vaismedžius. Ilgainiui pavyko pasodinti pačių įvairiausių augalų, atkeliavusių į Ket Kei salą iš visų atogrąžų kraštų – nuo Indonezijos iki Amazonės miškų. Iš viso mano sode augo 55 rūšių vaismedžių. Tačiau po baisiojo 1992 metais praūžusio uragano „Andrew“ teliko 15 rūšių.

Prieš tornado sukūrius atsilaikė tik patys atspariausi augalai, tokie kaip Barbadoso vyšnia, vaismedis, vedantis vaisius, turinčius ypač daug vitamino C. Dienos poreikį žmogus patenkina suvalgydamas vieną vyšnią. Nors, atrodytų, jos turėtų būti nepakenčiamai rūgščios – priešingai, yra nepaprastai saldžios. Be galo egzotiškais laikytini mano sode augę davijanis, rambutanai ir juodoji sapota – pastaroji savo skoniu labai primena skystą šokoladą. Deja, šiuos iš Indonezijos atkeliavusius vaismedžius sunaikino uraganas.

Ne mažiau reti buvo ir daugelis kitų sodo vaismedžių: nepaprastai gražiai žydinti Malaizijos obelis, Kinijos ličis, keistai pavadinti aistros medžiai, leidžiantys nenusakomo ilgio šaknis. Jų prisiveisė net per daug ir dalį teko iškirsti. Didžiavausi ir duonos medžiu, Butano vyšnia, kalamanda, kanisteliu, konkvata, karambola, kariksa, lokvatusu, kukurūzų burbuoles primenančia monstera. Mažai kas buvo net girdėjęs kitų mano sode augusių vaismedžių pavadinimus: makvenjanvaneta, džemutikava, džembula, gul-džimama, gulava. Tačiau nė vienas šių medžių neatlaikė uragano „Andrew“ siautėjimo. Labai gailiuosi, kad taip ir neišvydau savo sode prinokstant džiakvito vaisių, kurių tik tris ar keturis jis subrandina per sezoną. Manasis medis jau buvo gerai suaugęs, žydėjo. Tačiau tik būdamas Indonezijoje pamačiau, kaip atrodo džiakvito vaisius: dydžiu jis prilygsta gerai statinei, o skonis aromatingas, švelnus. Išliko tik kai kurios figos, kelios konkvatos, monsteros ir mangų medžiai, dalis citrusų bei avokadų. Beveik visi retieji tropikų augalai buvo sunaikinti.

Žinoma, itin reti vaismedžiai sudarė tik mažą dalį mano sodo medžių. Daugiausia auginau citrusų, palmių, jūros vynuogių, vyšnių, tamarindų, avokadų, ananasų, bananų. Vien pastarųjų veisčiau net aštuonias rūšis. Vienas žolinių augalų laikomo banano krūmas buvo išsistiebęs iki septynių metrų.

Rojų siaubia uraganai

1992 metų rugpjūčio 23 dieną Ket Kei salą užgriuvo uraganas „Andrew“. Kai jis ėmė artėti link Bahamų ir Floridos, mes buvome Niujorke ir kiekvieną dieną atidžiai klausydavomės oro prognozių. Jos pranašavo, kad Ket Kei sala gali pakliūti į patį epicentrą. Taip ir atsitiko. Negana to: uragano viduryje esanti savotiška akis – siaučiančių vėjų sukūrio tuštuma – užslinko tiesiai ant mūsų salos.

Per uraganą joje buvę žmonės vėliau pasakojo, kad prieš tai siautėjęs labai stiprus vėjas staiga visiškai nuščiavo ir stojo keista, beveik absoliuti tylą. Ėmė labai stigmati oro – jį išsiurbė uragano sukūrys. Saloje tuo metu buvo likę apie penkiasdešimt žmonių, beveik vien aptarnaujantis personalas. Iš klubo narių uraganą teko pergyventi tik su drauge ten buvusiam jaunam vyrui Jimui Coffe, tuo metu bėgiamam statyti namą. Žmonės kurį laiką stebėjo, kaip aplinkui už poros mylių vandenyną tiesiog kelia į dangų baisūs vėjo sukūriai. Tik Ket Kei saloje tvyrojo neįtikėtina baimę kelianti ramybė.

Ir staiga po kiek laiko – jau paryčiais, apie ketvirtą valandą – tylą tarsi sprogo. Jimas Coffe pasakojo, kad pasigirdus baisiam užsesiui juodu su drauge šoko į vonios kambarį pirmame aukšte ir atsigulė į pačią vonią. Tarsi baisaus sprogimo išsviesti išlėkė namo langai, durys, sukūriai išskraidino laukan baldus. Esą šią porą išgelbėjo tai, kad vonia, kurioje juodu gulėjo, buvo įcementuota į grindis. Kitaip uraganas juos būtų taip pat išskraidinęs į padanges.

Pasakojama, kad gūsiais uragano greitis siekė net 250–300 kilometrų per valandą. Tai buvo vienas stipriausių uraganų, nuniokojęs ne tik Ket Kei salą, bet ir Pietų Floridą. Net galingoji draudimo bendrovė „Lloyd“ vos nenusirito į bankrotą, nes buvo perdraudusi didumą nusiaubtų teritorijų nekilnojamojo turto. Nuostoliai siekė 12 milijardų JAV dolerių.

Kai aš atvažiavau į salą, po uragano jau buvo praėję keli mėnesiai. Tiesiog nesinorėjo tikėti, kad tai, ką regiu – realybė, o ne košmariškas sapnas. Mano išpuoselėtame sode stirksėjo tik medžių kamienai it kokie stulpai visiškai nugenėtomis šakomis. Daug jų buvo ir visai nulaužti, kai kurie net išplėšti su šaknimis. Išrauta ir daugelis palmių. Tarsi per stebuklą iš-

liko tik kelios, nulenktos prie žemės. Dar išgyveno apie penkiolika sužalotų vaismedžių. Itin stebiuosi, kaip nebuvo išrauta ar nulaužta didžiulė palmė, auganti ties mūsų namo galu. Pasirodo, ten, kur pereinavo tornado sūkūriai, nelikdavo jokio medžio, bet ruožuose, kuriuos šlavė vien uraganas, dar išsilaikydavo koks augalas. Tornado sūkūriai buvo tokie galingi, kad prie Bebe Rebozo namo priplaukoje stovintis kateris buvo iškeltas iš vandens ir dugnu aukštyn nusviestas į plaukymo baseiną, o viena uoste prišvartuota jachta užmesta aukštai ant kalvos. Mūsų namas taip pat buvo smarkiai apgriautas. Neliko stogo, durų, langų. Atlaikė tik sienos. Sulaužytų baldų šipuliai buvo išbarstyti po visą sklypą. Keisčiausia, kad kažkuri sofa iš pirmojo aukšto buvo laiptais užsviesta į antrąjį. Be to, uraganą lydėjo smarkus lietus. Be stogo likusiame name visa, kas nebuvo išsviesta pro langus ar duris, kiaurai permirko ir dvelkė puvėsiais. Teko imtis kapitalinio remonto ir keisti visą interjerą. Dar labiau nukentėjo kiek atokiau salos pakrašty stovintis mūsų svečių namas. Net nebuvo prasmės jį atstatinėti. Tik vėliau, XX amžiui baigiantis, kitoje vietoje pastatėme naują namą svečiams.

Ket Kei klubo turtas buvo gerai apdraustas. Draudimo kompanija iš viso išmokėjo apie 7 milijonus dolerių. Tai suteikė galimybę greitai atkurti salos infrastruktūrą, uostą, atgaivinti nuniokotą augaliją. Buvo apdraustas ir mano namas, bet, kaip paaiškėjo, labai nepatikimoje draudimo bendrovėje. Man ėmė siūlyti visai menkas kompensacijas. Teko smarkiai ginčytis, kviesti kitus ekspertus. Galų gale išpešėme apie pusantro šimto tūkstančių dolerių, nors uragano padarytos žalos likvidavimas mums atsiėjo apie 400 tūkstančių dolerių. Kai kurie savininkai po uragano „Andrew“ nusprendė parduoti vasarvietes. Klubo narių skaičius sumažėjo, mažiau žmonių atvykdavo poilsiauti. Tačiau ilgainiui salos gyvenimas vėl atgijo. Atrodė, kad bus labai sunku atkurti sugriautą infrastruktūrą, sutvarkyti nuniokotą aplinką. Bet įsitikinau, kad šiuolaikinė technika leidžia greitai užglaistyti net žiauriausio uragano padarinius. Ket Kei salą tvarkiusios statybos bendrovės laivais atgabeno ir sumontavo didžiulius kranus, atsivežė galingus vilkikus, ekskavatorius, specialias mašinas: vienas – medžių kamienams su šaknimis rauti, kitas – jiems sodinti.

Mes, praūžus uraganui, nutarėme net ir tais metais nekeisti savo įpročių: žiemos sezoną atvykome praleisti Ket Kei saloje. Mūsų namas jau buvo su-

remontuotas, bet salos tvarkymo darbai dar vyko visu įkarščiu. Stebėjau, kaip greitai sodinamos palmės: specialiu grąžtu išgręžiamos didžiulės duobės ir vienas po kito į jas nuleidžiami jau gerokai paauginti medžiai, atvežti su žemėse įsodintų šaknų kelmiais.

Kartu buvo raunami kelmai, vežamos į vieną vietą ir deginamos didžiulės nulaužtų šakų, kamienų krūvos. Nežinau, kaip tai buvo derinama su griežtais ekologijos reikalavimais. Kranų bildesys, buldozerių užesys, deginamų medžių dūmų kamuoliai tuomet gaubė visą Ket Kei salą.

Ket Kei rojaus svečiai

Dar prieš uraganą „Andrew“, 1991 metais, mes su Wilfredu F. Rockwellu atsisakėme išskirtinių salos nuosavybės teisių. Tuo laiku buvo sudaryta nauja klubo valdyba. Nusprendėme, kad mums metas pasitraukti iš šios valdymo struktūros.

Wilfredas F. Rockwellas buvo labai ramaus būdo žmogus. Matyt, dėl to kai kuriems klubo nariams ėmė atrodyti, kad jis nepakankamai energingas vadovas. Tai buvo klaidingas požiūris. Wilfredas nuosekliai atlikdavo visus darbus, mokėdavo pasitelkti sumanius techninius pagalbininkus. Tačiau valdant klubą vyksta panašūs procesai, kaip ir būnant realioje valdžioje. Labai ilgai einant kokias nors pareigas, pamažu atsiranda nepatenkintų, kaip tvarkomi reikalai, daugėja kritikų. Tai ima kenkti geriems santykiams su žmonėmis, o visuomeninis darbas yra prasmingas tik tuomet, jeigu jis teikia malonumą. Man ir Wilfredui pasidarė nebeįdomu toliau likti klubo valdymo struktūrose.

Dabar mėgaujuosi draugišku bendravimu su visais Ket Kei salos poilsiautojais. Beje, nors ir buvau kelis sykius įkalbinėjamas, niekada nesutikau būti klubo prezidentu. Kartą man net siūlė mokėti algą ir žadėjo samdyti sekretorę techniniam darbui atlikti. Įkalbinėjo mane vienas labai pasiturintis klubo narys, bet atsisakiau. Dabar Ket Kei klube yra daug bendrovių savininkų, stambių kompanijų prezidentų. Tarp jų tokie žinomi visai Amerikai asmenys kaip Jimas Johnsonas, farmacijos bendrovės „Johnson and Johnson“ savininkas, televizijos, spaudos, komunikacijų verslininkas

milijardierius Huezingeris ir daug kitų. Į mūsų klubą įstoję ir labai garsūs golfo meistrai Jackas Nicklausas, Gregas Normanas.

Saloje dažnai lankosi iškilių svečių. Aš taip pat esu pasikvietęs daug savo verslo partnerių. Pas mane ne kartą buvo atvykę draugai iš Japonijos, Prancūzijos, Vokietijos, Italijos. Ket Kei klubas pasisvečiuoti saloje pasikvie-

Juozas šoka su Bahamų premjero žmona ledi Plimton, Ket Kei

čia ir visokių garsenybių. Įsiminė visų erdvėlaivio, pirmą kartą skridusio į Mėnulį, astronautų viešnagė. Jie lankėsi ir mūsų namuose. Turėjau progą įsitikinti, kad tai be galo malonūs, nė trupučio neišpuikę žmonės. Aleksandra padovanojo jiems mūsų sodo atogrąžų vaisių marmelado. Prabėgus gal porai metų vieną astronautų sutikau Kalifornijoje – jis prisiminė viešnagę mūsų namuose ir juokaudamas sakė, kad vis dar nesiliauja gardžiavęsis mūsų padovanotu marmeladu. Tik nustebau, kad per tiek laiko nebuvo spėjęs jo suvalgyti.

Ket Kei saloje poilsio, tiesa, kai jau buvo atsistatydinęs iš pareigų, ir JAV prezidentas Richardas Nixonas. Jis draugavo su mūsų klubo nariu Bebe Rebozo, pas jį ir apsigyvendavo atvykęs į Ket Kei salą. Richardas Nixonas čia praleido ne vieną dieną, rašė atsiminimų knygą. Geresnės vietos tokiam darbui neįmanoma rasti. Jis mėgdavo žaisti golfą. Esu matęs, kaip be jokių

sargybinių prezidentas pats stumdavo vežimėlį ir vienas žaisdavo šį žaidimą, nors Richardą Nixoną, net ir atsistatydinus, iki gyvos galvos visur privaldė saugoti FTB agentai, bet, matyt, net ir jiems Ket Kei sala pasirodė tokia saugi, kad nematė reikalo vaikščioti paskui prezidentą mūsų golfo laukuose.

Vyskupas Paulius Baltakis Ket Kei saloje

Ket Kei saloje kelias dienas ilsėjosi ir JAV prezidentas Lyndonas Johnsonas. Tuomet jis taip pat jau buvo baigęs kadenciją. Šį prezidentą į svečius pasikvietė Augustinas Bushas, labai garsios didžiulės alaus daryklos, gaminančios „Budweiser“ alų, savininkas. Jis turėjo prabangią jachtą, kurioje ir nakvodavęs Lyndonas Johnsonas. Dalis Ket Kei klubo narių nesi-statė saloje namų ir gyvendavo savo jachtose, kurioms neretai labiau tinka laivo pavadinimas, nes jų ilgis gali viršyti net 160 pėdų, jose būna įrengti keli miegamieji. Pačios didžiausios Ket Kei klubo narių jachtos nė negali įplaukti į salos jachtklubo uostą. Tenka numesti inkarą atokiau nuo kranto ir priplaukti kateriu.

Šalia politikos ir verslo įžymybių Ket Kei saloje viešėjo ir nemažai kino, muzikos, pramogų pasaulio atstovų, žiūrėk, net su kokia drauge. Kai kurios garsenybės yra apsilankiusios saloje net nekviestos, savo iniciatyva. Mat į

jachtklubo uostą turi teisę įplaukti kiekvienas laivas – nereikia nė kvietimo. Tik draudžiama išeiti iš uosto teritorijos nenusipirkus leidimo.

Beje, aš ir mano vaikai – ne vieninteliai lietuviai Ket Kei klube. Dabar jo narys ir mano sūnėnas Gediminas Gruodis, išgijęs saloje namą. Daug metų Ket Kei klubui priklausė ir Jonas Jusnis, pats gimęs jau Amerikoje, abu jo tėvai buvo emigravę iš Lietuvos prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Tačiau savo tėvų gimtine jis, atrodo, visai nesidomėjo. Kai mūsų šalis paskelbė nepriklausomybę, pasiūliau Jonui Jusniui prisidėti teikiant finansinę paramą atsikuriančiai Lietuvos valstybei, bet jis tik papurtė galvą ir atkirto: „Ne.“

Jonas Jusnis buvo stambus namų savininkas Detroite, turėjo jų net kelis šimtus ir iš nuomos gaudavo milžiniškas pajamas. Į Ket Keit salą jis atplaukdavo dideliu nuosavu laivu. Jame ir gyvendavo. Dažnai drauge su juo atvykdavo ir vienas lietuvis klebonas. Šis man yra sakęs, kad Jonas Jusnis moka lietuviškai. Su manimi jis kalbėdavęs tik angliškai, nors ir esu mėginęs jį pašnekinti tėvų kalba. Atrodo, Jonas kažkodėl drovėjosi savo lietuviškos kilmės. Esu įsitikinęs, kad yra ir daugiau tokių labai turtingų lietuvių kilmės amerikiečių, bet dvasiškai jie jau smarkiai nutolę nuo Lietuvos ir nepuoselėja jokių jausmų tėvų ar senelių tėvynei, visiškai nedalyvauja mūsų išeivijos veikloje.

Pusiaus lietuvis ir mūsų vyriausiojo sūnaus Juozo bendramokslis Le Rosey licėjuje Šveicarijoje turtingiausias garsiosios Rockefellerių dinastijos atstovas Williamas Rockefelleris jaunesnysis. Mat jo motina – lietuvė Ieva Paulikaitė. Ji kilusi iš po Pirmojo pasaulinio karo į JAV emigravusių lietuvių angliakasių šeimos. Ieva Paulikaitė, būdama nepaprastai graži moteris, Čikagoje rengto grožio konkurso „Mis Lithuania“ laimėjo, iš pradžių ištekėjo už turtingo amerikiečio Searso ir pakliuvo į JAV aukštuomenės sluoksnius. Išsiskyrusi su pirmuoju vyru, susituokė su Williamu Rockefelleriu. Jie susilaukė sūnaus, vienintelio vaiko šioje šeimoje, vėliau jis paveldėjo visus milžiniškus šios Rockefellerių atšakos turtus.

Rockefelleris vyresnysis po kurio laiko išsiskyrė su Ieva Paulikaite. Ji, be abejo, gavo labai didelį materialinį atlygį, bet vaikas liko su tėvu ir, kaip girdėjome, net jos susitikimai su sūnumi buvo ribojami. Kai lankydavome Šveicarijoje besimokantį sūnų Juozą, pasitaikydavo bendrauti ir su jaunuoju Rockefelleriu. Sykį su juo ir jo motina Ieva Paulikaite pietavome. Tačiau

baigęs mokslus licėjuje Juozas ryšių su šios garsios šeimos atžala nepalaikė.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, pamaniau, kad pasitelkus Ievą Paulikaitę gal pavyktų jos sūnų Williamą, tuo metu jau paveldėjusį tėvo turtus, sudominti mūsų šalimi ir gauti iš jo paramos. Ieva Paulikaitė tuo metu gyveno jau labai uždarai, bet sutiko pasikalbėti su sūnumi apie Lietuvą. Tik nieko iš šio sumanymo neišėjo. Ji nusiskundė, kad net nepavyko prisiskambinti sūnui – esą Williamo Rockefellerio jaunesniojo sekretoriatas net nesutikdavo su juo sujungti.

Mūsų odisėjos

Nuo vaikystės svajoju pamatyti pasaulį. Kai tapau verslininku, seną svajonę pagaliau galėjau paversti tikrove. Man tekdavo verslo reikalais nuolat lankytis Vakarų Europoje, vėliau Japonijoje. Dirbant turistinėms įdomybėms retai likdavo laiko. Bet ateidavo metas ir atostogauti. Tuomet jau su visa šeima išsirinkdavome kraštus, kuriuos norėtume pamatyti, ir iškeliaudavome porai savaitių. Stengėmės aplankyti visas įdomiausias pasaulio vietas, gamtos ir architektūros stebuklus: gėrėjomės Ankor Vatu Kambo-džoje ir Maču Pikču Peru, Tadž Mahalu Agroje ir piramidėmis Egipte, ėjome Budos gimtosiomis vietomis Indijoje ir Jėzaus kryžiaus keliu Jeruzalėje, stebėjome laidotuves prie Gango ir plaukėme Jangdzės upe Mao Tse Tungo laivu nuo Tibeto iki Šanchajaus, keliavome Afrikos džiunglėmis ir Himalajų kalnais, žvalgėmės po Galapagų ir Bermudų salas.

Kelionės man buvo ne tik malonumo šaltinis. Vertinau jas ir kaip geriausią būdą plėsti akiratį, daug geriau suvokti gyvenimo įvairovę, net pačią žmogaus esybę. Norėjau tai suteikti ir savo vaikams. Visuomet stengdavomės juos pasiimti į keliones, jei tik dėl to nekentėdavo mokslai.

Kai mūsų vyriausiasis sūnus Juozas baigė universitetą, nusprendžiau padovanoti jam neįprastą dovaną – kelių mėnesių kelionę aplink pasaulį. Jis pasirinko maršrutą, pirmiausia susietą su religine, kartu ir dvasine žmonijos raida: Jeruzalė, Ankor Vatas, Kioto šventyklos ir vienuolynai. Juozas grįžo iš kelionės tiesiog švytėdamas nuo patirtų įspūdžių.

Kai 1976 metais universitetą baigė antrasis sūnus Kęstutis, pasiūliau ir jam, prieš pradėdamas dirbti, trijų mėnesių kelionę aplink pasaulį. Ketinau analogišką dovaną parengti ir kitiems dviem jaunesniems mūsų vaikams – Mykolui ir Jonui.

Kęstutis jau buvo gavęs darbą didelėje laivininkystės bendrovėje, bet jo darbdaviai sutiko palaukti, kol jis pakeliaus, sakydami, kad tokia kelionė po pasaulį vėliau pravers jam dirbant tarptautinio verslo srityje. Mūsų sūnus išvyko į kelionę rudenį, spalio pradžioje. Jis keliavo vienas ir kur tik nuvykdavo, tuoj pat atsiųsdavo atviruką, reguliariai skambindavo. Atsimenu jo skambutį iš Teherano. Kalbėjomės visą pusvalandį, jis buvo puikiai nusiėkęs, entuziastingai pasakojo apie regėtas vietas, kuriose išlikę senosios persų kultūros pėdsakai. Iš ten Kęstutis nuskrido į Tibetą, paskui išvyko į Himalajų kalnus. Žinojome, kad jis apsigyvens Nepalo sostinės Katmandu viešbutyje, ir laukėme, kada mums paskambins.

Buvo gruodžio 10 diena, sekmadienis, Amerikoje jau sklاندė artėjančių Kalėdų nuotaika. Aleksandra, skaitydama knygą, klausėsi muzikos. Staiga man atneša telegramą. Atsiverčiu, permetu akimis ir iš pradžių nieko nesuprantu. Suvokiu tik tai, kad kažkodėl man siunčiama telegrama, parašyta JAV ambasadoriaus Nepale. Lėtai perskaitau antrą sykį ir tada mano sąmonę perskrodžia teksto prasmė: „Su didžiu liūdesiu pranešame, kad jūsų sūnus Kęstutis Kazickas vakar rastas negyvas viešbutyje Katmandu. Prašome skubiai susisiekti su mūsų ambasada dėl palaikų pervežimo.“

Akyse tamsu. Tačiau einu į kitą kambarį, kur knygą skaito Aleksandra. „Alyte, turiu pranešti baisią žinią“, – pradėdau sakyti. Ji pakelia į mane akis, o aš negaliu tęsti sakinio. „Kas atsitiko, ką ten laikai?“ – klausia pastebėjusi mano rankoje suspaustą telegramą. Ištisiu jai sakydamas: „Kęstutis mirė.“

Aleksandra nesuriko. Matau: užmerkė akis ir sustingo kėdėje. Dar groja neišjungtas muzikos įrašas, bet kambaryje tarsi būtų stojusi kraupi

tyla. Netarėme vienas kitam nė žodžio, tik jautėmės visiškai sugniuždyti. Kęstutis man atrodė esąs pats artimiausias iš visų vaikų, nes ir išvaizda, ir charakteriu buvo bene labiausiai panašus į mane. Jis pasižymėjo ir kaip puikus sportininkas – laimėjo kelis prizus plaukimo bei golfo varžybose. Kiti mūsų berniukai labai didžiudavosi broliu.

Vyriausiąjį sūnų Juozą, kai jis dar neturėjo nė vienuolikos metų, išsiuntė mokyti į licėjų Šveicarijoje. Septynerius metus jį išvysdavome tik per atostogas. Jam augant nematėme, kaip pamažu kiekvieną dieną stebiasi mūsų vaikas. Tik žiūriu – jau augalotas, tvirtas jaunuolis. Kęstučio nusprendėme nesiųsti paskui brolių mokyti kur nors į užsienį. Jis augo mūsų akyse. Ir štai negalime patikėti, kad nebėra mūsų vaiko. Kiek atsitokėjęs iš sustingimo, tą liūdniausią mūsų gyvenime sekmadienį pirmiausia paskambinau Jūratei, Juozui, pranešiau baisią žinią namo sugrįžusiems Mykolui ir jaunėliui Jonui. Pasakodamas jiems, kas atsitiko, ir pats vis iš naujo išgyvendavau netikėtą smūgį, bet kartu tai lyg ir padėjo išverti sunkiausias valandas, nes tarsi dalijomės bendru skausmu.

Mes buvome taip sukręsti, kad tą sekmadienį net nesuskubome rūpintis, kaip atsigabenti į Ameriką Kęstučio palaikus. Nei aš, nei Aleksandra iš viso neturėjome jėgų skristi į Katmandu, todėl nutarėme, kad ten vyks

mūsų vyriausieji vaikai Jūratė ir Juozas, bet jie kitą dieną nespėjo į lėktuvą. Išskrido antradienį. Kai pagaliau jie atsidūrė Katmandu, sužinojo, kad Kęstučio palaikai jau kremuoti. Mat Nepale dėl labai karšto klimato įstatymais numatyta mirusįjį palaidoti per tris dienas, o kūnus ten įprasta deginti. Į Niujorką sugrįžo tik Kęstučio pelenai.

Paaiškėjo, kad Katmandu JAV ambasadoje dirbo geras Kęstučio mokyklos laikų draugas. Baigęs universitetą, jis iš karto įsidarbino Centrinėje žvalgybos valdyboje ir dingo iš mūsų akiračio. Mūsų šeima nuo to laiko nieko apie jį nebuvo girdėjusi. Kai Jūratė ir Juozas nuvyko į Katmandu, jie netikėtai sutiko šį seną Kęstučio draugą. Jis visaip jiems talkino tvarkant dokumentus ir pervežant urną su pelenais į Niujorką. Be abejo, prieš kremavimą Nepale buvo pamėginta ištirti, kodėl Kęstutį, žydinčio amžiaus jaunuolį, staiga ištiko mirtis, tačiau kažkodėl nepavyko nustatyti priežasties. Medicinos lygis ir šiandien ten žemas. Atvykę Jūratė ir Juozas paimtus mėginius skubiai išsiuntė tirti į Indiją. Galiausiai ir iš ten atėjo atsakymas, kad turimi duomenys neleidžia nustatyti mirties priežasties. Vaikai sakė girdėję, kad tais metais Nepale dar buvo dvi ar trys tokios mirtys ir nepavykę nustatyti jas sukėlusios ligos.

Teliko spėlioti, kas atsitiko Kęstučiui. Bene labiausiai tikėtina versija, kad naktį jį ištiko kvėpavimo takų alergija. Jis iš viso buvo labai alergiškas ir maistui, ir kvapams, ir dulkėms. Matyt, tokį jautrumą paveldėjo iš manęs. Beje, kai vėliau lankiausi Katmandu, mane sugriebė smarki alerginė astma ir kosulys. Kvėpavimo takus erzino man neįprasti kvapai. Kęstučiui galėjo prasidėti dar smarkesnis alerginės astmos priepuolis, o viešbučio kambaryje jis buvo vienas. Gal pats nė gydytojo nepajėgė ar nespėjo išsikviesti. Ten ant stalo buvo likę du neišsiųsti jo laišakai – vienas mums, kitas panelei. Kai skaitėme mums skirtą laišką jau žinodami, kad mūsų Kęstučio nebėra, labai sukrėtė paskutinis sakiny. Jis rašė: kad ir kas jam gyvenime atsitiktų, visuomet mus mylėsias ir gerbsias. Daugiau laiške neįstoj jokių artėjančios mirties nuojautų.

Tačiau vėliau prisiminiau, kad man būta keistų nuojautų. Tą naktį, kai Kęstutis mirė, aš jį sapnavau. Sapnas buvęs pranašingas: regėjau jį tarsi einantį link manęs kažkokia pieva ir, atsimenu, stebėjau nepaprastai vaiskia saulės šviesa, bet kuo labiau jis artėjo prie manęs, tuo darėsi mažesnis. Iš suaugusio vyro Kęstutis staiga virto šešėliu ir kai, atrodė, tuoj mane pa-

sieks, visai išnyko. Tuomet nubudau pagautas nepaaiškinamo nerimo. Vis dėlto įpratęs nuolat būti užsiėmęs kokia veikla, iš ryto greit išsklaidžiau blogą nuojautą. Tik vėliau, gavęs telegramą apie atsitikusią nelaimę, suvokiau, kad, ko gero, tas sapnas mane bus aplankęs tomis akimirkomis, kai Kęstutį ištiko mirtis.

Galėjome atlikti tik paskutinę savo pareigą Kęstučiui – niekuomet jo nepamiršti ir nesiliauti mylėję. Norėjome kaip nors Katmandu įamžinti jo atminimą. Parašėme laišką Nepalo jėzuitų misijai. Toje šalyje gyvena keli tūkstančiai katalikų. Ten jie – visiška religinė mažuma, jaučiasi diskriminuojami, negali laisvai skelbti savo religinio mokymo. Net aštuntajame dešimtmetyje Katmandu dar nebuvo katalikų bažnyčios. Tai sužinoję, parašėme jėzuitams, kad esame pasirengę pastatyti koplyčią Kęstučio atminimui. Sulaukėme entuziastingo atsakymo, kad tai būtų pati reikalingiausia dovana Nepalo katalikams. Mes ėmėmės finansuoti koplyčios statybą. Tuomet susitelkė visa tos šalies katalikų bendruomenė, atsirado daugiau rėmėjų ir Katmandu pradėjo kilti jau ne koplyčios, o bažnyčios sienos. Per keletą metų ji buvo pastatyta. Mus pakvietė į atidarymą. Tada verslo reikalai neleidė man ištrukti, bet vėliau ten specialiai nuvykome.

Bažnyčia, savo bokštais iškilusi virš kitų Katmandu pastatų, mus net nustebino savo dydžiu. Čia vienu metu maldai galėtų susirinkti beveik visi Nepalo katalikai.

Buvo laikomos mišios už mūsų sūnaus vėlę. Priklaupėme maldai priešais pagrindinį altorių, ant kurio didelėmis paausotomis raidėmis užrašyta: „Kęstučio Aleksandro Kazicko atminimui.“ Mums toks pagerbimas pasirodė net kiek nekuklus. Aukodami pinigų, nesiekėme, kad Kęstučio vardas būtų įamžintas pagrindiniame Katmandu altoriuje. Vis dėlto jautėme, jog Nepalo katalikai tai darė nuoširdžiai.

Tose mišiose dalyvavo tik kunigai ir mūsų šeima. Joms baigiantis į bažnyčią įėjo kelios moterys su kūdikiu ant rankų. Kunigai paaiškino, kad dėl kažkokių priežasčių krikštyti vaiko neatvyko nei jo tėvas, nei krikštatėvis. Tuomet aš sutikau atstoti jam tėvą, o mano sūnus Juozas pabūti krikštatėviu. Žinoma, kūdikio motinai davėme pinigų. Gal kartais tos moterys ir neatsitiktinai užėjo į bažnyčią, tačiau vis viena mane sujaudino simbolinė prasmė: ką tik sukalbėjome maldą už visiškai jauną mus palikusį sūnų ir tuoj pat pakrikštijome ką tik gimusią gyvybę.

1999 m. rugsėjis Nepale, Himalajų kalnuose

Golgotos kelias

Skausmas, kurį mums sukėlė Kęstučio netektis, tik sustiprino mūsų religinę jausmą. Greitai bėgo metai, bet tokia žaizda sieloje niekuomet neužgyja. Visuomet mūsų maldose gyvas skausmingas atsiminimas apie prarastą sūnų paskatino mane, artėjant Jėzaus Kristaus 2000-mečio jubiliejui, tapti vienu svarbiausių Golgotos kelio Jeruzalėje restauravimo projekto finansinių rėmėjų.

Prisidėti restauruojant Kristaus kančių kelio stotis man pasiūlė Jūratės vyras Rogeris Altmanas. Jis papasakojo apie savo draugo buvusio bendrovės „Goldman Sachs“ tarybos pirmininko Johno Whitheado vadovaujamo Jeruzalės fondo sumanymą artėjant 2000-iesiems sutvarkyti Golgotos kelią.

Jeruzalės fondas, turintis skyrius devyniose šalyse, o didžiausią – Niu-jorke, sugebėjo surinkti apie 500 milijonų JAV dolerių įvairiems kultūros ir religijos projektams Izraelyje finansuoti. Golgotos kelio restauravimas buvo tik vienas iš daugelio sumanymų. Jį įgyvendinant finansiškai bene daugiausiai prisidėjo mūsų šeima ir žentas Rogeris. Jau buvo tekę ir anksčiau laiku kelis kartus lankytis Jeruzalėje. Pirmą sykį ten nuvykau su Aleksandra vien turistiniais tikslais, vėliau porą kartų dalyvavau šiame mieste rengiamose konferencijose. Kaskart pereidavau ir Kristaus kančių keliu. Lankydamasis šioje šventoje vietoje, vis pajusdavau didelį nusivylimą. Negalėjau suprasti, kaip Golgotos kelias, kurį lanko viso pasaulio krikščionys, gali būti taip apleistas: dulkių debesys, šiukšlės, aplink apsilaupe, apirę arabų namukai. Net tekdavo gerokai pavargti ieškant šventųjų Kryžiaus kelio stočių – pasigedavome užrašų, paminklinių lentų. Nebuvo įrengta ir jokie apšvietimo – sutemus maldininkams iš viso būdavo pavojinga ateiti apžiūrėti šios vietos.

Svarsčiau, kaip paaiškinti tokį nedėmesingumą šventajai vietai. Turbūt įtakos turėjo tai, kad katalikų pasaulio sostine tapo Roma. Protestantai ir stačiatikiai Jeruzalės taip pat nelaiko savo tikėjimo centru. Tad krikščionys per mažai rūpinosi šventuoju miestu. Žydams ir arabams Jėzus Kristus tebuvo kitos, svetimos religijos pranašas ir jie turbūt ne itin stengėsi įamžinti jo atminimą, be to, nuolat kariaudami tarpusavy, turėjo kitų, jiems daug svarbesnių rūpesčių. Mano požiūriu, Jeruzalė – tikrasis visų krikščionių religinis centras. Tai mūsų tikėjimo ištakos. Miestas, kur Kristus nešė savo

kryžių, kad kančiose atpirktų žmonijos nuodėmes, mums turėtų būti svarbesnis ir už Romą, kuri yra tik popiežių sostinė.

Jeruzalėje stovi didžiulė, gerai prižiūrima musulmonų mečetė, kuri laikoma viena svarbiausių jų šventovių. Žydams šiame mieste šventa vieta – Raudų siena, kur kasdien galima matyti tūkstančius besimeldžiančiųjų.

Prisidėti restauruojant Kristaus kančių kelio stotis man pasiūlė Jūratės vyras Rogeris Altmanas

Rytų apeigų krikščionys taip pat turi savo centrinę cerkvę. Susidarydavo įspūdis, kad katalikų šventovės Jeruzalėje buvo prasčiausiai prižiūrimos.

Išliko gausybė šventųjų relikvijų. Net Alyvmedžių giraitėje, kur prieš nukryžiovimą meldėsi Kristus, dar tebeošia tie patys dviejų tūkstančių metų sulaukę medžiai.

Kai Rogeris man pasakė, kad jo draugo Johno Whitheado vadovaujamas fondas ėmėsi iniciatyvos sutvarkyti Kryžiaus kelią, net šūktelėjau iš džiaugsmo: „Pagaliau!“

Kryžiaus kelio restauravimas buvo brangus projektas, numatyta ir tolesnė nuolatinė šios šventos vietos priežiūra. Mūsų šeima išsipareigojo rūpintis, kad Kryžiaus kelias visuomet atrodytų patrauklus – remiame specialų fondą, kuris finansuos šio krikščionybės paminklo priežiūrą.

Kristaus kančių kelias buvo laiku baigtas tvarkyti. Restauruotos ne tik stotys, jų arkos, bet ir suremontuoti šalia esančių arabų parduotuvelių fasadai. Bene svarbiausias projekto darbas – įrengtas Kryžiaus kelio apšvietimas. Daugiau maldininkams nebereikės, rizikuojant būti apiplėštiesiems, sutemus šias šventas vietas apžiūrinėti visiškoje prieblandoje.

Jeruzalė, 2000 m. kovo mėn. Mykolas, Jūratė, Aleksandra, Rogeris Altmanas ir Mykolo žmona Beverly

Gausiu būriu – drauge su mumis keliavo ir mūsų vaikų šeimos – nuvykome į Kryžiaus kelio restauravimo pabaigos iškilmes Jeruzalėje, vykusias 2000 metų kovo mėnesį. Pirmiausia visa mūsų šeima suklaupė pasimelsti už Kęstučio, mūsų sūnaus ir mūsų vaikų mylimo brolio, vėlę.

Iškilmės truko tris dienas. Mūsų šeimos nariams ir kitiems Jeruzalės fondo atstovams buvo pasiūlyta labai intensyvi viešnagės Palestinoje programa. Pietus surengė buvęs premjeras, tuometinis Izraelio regioninės plėtros ministras Shimonas Peresas, vakariene – turizmo ministras Amnonas Lipkinas Shachaka. Mus priėmė ir aukštas Palestinos autonomijos valdžios pareigūnas, taip pat Palestinos krikščioniškų bendruomenių vadovai, Jeruzalės patriarchas Michelis Sabahas.

Prisidėdamas prie Kryžiaus kelio restauravimo, be kita ko, norėjau ir savaip tęsti lietuvių bei žydų susitaikymo dialogą. Nors tai krikščionybės šventoji vieta, kartu ir labai svarbus Izraelio valstybės kultūros paminklas. Per iškilmes pajutau, kad žydai įvertino mūsų pastangas. Jie, atrodo, iš viso moka padėkoti, jei jiems padarai ką gero.

Medžiotojo aistros ir džiaugsmas

Viena didžiausių mano gyvenimo aistrų – medžioklė. Pomėgis medžioti man padėjo įgyti daug draugų ir pažįstamų, vadinasi, netiesiogiai kūrė sąlygas daug metų sėkmingai užsiimti verslu.

Pirmą kartą medžioklės džiaugsmų paragavau būdamas dešimties metų. Medžioklio aistrą gal būsiu paveldėjęs iš senelių ar net prosenelių, kurie, kaip ir beveik visi tremtyje Čiornaja Padinoje gyvenę lietuviai, eidavę medžioti. Mano tėvas, gyvendamas Rusijoje, buvo karštas medžiotojas. Neatsisakė šio pomėgio ir mūsų šeima persikėlus į Lietuvą. Kai kiek paaugau, tėvas panorio ir mane išmokyti šaudyti. Iš pradžių jis mane treniruo-davo šratais numušti taikinius, vėliau ėmiau medžioti žvirblius, kurių tais laikais buvo tiek daug privisę, kad ūkininkai net sąmoningai juos naikindavo.

Kartą žiemą, kai man buvo dešimt metų, tėvas pasiūlė drauge eiti medžioti kiškių. Anais laikais tokios medžioklės Lietuvos kaime būdavo įprastos. Brisdamas per sniegą miške ir dairydamasis, ar neišvysiu kur ilgaausio, patyriau retą jaudulį. Vėliau tėvas dar kelis kartus išsivedė mane į medžioklę, tačiau su juo medžioti teturėjau laimės vos porą žiemos sezonų – greitai jis mirė. Medžioklės malonumai daugeliui metų buvo pamiršti.

Iš naujo atrasti medžioklės džiaugsmus padėjo atsitiktinumas. Šeštojo dešimtmečio viduryje susipažinau su mūsų kaimynystėje namą turėjusiu medžioklės žurnalo „Fields and Streams“ redaktoriumi. Sykį jis pasiteiravo, ar nesu medžiotojas. Pasakiau, kad seniai vaikystėje medžiodavau kiškius. „Kodėl tau vėl nepabandžius?“ – pasiūlė jis ir papasakojo, kad net netoliese esančiuose miškuose sezono metu leidžiama šaudyti stirnas. „O jei norė-

tum rimčiau pamedžioti, važiuok į Meino valstiją. Tačiau patį didžiausią malonumą patirsi išsirengęs į medžioklę Aliaskoje! Ten – aukščiausias lygis“, – net aikčiodamas iš susižavėjimo kalbėjo redaktorius.

Šis pokalbis atgaivino malonius prisiminimus apie vaikystės medžiokles. Pirmiausia įsigijau medžiotojams skirtų knygų. Kiek vėliau pasitaikė

Tigrų medžioklė Indijoje su Udaipūro maharana Bhagvatu Singhu

proga nusipirkti miško Meino valstijoje. Paaiškėjo, kad tose vietose ganosi nemažai stirnų. Girdėjau pasakojimų, kad užklysta net ir meškų, nors man nė karto nepasitaikė ten jų matyti. Tuose savo miško plotuose ir pradėjau rimtai medžioti.

Po kurio laiko nusipirkau dar žemės ir Niujorko valstijos Katskil kalnuose. Čia ėmiau rengti medžiokles, į kurias pasikviesdavau ir draugų.

Ilgainiui nuosavose valdose jau darėsi ankšta. Norėjosi išbandyti save ir sudėtingesnėse medžioklėse. Sumaniau vykti į Aliaską. Žurnalo „Fields

and Streams“ redaktorius padėjo man susipažinti su geriausiais to krašto medžioklės vadovais ir tuomet su keliais draugais išskridau į Ankoridžą.

Medžioklių Aliaskoje organizatoriai renka grupes po septynis žmones. Naujas septynetukas, atskridęs į Ankoridžą iš įvairių Amerikos vietų, keičia jau baigusį medžioti būrelį. Vieną vakarą abi grupės paprastai praleidžia drauge. Atsimenu, tik atskridę susėdome vakarieniauti. Kilnodami taurelę, kalbamės. Jau spėję pamedžioti ankstesniojo septynetuko vyrai pasakoja mums savo įspūdžius, džiaugiasi trofėjais.

Kitą rytą mažu lėktuvėliu išskridome į atokiai esančius medžioklės plotus. Po poros valandų nusileidome Aliaskos viduryje ant pontoninės aikštelės, įrengtos tiesiog ežere. Ten įsikūrusi pagrindinė tų vietų medžioklės stovykla – kelios medinės trobelės. Toliau – vien beribiai gamtos tyrai, kuriuose išmėtytos tik mažytės būdelės arba palapinės pasislėpti nakčiai nuo meškų, jeigu išėjus į medžioklę tektų nakvoti.

Tąsyk Aliaskoje praleidau tris nepaprastai įdomias savaites. Regėjau briedžių, pasipuošusių milžiniškais ragais, elnių, juodųjų ir rudųjų lokių. Sumedžiojau nedaug, bet tai nebuvo svarbu. Didžiausią malonumą teikia pati gamta. Iš viso Aliaskoje medžiojau šešis kartus. Vėliau pasitaikė nušauti ir meškų, ir briedžių, ir elnių. O kartą Aliaskos Reiny Pas kalnuose net buvau pakliuvęs į labai pavojingą situaciją.

Tai gana aukšti kalnai, kurių viršūnės virš jūros lygio iškilusios iki trijų tūkstančių metrų. Išėini iš nakvynės trobelės anksti ryte ir pamažu pašlaitėmis kopiu į aukštumas. Atsiveria didingi vaizdai: gilūs tarpekiai, platūs slėniai. Aliaskos klimatas itin atšiaurus. Medžiai neauga, laukymėse – tik krūmai, žolės. Pasilipi ant kokio aukštesnio šlaito, kur akimis gali daugiau aprėpti, ir dairaisi, ar nepasirodys koks briedis, vilkas, o gal ir rudasis ar juodasis lokys. Mat tose vietose auga labai daug mėlynių, o meškos, artėjant žiemai, stengiasi jų kuo daugiau prisikirsti. Nuo šlaito gali išvysti už dviejų ar net trijų kilometrų besimaitinantį žvėrį. Šviečiant saulei, jo žvilgantis kailis lyg koks melsvas veidrodinis atmuša spindulius ir pro žiūronus pirmiausia pastebi tą šviesos blyksėjimą.

Vieną popietę mėlynėmis apaugusia statoka pašlaite su palydovu užlipau ant aukšto kriaušio. Kaip paprastai ėmiau dairytis pro žiūronus. Staiga matau: kitoje šlaito pusėje vaikštinėja meška. Galvoju, gal ji sumanys kopti

aukštyn, link mūsų. Iš pradžių žvėris šiek tiek palypėjo šlaitu, bet neilgai trukus vėl įlindo į aukštesnius krūmus ir dingo iš akiračio.

Pasislėpę tylėdami laukiame pusvalandį. Meška nesirodo. Prabėga valanda. Jos vis niekur nematyti. Su palydovu svarstome, ką daryti. Tik žiūrime – meška netikėtai išnyra kitoje mūsų šlaito pusėje. Nutariame dar laukti. Tikimės, kad ji palypės link mūsų ir tuomet jau būtų galima mėginti šauti. Tykoju, šautuvą spausdamas rankose, nusileidęs kokius tris metrus žemiau šlaito viršaus. Tik staiga man akyse šmėkšteli vaizdas: tiesiai prieš mane virš pakrausio iškyla meškos galva. Ji žiūri iš viršaus į mane, aš iš apačios – į ją. Tai truko vos akimirką.

Spėjau iššauti. Jei nebūčiau spėjęs, dabar neturėčiau laimės pasakoti šios istorijos. Pataikiau meškai tiesiai į kaktą ir ji ritosi šlaitu, kol užkliuvo už krūmų.

Tos meškos kailis puošia mano namus Ist Hamptone. Tai vienas įsimintiniausių trofėjų, kurių iš viso turiu per šimtą. Mano medžioklės kolekcijoje ne tik kelių meškų, bet ir tigrų kailiai, antilopių, zebų odos, ožių, stirnų, elnių, briedžių ragai, dramblio iltys, leopardo iškamša ir karčių puošiama liūto galva.

Beje, liūto medžioklė nėra jau tokia dramatiška, kaip galima manyti, prisiminus apie šio žvėries jėgą ir agresyvumą sklindančias legendas. Tačiau sykį iš medžiotojo aš vos netapau grobiu, kai atsitiktinai atsidūriau pačiame liūtų šeimos viduryje. Ir net neturėjau rankose ginklo.

Tą kartą su vyriausiuoju sūnumi Juozu buvau nuvykęs į Serengečio draustinį Afrikoje. Tai kelių milijonų hektarų lygumų teritorija, bet vienoje vietoje yra iškilusi kiaušinių primenanti milžiniška uola, apaugusi žolėmis, krūmeliais ir užimanti bene porą hektarų.

Medžioti ten draudžiama, ir mes norėjome tiesiog pasigrožėti gyvūnija. Buvo popietė. Sustojome su palyda šalia uolos užkąsti, išgerti arbatos. Mūsų juodaodžiai palydovai ištraukė iš automobilio staliuką, uždengė staltiese ir ėmė dėti užkandžius. Aš, palikęs šautuvą, nusprendžiau truputį pasivaikščioti palei uolą ir pasižiūrėti į keliaujančias per savaną antilopes gnu. Tuo metu vyko jų milžiniškų kaimenių migracija iš vienos vietų į kitas. Palypėju uola ir dairausi: atrodo, traukia koks milijonas antilopių. Sakytum judančių galvijų jūra. Velkasi milžiniškas kanopų sukeltų dulkių debesis. Tarp antilopių šmėžuoja ir zebų, žirafų.

Palypėju uola dar aukščiau, kad geriau matytųsi. Toje vietoje augo labai aukšta žolė. Brendu per brūzgynus. Tik staiga išgirstu tykų urgztelėjimą. Pasisuku ir nustėrstu: iš žolės iškyla liūto galva. Vos per kelis metrus nuo manęs. Grįžteliu atgal – ir matau visai netoliese žolė sėlinančios liūtės keterą, o šalia – ir antra, trečia. Stoviu akimirką suakmenėjęs. Iš visų pusių

Medžioklė Indijoje, kur mane pakvietė artimas draugas Bikanero maharadža Karni Singhas

mane supa liūtų šeima. Iki šiol nesuprantu, kaip galėjau bristi per žolę nieko nepastebėdamas tol, kol atsidūriau jų apsuptyje.

Po akimirkos atsipeikėju iš sustingimo ir, šaukdamas: „Šautuvą, šautuvą!“, lekiu uola žemyn prie mūsų grupės.

Matau, kaip sūnus pastvėręs ginklą bėga mano pusėn. Tai trunka gal porą sekundžių. Niekada gyvenime nesu taip greitai bėgęs. Bet ausis pagauna: už nugaros negirdėti jokio riaumojimo. Liūtai kažkodėl nė nemėgina manęs vytis.

Vėliau, praėjus šokui, ėmiau aiškintis su palydovais, kaip tai galėjo atsitikti. Pasirodo, liūtai sekė paskui migruojančias antilopes ir tykojo kokio

arčiau jų prabėgsiančio lėtesnio gyvūno. Jiems, įnikusiems į šią medžioklę, aš, matyt, nekvepėjau tykojamos aukos kvapu ir jie tiesiog nekreipė į mane dėmesio. Patyriau didžiulį stresą. Vėliau liūtą ir sumedžiojau.

Vis dėlto gerokai didesnę įspūdį padarė tigrų medžioklė Indijoje, į kurią mane pakvietė artimas draugas Udaipūro maharana (didysis maharadža) Bhagvatas Singhas. Tigrą nušauti gerokai sunkiau negu liūtą. Dabar, kai šių nuostabių žvėrių skaičius labai smarkiai sumažėjęs, jų medžioklė visiškai uždrausta, bet aš juos medžiojau septintajame dešimtmetyje, kai tigrų dar buvo nepalyginti daugiau. Iš viso esu nušovęs penkis tigrus.

Pirmą kartą Udaipūro maharadža pakvietė mane į tigrų medžioklę Indijos džiunglėse 1962 metų vasario 18–20 dienomis. Gerai įsiminė data ir dėl nepaprastai stiprių įspūdžių, ir dėl tam tikro sutapimo: į JAV atvykome 1947 metais taip pat vasario 18 dieną.

Paminėję Niujorke Vasario 16-osios šventę, kitą dieną su Aleksandra išskridome į Indiją. Apsigyvenome didžiojo maharadžos rūmuose Radžastano valstijoje netoli Udaipūro. Jie atrodė tarsi iš rytietiško pasakų – raižiniais puoštos kolonos, gausybė bokštų bokštelių, vėsa dvelkiantys kiemai su baseiniais ir fontanais viduryje, visur marmuras, grindys išklotos mozaikomis, sienos ir lubos dekoruotos spalvingais ornamentais, menės skendi šilkuose ir muslinuose.

Mums paskyrė miegamąjį, kuriame prieš kurį laiką nakvojo pas maharadžą į medžioklę atvykusi Didžiosios Britanijos karalienė Elizabeth II ir jos vyras princas Philipas. Vėliau vis juokaudavau, kad turėjau garbės dalytis lova su Didžiosios Britanijos karaliene, o žmona atšaudavo, kad jai nusišypojo laimė mėgautis ja su princu Philipu.

Ryte tarnai mums patiekė pusryčius didžiuliame balkone, iš kurio buvo regėti tropiniais augalais apsodintas maharadžos privatus zoologijos sodas. Girdėti beždžionių klyksmai, įvairiausių paukščių klegesys. Staiga prisiminėme, ką mums reiškia vasario 18-oji: prieš penkiolika metų atplaukėme laivu į JAV. Atrodytų, dar vakar buvome likimo nuskriausti karo pabėgėliai. Pažiūriu į Aleksandrą ir suprantu, kad ir ji galvoja tą patį. Sakau jai: „Žiūrėk, kaip keistai kartais susiklosto žmogaus likimas. Nelaimė virsta sėkme. Kokį didelį kelią nukeliavau per tuos metus – nuo bendro su batsiuviais kambarelio Pasvalyje iki maharadžos rūmų Udaipūre.“

Po pusryčių išsirengėme į medžioklę. Tigras dažniausiai medžiojami arba sėdint ant dramblio, arba iš mačano – specialaus įtaiso medyje. Į tokias medžiokles įtraukiama turbūt tūkstantis žmonių. Džiunglėse praktertama platoka, maždaug 20–30 metrų, proskyna ir varovai, skardendami visokiausiais garsais ir balsais, iš kokių dešimties kilometrų atstumo šio tako link ima ginti žvėris.

Tykodamas tigrą, iš pradžių išgirsti pamažu artėjantį beždžionių spygavimą, nerimastingus paukščių klyksmus. Tai sukelia labai didelę įtampą. Medžiotojas turi laukti nė nekrustelėdamas, nes tigras pasižymi nepaprastai puikiu regėjimu ir gali pastebėti menkiausią judesį. Reikia labai įtemptai stebėti proskyną. Mat tigras atvirą erdvę stengiasi įveikti kuo greičiau ir iškirstą taką peršoka kaip žaibas, dviem šuoliais. Tai trunka akimirksnį, kuris ir yra vienintelis medžiotojo šansas nušauti žvėrį.

Išmėginau abi tigrų medžioklės rūšis – ir iš mačano, ir dar pavojingesnę, kai šaudoma sėdint specialiam krepšyje ant dramblio, kurio pusėn varomi žvėrys. Tigras sugeba išokti net ir į mačaną, kuris pakabinamas kokių septynių metrų aukštyje. Bet dar didesnė grėsmė būti užpultam kyla, kai medžiotojas sėdi ant dramblio.

Daug metų mano medžioklių keliai driekėsi nuo Aliaskos iki Afrikos, nuo Indijos iki Naujosios Zelandijos. Pelniau kelis prizus: už didžiausią Radžistane (Indija) nušautą tigrą, terorizavusią visų aplinkinių kaimų gyventojus, už didžiausius juodojo stirnino, sumedžiuoto Bikanere (taip pat Indija), ragus. Labai retas ir kitas trofėjus – milžiniškos dramblio iltys. Viena jų pora dabar puošia mano namus Vilniuje, kita – Trakų pilyje.

Tačiau medžioklės malonumai man jau praeitis. Nemedžioju maždaug nuo 1980 metų. Dabar šį mano pomėgį primena tik daugybė kailių, ragų, kurių ne vienus esu padovanojęs draugams. Vis dėlto mano namuose susikaupė per šimtą medžioklės trofėjų, kurių nemaža dalis labai vertingi. Nenorėčiau, kad ši kolekcija ateityje būtų išmėtyta, išsklaidyta. Didelę jos dalį jau padovanojau Lietuvai.

Turiu pripažinti, kad medžioklės man buvo svarbios ir dėl galimybių megzti verslo pažintis. Medžiodami žmonės suartėja, vos vos pažįstami – lengvai virsta draugais. Mat iš rūmų atsiduria natūralioje gamtoje, nakvoja palapinėse, kur nėra įprastų patogumų. Antai prisimenu, kaip sykį Aliaskoje medžiojau su Krupų šeimos nariais – ponis ir ponu von Bohlenais

und Halbachais. Pasitaikė saulėta ankstyvo rudens diena. Pasigavome upėtakį, išsikepėme ant laužo. Šimtus kilometrų aplinkui – jokio kaimo, jokio žmogaus, išskyrus kažkur per tyrus žingsniuojančius kitus mūsų medžiotojų grupės narius, kuriuos sutiksi tik vėlai vakare grįžęs į bazinę stovyklą. Aliaskoje dažniausiai poromis medžiojantys žmonės per dieną sukaria daug kilometrų – kopia į kalnus, eina per pelkes, braunasi per susiraizgiusius krūmynus, o vakare, susėdę prie laužo su taure vyno rankose, pasijunta kaip broliai.

Draugystės menas

Mano verslo sėkmei labai daug padėjo tai, kad per savo gyvenimą turėjau gausybę draugų. Niekomet nesistengiau specialiai įtikti įtakingiems asmenims ir tokiu būdu užmegzti su jais ryšius. Tie žmonės, su kuriais likimas lėmė susidraugauti, man būdavo paprasčiausiai įdomūs ir mūsų draugystė užsimegzdavo tarsi pati savaime, šnekučiuojantis priėmimuose ar klubuose, žaidžiant golfą, medžiojant.

Be abejo, nėra paprasta pakliūti į prestižinius JAV klubus, susipažinti su įtakingais šios šalies žmonėmis, nes taip paprastai prie jų neprieisi ir nepasakysi: „Sveiki, aš Juozas Kazickas, emigrantas iš Lietuvos.“

Prestižinių klubų (net ir vieno prestižiškiausio Amerikoje Maidstone klubo, kurio nariu nėra buvęs joks kitas pokario metų emigracijos bangos lietuvis) duris man padėjo atverti Yale'io universiteto daktaro diplomą, JAV aukštuomenės sluoksniams priklausantys studijų draugai. Tačiau tai buvo tik prielaida, leidusi man pakliūti į aplinką, kurion emigrantai paprastai neįsileidžiami. Reikėjo išmokti elgtis kaip įprasta JAV finansinio elito sluoksniuose, rengtis kaip tie žmonės, išmanyti vyno bei konjako rūšis, žaisti golfą, domėtis daugeliu kitų dalykų. Šį Amerikos aukštuomenės klubų nariams būdingos elgsenos meną įvaldžiau nesunkiai. Vis dėlto visa tai tebuvo pradinė sąlyga socialiniams ryšiams elito sluoksniuose megzti. Susidraugauti su tais žmonėmis galėjai tik būdamas jiems įdomus. Man pavykdavo rasti bendrą kalbą ir su itin iškilais, net gerokai už mane vyresniais JAV žmonėmis.

Vienas jų – garsus JAV pramonininkas Fredas Crawfordas, dar senojo Louiso R. Wasey įkurto Ket Kei salos klubo narys. Jis priklausė ir kitam, aukščiausio socialinio lygio „Bohemijos“ klubui, mokėjo ypač elegantiškai, natūraliai bendrauti su pačiais iškiliausiais žmonėmis. Galima sakyti, Fredas Crawfordas pažinojo visą pasaulio politinį ir finansinį elitą. Be kita ko,

Po vakarėlio ponia Aleksandra (viduryje) su ponia Gabriele Henkel (dešinėje)

jam yra tekę bendrauti net ir su Stalinu, nes Antrojo pasaulinio karo metais jis vadovavo Amerikos kariniam tiekimui į Sovietų Sąjungą.

Mokiausi iš Fredo Crawfordo bendravimo meno. Jis sugebėdavo pasakyti tokias svečio pristatymo ar sveikinimo kalbas, kurios žavėdavo ir politinė įžvalga, ir humoru, ir didžiule gyvenimo patirtimi. Per savo ilgą, net 103 metus trukusį gyvenimą jis vadovavo daugeliui stambių korporacijų, sukūrė milžinišką elektronikos ir kosmoso pramonės koncerną TRW.

Daug metų Fredas Crawfordas buvo našlys, mėgdavo įsisegti į švarko atlapą humoristinį perspėjimą: „Saugokis našlių!“ Tačiau galiausiai, jau būdamas 85 metų, jis susituokė su savo ilgamete sekretore. Fredas Crawfordas surengė nepamirštamą, labai linksmą savo 100 metų sukakties minėjimą. Jau kvietimuose svečiams jubiliejus buvo pavadintas „Crawfordo cirkus“. Pagerbti šio žmogaus atvyko apie 400 svečių. Stebino tai, kad jis, nepaisant tokio garbaus amžiaus, įstengė prisiminti kiekvieno atvykusiojo vardą. Slinkdami didžiule sveikintojų eile link Fredo Crawfordo, stebėjome, kaip jis asmeniškai bendrauja su visais svečiais, juokauja, minėdamas jų pavardes, prisimindamas kokius nors pažinties su jais epizodus.

Nė nežvilgčiodamas į popierius, Fredas Crawfordas sugebėjo pasakyti ilgą, išmintingo humoro kupiną kalbą, kurioje apžvelgė visą savo gyvenimą. Baigdamas kalbėti, jis pasakė norįs ypač padėkoti svečiams, atvykusiems jo pasveikinti iš 27 užsienio kraštų. Ir šis šimtmetis žmogus neužsikirsdamas ėmė vardyti šalį po šalies, pavardę po pavardės. Pagaliau pamini 26-ąją valstybę ir nutyla. Stoja pauzė. Negi užmiršo paskutiniąją? Tada sako: „Didžiai džiaugdamasis dabar noriu pasakyti, kad šiandien čia su manimi ir mano artimiausi draugai iš dar vienos šalies: Aleksandra ir Juozas Kazickai iš Lietuvos. Tik, tiesa, į Ameriką jie atvyko ne šiandien ir ne vakar, o prieš kelis dešimtmečius.“

Ypač man svarbias gyvenimo pamokas gavau iš savo artimo draugo stambaus vokiečių verslininko, prekybos centrų tinklo savininko Helmuto Horteno.

Su šiuo vienu turtingiausių Vokietijos žmonių mane, rodos, 1965 metais supažindino senajai vokiečių finansinei aristokratijai priklausanti Henkelių šeima, kuri po Antrojo pasaulinio karo valdė chemijos koncerną, taip pat turėjo ir metalo gamybos įmonių.

Sykį viešėdamas Vokietijoje susitikau su ponu ir ponia Henkeliais. Jie pasiūlė: „Mūsų draugas Helmutas Hortenas rengia priėmimą. Pas jį susirinks daug įdomių žmonių. Gal norėtum drauge su mumis tenai nuvykti?“

Mielai sutikau. Pas Helmutą Horteną buvo susirinkę daugybė Vokietijos pramonės ir finansų elitui priklausančių žmonių. Henkeliai mane pristatė šeiminiui. Iš karto lengvai užsimezgė pašnekesys. Papasakojau, kad esu aistringas medžiotojas, ir leidausi į prisiminimus apie itin man pa-

tikusias medžiokles Aliaskoje. Helmutas Hortenas labai pagyvėjo ir staiga sako: „Aš rytoj skrendu medžioti į Austriją. Keliaukime drauge!“ Kiek sutrikau dėl tokio nelaukto pasiūlymo. Mėginau sakyti, kad negaliu. „Nieko nenoriu girdėti. Rytoj ryte būk pasirengęs. Atsiųsiu tau į viešbutį automobilį ir tave atveš tiesiai prie mano lėktuvo.“

Diuseldorfe pas Helmutą Horteną su ponais Pearsonais, 1963 m.

Pasiūlymas buvo labai viliojantis, bet negalėjau jo priimti. Kitą dieną turėjau susitikti su verslo partneriais. Nebuvo kaip atšaukti šių susitikimų. Išklauses mano paaiškinimų, Helmutas Hortenas, kaip man pasirodė, labai nuoširdžiai pasakė: „Ką darysi. Tuomet prižadėk, kad man paskambinsi, kai kitą kartą atvyksi į Vokietiją. Būtinai turime drauge pamedžioti.“ Sakau: „Gerai, sutarėme: tu man surengsi medžioklę Austrijoje, o aš tau – Aliaskoje.“

Vėliau sužinojau, kad Rytų Alpėse šalia Zėmeringo (palyginti netoli Vienos) Helmutas Hortenas išsinuomojęs buvusio Austrijos imperatoriaus Pranciškaus Juozapo I medžioklės dvarą, turintį apie 40 tūkstančių hektarų miškų. Jis taip pat naudojosi paveikslais ir gobelenais išpuošta Habsburgų

pilimi, kurią privalėjo savo lėšomis prižiūrėti, laikydamasis griežtų paminklosaugos reikalavimų.

Kitą kartą atvykęs į Vokietiją paskambinau Helmutui Hortenui ir jis mane pakvietė pietų į savo namus Diuseldorfe. Tai buvo milžiniški, palyginti neseniai pastatyti modernūs rūmai. Juos prižiūrėjo net 25 tarnai. Per tuos pietus įsikalbėjome ne tik apie medžioklę. Helmutas Hortenas man netikėtai pasiūlė nuvykti su juo į Prancūziją: „Nusipirkau Kap d'Antibo kurorte vilą ir norėčiau ją perstatyti. Ten atvyks architektai, turiu su jais susitikti ir aptarti, ką reikėtų keisti. Skrendame šį savaitgalį drauge, prasi- blaškysime, o kitą dieną grįšime į Diuseldorfą.“

Nuskridome privačiu Helmuto Horteno lėktuvu. Jo įsigyta vila, anksčiau priklausiusi garsiam prancūzų vyndariui Andre Dubone, stovėjo beveik ant pačios Viduržemio jūros pakrantės. Ten buvo įkurtas ištisas poilsio kompleksas: atskira prieplauka, baseinas, sporto aikštynas, svečių namas, tarnų pastatas, į kurį iš pagrindinių rūmų vedė tunelis. Nors ir nelengva sugalvoti, ką galima patobulinti tokioje vietoje, viską apžiūrėjus kilo viena kita idėja. Kai ką pasiūliau ir aš. Taip prasidėjo mano tris dešimtmečius trukusi draugystė su Helmutu Hortenu.

Prabėgo metai. Per tą laiką mes su Helmutu spėjome ne kartą ir maloniai pabendrauti, ir pamedžioti. Pamėginau surengti jam medžioklę iš mano pasakojimų jį labai sudominusioje Aliaskoje.

Nusamdžiau jau ne kartą anksčiau mane ir mano draugus lydėjusius vadovus ir laukiau atvykstančio Helmuto Horteno. Kaip buvo įpratęs, jis ketino atskristi su dama ir asmeniniu gydytoju. Tačiau tą sykį mūsų medžioklė nenusisekė. Lyg tyčia likus vos porai dienų iki jos pradžios, Aliaskoje įvyko stiprus žemės drebėjimas. Ankoridžo oro uostas buvo smarkiai sugriautas ir visi lėktuvų reisai atidėti. O Helmutas Hortenas iš viso labai vengė gamtos stichijų.

Mūsų kelionė į Aliaską buvo nukelta kitiems metams. Mat medžioklių sezonas ten pradedamas rugpjūčio 15-ąją ir trimis ciklais po tris savaites trunka tik iki spalio vidurio. Kiekvienu periodu medžiojami skirtingi gyvūnai. Aš išmėginau akies taiklumą visuose trijuose cikluose – labai įdomus paskutinis, trečiasis, trunkantis nuo rugsėjo pabaigos iki spalio vidurio. Šiaurinėje Aliaskoje jau būna iškritęs sniegas. Tada leidžiama medžioti meškas ir nepaprastai įdomu sekti jų pėdomis. Tačiau itin mėgau antrojo

periodo medžioklės, rengiamas rugsėjo mėnesį. Dar būna pakankamai šilta, gausu elnių, briedžių, kalnų ožių. Tam laikui į Aliaską buvau pakvietęs būrelį garsių žmonių iš Vokietijos. Tarp jų buvo Kruppai, princas Salmmas. Iš viso Aliaskoje medžiojau šešis kartus ir kiekvieną sykį pasikviesdavau ką nors iš draugų.

Vienos operos pokilyje su p. Rockwellu ir p. Hortenu

Tačiau Helmutas Hortenas taip niekuomet ir neatskrido į Aliaską. Kitąmet jis atsiuntė tik vieną savo panelę, beje, iš tiesų gana gerą medžiotoją. Ji tris savaites medžiojo Aliaskoje drauge su mano draugų būreliu. Helmutui sutrukdė kažkokios priežastys. Vis dėlto Europoje mes su juo pamedžiojome daugybę kartų. Jau net specialiai skrisdavau iš Amerikos į jo dažniausiai nuo rugpjūčio iki spalio rengiamas medžioklės. Daug kartų vykome į Helmutą išsinuotą Pranciškaus Juozapo I dvarą.

Bene labiausiai įsiminė pora apsilankymų Jugoslavijos diktatoriaus maršalo Josipo Broz Tito medžioklės plotuose, kur mane pakvietė Helmutas Hortenas.

Nežinau, koku būdu Helmutas sugebėjo susipažinti su Josipu Broz Tito, bet jis net gavo teisę nuomotis patalpas dviejuose maršalo medžioklės

dvaruose – vienas buvo įkurtas parke netoli Belgrado, kitas – bekrasčiuose miškuose Rytų Kroatijoje. Tačiau vis viena ten medžioti buvo leidžiama tik gavus asmeninį Josipo Broz Tito kvietimą. Helmutas sykį pranešė, kad man jį parūpino. Medžioklė turėjo vykti miško parke netoli Belgrado. Paprašiau Helmuto drauge su manimi pakviesti dar ir mano gerą draugą buvusį ban-

Juozas su ponia Heidy Horten Vienos operos pokilyje

ko „Chase Manhattan“ tarybos pirmininką Johną McCloy. Helmutas sugebėjo greitai gauti maršalo kvietimą ir jam.

Antrą sykį buvau pakviestas pamedžioti maršalo Josipo Broz Tito dvare Rytų Kroatijoje. Buvo ankstyva žiema. Gurgždantis pirmasis sniegas. Važinėjome rogėmis, kinkytomis baltais, nuo šalčio dar ir šarmotais arkliais.

Šiose kviestinėse medžioklėse paprastai dalyvaudavo ir pats Josipas Broz Tito. Tikėjomės, kad pasitaikys proga su maršalu ir pasikalbėti. Tačiau tuo metu į Jugoslaviją su vizitu atvyko kažkokios šalies prezidentas ir Josipas Broz Tito medžioti neatvažiavo. Organizatoriai buvo numatę, kad jis nušausias mešką – dar jos nebuvo gulusios žiemos miego. Varovai, vieną jų susekė, specialiai sergėjo maršalui. Kai paaiškėjo, kad jis neatvyks, garbė sumedžioti mešką buvo perduota mums. Būtent man ir pasisekė ją nušauti.

Per medžiokles pastebėjau, kad Helmutas Hortenas nuolat rūpinasi sveikata, net visur vežiojasi asmeninį gydytoją. Jis turėjo rimtą priežastį taip prisiziūrėti. Mat Helmuto kairioji koja iki juosmens nuo vaikystės buvo paralyžuota. Tačiau jis išmoko gana elegantiškai vaikščioti: išsitempęs it styga, nelenkdamas kojos per kelį, ir net nelabai matėsi, kad šlubčioja, tik eisena tarsi spyruokliuojanti. Teko nuolat rūpintis sveikata. Kiekvieną rytą tą jo koją, kuri buvo kieta kaip uola, masažistai turėdavo ilgai ir stipriai masažuoti.

Suprantama, Helmutas niekada negalėjo tarnauti kariuomenėje, tačiau po Antrojo pasaulinio karo buvo kuriam laikui areštuotas. Mat dar Hitlerio valdymo metais jam priklausė keletas universalinių parduotuvių. Nors su naciais jis neturėjo nieko bendro, neišvengė tardymų vien todėl, kad buvo vienas turtingiausių žmonių Vokietijoje. Pirmosiomis pokario savaitėmis sąjungininkų specialiosioms tarnyboms kėlė įtarimų net ir turtai. Kelis mėnesius be jokio teismo nuosprendžio išbuvęs kalėjime, Helmutas Hortenas buvo paleistas.

Visos Helmuto Horteno parduotuvės atsidūrė Rytų Vokietijoje ir, aišku, sovietų zonos valdžia jas tuoj pat nacionalizavo. Jam teko iš naujo kurti prekybos imperiją.

Kaip man pasakojo Helmutas, išėjęs iš kalėjimo jis net kreipėsi į vieną pažįstamą bankininką, prašydamas priimti kur nors į darbą, nes buvo likęs be pragyvenimo lėšų. Tačiau tas pasakęs: „Tau tinkamo darbo neturiu, bet galiu duoti paskolą. Nusipirk kokią krautuvę ir mėgink verstis.“

Helmutas Hortenas, gavęs „Commerzbank“ paskolą, nusipirko Duisburge patalpas ir įrengė pokario laikais labai modernią parduotuvę. Prekyba sekėsi puikiai ir neilgai trukus jis, gavęs jau „Deutsche Bank“ kreditą, įsigijo kelių prekybos centrų tinklą. Kai susipažinau su Helmutu, jis turėjo net 66 milžiniškas universalines parduotuves.

Kartą būdamas Vokietijoje, gavau Helmuto kvietimą atvykti pailsėti į pagal jo pageidavimą jau perstatytą vilą Kap d'Antibe ir praleisti drauge savaitgalį.

Guliu prie baseino jo viloje ir mąstau: „Šitas žmogus tiesiog genijus. Kokį milžinišką prekybos centrų tinklą jis sukūrė, o pradėjo verslą tiesiog nuo nulio!“ Tačiau į galvą lenda viena mintis: „Helmutai, tu sugebi su pinigais daryti stebuklus. Bet ar tau dabar, kai parduotuvių tinklas šitaip išsiplė-

Vienos operos pokylyje su ispanų bankininku Fritzu ir Doris Lipperheide

tė, verta užsiimti jo valdymu? Vis viena tiesiogiai savo prekybos centrų jau neadministruoja ir tvarkai tik finansinius srautus. Ar tau labiau neapsimokėtų viską pardavus užsiimti vien kapitalo valdymu? Laisvai investuotum į įvairiausias tau įdomias projektus, o tavo finansiniai gabumai garantuotų dar didesnę pelną.“

Helmutas Hortenas, kiek patylėjęs, sako: „Labai įdomi idėja. Aš apie tai pagalvosiu.“ Tuo mūsų pokalbis šia tema ir baigėsi. Tačiau praėjus kuriam laikui jis man paskambina į Niujorką. „Anąsyk tu man pamėtėjai neblogą idėją. Gal žinai, kas Amerikoje būtų suinteresuotas įsigyti mano prekybos tinklą?“ – klausia manęs.

Tuo metu mes buvome sumanę pirkti namą Floridoje, „Hobe Sound“ klubo kurorte. Žiemą ten pagyvenę mūsų pažįstamo, vieno kompanijos „Pfizer“ savininkų, viloje nusprendėme, kad būtų gera šioje puikioje vietoje turėti nuolatinę savą poilsiavietę. Tik norint įsigyti čia nuosavybę pirmiausia reikėjo įstoti į vietos klubą, kuriam ir priklausė kurortas. Vienas mūsų šeimos draugas pasakė galįs paprašyti senatorių Bushą (buvusių JAV prezidentų Bushų tėvą ir senelį), kad šis rekomenduotų mane į klubo narius. Gavau kvietimą atvykti į senatoriaus rengiamą kokteilių vakarėlį. Jame dalyvavo ir kiti „Hobe Sound“ klubo nariai.

Tame vakarėlyje susipažinau su gigantiško prekybos tinklo „Sears Roebok“ finansų direktoriumi. Kai Helmutas Hortenas pasiteiravo, ar nežinau, kas galėtų susidomėti jo parduotuvėmis, iš karto prisiminiau šį asmenį. Paskambinau ir paklausiau, ar „Sears Roebok“ domintų galimybė įeiti į Vokietijos rinką. „Labai įdomus pasiūlymas! Mes ką tik įkėlėme koją į Ispaniją ir ketiname plėstis gilyn į Europą. Supažindinčiau tave su mūsų tarptautinės plėtros bendrovės „Sears Roebok International“ prezidentu Charlesu Galagheriu ir jūs galėtumėte aptarti šį reikalą“, – pasakė jis man.

Susisiekiu su ponu Galagheriu ir papasakoju, kad vienas mano pažįstamas Vokietijoje ieško, kas galėtų nupirkti jo prekybos centrus. Išgirdau, kad jų bendrovę tai domina ir jie aptarsią mano pasiūlymą. Žinoma, aš dar nenurodžiau, kad kalbama apie Helmuto Horteno prekybos tinklą.

Po kurio laiko Charlesas Galagheris paprašė manęs pateikti prekybos centrų pardavėjo Vokietijoje raštą, patvirtinantį mano įgaliojimus būti siūlomo sandorio tarpininku. Gavau tokį raštą ir tuomet man buvo pranešta, kad „Sears Roebok“ vadovai pasirengę susitikti su prekybos tinklų savininku Helmutu Hortenu ir pradėti derybas.

Pirmasis šalių susitikimas įvyko Ciuriche. Nuvykau ten ir aš. Iš JAV atskrido Charlesas Galagheris, jo vadovaujamos bendrovės finansų direktorius, bet pats Helmutas Hortenas pokalbyje nedalyvavo, tik atsiuntė savo žmogų. „Sears Roebok“ atstovai išklaušė pirminių galimo kontrakto sąly-

gų ir patvirtino, kad jų ketinimai labai rimti. Tuomet Helmutas Hortenas pakvietė mane ir „Sears Roebok International“ vadovus atskristi pas jį į Kap d'Antibą. Čia jau buvo susitarta pradėti rengti sutartį, stropiai išlaikant būsimą sandorio paslaptį, nes tokia žinia būtų sukėlus konkurentų sujudimą.

Juozo 50-metis Niujorke su draugais. Iš kairės – ponia Rockwell, ponai Boydai, ponas Kernanas, ponia Olin, ponai Kazickai, ponai McCloy, ponas Rockwellas, 1968 m. balandžio 16 d.

Sąlygos tenkino abi šalis ir atrodė, kad sutartis greitai bus pasirašyta. Aš nebuva sutaręs dėl jokių komisinių už tarpininkavimą, bet maniau, jeigu Helmutas Hortenas sėkmingai parduos savo prekybos centrus, man pats pasiūlys kokį materialinį atlygį už pagalbą. Tačiau vieną dieną paskambina Charlesas Galagheris ir papasakoja apie vieną jį nustebinusį pokalbį: „Džo, šiomis dienomis mūsų direktorių tarybos pirmininkas ponas Gordonas lankėsi Vokietijoje ir ten per vieną priėmimą sėdėjo šalia „Deutsche Bank“ valdybos pirmininko. Šis jam staiga pareiškė, kad, jų nuomone, „Sears Roebok“ bendrovei nevertėtų veržtis į Vokietijos rinką. Ką tai galėtų reikšti? Iš kur jie sužinojo apie mūsų ketinimus?“

„Deutsche Bank“ – galingiausias Vokietijos bankas, didžiausias ir pasaulyje. Charlesui Gallagheriui sukėlė nerimą tai, kad šis vokiečių finansinis gigantas jau žino apie planuojamą sandorį ir nepalankiai vertina amerikiečių ketinimus pirkti prekybos centrų tinklą. Paskambinau Helmutui pasiūlyti, ką tai galėtų reikšti ir kaip bankas viską sužinojo. „Tu dar nieko jiems nesakyk – iškilo kai kurių problemų, – pasakojo man Helmutas. – Derybos su „Sears Roebok“ kiek užtruko. Aš remiuosi skirtingais principais nei jie, vertindami mano prekybos tinklo verslo galimybes. „Deutsche Bank“ aptarnauja mano bendrovę ir juos turėjau informuoti apie susidariusią padėtį. Tuomet bankas pranešė, kad nėra suinteresuotas amerikiečių atėjimu į prekybos verslą Vokietijoje, ir pasakė, kad arba jie patys nupirks mano prekybos tinklą, arba paieškos pirkėjo. Po savaitės kitos aš tau pranešiu, kaip čia klostosi reikalai.“

Iš tiesų neilgai trukus Helmutas man pranešė, kad susitarė su „Deutsche Bank“: 75 proc. jo bendrovės akcijų perka pats bankas, 25 proc. kompanija „British Tabacco“. Jis džiaugėsi, jog jam bus sumokėta kaina, kokios ir pagedavęs.

Paskambinau Charlesui Gallagheriui. „Turiu blogų žinių. Mūsų draugo parduotuves perka „Deutsche Bank“, – sakau jam. „Taip ir jaučiau. Ką darysi. Ieškosime kitų kelių į Europą“, – neslėpė nusivylimo Charlesas Gallagheris.

„Na, nepavyko susitarti, tai nepavyko“, – pamaniau. Aišku, nesitikėjau jokio atlygio už sandoriu nesibaigusį tarpininkavimą. Tuo j ir išmečiau iš galvos šią istoriją.

Prabėga keli mėnesiai. Vieną dieną man į biurą pašto pasiuntinys atneša registruotą laišką. Pažiūriu, kas siūnčia – Helmutas Hortenas. Atplėšiu voką ir skaitau: „Dėkui tau už puikią idėją. Tu man labai padėjai. Viskas pavyko kuo geriausiai – parduotuvės sėkmingai parduotos.“ Į voką įdėtas ir čekis mano vardu. Žiūriu žiūriu ir negaliu patikėti savo akimis: 2 milijonai dolerių!

Be abejo, Helmuto Horteno derybos su mano pasiūlyta kompanija „Sears Roebok“ paskatino išsikviesti „Deutsche Bank“ ir tokiu būdu padėjo jam sėkmingai parduoti prekybos centrus. Tačiau tai jo visiškai neįpareigojo kaip nors atsidėkoti man už tarpininkavimą, juolab tokia įspūdinga suma. Tiesiog toks buvo šio aristokratiško žmogaus, mėgusio karališkus gestus, stilius.

Po šio įvykio mūsų draugystė dar labiau sutvirtėjo. Aš pakviečiau Helmutą atvykti pavišėti pas mus į Ket Kei salą. Jam čia nepaprastai patiko ir jis nusprendė nusipirkti namą. Man atėjo į galvą mintis, kad Helmutas galėtų įsigyti šalia esančią atskirą nedidelę Sauz Ket Kei salelę ir įsirengti ten didžiulę poilsiavietę. Aptarėme šią idėją su mūsų klubo pirmininku Wilfredu F. Rockwellu – Sauz Ket Kei sala priklausė jam, bet jis nieko joje nebuvo pastatęs. Wilfredas sutiko salą parduoti už du su puse milijono dolerių. Helmutą kaina tenkino. Tuomet jis sumanė nupirkti dar ir mūsų salos pietinį iškyšulį, kurį nuo Sauz Ket Kei teskiria keli šimtai metrų. Sutarėme, kad už 750 tūkstančių dolerių klubas parduos tą žemę. Atrodė, viskas klostėsi sėkmingai ir jis jau nusamdė architektus, šie pradėjo planuoti statybas. Sauz Ket Kei salelėje buvo numatyta pastatyti didžiulį gyvenamąjį namą, kurį juostų palmių parkas su keliais fontanais. Viename salos pakraštyje Helmutas norėjo įsirengti barą, kur būtų ir povandeninė dalis, stikline siena atskirta nuo vandenyno.

Per kitų metų Velykas Helmutas Hortenas atskrido į Ket Kei salą ir, pasitaręs su projektuotojais, iškėlė sąlygą, kad mūsų klubas garantuotų jam reikalingą elektros energijos ir gėlo vandens tiekimą. Jo užsiprašyto galin gumo mastai buvo labai įspūdingi. Klubo narius tai sutrikdė ir jie atsisakė suteikti Helmutui tokių garantijų. Tai išgirdęs, jis man pasakė, kad norėtų nupirkti visą mūsų salą. Buvau paprašytas derėtis dėl to su klubo pirmininku Wilfredu F. Rockwellu. Žinoma, Helmutas Hortenas galėjo siūlyti parduoti jam tik klubo turtą, bet saloje buvo ir nemažai privataus turto – asmeninės nuosavybės namų su sklypais, kitų statinių.

Tuo metu dar nebuvo baigti visi numatyti statybos darbai, bet mūsų investicijos jau siekė apie 3 milijonus dolerių, o pridėjus ir Ket Kei pirkimo kainą mūsų išlaidos galėjo siekti per 5 milijonus dolerių. Helmutas Hortenas pareiškė pasirengęs sumokėti 15 milijonų dolerių. Be to, jis žadėjo, jeigu nupirktų iš mūsų salą, daug greičiau ją sutvarkyti, nes galys nedelsiant investuoti tiek pinigų, kiek prireiktų.

Sąlygos atrodė labai viliojančios, bet nežadėjau Helmutui, kad jos bus priimtos. Wilfredas nė negalėjo vienas spręsti – reikėjo daugumos klubo narių pritarimo. Patekau į gana keblią padėtį. Visi, kas turėjo saloje nuosavybės, žinoma, ir toliau galėtų gyventi savo namuose, naudotis visais infrastruktūros objektais, bet sąlygas diktuočių jau naujasis šeimnininkas –

Helmutas Hortenas. Nors jis buvo mano draugas, kažkaip ir man ne itin norėjosi tapti nuo jo priklausomam. Labai turtingi žmonės neretai būna aukštingi, aplinkiniai kenčia ir nuo visokių jų psichologinių kompleksų.

Po pokalbio su Helmutu net praleidau bemiege naktį, vis svarstydamas, ar pasiūlymas parduoti salą priimtinas. Įtariau, kad ir Wilfredui F. Rockwellui tai nepatiks. Juodu su Helmutu Hortenu buvo visiškai skirtingos asmenybės. Nors jie dar menkai buvo spėję susipažinti, jau pastebėjau, kad vienas kito nemėgsta. Atrodo, dėl to kaltesnis buvo Helmutas Hortenas – nors ir elgėsi su Rockwellu mandagiai, kažkodėl nerodė didelės pagarbos. Apmąstęs situaciją, nutariau, kad neverta įtikinėti Rockwellą parduoti Helmutui Hortenui mūsų klubo turtą. Man atrodė, kad geriau mums patiems investuoti dar kokius dešimt milijonų dolerių, bet būti salos šeimininkais.

Net nepakalbėjęs su Wilfredu F. Rockwellu, kitą dieną Helmutui pasakiau, kad, mano nuomone, jo pasiūlymas klubui bus nepriimtinas. Pajutau, kad jis labai įsižeidė.

Buvo jau balandžio mėnuo. Po poros dienų, atėjus Velykoms, mes susiruošėme skristi į Niujorką. Nuėjau atsisveikinti su Helmutu į namus, kuriuos jis buvo išsinuomojęs. Jau iš tarno atsakymo šaltoku tonu, kad šeimininkas išėjęs pasivaikščioti ir nežinia kada grįšias, supratau: taip man demonstruojama, kad mūsų santykiai atšalo. Vėliau sužinojau, kad, be kita ko, dar nusižengiau vienai vokiškai tradicijai. Pasirodo, mandagumas reikalauja, kad pirmąją Velykų dieną artimi draugai pasveikintų vienas kitą iš ryto. O aš aplankiau Helmutą jau po pietų.

Po kurio laiko gavau iš Helmuto Horteno laišką. Jis rašė, kad nusprendė atsisakyti sumanymo įsikurti Ket Kei saloje ir ketina įsirengti poilsiavietę Bahamų sostinėje Nasau. Taip ir padarė: iš vieno graiko laivų savininko jis nusipirko 5 milijonus dolerių kainavusią didžiulę prabangią vilą. Daugiau į Ket Kei salą jis nebeatvyko.

Mūsų santykiai nuo to laiko iš tiesų atšalo, bet gal ne tiek dėl Helmuto susierzinimo, kad nepavyko tapti Ket Kei salos šeimininku, kiek dėl vienos moters, kurios įtaigai jis nepaprastai pasidavė. Ligi tol buvęs viengungis, Helmutas Hortenas susižavėjo dailia, už jį gerokai jaunesne austre Heidy ir sumanė ją vesti. Mes, draugai, įtardami, kad tai panelei labiau patinka Helmutui pinigai, negu jis pats, visai stengėmės atkalbėti nuo tokio mums atrodžiusio klaidingo žingsnio. Jis ir pats tai jautė, kelis kartus ketino nutrauk-

ti su Heidy ryšius. Sykį viešėdamas pas mane, Helmutas net išsiuntė savo tarnams telegramą, kad ją nedelsiant iškraustyti iš jo namų Kap d'Antibe. Grįždamas į Europą, jis sakė daugiau neketinąs net kalbėtis su Heidy.

Prabėga keli mėnesiai, ir gaunu telegramą: „Gali mane pasveikinti. Susituokiau su Heidy. Helmutas.“

Viešnagė pas Udaipūro maharaną Bhagvatą Singhą: ponė Elen McCloy, ponas Johnas McCloy, panelė Elen ir Aleksandra, 1965 m. kovo mėn.

Heidy, tapusi Helmuto Horteno žmona, iš paskutiniųjų stengėsi atitolinti jį nuo senųjų draugų. Mat žinojo, kad mes visai atkalbinėjome jį nuo vedybų su ja.

Žinoma, mūsų santykiai visai nenutrūko. Aš dar lankiausi jo namuose Šveicarijoje. Nors nejaučiau Heidy jokių simpatijų, bendravau su ja draugiškai ir pagarbiai. Vis viena neišvengiau jos intrigų ir ilgai susitikimai su Helmutu darėsi vis retesni.

Helmutui Hortenui nebuvo lemta ilgai džiaugtis vedybiniu gyvenimu. Jam mirus, teko skaityti spaudoje, kad jo palikimas siekia 4,5 milijardo Vokietijos markių. Heidy po kurio laiko įsigijo pačią prabangiausią Nasau ir visose Bahamų salose vilą, kainavusią net 25 milijonus dolerių, ir ėmė dalytis ja su kažkokiu jaunu vyru.

Man buvo graudu tai girdėti. Nors paskutiniaisiais Helmutio gyvenimo metais mes buvome gerokai nutolę, jis liko vienu artimiausių mano draugų, turėjusių didelę įtaką mano gyvenimui.

Ne mažiau svarbi man buvo ir draugystė su iškiliu JAV finansininku, valstybės veikėju Johnu McCloy.

Per Antrąją pasaulinę karą Johnas McCloy buvo JAV gynybos viceministras, pokario metais tapo okupuotos Vokietijos vyriausiuoju komisaru. Jis pažinojo visas pasaulio politikos įžomybes – ir Winstoną Churchillį, ir Charles'į de Gaulle'į, ir Josifą Staliną. Vėliau Johnas McCloy perėjo į privatų verslą, ėjo gigantiško „Chase Manhattan“ banko tarybos pirmininko pareigas, kartu buvo net kelių JAV prezidentų asmeninis patarėjas. Jis taip pat vadovavo Fordo labdaros fondui, bet, svarbiausia, daug metų buvo nepaprastai įtakingos Užsienio reikalų tarybos pirmininkas. Johno McCloy veikla gvildinama keliose monografijose, biografinėse knygose, jis net laikytas vienu iš penkių įtakingiausių JAV žmonių.

Johnas McCloy buvo maždaug dešimtį metų už mane vyresnis. Susipažinau su juo pats, niekieno nepristatytas, visiškai atsitiktinai.

Į JAV buvo atvykęs Vokietijos ekonomikos ministras Ludwigas Erhardas (vėliau jis tapo kancleriu). Jo garbei Johno McCloy vadovaujama Užsienio reikalų taryba surengė pietus.

Tuo metu jau verčiausi anglių prekyba su Vokietija, pažinojau „Chase Manhattan“ banke dirbusį buvusio Vokietijos kanclerio G. Stresemanno sūnų. Jis man parūpino kvietimą į Ludwigo Erhardo garbei surengtus pietus. Pamaniau, kad galėčiau prisistatyti Johnui McCloy.

Pasibaigus pietums, ryžausi prie jo priėti. Pasakiau, kad kai jis buvo vyriausiasis komisaras Vokietijoje, gyvenau toje šalyje karo pabėgėlių stovyklose, ir pridūriau: „Dabar tiekiu vokiečiams anglis ir taip šiek tiek prisidedu prie šio krašto atkūrimo darbų, kuriuos sėkmingai pradėjote jūs.“ Šis žmogus buvo labai santūrus, uždaro būdo, bet pajutau, kad mano žodžiai jį sudomino. Tuo metu Johną McCloy jau ėmė spisti kiti asmenys, tęsti pokalbį nebebuvo galimybės, bet atsisveikindamas jis pasakė: „Paskambinkite man jums patogiu laiku.“

Nusprendžiau, kad negalima praleisti tokios progos asmeniškai susipažinti su pačiu Johnu McCloy. Svarsčiau, kaip geriausia pasielgti: jei skambinsiu tuoj pat, atrodo, kad esu labai įkyrus ir siekiu kažkokios naudos, bet

jei ilgai lauksiu, jis paprasčiausiai pamirš mūsų susitikimą. Nutariau, kad reikia palaukti kokias dvi savaites ir tuomet paskambinti.

Jis mūsų pokalbio nebuvo pamiršęs. „Būtų malonu su jumis susitikti. Luktelėkite, pasižiūrėsiu į kalendorių, kada turėsiu laisvą valandėlę“, – pasakė Johnas McCloy ir pakvietė po poros savaitžių kartu papietauti.

Tai buvo man labai svarbūs pietūs. Johnas McCloy nuoširdžiai domėjosi, kaip mes, lietuviai, gyvenome karo pabėgėlių stovyklose, teiravosi, kas darosi okupuotoje Lietuvoje. Pajutau, kad ne tik man, bet ir jam patiko mūsų pokalbis. Johnas McCloy paprastai išlaikydavo tam tikrą bendravimo nuotolį, neskubėdavo megzti asmeninių ryšių. Kalbėdamas su juo visada jausdavai, kaip tave vertina jo įdėmus protingų akių žvilgsnis.

Netrukus po šių pasisėkusių mūsų pirmųjų pietų gavau kvietimą atvykti pas Johną McCloy į kokteilių vakarą. Mūsų pažintis ėmė tvirtėti ir ilgainiui išaugo į draugystę. Be kita ko, mus suartino aistra medžioklei. Sykį Udaipūro maharanos vardu Johną McCloy pakviečiau į medžioklę Indijoje. Vėliau Helmutio Horteno paprašiau parūpinti jam kvietimą medžioti Jugoslavijoje maršalo Josipo Broz Tito medžioklės plotuose. Nors specialiai nesiekiau naudos iš šios draugystės, ji pasirodė esanti vertinga ir šiuo požiūriu: Johnas McCloy kartą man pagelbėjo svarbiais verslo reikalais.

Susitikimai su tautiečiais

Dauguma išeivijos organizacijų, taip pat ir mano draugai iš Lietuvių fronto bičiulių sąjūdžio, nepritarė „Santaros-Šviesos“ paskelbtai ryšių su Lietuvos okupacinės valdžios atstovais palaikymo politikai. Mes buvome įsitikinę, kad nereikėtų sovietams suteikti nė menkiausių galimybių pasinaudoti tokiomis kontaktais savo propagandoje. Juk jie buvo pasirengę net ir sporto ar kultūros ryšius su išeivija pateikti kaip palankumo savo santvarkai požymius bei skleisti miglą, kad daug lietuvių iš kapitalistinės Amerikos svajoja grįžti į komunistų valdomą Lietuvą. Žinojome ir tai, kad KGB gali griebtis pačių klastingiausių metodų, mėgindama verbuoti sau agentų tarp į gimtinę atvykstančių išeivių. Tačiau tokios nuostatos man netrukdė privačiai susitikti su žmonėmis iš Lietuvos, nors, žinoma, išeivijoje pasitaikydavo labai radikalių nuomonių, smerkiančių net ir tokius ryšius. Tai man yra tekę patirti savo kailiu.

Pirmą sykį pabendrauti su asmeniu, atvykusiū į Vakarus iš okupuotos tėvynės, pasitaikė proga dar 1953 metais, kai tokie kontaktai buvo nepaprastai reti. Verslo reikalais nuskridau į Italiją, apsistoju Milane. Į viešbutį paskambino Romoje gyvenantis senas pažįstamas prelatas Tulaba ir sako: „Juozai, čia ką tik baigėsi mokslinė medicinos konferencija, kurioje dalyvavo ir Sovietų Sąjungos mokslininkų delegacija. Vienas jos narys – iš Lietuvos. Jis dabar drauge su kolegomis rusais iš Romos išskrido į Milaną. Galėtum susitikti su tuo žmogumi, jis nebijotų su tavimi pasikalbėti.“

Tačiau prelatas Tulaba nežinojo, kuriame viešbutyje apsistojo sovietų delegacija. Paprašiau pagelbėti savo viešbučio tarnautojų. Jau po valandos kitos man pranešė, kur gyvena rusų mokslininkai. Buvo jau vakaras, po devynių. Surenku man nurodytą telefono numerį, pasakau prelato Tulabos praneštą lietuvio pavardę, bet atsiliepęs balsas man atsako, kad toks žmogus jų viešbutyje negyvena. Teirajuosi, ar iš viso pas juos apsistojo

rusų mokslininkai. „Si, si, signore!“ – išgirstu atsakymą. Svarstau, kaip čia gali būti – sovietų delegacija atvyko, o mane dominantis jos narys lietuvis viešbutyje neužregistruotas. Šiaip taip išsiaiškinu, kad, pasirodo, rusai apsigyveno po kelis viename kambaryje ir ne visų pavardės įrašytos į registracijos knygą. Vis dėlto viešbučio administracija turėjo delegacijos narių sąrašą. Mano šnekintas italas jame šiaip taip perskaitė ir lietuvio pavardę. Tada paprašiau sujungti mane su kambariu, kuriame jis gyveno. Niekas neatsiliepia. Kartoju prašymą po pusvalandžio. Jau dešimta vakaro, bet vis niekas nekelia tame kambaryje telefono ragelio. Skambinu dar kartą ir pagaliau jau beveik vienuoliktą vakaro atsiliepia vyriškas balsas. Rusiškai sakau: „Požalsta, pozavite doktora...“ – ir nurodau lietuvio pavardę.

Po kelių akimirkų ragelyje pasigirsta kitas balsas. „Daktare, jums skambina Juozas Kazickas. Sveikinu atvykus į Italiją, bet būtų dar maloniau, jei galėtume ir susitikti“, – pradedu pokalbį jau lietuviškai.

„Deja, tai neįmanoma, nes mes rytoj šeštą ryto iš Milano išskrendame į Maskvą“, – atsako jis. Tuomet sakau: „Gal galėčiau jums užsakyti taksi ir jūs valandėlei tiesiog dabar atvažiuotumėte pas mane? Galiu ir pats užsukti pas jus.“

„Pasakykite savo telefono numerį ir aš jums truputį vėliau paskambinsiu“, – trumpai drūtai atsako daktaras ir baigia pokalbį.

Ir jis paskambina, bet jau po vidurnakčio. „Galėčiau pas jus labai trumpam atvažiuoti, bet neturiu pinigų...“ – sako daktaras. Paaiškinu, kad lauksiu jo prie savo viešbučio ir apmokėsiu taksi.

Stoviniuoju viešbučio fojė. Bėga pusvalandis po pusvalandžio, o mano svečias vis nesirodo. Lyja. Nervindamasis išeinu laukan, vėl grįžtu vidun. Viešbutis visai nurimo, niekas neatvažiuoja, niekas neišeina, tik savo kėdėje snaudžia senyvas šveicorius. Kai jau buvau beprarandęs paskutinę viltį, kad mano tėvynainis iš sovietų okupuotos Lietuvos tesės pažadą, tuščioje aikštėje priešais viešbutį pasirodė taksi. Buvo trečia nakties.

Pakviečiu svečią į savo kambarį. Jis aiškiai nerimauja, mindžikuoja vietoje, dairydamasis į šveicorių. Sako: „Gal pasikalbėkime čia.“ Susėdame į fotelius erdvios fojė kampe. Papasakojau jam, kad iš Lietuvos išvykau 1944-ųjų liepą ir nuo to laiko man neteko bendrauti su žmonėmis, kurie pasiliko gyventi mūsų krašte. Mėginau 1952 metais susitikti su lietuviais,

įtrauktais į Sovietų Sąjungos sportininkų delegaciją, kai pirmą kartą su Aleksandra nuvykome stebėti olimpinių žaidynių į Helsinkį, bet tada su tėvynainiais pasimatyti nepavyko.

Svečias pamažu įsidrąsino ir ėmė pasakoti apie Lietuvą sukrėtusius masinius trėmimus, partizanų kovas ir sribų tyčiojimąsi iš aukų, kai išniekinti lavonai būdavo suguldomi miestelių aikštėse. Buvau apie tai girdėjęs, bet tik iš trečiųjų lūpų. Su svečiu išsėdėjome pamažu bundančio viešbučio fojė iki šeštos ryto.

Nežinau, kokias pareigas sovietinėje Lietuvoje ėjo mano paslaptingas svečias. Labai tikėtina, kad jis buvo komunistų partijos narys – kitaip vargu ar 1953 metais jį būtų išleidę į Vakarus. Juk tik keli mėnesiai tebuvo praėję po Stalino mirties. Tačiau supratau, kad tai būtų patriotinių įsitikinimų žmogaus, nors ir priversto juos giliai slėpti. Beje, po daugelio metų, kai pirmą kartą iš Amerikos atvykau aplankyti Lietuvos, mėginau šį asmenį rasti. Sužinojau, kad jis buvo išsiųstas kažkur į Rusiją ir daugiau nieko apie jį neteko girdėti.

Kai grįžau į Niujorką, apie šį susitikimą papasakojau draugams iš Lietuvos fronto bičiulių sąjūdžio. Prelatas Balkūnas ėmė įkalbinėti šiomis žiniomis pasidalyti su į pamaldas lietuvių parapijoje susirinkusiais žmonėmis. Sutikau. Buvo paskelbta, kad po mišių parapijos salėje papasakosiu, kas darosi tėvynėje, remdamasis pokalbiu su daktaru iš Lietuvos. Tuomet nutiko nelauktas dalykas. Vienas ponas, vicekonsulas, konsulo pono Simučio pavaduotojas, prie šventoriaus vartų ėmė raginti žmones skirstytis ir neiti klausytis, ką kalbės komunistų įtakai pasidavęs Kazickas. Tik niekas jo nepaisė – prisirinko pilna salė, jutau, kad visi trokšta išgirsti, ką sužinojau apie okupuotos Lietuvos gyvenimą.

Pasitaikė ir kitokių, nelabai malonių susitikimų su tautiečiais, atvykstančiais į Vakarus.

Kartą, kai lankiausi Paryžiuje – tai buvo jau aštuntojo dešimtmečio viduryje, – man paskambino Prancūzijoje gyvenantis senas pažįstamas dailininkas Vytautas Kasiulis. Jis papasakojo, kad su Sovietų Sąjungos delegacija čia yra atvykęs įžymus sovietinės Lietuvos kino režisierius Vytautas Žalakevičius, ir pasiteiravo, ar nenorėčiau su juo susitikti.

„Kodėl gi nesusitikus? Būtų labai įdomu pasikalbėti“, – pasakiau, nors man Žalakevičiaus pavardė nieko nesakė. Nebuvau matęs nė vieno jo filmo.

Pasiūliau Vytautui Kasiuliui su svečiu atvažiuoti pas mane į viešbutį. Žinojau, kad iš sovietų okupuotos Lietuvos atvykstantys žmonės paprastai beveik neturi Vakarų šalių pinigų, todėl ketinau pakviesti režisierių pavakarieniauti restorane ir kartu pasikalbėti apie tai, kas darosi mūsų tėvynėje. Buvau apsistojęs puikiuose apartamentuose Paryžiaus centre ir maniau,

Lietuvių fronto bičiuliai, 1953 m.

kad kino režisieriui bus įdomu pasidairyti, kaip atrodo Vakaruose penkių žvaigždučių viešbutis. Tačiau Vytautas Kasiulis man perdavė, kad svečias labiau norėtų mus pakviesti pas save. Na, pagalvojau, jeigu jis nelinkęs apsilankyti pas mane, galiu ir aš užsukti pas jį.

Nuvažiuojame su Vytautu Kasiuliu į kažkokį atkampų, trečiarūšį viešbutėlį, kur buvo apsistojusi Sovietų Sąjungos delegacija. Užėjome į režisieriaus kambarį. Nors aplinka vargana, pasitiko jis mus oriai, net išdėdžiai. Tuoj pat ištraukė iš lagamino butelį ir, rodydamas etiketę su gausybe žvaigždučių, pasiūlė išgerti esą aukščiausios klasės gruziniško konjako.

Paragavome. Iš mandagumo pagyriau konjaką, nors iš tikrųjų man pasirodė, kad tai tik vidutinio lygio brendis. Kiek pasėdėjus viešbučio kambaryje, pasakiau, jog norėčiau mūsų smagią kompaniją pakviesti į kokią gerą

Paryžiaus restoraną. Manydamas, kad gal po Sovietų Sąjungą keliauti įpratusiam režisieriui bus artimesnis rusiškas stilius, pasiūliau nuvykti į vieną aukšto lygio rusų stiliaus restoraną.

Vytautas Žalakevičius, jau išgėręs porą taurelių gruziniško brendžio, pritarė šiam sumanymui. Nuvažiavome. Kiek pritemdytoje restorano salėje temperamentingai griežia čigonų orkestras, skamba rusų romansai, liejasi šampanas, degtinė, konjakas.

Ėmėme vaišintis ir mes. Užsakiau tikro konjako, tradicinio rusiško valgio – blynų su ikrais. Bet pokalbis vis viena mezgėsi sunkiai. Režisierius atrodė kažko pasipūtęs ir kartu susikaustęs, o paklaustas apie gyvenimą Lietuvoje, tik gyrė sovietų tvarką ir gyrėsi, kiek daug esąs pasiekęs. Vis dėlto galų gale ėmė atrodyti, kad bendraujame jau šilčiau, kalbame laisviau, nuoširdžiau. Pakėlęs jau nežinia kurią taurelę už mūsų tėvynę, sakau: „Pone Vytautai, atskrinkite pas mane į Niujorką, pavažinėtume po Ameriką, savo akimis pamatytumėte, kaip iš tikrųjų gyvena ši šalis.“

Matau, kaip sustingsta valgi kramtantys jo žandikauliai. Ir staiga jis kad užrinka: „Provokacija! Manęs nepapirksite!!!“

Riksmas klaikus. Net muzika prityla ir į mus atsigręžia visas restoranas. O režisierius tuo metu pašoka, griebia abiem rankomis už staltiesės kraštų ir su baisiausiu trenksmu visa, kas ant stalo, sviedžia žemėn. Vos spėju atšokti, kad virstantys buteliai neaplaistytų. Kai nuščiūva dūžtančio stiklo garsai, restorane įsivyrėja kapų tylą. Visi susirinkusieji apstulbę spokso į mus. Norisi sulįsti skradžiai žemės. Režisierius tuo metu jau bėga per restorano salę prie durų, paskui jį skuodžia Kasiulis vis aikčiodamas: „Vytautai, Vytautai, kas tau pasidarė, sustok!“

Lieku prie apversto stalo nustėręs stovėti vienas. Pasirodo administratorius su restorano savininku. Paaiškinu, kad mano svečias padaugino alkoholio. Vėl užgroja muzika. Apmoku sąskaitą ne tik už vakarienę, bet ir už sudaužytus indus ir kuo skubiau, vis dar lydimas smalsių žvilgsnių, neriū iš restorano.

Vėliau sužinojau, kad kažkokiame sovietų laikraštyje Vytautas Žalakevičius aprašė, kaip vienas nacionalistinės lietuvių organizacijos atstovas mėgino jį verbuoti, kad išduotų sovietinę tėvynę, bet esą jis tokiai provokacijai davęs labai ryžtingą atkirtį.

Kelionės į Lietuvą

Pirmą kartą vėl išvydau Lietuvą tik 1979-aisiais, kai buvo švenčiamas Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejus. Tačiau gerokai anksčiau už mane, dar apie 1968 metus, tėvynę aplankė Jūratė, tuo metu dirbusi karo korespondente Vietname. Atvykusi į komunistų valdomą Šiaurės Vietnamą, ji sugebėjo gauti Sovietų Sąjungos vizą ir traukiniu per visą Sibirą keliolika parų važiavo iki Vilniaus. Ja ten rūpinosi sovietinės ryšių su išeivija organizacijos „Tėviškė“ darbuotoja Monika Ravinskienė, vėliau per keliones į Lietuvą globojusi ir mudu su Aleksandra.

Alytė pirmą sykį į tėvynę išsiruošė taip pat devyneriais metais anksčiau nei aš – dar 1970-aisiais. Nusprendžiau, kad negaliu skristi kartu su ja, nes, maniau, kelsiu pavojų žmonėms, kurie su manimi susitiks. Tais laikais dar nedaug kas iš išeivių atvykdavo į Lietuvą, o aktyviai politinėse akcijose prieš Maskvą dalyvaujantys asmenys, kuriuos sovietinė propaganda vadindavo antitarybininkais, iš viso nekeldavo kojos į Sovietų Sąjungą. Laikytis tokios pozicijos mus skatino ir politinės nuostatos neturėti jokių reikalų su sovietų valdžia. Bet Aleksandra nepaprastai užsidegė vykti į Lietuvą, vėl pamatyti tėvynę, susitikti su žmonėmis, ir aš jos neatkalbinėjau.

Surengiau jai išleistuves. Išlydėjome Alytę beveik kaip į karą. Vakarėlyje dalyvavusiam įtakingam JAV politikos veteranui Johnui McCloy pasakiau, kad anksčiau jo vis prašydavau padėti Lietuvai, o dabar jau gali tekti maldauti: „Gelbėk Aleksandrą.“ Jis ta pačia humoristine gaida atsikirta, kad Amerikai, žiūrėk, gali tekti skelbti sovietams mano žmonos išlaisvinimo karą.

Be abejo, tai buvo tik juokai. Nemaniau, kad Aleksandrai būtų pavojinga kelionė į okupuotą Lietuvą. Vėliau Aleksandra dar tris ar keturis sykius sovietiniais laikais viena vyko į gimtinę ir kartą net visam mėnesiui apsistojo pas draugę Stasę. Tačiau aš negalėjau skristi kartu su ja jau vien dėl savo politinių principų.

Kitokia padėtis susidarė 1979-aisiais Vilniaus universitetui švenčiant 400 metų jubiliejų. Pagalvojau, kad atsiranda puiki proga aplankyti Lietuvą nenusižengiant principams: pats baigiau šią aukštąją mokyklą, o šventė grynai tautinė, primenanti apie mūsų senas kultūros šaknis, iš Vakarų atėjusias tradicijas. Net stebėjausi, kaip rusų valdžia leido švęsti šį jubiliejų, rodanti, jog Lietuva daug anksčiau už Rusiją turėjo universitetą.

Į Vilnių skridome per Prahą ir Peterburgą, tada vadintą Leningradu. Čia turėjome apsistoti kelioms dienoms, nors man norėjosi tik kuo greičiau atsidurti Lietuvoje. Tačiau visiems į Sovietų Sąjungą iš JAV atvykstantiems lietuviams tekdavo skristi per Maskvą arba Leningradą.

Atskridus į Leningradą, pirmiausia reikėjo atsistoti į didelę, lėtai slenkančią pasienio kontrolės ir muitinės patikrinimo eilę. Palei išsirikiavusią beveik dviejų šimtų žmonių virtinę, apžiūrinėdami visų veidus, vaikštinėja du turbūt pasienio tarnybos karininkai. Pereina vieną kartą, apsigręžia ir vėl lėtai grįžta. Staiga stabteli ties manimi ir sako: „Vaš pasport, poželsta.“ Varto mano pasą, kažką žiūrinėja, o aš juokauju: „Na, Alyte, matai, koks likimas – dabar jau tau teks būti našlele.“ Iš visos eilės kariškiai tik iš manęs vieno paėmė pasą, nuėjo į savo būstinę, bet galiausiai, nieko nesakydami, jį man grąžino.

Perėję pasienio kontrolę, laukiame muitinės patikrinimo. Aš į Lietuvą vežiau didžiulę krūvą Amerikoje išleistų knygų lietuvių kalba. Be abejo, jų turinys buvo antisovietinis. Muitininkai atidaro mano lagaminą. Ir iš karto čiumpa knygas. Iškrauna jas ir išsineša į greta esantį kažkokį kabinetą. Laukiam laukiam, slenka laikas, o muitininkas nesirodo. Pagaliau jis ateina su kitu pareigūnu, kaip atrodė, savo viršininku. „Ar šias knygas jūs vežatės ke-tindamas pats jas skaityti?“ – klausia jis manęs angliškai. Sakau, aišku, neturėdamas ką veikti, vakarais viešbutyje jas skaitysiu. „Okey, – taria man ir pasisukęs į muitininką, girdžiu, jam sako: – Vsio chorošo, propusti.“ Mūsų lagaminuose dar buvo knygų, žurnalų, bet daugiau nesirausdamas muitininkas juos uždaro ir su visu mūsų antisovietiniu bagažu esame įleidžiami į Sovietų Sąjungą.

Oro uosto salėje pamatėme lentelę su užrašu „Missis and Mister Kazikas“ laikantį viešbučio „Pribaltijskij“ vairuotoją. Pasirodo, jis buvo atvykęs mūsų pasitikti su prabangiausiu rusišku limuzinu ZIL, kuriuo važinėdavo vien Sovietų Sąjungos vyriausybės nariai ir aukščiausi kompartijos pareigūnai.

Viešbutis „Pribaltijskij“ buvo visiškai neseniai pastatytas, rengiantis 1980 metų olimpinėms žaidynėms. Mus apgyvendino apartamentuose per porą aukštų, kuriuose buvo net septyni kambariai: pora miegamųjų, salonas, valgomas, darbo kabinetas, atskiros patalpos su pianinu. Tačiau aptarnavimo lygis ten nė iš tolo neprilygo penkių žvaigždučių viešbučių

Vakaruose standartui. Prajuokino viena smulkmena: vonios kambarys labai didžiulis, grindys, sienos išklotos marmuru, o sukabinti rankšluosčiai – mažučiai, kažkokie skudurėliai batams valytis.

Vakare nusileidžiam į restoraną vakarieniauti. Tviskanti prabanga: marmuras, veidrodžiai, sietynai. Pavartome valgiaraštį. Anglų, vokiečių ir rusų kalbomis surašyta begalė patiekalų – per kokius keturiasdešimt puslapių. Skaitome: raudonieji, juodieji ikrai, kelios rūšys lašišų ir eršketų, net sraigų. „O, – sakau, – labai puikus pasirinkimas.“ Išsirenkame patiekalus. Pagaliau pasirodo oficiantas – o kad smirdi machorka! Užmetu žvilgsnį į rankas: nagai neapkarpyti, panagės pajuodusios. Bet ką darysi. Nosį nuskęs, pradedu vardyti, ko mes norime: „Lašišos užkandį...“

Oficiantas kosteli ir praneša: „Nietu.“ Dar pakartoja angliškai: „No.“ Eršketo – nietu, juodųjų ikų – nietu. Tada jau nustebež klausiu: „Tai ko gi jūs turite?“ Tada man paaiškina: „Užsisakinėkite vien tuos valgius, ties kuriais nurodyta kaina.“ O ta kaina – ne dažniau kaip kas ties dešimtu į valgiaraštį įrašytu patiekalu. Pasitaikė puslapių, kuriuose mirgėjo tik maisto mirazas – iš tikrųjų nebuvo nieko, ką galėtum užsisakyti.

Kaip paaiškėjo, viešbutyje daugiausia buvo apsistoję suomiai, kurie tiesiog be saiko girtavo. Atrado, tik tokį jie ir turėjo „turistinį“ tikslą: savaitgaliai atvažiuoti į Leningradą, per dieną gerti rusišką vorką, naktį dar padraugauti su kokia ruse ir iš ryto išvykti į Suomiją.

Lydimi mūsų asmeninio gido, apvažiavome Leningrado muziejus. Lankėmės Ermitaže, Rusų muziejuje, Peterhofe. Meno kūrinių gausa, caro rūmų prabanga ir greta – aptriušę namai, gatvėse minios suvargusių žmonių.

Sumanėme vieną vakarą nueiti į Vakaruose gerai žinomą Kirovo teatrą. Nesusipratimai prasidėjo jau užsisakant viešbutyje bilietus. Už langelio prie klientų aptarnavimo stalo sėdėjo dvi ponios ir šnekučiavosi. Aš stoviu ir laikiu. Nė galvos mano pusėn nepasukdamos jos tęsia pokalbį. Pagaliau viena grįžteli į mane ir tiesiog pritrenkia savo klausimu: „What do you want?“ Atseit – ko tu nori. Susilaikiau nepaaiškinęs, kad visur kitur pasaulyje, išskyrus Rusiją, į viešbučio svečių kreipiamasi ne „ko tu nori“, o tik „kuo galiu padėti“. Pasakiau, kad norėčiau užsisakyti bilietą į Kirovo teatrą. „No tickets“, – nukerta toji ponija ir vėl pasisuka į pašnekovę. „Kodėl nėra – man sakė, kad pas jus galėsiu jų įsigyti“, – kol dar ji nespėjo pasiner-

ti į pašnekesį, perklausiu aš. „Likę tik labai brangūs“, – išgirstu atsakymą. „Bet, miela ponija, – sakau jai, – aš neprašiau jūsų pigių bilietų, nes man reikia tik pačių brangiausių.“

Tai jai padarė įspūdį ir ji ėmė skambinti į teatrą. Bilietų atsirado. Kol truko šis aiškinimasis, už manęs atsistojo inteligentiškos išvaizdos moteris. Pasitraukdamas nuo langelio, išgirdau, kaip ji labai maloniu, tiesiog maldajamu balsu rusiškai teiraujasi, matyt, bilietų į teatrą. Pagalvojau, kokia nesąmonė: kultūringas žmogus turi maldauti kažkokios nepraustaburnės, kad pakliūtų į baletą.

Mus skirtu ZIL nuvykome į Kirovo teatrą, pasakėme vairuotojui, kada jam reikės atvažiuoti mūsų parvežti. Baigiasi spektaklis, išeiname į gatvę, o ten mūsų niekas nelaukia. Matome, kaip žmonės bėgte nuskuba prie autobusų stotelės. Mes stovime, stovime – automobilis neatvažiuoja. Gatvė ištuštėjo, žmonės išvažinėjo, išsivaikščiojo, tik mes vis dar trepsime patamsiuose. Jau po vidurnakčio, o aš nežinau nė kaip paskambinti į viešbutį. Teliaka mėginti gatvėje susistabdyti taksi. Nė vieno niekur nematyti, bet pagaliau prie mūsų sustoja kažkoks privatus automobilis. Priveža mus prie viešbučio. Neturime rublių, tad paduodu dolerių. Žmogus aiškiai išsigąsta ir bijo imti. Lyg ir nori, bet nedrįsta. Šiaip taip paima.

Kitą rytą, žinoma, pamėginau išsiaiškinti, kodėl niekas neatvažiuo mūsų parvežti iš teatro. Pasirodo, keitėsi vairuotojų pamainos ir vienas nepaaiškino antram, ką reikės daryti.

Baigėsi mūsų turistinė programa Leningrade ir pagaliau nuskridome į Vilnių. Apsistojojome „Lietuvos“ viešbutyje. Tik vėliau, atkūrus mūsų šalies nepriklausomybę, sužinojau, kad tuose apartamentuose, kuriuose mus apgyvendino, visur buvo įrengta klausymosi aparatūra. Net nepailsėję išėjome pasidairyti po miestą. Sunku buvo patikėti, kad vėl kaip prieš 35 metus vaikštinėjame tomis pačiomis gatvėmis. Nuvažiavome į Žvėryną pažiūrėti namo, kuriame gyvenome per karą. Tame rajone laikas atrodė sustojęs – mažai kas buvo pasikeitę.

Mes, pasirinkę individualaus turizmo programą, skirtingai negu daugelis išeivijos žmonių, tada keliavusių grupėmis, galėjome nevaržomi jokiomis privalomomis ekskursijomis vaikštinėti po Vilnių. Buvo nemažai ir netikėtų susitikimų. Išgirdę apie mūsų atvykimą, mus susirasdavo ir tolimesni giminės. Pirmiausia krito į akis, kad dauguma žmonių su mumis

bendrauja labai atsargiai. Svečiuojantis pas garsų kardiologą profesorį Marcinkevičių, beje, turėjusį geriausiai įrengtą butą iš visų, kuriuose mums tąkart pasitaikė lankytis, pokalbiui pakrypus aštresnėmis temomis, šeimininkai parodė į sienas, duodami suprasti, kad ir pas juos gali būti KGB ausys. Net ir giminės, ypač susitikus viešbutyje, aiškiai vengė atvirai kalbėti. Neabejojau ir aš, kad mus visą laiką seka. Vis dėlto iš giminių išgirdau ir mane sukrėtusių pasakojimų, ypač apie gyvenimą okupuotoje Lietuvoje pokario metais: apie lavonus, numestus miestelių turgaus aikštėse, apie visuotinę baimės atmosferą ir apie baisų skurdą. Viena mano teta papasakojo, kaip numirė jos vyras ir tą pačią savaitę po kelių dienų – dar ir sūnus. Abu lavonai guli troboje, o ji, pasilikusi viena su keliais visai mažais vaikais, nepajėgia jų nė palaidoti, nes neturi už ką du karstus nupirkti.

Į Vilniaus universiteto iškilmes mane buvo pakvietęs prorektorius Jonas Grigonis, su kuriuo jau kiek anksčiau buvau pradėjęs susirašinėti. Savo kabinete mus priėmė ir rektorius Jonas Kubilius, kaip pasirodė, labai malonus žmogus. Prorektorius Grigonis paslaugiai rūpinosi, kad pamatytume visus jubiliejaus renginius. Nėjome tik į lietuvių komunisto Vinco Kapsuko ir Lenino paminklo atidengimą studentų miestelyje, buvo juntama, kad tai ir profesūrai tik formali ideologinė duoklė. Vilniaus universiteto pastatai kvepėjo dažais, o kai kuriose vietose dar buvo šis tas tvarkoma. Džiaugiausi, vaikščiodamas senaisiais koridoriais, įkišdavau galvą į auditorijas, kur kadaise ir mudu su Alyte klausydavomės paskaitų. Sutvarkyti universiteto kiemai atrodė net dar romantiškesni nei mūsų jaunystės laikais. Tačiau pajėjęs kiek gilyn į Senamiestį krito į akis, kad per tuos dešimtmečius namai visiškai nebuvo remontuojami. Kai lyginu dabartinio Vilniaus vaizdą su tuo, kokį išvydau 1979-aisiais, – justi milžiniška pažanga.

Iš visų Vilniaus universiteto jubiliejaus renginių bene labiausiai pradžugino linksmos studentų eitynės nuo universiteto rūmų iki Vingio parko. Jutome gaivalingą, sovietinių dogmų nevaržomą jaunimo dvasią. Įspūdingos buvo ir iškilės senuosiuose universiteto rūmuose. Joms pasibaigus, susitikome su senu mūsų draugu garsiu matematiku profesoriumi Petru Katiliumi. Prieškario ir karo metais jis buvo mano sesers Viktorijos kaimynas. Dar anksčiau, dirbdama Vilniaus universitete, su juo susipažino Aleksandra, o kartu ir aš. Per mūsų vestuves pakvietėme jį būti svotu ir iki pat pasitraukimo iš Lietuvos 1944-ųjų vasarą vis palaikydavome ryšius. Po

trisdešimt penkerių metų vėl susitinkame Vilniuje su Katiliumi ir jo žmona. Pėsčiomis drauge einame iš Vilniaus universiteto į Antakalnį, kur buvo jų butas. Šalia manęs žingsniuojantis Petras ėmė pasakoti, kas darosi Lietuvoje, kaip vykdoma nutautinimo politika, kokia propaganda varoma. Jis aiškino, kad nors po Stalino mirties trėmimai jau nevyksta, pati sovietinė sistema menkai pasikeitusi. Petras, kaip ir aš, Lietuvos okupaciją laikė baisia mūsų tautos tragedija.

Pastebėjau, kad tai pasakodamas Petras vis grįžčioja atgalios, stebėdamas, ar kas nepriartėjęs prie mūsų. Ponios ėjo priekyje mus kiek pralenkusios. Tačiau kai atėjome pas juos į svečius, buvau apstulbintas, kad ponია Katilienė (mirus pirmajai žmonai, Petras buvo vedęs antrą kartą) staiga ėmė girti sotų gyvenimą sovietų Lietuvoje, kalbėti, kaip valdžia rūpinasi mokslu bei švietimu, o profesorius tyli lyg pilną burną vandens prisisėmęs. Sunku buvo mums su Aleksandra ištylėti – nors ir taktiškai, ėmėme jai truputį prieštarauti. Ji net išraudo ir dar karščiau puolė aiškinti, kaip žmonės vargo Smetonos Lietuvoje ir kokie dabar visi laimingi sovietams valdant. Galvoju, ką ji čia giria: profesoriaus žmona, vadinasi, jau vis viena priklausė Sovietų Sąjungoje geriau aprūpinamų žmonių kategorijai, o gyvena tokiame varganame butelyje, kokiam Amerikoje gali apsistoti nebent nauji emigrantai, dar tik ieškantys laimės šiame krašte.

Man tai buvo sunku suprasti, juolab pažinojau Amerikoje gyvenančią ponios Katilienės seserį Rožę Šumkaitę, priklausančią lietuvių fronto bičiuliams ir energingai dalyvaujančią visose prieš sovietus nukreiptose akcijose. Kai grįžęs į Ameriką šį atsitikimą pasakojau Rožei, ji tik numojo ranka ir pasakė: „Protas pasimaišė.“

Pasibaigus turistinėje kelionėje numatytam penkių dienų lankymosi Lietuvoje terminui, mums dar savaitė buvo pratęstas viešnagės laikas. Iš „Lietuvos“ viešbučio persikėlėme į „Draugystę“, gavome daug geresnius kelių kambarių apartamentus. Mūsų globą iš „Inturisto“ perėmė ryšius su išeivija tvarkanti „Tėviškės“ draugija. Mus priėmė jos pirmininkas sovietų generolas Pranas Petronis. Kalbėjomės ilgai, jis labai diplomatiškai formulavo savo mintis ir vis dėlto atsargiai prasitardavo, kad Lietuvos padėtis nėra lengva. Net pagalvojau, jog šis žmogus užuominomis man nori pasakyti taip pat nesidžiaugiąs sovietų okupacija. Generolas užsiminė, kad jie – kaip supratau, Lietuvos komunistinė administracija – stengiasi išsaugoti

lietuvių kalbą, tautiškumą ir šiuo požiūriu kraštui labai svarbūs ryšiai su išeivija. Susidarė įspūdis, kad jis nemažai žino apie mano veiklą ir socialinę padėtį Amerikos visuomenėje.

Po šio susitikimo mažiau, kaip vertinti tai, kad net išeiviją prižiūrėti turintis sovietinis generolas nėra ištikimas okupantų tarnas, nes neabejojau jo žodžių nuoširdumu.

Beje, kai mokiausi karo mokykloje Panemunėje, Pranas Petronis, tuo metu vyresnysis leitenantas, buvo kadrinių karininkų rengimo instruktorius. Aš jį prisiminiau, nes susitikęs atiduodavau pagarbą. Jis manęs neatpažino, ir kažkodėl neužsiminiau apie mūsų pažintį praeityje, vėliau net galėjau tai nutylėjęs. Nepasakiau ir kito mus siejančio fakto: karo metais jo jaunesnysis brolis dirbo mano vadovaujamame Vilniaus savivaldybės skyriuje.

Tąkart Vilniuje per išeivijos dailininko Vytauto Kazimiero Jonyno parodos atidarymą susidūriau su Lietuvos komunistų vadu, pirmuoju sekretoriumi Petru Griškevičiumi ir jo žmona. Mus supažindino, truputį pasikalbėjome. Labai oriai ir kiek išdidžiai laikėsi ponია Griškevičienė, beje, Alytei ji padovanojo kažkokį suvenyrą.

Net stebino, kad mūsų globėjai iš „Tėviškės“ draugijos buvo labai paslaugūs. Mums leido keliauti visur, kur norėjome, nors iš kitų Lietuvoje viešėjusių žmonių ne kartą pasitaikė girdėti, kaip sovietai varžė jų judėjimo laisvę. Apsilankėme Kaune, Panevėžyje, Palangoje, Zarasuose, Rokiškyje. Susitikau su kai kuriais jaunystės draugais. Kaune pasimačiau ir su antisovietinio ir antinacinio pagrindžio veikloje drauge su manimi dalyvavusiu Juozu Juodišiumi. Jis Nikitos Chruščiovo valdymo laikais buvo paleistas iš dešimtį metų trukusios tremties Sibire ir grįžo į Lietuvą. Susitikęs Juozą, skaudama širdimi klausiausi jo prisiminimų apie patirtus išgyvenimus – jis nebijojo kalbėti visai atvirai – ir stebėjausi savo draugo dvasios tvirtumu. Net baisius dalykus Juozas pasakojo ramiai balsu, be menkiausio gailesčio dėl sugriauto gyvenimo. Tiesiog tokia mūsų tautos istorija, laužanti žmonių likimus. Prisiminė jis ir savo dėdės generolo mirtį sovietų lageryje, kaip jam per tardymus už tai, kad parašė skundą Stalinui, buvo sulaužytos abi kojos ir jis jau nebeišgyveno – greitai mirė.

Pamėginau susirasti ir kitą draugą, savo padėjėją Vilniaus savivaldybėje Joną Šimukonį, kuris kadaise mane buvo perspėjęs apie NKVD man rodo-

mą dėmesį. Susitikti su juo nepavyko, pasikalbėjome tik telefonu. Jis gyveno Švenčionių rajone, skundėsi nekokia sveikata ir į Vilnių neatvažiavo, o man neliko laiko nuvykti pas jį į kaimą.

Atgal į Ameriką teko skristi per Maskvą, o man, paviešėjus Lietuvoje, jau nesinorėjo jokių ekskursijų Rusijoje. Mus apgyvendino labai pomastiškame „Nacional“ viešbutyje, apartamentuose, kuriuose, kaip mums pranešė, buvo apsistojęs JAV prezidentas Richardas Nixonas. Vėl septyni kambariai, žiemos sodas. Kainavo nemažai, bet aš, lietuvis, priverstas bėgti nuo rusų į Vakarus, gal net tyčia norėjau jų sostinėje gyventi tik pačiu aukščiausiu lygiu.

Vakarieniaujant „Nacional“ viešbučio restorane, nutiko keistokas įvykis. Metrdotelis kažkodėl mus pasodino prie staliuko, kur jau buvo įsitaisiusios dvi ponios, paaiškindamas, kad laisvų vietų nėra, nors jų ir matėme. Abi damos, nors ir vietinės, neblogai kalbėjo angliškai. Viena jų pasakė, jog jos vyras – laivo kapitonas ir plaukioja po visą pasaulį. Nespėjus ilgėliau pabendrauti, ši ponია ėmė labai neigiamai vertinti gyvenimą Sovietų Sąjungoje, vis lygindama žmonių galimybes Vakaruose su apgailėtina egzistencija jos šalyje. Nusistebėjau, kaip ji nebijo taip kalbėti su jai nepažįstamais užsieniečiais, ir dar viešbučio restorane. Ponია kiek sutriko, tačiau paaiškino, kad jai nėra ko bijoti, nes vyras turi daug įtakingų bičiulių ir ji blogiausiu atveju kaip nors išsisuktų. Paskui mūsų pokalbis pakrypo jau politiškai neutralėse vaga. Įtariau, kad šias ponias mums galėjo atsiųsti KGB, galbūt tikėjosi iškvesti ką nors apie mano susitikimus su žmonėmis Lietuvoje, jų nuotaikas.

Kitą dieną teko vėl su gidu važinėti po muziejus, apžiūrėti Kremlį, nors po gausybės įspūdžių Lietuvoje tenorėjau kuo greičiau grįžti į Ameriką. Nusprendžiau dviem paromis sutrumpinti mūsų viešnagę Maskvoje, nors kelionę organizavęs „Inturistas“ mėgino mane savaip apiplėšti, atsiskaidamas keisti lėktuvo bilietus iki Londono ir pareikalaudamas juos pirkti iš naujo. Sutikau verčiau sumokėti apie porą tūkstančių dolerių, negu gaišti laiką Rusijoje.

Grįžęs į Ameriką, pamėginau įvykdyti prorektorius Jono Grigonio prašymą nupirkti ir padovanoti Vilniaus universitetui tam tikro modelio lazerį, kuris esą buvo labai reikalingas Fizikos fakultetui. Paskambinau tokią techniką gaminančiai kompanijai. Kai paaiškinau, kad norėčiau jų laze-

rį padovanoti Vilniaus universitetui, ir patikslinau, kad tai miestas, dabar esantis Sovietų Sąjungos teritorijoje, kitoje laido pusėje pasigirdo tik atodūsis: „Deja, pone, šis lazeris įtrauktas į specialų draudžiamų parduoti šiai šaliai gaminių sąrašą.“

Kitą kartą į Lietuvą atvykau jau Sąjūdžio laikais, likus porai mėnesių iki Nepriklausomybės deklaracijos paskelbimo, kai mūsų krašte lankėsi Michailas Gorbačiovas. Alytė taip ilgai nelaukė ir lig tol spėjo dar bene tris kartus pamatyti tėvynę.

KGB šmėkla

Išeivijoje buvo susiformavusi nuomonė, kad aš – pasiturintis ir aukštuo-se JAV sluoksniuose daug ryšių turintis žmogus. Be to, praėjusio amžiaus septintajame dešimtmetyje ir mano dukra Jūratė susikūrė gana įtakingos Amerikos žurnalistės reputaciją. Tai, matyt, sudomino Baltijos šalių išeiviją prižiūrintį Sovietų Sąjungos žvalgybos Amerikoje padalinį. Kelis sykius pajutau, kad jų siųsti žmonės mėgina prie manęs prisiplakti.

Kai kurie su KGB susiję asmenys buvo gana malonūs žmonės. Antai žinojome, kad su šia organizacija nuolat bendradarbiauja visa specialiai ryšiams su išeivija sukurta „Tėviškės“ draugija. Kai Jūratė pirmą kartą atvyko į Lietuvą, ją ėmėsi globoti toje draugijoje dirbusi simpatinga ponია Monika Ravinskienė. Vėliau ji buvo atvykusi į JAV ir viešėjo mūsų namuose. Kai 1979 metais mes atskridome į Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejaus minėjimą, ji mumis labai rūpinosi, paslaugiai stengėsi talkinti, jei ko pagei-daudavome. Pasibaigus penkių dienų vizai, leidžiančiai mums būti Lietu-voje, Monika Ravinskienė padėjo ją pratęsti. Gavome ir leidimą be jokių apribojimų keliauti po visą kraštą. Žinoma, visur kartu su mumis važiuo-davo ir ji, bet kai kalbantis su giminėmis ar pažįstamais jos dalyvavimas aiškiai imdavo mus varžyti, ši ponია būdavo pakankamai taktiška, kad su-sipratusi pasišalintų, o mes galėtume ramiai tęsti pokalbį jau be KGB ausų.

Beje, ponios Ravinskienės vyras, dirbęs kažkokiu viršininku Lietuvos kino sferoje, vieną dieną mus nuvežė į Palangą, ten supažindino su kino teatro direktoriumi ir vis kalbėjo „teisingai“, kaip ir reikėdavę sovietiniam žmogui kalbėti su Amerikos lietuviais. Tačiau kai su Palangos kino teatro

direktoriumi likome vieni, šis iš karto apsidairė į šalis ir sako: „Neklausyki-te tų nesąmonių, kurias jis jums čia tauškia.“ Ir ėmė žmogus pasakoti, kaip sunku lietuviams gyventi rusų okupuotame krašte. Atsimenu, su graudžiu humoru jis kalbėjo ir apie buitį – kaip palangiškai vasaromis išnuomoja savo butus, o patys persikelia į šunų būdas, kad tik prisidurtų kokį rublį prie varganų atlyginimų.

Šis žmogus anaip tol nebuvo vienintelis, drįsęs visiškai atvirai su mumis kalbėtis Lietuvoje.

Tačiau KGB šmėklos atsivydavo mus ir į Ameriką. Su mumis labai sten-gėsi bendrauti toks daktaras Gintautas, dar sovietiniais laikais kažkaip į JAV emigravęs iš Lietuvos. Mandagus, paslaugus žmogus, vis siūlantis padėti kokiam negalavimui ištikus, o gydytojas jis, atrodo, buvo neblogas. Mūsų šaliai atkūrus nepriklausomybę, Gintautas suorganizavo ir vaistų siuntą į Lietuvą. Tačiau vėliau netikėtai paaiškėjo, kad jį buvo užverbavusi KGB. Šis žmogus pats prisipažino bendradarbiavęs su sovietų saugumu, tik tvir-tino nieko neįskundęs, niekam nepadaręs žalos. Tikiu, jog taip galėjo būti, nors sunku suvokti, kaip KGB sugebėjo palenkti jį tapti agentu. Pasijutau labai nejaukiai, kai „Lietuvos aidas“ cikle „Voratinklis“ apie jį išspausdino straipsnį. Daktaras Gintautas buvo atvažiavęs ir pas mus į Ist Hamptoną. Stengėsi susidraugauti ir su daugeliu kitų išeivijos žmonių. Dabar įtariame, kad jis tai darė KGB nurodymu. Pasirodžius straipsniui, daktaras Gintautas kažkur dingo ir daugiau man su juo neteko susidurti.

Vis dėlto kai kurių įtarimų daktaras Gintautas man sukėlė jau per pirmąjį Kazimieros Prunskienės vizitą į JAV 1990 metais. Jis nedelsdamas atvyko iš Naujojo Džersio, kur gyveno, į Vašingtoną ir tuoj pat sugebėjo įsipiršti premjerei į draugus. Galėjai pamanyti, kad jie labai seni pažįstami, nes drau-ge vaikščiojo po parduotuves, jis puolė pirkti jai visokių drabužių. Man pa-sirodė keistas toks daktaro Gintauto dosnumas: išleido gal kelis tūkstančius dolerių, nors anksčiau nebuvau pastebėjęs, kad švaistytųsi pinigais.

Tačiau tąkart daug didesnę įtarimą man sukėlė kitas asmuo, taip pat at-vykęs į Vašingtoną ir prisistatęs į viešbutį, kur buvo apsistojusi Kazimiera Prunskienė su broliu. Jis ėmė aiškinti, kad specialiai atskrido iš Oregono valstijos ir jam reikia susitikti su premjere, nes turi perduoti jai dovaną.

Aš pasikalbėjau su tuo asmeniu. Pasiteiravau, kas jis toks – sakėsi esąs švedas, dirbantis ir gyvenantis JAV. „Labai remiu Lietuvos siekius išsilais-

vinti ir norėčiau kuo nors prisidėti“, – aiškina jis. „Kokią paramą jūs galėtumėte suteikti?“ – klausiu. Pasirodo, švedas norėtų apmokėti Kazimieros Prunskienės išlaidas Vašingtone. Atsakiau, kad Lietuvos premjerės kelionės ir gyvenimo viešbutyje išlaidas jau esu padengęs. Tuomet jis ėmė mane įtikinėti, kad vis viena galėtų jai duoti pinigų ir tos lėšos praverstų Lietuvai kovojant už nepriklausomybę.

Iš pirmo žvilgsnio švedo ketinimai atrodė nepaprastai kilnūs. Tačiau mane užplūdo dideli įtarimai vien išgirdus jo nurodytą sumą, kurią esą jis buvo pasirengęs perduoti Kazimierai Prunskienei. Net 300 tūkstančių dolerių! Kaip tas švedas, atvykęs dirbti į Oregono valstiją, gali būti toks turtingas, kad galėtų lyg niekur nieko švaistytis šitokiais pinigais? Aišku, 300 tūkstančių dolerių Amerikoje niekas nesinešioja grynais, tad jis esą pervestų šią sumą Kazimieros Prunskienės vardu į jos nurodytą sąskaitą Šveicarijos banke.

Švedas apie save labai šykščiai tepapasakojo. Parodė tik kažkokio laikraščio iškarpą, kur jis minimas kaip padaręs pranešimą JAV prekybos rūmuose ir kalbėjęs apie verslo ryšių tarp Skandinavijos šalių bei Amerikos plėtojimą. Kuo daugiau aš jam pateikdavau klausimų, tuo labiau stiprėjo įspūdis, kad jis išsisukinėja. Švedas mėgino nuleisti negirdom mano klausimą, kaip jam pavyko taip greitai sužinoti, kuriame viešbutyje apistojo Kazimiera Prunskienė. Galiausiai atsakė, kad tai išsiaiškino jo advokatas, ir sunkiai nuslėpė savo susierzinimą, kai pasiteiravau to advokato pavardės.

Pasikalbėjau apie tai su Jūrate. „Šis reikalas nekaip kvepia“, – pasakė ji.

Apie staiga išdygusį karštą Lietuvos rėmėją švedą iš Oregono valstijos papasakojau Kazimierai Prunskienei. Patariau su juo pasikalbėti, bet padėkojus atsisakyti dovanos. „Čia gali būti kažkokie spąstai – pakiš pinigų, o pasakui, žiūrėk, sukels tarptautinį skandalą, siekdami jus sukompromituoti“, – pasakiau jai savo nuogąstavimus.

Kazimiera Prunskienė taip ir padarė. Susitikusi su švedu, ji paaiškino pati dovanų nepriiminėjanti ir pasiūlė dėl paramos Lietuvai kalbėtis su manimi.

Dar kartą susitikau su švedu. Padėkojau už norą padėti mūsų šaliai, bet paaiškinau, kad nėra taip paprasta priimti piniginę pagalbą iš privataus asmens.

Netrukus man paskambino švedo advokatas. „Kodėl jūs nenorite priimti mano kliento finansinės paramos?“ – tiesmukai klausia jis manęs. Atsakau, kad mes nieko nežinome apie tą asmenį, o Lietuvos padėtis pasaulyje yra tokia, jog privalome būti labai atsargūs. Advokatas susierzino išgirdęs tokį atsakymą, bet taip ir nepasakė nieko įtikinamo, kas paaiškintų staiga gimusią liepsningą jo kliento meilę Lietuvai. Po šio pokalbio švedas dinga ir daugiau niekada neteko girdėti jo pavardės.

Be abejo, norėjau išsiaiškinti, kas šis žmogus, bet tai nebuvo taip paprasta. Iš Centrinės žvalgybos valdybos neįmanoma išgauti jokios informacijos net ir per pažintis įtakinguose sluoksniuose.

Tačiau pasitaikė atvejų, kai pati CŽV panoro kai ką sužinoti iš manęs apie vieną kitą man pažįstamą asmenį.

Per vieną renginį prie manęs priėjo ir prisistatė Sovietų Sąjungos misijos Jungtinių Tautų Organizacijoje darbuotojas Juozapas Grigutis. Jis sakė einantis patarėjo pareigas ir turintis iš užsienyje dirbančių lietuvių patį aukščiausią diplomatinį rangą. Praėjus kuriam laikui po šio susitikimo, ponas Grigutis man paskambino ir aš pakviečiau jį atvažiuoti į svečius.

Tuo metu jau buvo įsikūręs Sąjūdis. Pas mus atėjęs ponas Grigutis ėmė pasakoti, kad sovietų valdžia baisiai sunerimusi stebi, kas darosi Lietuvoje. „Man į rankas pakliūva įvairiausios informacijos iš Maskvos. Jei jums įdomu, galėčiau kai ką nukopijuoti ir jums parodyti“, – pasiūlė mūsų svečias.

„Be abejo, nepaprastai įdomu, – atsakiau. – Būsiu jums dėkingas“.

Ir jis savo žodį ištesėjo. Kitus kartus susitikus, jis atsinešdavo visokių iš Maskvos gautų instrukcijų kopijų, išversdavo iš rusų į lietuvių kalbą. Didelį paslapčių ten nebūdavo – daugiausia aiškinta, kokių nuostatų Baltijos šalių klausimu turi laikytis Sovietų Sąjungos atstovybė Jungtinių Tautų Organizacijoje: kietai ginti Maskvos poziciją, kad 1940 metais Lietuva, Latvija ir Estija nebuvo okupuotos, o tautos laisva valia nusprendė prisijungti prie Sovietų Sąjungos. Tą pačią giesmę tuo metu giedojo ir Sovietų Sąjungos lyderis Michailas Gorbačiovas. Įdomiau buvo išgirsti, kad Maskva nurodo savo diplomatinei tarnybai stebėti neva galimus Baltijos šalių emigracijos „išpuolius“ ir juos ryžtingai atremti, taip pat aiškinti JAV, jog savo valstybių atkūrimo siekiančių nacionalistų veikla kenkia „glasnost“ ir „perestroikos“ politikai.

Ponas Grigutis, bendraudamas su manimi, laikydavosi tam tikros konspiracijos. Jis niekuomet neskambindavo iš savo įstaigos – tik iš telefono būdelės gatvėje. Man atsiliepus, sakydavo turįs įdomios informacijos, ir mes susitardavome, kur ir kada susitikime.

Tuo metu jau palaikiau ryšius su Sąjūdžio vadovu Vytautu Landsbergiu. Kai kurią įdomesnę informaciją iš pono Grigučio esu perdavęs ir jam.

Vieną dieną į mano įstaigą ateina du vyrai. Išsitraukia pažymėjimus ir pristato esą JAV centrinės žvalgybos valdybos pareigūnai. „Mes žinome, kad jūs susitikinėjate su Sovietų Sąjungos atstovybės Jungtinėse Tautose darbuotoju ponu Grigučiu. Norėtume sužinoti, kokio pobūdžio šie jūsų ryšiai“, – tiesiai klausia manęs.

Sakau: „Man šie ryšiai labai įdomūs. Jis pateikia visokios informacijos apie Maskvos požiūrį į mano tėvynę, o apie Ameriką nei jis manęs klausia, nei aš galėčiau jam papasakoti kokių paslapčių. Bet kodėl CŽV susidomėjo mūsų bendravimu?“

Tuomet jie pasakė, kad žino apie mano veiklą Lietuvos labui ir tiesiog nori išsiaiškinti, ko siekia ponas Grigutis susitikinėdamas su manimi. Išėdami jie man paliko savo vizitines korteles ir paprašė paskambinti, jei turėčiau kokios juos sudominti galinčios informacijos.

Kiek vėliau kartą man prireikė jų vizitinių kortelių. Lietuvai 1990 metų kovo 11-ąją paskelbus Nepriklausomybės atkūrimo aktą, ėmiau galvoti, kaip būtų įmanoma nutiesti tiesioginį telefono ryšį tarp Vakarų šalių ir Vilniaus, aplenkiant Maskvą. Paskambinau tiems CŽV agentams ir pasakiau, kad norėčiau išsiaiškinti, gal ši įstaiga galėtų patarti, koku būdu būtų įmanoma aprūpinti Lietuvos vadovybę Sovietų Sąjungos nekontroliuojamu ryšio kanalu.

Juodu atėjo pas mane pasikalbėti. Paaiškinau jiems, kokioje sunkioje situacijoje atsidūrusi Lietuvos valdžia, kai visus jos pokalbius gali sekti Maskva. „Gal įmanomas tiesioginis telefono ryšys su Vilniumi per kokią nors stotį, sumontuotą Baltijos jūra plaukiojančiame laive?“ – teiraujuosi jų.

Iš karto jie man nieko neatsakė, bet pažadėjo pranešti tai savo viršininkams ir vėliau informuoti mane, ar galės kuo padėti. Gana greitai sulaukiau jų skambučio, bet atsakymas buvo neigiamas: esą CŽV negali veltis į tokius reikalus.

Centrinę žvalgybos valdybą sudomino mano pažintis dar su vienu lietuviu – Sovietų Sąjungos konsulate Niujorke dirbusiu Valdemaru Kanču. Jis tvarkė vizų reikalus. Kai artėjant Nepriklausomybės akto paskelbimui – aš prieš porą dienų sužinojau, kas įvyks 1990 metų kovo 11-ąją, – norėjau skubiai išskristi į Lietuvą, paprašiau jo pagalbos. Ponas Kančas padėjo man ir Jūratei per vieną parą gauti vizą ir istorinėmis valstybės atkūrimo akimirkomis mudu jau buvome Vilniuje, Seimo salėje.

Tačiau dar prieš tai pas mane į įstaigą, kaip ir pono Grigučio atveju, atėjo du vyrai ir prisistatė dirbantys CŽV. Ir jų klausimai buvo labai panašūs: „Kokie interesai jus sieja? Apie ką kalbatės?“ CŽV agentai paaiškino, kad domisi ne manimi, o Valdemaru Kanču. Jiems esą žinomos mano pažiūros, pastangos padėti Lietuvai, o tas ponas esą tarnauja kitai jėgai. Vis dėlto nesu įsitikinęs, ar jie dėl viso pikto netikrino ir manęs.

Kai suirus Sovietų Sąjungai ponas Kančas baigė tarnybą Niujorko konsulate, jis gavo leidimą pasilikti gyventi JAV ir įsidarbino nedidelėje bendrovėje. Vadinasi, CŽV jam didesnių pretenzijų neturėjo. Sykį jis mane pakvietė į vieną parodą, supažindino su savo darbdaviu. Vėliau dar porą kartų skambino, siūlydamas imtis su juo kokio verslo, bet šie jo pasiūlymai manęs nesudomino, nes pakako ir savų rimtų projektų. Mūsų ryšiai nutrūko.

Prabėgus porai metų, sykį susitikau Valdemaro Kančo bosą. Jis pasakė, kad mano tautietis pas jį jau nebedirba. „Nieko gero jam pas mane nepavyko nuveikti ir teliko atsisakyti jo paslaugų. Dabar jis ėmėsi savo verslo“, – išgirdau, paklausęs, kas atsitiko.

Paskui tik 1999 metais man jau Lietuvos spauda priminė pono Kančo pavardę. Buvo rašoma, kad jis įsivėlęs į ne visai aiškiai vadinamojo elektros tilto tiesimo į Vakarus istoriją.

Neatsakydavau pabendrauti ir su tokiais ponais kaip Albertas Laurinčiukas, nors neturėjau jokių iliuzijų: jei jau Maskva keleriems metams į JAV atsiunčia lietuvi, tai, be propagandinio darbo spaudoje, jis neišvengiamai dar turi pranešinėti KGB apie savo pašnekesius su išeivijos žmonėmis. Žinojau, kad iš manęs jie neiškvos jokių Amerikos paslapčių, nes jų aš pats nežinau. Lietuvių bendruomenės reikalų neaptarinėdavau, o jie, kad ir būdami sovietų valdžios pasiuntiniai, vis viena kalbėdamiesi su manimi netyčia prasitardavo ir atviriau.

Kartą pas mus su dukra ir žmona svečiavosi Albertas Laurinčiukas, kuris, kaip man buvo žinoma, sovietinėje spaudoje itin pagiežingai pliekdavo Amerikos kapitalizmą. Jo mergaitė ėmė bėgioti po namus, pamatė tuomet dar neužaugusių mūsų berniukų žaidimų kambaryje visokių žaislų, vaikų pramogai skirtų įrenginių ir ėmė aikčioti: „Mamyte, mamyte, ten tas ir anas.“ Atsidususi Alberto Laurinčiuko žmona pasakė: „Gal kada nors ateis laikas, kai ir mes galėsime gyventi bent šiek tiek panašiai kaip jūs čia, Amerikoje.“ Nesusilaikęs atšoviau: „Žinoma, kai Lietuva kada nors taps laisva, ir jūs galėsite taip gyventi.“ Albertas Laurinčiukas nuleido tai negirdomis.

Nemirštanti viltis

Pasinėręs į verslo reikalus, daug keliaudamas, priklausydamas keliems klubams, palaikydamas draugiškus ryšius su daugybe žmonių ir dar medžiodamas bei žaisdamas golfą, aš, aišku, neįstengiau daug laiko skirti lietuviškai veiklai. Vis dėlto tapau JAV susikūrusio Lietuvių fronto bičiulių sąjungos nariu. Dalyvavau ir Pasaulio lietuvių bendruomenės veikloje, tik vengdavau narystės visokiuose komitetuose. Šaltesni santykiai buvo susiklostę vien su liberaliosios krypties „Santara-Šviesa“, kurios spaudoje buvau kartą kitą ir užsipultas.

Nevengdavau finansiškai prisidėti prie visokių išeivijos politinių akcijų, paremti įvairias lietuvių organizacijas. Beje, kartą ir netiesiogiai padėjau papildyti išeivijos kasą – mums su kunigu Dabušiu pavyko įkalbėti vieną vienišą žmogų testamentu dovanoti savo turtą lietuviškai veiklai. Tai buvo stambus – 170 tūkstančių dolerių – palikimas. Šio žmogaus, gyvenusio nepaprastai kukliai ir visą laiką tik pirkusio akcijas bei lošusio jomis biržoje, turtas siekė net kelis šimtus tūkstančių dolerių, bet dėl didelių mokesčių realiai paveldėta suma gerokai sumažėjo.

Dažnai man tekdavo kalbėti išeivijos renginiuose, išdėstyti savo požiūrį į okupuotos Lietuvos ateitį. Po karo aš labai greitai susivokiau, kad rusai Lietuvą okupavo ilgai, ir neturėjau iliuzijų, kokias dar keletą metų puoselėjo dauguma tautiečių, vis laukusių, jog Vakarai netrukus išvaduos mūsų tėvynę. Tačiau vėliau, priešingai, aš buvau didesnis optimistas negu daugelis mano pažįstamų. Netikėjau, kad sovietinė sistema ilgai išliks gyvybinga,

ir savo kalbose aiškindavau, kad turime neprarasti vilties: ateis laikas ir Sovietų Sąjunga ims byrėti, o mums reikia nuosekliai pasauliui priminti apie Lietuvos laisvės bylą.

Sykį vartydamas senus popierius, užtikau 1960 metų išeivijos spaudos iškarpy. Vienaime straipsnyje buvo rašoma apie mano kalbą Vasario

Juozas su Jonu Krukoniū, paaukojusi visą savo turtą Lietuvių fondui

16-osios proga. Esą aš pamėginau išsklaidyti pesimistinę auditorijos požiūrį į tėvynės ateitį. Iš tiesų tuomet vis didesnę išeivijos dalį apimdavo nusivylimo nuotaikos, kad Sovietų Sąjunga niekuomet nepasitrauks iš Lietuvos ir mūsų kraštui lemta amžiams išnykti iš pasaulio politinio žemėlapiu. Aš tvirtinau, kad dar tikiuosi ir pats sulaukti tokių laikų, kai mūsų šalis vėl bus laisva. Man atrodė, kad po Stalino mirties sovietinė sistema jau ėmė pamažu irti. Nikitos Chruščiovo pastangas reformuoti Sovietų Sąjungą vertinau kaip požymį, kad stalinistinis režimas išgyvena krizę, tampa ekonominiu požiūriu vis neefektyvesnis ir vadinamojo atšilimo politika tėja beviltiški mėginimai atnaujinti gyvybingumo netenkančią sovietinę sistemą iš esmės jos nekeičiant.

Nikitai Chruščiovui pasmerkus Stalino vykdytą politiką, kiek lengviau pasidarė palaikyti ryšius su Lietuvoje gyvenančiais žmonėmis, jau buvo

galima vykti į turistines keliones po Sovietų Sąjungą, aplankant ir tėvynę. Tačiau tokiomis aplinkybėmis Lietuvos okupacijos nepripažinimo politika pasidarė dar aktualesnė.

Išėivijos žmonės pradėjo susirašinėti su giminėmis Lietuvoje, siųsti jiems siuntinių. Pasilikusiems tėvynėje tautiečiams Stalino laikais grėsė didelis pavojus, jei valdžia bent būtų žinojusi, kad jų artimieji atsidūrė Vakaruose. Nikitos Chruščiovo „atšilimo“ metais už laišką ar siuntinį, gautą iš Amerikos, jau, žinoma, į Sibirą neištremdavo. Įsidrąsinome ir mes parašyti giminėms, nusiųsti kokią paramos paketėlį, nors susirašinėjome labai atsargiai ir nedažnai. Be to, daugiau galimybių padėti Lietuvoje gyvenantiems žmonėms atsivėrė katalikų šalpos organizacijai, kurią rėmiau finansiškai. Ilgainiui per šį kanalą buvo teikiama parama ir pagrindinei veiklai, garsiosios „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ leidybai.

Subtilios paslaugos draugams

Per Karibų krizę 1962 metais, kai dėl Sovietų Sąjungos Kuboje dislokuotų branduolinio ginklo raketų žmonija atsidūrė ties naujo pasaulinio karo slenksčiu, mano senas draugas Johnas McCloy, tiesiogiai derėjęsis su rusais, paprašė manęs jam patarti. JAV paskelbė Kubos blokadą ir dviejų supervalstybių laivynai beveik susidūrė kaktomuša. Po prezidento Johno Kennedy ultimatumo Sovietų Sąjungai atitraukti raketas kilo reali branduolinio karo grėsmė. Prasidėjo karštligiškos diplomatinės derybos tarp Vašingtono ir Maskvos. Nikita Chruščiovas skubiai pasiuntė į JAV vieną geriausių savo diplomatų Sovietų Sąjungos užsienio reikalų viceministrą Vasilijų Kuznecovą. Pagrindiniu Amerikos derybininku prezidentas Johnas Kennedy paskyrė Johną McCloy.

Man paskambino Johno McCloy sekretorė ir pakvietė 5 valandą vakaro užėiti pas jį į namus Manhatane. Buvau įvestas į šeimininko kabinetą. „Džo, noriu su tavimi pasitarti, – pradėjo pokalbį Johnas McCloy. – Tu gerai pažįsti Sovietų Sąjungą, daug metų domiesi, kas ten vyksta. Dabar per derybas rusai sutinka išgabenti iš Kubos savo raketas, bet reikalauja, kad mes savo ruožtu padarytume nuolaidų ir leistume jiems išlaikyti ten karinę

bazę. Mūsų derybų delegacija linkusi šiuo klausimu nusileisti. Ką apie tai manytum?“

Pasakiau jam, kad jeigu būtų mano valia, laikyčiausi griežtesnės pozicijos. „Kuba – visiškai šalia JAV pakrančių. Net ir neginkluoti branduoliniu ginklu rusų kariniai daliniai bus nuolatinis įtampos šaltinis, be to, tai gerokai sustiprins Fidelio Castro režimą. Tad jeigu jau Sovietų Sąjungą nusileidžia dėl raketų, vertėtų kietai spausti, kad jie panaikintų ir savo karinę bazę“, – išdėčiau savo nuomonę.

Johnas McCloy išklauses ėmė dėstyti kitokį požiūrį. Jo nuomone, kariuonių požiūriu negausūs rusų kariuomenės daliniai didesnio pavojaus Amerikai nekelia. Net priešingai – juos išlaikyti ir aprūpinti dėl didžiulio atstumo Sovietų Sąjungai bus nelengva ekonominė našta, o kartu teks visai remti ir pačią Kubą. Fidelio Castro režimo stabilumo požiūriu karinės bazės taip pat gali būti lazda su dviem galais. Viena vertus, bus demonstruojama, kad Kubą gina Sovietų Sąjungą, kita vertus, svetimos kariuomenės buvimas ilgainiui gali sukelti ir tam tikrą vietos gyventojų nepasitenkinimą. Tačiau esą svarbiausia, kad nuolaidomis dėl karinių bazių amerikiečiai leis Maskvai „išsaugoti veidą“ – parodyti, jog ne ji nusileido, o pasiektas abipusis kompromisas.

Mes svarstėme ir vienus, ir kitus argumentus. Matyt, JAV derybų delegacija jau buvo apsisprendusi laikytis Johno McCloy išdėstytos pozicijos ir jam norėjosi per pokalbį su manimi tiesiog pasitikrinti savo požiūrį. Kaip istorija parodė, jis iš dalies buvo teišus, tačiau tik iš dalies. Sovietų Sąjungai iš tiesų nepaprastai daug kainavo išlaikyti ne tik savo karinę bazę, bet ir visą ekonominę blokadą apsiustą Kubą. Tai turbūt priartino sovietinės sistemos galą. Kita vertus, būtent rusų pagalba padėjo sustiprėti ir taip ilgai išsilaikyti Fidelio Castro režimui.

Svariau galėjau patalkinti Johnui McCloy dėl JAV prezidento Lyndono Johnsono jam patikėtos itin delikačios diplomatinės misijos.

Septintojo dešimtmečio viduryje Amerikai kilo rimtų problemų su prezidento Charles'io de Gaulle'io valdoma Prancūzija. Ši šalis 1966 metais išstojo iš NATO ir ėmė siekti sudaryti gynybos sutartį su Vokietijos Federacine Respublika, taip sumenkindama Amerikos įtaką Europoje.

Prezidentas Lyndonas Johnsonas paprašė Johną McCloy vykti į Vokietiją, neoficialioje aplinkoje susitikti su įtakingais jos politikais ir kon-

fidencialiai pareikšti labai neigiamą JAV požiūrį į Charles'io de Gaulle'io politines iniciatyvas, kurios ėmė kelti grėsmę Vakarų šalių vienybei ir net saugumui.

Johnas McCloy žinojo, kad pažįstu ne vieną įtakingą Vokietijos finansininką. Pasikvietęs mane į svečius, jis papasakojo apie jam patikėtą diplomatinę misiją. „Aš gerai žinomas Vokietijoje. Pasirodydamas kur nors viešai, galiu atkreipti nepageidautiną spaudos dėmesį. Gal man pagelbėtum kokioje nuošalioje privačioje aplinkoje susitikti su kai kuriais Vokietijos politikais?“ – paklausė Johnas McCloy.

Pasakiau jam, kad galiu paprašyti Helmutą Horteną surengti savo pilyje tarsi medžioklę ir pakviesti į ją Johną McCloy dominančius asmenis.

Paskambinau Helmutui. Jis, be išsamesnių aiškinimų supratęs, kad kalbama apie konfidencialius politinius susitikimus, pažadėjo garantuoti visišką pokalbių privatumą.

Su Johnu McCloy į Vokietiją vykau ir aš. Labai anksti iš ryto atskridome į Kelno oro uostą. Mus pasitiko Helmuto Horteno vairuotojas, turintis nuvežti į jo rūmus šalia Diuseldorfo. Čia mūsų kelionės konfidencialumui iškilo pirmoji grėsmė. Paaiškėjo, kad Helmutas Hortenas atsiuntė limuziną „Rolls-Royce“, visuomet atkreipiantį aplinkinių dėmesį. „Na, čia jis persitengė“, – tepasakė Johnas McCloy. Tačiau pasisėkė: jo niekas neatpažino.

Tos pačios dienos pavakary į Helmutą Horteną rūmus atvyko Vokietijos socialinės krikščionių sąjungos pirmininkas Franzas Josefas Strausas, tuo metu buvęs kanclerio Kurto Kiesingerio vadovaujamos VFR vyriausybės narys. Johnas McCloy su juo ilgai kalbėjosi ir sulaukė tvirto pritrimo dėl JAV pozicijos. Kitas tris dienas pas Helmutą Horteną į namus atvažiuodavo įtakingi tiek valdančiosios koalicijos, tiek opozicijoje buvusių socialdemokratų politikai, taip pat verslo žmonės, turintys didelę įtaką jų finansuojamose Vokietijos partijose. Su visais šiais asmenimis susipažindavau ir aš.

Po trijų dienų susiruošėme grįžti į Ameriką. Johnas McCloy pasakė, kad prieš tai jis būtinai turįs nuvykti į Boną ir susitikti su JAV ambasadoriumi Vokietijoje. Tas pareigas tada ėjo George'as McGhee, Oklahomos multimilijonierius, labai ambicingas žmogus.

Nuvykome pas ambasadorių abu. George'as McGhee, iš ankstesnių laikų pažinojęs Johną McCloy, mus pasitiko labai maloniai, pakvietė pietų.

Johnas McCloy atsargiai ėmė pasakoti, kad Vokietijoje susitiko su kai kuriais savo pažįstamais, įvairių partijų atstovais. Ambasadorius klausėsi smalsiai, bet be emocijų. Galiausiai Johnas McCloy užsiminė, kad susitikti su vokiečių politikais jį prašęs prezidentas Lyndonas Johnsonas. Ir tuomet regiu: George'o McGhee skruostai akimaju užsiplieskia raudoniu. Buvo akivaizdu, kad ambasadorius pasijuto smarkiai užgautas. Johnas McCloy subtiliai puola suktis iš keblios padėties: aiškina, kad kol kas su vokiečiais norėta kalbėtis tik privačiai, o jis pažįstas šiuos žmones dar iš tų laikų, kai dirbo okupuotos Vokietijos vyriausiuoju komisaru. „Tikriausiai reikės, kad ir tu įsikištum, bet dabar siekiama pasiųsti vokiečiams tik neoficialų signalą ir todėl dar vengiama tave painioti į šį reikalą. Mano uždavinys – vien rengti dirvą tavo veiklai“, – ramino ambasadorių Johnas McCloy.

George'as McGhee pamažu nusiramino ir įdėmiai iš klausė Johno McCloy pasakojimą, kaip vokiečiai vertina prancūzų iniciatyvas.

Skrendant atgal į Ameriką, Johnas McCloy visą kelionę rašė ataskaitą apie savo susitikimus Vokietijoje, į šį darbą įtraukė ir mane. Išėjo maždaug 60 puslapių raportas.

Pasitaikė dar viena proga būti savotišku Johno McCloy tarpininku Vokietijoje, tik jau tvarkant ne valstybinius, o asmeninius reikalus.

Nuo seno Vokietijos pramoninės galybės simboliu buvo Kruppų plieno, kasyklų, ginklų fabrikų konglomeratas. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, sąjungininkai areštavo šios šeimos verslui vadovavusį Alfredą Kruppą ir nuteisė jį dešimčiai metų kalėti. Jis neturėjo nieko bendro su Hitleriu ir buvo tik ginklus gaminusių fabrikų savininkas, o realiai karo metais viskam vadovavo naciai.

Johnas McCloy manė, kad toks nuosprendis nebuvo teisingas. Būdamas Vokietijos komisaru, jis pasistengė, kad po kelerių metų, pritaikius amnestiją, Alfredas Kruppas būtų paleistas iš kalėjimo.

Man pasitaikė proga susipažinti su Kruppų šeima. Sykį 1968 ar 1969 metais Alfredo Kruppo jaunesnysis brolis Bertholdas mane pakvietė į medžioklę. Kiek nustebau kvietime perskaitęs nurodymą atvykti su smokingu. Pasirodo, po medžioklės Kruppų rūmuose Esene buvo rengiamas koncertas ir iškilminga vakarienė. Medžiojimo vieta atiteko šalia Alfredo Kruppo. Galėjome persimesti vienu kitu žodžiu. Pasiteiravau, ar jis pažįsta Johną McCloy. „Niekada nebuvo jo sutikęs“, – atsakė Alfredas Kruppas

ir pridūrė, kad daug girdėjęs apie šį asmenį ir jaučia jam dėkingumą už su-trumpintą įkalinimo laiką.

„Aš gerai pažįstu Johną McCloy. Gal jūs norėtumėte kada nors su juo susitikti?“ – paklausiau Alfredo Kruppo.

„Turėčiau puikią progą jam padėkoti už išlaisvinimą. Tačiau kaip būtų galima nesiafišuojant surengti tokį susitikimą?“ – ėmė samprotauti jis.

Pasiūliau tokią idėją: suderinęs laiką ir su juo, ir su Johnu McCloy, už-sakyčiau poros savačių medžioklę Aliaskoje, į kurią pakviesčiau juos abu ir dar kelis asmenis. Alfredas Kruppas sutiko su tokiu pasiūlymu.

Grįžęs į Ameriką Johnui McCloy papasakojau apie medžioklę pas Kruppus ir pokalbį su šios šeimos galva. „Jis jums didžiai dėkingas už am-nestavimą ir norėtų pats padėkoti. Ar nesutiktumėte drauge su juo pame-džioti Aliaskoje?“ – paklausiau Johno.

Johnas McCloy pasakė, kad neatsisakytų tokio pabendravimo me-džioklėje, tik norėtų, kad būtų išlaikytas visiškai konfidencialumas. Mat jo žmona Elen Zinser buvo vokiečių kilmės amerikietė, o žmo-nės tokiais atvejais linkę greit įžvelgti visokias nepageidautinas sąsa-jas ir galėjo pradėti spėlioti, kad gal dėl Johno McCloy šeimyninių ryšių su Vokietija ir buvo amnestuotas Alfredas Kruppas. Pažadėjau ga-rantuoti visišką medžioklės privatumą. Po kurio laiko Johnas McCloy pranešė, kada galėtų atitrūkti kokiai savaitei nuo darbų ir atvykti į Alias-ką. Alfredas Kruppas pasakė, kad jis prisiderins prie mūsų pasiūlyto grafiko.

Viskas buvo jau sutarta, bet iškilo nenumatyta kliūtis. Paaiškėjo, kad Alfredui Kruppui, kaip teistam už karo nusikaltimus asmeniui, reikalinga speciali įvažiavimo į Ameriką viza, kurios net negali išduoti JAV ambasada Vokietijoje, o reikia siųsti dokumentus į Vašingtoną. Tai reiškė, kad Alfre-dui Kruppui nepavyks atskristi išvengiant viešumo. Tokiomis aplinkybė-mis jo kelionė tapo neįmanoma.

Vis dėlto nenuleidau rankų ir pasiūliau Johnui McCloy surengti susiti-kimą su Alfredu Kruppu Europoje, kai jis ten nuvyks su kokiais reikalais. Netrukus tokia proga pasitaikė. Milane vyko didžiųjų pasaulio valstybių vadovų derybos. Johnas McCloy buvo įtrauktas į JAV delegaciją. Jis pasakė galįs, pasibaigus Milano konferencijai, atskristi į Vokietiją ir kur nors pasi-matyti su Alfredu Kruppu.

Sutariau su Alfredo Kruppo broliu Bertholdu von Bohlenu und Hal-bachu (Kruppo pavardė atitekdavo tik vyriausiajam sūnui, jų pramoninės imperijos paveldėtojai), kada mano lydimas Johnas McCloy atvyks pas juos į svečius.

Iš Milano atskridome į Eseną ir automobiliu nuvažiavome į didžiąją Kruppų pilį, kur buvo susirinkusi visa šeima. Mūsų garbei buvo sureng-ti pietūs, o vėliau – vakarienė Bertholdo von Bohlenu und Halbacho rū-muose. Tačiau ši kelionė nelabai nusisekė. Mat Alfredas Kruppas buvo labai uždaro būdo žmogus ir per susitikimą su Johnu McCloy beveik nekalbėjo. Jis buvo aukšto ūgio, tiesus ir net kiek kariškai pasitempęs, prakaulaus veido, aristokratiškų bruožų vyras, niekuomet nesišypsant-is. Bendraudamas su aplinkiniais, Alfredas Kruppas būdavo pabrėžtinai mandagus, laikėsi labai elegantiškai ir santūriai. Jis neblogai kalbėjo an-gliškai ir kalbos barjero bendraujant su Johnu McCloy nebuvo. Tačiau man teko nertis iš kailio stengiantis palaikyti vis gęstantį jų pokalbį. Alf-redas Kruppas tik susitikus pasakė: „Ačiū jums už amnestiją“ ir užsisklen-dė savyje. Juodu sėdi vienas šalia kito ir, atrodytų, neturi apie ką daugiau kalbėti.

Griebiausi paprastai tokiais atvejais išganingos medžioklės temos. Alf-redo Kruppo brolis Bertholdas su žmona, beje, amerikiete, mano kvieti-mu buvo atvykę į Aliaską. Tad kurį laiką galėjome kalbėtis, kaip ten įdomu medžioti, bet šeimnininkas tik klausėsi, retai kada įsiterpdamas. Atsimenu, pietūs buvo surengti nepaprastai iškilingai, valgius nešiojo visas būrys dailiai aprengtų padavėjų, tik jaukumo kažko stigo.

Johno McCloy, žinoma, negalėjo pradžiuginti toks susitikimas su Alfre-du Kruppu, bet jis niekuomet nepareiškė dėl to nepasitenkinimo. Man taip pat daugiau neteko matytis su Alfredu Kruppu, o su jo broliu Bertholdu bendravau dar daug kartų, ne tik jis, bet ir jo abu vaikai lankėsi mano na-muose.

Tiesioginių verslo reikalų su Kruppo koncernu neturėjau ir mano ryšiai su šia šeima buvo grynai asmeninio pobūdžio.

Beje, sulig Alfredu Kruppu baigėsi šios šeimos dinastija. Jis išsiskyrė su žmona, jų sūnus dėl šeimai nepriimtino palaido gyvenimo būdo buvo iš esmės atskirtas nuo giminės ir, gavęs rentą, tiesiog leido laiką kaip pleibo-jus, kol netikėtai mirė. Alfredui Kruppui atsistatydinus, koncerno vadovu

buvo išrinktas jau ne šeimos atstovas, o samdomas vadybininkas Bertholdas Baitzas, kurį taip pat pažinojau ir ilginiui susidraugavau.

Tai buvo visiškai kito būdo žmogus – linksmas, gaivalingas, mėgstantis medžiokles, neatsisakantis pakelti taurę vyno ar smagiai praleisti laiką gražių moterų draugijoje. Supažindinau jį su savo drauge, labai simpatinga

Su ponais McCloy ir jų dukra Elen. Tadž Mahalis, Indija

ponia Barbara Shick, garsios skutimosi reikmenų bendrovės savininke, ir tarp jų užsimezgė itin artimi ryšiai. Bertholdas Baitzas stengėsi kuo dažniau atskristi į Niujorką, kad pasimatytų su ja. Kiekvieną kartą paskambindavo ir man, mes paprastai susitikdavome. Kartais jis prašydavęs manęs ir paslaugų, kaip antai, skubiai gauti porą bilietų į kokį itin madingą Brodvėjaus miuziklą. Kruppo koncernas turėjo Niujorke atstovybę, bet jie ne vi-

sada įstengdavo patenkinti Bertholdo norus. Čia gelbėdavo tai, kad buvau Yale'io universiteto klubo narys, o ten sugebėdavo parūpinti bilietų net ir į prestižiškiausius renginius, tiesa, kartais už dešimteriopą kainą iš spekuliantų rankų.

Mėginau pabūti piršliu ir kitam labai garsiam žmogui, bene vertingiausios pasaulyje privačios meno kūrinių kolekcijos savininkui baronui von Thyssenui, su kuriuo mane taip pat suvedė ne verslo interesai, o bendri pomėgiai. Jis buvo vedęs du kartus ir abu nesėkmingai – santuokos iširo. Pasitaikius progai, pasisiūliau jį supažindinti, kaip pasakiau, su labai gražia mergaite.

Ta mergaitė tikrai buvo simpatinga, linksma ir inteligentiška. „Tau ji tikrai patiks“, – pasakiau jam ir jis, išgirdęs, kad tai Johno McCloy dukra Elen, mielai sutiko su ja susipažinti.

Baronui von Thyssenui lankantis Niujorke, pakviečiau jį ir Elen McCloy į populiarią restoraną „Caravel“. Lyg tyčia tą vakarą nutiko rečiausias įvykis – visame mieste dingo elektra. Iki vidurnakčio vakarieniavome vien blausioje žvakių šviesoje. Vėliau jie susitikdavo atskirai. Atrodė, sėkmingai mezgasi romanas, bet į santuoką neperaugo ir galiausiai jų ryšiai nutrūko. Elen McCloy lyg ir bijodavo per daug suartėti – iš pradžių leisdavosi į draugystę, bet paskui bendraudavo su vyrais per tam tikrą atstumą. Ji taip ir liko netekėjusi – atsidėjo labdarai, vadovavo naftos koncerno „Mobil Oil Corporation“ labdaros fondui.

Amerikos prezidentams – apie Lietuvą

Man pasitaikė progų susitikti ir užsiminti apie Lietuvos okupaciją visiems pokario metų JAV prezidentams, pradedant Dwightu Eisenhoweriu baigiant George'u Bushu vyresniuoju, vieniems dar einant pareigas, kitiems jau baigus kadenciją. Nesu asmeniškai kalbėjęsis tik su Billu Clintonu, nors jį ir jo žmoną Hillary puikiai pažįsta mano dukra Jūratė bei žentas Rogeris Altmanas.

Rogeris Altmanas per pirmąją Billo Clintono kadenciją porą metų jo vyriausybėje dirbo finansų sekretoriaus pavaduotoju, europietiška sampra-

ta, pirmuoju finansų ministro pavaduotoju. Jį didžiai vertino net ir opozicijoje tuo metu buvusios Respublikonų partijos veikėjai. Tačiau kilus vadinamajam Vaitvoterio skandalui Rogeris atsistatydino, prisiėmęs tam tikrą kaltę, nors toje istorijoje buvo niekuo dėtas ir tiesiog pridengė prezidento kailį.

Vaitvoterio bylą tyręs prokuroras paprašė Finansų ministerijos pateikti kai kuriuos su Billu Clintonu susijusius dokumentus. Rogeris svarstė, ar jis turi teisę apie tai informuoti prezidentą, ir kreipėsi į teisingumo ministro padėjėją, prašydamas išaiškinti, kaip jis privalo elgtis. Jam buvo atsakyta, kad teisiniu požiūriu tai nėra uždrausta, nes prokuroro paklausimas nelaikomas valstybės paslaptimi. Tačiau Rogeris dar norėjo pasitikslinti, ar informuodamas Billą Clintoną apie pradėtą tyrimą, nors ir nepažeisdamas įstatymo, nenusižengs pareigūno etikai, todėl kreipėsi į Finansų ministerijos Tarnybinės etikos komitetą. Atsakymas taip pat buvo teigiamas: nieko jam nebus galima prikišti, jeigu praneš prezidentui, kas domina prokurorą. Tuomet Rogeris informavo Billą Clintoną, kad prokuroras domisi kai kuriais su juo susijusiais dokumentais.

Kai Vaitvoterio bylos tyrimas įgijo labai platų mastą, iškilo viešumon, kad Rogeris buvo pranešęs prezidentui apie prokuroro domėjimąsi jo reikalais. Respublikonai nedelsdami sukėlė triukšmą, kad tai neteisėtas poelgis. Jokių įstatymų pažeidimų juristai Rogerio veiksmuose neįžvelgė. Tuomet opozicija vis viena ėmė jį kaltinti noru padėti prezidentui geriau pasirengti slepiant tiesą. Tačiau ir etikos požiūriu respublikonams nepavyko nustatyti jokių Rogerio nusizengimų. Žentą jau būtų palikę ramybėje, bet jis pats nusprendė pasitraukti, nes Vaitvoterio skandalas smarkiai pakenkė demokratų prestižui ir atsistatydindamas jis bent kiek palengvino paties prezidento padėtį.

Antrą kartą laimėjęs rinkimus Billas Clintonas Rogeriui Altmanui siūlė net įtakingesnes pareigas – būti Baltųjų rūmų aparato vadovu, bet mano žentas, aktyviai ir labai sėkmingai ėmėsis investicinės bankininkystės, nesutiko iš privataus verslo pereiti į finansiniu požiūriu nė iš tolo negalinčią prilygti valstybės tarnybą. Vis dėlto, įtariu, lėmė kita priežastis: nusivylimas valdžios aukštumose vyraujančia morale.

Gerus asmeninius santykius su Billu Clintonu bei jo žmona Rogeris išsaugojo ir pasitraukęs iš politikos. Bent porą kartų šiedu lankėsi žento ir

Jūratės Kazickaitės ir Rogerio Altmano vestuvės 1981 m. gruodžio mėn. Ket Kei

Su Udaipūro maharana Bhagvatu Singh ir Dwightu Eisenhoweriu, Niujorkas, 1963 m.

dukros rančioje Vajominge. Hillary Clinton skambindavo Rogeriui ir Jūratei, norėdama pasitarti įvairiais klausimais, svarstė su jais ir tai, ar verta jai kelti kandidatūrą Niujorke per rinkimus į Senatą. Hillary prašymu Jūratė dairėsi Clintonams tinkamo namo Niujorke.

Rogeris ir Jūratė gerai pažįsta visą Demokratų partijos viršūnę: Billo Clintono administracijos valstybės sekretorę Madlainę Albright, jos pavaduotojus Strobą Talbotą ir Steve'ą Aisenstadtą. O buvęs prezidento Jimmy Carterio patarėjas, JAV nacionalinio saugumo tarybos vadovas Zbigniewas Brzezinskis yra Jūratės partneris lauko teniso kortuose. Beje, kartą net „Washington Post“ rašė, kad Zbigniewą Brzezinskį vis mato žaidžiantį tenisą su žavia blondine Jūrate.

Suprantama, dėl žento ir dukros ryšių su Demokratų partija ir Billo Clintono šeima būtų buvę nesudėtinga nutaikyti progą su juo susitikti. Tačiau neturėjau noro pabendrauti su šiuo JAV prezidentu. Politiniu požiūriu man artimesni respublikonų prezidentai, be to, Billo Clintono vadovavimo laikais, Lietuvai jau išsikovojo realią nepriklausomybę, ne taip ir svarbu buvo stengtis kiekviena proga bent priminti jos vardą JAV vadovams. Tačiau pagrindinė mano šaltumo šiam prezidentui priežastis kita: dar prieš Monicos Lewinsky ir kitus skandalus buvo matyti, kad jis – geras vėjo pamušalas, ir man, išauklėtam katalikiškos moralės principais, nelabai patiko, kad toks žmogus užima aukščiausią Amerikos postą.

Visai kitokios nuomonės laikiausi apie 1953–1961 metais JAV prezidento pareigas ėjusį Dwightą Eisenhowerį, kuris buvo vyriausiasis sąjungininkų kariuomenės vadas Europoje per Antrąją pasaulinį karą, o pokario metais vadovavo amerikiečių okupacinei kariuomenei Vokietijoje. Iš tų laikų jis mano sąmonėje liko kaip iškiliausias žmogus, istorinė asmenybė, dariusi didžiulę įtaką ir mano likimui. Pažinojau artimą Dwighto Eisenhowerio draugą, jo vyriausybėse dirbusį laivyno, o vėliau finansų ministru Robertą Andersoną. Jis man pažadėjo surengti susitikimą su prezidentu. Tokia proga pasitaikė 1961 metais, kai Dwightas Eisenhoweris, jau baigęs abi prezidento kadencijas, atvyko į Niujorką.

Tuo metu pas mane viešėjo Udaipūro maharana, kuris taip pat labai norėjo susipažinti su Dwightu Eisenhoweriu. Robertas Andersonas perdavė prezidento kvietimą mums abiem ateiti pietų į viešbutį „Waldorf Astoria“, kur jis buvo apsistojęs. Pietavome tik keturiese – mudu su maharana, Dwightas Eisenhoweris ir Robertas Andersonas. Galėjome išsamiai pasikalbėti. Prezidentas prisiminė, kaip pokario metais, būdamas JAV okupacinės kariuomenės vadas Vokietijoje, lankydavo karo pabėgėlių stovyklas ir tada atkreipęs dėmesį, jog lietuviai tvarkosi geriausiai iš visų ten koloni-

jomis gyvenusių tautų. Dwightas Eisenhoweris per pokalbį neslėpė labai neigiamos nuomonės apie sovietų imperiją ir kalbėjo, kad nereikia prarasti vilties – tokia nežmoniška politinė sistema vis viena anksčiau ar vėliau turėsianti žlugti.

Kai vyko šis pokalbis su Dwightu Eisenhoweriu, JAV prezidento pareigas ėjo Johnas Kennedy, su kuriuo man taip pat pasitaikė proga pabendrauti 1960-aisiais, dar jam būnant senatoriumi, bet jau tapus tais metais vykusių prezidento rinkimų kandidatu. Pažinojau italų kilmės amerikietį Karmelą Offey, dirbusį Amerikos ambasadoje Maskvoje, vėliau grįžusį į Vašingtoną. Johnui Kennedy pradėjus rinkimų kampaniją, šis žmogus tapo jo padėjėju. Karmelas Offey buvo puikiai informuotas apie Lietuvos padėtį, žinojo, kad JAV gyvena gana gausi lietuvių bendruomenė. Jis manęs paprašė susitikti su Johnu Kennedy ir papasakoti jam apie Lietuvos padėtį. Sakau: „Su didžiu malonumu atliksiu šią misiją.“

Mane pakvietė atvykti į Vašingtoną, į Senato rūmus. Pokalbis su Johnu Kennedy truko gerą pusvalandį. Papasakojau jam, kaip buvo okupuota Lietuva, kokio teroro griebėsi sovietų valdžia slopindama mūsų tautos pasipriešinimą, ko iš JAV valdžios tikisi Amerikos lietuvių bendruomenė. Johnas Kennedy pasakė, kad jis yra karštas žmogaus teisių ir laisvės visame pasaulyje rėmėjas, todėl nebus abejingas istorinės neteisybės stebėtojas ir stengsis kuo įmanoma palengvinti Lietuvos likimą. Baigiantis pokalbiui, jis, žinoma, nepamiršo manęs paprašyti, kad paraginčiau savo tautiečius balsuoti už jį, nes esą būtent jis geriausiai gins demokratijos idealus.

Su nužudytą Johną Kennedy pakeitusiu prezidentu Lyndonu Johnsonu kalbėjausi 1969 metais, kai jis atvyko pasisvečiuoti pas Augustiną Bushą į Ket Kei salą. Sykį pas mus atvyksta jūreivis ir pakviečia ateiti į pakrantėje prišvartotą Augustino Busho laivą. Nueinu. Mane pasitinka šeimininkas – aš žinojau, kad pas jį vieši prieš pusmetį kadenciją baigęs Lyndonas Johnsonas su žmona, – ir sako: „Prezidentas ieško partnerio golfui. Ar nesutiktum su juo pažaisti?“ Apsidžiaugiau proga pasikalbėti kad ir jau su neinančiu prezidento pareigų, bet nemažą įtaką Demokratų partijai tebe turinčiu asmeniu.

Lyndonas Johnsonas, kitaip nei vėliau Ket Kei saloje viešėjęs Richardas Nixonas, į golfo aikštę atėjo lydimas dviejų asmens sargybinių. Šie pasirodė esantys labai naudingi bent tuo, jog mums padėjo ieškoti vis į krūmus

nuskriejančių kamuoliukų. Kaip vėliau juokaudavau, negalima to žaidimo laikyti nenusisėkusių vien todėl, kad kamuoliukų rasdavome daugiau, negu pamesdavome. Baigus žaisti, Lyndonas Johnsonas sutiko užsukti į klubo barą. Gurkšnojant viską, jis manęs pasiteiravo: „Jūs kalbate su kažkokiu labai savitu akcentu. Iš kur esate kilęs?“ Dar nebuvau spėjęs jam pasakyti,

Aleksandra su Udaipūro maharana Bhagvatu Singhu 1963 m.

jog esu lietuvis. Kai išgirdo, kokia mano tautybė, Lyndonas Johnsonas net šūktelėjo: „Lithuanian?!“ Ir ėmė girti mūsų tautą: darbšti, atkakli, kultūringa. Ir net pridūrė, kad lietuviai – labai gražūs žmonės. „Prezidente, tai sakydamas turbūt ne mane turite galvoje“, – pajuokauju. „Žinoma, ne tave, o savo anūką!“ – atšauna Lyndonas Johnsonas.

Pasirodo, prezidento Johnsono duktė Lynda buvo ištėkėjusi už lietuvių Peterio Nujento, arba Petro Nugento. Jis buvo gimęs jau Amerikoje, bet tėvai emigravę iš Lietuvos. Vėliau Lyndono Johnsono dukra su juo išsiskyrė, tačiau kai aš kalbėjausi su prezidentu, tai dar nebuvo įvykę. Gal po tų skyrybų jis būtų santūriau gyres lietuvių.

Žinoma, tada pasinaudojau puikia proga pasikalbėti apie Lietuvos reikalus. „Prezidente, jūsų žentas – lietuvis, anūkas – lietuvis. Vadinas, jūs

susigiminiavote su mano šalimi. Eidamas JAV prezidento pareigas, padarėte kelis viešus pareiškimus, kad Amerika nepripažįsta Lietuvos okupacijos. Taip elgėsi ir jūsų pirmtakai, bet to maža. Padėtis nė kiek nesikeičia, o jau prabėgo keli dešimtmečiai. Gal dabar, kai jau baigėte kadenciją, galite, remdamasis savo autoritetu, atviriau užtarti Lietuvą?“

Su Ronaldu ir Nancy Reaganais

Lyndonas Johnsonas pritariamai linktelėjo galva: „Taip, tu visiškai tei-sus. Reikės pagalvoti, ką galėčiau padaryti“. Maniau, priminęs šį pokalbį, ateityje jį pakalbinsiu pasirašyti kokį išeivijos inicijuojamą pareiškimą, raginantį atkurti Lietuvos nepriklausomybę, bet nieko neišėjo – Lyndonas Johnsonas susirgo ir po trejų metų mirė.

Richardas Nixonas taip pat viešėjo Ket Kei saloje. Kelis kartus mačiau jį žaidžiant golfą, kai jau buvo atsistatydinęs iš prezidento posto po Voter-geito skandalo 1974 metais. Sykį persimečiau su juo keliais žodžiais. Užsi-

minus, kad buvome susitikę anksčiau, dar prieš jam tampant prezidentu, jis pasakė mane prisimenąs ir pakvietė aplankyti jį Bebe Rebozo namuose. Prezidentas žadėjo padovanoti savo atsiminimų knygą su autografu, bet taip ir nesiryžau užsukti pas jį, nes Bebe Rebozo buvo prašęs klubo narių netrikdyti Richardo Nixono ramybės.

Su prezidentu George'u Bushu vyresniuoju, 1990 m. gegužės 3 d.

Gal prezidentas Richardas Nixonas, per savo gyvenimą kalbėjęsis su ne vienu tūkstančiu žmonių, daugiau iš mandagumo pasakė mane prisime-nąs. Tačiau man tas pirmasis susitikimas su juo buvo labai įsimintinas, nes tuomet pavyko jį įkalbėti pasirašyti pareiškimą, reikalaujantį, kad Sovietų Sąjunga nutrauktų Lietuvos okupaciją.

Septintojo dešimtmečio pradžioje išeivija, bene svarbiausia savo misi-ja laikiusi priminimą pasauliui apie kenčiančią Lietuvą, sumanė pasitelkti latvių bei estų bendruomenes Amerikoje ir surengti didelę demonstraciją

prie Jungtinių Tautų būstinės. Tuo metu prasidėjo Generalinės Asamblėjos posėdžiai ir tai buvo puiki proga kelti Baltijos šalių okupacijos klausimą. Nutarėme šią manifestaciją sustiprinti – įtakingiausiame JAV laikraštyje „New York Times“ užsisakėme pusę puslapio ir paskelbėme mūsų tėvynės nepriklausomybę remiantį pareiškimą.

Šis sumanymas labai daug kainavo. Kai kurie asmenys, garsiai žadėję prisidėti, atėjus metui sumokėti laikraščiui, ėmė išsisukinėti ir abejoti, ar tai buvusi gera idėja. Man teko priiimti kiek didesnes išlaidas, negu iš pradžių buvo numatyta. Išleidus nemenkus pinigus, juo labiau norėjosi, kad ši akcija įgytų kuo didesnę politinį svorį. Buvo itin svarbu sulaukti žymių Amerikos politikų paramos. Man pavyko susitarti, kad keli iškilūs JAV asmenys pasirašytų Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo reikalaujantį pareiškimą. Tarp jų buvo 1961 metais JAV prezidento rinkimus Johnui Kennedy pralaimėjęs anksčiau Dwighto Eisenhowerio vyriausybėje viceprezidentu dirbęs Richardas Nixonas. Jo parašą padėjo gauti admiras Redfordas, taip pat pasirašęs šį dokumentą. Mudu nuėjome į Richardo Nixono biurą – tada viceprezidentas, būsimasis prezidentas vertėsi privačia advokato praktika, – aš papasakojau apie Baltijos tautų rengiamą akciją, jis paskaitė kreipimosi į Jungtines Tautas tekstą ir pasirašė. Manau, kad Richardas Nixonas, vėliau šešetą metų vadovavęs Amerikai, buvo bene palankiausiai mūsų kraštui nusiteikęs JAV prezidentas per visus Lietuvos okupacijos dešimtmečius.

Beje, mano geras draugas Johnas McCloy atsisakė pasirašyti šį pareiškimą, pasiteisindamas, kad niekuomet nepasirašinėja jokių viešų peticijų ir visus reikalus linkęs tvarkyti tyliai, diplomatijos metodais.

Richardui Nixonui atsistatydinus, JAV prezidento pareigas perėmė viceprezidentas Geraldas Fordas. Su juo taip pat šiek tiek pasikalbėjau viename „Bohemijos“ klubo renginyje.

„Bohemijos“ klubui priklauso Amerikos finansinis elitas. Jo nariai yra Rockefelleriai, labai stambus žiniasklaidos magnatas Samuelis Johnsonas ir daug kitų panašaus rango korporacijų savininkų, taip pat meno pasaulio, ypač muzikos, garsenybės – turbūt susidarytų gera pusė Amerikos knygos „Kas yra kas“. Klubas Kalifornijoje yra įsigijęs poros tūkstančių hektarų poilsiavietę milžiniškų raudonmedžių parke ir ten rengia stovyklas, į kurias kviečiami įžymūs pasaulio politikai, valstybių vadovai. Šiuose susitikimuose gali dalyvauti ir „Bohemijos“ nario kvietimą gavęs svečias, tačiau ne dau-

giau kaip tris kartus per savo gyvenimą. Aš, nebūdamas klubo narys, šias galimybes išnaudojau – savo draugų Crawfordo ir Rockwello kviečiamas tris sykius svečiavausi jų renginiuose. Vieną iš tų trijų kartų „Bohemijos“ poilsiavietėje viešėjo Vokietijos kancleris Helmutas Schmidtas ir puikia anglų kalba perskaitė labai įdomią paskaitą apie tarptautinę politiką, o kitą – dar einantis JAV prezidento pareigas Geraldas Fordas.

„Bohemijos“ klubo renginiuose žmonės vaikštinėja nuo vienos stovyklos prie kitos, bendrauja, mezga pažintis. Priėjau prie Geraldo Fordo ir per pokalbį paminėjau, kad esu kilęs iš Lietuvos. Kažkodėl prezidentas pasakė turįs draugų latvių, kurie esą šaunūs vyrukai. Net pagalvojau, jog painioja mūsų tautas, bet, pasirodo, iš tiesų gyvenime jis buvo susitikęs su latviais, nors Amerikoje jų gyvena labai nedaug, o apie lietuvius tik girdėjęs ir užsiminė žinąs apie gausias ir politiškai aktyvias mūsų bendruomenes, ypač Čikagoje.

Užvedžiau kalbą ir apie esamą Lietuvos padėtį, bet Geraldas Fordas, gal ir todėl, kad tada dar buvo JAV vadovas, tik santūriai klausėsi mano žodžių, pats nieko nekomentuodamas. Prie jo netrukus priėjo valstybės sekretorius Henry Kissingeris ir mūsų pokalbis apie Baltijos šalis nutrūko.

Vėliau „Bohemijos“ klubo stovykloje mačiau ir Ronaldą Reaganą, bet su juo, tąkart visą laiką apsuptu žmonių, tik pasisveikinau ir prisistačiau, o asmeniškai pasikalbėti nepavyko.

Kiek vėliau turėjau galimybę pabendrauti ir su Ronaldu Reaganu. Buvau senas respublikonų finansinis rėmėjas, o daug metų jiems pinigų aukoję žmonės kartais kviečiami į Baltuosius rūmus drauge su JAV prezidentu paklausti koncerto. Vienaime jų dalyvavau ir aš, bet tokiuose renginiuose jokiais rimtesnėmis temomis nepakalbėsi. Kas kita vadinamųjų erelių – asmenų, per metus paaukojančių Respublikonų partijai ne mažiau kaip 10 tūkstančių dolerių, – vakarienių su prezidentu. Į vieną jų, kai JAV vadovavo Ronaldas Reaganas, gavau kvietimą. Po oficialiosios dalies admiras Redfordas mane pristatė prezidentui ir aš galėjau kelias minutes su juo pasikalbėti. Tuo metu Michailas Gorbačiovas buvo ką tik atėjęs į valdžią, Ronaldas Reaganas Sovietų Sąjungos atžvilgiu tebesilaikė labai kietos pozicijos. Pasakiau jam, kad tai labai reikalinga, daugumos Amerikos lietuvių remiama politika, ilgainiui galinti padėti atgauti nepriklausomybę ir mano šaliai – Lietuvai. Įdėmiai mane išklausęs, Ronaldas Reaganas pasiteiravo,

kokios ateina žinios iš Baltijos šalių apie žmonių nuotaikas. Nors Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ politika tada dar buvo vos prasidedanti, atsakiau girdėjęs apie stiprėjančias žmonių viltis, kad pati Sovietų Sąjunga bus priversta keistis, silpninti komunistinę diktatūrą, ir kad labai daug priklausys nuo Amerikos gebėjimo didinti spaudimą sovietams.

Mums bekalbant, priėjo Nancy Reagan ir, kaip man pasirodė, gana šaltai ėmė klausytis pokalbio. Prie mūsų grupelės prisidėjo dar vienas ponas ir, Ronaldui Reaganui atsigręžus į jį, aš užkalbinau Amerikos pirmąją ledi. Paaiškinau, kodėl kalbėjau apie Baltijos šalis. „Esu JAV gyvenantis lietuvis, labai jaudinuosi dėl savo krašto ateities, todėl tvirtai remiu prezidento kietą politiką Sovietų Sąjungos atžvilgiu“, – pagyriau Nancy Reagan jos vyrą. Bet, atrodo, tai jai nepadarė įspūdžio. Išklause mane abejingu veidu ir nieko neatsakė. Dėl to nė kiek nesisielojau. Nancy Reagan garsėjo Amerikoje kaip išdidi, šaltoka ir net kiek pasipūtusi ponija.

Prieš Ronaldą Reaganą JAV prezidentu buvo demokratas Jimmy Carteris. Susitikti su juo man padėjo dukra Jūratė, tuo metu dirbusi „Associated Press“ korespondente Baltuosiuose rūmuose. Kartą per metus čia akredituotiems žurnalistams JAV prezidentas rengia pietus. Jūratė sykį mane pakvietė ją lydėti į šį priėmimą. Tada ne tik nutaikiau progą pasikalbėti su Jimmy Carteriu, bet dar ir pašokdinau jo žmoną Rossaline, beje, šokusią Pietų valstijų žmonėms būdinga intymiai jausminga maniera.

Jūratė, ne kartą bendravusi su Jimmy Carteriu, mane jam pristatė. Pokalbis užsimezgė paprastai, be menkiausio oficialumo atspalvio, todėl iš karto pajuokavau, kad aš su savo lietuvaitė dukra Amerikoje jaučiuosi nepaprastai laimingas ir visiškai laimei man tetrūksta vieno dalyko – Amerikos pastangų kaip nors išlaisvinti sovietų okupuotą mūsų tėvynę.

Tai nebuvo vienintelis mano pokalbis su Jimmy Carteriu. Prabėgus daugiau kaip dešimčiai metų, 1991-ųjų pradžioje, po Sausio įvykių, kai jis jau seniai nebėjo prezidento pareigų, pamėginau jį įkalbėti tarpininkauti Lietuvos ir Rusijos deryboms dėl mūsų šalies nepriklausomybės pripažinimo. Susisiekti su juo man vėl padėjo Jūratė – iš pradžių ji parašė jam laišką ir paaiškino, kokių reikalu noriu ir jį kreiptis. Jimmy Carteris sutiko imtis tarpininko misijos. Aš jam paskambinau ir mes ilgai aptarinėjome tuometinę Lietuvos ir tarptautinę padėtį bei galimus jo diplomatinis žingsnius. Prezidentui didelį įspūdį buvo padariusi taiki lietuvių kova už laisvę, Ame-

rikoje taip pat vadinta dainuojančia revoliucija, ir jis sakė esąs sukrėstas, kad rusai griebėsi brutalaus smurto prieš mūsų šalį. Prabėgus kelioms savaitėms gavau Jimmy Carterio laišką. Jis man pranešė raštu pasiūlęs Michailui Gorbačiovui pagalbą mezgant jo dialogą su Lietuvos vadovybe, tačiau Sovietų Sąjungos lyderis esą atsisakęs tokio tarpininkavimo. Be abejo, šią savo iniciatyvą buvau suderinęs su tada šaliai vadovavusiu Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo pirmininku Vytautu Landsbergiu.

Itin svarbiu Lietuvai laikotarpiu – nuo 1989-ųjų iki 1993-ųjų, – kai plėtėsi Atgimimo judėjimas, kūrėsi valstybės įstaigos ir galiausiai atėjo reali nepriklausomybė bei tarptautinis pripažinimas, JAV politikai vadovavo George'as Bushas vyresnysis. Su šiuo Amerikos prezidentu kalbėjausi kelis sykius, tiesa, dar jam būnant viceprezidentu. Pažinojau jo tėvą senatorių Bushą – vyriausiąjį (dabartinio JAV prezidento senelį), apie 1966 metus jis net parašė man rekomendaciją stojant į klubą „Hobe Sound“ Floridoje. Tuo metu mes tenai atostogaudavome ir nusižiūrėtoje geroje vietoje keitinome pirkti namą, bet prieš tai dar reikėjo gauti rekomendaciją į klubą. Mat ten gyvenę žmonės nepageidavo greta savęs pašalinių asmenų. Senatorius Bushas tada surengė savo namuose priėmimą, kuriame aš buvau pristatytas klubo nariams. (Tai įprasta tvarka – kas rekomenduoja klubui naują žmogų, susikviečia bent jau priėmimo komisijos narius ir kokteilių vakare supažindina juos su kandidatu.)

Neblogai pažinojau ir senatoriaus Busho vyriausiąjį sūnų Edgarą, prezidento George'o Busho vyresniojo brolių, kuris vienu metu taip pat buvo sumanęs iš verslininko pasidaryti politiku ir kėlė savo kandidatūrą Senato rinkimuose, tik nesėkmingai. Netgi parėmiau jo rinkimų kampaniją finansškai. Tai buvo dar prieš George'ui Bushui tampant viceprezidentu Ronaldo Reagano vyriausybėje.

Kai tuometį viceprezidentą, būsimą prezidentą George'ą Bushą vyresnįjį pirmą kartą sutikau privačiame kokteilių vakare (iš viso pasitaikė dvi ar trys tokios progos), pasakiau esąs dėkingas jo tėvui už rekomendaciją į klubą „Hobe Sound“. Užsiminiau ir apie kitą komišką aplinkybę. Svečiuodavausi Meino valstijoje, Kenebon Porte, savo draugų Roberto ir Paulos Timmermanų namuose ties pačia Atlanto vandenyno pakrante. Vos už poros šimtų metrų esančiame iškyšulyje George'as Bushas vyresnysis turi nuosavą rezidenciją ir pasitaikydavo jį ten matyti išsirengusį palei plauky-

mo baseiną. „Tikiuosi, buvau bent apsijuosęs rankšluosčiu?“ – nusijuokė viceprezidentas tai išgirdęs. Tik tokiais pajuokavimais bei mandagumo žodžiais ir galėdavai persimesti tuose kokteilių vakaruose, nes viceprezidentas būdavo nuolat apsuptas žmonių būrio. Tačiau man likimas lėmė dalyvauti ir rimtame, ilgame, net tam tikra prasme istoriniame pašnekesyje jau su prezidentu tapusiu George'u Bushu vyresniuoju. Tai įvyko 1990 metų pavasarį per pirmąjį premjerės Kazimieros Prunskienės vizitą į Vašingtoną.

Nepriklausomybės priešaušris

Kai Sovietų Sąjungoje, atėjus į valdžią Michailui Gorbačiovui, prasidėjo Vakarų palankiai sutikta vadinamoji „perestroika“, mano viltys, kad ši imperija gali suirti iš vidaus, ėmė stiprėti. Jaučiau, kad naujosios sovietų valdžios pastangos įsileisti į savo ekonomiką kai kuriuos laisvosios rinkos elementus kertasi su pačia komunistinės sistemos esme. Toks prieštaravimas neišvengiamai turėjo silpninti diktatūra grindžiamą politinę šios valstybės santvarką. „Perestroiką“ lydinti „glasnost“ politika, leidžianti spaudai atviriau pasakoti ir apie Sovietų Sąjungos praeitį, ir apie esamas šalies problemas, rodė, kad komunistų partija jau nepajėgia išlaikyti buvusio informacinio vakuomo ir varyti vien propagandos. Laisvas žodis visuomet buvo mirtinai pavojingas kiekvienai totalitarinei sistemai, savo teisę viešpatauti grindžiančiai melu.

Dar prieš įsikuriant Sąjūdžiui, buvau įsitikinęs, kad net neverta kelti klausimo, ar žlugs Sovietų Sąjunga. Neaišku viena: kaip greitai tai įvyks? Kalbėdamasis su draugais ėmiau spėlioti, kad Sovietų Sąjunga žlugs gal net per dvejus trejus metus. Su manimi daug kas ginčijosi, sakė, kad taip žaibiškai supervalstybė suirti negali. Kaip paaiškėjo, beveik visiškai tiksliai nuspėjau sovietų imperijos žlugimo datą.

Tačiau kartu jaučiau ir didelį nerimą dėl Lietuvos ateities. Niekas nežinojo, ar Sovietų Sąjungos irimas vyks be kraujo. Tokios didelės valstybės griūtis konvulsijos galėjo sukelti baisią teroro bangą. Bijojau, kad senoji komunistinė gvardija, gelbėdama savo imperiją, griebsis bet kokių priemonių, o tuomet būtų neišvengta chaoso, galbūt net milžiniškų aukų. Aš nie-

kuomet nebuvau pamiršęs iš kūdikystės metų atmintin įsirežusių Rusijos revoliucijos ir pilietinio karo vaizdų. Klausiau savęs: ar, neduok Dieve, kas nors panašaus neįvyks ir dabar, vėl žlungant senajai sistemai, tik jau komunistinei? Vis dėlto vyliausi, kad tokių kataklizmų pavyks išvengti, ir šiuo požiūriu labai didelę reikšmę galėjo turėti gerai pasverta Vakarų politika.

Amerikoje Michailo Gorbačiovo pradėtas dialogas su Vakarais buvo suktas nepaprastai palankiai, imta galvoti, kad svarbiausia visaip padėti jam sustiprinti savo padėtį Sovietų Sąjungoje. Baltijos šalių klausimas nemažai daliai JAV politikų atrodė antraeilis ar net trečiaeilis, palyginti su pasaulio stabilumo problema.

Michailo Gorbačiovo „perestroikos“ bei „glasnost“ politika išėivijoje atgaivino viltis, kad tai pakeis ir mūsų krašto padėtį. Visus Amerikos lietuvių neapsakomai nudžiugino žinia, kuri atkreipė net ir didžiosios JAV spaudos dėmesį, kad Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo 1987 metų rugpjūčio 23 dieną įvyko mitingas, kuriame pasmerktas Ribbentropo–Molotovo paktas. Išgirdęs šią žinią, pamaniau: „Prasideda Lietuvoje tai, ko seniai laukiame. Suteikė Gorbačiovas šiek tiek laisvės ir dabar jau nesustabdys prasiveržusios upės.“ Žiūrint iš Vilniaus atvežtą filmą, kuriame buvo rodoma, kaip visokie komunistiniai veikėjai valdžios sukviestame mitinge aiškina, esą prie Adomo Mickevičiaus paminklo susirinko vien išsišokėliai ir net nusikaltėliai, o lietuvių tauta juos baisiausiai smerkia, mane ėmė tik juokas. Galvoju, aiškinkite, aiškinkite, dabar jums teks dar daug kartų tai daryti.

Vyko daug diskusijų, kas bus toliau. Aš nuogąstavau, kad, Sovietų Sąjungai pagerinus savo įvaizdį žmogaus teisių klausimu, gali būti sunkiau sulaukti Vakarų pritarimo reikalaujant atkurti mūsų tėvynės nepriklausomybę. Spėjau, kad Michailas Gorbačiovas, užuot leidęs Baltijos tautoms susigrąžinti jėga atimtą valstybingumą, ims siūlyti tik tam tikrą autonomiją. Staigios ir sunkiai prognozuojamos sovietų imperijos griūtis bijantiems Vakarams tai galėjo atrodyti kaip visai tinkamas problemos sprendimas. Vėliau, kai jau buvo įkurtas Sąjūdis ir Algirdas Brazauskas bei jo vadovaujami komunistai ėmė kelti neaiškią suverenumo idėją, nuogąstavau, kad tokios sovietų valdžios nuolaidos bus savotiškas opijus, tenkinantis ir nemažą dalį lietuvių visuomenės, o pagrindinis tautos tikslas – nepriklausoma, Vakarų kryptį pasirinkusi Lietuvos valstybė – bus nukeltas neapibrėžtai ir

tolimai ateičiai. Iš pradžių atrodė, kad ir Sąjūdis dar nedrįsta kalbėti apie nepriklausomybės atkūrimą ir yra linkęs tenkintis kažkokiu suverenumu Sovietų Sąjungos sudėtyje. Tokią poziciją buvo įmanoma suprasti ir pateisinti tik kaip laikiną politinės kovos taktiką siekiant kiek nuraminti Maskvą, bet kartu jokių būdu neišsižadant pagrindinio tikslo – savos valstybės.

Tad kai buvo sukurtas ir tiesiog žaibiškai sustiprėjo Sąjūdis, džiaugdamasis tokia greita įvykių raida, kartu kiek bijojau, kad tuomet dar daugiausia komunistų vadovaujamas šis neregėtą tautos pasitikėjimą ir paramą gavęs judėjimas neišvestų Lietuvos iš nepriklausomybės kelio į Michailo Gorbačiovo siūlomo suvereniteto šunkelius.

Lietuvos valstybės atkūrimo šūkiai, nors ir nedrąsiai, nuskambėjo dar 1988 metų rugpjūčio 23 dieną Sąjūdžio surengtame mitinge Vingio parke, minint juodąją datą – Ribbentropo–Molotovo pakto metines. Pirmiausia apie šį įvykį sužinojau iš trumpų pranešimų per JAV televizijas, greitai man ėmė skambinti pažįstami iš Lietuvos ir nepaprastai entuziastingai pasakoti, kas vyko Vingio parke. Supratau, kad neįtikėtinai dideliais žingsniais artėja mūsų krašto nepriklausomybė ir dabar labai svarbu, jog nei lietuviai, nei Vakarai nepadarytų rimtų klaidų, galinčių nutolinti šią išsvajotą ateitį.

Greitai į Ameriką pradėjo važiuoti Sąjūdžio žmonės. Turbūt jie visi lankėsi mano namuose, nemažai jų apsigyveno mano biuro pastate Manhatane įrengtuose dviejuose butuose. Per palyginti trumpą laiką pas mane viešėjo ir Landsbergiai, ir Juozaičiai, ir Egidijus Bičkauskas, ir Bronius Kuzmickas, ir Kazimieras Motieka, ir Mečys Laurinkus, ir daug kitų Atgimimo veikėjų. Kai kurie spėjo apsilankyti pas mane ir kelis sykius. Tai mane tik džiugino, nes būdavo labai įdomu su jais bendrauti, kartu jaučiau, kad, priglausdamas juos Niujorke, paremiu ir Sąjūdį, nes šie žmonės atliko labai svarbią Amerikos informavimo apie Lietuvos siekius misiją. Kartą mūsų biuro patalpose Vytautas Landsbergis surengė net spaudos konferenciją, į kurią atvyko su televizijos kameromis ir būrelis didžiųjų JAV televizijos stočių žurnalistų. Mat Lietuvos generalinio konsulo Aniceto Simučio įstaiiga Niujorke tokiam renginiui buvo per ankšta.

Jūratė, daug metų dirbusi žurnaliste, palaikė gerus ryšius su iškiliais JAV žiniasklaidos atstovais ir kiekviena proga stengdavosi įtikinti juos, kad Amerika privalo remti Lietuvos politinius siekius. Ji puikiai pažinojo bene įtakingiausio JAV laikraščio „New York Times“ redaktorių tarybos

pirmininką Jacką Rosenthalį, su kuriuo ir aš buvau užmezgęs draugiškus santykius. Kai į Niujorką atvykdavo Sąjūdžio, vėliau ir tarptautinio pripažinimo dar neturėjusios Lietuvos politiniai lyderiai, kaip antai Vytautas Landsbergis ar Kazimiera Prunskienė, jis neatsisakydavo su jais susitikti ir net pasikviesdavo kitus „New York Times“ redaktorių tarybos narius. Tai turėjo įtakos šio laikraščio pozicijai: iš pradžių jame gana šaltai buvo vertinami lietuvių siekiai atkurti savo valstybę, bet pamažu redakciniuose straipsniuose imta vis aiškiau pritarti mūsų šalies atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos. Kai Lietuva paskelbė Nepriklausomybės atkūrimo aktą, „New York Times“ šią žinią pranešė didžiule, per visą puslapį antrašte, o greitai pasisakė ir už mūsų valstybės tarptautinį pripažinimą.

Pastebėjau, kad per susitikimus su Lietuvos politikais Jackas Rosenthalis nuoširdžiai susidomėjęs klausosi jų pasakojimų, pateikia daug klausimų, o kiti susitikime dalyvaujantys redaktoriai, žiūrėk, išdidžiai sėdi gana abejingais veidais. Sykį padėkojau jam už tokį domėjimąsi mano tėvyne. „Džo, nesistebėk. Mūsų giminės šaknys Lietuvoje. Mano seneliai iki 1930 metų gyveno Kaune.“

Pasirodo, Jacko Rosenthalio senelis buvo gerbiamas Lietuvoje medienos pirklys, apdovanotas ordinu, gerai pažinojęs Prezidentą Antaną Smetoną. Dar prieš Hitleriui ateinant į valdžią Vokietijoje jis su šeima išvyko į Pietų Afriką, vėliau – į Ameriką.

Jackas Rosenthalis pasakė, kad labai norėtų drauge su žmona atvykti į Lietuvą, pasivaikščioti po vietas, kur gyvenę seneliai, tik nepageidautų jokių viešumos, politikų ar spaudos dėmesio. „Ar nebūtų įmanoma surengti tokią mano kelionę inkognito?“ – pasiteiravo jis. Atsakiau, kad tai visiškai įmanomas dalykas.

Ir Jackas Rosenthalis iš tiesų atvyko į Lietuvą dar 1991 metų pavasarį, kai mūsų šalis, nors ir paskelbusi nepriklausomybę, realiai tebebuvo sovietų okupuotas kraštas. Jis grįžo labai patenkintas kelione, paskambino man, vėliau parašė padėkos laišką ir savo namuose draugams net surengė išpūdžių vakarėlį. Jackas Rosenthalis žavėdamasis pasakojo, kaip grožėjosi Vilniaus ir Kauno senamiesčiais, sakė vaikštinėjęs mūsų senojo universiteto kiemais, užėdavęs į kavines. Jo viešnagė Lietuvoje, kaip jis ir pageidavo, praėjo tyliai, be žiniasklaidos dėmesio. Bet su vienu kitu politiku šis didžiulę įtaką JAV turintis žmogus vis dėlto buvo susitikęs – bendravo su tuo-

mečiu Lietuvos vadovu Vytautu Landsbergiu, be to, kalbėjosi su Arvydu Juozaičiu bei Česlovu Juršėnu.

Jackas Rosenthalis nesiliovė domėjėsis mūsų šalimi ir vėliau, Lietuvai išsikovojus tarptautinį pripažinimą. Turėjau garbės surengti kelis priėmimus Lietuvos prezidentų Algirdo Brazausko, paskui Valdo Adamkaus, taip pat Seimo pirmininko Vytauto Landsbergio atvykimo į Ameriką progą. Pakviesdavau ir Jacką Rosenthalį su žmona. Jis visuomet mielai sutikdavo apsilankyti šiuose priėmimuose, tik laikydavosi labai kukliai ir niekada nepasakodavo, kokią įtaką jis daręs, kad „New York Times“ vis palankiau vertintų Lietuvos siekius.

Artėjant 1989-ųjų Kalėdoms, pasiekė žinios, kad Lietuvos komunistai nutarė atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos kompartijos. Visą gyvenimą laikiausi antikomunistinių įsitikinimų, bet šį sprendimą įvertinau kaip nepaprastai reikšmingą žingsnį siekiant mūsų krašto nepriklausomybės. Be abejo, taip Algirdas Brazauskas ir jo šalininkai stengėsi išsaugoti savo autoritetą vis labiau visuomenėje įsigalint Sąjūdžiui. Vis dėlto sovietų valdžiai Lietuvoje tai sudavė stiprų smūgį, šiam įvykiui nemažai dėmesio skyrė ir Vakarų žiniasklaida. Mat nė vienos kitos sovietinės respublikos komunistai nesiryzo iškirsti Maskvai tokio akibrokšto. Kilo realus pavojus, kad, įsiutintiems Sovietų Sąjungos komunistiniams ortodoksams reikalaujant, KGB Lietuvoje gali surengti kokią provokaciją ir griebtis tiesioginių represijų. Kartu vyliausi, jog Michailas Gorbačiovas nesiryz kovoti su visa tauta. Juk lietuvių komunistų atsiskyrimas nuo SSKP aiškiai rodė, jog net ir juos apėmęs patriotinis pakilimas, o sovietinė santvarka mūsų krašte visiškai netenka atamos.

Tuo metu gana dažnai telefonu kalbėdavau su Vytautu Landsbergiu. Informuodavau jį, ką pavykdavo sužinoti apie Amerikos valdžios poziciją Baltijos šalių klausimu, ir, žinoma, su viltimi, bet kartu ir su nerimu išklau-sydavau jo minčių apie padėtį tėvynėje. Kai išgirdau, kad į Lietuvą atvyksta Michailas Gorbačiovas, supratau, jog įvykiai mūsų šalyje artėja prie kulminacijos. Nutariau skubiai skristi į Vilnių pasiklausti, ką lietuviams kalbės Sovietų Sąjungos lyderis. Kartu su manimi vykti susiruošė ir Jūratė, taip pat labai jautriai tuo metu išgyvenusi visus Lietuvos Atgimimo įvykius.

Buvo 1990-ųjų sausio pradžia. Atskridome į Rygą. Iš ten automobiliu išvykome į Vilnių. Važiavau pro mano vaikystės vietas Pasvalio rajone.

Stabtelėjome Saločiuose. Užėjau į krautuvę nusipirkti kokio gėrimo. Nors žinojau, kad Sovietų Sąjungoje net paprasčiausios prekės neretai būna deficitinės, parduotuvės lentynų skurdas vis dėlto apstulbino. Beveik nieko daugiau nebuvo, tik eilėmis išrikiuoti rusiškos degtinės bei limonado buteliai. Ant ledo vitrinoje gulėjo kelios šaldytos žuvys, kaip atrodė, skleidžiančios neaiškų kvapą, o lentynose vien stambūs juodos duonos gabalai. Per ankstesniąją kelionę prieš dešimtmetį buvau užsukęs į parduotuves Vilniuje, Kaune, vaizdas irgi buvo liūdnas, bet pamačius šią kaimo krautuvę man kilo klausimas, kaip čia žmonės iš viso išgyvena. Susigaudžiau, kad mažų miestelių gyventojai gali prasimaitinti tik patys augindami kokią kiaulę, laikydami karvę.

Tai man buvo vaizdi iliustracija, kokį gyvenimą žmonėms primetė sovietinis socializmas. Per Michailo Gorbačiovo susitikimą su mūsų krašto inteligentija sėdėjau šalia tuomečio finansų ministro Romualdo Sikorskio, kuris vėliau tas pareigas ėjo ir Kazimieros Prunskienės Vyriausybėje. Abu labai emocingai išgyvenome, klausydamiesi demagogijos kupinos sovietų lyderio kalbos. Sunku buvo nuspėti, ko jis tikisi. Atrodė, Michailas Gorbačiovas ima suprasti, kokios nuotaikos viešpatauja Lietuvoje, bet, matyt, dar turėjo vilties pažadais ir bauginimais kaip nors pristabdyti mūsų šalies atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos procesą.

Širdis džiaugsmingai šokčiojo krūtinėje klausantis, kaip tame susitikime Lietuvos žmonės Michailui Gorbačioviui tiesiai į akis sako, kad mūsų šalis siekia ir nesiliaus siekusi vieno tikslo – nepriklausomybės. Buvo justis, jog sovietų lyderį prislėgė tokia vieninga ir nepaprastai tvirtai reiškiama valia.

Tą 1990-ųjų sausį Lietuvoje praleidau tik kelias dienas. Ir šio trumpo laiko pakako suprasti: greitai turėtų būti žengtas koks nors labai ryžtingas žingsnis mūsų šalies nepriklausomybės atkūrimo linkme, nors tiesiai man to nesakė nė vienas Sąjūdžio politikas.

Prabėgo pora mėnesių. Kovo pradžioje paskambina Vytautas Landsbergis ir kviečia skubiai, per dieną ar dvi, atvykti į Lietuvą. Per mūsų pokalbį telefonu jis nepasakė, kas turi įvykti, bet susigaudžiau – bus skelbiamas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas. Troškau tokią istorinę akimirką būti tėvynėje. Reikėjo nedelsiant skristi į Vilnių. Su manimi vėl panoro vykti Jūratė. Paskambinau į Sovietų Sąjungos ambasadą Valdemarui Kančui ir jis pažadėjo pamėginti per 24 valandas mums parūpinti vizą. Tai jam

pavyko ir kitą dieną mudu su Jūrate jau sėdėjome lėktuve, skrendančiame į Europą. Tik ir šį kartą teko keliauti per Rygą.

Latvijos sostinėje atsidūrėme jau pavakare. Pasienio kontrolė Jūrą tę praleido, o aš kažkodėl buvau sustabdytas. Paėmė pasą ir liepė laukti. Kiti atskridusieji tuo pačiu lėktuvu sugužėjo į laukiamąją salę, tik aš prie pasienio kontrolės punkto stoviu dešimt minučių, penkiolika, jau gal ir visą pusvalandį, bet niekas man net nepaaiškina, kodėl taip ilgai esu nepraleidžiamas. Trūko kantrybė. Priėjęs prie vieno pareigūno sakau: „Kas čia darosi? Aš vykstu ne į Latviją, o į Lietuvą Vyriausybės kvietimu. Kodėl mane sustabdėte?“ Nežinau, ar tai turėjo reikšmės, bet pagaliau taukštelėjo antspaudą į pasą.

Iš Rygos tiesioginis lėktuvo reisas buvo tik į Kauną. Karmėlavos oro uoste mus pasitiko būsimosios premjerės Kazimieros Prunskienės brolis Rimas Stankevičius ir automobiliu nuvežė į sostinę. Vos spėję numesti daiktus „Draugystės“ viešbutyje, nuskubėjome į dabartinius Seimo rūmus, kur jau buvo prasidėjusi Aukščiausiosios Tarybos sesija. Į Vilnių, be mūsų su Jūrate, tebuvo spėjęs atvykti dar vienas išeivijos atstovas, Kanados lietuvis, tad mus kalbino ir televizijos, ir spaudos žurnalistai.

Seimo rūmuose prabuvome iki vėlyvos nakties. Smarkiai jaudindamasis sutikau istorinį momentą – Nepriklausomybės atkūrimą. Laukiau šios šventės penkis dešimtmečius. Kai buvo paskelbta, kad Aktas vienbalsiai priimtas, ir visi salėje susikibo rankomis, negalėjau sulaikyti krūtinėje kylančio gaudulio ir ašarų akyse. Jaučiausi, tarsi sapnuočiau nuostabų sapną. Tai vienas stipriausių mano gyvenime emocinių įspūdžių.

Išėjome iš Seimo, tuomet dar vadinto Aukščiausiąja Taryba, apie pirmą nakties. Regime: aikštėje priešais rūmus banguoja žmonių jūra. Yriausi pro minią ir čia patyriau dar vieną sukrėtimą. Žmonės, palaikę mane vienu iš Nepriklausomybės atkūrimo aktą priėmusių deputatų, tiesiog klaupėsi ant žemės, stvarstė už rankų, mėgino jas bučiuoti. Krito pavasariška šlapdriba, į kūną smelkėsi vėsi drėgmė, bet nesinorėjo niekur važiuoti iš šios vietos. Tą naktį tapome ir kito jaudinančio įvykio liudininkais – stebėjome, kaip nuo Aukščiausiosios Tarybos pastato fasado buvo nudaužtas sovietinis herbas.

Jūratė po kelių dienų išskrido į Ameriką, o aš pasilikau Vilniuje dar porai savaitių ir padėjau tuoj ministre pirmininke išrinktai Kazimierai Prun-

kienei organizuoti Vyriausybės aparato darbą. Tada susipažinau ir su jos pavaduotoju tapusiu Algirdu Brazausku.

Man teko Vyriausybėje užsiimti ir elementaria vadyba. Premjerę gulte apguldavo visokie interesantai, jie neretai derindavo su ja įvairius smulkius klausimus ar net norėdavo spręsti ir asmeninius reikalus. Patariau Kazimieros Prunskienės sekretoriui savotiškai perkošti pas ją norinčius pakliūti asmenis, siunčiant juos pas kitus pareigūnus, ir leisti ją trikdyti tik tuomet, kai ji būtinai turi pati dalyvauti aptariant vieną ar kitą klausimą. Premjerė man net paskyrė atskirą kabinetą ir visas tas dienas aš beveik neišeidavau iš Vyriausybės rūmų. Ministrų kabinetas buvo tik formuojamas, tarp valdininkų tvyrojo įtampa. Dar kurį laiką tebedirbo senieji sovietų valdžios ministrai. Vaikščiojo susirūpinę, paniurę. Iš karto buvo aišku, kad daugumą jų teks keisti, bet man atrodė, jog tai savaime suprantama ir dėl to nevertėtų liūdėti. Kartą Vyriausybės valgykloje aš net juokaudamas paklausiau kelių ten pietaujančių ministrų, kodėl jie neatrodo pakiliai nusiteikę – juk dabar reikėtų tik džiaugtis, kad pagaliau Lietuva pasiskelbė nepriklausoma valstybe. Mano klausimas pakibo be jokio atsako net kiek nejaukioje, niūrioje tyloje.

Per kelias dienas Kazimiera Prunskienė suformavo Ministrų kabinetą. Iš Maskvos griaudėjo grasinimai, netrukus prasidėjo ir ekonominė blokada, bet Vyriausybėje panika nebuvo jaučiama. Vyravo įsitikinimas, kad Lietuvos ūkis pasirodys pakankamai gyvybingas ir atlaikys sovietų spaudimą. Svarbiausia, žmonės buvo pasirengę susitaikyti su sunkumais, o ir blokada, kaip tikėtasi, negalėjo tęstis be galo.

Tomis istorinėmis dienomis nutiko ir labai keistų dalykų. Itin perspektyviu ateities politiku laikiau Sąjūdžio aktyvistą Arvydą Juozaitį. Vieną vakarą prieš išvykstant Jūratei į Niujorką pakvietėme jį su žmona Laima drauge pavakarieniauti restorane. Kalba sukosi apie naujausius politinius įvykius. Tuo metu Aukščiausiosios Tarybos pirmininku jau buvo išrinktas Vytautas Landsbergis, premjere paskirta Kazimiera Prunskienė, o Algirdas Brazauskas dar nėjo vicepremjero pareigų. Mudviem su Jūrate atrodė visiškai natūralu, kad pralaimėjusios politinės partijos lyderiui nesiūloma vadovauti nei parlamentui, nei Vyriausybei. Pasakėme, jog mus stebintų, jeigu būtų pasielgta kitaip.

Arvydas Juozaitis puolė karštai ginčytis, kad pasielgta visiškai neteisingai ir esą populiariausias Lietuvos politikas Algirdas Brazauskas turėtų

būti išrinktas Aukščiausiosios Tarybos pirmininku. Nesupratome jo logikos. Juk rinkėjai ne tiesiogiai rinko tuomet dar Konstitucija nenumatytą prezidentą, bet parlamentą. Tokiu atveju lemia ne atskirų asmenybių politiniai reitingai, o partijos sėkmė. Sąjūdis tada absoliučia dauguma buvo laimėjęs rinkimus ir niekas kitas, o tik šios politinės jėgos lyderiai ir turėjo tapti šalies vadovais. Mums buvo sunku suvokti, kodėl Arvydas Juozaitis, atrodytų, išprusęs žmogus, nesupranta tokios demokratiname pasaulyje elementarios politinės abėcėlės. Žinoma, mes taip pat pritarėme jo nuomonei, kad Algirdas Brazauskas – didelę patirtį turintis politikas ir būtų netikslinga nepanaudoti jo galimybių ir gebėjimų Lietuvos labui. Taip ir buvo pasielgta. Algirdas Brazauskas galiausiai gavo pasiūlymą tapti vicepremieru ir net kiek buvau nustebintas, kad jis, galbūt nugalėjęs savo ambicijas, sutiko eiti šias pareigas.

Arvydas Juozaitis tąkart atkakliai gynė savo nuomonę. Kitą dieną atsivertę „Lietuvos rytą“ išvydome jo straipsnį „Istorinė klaida“. Stebėdamiesi skaitėme dar kategoriškiau negu pokalbyje su mumis dėstomą autoriaus požiūrį, kad Vytautą Landsbergį, o ne Algirdą Brazauską išrinkus vadovauti Aukščiausiajai Tarybai padaryta net istorinė klaida.

Vakarai praveria duris Lietuvai

Po istorinių įvykių tėvynėje grįžus į Ameriką man vis didesnį nerimą ėmė kelti, jog Vakarai nerodo noro, kad ir atsargia forma, pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Stebinantis paradoksas: kol mūsų kraštą 45 metus tvirtai kontroliavo Maskva, JAV ir Vakarų Europos šalys, nors ir formaliai, nuosekliai laikėsi šios okupacijos nepripažinimo politikos. Atrodė, kad dabar, kai demokratiškai išrinkta Lietuvos valdžia paskelbė atkurianti valstybingumą, Vakarams nė nelieka kitos išeities, kaip pripažinti mūsų šalies nepriklausomybę ir užmegzti su Kazimieros Prunskienės Vyriausybe nors neaukšto lygio diplomatinis ryšius. Bėgo dienos, savaitės, net mėnesiai, o šis žingsnis, kurio tikėjomės mes, visi JAV lietuviai, vis nebuvo žengiamas.

Vieną dieną man paskambino premjerė Kazimiera Prunskienė ir pranešė, kad rengiasi kelionėn į Kanadą, o iš ten ketinanti užsukti į JAV. Ji pa-

siteiravo, gal mudu su Jūrate galėtume jai surengti susitikimą su įtakingų Amerikos laikraščių žurnalistais. Apie galimybę būti priimtai Baltuosiuose rūmuose Kazimiera Prunskienė nė neužsiminė. Planuotas tik privataus pobūdžio apsilankymas JAV, per kurį, pasinaudojusi žiniasklaidos dėmesiu, premjerė norėjo atkreipti tarptautinės bendruomenės dėmesį į Lietuvos problemas.

Nemaniau ir aš, kad pavyktų surengti Kazimieros Prunskienės susitikimą su George'u Bushu. Tuo metu po Kovo 11-osios akto buvo prabėgęs geras mėnuo, bet nebuvo jokių požymių, kad JAV ketintų pripažinti atkurtą Lietuvos valstybę. Vis dėlto maniau, kad jei jau mūsų šalies premjerė lankysis Vašingtone, ji neturi išvykti nesusitikusi su aukštesnio rango Amerikos valdžios pareigūnu. Antraip tai būtų didelis Lietuvos politinis pralaimėjimas.

Pažinojau Ronaldo Reagano prezidentavimo laikais buvusį labai įtakingos organizacijos JAV informacijos agentūros direktorių, beje, garsiojo anglų dramaturgo bendrapavardį Franką Shakespeare'ą. Pasitraukęs iš pareigų, jis dar kurį laiką dirbo Amerikos ambasadoriumi Italijoje, bet 1990 metais jau buvo baigęs ir šią tarnybą. Gal ir nebūčiau sugalvojęs jam skambinti, bet lyg tyčia tomis dienomis, kai sužinojau apie Kazimieros Prunskienės ketinimus atskristi į Vašingtoną, Frankas Shakespeare'as atvyko į Ist Hamptoną, kur tuo metu ir aš gyvenau savo poilsiavietėje. Žinojau, kad šis žmogus pažįsta visus JAV žiniasklaidą valdančius asmenis, todėl man atėjo į galvą mintis pasiteirauti, gal jis sutiktų padėti surengti Lietuvos premjerės susitikimus bent su įtakingiausiu laikraščiu ir televizijos stočių atstovais.

Pakviečiau Franką Shakespeare'ą atvykti į svečius pietų. Papasakojau jam, kad dabar, kai mano tėvynė atkūrė valstybingumą, kurį visus sovietinės okupacijos metus formaliai pripažino JAV ir dauguma kitų Vakarų šalių, susidarė keista aklavietės situacija: demokratinis pasaulis lyg ir pripažįsta, kad tai visiškai teisėtas aktas, bet kartu aiškiai vengia diplomatinio lygiu pripažinti Lietuvą ir jos Vyriausybę. Frankui Shakespeare'ui nė nereikėjo aiškinti, kaip svarbu mūsų šaliai, kad premjerė Vašingtone sulauktų JAV valdžios dėmesio, bet jo prašiau tik padėti sudominti JAV žiniasklaidą Kazimieros Prunskienės vizitu.

Frankas Shakespeare'as labai įdėmiai klausėsi mano pasakojimo, perklausdavo, domėjosi Baltijos šalių okupacijos istoriniais faktais, ir mūsų

pietūs smarkiai užsitęsė. Supratau, jog jis palankiai nusiteikęs Lietuvos atžvilgiu ir pasirengęs padėti. Tada man toptelėjo, kad gal jam talkinant būtų įmanoma surengti Kazimieros Prunskienės priėmimą net ir Baltuosiuose rūmuose. Beveik nesitikėjau, kad su ja sutiktų susitikti pats JAV prezidentas. Maniau, būtų puiku, jei ranką jai paspaustų ir pasikalbėtų bent viceprezidentas. Tačiau gyvenime visuomet laikiausi principo, kad reikia siekti maksimalaus rezultato, todėl Franko Shakespeare'o pasiteiravau, ar jis, pasitelkęs savo ryšius Respublikonų partijoje, negalėtų paprašyti George'o Busho priimti mūsų premjerę Baltuosiuose rūmuose.

Jis tuo metu jau buvo pasitraukęs iš aktyvios politinės veiklos, gyveno ramų pensininko gyvenimą, bet neabejojau, kad tebeturi puikių pažinčių aukščiausiam JAV valdžios sluoksnyje.

Į mano klausimą Frankas Shakespeare'as konkrečiai neatsakė: „Suprantu tavo rūpestį. Pats esu katalikas ir simpatizuoju jūsų kraštui, bet nieko negaliu pažadėti, ypač dėl audiencijos pas prezidentą. Su George'u Bushu turėjau šią tokį konfliktą ir dabar mano santykiai su juo nėra tokie geri, kad galėčiau jam skambinti. Vis dėlto išžvalgysiu situaciją, gal įmanoma surengti susitikimą bent su viceprezidentu Quayle'u.“

Atsisveikindamas Frankas Shakespeare'as pažadėjo pasikalbėti apie galimybę Lietuvos premjerę priimti Baltuosiuose rūmuose su viceprezidentu Quayle'o padėjėju Billu Cristofu ir pažadėjo tai padaryti jau kitą dieną, nes iki Kazimieros Prunskienės vizito buvo likę visai nedaug laiko.

Ir iš tiesų Frankas Shakespeare'as pažadą tesėjo. Kitą dieną jis man paskambino ir pranešė kalbėjęs su Billu Cristofu. Esą jo bosas viceprezidentas Quayle'as neatsisakytų priimti Lietuvos premjerę Baltuosiuose rūmuose, nors tą klausimą dar turėtų aptarti Nacionalinio saugumo taryba. Tačiau iškilo kita rimta kliūtis: tomis dienomis, kai Vašingtone ketina lankytis Kazimiera Prunskienė, JAV viceprezidentas pats bus išvykęs iš sostinės.

Kazimiera Prunskienė pakeisti vizito JAV datos negalėjo, nes prieš tai turėjo vykti į Kanadą, kur jau buvo suplanuotas jos susitikimas su KanaDOS užsienio reikalų ministru. Padėtis atrodė beviltiška. Tačiau Frankas Shakespeare'as, lyg guosdamas mane, užsiminė, kad jis ir Billas Cristofas dar mėgins aiškintis, ar visiškai neįmanomas Lietuvos premjerės susitikimas

Vašingtone, Kongreso rūmuose, su K. Prunskiene
ir R. Stankevičiumi, 1990 m. gegužė

su pačiu JAV prezidentu George'u Bushu. Esą apie tai bus kalbama su valstybės sekretoriaus pavaduotoju Lawrence'u Eagleburgeriu bei Nacionalinio saugumo tarybos pirmininko pavaduotoja Sovietų Sąjungos ir Rytų Europos reikalams Condoleezza Rice, kuri, beje, po dešimtmečio jau George'o Busho jaunesniojo vyriausybėje tapo šios įstaigos vadove.

Frankas Shakespeare'as nežadėjo, kad išdegs, vilties buvo visai nedaug, bet jaučiau jam dėkingumą vien už tai, kad pasitelkęs draugus iš tiesų nuširdžiai stengėsi surengti Kazimieros Prunskienės susitikimą su George'u Bushu.

Dar tos pačios dienos vakarą Frankas Shakespeare'as man vėl paskambino ir pasakė padaręs viską, ką galėjęs. Lieka tik laukti atsakymo iš Baltųjų rūmų. Esą jis turįs išskristi į Kaliforniją, bet man paskambinsiąs Billas Cristofas ir informuosiąs, kaip apsispręsta dėl Kazimieros Prunskienės susitikimo su JAV prezidentu.

Laukti ilgai neteko. Kitą dieną suskamba telefonas ir moters balsas praneša, kad su manimi kalbės JAV viceprezidento padėjėjas Billas Cristofas. Net pasibaigus pokalbiui, kurį laiką negalėjau patikėti tuo, ką išgirdau: Lietuvos premjerę Kazimierą Prunskienę 1990 metų gegužės 3 dieną Baltuosiuose rūmuose priims JAV prezidentas George'as Bushas. Krūtinėje iš džiaugsmo šokinėjo širdis. „Ši žinia negali būti netikra, – dar įtikinėjau save. – Juk jau nurodė ir kurią dieną į Baltuosius rūmus turi atvykti Kazimiera Prunskienė.“

Tuo pat šią žinią pranešiau Jūratei. Ji išskrido į Vašingtoną derinti Kazimieros Prunskienės priėmimo Baltuosiuose rūmuose detalių. Greitai ji sužinojo ir tikslų planuojamo Lietuvos premjerės susitikimo su JAV prezidentu laiką. Skubiai tai pranešiau Kazimierai Prunskienei, o mes su Jūrate ėmėme rengti jos vizitą. Be kita ko, man buvo labai malonu, kad dukra nepaprastai entuziastingai tvarkė organizacinius premjerės kelionės ir viešnagės JAV reikalus. Ji negailėjo nei laiko, nei savo lėšų. Tomis dienomis Jūratė iki vėliausios nakties dirbdavo su trimis mūsų nusamdytos bendrovės, užsiimančios vizitų rengimu, specialistais.

Sudarėme tikslų Kazimieros Prunskienės viešnagės Vašingtone grafiką. Viskas buvo suplanuota minutės tikslumu: kada ji įsėda į limuziną, kiek laiko važiuoja, kada išlipa ir nueina į vieną ar kitą renginį, kada grįžta ir vyksta toliau. Lietuvos premjerės susitikimų sąrašas ėmė smarkiai ilgėti,

kai tik JAV valdžios koridoriais nuvilnijo gandas, kad ją priims prezidentas George'as Bushas. Tuo su ja pabendrauti panoro Atstovų rūmų pirmininkas, o tuomet – ir mažumos lyderis. Netrukus atsiliepė ir Senatas. Pasimaityti su Kazimiera Prunskiene pageidavo senatoriai Jessas Helmsas ir Bobas Dole'as. Su pastaruoju pasitaikė proga pasikalbėti dar prieš premjerės vizitą į Baltuosius rūmus. „Nebijokite per susitikimą su George'u Bushu reikauti, kad jis pripažintų Lietuvą, o mes savo ruožtu darysime jam spaudimą čia, Senate“, – ragino senatorius Bobas Dole'as.

Atėjo pirmoji Lietuvos premjerės vizito JAV diena. Išnuomojau lėktuvą ir mudu su Jūrate nuskridome į netoli Kanados sienos esantį oro uostą pasitikti Kazimieros Prunskienės. Ją atlydėjo Kanados lietuviai, buvo surengtos iškilmingos išlydėtuvės. Premjerė perėjo sieną ir pateko mūsų globon.

Visą finansinę Lietuvos premjerės viešnagės naštą – prabangaus viešbučio apartamentų, limuzino ir lėktuvo nuomą, jos vardu rengtų priėmimų išlaidas – ėmėmės dengti mudu su Jūrate. Išeivija taip pat norėjo prisidėti rūpinantis Kazimieros Prunskienės viešnage Amerikoje. Kai paaiškėjo, kad ją priims prezidentas George'as Bushas, kilo net džiugus ažiotažas. Labai stengėsi mums talkinti Pasaulio lietuvių bendruomenė. PLB pirmininkas Vytautas Bieliauskas pageidavo pakliūti ir į palydą Kazimierai Prunskienei susitinkant su JAV prezidentu. Natūralu, kad to pageidavo ir Lietuvos ambasadorius Vašingtone Stasys Lozoraitis. Tačiau tai priklausė tik nuo Baltųjų rūmų. Nė vienas šių asmenų negavo kvietimo dalyvauti Kazimieros Prunskienės susitikime su George'u Bushu. Tai turbūt buvo itin nemalonu daug metų mūsų šaliai atstovavusiam ambasadoriui Stasiui Lozoraičiui. Aplinkybės susiklostė taip, kad jis lyg ir atsidūrė nuošaly tiek rengiant šį pirmąjį Lietuvos premjerės vizitą JAV, tiek jam jau vykstant.

Tarsi lavina iš ugnikalnio prasiveržė žiniasklaidos dėmesys. Lietuvos premjerę pakvietė Nacionalinis spaudos klubas, jos interviu ėmė pageidauti didžiosios televizijos stotys, įtakingiausi laikraščiai „The New York Times“, „The Washington Post“, „The Wall Street Journal“.

Mūsų nusamdytos ryšių su visuomene bendrovės specialistai buvo parėngę Kazimierai Prunskienei ir kalbas visiems jos susitikimams Vašingtone, tačiau ji tik žvilgtelėjo į tuos popierius ir pareiškė: „Man nereikia jokių iš anksto parašytų tekstų. Pati žinau, ką sakyti.“

Net stebino toks, atrodytų, nedidelę politinę patirtį turinčios, pirmą kartą į užsienio kelionę išsirengusios Lietuvos premjerės pasitikėjimas savimi. Kazimiera Prunskienė pasirodė esanti teisi, nes, paprastai ir tiesiai kalbėdama apie Lietuvos reikalus, ji darė nuoširdžios, atviros, savo krašto ateitimi susirūpinusios politikės įspūdį ir tai tikriausiai nurungė specialiai amerikiečių mąstymui pritaikytas kalbas, kurias jai buvo parengę visuomenės ryšių specialistai. JAV žurnalistams padarė gerą įspūdį ir tai, kaip ji Nacionaliniame spaudos klube drąsiai atsakinėjo į visus klausimus, nieko nevyniodama į vatą, tai dažnai būdinga didelę patirtį turintiems Vakarų politikams. Lietuva tik vadavosi iš ilgametės okupacijos ir toks stilius buvo visiškai tinkamas. Kazimieros Prunskienės simpatingumas suteikė jos vizitui Amerikoje ir papildomo žavesio: visi amerikiečiai per susitikimus jai žarstė komplimentus ir tai iškart sukurdavo itin palankią psichologinę atmosferą.

Baltieji rūmai iš anksto buvo pranešę, kad į susitikimą su prezidentu George'u Bushu Lietuvos premjerę galės lydėti tik du asmenys – aš ir vertėjas Nakas. Net ir visur šioje kelionėje Kazimierą Prunskienę lydėjęs brolis Rimas Stankevičius buvo paprašytas pasilikti Baltųjų rūmų priimamajame. Beje, JAV prezidentas savo ruožtu vertėju pasikvietė dar vieną JAV lietuvį.

Vis tiek per susitikimą neapsieita be šiokių tokių vertimo nesklandumų. George'as Bushas, matyt, buvo įpratęs, kad jo žodžius spėjama tuoj pat išversti pašnekovams ir jis gali kalbėti, nedarydamas specialių pauzių. Tai sugeba tik aukščiausio lygio vertėjai. Nakas daugmaž susidorodavo su tokia užduotimi, o Baltųjų rūmų pasikviestas jaunas vyrukas kiek vėluodavo išversti, ypač kai pokalbis tapdavo labai dinamiškas.

Tačiau šie nesklandumai, atrodo, nė kiek nedrumstė labai draugiškos susitikimo atmosferos, įsivyravusios nuo pat pirmųjų minučių, kai pasisveikinus George'as Bushas iš karto išsklaidė oficialumo įtampą paimdamas Kazimierą Prunskienę už parankės ir palydėdamas iki krėslo.

Susitikimas su George'u Bushu užtruko ilgiau, negu buvo numatyta. JAV prezidentas ramiai klausėsi Kazimieros Prunskienės minčių, kad Lietuva turėjo teisę paskelbti nepriklausomybę ir Vakarai privalo pripažinti mūsų valstybę. Jis pareiškė suprantąs ir remiąs mūsų poziciją, bet ėmė kalbėti apie ypatingą globalinę Amerikos politinę atsakomybę, santykių su Sovietų Sąjunga svarbą viso pasaulio stabilumui. George'as Bushas pabrėžė, kad Amerika labai suinteresuota Michailo Gorbačiovo reformų sėkme,

o Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybės siekis esą vis dėlto silpnina jo pozicijas, todėl JAV atsargiai stebi, kas vyksta, ir vengia rizikingų žingsnių.

Dėmesį patraukė pokalbio pabaigoje JAV prezidento lyg tarp kitko ištarta frazė, kad dabar būtų geriausia, jei santykius su Lietuva labiau palai-

Kazimiera Prunskienė Vašingtone, 1990 m. gegužė

kytų Vakarų Europos valstybės, o jis esą pasinaudos konfidencialių ryšių su Michailu Gorbačiovu galimybėmis palaikant Baltijos šalių siekius. Atsišveikindamas JAV prezidentas pasakė, kad mielai tęstų susitikimą su Lietuvos premjere, bet už kabineto durų jau laukia priėmimo kiti.

„Kur vyksite po viešnagės Vašingtone?“ – tiesdamas man ranką, staiga paklausė George'as Bushas.

„Ketiname skristi į Londoną, kur lietuvių bendruomenė rengia sutikimą mūsų premjerei“, – atsakiau.

„O su Margaret Thatcher neplanuojate susitikti?“ – mane nustebino klausimas. Apie tokį aukščiausio lygio susitikimą Londone nebuvo kalbama.

„Žinoma, būtų nuostabu“, – atsakiau. „Reikia pasinaudoti gera proga“, – dar pridūrė George’as Bushas ir pokalbis baigėsi.

Išėjus iš Baltųjų rūmų, kiemo pievelėje mūsų laukė televizijos ir spaudos atstovai. Kazimiera Prunskienė ėmė atsakinėti į klausimus. Prie manęs tuo metu prieina viena iš George’o Busho sekretorių ir sako: „Čia jums skubi žinutė.“ Paduoda kažkokį popierių. Perskaitau. Iš pradžių net nelabai susigaudau, ką reiškia toks tekstas: „Ponui Kazickui. Didžiosios Britanijos ambasadorius Vašingtone turi garbės maloniai jus prašyti jam paskambinti.“ Ir nurodytas telefonas.

Raštelį įsidėjau į kišenę. Spaudos konferencija Baltųjų rūmų pievelėje užtruko gerą pusvalandį, paskui dar pusvalandį sugaišome, kol nuvykome į viešbutį. Tik tuomet paskambinau Didžiosios Britanijos ambasadoriui, bet paaiškėjo, kad jis jau išvykęs iš ambasados. Mane sujungė su jį pavaduojančiu pareigūnu. Pasakiau savo pavardę. „Mes laukiame jūsų skambučio. Esame informuoti, kad Lietuvos premjerė norėtų susitikti su Margaret Thatcher“, – išgirstu stulbinamą pareiškimą. Pasistengiu suvaldyti iš krūtinės besiveržiantį džiaugsmingą šūksnį ir, kiek įstengiu, ramesniu balsu atsakau: „O, taip, be abejo, mūsų premjerė pageidautų susitikti su jūsų premjere.“

„Tuomet paprašytume kuo skubiau atvežti mums ponios Prunskienės ir ją lydinčių asmenų pasus Didžiosios Britanijos vizoms gauti“, – baigia pokalbį britų pareigūnas.

Nedelsdamas nė minutės, išsikviečiu taksi ir pats nuvežu pasus į Didžiosios Britanijos ambasadą. Susitinku su ambasadoriaus pavaduotoju. Jis pasiteiravo, kiek laiko truko Lietuvos premjerės susitikimas su George’u Bushu, kokie asmenys jame dalyvavo, kokius klausimus mes kėlėme per pokalbį, domėjosi mūsų argumentais, kodėl Vakarai turi pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Esą jam reikia skubiai parengti raportą Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai. Pasikalbėjus su šiuo maloniu žmogumi, į Kazimieros Prunskienės ir jos palydovų pasus tuoj pat buvo įklijuotos vizos. (Aš, turintis JAV pilietybę, galėjau keliauti į Londoną be vizos.) Sužinau, kad po kelių dienų Kazimierą Prunskienę priims Margaret Thatcher.

Laimingas grįžtu į viešbutį. Pasirodo, man skambinęs kažkoks pareigūnas iš Vokietijos ambasados Vašingtone ir paprašęs viešbučio tarnybos

pranešti, kad, kai tik grįšiu, paskambinčiau jo nurodytu numeriu. Jau įtariu, kad ir vokiečiai Kazimierai Prunskienei rengia galbūt net aukščiausio lygio susitikimą. Paskambinu manęs ieškojusiam diplomatui. Kviečia atvažiuoti į Vokietijos ambasadą.

Nuvykstu. Mane priima du Vokietijos diplomatai ir vėl, panašiai kaip Didžiosios Britanijos ambasadoje, ima klausinėti apie Lietuvos premjerės susitikimą su JAV prezidentu George’u Bushu. Atrodė, vokiečiai buvo kiek nustebinti, kad Kazimiera Prunskienė buvo priimta Baltuosiuose rūmuose. „Girdėjome, jog rytoj Londone jūsų premjerė turėtų susitikti su Margaret Thatcher. Jeigu ponias Prunskienė atvyktų į Boną, ją galėtų priimti ir Vokietijos kancleris Helmutas Kohlis“, – pagaliau praneša jie.

Greit sužinojome, kad Kazimierą Prunskienę ketina priimti ir Prancūzijos prezidentas François Mitterrand’as. Šią žinią pranešė iš Paryžiaus paskambinęs Lietuvos ambasadorius ponas Ričardas Bačkis.

Manau, visi šie susitikimai pasidarė įmanomi tik todėl, kad Kazimierą Prunskienę apsisprendė priimti JAV prezidentas George’as Bushas. Tikriausiai jis net paragino savo sąjungininkus Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Vokietijos vadovus taip pat susitikti su Lietuvos premjere. Matyt, neatsitiktinai George’as Bushas užsiminė, kad labiau su Lietuva ryšius turėtų palaikyti Vakarų Europos šalys, o JAV linksta laikytis tyliosios diplomatijos. Esu įsitikinęs, tokia jo taktika ir lėmė, kad iš karto po priėmimo Baltuosiuose rūmuose pasipylė didžiųjų Europos valstybių vadovų siūlymai susitikti. Priimti Kazimierą Prunskienę reiškė daryti spaudimą labai stipriai Vakarų remiamam Sovietų Sąjungos prezidentui Michailui Gorbačioviui ir šis klausimas buvo išspręstas Lietuvos naudai.

Tuo laiku, kai Kazimiera Prunskienė pradėjo savo vizitą Amerikoje, Lietuvos ambasadorius Stasys Lozoraitis išvyko iš Vašingtono. Vargu ar tai buvo tiesiog diplomatinis nesusipratimas. Manau, taip Stasys Lozoraitis parodė savo nepasitenkinimą tuo, kaip vyko pasirengimas Kazimieros Prunskienės vizitui. Dėl Lietuvos premjerės priėmimo Baltuosiuose rūmuose pavyko susitarti man ir jis turbūt įsižeidė, atsidūręs lyg ir nuošaly. Aš laikiausi nuomonės, kad kai sprendžiamas tėvynės likimas, visiškai nesvarbu, kas imasi iniciatyvos, ir kiekvienas turi daryti viską, ką pajėgia. Pažinojau žmonių, galinčių užsiimti lobizmu Baltuosiuose rūmuose, ir buvau įsitikinęs, kad mano pareiga tuo nedelsiant pasinaudoti Lietuvos

labui. Stasys Lozoraitis tokių ryšių neturėjo, bet vis viena galėjo nemažai prisidėti rengiant Kazimieros Prunskienės vizitą. Deja, sužinojęs, kad nėra kviečiamas dalyvauti susitikime su George'u Bushu, jis išsikeidė. Tačiau tai nepriklausė nuo Lietuvos pageidavimų. Atrodo, kad Baltieji rūmai, jau ir taip Kazimierai Prunskienei rodomu dėmesiu erzindami Maskvą, norėjo suteikti jos susitikimui su JAV prezidentu labiau privatų pobūdį ir todėl nepageidavo, jog pokalbyje dalyvautų dar ir Sovietų Sąjungos nepripažįstamos Lietuvos diplomatinės tarnybos vadovas. Analogiškos taktikos buvo laikomasi ir mūsų premjeri viešint Vakarų Europos sostinėse.

Kazimierai Prunskienei labai nepatiko, kad jai lankantis Amerikoje ambasadorius Stasys Lozoraitis galbūt net sąmoningai buvo išvykęs iš Vašingtono. Paskambinau jam į Italiją ir primygtinai paprašiau skubiai parsiskirti į JAV. „Visiems atrodys gana keista, kad kai Lietuvos premjerė susitinka su prezidentu George'u Bushu, jai šioje šalyje atstovaujantis ambasadorius išvykęs tvarkyti kažkokių svarbesnių reikalų“, – be užuolankų pasakiau Stasiui Lozoraičiui, kai jis ėmė aiškinti, jog Vatikane turi spręsti kitus svarbius klausimus.

Kitą dieną Stasys Lozoraitis parsiskrido į Vašingtoną. Tą vakarą Kazimierą Prunskienę su broliu ir Stasį Lozoraitį pakviečiau į „Jacqey“ restoraną. Iš karto pajutome, kad ambasadoriaus ir premjerės bendravimą temdo tvyranti įtampa. Vakarieniaujant tarp jų plykstelėjo ir atviras barnis. Kazimiera Prunskienė pikta pareiškė, kad Stasys Lozoraitis Vašingtone deramai neatstovauja Lietuvos Vyriausybei ir iš viso nežinia ką veikia. Jie abu ėmė kalbėti pakeltu tonu, tad aš pasijutau labai nesmagiai. Kazimiera Prunskienė, atrodo, nenorėjo nė klausytis Stasio Lozoraičio pasiaiškinimo, kad jam būtina reikėjo nuvykti į Romą, ir labai kritiškai atsiliepė apie visą jo kaip Lietuvos ambasadoriaus Vašingtone darbą. Susidarė įspūdis, kad premjerės pasitikėjimas savimi po priėmimo Baltuosiuose rūmuose dar labiau išaugo. Ji davė Stasiui Lozoraičiui pylos kaip kokiam paprastam pavaldiniui.

Beje, mano santykiai su Stasiu Lozoraičiu ir po šio nemalonaus epizodo, kurio liudininku nenoromis teko būti, išliko ganėtinai korektiški ir dalykiški. Vėliau jį drauge su Seimo pirmininku Vytautu Landsbergiu buvau pasikvietęs pasisvečiuoti mūsų namuose Ist Hamptone.

Po priėmimo Baltuosiuose rūmuose Kazimiera Prunskienė, dar kelias dienas praleidusi Vašingtone, išskrido į Londoną. Drauge skridau ir aš, ap-

siėmęs finansuoti ir šią jos kelionės dalį – apmokėti viešbučių sąskaitas, transporto išlaidas.

Londono oro uoste mus pasitiko Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenės atstovai, bet nesimatė nė vieno oficialiosios anglų valdžios pareigūno. Tai kartojosi ir kitose tuomet mūsų aplankytose Vakarų Europos sostinėse. Matyt, taip buvo demonstruojama, kad tai ne valstybinis, bet privatus vizitas.

Buvo rytas, intensyvaus transporto judėjimo metas, ir į miestą važiuojame lėtai slinkdami drauge su nesibaigiančia automobilių vora. Vėlavome į pirmąjį susitikimą Londone su vienu opozicijos parlamentaru. Kazimierą Prunskienę vežantis vairuotojas ryžosi net pažeisti eismo taisykles. Automobilis, kuriame sėdėjau aš, atsiliko ir, kai pagaliau man pavyko atvažiuoti į viešbutį, Lietuvos premjerė posėdžių salėje jau kalbėjosi su vienu iš leiboristų opozicijos lyderių britų parlamente ir jo palydovais. Jis aiškino, kokios pozicijos Lietuvos atžvilgiu laikosi oficialusis Londonas ir perspėjo Kazimierą Prunskienę, kad Margaret Thatcher labai susižavėjusi Michailu Gorbačiovu ir yra karšta jo rėmėja. Po tokio perspėjimo nuogąstavau, kad pokalbis su Didžiosios Britanijos premjere bus šaltas ir formalus.

Tos dienos vakare Didžiosios Britanijos lietuvių bendruomenė Kazimierai Prunskienei surengė vakarienę. Beje, buvau kiek nustebintas, kai organizatoriai panoro, kad padengčiau pobūvio išlaidas. Jie buvo vakaro šeimininkai, o aš drauge su Lietuvos premjere – jų svečiai. Atsisakiau, manydamas, kad reikia suteikti Didžiosios Britanijos lietuviams galimybę nors simboliškai prisidėti prie Kazimieros Prunskienės vizito finansavimo.

Kitą rytą, gegužės 9-ąją, išvykome į garsiąją Didžiosios Britanijos premjerų rezidenciją *Downing Street 10*. Susitikimas su Margaret Thatcher buvo paskirtas dešimtą valandą. Išnuomojęs limuziną, aš iš anksto aptariau, kiek laiko užtruksime, kol nuvažiuosime nuo mūsų viešbučio iki Didžiosios Britanijos premjerės rezidencijos. Apsidrausdami, kad dėl rytinio piko nepavėluotume į susitikimą, atvažiavome pusvalandžiu anksčiau. Apsukome ratą ir antrą kartą prie rezidencijos vartų privažiavome be ketvirčio dešimtą valandą. Apsauga, patikrinusi mūsų dokumentus, leido įvažiuoti į kiemą. Anksčiau man nebuvo tekę lankytis Didžiosios Britanijos premjerų rezidencijoje, bet kai užlipęs į antrą aukštą išvydau senovinį laikrodį, staiga prisiminiau, kad apie jį man kitados pasakojo profesorius Jurgutis, kuris dar

prieš karą ten buvo viename priėmime. Laikrodis rodė be dešimt dešimtą, o mane persmelkė kažkoks epochų ryšio pojūtis: 1990 metų gegužės mėnuo, lydžiu Lietuvos premjerę į susitikimą su Didžiosios Britanijos ministre pirmininke ir matau tarsi jau regėtą vaizduotėje laikrodį iš prieškario laikų pasakojimų.

Įėjome į Didžiosios Britanijos premjerės kabineto laukiamąją salę. Čia mus pasitiko Margaret Thatcher sekretorius ponas Powellas ir pasisveikinęs paprašė luktelti kelias minutes. Lygiai dešimtą valandą, kaip ir buvo numatyta darbotvarkėje, atsivėrė premjerės kabineto durys ir buvome pakviesti užėti.

Margaret Thatcher atrodė įspūdingai: skoningi klasikiniai drabužiai, papuošalų vėrinys. Jai žengiant kelis žingsnius link mūsų, iš karto dėmesį prikaustė ori, pasitempusios, akivaizdžiai savimi labai pasitikinčios ponios eisena. Jos valdingumas, tam tikras aristokratizmas buvo smarkiai juntamas ir iš jos laikysenos mums jau kalbantis. Ji sėdėjo itin tiesi, ramiai laikydama rankas, negestikuliudama, net ir augant diskusijos įtampai.

Iš anksto buvo pranešta, kad Didžiosios Britanijos premjerė mums galės skirti lygiai pusvalandį iki pusės vienuoliktos. Nuo pirmųjų minučių pokalbio iniciatyvą tvirtai perėmė Margaret Thatcher. Ji ėmė kalbėti apie globalinę situaciją ir, panašiai kaip George'as Bushas, pabrėžė, kad Lietuvos siekiai jai suprantami ir kelia simpatiją, bet esą ir mes turėtume suvokti, jog tarptautinis mūsų valstybės pripažinimas dabar dar per daug komplikotas ir nereikėtų laukti skubių sprendimų. Margaret Thatcher netrukus pradėjo girti Michailą Gorbačiovą, teigdamą, kad šis politikas – pirmasis Sovietų Sąjungos vadovas, su kuriuo Vakarai gali rasti bendrą kalbą. Esą niekas net nesitikėjo, kad jo demokratinės reformos bus tokios didelės, atveriančios naują tarptautinių santykių epochą. Ji ragino Lietuvą atsižvelgti į globalinius interesus ir stengtis nepakenkti Michailo Gorbačiovo politikai. Mums buvo duota suprasti, kad Vakarai dar kurį laiką negalės pripažinti mūsų krašto nepriklausomybės, nes tai suduotų stiprų smūgį Sovietų Sąjungos lyderio pozicijoms. Kartu Margaret Thatcher mus lyg ir guodė, kad ateis laikas ir tarptautiniam mūsų valstybės pripažinimui, tik reikia turėti kantrybės ir palaukti, kol pribręs sąlygos. Ji net užsiminė, kad neteks ilgai laukti, esą teprabėgs treji–penkeri metai ir Lietuva sulauks realios nepriklausomybės bei diplomatinio pripažinimo. Mat, premjerės nuomone, įvykiai

klostosi Baltijos šalims palankia linkme, tereikia pasirūpinti, kad nenutrūktų Michailo Gorbačiovo reformos.

Žvilgtelėję į laikrodį. Aštuoniolika minučių po dešimtos. Pusę vienuoliktos susitikimas su Margaret Thatcher turi baigtis, bet ji vis kalba pati, neleidama mūsų premjeriui nė įsiterpti. O kaip pertrauksi jos monologą? Nerimaudamas pažvelgiu į Kazimierą Prunskienę. Tuo metu Margaret Thatcher staiga pati nuščiūva kone vidury sakinio ir po akimirksnio sako: „Jūsų reakcija mane kiek glumina. Ar jūs nepritariate mano požiūriui?“

Tada jau ėmė kalbėti Kazimiera Prunskienė Logiškai ir aiškiai ji pasakė tai, ką galvojo absoliuti dauguma Lietuvos žmonių. Ji aiškino, kad mūsų šalis turi ir savo teises, kurios neturėtų kelti jokių abejonių pasauliui. Lietuvų tauta tvirtai pareiškė atkurianti savo valstybę, ir jei Vakarai nuoširdžiai pasisako už demokratijos vertybes, nepataikaudami okupantams privalo pripažinti mūsų šalį.

Tylus laikrodžio dūžis priminė, kad jau pusė vienuoliktos, Didžiosios Britanijos premjerės sekretorius Powellas pasisuko į savo viršininkę, bet Margaret Thatcher neatrodė nekantraujanti. Tuomet jis beveik nepastebimai pakilo nuo kėdės ir akimirkai išėjo iš kabineto, matyt, perspėti ministrės pirmininkės sekretoriata, kad pokalbis užsitęsia ir kitas susitikimas prasidės vėliau.

Neįtikėtina, bet tik pusvalandžiui planuotas mūsų susitikimas su Margaret Thatcher užtruko daugiau kaip valandą. Atrodė, Didžiosios Britanijos premjerė rimtai susidomėjo pokalbiu, ir kelis sykius mums skirtas laikas vis būdavo pratęsiamas. Susitikimo pabaiga buvo tiesiog stulbinama. Margaret Thatcher netikėtai pareiškė, kad pritaria daugeliui ką tik išgirstų minčių ir ketina paskambinti Michailui Gorbačiovui ir paremti Lietuvos poziciją. Maža to, esą ji parašysianti Sovietų Sąjungos lyderiui laišką, kuriame advokataus mūsų šalies siekiams.

Man pasirodė, kad Margaret Thatcher, nors ir laikyta karšta Michailo Gorbačiovo gerbėja, po susitikimo su Kazimiera Prunskiene buvo pasirengusi atviriau nei prezidentas George'as Bushas paremti Lietuvą. Tai galėjo būti ir bendros Vakarų taktikos dalis – JAV norėjo laikytis labiau šėšelyje svarstant Baltijos šalių pripažinimo klausimą ir skatino iniciatyvą rodyti savo sąjungininkes Europoje. Gal tuo galima paaiškinti ir tai, kad pirmo-

ji Lietuvą po 1991 metų sausio 13-osios įvykių išdrįso pripažinti mažutė Islandija.

Susitikimą su Margaret Thatcher ir Kazimiera Prunskienė, ir mes, jos palydovai, laikėme itin pavykusi. Tą pačią dieną Lietuvos premjerė dar susitiko su keliais parlamento nariais, vakarieniavo su mūsų šalį remiančiais dviem lordais, bet, aišku, svarbiausias laimėjimas buvo Margaret Thatcher palankumas, nes Geležinė ledi praminta Didžiosios Britanijos ministrė pirmininkė pati spręsdavo visus užsienio politikos klausimus, nelabai paisydama kitų nuomonių.

Kitą dieną išskridome į Paryžių, jau tiksliai žinodami, kurią valandą Lietuvos premjerę priims Prancūzijos prezidentas François Mitterrand'as.

Prancūzijos diplomatinis protokolas garsėja ypatingu ceremoningumu, kuriame tam tikrą reikšmę turi kiekviena užsienio šalies atstovo priėmimo smulkmena. Aukščiausias pagarbos ženklas – kai į prezidentūros kiemą įvažiavusį svečią prezidentas pasitinka laiptais nusileisdamas prie jo limuzino. Kiek menkesnis svetingumas parodomas, kai Prancūzijos vadovas pasilieka laukti laiptų viršuje, kol atvykęs užsienio šalies lyderis pats užkopia prie jo. Jau gerokai žemesnis priėmimo lygis, jeigu prezidentas iš viso nepasitinka svečio ir jį priima savo kabinete.

Kazimieros Prunskienės vizitui turbūt buvo suteiktas pats žemiausias statusas. Mus į Prancūzijos prezidento priimamąjį vedė net ne pro pagrindines duris, o pro šonines, vedžiodami po kažkokius sekretorių kabinetus – jos kilstelėdavo akimirką galvas nuo popierių ir daugiau nekreipdavo į mus dėmesio. Paskui dar turėjome luktelėti Prancūzijos prezidento priimamojo prieškambaryje. Ne pro pagrindines duris įėjome ir į Baltuosius rūmus, bet pas George'ą Bushą mūsų bent nevedė tarnautojų užkaboriais. Čia, Paryžiuje, aiškiai norėta parodyti, kad nepripažintos Lietuvos premjerė, prancūzų valdžios akimis, menka ponija.

Pokalbis su prezidentu François Mitterrand'u, kuriame dalyvavo ir Prancūzijos užsienio reikalų ministras Roland'as Dumas, vyko šaltu tonu. Vertėjavo ambasadorius Ričardas Bačkis. Atrodė, François Mitterrand'as Kazimieros Prunskienės klausėsi gana abejingai, jokių emocijų neišduodančiu veidu ir net kiek išdidžiai. Retsykiais, mūsų premjerei baigus kalbėti, kildavo nejaukios pauzės. Gelbėdavo Prancūzijos užsienio reikalų ministras Roland'as Dumas, kuris, kaip atrodė, Lietuvos atžvilgiu buvo

nusiteikęs gerokai draugiškiau ir kartkartėmis mums palankia linkme pakomentuodavo vieną ar kitą klausimą prezidentui.

Iš anksto Kazimiera Prunskienė buvo apsisprendusi per pokalbį su François Mitterrand'u prašyti Prancūzijos grąžinti Lietuvai Sovietų Sąjungos neteisėtai užimtą ambasadą Paryžiuje. Tikriausiai tada pirmą sykį iškeltas klausimas galiausiai buvo išspręstas tik po 11 metų per Prancūzijos prezidento Jacques'o Chiraco vizitą į Vilnių. François Mitterrand'as iš viso nesileido į kalbas apie mūsų ambasadą pastato grąžinimą, tik šaltai pasakė, kad per anksti apie tai net kalbėti.

Ir su George'u Bushu, ir ypač su Margaret Thatcher susitikimas užtruko gerokai ilgiau, negu buvo numatyta. Tik Paryžiuje priėmimas baigėsi tiksliai pagal protokolą. Lygiai po pusvalandžio François Mitterrand'as, beveik nepateikęs jokių klausimų, pakilo iš savo krėslas ir atsisveikino su mumis.

Prancūzijoje įvyko dar vienas svarbus ir, sakyčiau, nepalyginti labiau pavykęs susitikimas. Kazimierą Prunskienę priėmė ir tuometis Paryžiaus meras, vėliau tapęs prezidentu Jacques'as Chiracas. Kaip žemė ir dangus skyrėsi jau pati pokalbio aplinka. Susitikimas su François Mitterrand'u vyko palyginti kukliame, matyt, jo darbo kabinete, o Paryžiaus meras mus priėmė prabanga tviskančioje milžiniškoje senovinėje menėje. Iš karto visai kitokia buvo ir pokalbio atmosfera. Jacques'as Chiracas sakė komplimentus Kazimierai Prunskienei, juokavo, kalbėjo apie savo draugiškus jausmus lietuvių tautai.

Vakare viešbutyje Kazimiera Prunskienė surengė priėmimą, kurio išlaidas, skirtingai negu Londone, kaip ir buvome iš anksto sutarę su ponu Bačkiu, apmokėjau aš, nes mažai Prancūzijos lietuvių bendruomenei buvo per daug sudėtinga surinkti lėšų tokiam pobūviui.

Iš ryto mūsų laukė kelionė į Vokietiją. Išskridome tiesiai į Boną ir tą pačią dieną mus priėmė kancleris Helmutas Kohlis. Tai vėl buvo gana draugiškas susitikimas. Helmutas Kohlis, kaip ir Margaret Thatcher, tikino, kad Sovietų Sąjungos raida galiausiai sukurs sąlygas realiai Baltijos šalių nepriklausomybei ir tarptautiniam pripažinimui, negailėjo Kazimierai Prunskienei patarimų, kokia taktika geriausia palaikant santykius su Michailu Gorbačiovu. Kancleris buvo geranoriškai nusiteikęs, net sakė, kad mielai drauge su mumis papietautų, tik turįs netrukus išvykti iš Bonos, todėl pa-

prašęs, kad pietus mums surengtų Vokietijos užsienio reikalų ministras Hansas Genscheris.

Tokio lygio svetingumą Kazimierai Prunskienei parodė tik Vokietijos valdžia, nė vienoje kitoje šalyje jai ir jos palydovams nebuvo pasiūlyta papietauti su užsienio reikalų ministru. Hansas Genscheris atėjo lydimas gal net penkių asmenų. Kazimiera Prunskienė gerai kalba vokiškai, tad vertėjo nereikėjo. Mano vokiečių kalbos mokėjimo pakako suprasti, kas buvo kalbama. Pietūs vyko itin smagiai, gerai nusiteikęs Hansas Genscheris buvo itin svetingas, linkėjo Lietuvai kuo greičiau sulaukti tarptautinio pripažinimo, užsiminė ir apie tai, kad Vokietija būtinai atidarys ir ambasadą Lietuvoje, plėtos ekonominius ryšius, tik dar reikia šiek tiek palaukti.

Po kelerių metų viename priėmime vėl pasitaikė susitikti su Hansu Genscheriu, atvykusiu į Vašingtoną. Jis tuo metu jau nebebuvo Vokietijos užsienio reikalų ministras ir nevaržomas oficialių pareigų labai smagiai prisiminė pietus su Kazimiera Prunskiene. Drauge pasidžiaugėme, kad iš tiesų Lietuva taip greitai tapo realiai nepriklausoma šalis. „Na, matot, aš buvau teisus. Laukti reikėjo visai nedaug ir štai jau kuris laikas Vokietija turi ambasadorių Vilniuje, o jūs Bonoje“, – prisimindamas pietus su mūsų delegacija, sakė Hansas Genscheris.

Diplomatinės vingrybės

Pietumis su Hansu Genscheriu diplomatinę Lietuvos blokadą pralaužusi žaibiška Kazimieros Prunskienės kelionė per penkias Amerikos ir Europos šalis buvo baigta. Premjerė ir ją lydintys asmenys į Lietuvą turėjo išskristi kitą dieną. Per Vokietijos lietuvių bendruomenės Kazimierai Prunskienei surengtą priėmimą man į galvą atėjo netikėta idėja. Patariau premjerei, grįžus į viešbutį, paskambinti Sovietų Sąjungos ambasadoriui Vokietijoje ir pasiūlyti susitikti: „Verta jį šiek tiek informuoti apie jūsų diplomatinę sėkmę, papasakoti, kad visų didžiųjų Vakarų valstybių vadovai kalbėjo apie greitai įvyksiantį Lietuvos diplomatinį pripažinimą. Tokiu geranorišku žingsniu parodysite Maskvai norą kalbėtis, tartis.“

Kazimierai Prunskienei pasirodė, kad tai geras sumanymas. Ji pakvietė mane dalyvauti pokalbyje su Sovietų Sąjungos ambasadoriumi, bet man atrodė, kad tai būtų netikslinga: „Verčiau jūs kalbėkitės viena. Sovietų Sąjungos ambasadoriui gali kilti nereikalingų įtarimų, jeigu tokiame susitikime dalyvausiu ir aš, kažkoks jam nežinomas amerikonas. Žiūrėk, dar išsi-gąs, kad turiu ką nors bendra su CŽV. Manau, jis su jumis bus atviresnis, jei kalbėsitės rusiškai tik dviese, akis į akį, o aš šios kalbos beveik nemoku.“

Sovietų Sąjungos ambasadorius Vokietijoje, lydimas dar vieno asmens, tą vakarą atvažiavo į viešbutį pas Kazimierą Prunskienę. Mano kambarys buvo greta jos apartamentų. Girdėjau, kaip pas ją atėjo svečiai, ir nekantriai ėmiau laukti, kada jie išeis ir aš galėsiu sužinoti, kaip vyko pokalbis. Po visą valandą trukusio pašnekesio premjerė išlydėjo Sovietų Sąjungos ambasadorių bei jo palydovą ir tuoj pat pasidalijo su manimi išpūdžiais.

Pasirodo, Sovietų Sąjungos ambasadorius Vokietijoje žinojo apie visus Lietuvos premjerės susitikimus ne tik Bonoje, bet ir kitose sostinėse, tačiau jis nelabai norėjo patikėti, kad per pokalbius Vakarų šalių vadovai vis tvirtino, esą tarptautinis Lietuvos pripažinimas – iš esmės jau teigiamai išspręstas klausimas, ir tik lūkuriuojama, kol galutinai subręs tokiam sprendimui palankios sąlygos. Sovietų diplomatai net pareiškė, kad, kaip jiems žinoma, Kazimierai Prunskienei nieko nebuvo pažadėta ir jos susitikimai su galingųjų pasaulio valstybių lyderiais jokios praktinės politinės reikšmės neturi, nes tebuvo nereikšmingo privataus priėmimo lygio. Iš viso pokalbis su rusais, atrodo, buvęs gana įtemptas ir net nemalonus.

Po premjerės pokalbio su Sovietų Sąjungos ambasadoriumi neabejojau, kad jokių teigiamų dialogo su Maskva poslinkių bent jau artimiausiu metu nėra ko tikėtis. Priešingai, galimos ir visokios provokacijos, išpuoliai, gal net karinės jėgos naudojimas.

Svarsčiau, ar man iš ryto skristi su Kazimiera Prunskiene į Vilnių, ar iš Bonos vykti į Romą. Apsisprendžiau keliauti į Romą, tikėjau susitikti su Vatikano valstybės sekretoriumi. Mat dar Vašingtone paskambino popiežiaus nuncijaus JAV atstovas ir pasakė, kad man būtų suteikta tokia audiencija. Nusprendžiau, kad privalau nedelsdamas pasinaudoti galimybe informuoti Vatikaną apie Lietuvos premjerės pokalbius su didžiųjų valstybių vadovais ir kartu prašyti aktyvesnės Katalikų Bažnyčios pagalbos katalikiškajai Lietuvai.

Dar iš Vokietijos apie savo ketinimus apsilankyti Vatikane pranešiau vėl į Italiją atvykusiam Stasiui Lozoraičiui ir jis užsakė man numerį viešbutyje. Kai tik atskridau į Romą, pirmiausia jam ir paskambinau. Mes tuoj susitikome pavarakariauti ir kartu aptarti politinės padėties. Išsamiai Stasiui Lozoraičiui papasakoju apie Lietuvos premjerės pokalbius su Vakarų Europos valstybių vadovais ir galiausiai pasiteiravau, ar jis jau sužinojo, kada mane priims Vatikano valstybės sekretorius. „Skambinau į jo įstaigą, bet ten pasakė nieko negirdėję apie planuojamą tavo susitikimą su valstybės sekretoriumi“, – praneša man Stasys Lozoraitis.

Apstulbau. Nunciatūra JAV – per daug rimta įstaiga, kad galėtų, nesuderinusi su Vatikanu, savo iniciatyva siūlyti tokią kelionę. Stasys Lozoraitis pasakė mėginsiąs dar kartą aiškintis popiežiaus sekretoriute.

Kitą dieną jis man pranešė, kad vis dėlto audiencija pas Vatikano valstybės sekretorių nėra numatyta, bet jam esą pavyko susitarti, kad mane priimtų kažkoks monsinjoras, dirbantis popiežiaus diplomatinėje tarnyboje.

Nurodytu laiku nuvykau į Vatikaną. Didžiulį išpūdį darė jau pačios patalpos, kuriose įsikūrusi popiežiaus diplomatinė tarnyba: ištisas senovinių menų labirintas, net koridoriai išpuošti paveikslais, sienų ir lubų tapyba, lipdiniais, o šios prabangos ir didybės išpūdį dar stiprino lyg iš viduramžių į mūsų laikus nužengę, puošnias uniformas vilkintys pasitempę šveicarų gvardiečiai.

Mane priėmęs monsinjoras buvo Vatikano valstybės sekretoriaus padėjėjas, beje, gerai kalbantis angliškai. Pirmiausia jis pasiteiravo, ar pokalbyje nedalyvaus Stasys Lozoraitis. Man teliko pasakyti, kad nieko apie tai nežinau. Iš tiesų Stasys Lozoraitis tik pranešė, kada turiu atvykti į Vatikaną, bet nė neužsiminė, kad ir pats kviečiamas į šį susitikimą. Aš savo ruožtu pasiūlyčiau, kaip galėjo atsitikti, jog nunciatūros Amerikoje pareigūnai pakvietė mane atvykti į Vatikaną, o čia apie tai nieko nežinoma. Monsinjoras paaiškino, kad įvyko nesusipratimas, o pats Vatikano valstybės sekretorius išvykęs užsienio kelionę. Maža to, jis pasakė girdėjęs apie mano pastangas rengiant Lietuvos premjerės priėmimą pas George'ą Bushą ir pridūrė gerai pažįstą JAV ambasadoriumi Italijoje dirbusį Franką Shakespeare'ą.

„Mes informuoti apie Lietuvos premjerės susitikimus Amerikoje ir Europoje, bet norėtume išgirsti daugiau detalių, sužinoti, kaip jūs vertinate šiuos pokalbius“, – pradėjo pašnekesį Vatikano diplomatas.

„Manau, premjerė Kazimiera Prunskienė pasiekė daugiau, negu galėjome tikėtis, – pasakiau monsinjorui. – Ją ne tik priėmė įtakingiausi Vakarų politikai, jie patvirtino, kad Lietuvos pripažinimo klausimas atsidūrė pasaulio politikos darbotvarkėje. Net susidarė išpūdis, kad jie savotiškai teisinasi, aiškindami, kodėl negali tuoj pat užmegzti oficialių diplomatinių santykių su mūsų šalimi, ir žada, jog ilgai laukti mums neteks.“

Pareiškęs savo nuomonę apie Kazimieros Prunskienės diplomatinės misijos sėkmę, atsiprašiau monsinjoro, kad kai ką pasakysiu galbūt jam neįprastai tiesiai. „Nesu diplomatas, kalbuosi su jumis kaip privatus asmuo, gerai žinantis lietuvių tautos patirtas skriaudas. Neįsivaizduokite, bet noriu jūsų paklausti: kodėl Vatikanas, turėdamas daug informacijos apie Lietuvos katalikų bažnyčios kovą su okupantu už tikinčiųjų teises, nededa jokių pastangų padėti mūsų šaliai išsikovoti tarptautinį pripažinimą? Man nemalonu jums sakyti, tačiau tenka girdėti, kaip lietuviai katalikai stebisi tokia pasyvia Vatikano laikysena. O juk dabartinis Šventasis Tėvas Jonas Paulius II, kaip joks kitas ankstesnis popiežius, puikiai suvokia komunistinių režimų priešišumą žmogaus laisvei ir žino, kokia Lietuvos padėtis.“

Iš tiesų nemažai Amerikos lietuvių tikėjosi, kad Vatikanas pirmasis pripažins Lietuvos, katalikų krašto, nepriklausomybę ir tokiu būdu paskatins savo pavyzdžiu sekti kitas šalis. Prisiminiau ir tai, kad sovietmečiu niekaip nesulaukėme, kada popiežius paskirs mūsų šaliai kardinolą, ir tik įsisiūbavus Michailo Gorbačiovo reformoms, jau įsitvirtinus Sąjūdžiui šis titulas pagaliau buvo suteiktas Vincentui Sladkevičiui.

Tai išgirdęs monsinjoras mane pertraukė ir pasakė, kad buvo ir anksčiau paskirtas Lietuvai kardinolas, tik nepaskelbtas viešai, jo vardas likęs popiežiaus širdyje. Man teliko apgailestauti, kad net iki šiol niekas nežino, kas tas asmuo, o sovietinės priespaudos metais lietuvių dvasiai pakelti nepaprastai reikėjo savo kardinolo.

Monsinjoras ramiai klausėsi ir užsirašinėjo. Paskui padėjęs rašiklį patikino mane, kad Šventasis Tėvas tvirtai remia Lietuvos nepriklausomybę, bet kai kalbama apie oficialų diplomatinį mūsų šalies pripažinimą, Vatikanas priverstas atsisąjaukti ir galimus neigiamus tokio žingsnio padarinius. Monsinjoras priminė, kad Sovietų Sąjungoje, be lietuvių, gyvena ir daugiau katalikų. Vatikanui pripažinus Lietuvos nepriklausomybę esą galinti kilti smarki priešiško šio tikėjimo žmonėms banga.

Per ištisą valandą trukusį mūsų pokalbį aš pakartočiau, kad lietuvių visuomenėje, net ir sunkiausiais okupacijos metais išlaikiusioje ištikimybėje Katalikų Bažnyčiai, dabar gali kilti nusivylimo Vatikano politika nuotaikų. „Jūs bendraujate su Lietuvos kunigais, bet jie vargu ar drįs jums pasakyti tai, į ką noriu atkreipti jūsų dėmesį aš, pasaulietis“, – pasakiau Vatikano diplomatui.

Iš Vatikano parvažiavęs į viešbutį, paskambinau Stasiui Lozoraičiui ir pasiūliau parašyti išsamią ataskaitą ne tik apie pokalbį su monsinjoru, bet ir apie visus Kazimieros Prunskienės susitikimus JAV ir Vakarų Europos sostinėse, manydamas, kad tokia informacija padės jam, Lietuvos ambasadoriui, geriau orientuotis politinėje situacijoje. Sugaišau šiam darbui visą dieną, iš kambario išėjau tik papietauti. Prirašiau visą sąsiuvinį, įdėjau į voką ir, davęs 20 dolerių, paprašiau viešbučio durininko išsiųsti paketą nurodytu adresu Stasiui Lozoraičiui.

Prabėgo pora mėnesių. Sykį susitikęs su Stasiu Lozoraičiu pasakiau, kad norėčiau pasidaryti jam pasiūstos savo ataskaitos apie Kazimieros Prunskienės diplomatinę misiją kopiją. „Kokios ataskaitos? – paklausė jis. – Aš negavau jokios ataskaitos.“

Netekęs žado, tylėjau. Man tai buvo skaudus smūgis. Tuo pat po kelionės su Kazimiera Prunskiene parašytoje ataskaitoje, kai atmintyje dar buvo išlikę visi įspūdžiai, pateikiau gausybę susitikimų detalių, išsamiai užfiksavau pokalbiuose pasakytas mintis. Buvo apmaudu, kad dingę toks dokumentas, ateityje istorikams galėjęs padėti geriau suvokti to meto įvykius. Nesupratau, kaip galėjo dingti ši ataskaita. Skambinau į viešbutį, ten pasakė, kad voką jie išsiuntė. Teliko manyti, kad italas durininkas dolerius paėmė, bet nesivargino išsiųsti paketą Stasiui Lozoraičiui.

Nerimo mėnesiai

Grįžęs į Niujorką po kelionės su Kazimiera Prunskiene, dažnai skambindavau jai į Vilnių ir domėdavausi, kaip keičiasi politinė padėtis Lietuvoje. Nerimą kėlė vis griežtesnė Maskvos ekonominė blokada.

Kazimiera Prunskienė man buvo išrašiusi įgaliojimą Lietuvos Vyriausybės vardu derėtis įvairiais klausimais su JAV ir kitų šalių atstovais ir net pa-

sirašyti ekonominio pobūdžio sutartis. Pats nesisiūliau tokiam darbui. Tačiau tuo metu Lietuva dar niekur užsienyje neturėjo savo prekybos atstovų, todėl premjerė manęs paprašė, kad imčiausi ieškoti Amerikos bendrovių, kurios susidomėtų verslo Lietuvoje galimybėmis ir bent atsiųstų žvalgus į Vilnių. Suprantama, tai negalėjo pralaužti ekonominės blokados gniaužtų, bet buvo svarbu ateities planams ir, be to, turėjo būti įrodymas Maskvai, kad Lietuva jau sugeba savarankiškai megzti verslo ryšius. Aš ir pats buvau pradėjęs dairytis tokių galimybių. Vyriausybės įgaliojimas suteikė man teisę kalbėti oficialiu lygiu, ne tik privačiai. Tačiau niekur neteko rodyti šio dokumento, nes, stengdamasis atkreipti JAV verslininkų dėmesį į Lietuvą, rėmiausi savo pažintimis ir niekas nesuabejodavo, kad iš tiesų atstovauju Vyriausybei. Beje, vėliau panašius įgaliojimus man buvo suteikę ir kiti du premjerai – Gediminas Vagnorius ir Adolfas Šleževičius.

Tebesant krašte okupacinei Sovietų Sąjungos kariuomenei, Lietuva dar negalėjo savarankiškai tvarkyti savo ūkio. Vis dėlto maniau, kad būtina nedelsiant pradėti ekonomikos pertvarkymą. Reikėjo kuo skubiau kurti laisvosios rinkos pamatus, nes ekonominės blokados sąlygomis buvo aki-vaizdu, kad tik privataus verslo sektorius, tuomet dar visiškai neišplėtotas, įstengia parūpinti nors dalį kraštui labai reikalingų žaliavų.

Pasiteiravau savo žento Rogerio Altmano, ar nepadėtų parengti Lietuvos ūkio perėjimo iš planinio valdymo į laisvosios rinkos sistemą programos. „Neblogai pažįstu vieną geriausių Amerikoje ekonomikos ekspertų – Harvardo universiteto profesorį Lawrence'ą Summersą. Pamėginsiu jį pakalbinti imtis šio darbo“, – pažadėjo Rogeris.

Profesorius Summersas susidomėjo pasiūlymu. Nuskridau pas jį į Bostoną, papasakojau apie politinę Lietuvos padėtį ir kaip jis galėtų padėti mano kraštui. Lawrence'as Summersas sutiko parengti mūsų šalies planinės ekonomikos pertvarkymo programą. „Galiu savo universitete pasi-prašyti poros savaitių atostogų. Pasitarkčiau dar vieną kolegą iš Čikagos universiteto. Mes nuvyktume į Lietuvą ir bent ūkio pertvarkymo metmenis spėtume parengti“, – svarstė profesorius.

Taip ir įvyko. Vasarą trise – aš ir du Amerikos profesorai – atskridome į Vilnių. Kazimiera Prunskienė Vyriausybės rūmuose paskyrė mums patalpas. Profesoriai dirbo labai intensyviai: kiekvieną dieną susitikinėjo su svarbiausiais Lietuvos ekonomistais, bankų atstovais, įmonių vadovais,

skaitė jiems paskaitas, aiškino, kokiais metodais galima organizuoti perėjimą iš planinio valdymo į laisvosios rinkos reguliuojamą ekonomiką. Per tas dienas jie sugebėjo parašyti Vyriausybei ir išsamų memorandumą, kuriame išdėstė planą, kaip vykdyti ūkio pertvarką.

Šie žmonės buvo ne tik puikiai teoriją išmanantys ekonomikos profesorai – jie turėjo ir praktinio darbo patirties. Kai Rogeris Altmanas Billo Clintono administracijoje tapo JAV finansų ministro pirmuoju pavaduotoju, profesorių Summersą pakvietė dirbti savo padėjėju. Vėliau jis tapo net ir JAV finansų ministru, be to, dirbo Pasaulio banko viceprezidentu.

Kai su JAV profesoriais atvykau į Lietuvą, Kazimiera Prunskienė Maskvoje ką tik buvo susitarusi su Michailu Gorbačiovu, kad mainais už Nepriklausomybės akto galiojimo moratoriumą būtų nutraukta Lietuvos ekonominė blokada. Mane tai vertė nerimauti, nes nelengva buvo įvertinti galimus politinius tokio žingsnio nuostolius, juolab kad Vilniuje dėl to net ir parlamente, kaip niekuomet anksčiau, buvo smarkiai sukryžiuoti kardai. Buvo juntama, kad atsirado nesutarimų, nors ir slepiamų, tarp Kazimieros Prunskienės ir Vytauto Landsbergio. Supratau, kad Maskva pateikė kažkokių pavojų keliantį ultimatumą, ir buvau linkęs manyti, kad tokiu atveju gal ir tikslinga padaryti tam tikrų politinių kompromisų, bet jokių būdu negalima atsisakyti paties Nepriklausomybės atkūrimo akto.

Kazimiera Prunskienė, nepaisant mus siejusių, atrodytų, tvirtu pasitikėjimu grindžiamų ryšių, ne tik iš anksto nieko nepasakojo apie politinio kompromiso su Michailu Gorbačiovu paieškas, bet ir iš viso apie tai su manimi nekalbėjo. Ne iš jos, o iš Vytauto Landsbergio lūpų išgirdau, kad paskelbtas neaiškus Nepriklausomybės akto galiojimo moratoriumas.

Vis dėlto susidarė įspūdis, kad pamažu nesutarimai Sąjūdžio vadovybėje aprimo, net Maskva tarsi ėmė apsibrasti su ypatingu Lietuvos statusu ir, nors nepripažino jos nepriklausomybės, nedrįso griebtis karinių veiksmų. Atlėgo ir ekonominė blokada. Tačiau kaip perkūnas iš giedro dangaus trenkė 1991 metų sausio įvykiai.

Vieną sausio dieną iš Vokietijos man paskambino Kazimieros Prunskienės brolis Rimantas Stankevičius ir pranešė, kad jo sesers vadovaujama Vyriausybė buvo priversta atsistatydinti. Mane jau buvo pasiekusi žinia, kad Vilniuje kilo, matyt, sovietinės kompartijos ir KGB sukurstytų neramumų

banga, bet apstulbau išgirdęs dar ir apie Kazimieros Prunskienės atsistatydinimą bei skubų išvykimą į Vokietiją.

Kalbėjausi ir su pačia Kazimiera Prunskiene. Teko tvardyti susierzinimą, klausantis jos kaltinimų Vytautui Landsbergiui. Atrodė, ją valdė tik įžeistos ambicijos, o prarastas premjerės postas tuo metu rūpėjo labiau nei išbandymai, laukiantys Lietuvos. Nepaprastai vertinau tai, ką Kazimiera Prunskienė buvo padariusi Lietuvos labui, bet per tą pokalbį negalėjau atsikratyti įspūdžio, kad dabar ji pati savo elgesiu tarsi niekais paverčia anksčiau nuopelnus. Tiesiai šviesiai išdrožiau, ką manau apie neatsakingą jos atsistatydinimą, baisaus įsižeidimo demonstravimą ir net nusišalinimą nuo visų darbų Lietuvoje. Pasakiau jai, kad tai visiškai nesolidu. Kai krašto padėtis tokia sunki, jos pareiga rasti jėgų dirbti drauge su Vytautu Landsbergiu. Kazimiera Prunskienė, žinoma, šoko ginčytis, kalbėjo apie visokias pasibaisėtinas intrigas. Man buvo nepaprastai liūdna tai girdėti.

Vėliau konfliktą su Kazimiera Prunskiene man pakomentavo ir Vytautas Landsbergis, bet jis kalbėjo daug ramiau, santūriau ir, nedemonstruodamas jokių asmeninių jausmų, tepasakė, kad nebuvo kitos išeities, kaip keisti Vyriausybę, nes jos vadovė pati atsistatydino ir nesutiko atsisakyti šios savo nuostatos. Aš žinojau, kad jau ir anksčiau tarp jo ir Kazimieros Prunskienės buvo prasidėjusi trintis, tačiau Vytautas Landsbergis ne itin noriai apie tai kalbėdavo.

Tuo metu Lietuva gyveno didžiulio nerimo dienas. Mus Amerikoje tuoj pat pasiekė žinios, kad nors po Vyriausybės atsistatydinimo ir buvo pristabdyta Kazimieros Prunskienės kainų reforma, KGB bei sovietinės kompartijos struktūros ėmė dar labiau kurstyti rusų ir lenkų tautybių gyventojus rengti mitingus prieš Lietuvos nepriklausomybę. Supratome, jog pavojų kelia ne šios protesto akcijos, bet galimos provokacijos, kurios būtų panaudotos kaip pretekstas kariuomenės veiksams Lietuvoje.

„Prasidėjo!“ – taip ir nusmelkė širdį, kai 1991 metų sausio 13 dieną per televiziją žiūrėdamas žinių laidą išgirdau, kad ką tik naktį Vilniuje sovietų kariuomenė šturmavo civilinius objektus, televizijos stotį ir bokštą, kad žuvo net keliolika jokių ginklų rankose neturėjusių žmonių. Kitą dieną spaudoje perskaičiau ir detalesnius pasakojimus, kas vyksta Lietuvoje.

Tai buvo baisus sukrėtimas visai išeivijai. Taip džiaugėmės paskelbta nepriklausomybe ir net įtikėjome, kad ją pavyks iškovoti visai nepraliejus

kraujo. Dabar supratome, kad Maskva be jokių ceremonijų karine jėga gali užgniaužti dar labai trapų, tik gimstantį Lietuvos valstybingumą. Atrodė, kad mūsų šalis atsidūrė arti bedugnės krašto.

Tokia padėtis visus Amerikos lietuvius paskatino nedelsiant ką nors daryti, mėginti kaip nors pagelbėti savo tėvynei. Aš tomis dienomis tiesiog

Jūratė su dukra Aleksandra demonstracijoje Niujorke, kur buvo reikalaujama iš Lietuvos išvesti sovietų kariuomenę

nesitraukiau nuo telefono. Kalbėjausi su įtakingų politinių ryšių turinčiais draugais, pažįstamais, pasakojau jiems, kas dedasi Lietuvoje, ir prašiau padėti mano kraštui. „Skambinkite į Vašingtoną, spauskite JAV politikus, kad jie nesėdėtų sudėję rankų, o ryžtingai protestuotų prieš Maskvos veiksmus“, – visiems kaip maldą kartojau patį svarbiausią Lietuvos norą.

Tą patį darė ir Jūratė, ir žentas Rogeris Altmanas, kuris puikiai pažinojo Demokratų partijos viršūnę, tiesa, tada buvusią opozicijoje. Naudojomės ir savo ryšiais JAV žiniasklaidoje, atkreipdami dėmesį, kad šį kartą Maskva jau peržengė civilizuoto elgesio ribas. Ne vienam amerikiečiui teko aiškinti, kad nevertėtų aklai tikėti Michailo Gorbačiovo tvirtinimais, jog jis nieko nežinojęs apie karinę akciją Vilniuje.

Telefonu susisiekdavau su Vytautu Landsbergiu. Nors jis buvo nepaprastai užsiėmęs, rasdavo laiko nors trumpai informuoti mane apie naujausius įvykius Lietuvoje ir prašydavo perduoti tai JAV žiniasklaidai, politikams.

Tomis dienomis labai išaugo mano pagarba Vytautui Landsbergiui. Žavėjausi jo ryžtu, drąsa, veiklumu. Tada jis buvo tikras Lietuvos lyderis ir tai puikiai jautėme net mes, Amerikos lietuviai.

Dramatiški įvykiai Lietuvoje pastūmėjo mane paskambinti ir Ket Kei klubui priklausančiam JAV ambasadoriui Islandijoje ponui Charlesui E. Cobbui. Beje, pasisvečiuoti mūsų saloje jis sykį pasikvietė ir tuometį Islandijos užsienio reikalų ministrą. Mane jau buvo pasiekusios žinios, kad Lietuvą itin užjaučianti Islandija galbūt net ryšis užmegzti su Vilniumi tam tikro lygio oficialius diplomatinis santykius, todėl ir nusprendžiau apie tai pasikalbėti su ambasadoriumi Charlesu E. Cobbu.

Apie Islandijos ketinimus užmegzti su Lietuva diplomatinis santykius nieko konkretaus jis dar nežinojo, bet pasakė, kad tokią idėją verta rimtai apsvarstyti, nes ko negali sau leisti didžiosios valstybės, tą nesukeliant smarkaus Maskvos susierzinimo lengviau padaryti mažai šaliai. Ambasadorius paprašė išsamiau papasakoti apie politinę Lietuvos padėtį, teisinius aspektus, istoriją. Baigiantis mūsų pokalbiui, jis pasakė ketinąs pasidomėti, ar Islandijos sprendimą pripažinti Lietuvą palankiai vertintų JAV valstybės departamentas. „Pažadu jums, kad kiek galėsiu, paremsiu šią idėją“, – pasakė ponas Cobbas.

Ambasadorius Charlesas E. Cobbas apie galimą Lietuvos pripažinimą pasikalbėjo su JAV valstybės sekretoriaus pavaduotoju Lawrence'u Eagleburgeriu. Tai buvo vienas Lietuvai palankiausių prezidento George'o Busho administracijos veikėjų. Jis dalyvavo ir pokalbyje su premjere Kazimiera Prunskiene Baltuosiuose rūmuose. Pasikalbėti su juo apie Lietuvos reikalus paprašiau dar ir gerą pažįstamą, buvusį JAV finansų ministrą prezidento Ronaldo Reagano administracijoje, dabar jau mirusį finansininką Billą Simoną. Jis taip pat patvirtino, kad JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojas pasisako už aktyvesnę diplomatinę paramą mūsų šaliai. Atrodo, Lawrence'as Eagleburgeris pritarė ir idėjai, kad pirmiausia Lietuvą pripažintų Islandija, ir tai aiškiai pasakė ambasadoriui Charlesui E. Cobbui.

Vėliau, kai jau buvo baigęs ambasadoriaus karjerą, Charlesas E. Cobbas man pasakojo, kad 1991-ųjų pradžioje Valstybės departamentas jį įpareigojo informuoti Islandijos vyriausybę apie palankų JAV požiūrį į Reikjaviko planus pripažinti Lietuvą ir jis esą pasistengė tai perduoti kuo įtikinamiau. Sunku pasakyti, kokią reikšmę turėjo šios JAV ambasadoriaus pastangos, bet neabejoju, kad pirmoji pasaulyje Lietuvą pripažinusi Islandijos vyriausybė ryžosi šiam žingsniui tik sulaukusi tylaus Amerikos palaiminimo.

Ši istorija turėjo kuriozišką tęsinį, išėjus mano atsiminimų knygai anglų kalba. Vieną dieną man paskambino Charlesas E. Cobbas ir pasakojo: „Žinai, tavo mintys, kad Reikjavikas ryžosi pripažinti Lietuvą sulaukęs tylaus pritarimo iš Vašingtono, pasirodo, labai nepatiko mano draugui Jónui Baldvinui Hannibalssonui, kuris tuo metu buvo Islandijos užsienio reikalų ministras ir jaučiasi svarbiausiu šio diplomatinio žingsnio autoriumi.“

Pasirodo, Charlesas E. Cobbas, suplanavęs kelionę į Islandiją, nukopijavo mano knygos puslapius, kuriuose pasakojama apie tai, kaip ši šalis ryžosi pripažinti Lietuvos valstybę, ir nusiuntė ponui Hannibalssonui, kurį, viešėdamas Reikjavike, ketino pakviesti vakarienės. Tačiau, išsiuntęs kvietimą, gavo atsakymą, kad ponas Hannibalssonas apgailestaudamas praneša negalįs atvykti vakarieniauti. Priežastis – ponas Kazickas savo knygoje neteisingai pavaizdavęs Islandijos sprendimo pripažinti Lietuvą aplinkybes, nes tai buvo tik jo, užsienio reikalų ministro, iniciatyva ir niekas jam nedarė jokios įtakos, juo labiau JAV. Todėl jis jaučiasi įžeistas pono Kazicko samprotavimų.

Pasakiau galįs parašyti ponui Hannibalssonui laišką, jame paaiškinčiau, jog knygoje išsakiau tik savo spėliones, kad gal JAV pritarė ir skatino Islandiją pripažinti Lietuvą, bet niekaip nenorėjau sumenkinti asmeninių užsienio reikalų ministro nuopelnų, ryžtantis šiam mano tėvynei labai svarbiam žingsniui, ir už tai drauge su visais lietuviais jaučiu jam didelį dėkinumą.

Taip ir padariau. Po kurio laiko gavau labai ilgą pono Hannibalssono laišką, kuriame jis atmetė mano pasiaiškinimą ir, sakyčiau, nepriėmė atsiprašymo. Parašiau jam dar vieną mandagų laišką, bet vėl atėjo dar ilgesnis atsakymas (atrodo, jis mėgo rašyti labai ilgus laiškus), kuriame buvo tvirtinama, kad aš neteisus.

Atėjo 1991-ųjų rugpjūtis. Sovietų imperiją siekiantys išsaugoti komunistai ortodoksai surengė perversmą, bet Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybei baisų pavojų kėlęs jų pučas Maskvoje žlugo taip greitai, kad mes, Amerikos lietuviai,espėjome išsigąsti ir tuoj pat nepaprastai apsidžiaugti, kai Rusijos prezidentas Borisas Jelcinas per porą dienų tapo

Lietuva priimta į JTO, 1991 m.

visišku nugalėtoju. Iš karto susigaudžiau, kad Sovietų Sąjunga jau griūva ir Lietuva turi nedelsiant išsikovoti realią nepriklausomybę bei tarptautinį pripažinimą, kol buvusios imperijos griuvėsiuose nekilo chaosas.

Taip ir atsitiko. Vos kelioms dienoms prabėgus po pučo Maskvoje pralaimėjimo, pasaulis pradėjo pripažinti Baltijos šalis. Virpančia iš džiaugsmo širdimi klausėmės, kaip viena po kitos Vakarų Europos valstybės skelbia užmezgančios diplomatinis santykius su Lietuva. Tik daugelį išeivijos lietuvių liūdino, kad JAV vis neskubėjo pripažinti mūsų tėvynės. Apie diplomatinį santykių užmezgimą Vašingtonas paskelbė, kai dauguma Vakarų šalių tai jau buvo padariusios. Aš šio fakto neėmiau taip giliai širdin kaip kai kurie dėl to labai įsižeidę Amerikos lietuviai. Tokia buvo George'o Busho

administracijos politinė taktika, jo pareikšta dar susitikime su premjere Kazimiera Prunskiene, ir JAV nuosekliai jos laikėsi: skatinti savo sąjungininkus pirmiau negu Vašingtonas žengti Baltijos šalis remiančius žingsnius, pačiai Amerikai kurį laiką diplomatiškai liekant nuošaly ir išlaikant kuo geresnius santykius su Michailu Gorbačiovu.

Pagaliau sulaukėme jaudinančios dienos, kai Lietuva buvo priimta į Jungtinių Tautų Organizaciją. Niekomet nepamiršiu griausmingų ovacijų, kuriomis viso pasaulio valstybių atstovai palydėjo Vytauto Landsbergio kalbą, priimdami mus į savo šeimą.

Pasaulis atranda Lietuvą

Po penkių dešimtmečių vėl tapusi nepriklausoma šalimi, Lietuva pasauliui buvo visiškai nežinoma žemė, kažkoks Rytų Europos užkampis, atskilęs nuo buvusios sovietų imperijos.

Per istorinę sesiją Jungtinių Tautų rūmuose, kai į šią organizaciją buvo priimta Lietuva, Jūratė mane supažindino su vieno žymiausių Italijos politikų, net tris kartus buvusio premjeru, vėliau Senato pirmininku Amintore Fanfani žmona Maria Piefa Fanfani. Ji pasveikino mus, lietuvius, sugrįžus į pasaulio tautų šeimą ir labai nuoširdžiai ėmė klausinėti, kokia ta Lietuva. Baigiantis pokalbiui ponია Fanfani pakvietė mane užsukti pas ją į viešbutį ir daugiau papasakoti apie mūsų šalį.

Kitą dieną aplankiau ponią Fanfani. Ji pasakė vadovaujanti savo įkurtam fondui „Drauge už taiką“ („Together for Peace“), remiančiam kraštus, kuriuose dar nėra pasiekta taikos ar kur santarvė visai trapi. Ponios Fanfani nuomone, tokią paramą būtų galima skirti ir Lietuvai, kaip neseniai atsikūrusiai šaliai, kuri dar tik steigia demokratinės valstybės institutus ir susiduria su didžiuliais ekonominiais sunkumais.

Paklausiau ponios Fanfani, gal jos vadovaujamas fondas galėtų Lietuvai suteikti pagalbą medikamentais, kurių stygius tuo metu buvo labai smarkiai juntamas. Papasakoju, kad mūsų šalis dar kenčia ir nuo Černobylio atominės elektrinės katastrofos padarinių, daug vaikų serga įvairiomis leukemijos formomis, o būtinų vaistų šiai ligai gydyti stinga. Pasakiau, kad

praverstų ir kitokia pagalba Lietuvos vaikams – drabužiai, kūdikių maistas, žaislai. Ponia Fanfani pareiškė ketinanti parengti humanitarinės pagalbos siuntą ir pasiteiravo, ar sutikčiau jai padėti. Žinoma, atsakiau, kad džiaugsiuosi galėdamas jai talkinti. Tuomet ji pasakė, jog siuntą sugebėtų parengti per mėnesį ir keliais sunkvežimiais atvežtų į Lietuvą, kartu ir pati norėtų aplankyti mūsų kraštą.

Savo pažadus ponია Fanfani tesėjo. Humanitarinės pagalbos siuntai atkeliavus į Lietuvą, ji atskrido į Vilnių. Aš pasistengiau atvykti kiek anksčiau ir, pasitėkęs kelis pagalbininkus, pasitikau ją oro uoste. Ponია Fanfani priėmimą surengė Sveikatos apsaugos ministerija, pietų į „Draugystės“ viešbučio restoraną pakvietė ir premjeras Gediminas Vagnorius.

Per porą ponios Fanfani viešnagės dienų drauge lankėme vaikų namus, ligonines, dalijome labdarą. Kiek nustebino, kad dauguma humanitarinės siuntos drabužių buvo su žinomų Italijos modeliuotojų ženklais, matėsi, kad daiktai nėra dėvėti. Matyt, ponია Fanfani paprašydavo garsių firmų vadovų paremti jos fondą ir tie iš sandėlių ištraukdavo labai brangių savos gamybos drabužių.

Kai kurie išpūdziai mus stipriai sukrėtė. Vienoje ligoninėje išvydome kokių dešimties metų mergaitę, sunkiai sergančią leukemija. Vargšas vaikas vos bepajėgė kalbėti, mirtis, rodės, alsuoja visai šalia jos. Ponia Fanfani pasiteiravo, kokios dovanos ji norėtų. Ir išgirdome tylų silpną balselį: „Lėlės Barbės.“ Lyg tyčia iš Italijos atvežtoje siuntoje nebuvo nė vienos Barbės. Ponia Fanfani pareikalavo, kad nedelsiant nors iš po žemių kur nors Lietuvoje būtų iškapstyta tokia lėlė. Barbę pavyko greitai rasti, bet už ją buvo užsiprašyta iš tiesų astronominė kaina – net 500 dolerių. Nesiderėdami sumokėjome, ir dar kartą toje ligoninėje apsilankiusi ponია Fanfani įteikė mergaitei lėlę. Net sunku buvo sulaikyti ašaras, kai beveik nė žodžio nepratariantis vaikas staiga ėmė kalbėti su naująja drauge Barbe.

Nuvažiavome ir į Vilniuje, Antakalnyje, įsikūrusius neįgaliųjų vaikų namus. Pastebėjome, kad administracija stengiasi gerai prižiūrėti patalpas, globoti vaikus – visur švaru, patalynė išskalbta. Bet vaizdai tokie graudūs, jog net vyrui reikėjo pasistengti sulaikyti ašaras: vienas vaikas be kojos, kitas be rankos, trečias visas ligos susuktas, paeiti negali. Ponia Fanfani prisėdo šalia jų ant grindų, ėmė rodyti atvežtus žaislus, žaisti drauge. Nereikėjo

nė vertėjo – ji suprato vaikus, vaikai ją. Taip ji išsėdėjo su vaikais ant grindų ištisą valandą.

Iš Lietuvos ponias Fanfani išvyko sujaudinta, kupina simpatijos mūsų kraštui. Mano ryšiai su ja nenutrūko ir po kelionės. Ponia Fanfani vėliau mane pakvietė į savo fondo 1992 metų premijų įteikimo ceremoniją Madride, globojamą Ispanijos karalienės Sofijos.

Man į galvą šovė mintis, kad šiame renginyje, kuriame dalyvavo daug Europos aukštuomenei priklausančių žmonių, būtų galima kaip nors pristatyti ir Lietuvą. Pasiūliau ponias Fanfani įtraukti į vakaro muzikinę programą ir mūsų šalies muzikos žvaigždės jaunojo smuikininko Vilhelmo Čepinskio pasirodymą. Ji atsakė, kad jau per vėlu, nes koncerto programa seniai sudaryta, bet esą gal dar būtų įmanoma mūsų muzikantą pakviesti griežti per priėmimą Ispanijos karalių rūmuose. „Tik ar jis iš tiesų tokio lygio smuikininkas, kad galėtų koncertuoti tokiam renginyje? Juk ten bus Ispanijos ir Jordanijos karalienės, aga chanas, baronas Thyssenas ir daug kitų garsių puikaus muzikinio skonio žmonių“, – atsargiai pasiteiravo ponia Fanfani. „Jūs tikrai nenusivilsite mūsų muzikantu“, – garantavau aš. Galiausiai ji man pranešė, kad Vilhelmas Čepinskis galės pagroti, bet jo pasirodymui bus skirtos tik penkios minutės ir jis turės griežti vienas, be akompanimento.

Pasidarė truputį neramu. Visiškai jaunas smuikininkas, o teks groti vienam, išėjus prieš brangenybėmis tviskančią Europos aristokratiją. Pakalbėjau su Vilhelmu. Jis pasakė pasirengęs be akompanimento griežti vieną Paganini kūrinį, trunkantį ne penkias, o septynias minutes. Susitariau su ponias Fanfani, kad Vilhelmas galės groti septynias minutes.

Nuskrirdau su Vilhelmu Čepinskiu į Madridą ir, turbūt jaudindamasis labiau negu jis, laukiau pasirodymo. Per apdovanojimo ceremoniją Ispanijos karalių rūmuose sėdėjome drauge pirmoje eilėje. Ten buvo pasodinti Fanfani fondo laureatai ir Vilhelmas, kaip vienintelis ceremonijos muzikantas. Aristokratai žvilgčiojo, matyt, nesuprasdami, ką čia veikia tas tylus vaikas, šalia smuikelį pasidėjęs, negi ir jis bus apdovanotas.

Vilhelmas, tuo metu tik kokių penkiolikos metų vaikiną, aišku, jautė jį slegiančią atsakomybės našta. Viešbutyje prieš pasirodymą jis ilgokai repetavo, bet laukdamas momento, kai reikės lipti ant scenos, neatrodė nei išsigandęs, nei įsitępęs. „Turi pasisekti“, – maniau slapčia žvilgčiodamas į jį.

Ir iš tiesų vaikiną pasirodė puikiai. Išėjęs į sceną atrodė oriai, artistiskai, kaip jaunas princas, o tai labai padeda pelnyti publikos simpatijas dar net nepradėjus groti. Ir griežė jis nuostabiai. Karalienė Sofija pakilo iš savo vietos, užlipo ant scenos ir jį išbučiavo, griaudėjant ovacijoms. Mačiau, kad ji dar mėgina Vilhelmą kalbinti, o jis visiškai nemoka angliškai ir stovi

Aleksandra ir Juozas Kazickai su Jordanijos karaliene Noor Al Hussein, 1996 m. gegužės 23 d.

sutrikęs. Teko skubėti jam į pagalbą ir pavertėjauti. Karalienė Sofija sako: „Išverskite jam, kad jis nuostabus smuikininkas, jaučiausi laiminga, klausydama jo griežimo. Paklauskite, ar nesutiktų kada nors specialiai atvykti pas mus į rūmus ir pagroti kokiame nors mūsų privačiame priėmime.“

Išverčiau, nors Vilhelmo sutikimo pagroti Ispanijos karališkapajai šeimai bei jų svečiams ir klausti nereikėjo. Gal vaizduojant rimtą impresarijų man ir derėjo pasakyti, kad pasistengsime kaip nors į mūsų intensyvių gastrolių grafiką įterpti ir apsilankymą Eskorialio rūmuose.

Negirdėjau, kad Vilhelmas Čepinskis būtų vėliau koncertavęs Ispanijos karalių rūmuose. Tačiau neabejoju, kad tada karalienė Sofija, sujaudinta

griežimo, kvietė jį nuoširdžiai. Tai nebuvo vien formalus mandagumas, nes jai visiškai nereikėjo dalyti tokių pažadų kalbant su vaiku. Žinoma, natūralu, kad atlėgus puikaus jo pasirodymo išpūdžiams didžiulės pareigų ir ceremonijų naštos slegiama Ispanijos karalienė galėjo pamiršti savo pažadą Vilhelmui Čepinskiui.

Dar prieš Lietuvai naudos davusią ponios Fanfani kelionę į Vilnių ėmiau dairytis būdų, kaip parūpinti mūsų kraštui paramos iš panašių JAV organizacijų. Juk jos fondas gana smulkus, palyginti su tokiais Amerikos labdaros gigantais kaip Brolių Rockefellerių fondas (*Rockefeller Brothers Fond*), Pew labdaros fondas (*Pew Charitable Trust*), Palikimo fondas (*Heritage Foundation*), Soroso atviros visuomenės fondas ir dar keli JAV finansų magnatų įkurti fondai, kurie valdo ne vieną milijardą dolerių.

1990ųjų pabaigoje, kai Lietuva dar tik siekė realios nepriklausomybės, pakalbinau atvykti į Vilnių Brolių Rockefellerių fondo prezidentą Colliną Campbellą, kuris kadaise buvo mano sūnų Juozo ir Mykolo lankyto privataus Veslijano universiteto rektorius, senas mano pažįstamas. Jis sutiko ir net pasakė, kad kartu į šią kelionę galėtų pasikviesti vieną iš taip pat nepaprastai turtingo Pew fondo vadovų.

Beje, Pew šeima buvo milžiniškos naftos bendrovės savininkai. Drauge su Louisu R. Wasey jie ilgai valdė Ket Kei salą, kol mūsų klubas išpirko jų dalį. Pew fondas per metus gali labdarai skirti net per 200 milijonų dolerių. (Pagal dotacijas būdavo trečias, o kartais ir antras Amerikoje, atsilikdavo tik nuo ilgai pačiu stambiausiu laikyto Fordo fondo, o dabar ir nuo visus pralenkusio „Microsoft“ vadovo Billo Gateso fondo.)

Collinas Campbellas pasakė, kad jie nenorėtų apsiriboti vien Lietuva ir dar pageidautų nuvykti į Latviją bei Estiją. Pažadėjau surengti jiems vizitą į visas tris Baltijos šalis.

Atskridome į Helsinkį. Kitą dieną jau buvome Taline. Ten mus priėmė Estijos premjeras, parlamento pirmininkas, kaip vėliau ir Latvijos bei Lietuvos pirmieji asmenys. Susitikimai buvo gerai parengti ir abiejų fondų atstovai gerai nusiteikę iš Estijos išvyko į Latviją. Viešnagė Rygoje jiems taip pat padarė gerą išpūdį ir galiausiai automobiliu išvažiavome į Lietuvą.

Prie Latvijos ir Lietuvos sienos mus pasitiko premjerės Kazimieros Prunskienės brolis Rimantas Stankevičius. Persėdė į Lietuvos Vyriausybės atsiųstus tris automobilius, pasukome į mano mylimą Vilnių. Pavakare, jau

temstant, privažiavome netoli pasienio esančius Saločius. Aš sėdėjau automobilyje su Rimantu Stankevičiumi. Žiūriu, išsukame iš pagrindinio kelio, pervažiuojame tiltu Mūšą. Pasiteirauju, kodėl čia pasukome. Rimantas paaiškina, kad tiesiog pasirinko kitą, patogesnį, kelią. Visai sutemo. Staiga mūsų automobilis sustoja. Apsidairau pro langą. Ogi mes prie kapinių vartų. Sustoja ir kiti du automobiliai. Rimantas Stankevičius pirmas išlipa iš automobilio, atidaro bagažinę ir ištraukia puošnų gyvų gėlių vainiką. Išsiropščiu iš automobilio ir aš. Jis pasisuka į mane ir sako: „Pone Juozai, norėtume padėti šį vainiką prie jūsų tėvelio kapo.“

Prie tėvo kapo paskutinį kartą buvau viešėdamas Lietuvoje 1979 metais. Nors vėliau ir lankiausi bent porą sykių Lietuvoje, bet vis nespėdavau nuvažiuoti iki Saločių. Susijaudinęs galvoju, kad turėsiu progą nors akimirką parymoti nuleista galva prie tėvo kapo. Visu būreliu įeiname į kapines, o jose neįrengta jokio, net menkausio apšvietimo. Rimantas Stankevičius turėjo silpną žibintuvėlį, bet tamsoje aš vis viena pasiklydau. Einu viena kryptimi – visur vienodi paminkliniai akmenys, o mano tėvo kapo nematyti. Suku kita kryptimi, bet vėl nesėkmė, o iš paskos, kone klupinėdami akli-noje tamsoje už medžių šaknų ir kapų tvorelių, stengiasi neatsilikti Rockefellerių ir Pew fondų vadovai. Su širdgėla dingtelėjo, kad laikas nutraukti šias kiek vaiduokliškas paieškas. Žibintuvėlio spindulys apšvietė suklypusį seną kryžių ties seniai apleistu, žole apžėlusiu, apirusiu kapu.

Sakau: „Padėkime vainiką prie šio man nežinomo ir turbūt užmiršto žmogaus kapo.“ Ir priklaupiu. Mes drauge sukalbėjome maldą už mano tėvą ir visus, kuriems Saločių kapinės tapo amžino poilsio vieta.

Kai grįžome prie automobilių, pastebėjau, kad mano svečių veiduose kažkokia ypatinga rimtis. Vėliau, po daugelio metų, Collinas Campbellas man sakė, kad ta mūsų bendra malda kapinių tamsoje prie apleisto kapo su palinkusiu senu kryžiumi jį didžiai sukrėtė – sielą užplūdo nepaaiškinamas amžinybės ir gyvenimo prasmės pojūtis. Esą visam gyvenimui jam įstrigo atmintin šis didžiausias išpūdį per kelionę į Baltijos šalis padaręs atsitikimas.

Atvykome į Vilnių. Čia, kaip ir kitose Baltijos šalių sostinėse, svečiams buvo rodomas didelis valdžios dėmesys. Iš pradžių aplankėme Vilniaus universitetą. Kitą dieną nuvažiuojame į Kauną ir susitikome su Vytauto Didžiojo universiteto vadovybe. Mat abiejų fondų vadovai svarstė, kad pirmiausia galėtų suteikti paramą Lietuvos mokslui.

Į susitikimą atėjo visas Vytauto Didžiojo universiteto senatas, taip pat ir tuometis rektorius Algirdas Avižienis, išeivijos lietuvis, Kalifornijos universiteto profesorius. Sužinojome, kad universitetui labai trūksta šiuolaikinių mokslo knygų ir pirmiausia reikia paramos bibliotekai, kuri dar buvo tik kuriama. Išgirdome ir prašymų skirti gabiausiems studentams stipendijas, finansuoti Amerikos ir kitų pasaulio šalių mokslininkų, pirmiausia lietuvių kilmės, keliones į Kauną skaityti paskaitų.

Vienas svečių pasiteiravo, kiek universitetas turi kompiuterių. Išgirdome, kad nė vieno. „Tai gal tikslingiau pirmiausia jums įrengti kompiuterių klasę? Studentai galėtų mokytis jais naudotis ir kartu tai būtų elektroninė biblioteka“, – pasiūlė Collinas Campbellas. Profesoriai, nors, atrodo, tada dar nelabai suvokė kompiuterių reikšmės, pritariamai palingavo galvomis. Sutarėme, kad Vytauto Didžiojo universitetas parengs ir atsiųs į JAV sąrašą, kokios technikos, knygų ar įrangos prašo Rockefellerių ir Pew fondų.

Lankėmės ir kitose Lietuvos vietose, buvome net kolūkiuose, keliuose stambiuose fabrikuose. Amerikiečiams tai buvo labai įdomios ekskursijos. Grįžę į JAV, jie man atsiuntė padėkos laiškus, džiaugėsi puikiai surengta kelione. Tik aš smarkiai nusivyliau jos nauda Lietuvai. Tačiau dėl to reikia kaltinti ne Rockefellerių ir Pew fondų vadovus, o mūsų šalies atstovų nerangumą ir abejingumą.

Prabėgus keliems mėnesiams po kelionės man paskambino vienas Pew fondo darbuotojas. „Niekaip iš Kauno nesulaukiame prašomų dalykų sąrašo“, – nusiskundė jis. Buvo sutarta, kad abu fondai drauge parems būtent Vytauto Didžiojo universitetą, nes šiai neseniai atkurtai aukštajai mokyklai bene labiausiai reikėjo pagalbos. Pew fondo atstovas ėmė apgailestauti, kad jie, negaudami laukiamo rašto, negali įtraukti į jau baigiamą rengti kitų finansinių metų planą paramos Lietuvai projekto. (Beje, buvo planuojama, kad parama Vytauto Didžiojo universitetui bus ne vienkartinė, o skiriama keletą metų.)

Nustėrau tai išgirdęs. Atrodo, viskas buvo sutarta, tereikėjo atsiųsti prašymą, nurodyti, ko labiausiai trūksta universitetui. Kažkodėl nesugebėta atlikti tokio elementaraus darbo.

Pažadėjau skubiai išsiaiškinti, kas atsitiko. Paskambinau rektoriui Algirdui Avižieniui į Kauną. Pasirodo, jį išvykęs į Kaliforniją. Šiaip taip prisiskam-

binu jam į Kaliforniją. „Profesoriau, kas atsitiko? Pew fondas negavo jūsų žadėto sąrašo, o jie jau svarsto kitų metų planą. Reikia nedelsiant siųsti“, – pasakiau jam.

„Ai, žinote, buvau labai užsiėmęs. Dirbu ir Kaune, ir čia, Kalifornijoje. Bet tuoj pat parengsiu tą sąrašą ir išsiųsiu“, – pažadėjo profesorius Avižienis. Perspėjau jį, kad tai reikia padaryti per dvi savaites, kitaip bus per vėlu. Mat man skambinęs Pew fondo atstovas pranešė, kad per tiek laiko bus parengtas ir patvirtintas metų planas. Profesorius Avižienis garantavo tikrai suspėsiąs ir pridūrė, kad prieš skrisdamas į Kauną galėtų užsukti į mano biurą Niujorke ir mes drauge nuvyktume pasikalbėti su Collinu Campbellu.

Pritariau tokiam sumanymui ir ėmiau laukti jo atvykstant. Prabėga pora savaičių. Profesorius Avižienis nesirodo. Pralekia dar viena savaitė, paskui antra. Taip ir nesulaukiau, kad jis, kaip buvo žadėjęs, atvažiuotų pas mane ir atvežtų tą prašomą sąrašėlį. Manau, dėl to Vytauto Didžiojo universitetas, kartu ir Lietuva, neteko galbūt net kelių šimtų tūkstančių dolerių vertės paramos. Teliko apgailestauti, kad tarėmės dėl paramos Kauno, o ne Vilniaus universitetui – manau, su vilniečiais tokio nepaaiškinamo nesusipratimo nebūtų nutikę.

Tomis dienomis man paskambino neseniai įsikūrusio JAV Baltijos fondo atstovas ir pasiteiravo, gal galėčiau padėti gauti finansinę paramą iš Pew fondo jų projektams Lietuvoje. Išsiaiškinau, kad visi pinigai kitų metų užsienio programoms jau paskirstyti, bet JAV Baltijos fondas įsikūręs pačioje Amerikoje, o terminas pateikti paraiškas vidaus programoms dar nesibaigęs. Fondui buvo skirta, atrodo, 175 tūkstančiai dolerių ir dar keletą metų tęstas tokio dydžio finansavimas.

Po kurio laiko surengiau dar ir didžiulės, daugiau kaip dešimties žmonių, Palikimo fondo atstovų grupės kelionę į Baltijos šalis.

Šiek tiek padėjau ir George'o Soroso fondui ateiti į Lietuvą. Šį garsųjį filantropą pažinojau iš senų laikų. Mus buvo supažindinęs vienas vengrų grafas, turėjęs namus Ist Hamptone netoli mūsų vasarvietės.

Kartą 1990-ųjų pabaigoje man paskambino Jūratė ir pasakė, kad yra pakviesta dalyvauti Soroso fondo tarybos posėdyje. „Tėveli, gal ir tu sutiktum atvykti. Galėtum papasakoti, kad ir Lietuvai labai reikėtų jų paramos“, – pasiūlė dukra.

Nuvažiavome į posėdį. Jame dalyvavo ir kitų JAV fondų atstovų. Pats George'as Sorosas pristatė savo koncepciją, kaip reikėtų remti jaunas demokratijas, didinti šių valstybių politinio gyvenimo skaidrumą. Užsiminė ir apie Baltijos valstybes. Po posėdžio persimečiau keliais žodžiais su ponu Sorosu. Jis pakvietė užsukti atskirai pasikalbėti apie galimą paramą Baltijos kraštams.

Pasistengiau nepraleisti tokios puikios progos ir sudominti jį pagalba Lietuvai. Per pokalbį George'as Sorosas man papasakojo, kad kol kas daugiausia dėmesio skiria Rusijai, nes padėtis šioje valstybėje daro didžiulę įtaką visam pokomunistinių kraštų regionui, bet esą norėtų plėtoti veiklą ir kitose šalyse, taip pat Lietuvoje, Latvijoje bei Estijoje. Tačiau jis nusiskundė, kad Baltijos regionas jam menkai žinomas, ten neturįs jokių ryšių, nepažįstąs žmonių, kuriais galėtų pasitikėti. Po šių žodžių George'as Sorosas manęs paklausė, ar nesutikčiau tapti jo atstovu Lietuvai, Latvijai ir Estijai.

Padėkojau už pasiūlymą ir pasakiau, kad esu labai suinteresuotas Soroso fondo atėjimu į Lietuvą, bet dirbti jo atstovu neturiu galimybės. Jau buvau pradėjęs kurti Lietuvoje „Litcom“ bendrovę, o tuo metu ėjau aštuntąją dešimtį. Sulaukus tokio amžiaus tenka tausoti jėgas, o būti nedaug dirbančiu fondo atstovu man nesinorėjo.

George'as Sorosas pasakė suvokiąs mano padėtį ir ėmė pasakoti apie artimiausius planus Baltijos regione – ketinąs įkurti bendrą trims šalims Verslo administravimo koledžą. Pritariau jam, kad labai svarbu rengti specialistus, mokančius dirbti laisvosios rinkos sąlygomis, ir pasiūliau tokią mokyklą įkurti Vilniuje, turinčiame senas aukštojo mokslo tradicijas, be to, atkreipiau dėmesį, kad Lietuva – didžiausia Baltijos šalis. Jis pasakė, kad turbūt taip ir darys.

Tada ponas Sorosas kalbėjo, kad jam labai rūpi ir gamtos saugos klausimai, nes įsitikino, jog Rusijoje ši sritis grėsmingai apleista. Pasakiau, kad, mano nuomone, Baltijos šalyse padėtis kiek geresnė, bet taip pat labai reikėtų jo fondo paramos. Aptarėme ir kitokią galimą labdaros veiklą Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje.

Pokalbio pabaigoje George'as Sorosas pasiteiravo, ar nesiimčiau rengti jo vizito į Baltijos šalis ir galbūt lydėti jį šioje kelionėje. Sutikau. Tuomet jis pasakė datą, kada būtų pasirengęs vykti. Deja, paaiškėjo, kad tuo metu

Kauno technologijos universiteto garbės daktaro vardo suteikimas

aš turiu svarbių verslo reikalų. Sutarėme, kad tiesiog sutarsiu dėl jo vizito Lietuvoje programos, suorganizuosiu susitikimus su aukščiausios valdžios atstovais ir kitais jo fondą dominančiais žmonėmis.

Ta kelionė įvyko gana greitai. Kai aplankęs visas tris Baltijos šalis George'as Sorosas grįžo į JAV, paskambino man ir pakvietė susitikti.

Pasidžiaugęs gerai pavykusia kelione, George'as Sorosas pasakė vis dėlto apsisprendęs Verslo administravimo koledžą steigti ne Vilniuje, o Taline. Lietuvoje esą jis įkursiąs bendrą Baltijos šalims aplinkos apsaugos įstaigą. Pasiteiravau, kodėl verslo koledžui jis pasirinko Taliną. „Man pasirodė, jog Estijoje daugiau žmonių moka kalbėti angliškai negu Lietuvoje, o juk koledže visi dalykai bus dėstomi anglų kalba“, – paaiškino George'as Sorosas. Nežinau, ar tikrai estai geriau už lietuvius kalba angliškai, bet iš pokalbio supratau, kad Taline George'as Sorosas pajutęs didesnę susidomėjimą jo idėja įkurti verslo koledžą. Vadinasi, vėl tik patys kalti, kad Estija aplenkė Lietuvą.

Vis dėlto Soroso fondas, pasivadinęs Atviros Lietuvos fondu, greitai pradėjo aktyviai veikti ir Lietuvoje. Neabejotina, kad būtent ši organizacija suteikė pačią svariausią paramą mūsų šaliai demokratinės visuomenės kūrimo, kultūros, mokslo, švietimo srityse.

Aš drauge su Jūrate esu įkūręs Kazickų šeimos fondą. Iš pradžių jis veikė Amerikoje, o vėliau kaip savarankiška labdaros organizacija buvo įsteigtas ir Lietuvoje. Žinoma, nė iš tolo finansine galia negalime lygintis su George'u Sorosu. Amerikos mastais mūsų fondas visiškai smulkus. Vis dėlto pamažu kasmet didinau fondo lėšas. Prisidėjo ir kiti šeimos nariai. Siekiau sukurti tvirtus finansinius pamatus, kad, nemažinant pagrindinio kapitalo, fondas galėtų sėkmingai veikti ir tuomet, kai manęs nebebus. Vengėme reklamuoti, nes supratome, kad Lietuvoje labdaros poreikis šimtus ar tūkstančius kartų viršija mūsų galimybes. Vis viena gauname gausybę prašymų, kai kurie net kelia šypseną kone ultimatyviais reikalavimais pervesti vienokią ar kitokią sumą į nurodomą sąskaitą. Tenka ir su širdgėla atsakyti mandagių laiškų, kad mūsų fondas orientuojasi į švietimo, kultūros programas, o, tar-kime, privačių asmenų gydymosi išlaidų užsienyje neapmoka.

Sumanydamas kurti ne vien savo, o bendrą Kazickų šeimos fondą, turėjau ir egoistinių sumetimų. Visi keturi mano vaikai finansiniu požiūriu visiškai savarankiški, kiekvienas jų gyvena savo gyvenimą. Stengiausi įdiegti jiems tvirtą mūsų šeimos ryšio pojūtį, kokį esu paveldėjęs iš tėvų. Man

tai pavyko. Vis dėlto mes, tėvai, esame savotiškas traukos centras. Tačiau gyvenimas tęsis ir kai mūsų nebebus. Norėčiau, kad Kazickų šeimos fondas būtų mano vaikus ir vaikaičius vienijantis rūpestis ir jų tiltas į mūsų su Aleksandra tėvynę – Lietuvą.

Šią mano idėją karštai palaikė visi keturi vaikai ir sutiko iš asmeninių pinigų sudaryti tam tikrą kiekvienam jų tenkančią pradinio fondo kapitalo dalį, o tai buvo nemažos sumos. Sudarėme Kazickų šeimos fondo valdybą. Jūratė sutiko jam vadovauti. Mat ji, viena vertus, išsaugojo tvirčiausius ryšius su Lietuva, kalba lietuviškai. Kita vertus, dukra, mūsų pirmagimė, gal paveldėjo stipriausią šeimos ryšio jausmą ir drauge su mumis, tėvais, yra ta visus draugėn burianti geroji dvasia. Be to, ji turi ir didžiausias finansines galimybes.

Iš pradžių svarbiausias mūsų fondo darbas Lietuvoje buvo pradinių mokyklų kompiuterizavimas. Drauge su prie mūsų prisidėjusiu sūnėnu Gediminu Gruodžiu šiam tikslui skyrėme porą milijonų litų. Nusprendėme aprūpinti kompiuteriais kaimo mokyklas, nes pastebėjome, kad Lietuvos sodžių labiausiai slegia socialiniai ir ekonominiai sunkumai. Kiltų klausimas, kodėl perkame kompiuterius, o ne duonos. Tačiau milžiniškos kaimo skurdo jūros neįmanoma išsemti turint porą milijonų litų. Tokia socialinei labdarai skirta pinigų suma būtų tuoj pat be pėdsako pravalgyta. Daug svarbiau padėti kaimo vaikams suvokti, kad pasaulis kitoks, negu jie regi šalia, suteikti galimybę išmokti naudotis šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis ir kartu padėti pasirengti konkuruoti darbo rinkoje, susikurti tokius gyvenimo tikslus, kurie neleistų nugrimzti į desperatiškos girtuoklystės liūną, kaip daliai vyresnės kartos.

Mokyklų kompiuterizavimo projektu sudominau bendrovę „Omnitel“. Sukūrėme bendrą veiklos planą. Bendrovė „Omnitel“ skyrė 6 milijonus litų ir susidarė jau įspūdinga suma kompiuterių klasėms mokyklose įsteigti.

Verslo vedlio pareigos

Turėdamas daug pažinčių Vakarų pasaulyje, galėjau šiek tiek prisidėti supažindindamas įvairių šalių verslo žmones su Lietuva, jos ekonomikos ir kultūros galimybėmis. Tai dariau nesiekdamas jokios asmeninės naudos ir

atlygis už šias pastangas man buvo pats tokios veiklos svarbos pojūtis. Prisdėjau, kad Lietuva susidomėtų keturios stambios JAV kompanijos.

Buvo akivaizdu, kad vienintelis būdas Lietuvai įveikti atsilikimą ir išbristi iš skurdo – pritraukti kuo daugiau užsienio kapitalo, prisivilioti galingas tarptautines bendroves, kurios imtų mūsų šalyje plėtoti modernią gamybą.

Dar Kazimierai Prunskienei būnant premjere, pradėjau dairytis galimybių atkreipti didžiųjų kompanijų dėmesį į Lietuvą. Nepraleisdavau progų dalyvauti priėmimuose, kuriuose lankydavosi jų prezidentai, savininkai, ir per pokalbius su jais vis užsimindavau apie valstybingumą atkūrusią Lietuvą – tarsi mėtydavau meškerę, kad kuris jų užkibtų ir atsiųstų ekspertus patyrinėti verslo galimybių mūsų šalyje.

Tokia taktika galiausiai davė pirmąją sėkmę. Kartą paskambino „Philip Morris“ atstovas ir pasakė, kad šios bendrovės Europos padalinio vadovai mane kviečia atskristi į Londoną, nori pasikalbėti apie verslo perspektyvas Lietuvoje. Žinodamas, kad tai finansiniu požiūriu viena galingiausių JAV kompanijų, užsiimanti ne tik cigarečių, bet ir maisto produktų gamyba, nedvejodamas sutikau.

Londone susitikau su dviem aukšto rango „Philip Morris“ Europos padalinio vadybininkais. Jie klausė mano nuomonės apie Lietuvos ekonomikos perspektyvas, politinę padėtį, santykių su Rusija būklę, ūkio stabilumo galimybes. Kalbėjomės labai ilgai, bet per pokalbį jie taip ir nepaaiškino, kodėl domisi Lietuva. Kai paklausiau, teatsakė, kad svarsto galimybes pradėti gamybą Baltijos šalyse, bet dar nieko konkrečiai nėra nusprendę.

Prabėgo trys mėnesiai ir per tą laiką nebuvo jokių žinių iš „Philip Morris“. Tačiau vieną dieną gavau laišką iš vadybininko, su kuriuo kalbėjau Londonė. Jis kvietė mane susitikti su bendrovės Europos padalinio vadovu Lozanoje. Užsiminė, kad jie norėtų aptarti ir mano bendradarbiavimą su „Philip Morris“, todėl siūlo atvykti su advokatu. Tai reiškė, kad manęs bus prašoma imtis tam tikrų pareigų, už kurias ketinama pasiūlyti ir užmokestį.

Nuskridau į Lozaną su advokatu. Mus priėmė „Philip Morris“ Europos padalinio vadovas ponas Gemblėris, į pokalbį pasikvietęs dar keturis savo darbuotojus. Susidarė įspūdis, kad šeimininkas neskuba užsiminti apie tikslą, dėl kurio buvau pakviestas į Lozaną. Iš pradžių man išsamiai buvo

papasakota apie „Philip Morris“ veiklą Europoje, paskui ponas Gemblėris pakvietė drauge papietauti. Tik po pietų pasakė, kad norėtų man pasiūlyti atstovauti jų bendrovei Lietuvoje, kur jie ketina ne tik prekiauti savo produkcija, bet ir imtis gamybos. Ponas Gemblėris pasakojo, kad pirmiausia planuojama Baltijos regione statyti tabako fabriką, tik kurį laiką buvo dvejojama, ką pasirinkti – Estiją ar Lietuvą. „Pasirinkome jūsų kraštą ir mums reikėtų jūsų pagalbos“, – pasakė jis ir pridūrė, kad iš manęs tikimasi tik patarimų, kaip spręsti problemas, o nuolatinio atstovavimo jų interesams Lietuvoje nėra neprašoma. Atsaciau jam, kad laikau savo pareigą padėti plėtoti verslą savo šalyje, todėl negaliu atsisakyti.

Tuomet ponas Gemblėris pasiteiravo, kokio atlygio pageidaučiau už pagalbą. „Atsižvelgiant į pono Kazicko statusą, negalime kalbėti apie mažesnę kaip 150 tūkstančių dolerių užmokestį per metus“, – už mane atsakė advokatas. Tada ponas Gemblėris paaiškino, kad jie pasirenge mokėti kiek mažiau – 100 tūkstančių dolerių. Stoją neįauki tyla ir visi sužiuro į mane, laukdami, ką pasakysiu. „Man iš viso nėra svarbu, kiek sumokėsite už mano pagalbą. Galite ir nieko nemokėti. Sutarkime taip: jūs neprisiimate jokių įsipareigojimų, o metų pabaigoje savo nuožiūra įvertinsite, kokia jums buvo nauda iš mano patarimų, ir skirsite, jeigu panorėsite, premiją“, – pareiškiau aš, turbūt nustebindamas ir savo advokatą, įpratusį tvirtai ginti mano interesus.

„Philip Morris“ atstovai taip pat buvo nustebinti mano žodžių ir net paprašė leisti jiems pasitarti. Jie mano pasiūlymą priėmė. Tada iškėliau dar vieną sąlygą: jūsų žmonės Lietuvoje niekam neturi duoti jokių kyšių, o jeigu koks valdininkas imtų reketuoti bendrovę, nedelsdami informuojate mane. Pastebėjau, kad šie mano žodžiai sukėlė tam tikrą pašnekovų sumišimą. Tuomet paaiškinau, kad posovietiniuose kraštuose, neišskiriant nė Lietuvos, valdininkai įpratę savo asmeninę gerovę gerinti kyšiais, ir gali pasitaikyti atveju, kai sprendžiant kokius reikalus bus leidžiama suprasti, jog atsilyginus asmeniškai viskas vykta daug paprasčiau ir greičiau.

„Tačiau tai nereiškia, kad Lietuvoje neįmanoma dirbti neduodant kyšių. Man labai svarbu, jog rimtos užsienio bendrovės mano tėvynėje dirbtų visiškai švariai ir prisidėtų pamažu didinant šalyje skaidrumą“, – paaiškinau savo nuostatas „Philip Morris“ atstovams. Jie labai apsidžiaugė tai išgirdę, nes ir patys įtarinėjo, kad korupcija gali būti viena rimčiausių jų veiklos kliūčių pokomunistiniuose kraštuose.

Ėmiausi darbo. Tuo metu valdžioje buvo Algirdo Brazausko vadovaujama LDDP, nors jis, tapęs prezidentu, formaliai ir pasitraukė iš šios partijos. Pasikalbėjau su juo, papasakojau apie „Philip Morris“ planus Lietuvoje. Šnekėjau ir su opozicijai tada vadovavusiu Vytautu Landsbergiu. Neprašiau jokių lengvatų „Philip Morris“, tik siekiau politikams paaiškinti, kokios naudos mūsų kraštui duos šios bendrovės veikla. To reikėjo norint ateinančioms investicijoms sukurti palankią politinę atmosferą, kartu užkirsti kelią galimai valdininkų savivalei.

Žinoma, aš jokių būdu nebuvau linkęs skatinti rūkymo Lietuvoje. Bet neabejojau, kad geriau tegul rūkaliai vartoja gerą tabaką, mažiau sveikatai kenkiančias cigaretes negu visokias sovietines „primas“. Be to, „Philip Morris“ ketino investuoti ir į saldinių, konditerijos pramonę, plėsti produkcijos eksportą. Tai žadėjo Lietuvai naujų darbo vietų, šiuolaikišką gamybą ir sąžiningą mokesčių mokėjimą į šalies biudžetą.

Taip viskas ir įvyko. „Philip Morris“ iš pradžių nupirko senuosius tabako fabrikus, vėliau pastatė naują įmonę, Kaune pradėjo gaminti šokoladą, įvairius saldumynus.

Prabėgo metai po mano pokalbio su „Philip Morris“ Europos padalinio vadovu ponu Gemblėriu. Vieną dieną gaunu čekį iš kompanijos būstinės Lozanoje. Jame įrašyta: 250 tūkstančių dolerių. Neprašiau jokio atlygio, bet „Philip Morris“ įvertino mano pagalbą pustrėčio karto didesne suma, negu patys siūlė numatyti kontraktu.

„Coca-Cola“ buvo antroji JAV kompanija, kuriai taip pat padėjau pradėti veiklą Lietuvoje. Tačiau kiek anksčiau mėginau prikalbinti imtis gamybos mūsų šalyje kitą didįjį nealkoholinių gėrimų gamintoją „Pepsi-Cola“. Mano žentas Rogeris Altmanas buvo šios bendrovės finansų patarėjas. Paprašiau jo surengti susitikimą su „Pepsi-Cola“ Europos padalinio vadovu.

„Pepsi-Cola“ vadovas papasakojo, kad jo vadovaujama bendrovė anksčiau už „Coca-Cola“ pradėjo dirbti Rusijos rinkoje ir jiems labai neblogai ten sekasi. „Galėtume imtis veiklos ir Lietuvoje. Tai atitinka mūsų strategiją“, – pasakė jis, bet jokios mano pagalbos ar patarimų neprašė, todėl pokalbis tebuvo mandagus pasikeitimas nuomonėmis. Pamaniau, kad „Pepsi-Cola“ pati sugebės rasti kelią į Lietuvos rinką, ir dėmesį nukreipiau į „Coca-Cola“.

Ket Kei salos klubui priklauso „Coca-Cola“ kompanijos Europos padalinio vadovas norvegas Tore Bu, su kuriuo, be abejo, buvau seniai pažįsta-

mas. Sykį susitikęs jį sakau: „Pepsi-Cola“ dar tik rengiasi pradėti veiklą Lietuvoje, bet kažkodėl nelabai skuba. Kol jie laukia, kodėl tau neįsitvirtinus šioje rinkoje?“

Tore Bu iš karto susidomėjo mano pasiūlymu ir paprašė surengti žvalgybinę kelionę į Lietuvą.

Greitai tokia kelionė įvyko. Tore Bu atskrido į Vilnių su vienu lietuvių kilmės darbuotoju, jau dirbusiu Latvijoje. Susitikome su tada dar valstybinės „Utenos alaus“ daryklos generaliniu direktoriumi Gediminu Jackevičiumi. Tas žmogus gamyklai vadovavo nuo pat įkūrimo, puikiai išmanė gamybą ir tiek man, tiek svečiams padarė puikų įspūdį. Vėliau jis atskrido į Niujorką ir derėjosi su „Coca-Cola“ vadybininkais. Derybos stūmėsi į priekį ir, atrodo, greitai bus pasiektas susitarimas. Deja, Utenos alaus“ daryklos generalinis direktorius staiga mirė. Jį pakeitęs ponas Eugenijus Šaltis laikėsi visai kitokios taktikos, elgėsi net agresyviai, buvo matyti, kad jis visiškai nesuinteresuotas „Coca-Cola“ investicijomis. Tuomet ši bendrovė nutarė nutraukti su juo derybas, bet neatsisakė planų Lietuvoje.

Profesorius Kęstutis Glaveckas pasiūlė tinkamas gamybai patalpas Alytuje, kurios priklausė putojantį vyną gaminančiai „Alitos“ bendrovei. Derybos buvo sėkmingos ir greitai amerikiečiai, nemažai investavę, pradėjo gamybą Lietuvoje.

Esu prisidėjęs ir prie JAV bendrovės „Williams“ atėjimo į Lietuvą. Dėl to nė kiek nesigailiu, nors šios kompanijos veiklos jokių būdu negalima pavadinti sėkminga. Akivaizdu, kad „Williams“ nelabai sekėsi verslas, bet dar akivaizdžiau, kad ši bendrovė paprasčiausiai pralaimėjo propagandinį karą, kuris vyko nuo pat pirmųjų jos žingsnių Lietuvoje. Be kita ko, visokių legendų, net melų sukūryje buvo pasakyta daug netiesos ir apie mane bei mano žentą.

Dar Kazimieros Prunskienės Vyriausybės laikais pradėjau dairytis, kaip būtų galima garantuoti Lietuvos energetinę nepriklausomybę nuo Rusijos, o dėl to buvo ypač susirūpinęs Vytautas Landsbergis. Tebuvo viena išeitis – reikėjo „Mažeikių naftos“ įmone ir dar tik planuojamu statyti pajūryje terminalu sudominti kokią nors galingą Vakarų naftos bendrovę.

Pirmiausia apie tai pasikalbėjau su italų bendrovės „Agip“ atstovu JAV, kuris asmeniškai bendraudavo su mano žentu ir dukra, lankydavosi jų namuose rengiamuose priėmimuose. Jis susidomėjo pasiūlymu dirbti Lietu-

voje, susisieki su bendrovės vadovybe Italijoje, ir netrukus į Lietuvą buvo pasiųsti ekspertai ištirti padėtis. Jiems grįžus, aš pats nuskridau į Romą pasikalbėti su „Agip“ vadovais. Paaiškėjo, kad jie norėtų imtis Lietuvoje veiklos, bet tik drauge su rusų bendrove „Lukoil“. Buvo matyti, kad „Agip“ ketina imtis verslo Rusijoje, o mūsų šalis juos domina tik kaip galima jų rusiškojo verslo tąsa. Vadinasi, jokios energetinės nepriklausomybės Lietuvai jie negarantuotų.

Tačiau labiausiai mane atgrasė jų pasiūlymas gauti 5 procentus komisinių, skaičiuojamų nuo bendros investicijų sumos – šiais pinigais, esant reikalui, reikėtų pasidalyti su kitais žmonėmis. Vadinasi, verslą jie pasirenkę tvarkyti dalydami kyšius, kaip, matyt, jau buvo įpratę elgtis Rusijoje. Tai man sukėlė nerimą ir aš nutraukiau tolesnį bendradarbiavimą su jais. „Agip“ nieko Lietuvoje ir nenuveikė.

Po kurio laiko, kai šalį ėmė valdyti LDDP Vyriausybė, prezidentu tapęs Algirdas Brazauskas manęs paprašė paieškoti Amerikoje bendrovės, kuri norėtų tapti „Mažeikių naftos“ ir tuo metu jau pradėto statyti Būtingės terminalo strateginiu partneriu.

Sykį viename klube žaisdamas golfą susitikau su senu pažįstamu, bene stambiausios pasaulyje naftos korporacijos „Exxon Corporation“ tarybos pirmininku, ir papasakojau jam, kad Lietuva dairosi strateginio partnerio savo naftos ūkiui. Jis pažadėjo pasikalbėti su savo viceprezidentu, vadovaujančiu bendrovės Europos skyriui, ir paprašyti jo ištirti padėtį.

Tai nebuvo tušti žodžiai. Po kurio laiko man paskambino „Exxon Corporation“ atstovas ir pranešė, kad jų bendrovės Europos skyrius siunčia į Lietuvą didelę ekspertų grupę, kuri turi ištirti mūsų šalies naftos rinką ir pateikti pasiūlymus dėl galimų veiklos perspektyvų.

Ekspertai atvyko į Lietuvą, lankėsi Mažeikiuose, surengė nemažai susitikimų Vilniuje, surinko įvairiausios informacijos. Tikėjausi, kad reikalai pajudės ir mūsų krašto naftos ūkis pakliūs į patikimas rankas. Tačiau bėgo savaitės, o jokių žinių iš „Exxon Corporation“ nebuvo girdėti. Galiausiai Algirdas Brazauskas manęs paprašė išsiaiškinti, kokie tos ekspertų grupės kelionės rezultatai.

Paskambinau „Exxon Corporation“ tarybos pirmininkui ir pasiteiravau, ar jo bendrovė jau apsisprendė imtis verslo Lietuvoje. „Žinau, kad į tavo šalį buvo pasiųsti ekspertai, bet, prisipažinsiu, nepasidomėjau, kokias jie pa-

darė išvadas“, – ir nusiskundęs, kad tiesiog fiziškai nepajėgia kontroliuoti, ką planuoja kiekvienas visame pasaulyje veikiančios „Exxon Corporation“ padalinys, tarybos pirmininkas pažadėjo išsiaiškinti, kokį sprendimą dėl investicijų Lietuvoje priėmė jo bendrovės Europos skyrius.

Savo pažadą jis vėl tesėjo, bet tai, ką išgirdau, manęs anaipatol nenudžiugino. Pasirodė, „Exxon Corporation“ Europos skyrius po ekspertų atliktos mūsų šalies rinkos ir „Mažeikių naftos“ padėtis analizės priėjo prie išvados, kad jiems neverta įsigyti šios bendrovės. Man buvo mandagiai paaiškinta, kad jie šiuo metu dar susilaikys nuo investicijų Lietuvoje. Tai reiškė viena: „Exxon Corporation“ nesusidomėjo „Mažeikių nafta“ ir reikia ieškoti kito strateginio investuotojo.

Galiu tik spėlioti, kas lėmė tokį „Exxon Corporation“ apsisprendimą. Matyt, atsižvelgta į tai, kad „Lukoil“ labai priešiškais pasitikės kiekvieną Vakarų bendrovę, panorusią įsigyti „Mažeikių naftą“. Ištyrusi rinką, susipažinusi su mūsų įmonės finansine padėtimi, techniniu lygiu ir paanalizavusi kitus verslo rizikos veiksnius, „Exxon Corporation“ tikriausiai nusprendė, jog neverta gadinti santykių su rusais ir kišti pinigų į labai miglotų perspektyvų verslą Lietuvoje. Be to, ir mūsų šalies rinką šiai milžiniškai bendrovei tereikė lašą jūroje.

Tai paneigia Lietuvoje paskleistą mitą, kad „Mažeikių naftą“ buvo galima nesunkiai ir daug sėkmingiau parduoti nei Williams“, o kuriai kitai Vakarų bendrovei. Klaidinga manyti, kad prie mūsų įmonės durų buvo išsirikiavusi didžiulė eilė investuotojų, tik ir svajojusių, kaip greičiau sukišus savo pinigus į „Mažeikių naftą“. Realiai padėtis buvo visiškai kitokia: mūsų įmonė nedomino didžiųjų Vakarų naftos bendrovių.

Lietuvoje dar daug žmonių niekaip negali suvokti, kad verslo objekto kainą nustato ne kokios nors ministerijos valdininkai, o tik rinką. Galima apskaičiuoti, jog vienai ar kitai gamyklai pastatyti sunaudotos plytos ir metalas kainavo kad ir milijardą dolerių, bet jos rinkos vertė gali būti lygi nuliui. Buvusios Sovietų Sąjungos teritorijoje žlugo gausybė didžiulių įmonių, kuriomis kadaise girdavosi sovietiniai lyderiai, dabar jų vaiduokliški korpusai sunkiai pritaikomi net sandėliams.

Bijojau, kad panašus likimas ištiks ir „Mažeikių naftą“ arba ją teks pusvelčiui atiduoti rusams. Tuomet išgirdau, kad Lietuvos naftos įmone susidomėjo stambi ir Amerikoje gerai vertinama bendrovė „Williams“.

„Exxon Corporation“ investicijų Lietuvoje galimybėmis mėginau sudominti aš, o „Williams“ savarankiškai atkreipė dėmesį į „Mažeikių naftą“. Žentas Rogeris Altmanas sykį papasakojo, kad vieni iš jo vadovaujamo banko klientų – bendrovė „Williams“ – domisi Lietuvos naftos rinka ir prašo atlikti finansinę galimo investicinio projekto ekspertizę. Jis ir pakvietė

Priėmimas p. Johno Mrozo, East–West instituto direktoriaus, garbei Kazickų namuose Šv. Jono gatvėje Vilniuje

mane dalyvauti susitikime su „Williams“ atstovais kaip asmenį, gerai išmanantį padėti Lietuvoje. Tąkart pasiklausiau, kas kalbama, daviau šiek tiek patarimų, bet neplanavau toliau kaip nors prisidėti prie šių investicinių planų.

Vėliau išgirdau, kad Rogerio Altmano bankas „Williams“ užsakymu parengė „Mažeikių naftos“ finansinį tyrimą ir buvo padarytos nepalankios išvados. Nepaisant didelių mano žento simpatijų Lietuvai, jis per daug brangina savo vardą, kad galėtų pateikti klientui pagražintą analizuojamos padėties vaizdą. Dėl labai didelės verslo rizikos jo ekspertai nerekomendavo bendrovei „Williams“ pirkti „Mažeikių naftą“.

Vis dėlto „Williams“ tęsė žvalgybą Lietuvoje ir pamažu pradėjo derybas dėl „Mažeikių naftos“ akcijų įsigijimo. Tada ir buvau paprašytas padėti

tartis amerikiečiams ir mūsų šalies Vyriausybei, kuriai tuo metu vadovavo konservatoriai atstovavęs Gediminas Vagnorius.

Tokios pagalbos manęs paprašė net ne žentas, o „Williams“ savininkas, vienas iš bendrovės įkūrėjų brolių Williamsų (kitas brolis tuomet jau buvo miręs). Dėl garbaus amžiaus jis jau aktyviai nebeprisidėjo prie savo sukur-

tos kompanijos valdymo, bet kartais ir tiesiogiai įsikišdavo tvarkant kokius nors svarbius reikalus. Mat iš senų laikų buvau pažįstamas su abiem broliais Williamsais, priklausiusiais tam pačiam klubui kaip ir aš, ir mes kadaise žaisdavome golfą. Atrodo, Rogeris Altmanas užsiminė Williamsui, kad aš, jo uošvis, labai gerai išmanau Lietuvos politinę situaciją, ir tai paskatino bendrovės savininką paskambinti man ir paprašyti pagalbos.

Įsitraukiau į šį reikalą labai entuziastingai, tikėdamas, kad „Williams“ bendrovė sugebės garantuoti Lietuvos energetinę nepriklausomybę. Neabejojau, kad ir ekonominiu požiūriu toks investuotojas mūsų šaliai bus naudingas. Mat buvau girdėjęs šnekų apie netvarką ir didžiulius grobstymus „Mažeikių naftoje“. Man atrodė, kad amerikiečių bendrovė vienintelė galėtų išgelbėti mūsų naftos įmonę nuo gresiančio bankroto.

Derybos vyko sunkiai, nes „Williams“ aiškiai siekė išsiderėti kuo daugiau jos interesus apdraudžiančių sąlygų, norėdama kiek įmanoma labiau sumažinti nemažą šio verslo projekto riziką. Aš derybose tiesiogiai nedalyvavau, bet buvau nuolat informuojamas, kaip sekasi tartis. Nesistengiau gilintis į painias juridines ir finansines rengiamos sutarties sąlygas, bet, kilus nuomonių skirtumams, neatstovaudamas nė vienai šaliai, mėgindavau tarpininkauti, kad nenutrūktų bendrovės „Williams“ ir Lietuvos Vyriausybės dialogas. Tuo aiškiai buvo suinteresuota ir Amerikos valdžia, didelį dėmesį deryboms rodė ir JAV ambasada Vilniuje, ji labai rūpinosi, kad būtų pasiektas susitarimas. Pats ambasadorius ne kartą prašė manęs padėti derybininkams.

Tokia JAV valdžios pozicija aiškiai rodė, kad „Williams“ ir Lietuvos Vyriausybės susitarimas dėl „Mažeikių naftos“ turi didžiulę ne tik ekonominę, bet ir politinę reikšmę. Tuo metu mūsų kraštas jau beldėsi į NATO duris ir, matyt, amerikiečiai rūpinosi, kad būtų didinama būsimosios naujos Šiaurės aljanso narės energetinė nepriklausomybė nuo Rusijos.

Ministrų kabinetui ėmus vadovauti Rolandui Paksui, girdėjau „Williams“ atstovų nusiskundimų, kad nesiseka rasti bendros kalbos su premjeru ir naujuoju ūkio ministru Eugenijumi Maldeikiu. Pastarąjį amerikiečiai net ėmė įtarinėti palankumu rusų bendrovei „Lukoil“, skųsdavosi beprasmiu derybų vilkinimu.

Laikas bėgo, neaiški padėtis buvo labai nenaudinga ir „Mažeikių naftai“, ir Lietuvai, ir bendrovei „Williams“. Konservatorių vadovams ir Prezidentui Valdui Adamkui ėmus nerimauti dėl niekaip nepasiekiamo susitarimo, derybos pajudėjo iš mirties taško ir jau atrodė, kad pasiektas abiem šalims priimtinas sprendimas. Labai apsidžiaugiau, kad galų gale pavyko išspręsti problemas, ir susirengiau vykti į sutarties pasirašymo iškilmes, manydamas, jog tai bus maloni šventė, vainikuojanti sunkų derybininkų darbą. Visiškai nesitikėjau, kad dėl pasirašomų susitarimų Lietuvoje gali kilti didžiulis politinis skandalas.

Premjero Rolando Pakso atsisakymas pasirašyti sutartį su „Williams“ ir demonstratyvus jo bei dviejų ministrų atsistatydinimas man buvo kaip perkūnas iš giedro dangaus. Padėtis labai įsielektrino, visi susitarimai paskutinę akimirką pakibo ant plauko. Sutarties pasirašymo išvakarėse jau atskridęs į Frankfurtą „Williams“ tarptautinių projektų bendrovės „Williams

International“ prezidentas Johnas Bumgartneris net rengėsi apsigręžti ir skristi atgal į JAV. Pakvipo daug mėnesių trukusių derybų triukšmingu žlugimu.

Grėsmingą padėtį ėmė švelninti JAV ambasada Vilniuje, konservatorių politikai. Sutartis buvo išgelbėta, jos pasirašymas įvyko, bet visuomenės nuotaikos buvo labai nepalankios amerikiečiams. Išgirdęs, kas vyksta Lietuvoje, sudvejojau, ar man verta skristi į jau rimto politinio konflikto aptemdytas sutarties pasirašymo iškilmes. Vis dėlto pamaniau, kad, nuosekliai skatinęs „Williams“ ir Lietuvos Vyriausybę derėtis, negaliu staiga nusišalinti, nors ir nebuvau įsitikinęs, ar derybininkams per vis trūkčiojančias derybas iš tiesų pavyko sudaryti abiejų šalių interesus derinančius susitarimus.

Tikėjau, kad politinės aistros greitai atlėgs. Atsitiko priešingai. Buvau nemaloniai nustebintas, kai išgirdau apie mitingą prie Seimo rūmų. Negalėjau suvokti, kodėl kilo tokia isterija: reikšmingos kalbos apie Lietuvos pardavimą užsieniečiams, net plyta grūmojantis filosofas Arvydas Juozaitis.

Spaudoje perskaičiau visokių nesąmonių ir apie save bei žentą. Viena žurnalistė tvirtino, kad Rogeris Altmanas, neva turėdamas bendrovės „Williams“ akcijų paketą, yra tiesiogiai labai suinteresuotas, kad amerikiečiai apmulktintų Lietuvą ir kuo pigiau įsigytų „Mažeikių naftą“.

Išgirdęs tokią tvirtinimą, pamaniau, kad gal kartais Rogeris tikrai yra šioks toks „Williams“ akcininkas, nes jo bankas įsigyja daugybės bendrovių akcijų. Paklausiau jo paties. „Paprašysiu savo žmonių patikrinti. Jei turėčiau jų didelį paketą, žinočiau ir pats, bet jei tik vieną kitą – galiu būti apie tai ir nieko negirdėjęs“, – kiek sutrikęs pasiaiškino Rogeris.

Po kurio laiko jis man paskambina ir su palengvėjimo atodūsiu sako: „Žinai, pasirodo, neturiu ir neturėjau nė vienos „Williams“ akcijos. Rašoma visiškai netiesa.“

Pamaniau, kad galėtume pateikti teismui ieškinius už akivaizdų netiesos rašymą, bet pagailo laiko tokioms byloms. Vis dėlto man sunku suprasti, kaip gimsta tokia dezinformacija – kai žmogus neturi nė vienos akcijos, rašoma, kad jis jų turi, ir net nurodomi kažkokie jo egoistiniai interesai. Negi tokius dalykus gali sugalvoti patys žurnalistai, tiesiog žiūrėdami į lubas? Įtariu, kad šiuos melus jiems kažkas pasako, tas kažkas ir turi savų egoistinių interesų.

Į „Williams“ ir Lietuvos valdžios tarpusavio santykius jokia forma nesi-
kišau. Nesu išanalizavęs ir visų sutarties dėl „Mažeikių naftos“ sąlygų. Gal-
būt Lietuvos derybininkai ir padarė klaidų, leisdami „Williams“ bendrovei
per daug apsidrausti dėl verslo rizikos. Tokia amerikiečių pozicija neturėtų
būti perdėm smerkiama – pasiryžę pradėti veiklą jiems nežinomoje rinko-

Pokalbis su „Lietuvos ryto“ vyr. redaktoriumi Gedvydu Vainausku

je ir jau susidūrę su šiame regione naftos verslo sąlygas įpratusių diktuoti
rusų priešišku, jie norėjo kuo didesnę atsakomybės naštos dalį perkelti
ant Lietuvos valdžios pečių. Tačiau nebūtinai reikėjo sutikti su visomis jų
siūlomomis sąlygomis.

Vis dėlto maniau, kad, pasirašius sutartį su „Williams“, visos būsimos ša-
lies valdžios veiks ranka rankon su „Mažeikių naftos“ valdymą perėmusiais
amerikiečiais, nes Lietuva labai suinteresuota, kad jiems kuo geriau sek-
tųsi. Realybė pasirodė esanti kitokia. Girdėjau, kad bendrovei „Williams“
teko dirbti nepalankioje politinėje atmosferoje. Atrodo, kai kurie politikai,

negalvodami apie padarinius Lietuvai, širdy troško, kad „Mažeikių naftai“
eitųsi tik kuo blogiau. Tai galėjo gerokai trukdyti „Williams“ pasiekti geres-
nių verslo rezultatų.

Kita vertus, gal „Williams“ nesėkmės neatrodytų tokios didelės, jeigu
ši bendrovė būtų pasistengusi gerinti savo įvaizdį Lietuvoje. Dar prieš pa-
sirašant sutartį, kai tik viename kitame spaudos leidinyje kilo priešiško
amerikiečių bendrovei banga, patarinėjau Johnui Bumgartneriui aktyviai
aiškinti savo nuostatas, reklamuoti savo veiklą, negailėti lėšų labdarai, rem-
ti sportą. Jie to ilgokai nedarė, manydami, kad nėra ko kištis į Lietuvą
vykstančią polemiką. Mat „Williams“ daugiausia dirbo JAV, o veiklos Euro-
poje patirties neturėjo ir nemokėjo suformuoti čia sau palankios visuome-
ninės atmosferos. Tuo tarpu „Williams“ priešininkai propagandos fronte
padirbėjo iš peties. Kol amerikiečiai tylėjo, buvo spėta sukurti jų kaip Lie-
tuvos priešų įvaizdį.

Vis dėlto likau įsitikinęs, kad privatizuojant „Mažeikių naftą“ buvo pasi-
rinktas teisingas strateginis kelias. Įmonė nebankrutavo, neatiteko Rusijai.
Vėliau „Williams“ perleido „Mažeikių naftą“ rusų „Jukos“, bet ši bendrovė
vadovavosi vakarietiškos vadybos principais ir buvo visiškai kitaip valdo-
ma nei Kremliaus kontroliuojama „Lukoil“. Net ir Vladimirui Putinui su-
naikinus „Jukos“, vis viena „Mažeikių naftos“ kontrolės neperėmė Rusijos
valdžiai paklusnios bendrovės. Lenkų valdoma mūsų naftos perdirbimo
įmonė dabar dirba pelningai, yra didžiausias šalyje mokesčių mokėtojas –
ir tai vadybos pertvarkos, kurią pradėjo „Williams“, pasekmė.

Sėkmės kūdikis „Omnitel“

Prasidėjus nepriklausomybės sąjūdžiui Lietuvoje, aš jau buvau pasitraukęs
iš anglių ir naftos eksporto ir užsiėmiau tik investicijomis į visokiausius
verslo projektus.

Apie 1980 metus į „Neries“ bendrovę dirbti atėjo mano vyriausiasis
sūnus Juozas. Tuo metu anglių eksporto mastai jau buvo pradėję mažėti
ir aš nusprendžiau perleisti šį verslą sūnui. Juozas dar maždaug penkerius
metus tuo vertėsi. Tačiau pasaulinėje kuro rinkoje įsigalėjo didžiosios kor-

poracijos. Vidutinio dydžio bendrovėms, tokioms kaip mūsų, buvo sunku išsilaikyti. Galiausiai ir sūnus atsisakė šio verslo.

Kol Juozas dar vertėsi anglių prekyba, padėdavau jam tvarkyti reikalus, bet daugiausia laiko skyriau jau kitiems investiciniams projektams. Ėmiau domėtis verslo tėvynėje galimybėmis.

Nauja „Omnitel“ būstinė Kaune

Dar prieš atkuriant nepriklausomybę mažiau, kaip galėčiau ištraukti į ekonominę Lietuvos gyvenimą ir taip prisidėti prie savo krašto gerovės. Tada man pirmą sykį ir atėjo į galvą mintis kurti mobiliojo ryšio bendro-

vę. Šią idėją pavyko įgyvendinti po trejų metų. Tuomet visiškai negalvojau apie ekonominę naudą. Iš Lietuvos ateidavo visokiausių verslo siūlymų, kaip antai pirkti Grigiškių popieriaus fabriką. Esu įsitikinęs, kad dauguma man vienokią ar kitokią bendrą veiklą siūliusių asmenų buvo garbingi žmonės. Tačiau jaučiau, kad aš, turėdamas Vakaruose sukaupto kapitalo, atsiduriu privilegijuotoje padėtyje. Juk iš pradžių už laikinąjį pinigų pakaitalą – premjero Gedimino Vagnoriaus įvestus talonus, paskui už investicinius čekius galėjau už juokingai menkus pinigus prisipirkti įmonių. Turbūt būčiau įstengęs supirkti gerą dalį Lietuvos. Tačiau manęs visa tai nedomino. Neturėjau noro pasipelnyti tėvynėje. Iš viso nieko neįsigijau, bijodamas, kad kada nors man nebūtų prikišta, esą pasinaudodamas pereinamuoju laikotarpiu pusvelčiui prisipirkau turto.

Kurti mobiliojo ryšio bendrovę buvo visai kitokio pobūdžio sumanymas. Tokia idėja man kilo grynai iš politinių sumetimų: ieškojau būdų, kaip Sąjūdžio, vėliau Lietuvos vadovybei parūpinti Maskvos nekontroliuojamą ryšių kanalą. Būdavo tiesiog kančia prisiskambinti iš Niujorko į Vilnių. Reikėdavo apsišarvuoti kantrybe ir be paliovos rinkti abonento, su kuriuo norėdavai pasikalbėti, telefono numerį. Kartais tekdavo sugaišti net ne vieną valandą. Tiek laiko pats neturėdavau – vargdavo mano sekretorė. Mat pirmiausia reikėdavo prisiskambinti Maskvos kodu ir, vos jį surinkus, dažnai pasigirsdavo trumpi užimtos linijos pypsėjimai. Bet net ir prasimušus pro pirmąjį barjerą ir susukus jau Vilniaus kodą, atskriedavo vien į neviltingas varantys pypt pypt pypt. Turėdavai iš naujo rinkti Maskvą. Tai galėdavo būti ir pasaka be galo. Nemanau, jog taip nutikdavo tik dėl sąmoningo sovietų valdžios noro trukdyti savo piliečių ryšius su užsieniu, ypač su Amerika. Matyt, pasenusios ir nenašios telefono ryšių linijos tiesiog nepajėgdavo tenkinti „perestroikos“ metais gerokai išaugusio pokalbių tarp Sovietų Sąjungos ir Vakarų šalių poreikio.

Kai Lietuva paskelbė nepriklausomybę, o jos visi tarptautiniai ryšiai ėjo per Maskvą, manau, jau būta ir sąmoningo trukdymo. Be to, jausdavome, kad pokalbių klausomasi, ypač kalbantis su svarbiais krašto politikais. Ryšiui kartais ėmus trūkinėti juokaudavome, jog reikia palaukti, kol mūsų besiklausančios svetimos ausys pakeis pasibaigusią įrašo juostelę. Pasitaisydavome, kad net pasigirsdavo pašalinių, kaip mes sakydavome, matyt, to trečiojo pokalbio dalyvio skleidžiamų garsų.

Mane ėmė persekioti įkyri mintis, kad reikia ką nors daryti, sugalvoti, kaip įveikti visišką mūsų ryšių priklausomybę nuo Maskvos. Tada ir atėjo į galvą mintis, jog galime pamėginti nutiesti bevielio ryšio kanalą iš Lietuvos į Vakarus.

Nors mobilusis telefonas tuomet jau buvo išrastas, Amerikoje šios technologijos kūrimas buvo tik prasidėjęs. Tad ėmiau svarstyti, ar nebūtų įmanoma Lietuvai su Vakarais palaikyti ryšį per palydovą, iš kurio signalas nukreipiamas į bet kurią Žemės vietą. Tokie telefonai tuomet jau buvo naudojami ten, kur nebūdavo laidinio ryšio, ypač laivuose. Aš pats neturėjau palydovinio telefono, juos buvau matęs tik kai kurių draugų jachtose ir nieko neišmaniau apie šią techniką. Pirmiausia reikėjo rasti specialistų, kurie galėtų pakonsultuoti, kaip būtų galima įdiegti palydovinį ryšį Lietuvoje. Tada ir kreipiausi į JAV centrinę žvalgybos valdybą.

Kai iš šios organizacijos atėjo neigiamas atsakymas, argumentuotas tuo, kad CŽV negali kištis į tokius reikalus, vis tiek nenuleidau rankų. Paprašiau savo akcijų brokerių padėti man susisiekti su palydovinio ryšio bendrovėmis. Viena jų atsiuntė pasikalbėti su manimi savo specialistą Bobą Wilsoną, beje, lietuvių kilmės amerikietį, žinoma, jis jau visiškai nemokėjo kalbėti lietuviškai, bet žinojo, kad jo senelių tėvynė – Lietuva. Jis pažadėjo pasiųsti du patyrusius ekspertus, anksčiau dirbusius vienoje stambiausių pasaulyje telefono ir telegrafo paslaugų bendrovių ITT, ir drauge aptarti technines galimybes įdiegti Lietuvoje palydovinį ryšį.

Susitikome. Buvau kiek nustebintas, kad pakviesti specialistai patys kalbėjo labai mažai ir daugiau klausėsi manęs ir Bobo Wilsono. Išsiskiriant jie pažadėjo paanalizuoti situaciją konkrečiau. Vėliau iš Bobo Wilsono sužinojau, kad tie vyrai dirba Federalinių tyrimų biure ryšių inžinieriais.

Po poros savaitių šie žmonės man iš tiesų paskambino, mes vėl susitikome ir tuomet jie pasakė, kad patys negali ištraukti į tokį projektą, bet pasirengę supažindinti mane su labai kvalifikuotu palydovinio ryšio specialistu, lietuvių kilmės amerikiečiu, kuris dalyvavęs įrengiant vadinamąją „karštąją liniją“ tarp Vašingtono ir Maskvos. Jis esą tuo metu dirbęs drauge su Sovietų Sąjungos specialistais, vadinasi, turi gerai žinoti ir Lietuvos telefono tinklų technines ypatybes, kitas sąlygas.

Jie man užrašė šio asmens pavardę ir telefono numerį. Perskaičiau: „Algimantas Prekeris.“ Tik lietuvis, ir net nesuamerikonėjęs, galėjo vadintis

tokiu vardu ir pavarde. Kai jam paskambinau, paaiškėjo, kad jis, kaip ir aš, buvo pokario metų emigrantas, gimęs dar Lietuvoje ir nė kiek nepamiršęs lietuvių kalbos.

Algimantas Prekeris entuziastingai pritarė mano idėjai, kad reikėtų pamėginti bent Lietuvos Vyriausybę aprūpinti palydoviniu ryšiu, bet taip pat

Šventinamas naujas „Omnitel“ pastatas Vilniuje

iš karto negalėjo pasakyti, kaip tai padaryti techniškai ir kiek toks projektas kainuotų.

Dar kartą su Algimantu Prekeriu susitikome po geros savaitės. „Yra keli būdai, kaip būtų galima įrengti Lietuvos Vyriausybei palydovinį ryšį, bet kyla nemažai sunkumų. Pirmiausia tarptautinės problemos. Toks ryšys turi būti oficialiai registruotas. Bet ar Maskva sutiks, kad tai būtų padaryta? Turbūt neturėkime jokių vilčių. Jei tokį ryšį įrengtume be registracijos, būtume savotiškai nelegaliai veikiantys telefonų piratai“, – paaiškino Algimantas Prekeris.

Vis dėlto jis pasiūlė, kaip atrodė, du gana realius būdus, kaip įrengti palydovinį ryšį. Viena galimybė: nusamdyti ar nupirkti laivą, jame įrengti palydovinio ryšio stotį ir plaukioti neutraliuose Baltijos jūros vandenyse.

Kita nedidelio galingumo stotelė būtų įrengta Lietuvoje ir jos pakaktų telefono ryšio signalams į laivą persiųsti. Tačiau šis būdas turėjo didelių trūkumų. Ryšio galimybės būtų labai menkos, juo galėtų naudotis gal tik Vytautas Landsbergis ir tuometis premjeras Gediminas Vagnorius, o išlaidos būtų nemenkos ir vis tiek kiltų rimtų teisinių problemų.

Kitas palydovinio ryšio įdiegimo Lietuvoje būdas, pasak Algimanto Prekerio, – pastatyti mūsų šalyje gana galingą perdavimo stotį, galinčią nukreipti signalus tiesiai į kurį nors palydovą. Šiuo atveju nereikėtų laivo, plaukiojančio Baltijos jūroje, būtų didesnės ir telefono paslaugų galimybės. Lietuvos Vyriausybė turėtų išduoti tokiai stočiai oficialius leidimus, o Algimantas Prekeris pasirūpintų, kad ją įregistruotų Palydovinių komunikacijų komitetas. Tuomet būtų galima sudaryti sutartį su ITT, „Sprint“ ar dar kuria bendrove, kad priimtų ryšio signalus iš Lietuvos ir per savo tinklus teiktų telefono pokalbių paslaugas. Tačiau ir šio plano sėkmė buvo neaiški. Niekas negalėjo tvirtai pasakyti, kad stambios Vakarų ryšių paslaugų bendrovės tikrai sutiks teikti paslaugas Lietuvos klientams, jeigu Sovietų Sąjunga ims grasinti joms sankcijomis.

Algimantas Prekeris sakė žinąs, kur būtų galima įsigyti palydovinio ryšio stotį. Pasidomėjau, kiek tokia technika galėtų kainuoti. Pasirodo, apie 2–3 milijonus dolerių. Atgabenti stoties įrangą ir ją sumontuoti Lietuvoje esą pakaktų trijų mėnesių.

„Jeigu galima taip greitai įsigyti palydovinį ryšį, tai stumiam šį planą į priekį“, – pasakiau jam.

Netrukus į Vašingtoną atskrido Vytautas Landsbergis. Į Lietuvos lyderio garbei surengtą priėmimą atvyko ir Algimantas Prekeris. Supažindinau jį su ponu Landsbergiu ir čia pat per priėmimą papasakojome jam apie mūsų sumanymą. „Negailėkite jėgų ir darykite tai kuo greičiau. Jums bus išduoti visi leidimai, sudarytos darbai visos sąlygos“, – entuziastingai parėmė mūsų projektą Vytautas Landsbergis.

Algimantas Prekeris greitai gavo savo kompanijos leidimą įrengti palydovinio ryšio stotį Lietuvoje. Jis energingai ėmėsi darbo – ne kartą skrido į Vilnių, tvarkė dokumentus, parengė konkretų stoties įrengimo projektą. Tada buvo nupirktas reikalinga įranga, atgabenta ir sumontuota palydovinio ryšio stotis. Vis dėlto pasirodė, kad jis buvo pernelyg didelis optimistas, sakydamas, kad šį projektą galima įgyvendinti per tris mėnesius. Net ir

netausojant nei jėgų, nei pinigų, visam darbui atlikti prirėmė maždaug pusmečio. Algimantas Prekeris keletą sykių jau buvo puolęs į neviltį. Pirmiausia strigo techninės įrangos užsakymai. Reikėjo įrengti milžinišką anteną, ilgokai užtruko jos montavimas. Galiausiai daug laiko atėmė tarptautinės registracijos reikalai.

Juozas Kazickas su seserimi Viktorija ir sūnėnu Gediminu Gruodžiu

Kai ėmiausi šio projekto, Lietuva dar nebuvo atsigavusi po Sausio įvykių šoko. Kol įveikėme visas kliūtis ir Nemenčinėje pastatyta palydovinio ryšio stotis pagaliau galėjo pradėti veikti, politinė padėtis spėjo neatpažįstamai pasikeisti. Po 1991 metų rugpjūčio pučo Maskvoje prasidėjo Sovietų Sąjungos griūtis. Lietuva akimojų išsikovojo realią nepriklausomybę ir tarptautinį pripažinimą. Bet ir naujomis sąlygomis nepriklausomas nuo Maskvos palydovinio ryšio kanalas buvo nepaprastai reikalingas.

Naująją man priklausančią telekomunikacinių ryšių įmonę įregistravau „Litcom“ pavadinimu. Šio verslo gigantas ITT sutiko su mumis bendradarbiauti ir tai leido, aplenkiant Maskvą, iš Lietuvos skambinti į bet kurią pasaulio vietą ir atvirkščiai. Nei Latvija, nei Estija tokių galimybių tada dar neturėjo. Tad ėmėme gauti užsakymų telekomunikacijų paslaugoms ir iš

šių šalių. Netrukus „Litcom“ klientų atsirado net Ukrainoje. Tai gerokai padidino mūsų paslaugų vartotojų skaičių ir iš karto palydovinio ryšio stotis galėjo veikti nenuostolingai, nors pelnas, žinoma, buvo menkas. Tiesa, netrukus pamatėme, kad labai greitai daugėja klientų iš Ukrainos, bet jie kažkodėl apsiriboja nepaprastai trumpais pokalbiais – vos kelių sekundžių trukmės. Mūsų inžinieriai susigaudė, kad ukrainiečiai pasistatė savo stotį ir „Litcom“ paslaugomis naudojami vien susijungti per ITT tinklus su jiems reikalingais abonентаis. Tai iš esmės buvo apgavystė ir mums teliko atsiskyti tokių klientų.

Po kokių metų palydovinio ryšio stotys buvo pastatytos ir Latvijoje bei Estijoje. „Litcom“ teko apsiriboti vien Lietuvos rinka, bet per tą laiką spėjo išaugti vartojimo poreikis ir savoje šalyje. Buvo galima dirbti nenuostolingai. Be to, sumanymo kurti palydovinio ryšio stotį ėmiausi ne galvodamas apie uždarbį, o dėl politinių sumetimų – norėjau padėti Lietuvai išsiveržti iš pavojaus kėlusios visiškos priklausomybės nuo Maskvos malonės tarptautinių pokalbių srityje.

Vis dėlto 1992 metais paaiškėjo, kad telekomunikacinių ryšių paslaugos jau nėra vien politinė būtinybė, bet ir rimtas, Lietuvai labai reikalingas verslas. O kiekvienam rimtam verslui reikia plėtros, naujų investicijų. Nusprendžiau, kad atėjo laikas imtis jau ne palydovinio, bet bevielio ryšio, vadinamųjų mobiliųjų komunikacijų verslo. „Litcom“ pradėjo dirbti sūnėnas Gediminas Gruodis, vėliau jis ėmė vadovauti mano įkurtai mobiliųjų telekomunikacijų paslaugų bendrovei „Omnitel“.

Gediminas Gruodis dar 1992 metų rudenį kreipėsi į tuometinį Lietuvos premjerą Aleksandrą Abišalą, norėdamas aptarti mobiliojo ryšio galimybes Lietuvoje, bet susitikimas neįvyko. Nors ir buvo pažadėta, kad premjeras priims Gediminą Gruodį, kažkodėl pažadas liko neištesėtas. Tačiau savo planą nepristabdėme. Tyrėme technines sąlygas, rengėme verslo planą. Tolesnis žingsnis kuriant mobiliojo ryšio bendrovę buvo žengtas 1993 metais, kai Vyriausybei vadovavo jau Adolfas Šleževičius. Jis susitiko su mūsų atstovais ir net pasiūlė vieną idėją. „Ar negalėtumėte sudominti bendru su jumis verslu ir tokio giganto kaip „Motorola“? Ši bendrovė jau pardavinėja pas mus savo produkciją, turi gerą vardą. Tuomet ir jūsų prašymas išduoti leidimą mobiliojo ryšio paslaugoms atrodytų solidžiau, ir atsivertų daugiau finansinių galimybių“, – samprotavo premjeras.

Adolfas Šleževičius dar užsiminė, kad bendrovėje „Motorola“ dirba Čikagoje gyvenantis lietuvis Jonas Šalčius, kuris esą neretai verslo reikalais atvažiuoja į Lietuvą.

Paskambinu Jonui Šalčiui į Čikagą. „Mes nesame pažįstami, bet iš premjero Adolfo Šleževičiaus ir ministro Gintauto Žintelio sužinojau, kad jūs užsiimate mane dominančiu verslu“, – pradėjau pašnekesį, bet jis mane iš karto pertraukė: „Pone Kazickai, mes seniai esame pažįstami!“ Pasirodo, jau anksčiau buvome susitikę lietuvių bendruomenės renginiuose. Be jokių įžangų papasakojau, kad noriu Lietuvoje kurti mobiliojo ryšio bendrovę. „Gal „Motorola“ sutiktų prisidėti prie šio verslo?“ – paklausiau Jono Šalčiaus.

Jis paaiškino, kad jo darbas nesusijęs su „Motorolos“ investiciniais projektais, bet pažadėjo pasikalbėti su kolegomis, kurie atsako už šį veiklos barą: „Pasikalbėsiu su tokiu Mike'u Norrisu ir pasistengsiu jį sudominti jūsų idėja.“

Atsakymo ilgai laukti neteko. „Mano bendrovė labai susidomėjo pasiūlymu“, – išgirstu iš Jono Šalčiaus. Paprašiau perduoti „Motorolos“ atstovams, kad kviečiu juos į Niujorką pasitarti. Ir jie atskrido net penkiese. Jau per šį pirmąjį susitikimą sutarėme, kad bendrovei „Motorola“ parduosiu 38 proc. „Litcom“ akcijų, o 62 proc. liks mūsų šeimos rankose. Tai buvo mano pasiūlymas. „Motorola“ tuomet būtų pasitenkinusi ir 25 proc. akcijų, bet man norėjosi, kad tokia stambi bendrovė didesniu mastu įsitrauktų į mūsų projektą ir būtų labiau suinteresuota jo sėkme.

Kai susitikau su „Motorolos“ atstovais, jau visą pusmetį vyko mūsų derbybos su labai stambia JAV telefono ryšių bendrove „Sprint“. Derėjomės labai sunkiai, bet tuo metu jau buvome sutarę beveik visais klausimais. „Sprint“ ekspertai lankėsi Lietuvoje, ne kartą kalbėjosi su manimi Niujorke, viešėjo net mano vasarvietėje Ist Hamptone. Man jų pateiktas sutarties projektas nelabai patiko, bet Gediminas Gruodis įtikinėjo mane, kad būtina susitarti arba su ITT, arba su bendrove „Sprint“, nes esą mes vieni tokio brangaus ir sudėtingo projekto nepajėgsime sėkmingai įgyvendinti. ITT mūsų pasiūlymu nesusidomėjo. Teliko partneriu pasirinkti „Sprint“ ir jau ketinau su jos atstovais pasirašyti sutartį, nors jie ir diktavo sąlygas.

„Sprint“ atsiųstas galutinis sutarties projektas buvo net 400 puslapių. Tai mane išgąsdino, nes turėjau patirties, kad, pasirašęs su didžiule bendrove labai sudėtingą, milžiniškos apimties kontraktą, visada atsidursi nepa-

lankioje, sau nenaudingoje padėtyje. Tokios kompanijos turi galingas juridines tarnybas ir net geriausias tavo advokatas neįstengs gerai išanalizuoti visų pavojingų niuansų kelių šimtų puslapių sutartyje. „Sprint“ atsiųstoje sutartyje buvo įtraukti dar ir, matyt, paskutiniu momentu surašyti papildomi susitarimo punktai, kurie tekstą darė itin painų. Pavartęs sutartį, stvėriausi už galvos ir pasakiau: „No!“ Tokiomis aplinkybėmis susitarimas su „Motorola“ mums buvo kaip Dievo dovana.

Mat kuo greičiau rasti strateginį partnerį mus vertė „Litcom“ padėtis. Tada jau dirbome vien tik savo šalies rinkoje ir gerai supratome, kad jeigu kas kitas įkurs mobiliojo ryšio bendrovę, turėsime trauktis iš verslo, nes jis taps nuostolingas. Nors ir turėsime gana galingą palydovinio ryšio stotį, ji pasidarys niekam nereikalinga. Beje, po kurio laiko taip ir atsitiko: paplitus mobiliesiems telefonams, stotį Nemenčinėje teko likviduoti. Dar 1993 metais supratau, kad būtina pradėti dirbti remiantis naujomis mobiliojo ryšio technologijomis. Gerai neįsivaizdavome, kokio dydžio investicijų prireiks, bet jau skaičiavome, kad be 10 milijonų dolerių neišsiversime. Vėliau paaiškėjo, kad reikės dešimtis kartų daugiau, bet ir pirminis mūsų skaičiavimas atrodė įspūdingai. Nesinorėjo visiškai naujame versle vieniems rizikuoti didžiuliais pinigais.

Žinoma, 1993 metais nė nesvajojome, kad mobiliojo ryšio paslaugos Lietuvoje plėtosis tokiais pašėlusiais tempais. Iš pradžių planavome, kad 2000 metais turėsime apie 16 tūkstančių abonentų. „Sprint“ skaičiavo, kad jų bus tik apie 12–15 tūkstančių. Bet tada atrodė, kad net ir tai nėra blogos prognozės ir mes galėsime dirbti pelningai. Atėjo 2000 metai ir jiems baigiantis „Litcom“ pakeitusi „Omnitel“ bendrovė turėjo 308 tūkstančius klientų. Dvidešimt kartų didesnis augimas reikalavo ir daug kartų didesnių investicijų.

Kada pirminis kuklus ketinimas išaugo į didžiulį, daug investicijų reikalaujantį verslo projektą, man teikė malonumą tai, kad kuriu Lietuvoje ką visiškai naujo, nors gerai nežinojau, koks bus mobiliojo ryšio paslaugų poreikis, ir supratau, kad rizikuojau savo pinigais.

Bendrovei „Motorola“ tapus mūsų naujosios bendrovės „Omnitel“ akcininke, buvo daug lengviau parūpinti reikiamų investicijų Lietuvoje kuriamai telekomunikacijų sistemai ir jos tolesniam augimui. Iš viso „Omnitel“ plėtrai skyrėme net 150 milijonų dolerių ir, aišku, aš vienas nebūčiau

galėjęs tiek daug investuoti. Tačiau mūsų versle dalyvaujant pasauliniam telekomunikacijų gigantui „Motorola“ gana palankiomis sąlygomis gaudavome bankų paskolų. Mus šiek tiek kreditavo ir JAV vyriausybė iš specialios besivystančių šalių rėmimo programos.

„Omnitel“ augo taip greitai ir sėkmingai, kaip mes net nedrįsime svajoti. Iš pradžių siekiau tik padėti Lietuvai įsigyti nuo Maskvos nepriklausomą ryšių kanalą, vėliau norėjau prisidėti modernizuojant savo kraštą, nes šiuolaikiškos, patikimos komunikacijos turi didelę įtaką viso ūkio raidai. Galiausiai paaiškėjo, kad mane lydėjo ir verslo sėkmė – bendrovė „Omnitel“ tapo viena pelningiausių Lietuvos įmonių. Tik nudžiugau, kai su mumis ėmė konkuruoti nauja mobiliojo ryšio bendrovė „Bitė GSM“, o vėliau ir „Tele2“. Mano spėjimas pasitvirtino: konkurentų atsiradimas dar labiau pagyvino Lietuvos telekomunikacijų rinką, nepaprastai išpopuliarino mobiliojo ryšio paslaugas ir „Omnitel“ klientų skaičius ėmė augti net greičiau nei ankstesniais metais. Lietuvoje prasižėjęs ir interneto bumui, „Omnitel“ ir čia ėmė grięsti vienu pirmųjų smuikų.

Ponai Aušra ir Gediminas Gruodžiai

Didžiavausi bendrovės „Omnitel“ sėkme. Vis dėlto atėjo laikas, kai ėmiau galvoti, jog reikia ieškoti galingo strateginio partnerio, kuriam turėsiu perleisti savo sukurtos įmonės kontrolę.

Telekomunikacijos – itin greitai besivystantis verslas: nuolat atsiranda naujų techninių priemonių ir vis plečiasi jų naudojimas. Nors „Omnitel“ – didžiausia Baltijos šalyse mobiliojo ryšio operatorė, tarptautiniu požiūriu tai palyginti smulki įmonė.

Šiuolaikiniame telekomunikacijų versle įsigalėjo milžiniškos globalinės korporacijos, kurios pasidalijusios visą pasaulio rinką. Tai verslas, kuriame nėra sienų. Neretai telekomunikacijų kompanijos susipynusios kapitalo požiūriu, turi viena kitos akcijų, kuria bendras įmonės. Bendromis jėgomis stambiosios tarptautinės kompanijos gali greitai įdiegti visas naujoves, perimti išradimus.

Valdomo kapitalo mastais aš, žinoma, negaliu lyginti su didžiosiomis korporacijomis. „Omnitel“ jau 1997 metais pasiekė tokį lygį, kad iš naujo teko svarstyti, kaip toliau mūsų bendrovei augti. Galima plėstis geografiniu požiūriu – veikti kitų šalių telekomunikacijų rinkose. Galima pritraukti vis naujų klientų Lietuvoje. Galima imtis diegti naują telekomunikacijų techniką. Visoms trims verslo plėtojimo sritims reikia didelių kapitalo investicijų ir organizacinės patirties.

Žinoma, turėjome galingą partnerį – daugiau kaip trečdalią „Omnitel“ akcijų valdžiusią „Motorolą“. Nors jos vadovai ir labai gerai vertino mūsų bendrovės augimą, gaunamą pelną, vis dėlto jie neturėjo Lietuvoje itin svarbių interesų. Mat „Motorola“ – telekomunikacinės technikos gamintoja, o mobiliojo ryšio paslaugų teikimas jiems tėra antraeilis ar net trečiaeilis verslas.

Buvo ir asmeninių priežasčių, vertusių mane manyti, kad metas perleisti „Omnitel“ valdymą strateginiam partneriui. Artėjo aštuoniasdešimtmetis. Suvokiau, kad mano aktyvi veikla versle eina prie pabaigos ir laikas atsisakyti sunkių „Omnitel“ tarybos pirmininko pareigų. Žinojau, kad galėsiu ramia sąžine iš jų pasitraukti tik suradęs savo įkurtai bendrovei tvirtą, galingą partnerį.

Ieškoti strateginio partnerio mane skatino ir dar viena priežastis. Lietuvoje kilo diskusijos dėl Telekomunikacijų įstatymo. Jame buvo numatoma „Lietuvos telekomui“ suteikti tam tikras monopolines teises. Be to, šiai bendrovei be konkurso Vyriausybė išdavė licencijas teikti interneto paslaugas. Supratau, kad ateityje mūsų bendrovei tai gali kelti pavojų, nes jeigu „Lietuvos telekomą“ nusipirktų labai galinga kompanija – o taip ir atsitiko, – ji, turėdama daug kapitalo ir didžiulę telekomunikacijų verslo patirtį, mus nukonkuruotų.

Pasamdėme konsultantus iš JAV investicinės korporacijos „Lehman Brothers“ ir „Evercore Partners“. Jie išanalizavo Lietuvos ekonominę padėtį, ūkio plėtros tendencijas, telekomunikacijų verslo perspektyvas, įvertino mūsų konkurentų galimybes ir taip pat priėjo prie išvados, kad mums reikėtų susirasti strateginį partnerį.

Iš pradžių išsiuntinėjome laiškus įvairioms bendrovėms, norėdami išsiaiškinti, kurios jų būtų suinteresuotos su mumis bendradarbiauti. Buvo net nustebinti, kad atsiliėpė tiek daug firmų. Tarp jų buvo ir suomių

„Sonera“, ir švedų „Telia“, ir vokiečių telekomas, ir dar kelios labai galingos kompanijos.

Tuo metu jau buvo žinoma, kad „Telia“ ir „Sonera“ konsorciumas – vienas pagrindinių pretendentų laimėti „Lietuvos telekomo“ privatizavimo konkursą, o būtent jo laimėtojas galėjo tapti geriausiu „Omnitel“ strateginiu partneriu. Be to, „Telia“ ir „Sonera“ – patyrę mobiliojo ryšio operatoriai.

Netrukus pajutome, kad šios bendrovės gal net labiau suinteresuotos mobiliųjų telekomunikacijų verslu negu fiksuotu ryšiu, kurio paslaugas teikia „Lietuvos telekomas“. Tad iškėlėme sąlygą: pasirenkę su jais derėtis, jeigu jie tikrai dalyvaus „Lietuvos telekomo“ privatizavimo konkurse. Mat tuo metu jame tebuvo likę du pretendentai, ir jeigu mūsų bendrove susidomėjęs konsorciumas pasitrauktų, „Lietuvos telekomo“ privatizavimo konkursas neįvyktų. Bet švedai ir suomia mus patikino tikrai ketiną pirkti ir fiksuoto telefono ryšio monopolininką. Paprašiau tai net patvirtinti raštu ir dar iškėliau sąlygą: dėl susitarimų su „Omnitel“ jie neturi sumažinti už „Lietuvos telekomą“ siūlomos kainos.

Netrukus gavau bendrovių „Telia“ ir „Sonera“ vadovų laišką, kuriame jie išipareigojo, įsigiję kontrolinį „Omnitel“ akcijų paketą, būtinai pirkti ir „Lietuvos telekomą“. Jie pareiškė, kad šis pirkinys jiems taptų tik dar vertingesnis.

Suomių ir švedų kompanijų konsorciumas pirma įsigijo „Lietuvos telekomą“ ir iš tiesų sumokėjo didesnę kainą, negu siūlė prieš imdamas tartinis ir dėl „Omnitel“ kontrolinio akcijų paketo. Tačiau nežinau, ar Lietuvos derybininkai pasinaudojo visomis galimybėmis išsiderėti kuo palankesnes sutarties sąlygas. Gavęs laišką iš bendrovių „Telia“ ir „Sonera“ vadovų, ketinau informuoti tuometį „Lietuvos premjerą Gediminą Vagnorių apie konsorciumo planus įsigyti ir „Omnitel“, ir „Lietuvos telekomą“. Maniau, jog ši informacija labai sustiprins Lietuvos derybų pozicijas. Deja, premjeras Gediminas Vagnorius buvo taip smarkiai užsiėmęs, kad nerado laiko su manimi pasikalbėti.

Įsigijęs „Lietuvos telekomą“, švedų ir suomių konsorciumas iš karto ėmė bandyti kuo greičiau susitarti su mumis, matyt, bijodami, kad nesugalvotume pasirinkti kokio kito partnerio, nes jokios įpareigojančios sutarties su jais nebuvo pasirašę. Mums buvo pasiūlyta labai gera kaina. Apsvarstę padėtį, priėjome prie išvados, kad geresnio strateginio investuotojo neįma-

noma rasti. „Telia“ ir „Sonera“, Skandinavijos šalių rinkose įsitvirtinusios kompanijos, savo finansinėmis ir technologinėmis galimybėmis priskirtinos prie pasaulinių šios verslo srities lyderių.

Greitai suderinome visus sutarties punktus ir 1998 metais mano šeimai priklausančią kontrolinę bendrovės „Omnitel“ akcijų paketą pardaviau „Telia“ ir „Sonera“ konsorciui. Tačiau maždaug 10 procentų akcijų pasilikome. Toks buvo suomių ir švedų pageidavimas – jie mane įkalbinėjo nenusišalinti nuo savo įkurtos bendrovės reikalų. Sutikau kurį laiką pabūti „Omnitel“ tarybos garbės pirmininku, o paskui bent eiliniu tarybos garbės nariu.

Vis dėlto po kelerių metų atėjo laikas atsisakyti ir likusių akcijų, kurias iš mūsų už labai gerą kainą įsigijo „TeliaSonera“ konsorciumas.

Politinės pažintys

Buvau pažįstamas turbūt su visais svarbiausiais Atgimimo laikotarpio Lietuvos politikais. Jie neretai smarkiai nesutardavo, net jausdavo vienas kitam antipatiją, bet man pavykdavo natūraliai bendrauti su visais, nekreipiant dėmesio į jų tarpusavio santykius. Ir niekas man dėl to nepriekaištaudavo.

Mėginau, kiek įstengiau, padėti pirmajai atkurtos Lietuvos valstybės premjerei Kazimierai Prunskienei. Man nebuvo paslaptis, kai ėmė kaisti jos santykiai su Vytautu Landsbergiu. Tai man netrukdė bendrauti kaip bendravus ir su premjere, ir su Atkuriamojo Seimo pirmininku.

Kazimierai Prunskienei atsistatydinus, ilgainiui mūsų ryšiai nusilpo, nors asmeniniams santykiams žmogaus užimamas postas man neturėdavo jokios reikšmės.

Susipažinau ir su Kazimierą Prunskienę pakeitusiu Gediminu Vagnoriumi. Pasitaikė kelios progos su juo susitikti Amerikoje. Kai Gediminas Vagnorius viešėjo Hudsono institute, pristaciau jam tuomet jau aukštas pareigas JAV finansų ministerijoje ėjusį profesorių Summersą. Maniau, Lietuvos premjeras turės apie ką pasikalbėti su mūsų šalies ekonomikos pertvarkymo metmenis rengusiu ekonomikos ekspertu, bet ponas Vagnorius su juo tik pasisveikino ir po kelių akimirkų apsigrėžęs nuėjo sau, palikdamas kiek sutrikusį Summersą stovėti vieną.

Į Lietuvą atvykus Italijos premjero žmonai Fanfani, Gediminas Vagnorius surengė pietus ir turėjau progą stebėti, kaip jis bendrauja su užsienio svečiais. Buvo matyti, kad mūsų premjeras labai pasitiki savimi. Tai itin reikalinga politikui savybė, tik gal Gediminas Vagnorius taip stipriai ją buvo išlavinęs, kad artimiau jo nepažįstantiems asmenims kartais sudarydavo

kiek pasipūtusio ir net arogantiško žmogaus išpuodį. Gal todėl su juo taip ir neužmezgiau artimesnių draugiškų santykių.

Teko pabendrauti ir po Gedimino Vagnoriaus 1992 metais kelis mėnesius Vyriausybei vadovavusiu Aleksandru Abišala.

Buvau susitikęs ir su Bronislovu Lubiū, po 1992 metų Seimo rinkimų taip pat tik kelis mėnesius vadovavusiu Vyriausybei. Drauge pietavome ir spėjau pajusti, kad tai verslininko mąstymo žmogus. Tai buvo lengvai prieinamas, verslui atviras premjeras. Teko gal porą kartų kalbėtis su juo telefonu. Nesunkiai jam prisiskambindavau – sekretorė iš karto sujungdavo, – nors mes ir nebuvo artimiau pažįstami.

Vėliau, kai Bronislovas Lubys kūrė Industrijos banką, kvietė mane tapti banko tarybos nariu. Bankininkystė man nebuvo svetima sritis. Kurį laiką buvau vieno Šveicarijos banko tarybos narys, be to, daugelį metų esu dirbęs net keturių investicinių fondų direktoriumi. Padėkojau Bronislovui

Lubiui, bet pasiūlymo nepriėmiau, nors jis ir žadėjo, kad man nebus būtina skirti daug laiko Industrijos bankui. Jau buvau atsidėjęs bendrovės „Omnitel“ kūrimui ir nenorėjau imtis dar ir kitų verslo planų, o vien formaliai priiimti kokias nors pareigas ir nieko nedaryti niekuomet gyvenime negalėdavau.

Su Lietuvos Respublikos prezidentu Algirdu Brazausku, 1995 m. spalio 10 d.

Po 1992-ųjų rudenį įvykusių Seimo rinkimų į valdžią atėjus kairiesiems, ideologiniu požiūriu man svetimai politinei kryptčiai, mano santykiai su Lietuvos valdžia nė kiek nesugedo. Vytautą Landsbergį visada laikiau savo draugu. Draugu laikiau ir kairiųjų lyderį Algirdą Brazauską. Ir vienas, ir kitas žinojo, kad bendrauju ir su jo politiniu priešininku, kokiais įprasta Lietuvoje laikyti šiuos du iškilus mūsų politikos vyrus, bet jie abu tai pagarbiai toleravo ir niekada nėra parodę dėl to nė menkiausio susierzinimo.

Vytautą Landsbergį aš visą laiką gerbiau ir gerbiu už itin principingą nusistatymą kietai ginti Lietuvą nuo bet kokių pasikėsinimų į jos suverenumą. Žinoma, tokius kėslus jis pirmiausia įžvelgia Rusijos politikoje ir labai atidžiai, gal net įtariai stebi kiekvieną šios valstybės žingsnį.

Man nesunku suvokti Vytauto Landsbergio nepasitikėjimą Rusija ir dėl asmeninės patirties, nes pats buvau priverstas nuo sovietų bėgti iš tėvynės. Kiekviena didelė valstybė, ypač turinti šimtmečių imperines tradicijas, natūraliai stengiasi dominuoti bent jau savo regione. Rusijos hegemonizmo siekiai, ypač Baltijos šalių atžvilgiu, neišnyko. Tad pritariu Vytauto Landsbergio požiūriui, kad pavojus vis dar išlieka ir reikia išsaugoti budrumą, vadovaujantis principu: tikėkis geriausio, bet ruoškis blogiausiam.

Gal kiek daugiau abejonių man kildavo stebint Vytauto Landsbergio vidaus politikos manevrus. Esu girdėjęs iš Algirdo Brazausko nusiskundimų, kad, jam dar būnant prezidentu, o Vytautui Landsbergiui vėl nuo 1996 metų vadovaujant Seimui, kildavę visokių nesusipratimų. Esą ne kartą pasitaikydavę, kad juodu pasikalbėdavo akis į akį ir tvirtai sutardavo kokiu nors klausimu, bet kitą dieną, žiūrėk, Vytautas Landsbergis pasielgdavo visiškai kitaip, negu suderėta. Negaliu būti teisėjas ir spręsti, kodėl pasitaikydavę tokio nesusikalbėjimo. Vytautas Landsbergis yra neabejotinai labai intelektualus, menininko dvasios žmogus, o šio tipo asmenybės kartais jaučia tam tikrą pranašumą prieš savo aplinką ir kitiems ima atrodyti gana arogantiški. Ne kartą esu stebėjęs, kaip Vytautas Landsbergis sugeba sarkastiškai įgelti pašnekovui. Tai jaučiama ir jo viešose kalbose. Matyt, toks stilius patinka anaip tol ne visiems žmonėms. Tačiau aš bendraudamas su Vytautu Landsbergiu niekuomet nepatyrčiau jo charakteriui būdingo sarkastiškumo.

Su Algirdu Brazausku susipažinau, kai jis dar dirbo premjerės Kazimieros Prunskienės pavaduotoju. Mane net kiek nustebino, kad jis, prieš tai

atsisakęs tapti parlamento pirmininko Vytauto Landsbergio pavaduotoju, sutiko imtis vicepremjero pareigų. Algirdas Brazauskas vadovavo tuomet dar Komunistų partija tebesivadinusiai politinei jėgai, kurios įsitikinusi priešininku buvau visą gyvenimą, tačiau jam asmeniškai išsyk pajutau pagarbą, kad ryžosi dirbti į Kazimieros Prunskienės Vyriausybėje. Tai buvo

Algirdas Brazauskas įteikia Juozui Kazickui Gedimino 3-iojo laipsnio ordiną, 1995 m.

žingsnis, bylojantis, jog šiam politikui atsakomybė už savo šalį yra svarbesnė nei asmeninės ambicijos.

Kai viešėjau Vilniuje su Lietuvos ekonomikos pertvarkymo projektą rengusiu profesoriumi Summersu, nusprendžiau, kad verta ir Komunistų partijos vadovams papasakoti apie būdus, kaip galima pereiti iš komandinės į rinkos ekonomiką. Algirdas Brazauskas mus pakvietė į savo partijos būstinę, kuri tuo metu dar buvo dabartiniuose Vyriausybės rūmuose. Man buvo įdomu jau vien pasižiūrėti, kaip atrodo Lietuvos kompartijos pirmojo sekretoriaus kabinetas, nes Algirdas Brazauskas tebebuvo įsikūręs ten, kur sėdėdavo ir jo pirmtakai.

Algirdas Brazauskas dalyvauti susitikime pasikvietė ir du tuometinius savo pavaduotojus. Pokalbio pradžioje pajuokavau, kad atvykome papa-

sakoti, kaip Lietuvoje įvesti turtinę nelygybę, nes jeigu socializmas – visų lygybė skurde, tai kapitalizmas – nelygybė turtingume. Algirdas Brazauskas į tokį mano humorą reagavo visiškai sveikai – taip pat juokais. Jau per pirmąjį mūsų susitikimą susidarė įspūdis, kad jis jokių būdu nėra įkalinęs savęs sustabarėjusiose komunistinėse dogmose, pasižymi gerai išlavinta

Su šeima po apdovanojimo

nuovoka bei sveiku protu, moka laisvai bendrauti su žmonėmis. Gerą įspūdį Algirdas Brazauskas padarė ir mano atsivestiems profesoriams.

Prabėgus keliems mėnesiams, sykį man paskambino premjerė Kazimiera Prunskienė ir paprašė kiek pagloboti į JAV atvykstantį Algirdą Brazauską. Amerikos lietuvių bendruomenė jį, kaip komunistų vadovą (nors, atrodo, tuo metu ši partija jau vadinosi LDDP), priėmė pabrėžtinai šaltai. Bet Algirdas Brazauskas ir nesiveržė bendrauti su išeivija – susitikinėjo tik su pažįstamais, kaip antai ponu Velonskiu. Aš jam pasiūliau drauge papietauti Yale'io universiteto klube ir pakviečiau dar tris pasiturinčius lietuvių kilmės amerikiečius – jie jau nepalaikė ryšių su mūsų bendruomene Amerikoje ir galėjo su Algirdu Brazausku kalbėtis kaip su Lietuvos vicepremieru, nejausdami neigiamų emocijų, kad jis komunistas.

Pasirodė, kad bendrauti su Algirdu Brazausku buvo visai paprasta. Per tuos pietus jis, kaip sakė, pirmą kartą gyvenime ragavo austrių ir smagiai juokavo šia tema: kad pragyveno beveik šešis dešimtmečius ir nežino, jog, pasirodo, šis moliuskas – visai skanus maistas. Be abejo, kalbėjomės ir apie Lietuvos politinę padėtį, bet daugiau tarptautiniu aspektu, jokių vidaus nesutarimų Algirdas Brazauskas tąkart nesiėmė komentuoti.

Kai 1993 metų vasario mėnesį Algirdas Brazauskas buvo išrinktas prezidentu, atvykęs į Lietuvą, jį aplankiau dar Seimo rūmuose buvusioje prezidentūroje ir pasveikinau su pergale rinkimuose. Mes gana ilgai kalbėjomės. Papasakojau apie planus plėtoti Lietuvoje mobilųjų ryšių. Algirdas Brazauskas labai susidomėjęs klausėsi, žadėjo savo paramą šalinant biurokratinės kliūtis, jeigu jų būtų.

Nuo to laiko tarp mūsų užsimezgė draugiški santykiai, kuriems neturėjo įtakos permainingos politinėje Algirdo Brazausko biografijoje – mes smagiai pasikalbėdavome, ir kai jis ėjo valstybės vadovo pareigas, ir kai baigė prezidento kadenciją. Neturėjo mūsų bendravimui neigiamos įtakos, kad 2000 metais nepritariau jo sugrįžimui į vadinamąją didžiąją politiką ir tai pasakiau jam tiesiai į akis. Išdėsčiau ir argumentus, kodėl manau, kad jis daro klaidą vėl tapdamas kairiųjų lyderiu ir jų premjeru. Mano atvirumas Algirdui Brazauskui nesukėlė nepasitenkinimo. Net priešingai – po kurio laiko gavau jo laišką, kuriame man dėkojo, kad buvau su juo toks atviras.

Visą gyvenimą gerbiau tokius žmones, su kuriais galima atvirai kalbėti apie tai, ką galvoji, net jei nuomonės nesutampa. Bendrauju su labai skirtingais asmenimis, kai kurie jų laikosi visai kitokių įsitikinimų negu aš, bet tai man nėra kliūtis išsaugoti puikius asmeninius santykius. Manau, kad tokią privilegiją igijau todėl, jog esu vyresnis už daugumą savo draugų politikų, turiu kitokios gyvenimo patirties ir, svarbiausia, pats nesu tiesiogiai įsivėlęs į politinę veiklą. Jie žino, kad esu nepriklausomas žmogus, nelaukiu iš jų jokių malonių, jokios paramos – tik, kaip ir jie, nepaprastai trokštu, kad Lietuvoje viskas būtų kuo geriau.

Gal Lietuvoje kas ir pagalvoja, kad verslininkas Juozas Kazickas stengiasi draugauti su įtakingais politikais, nes turi iš šių draugiškų santykių kokios nors naudos. Niekada nesu kreipęsis nei į Algirdą Brazauską, nei į Vytautą Landsbergį, nei į Valdą Adamkų ar kurį kitą įtakingą politiką, prašydamas kokios nors paramos verslo klausimais. Net ir labai stengdamasis neprisi-

minčiau nė vieno tokio atvejo. Daug tekdavo kalbėti apie verslą, sąlygas jam plėtoti, apie būdus, kaip būtų galima pritraukti užsienio kapitalo, bet niekuomet nė neužsimindavau apie kokias nors „Omnitel“ problemas, kurias sprendžiant reikėtų valdžios protekcijos. Tik pradėjęs verslą Lietuvoje savo darbuotojams pasakiau, kad mes vadovausimės geležine taisykle:

Ponų Almos Adamkienės ir Valdo Adamkaus auksinių vestuvių iškilmėse 2001 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje

niekam neduosim kyšio nė cento. Žinau, kad šio principo tvirtai laikėsi Gediminas Gruodis, jo laikosi ir naujieji bendrovės „Omnitel“ vadovai. Buvau visus savo darbuotojus perspėjęs, kad jie privalo mane nedelsiant informuoti, jeigu koks valdininkas bent užuominomis ims prašyti kyšio. Nė karto negavau tokio pranešimo, nors aš net specialiai teiraudavausi, ar mūsų bendrovės kas nors nemėgina reketuoti. Buvo tik vienas veikiau komiškas atvejis, kai tik atvėrus duris „Omnitel“ filialui Kaune pas direk-

torių poną Kęstutį Šidlauską atvyko trejetas sportiškų vyrų ir pasiūlė savo apsaugą. Jiems buvo parodyta į stebėjimo kameras ir paaiškinta, kad mūsų bendrovė puikiai apsaugota ir be jų pastangų. Vyrukai dingo ir daugiau nesirodė. Bet su valdžios įstaigų tarnautojų reketu šis atsitikimas neturi nieko bendra.

Po apdovanojimo Gedimino 1-ojo laipsnio ordinu, 1998 m. vasario 10 d.

Be abejo, dažnai girdėdavau kitus Lietuvos verslininkus vis skundžiantis, kad iš jų valdininkai reikalauja kyšių. Tuomet ateidavo į galvą mintis, ar kartais jie mūsų bendrovės nepaliko ramybėje tik todėl, jog žinojo apie mano pažintį su šalies vadovais. Tačiau nė trupučio nesijaučiau skolingas už tai, kad gal ir dėl mano ryšių su aukščiausio rango politikais jų pavaldiniai nedrįsdavo iš manęs reikalauti kyšių.

Tokia niekam netarnaujančio ir nesilankstančio, bet su visais taikiai gyvenančio žmogaus padėtis leidžia man kartais net padėti nelengvai susikalbantiems politikams ir atlikti tarpininko vaidmenį. Tarkime, 1997 metais, kai dar buvo neaišku, ar Valdas Adamkus bus registruotas kaip kandidatas

prezidento rinkimuose, Vytautas Landsbergis, pats kandidatavęs į šį postą, paprašė manęs pamėginti įtikinti Algirdą Brazauską taip pat neatsisakyti antrą kartą rungtis dėl šalies vadovo krėslo. Čia nebuvo jokio paradokso. Vytautas Landsbergis man atvirai pasakė, kad, jo nuomone, Lietuvai būtų pats blogiausias prezidento rinkimų variantas, jeigu juos laimėtų Artūras Paulauskas. Suprantama, jis nejautė didelių simpatijų ir Algirdui Brazauskui, bet pavadino jį prognozuojamu, patyrusiu, rimtu politiku. Daug prastesnės nuomonės Vytautas Landsbergis buvo apie Artūrą Paulauską, o užkirsti jam kelią į prezidento postą esą greičiausiai galės tik Algirdas Brazauskas.

Kai Algirdas Brazauskas kalbėdamas per televiziją pareiškė atsisakęs antrą kartą kandidatuoti į prezidento postą, aš viešėjau Lietuvoje. Vytautas Landsbergis tuo metu buvo išvykęs į Klaipėdą. Jis man paskambino iš automobilio važiuodamas į Vilnių ir pasakė, kad norėtų užsukti pas mane į viešbutį. Buvo jau vienuoliktą vakaro, kai jis tiesiai iš kelionės atvažiavo su manimi pasikalbėti.

„Juozai, aš negaliu taip tiesiai kaip tu kalbėtis su ponu Brazausku. Pamėgink jį įtikinti, kad jis privalo atšaukti savo sprendimą nedalyvauti prezidento rinkimuose. Tegul gerai pasvarsto apie Lietuvai gresiančius padarinius, jeigu prezidentu taps Artūras Paulauskas“, – sakė Vytautas Landsbergis.

Aš perdaviau šią Vytauto Landsbergio nuomonę Algirdui Brazauskui, bet jis paaiškino, kad jau per vėlu apie tai kalbėti, nes, kartą viešai paskelbęs savo apsisprendimą, negalės kitą dieną jo atšaukti. „Tegul į valdžią ateina naujoji karta. Įgis patirties ir susitvarkys su pareigomis, o aš geriau pasitrauksiu, kad pagaliau baigtųsi tie prikaišiojimai dėl komunistinės praeities. Gal ir Lietuvai tai išeis į naudą“, – paaiškino savo poziciją Algirdas Brazauskas.

Tada, 1997 metais, pritariau Vytauto Landsbergio nuomonei, nors Algirdo Brazausko ryžtingas atsisakymas kandidatuoti į prezidento postą buvo vertas vien pagarbos. Tačiau kitaip maniau 2000-aisiais. Man atrodė, kad Algirdas Brazauskas po to, kai porą metų jau buvo pasitraukęs iš vadovaujamų pozicijų Lietuvos politikoje, neturėtų į ją sugrįžti ir, remdamasis savo autoritetu, keisti natūralaus politinės raidos proceso, juolab kad jam pasitraukus prezidento postą užėmė vakarietiškos patirties politikas Valdas Adamkus. Laikiausi nuomonės, kad Algirdui Brazauskui ypač neverta dalyvauti 2002 metų prezidento rinkimuose, nes jeigu dėl savo ko-

munistinės praeities jis jau atsisakė kelti kandidatūrą 1997-aisiais, keistoka persigalvoti po penkerių metų. Bent Vakarams susidarys įspūdis, jog Lietuva niekaip negali gyventi be savo komunistinio šleifo, nors ir beldžiasi į NATO bei Europos Sąjungos duris. Prezidentas Valdas Adamkus, mano nuomone, puikiai mokėjo ginti Lietuvos interesus tarptautinėje arenoje, demonstravo elegantišką politinį stilių. Nemaniau, kad būtų gerai, jeigu jį pakeistų nors ir labai patyręs, bet nesusikūręs tokio vakarietiško politiko įvaizdžio asmuo. Tai viena pagrindinių priežasčių, kodėl pritariau minčiai, jog Valdui Adamkui reikėjo kelti kandidatūrą antrajai šalies vadovo kadencijai. Be to, tokiomis sąlygomis buvo labai svarbu ir tai, kad šiam politikui negali daryti įtakos jokios verslo grupuotės, kartais savų siaurų interesų turinčios politinės partijos. Mano nuomone, Lietuvai dar reikėjo nepartinio prezidento, galinčio geriau palaikyti politinių jėgų pusiausvyrą šalyje.

Kai 1999 metų pavasarį prezidentas Valdas Adamkus pareiškė nepasitikėjimą antrą kartą šalies Vyriausybei vadovavusiu Gediminu Vagnoriumi, man vėl teko būti savotišku įtakingų Lietuvos politikų patikėtiniu, su kuriuo jie pasikeisdavo ir savo konfidencialiomis mintimis apie tuomet kilusią politinę krizę.

Gediminui Vagnoriui atsistatydinus ir 1999 metų vasaros pradžioje naujuoju premjeru paskyrus Rolandą Paksą, Lietuvos spaudoje imta rašyti, kad tai buvusi tiesiog gudri ir klastinga Vytauto Landsbergio intriga. Esą prezidento Valdo Adamkaus rankomis jis pasistengė sunaikinti pavojingu konkurentu konservatorių partijoje tapusį Gediminą Vagnorių. Žinau, kad toks požiūris neatitinka tiesos.

Tos politinės krizės dienomis tekdavo pasikalbėti su Vytautu Landsbergiu. Aišku, tarp jo ir Gedimino Vagnoriaus jau anksčiau būta trinties. Tačiau kai prezidentas Valdas Adamkus pareikalavo premjero atsistatydinimo, Vytautas Landsbergis nuoširdžiai nuogąstavo, kad tai gali suduoti labai skaudų smūgį konservatorių partijai. Jis kurį laiką vis dar tikėjosi, jog įmanoma išvengti Gedimino Vagnoriaus Vyriausybės žlugimo, ir iš tiesų mėgino žūtbūt apsaugoti nuo tokios įvykių raidos. Man atrodė, kad prezidentas Valdas Adamkus teisingai, reikšdamas nepasitikėjimą premjeru, nes susidarė įspūdis, jog Gediminas Vagnorius sąmoningai visokiais būdais aštrino konfliktą, demonstruodavo atvirą ir niekaip netoleruotiną nepa-

garbą šalies vadovui. Turbūt iš tiesų jis, sunkėjant Lietuvos ekonominei ir finansinei padėčiai, matydamas, kad nepavyks vykdyti socialinių pažadų, sugalvojo išprovokuoti savo atsistatydinimą. Matyt, Gediminas Vagnorius tikėjosi dėl visų kilsiančių sunkumų apkaltinti naują Vyriausybę bei jį nuvertusį prezidentą ir vėliau pamėginti laimėti kitus Seimo rinkimus.

Ket Kei saloje su ponais Landsbergiais

Tokią mano nuomonę apie 1999 metų politinės krizės priežastis patvirtino ir pašnekesiai su prezidentu Valdu Adamkumi.

Vytautas Landsbergis vėliau pasinaudojo situacija ir išstūmė Gediminą Vagnorių iš konservatorių partijos, bet tik tuomet, kai tas jau buvo pasitraukęs iš Vyriausybės vadovo posto. Man susidarė įspūdis, kad Vytautas Landsbergis, nors ir ne itin mėgdamas Gediminą Vagnorių, vis dėlto pirmiausia galvojo, kokią žalą jo atsistatydinimas gali padaryti šalies politiniam stabilumui, kaip tai atsilieps konservatorių partijai, todėl visiškai netikiai kalbomis, neva jis stengėsi prezidento rankomis susidoroti su politiniu konkurentu.

Išėjusiems džiaugsmas sugrįžti

Artėjant mano ir Aleksandros jungtųjų šešiasdešimtmečio sukakčiai, sumaniau, kad vadinamąsias deimantines vestuves galėtume švęsti mūsų namuose Vilniuje, esančiuose šalia Šv. Jonų bažnyčios – vietos, kur aš per 1940-ųjų Kalėdas visam gyvenimui užkariavau Alytės širdį.

Sumanymas padaryti Alytei tokią dovaną – namą Šv. Jono gatvėje – kilo ne iš karto. Iš pradžių dairiausi tik vietos, kur galėčiau eksponuoti savo medžioklės trofėjus. Mat jų, išsklaidytų keliuose mano namuose, susikaupė gerokai per šimtą, kai kurie labai reti ir vertingi. Nė vienas iš mano vaikų nėra medžiotojas, todėl dovanoti jiems tokią kolekciją nebuvo prasmės. Bet, pamaniau, Lietuvai būtų visai neblogo dovana, jeigu Vilniuje įrengčiau medžioklės trofėjų ekspoziciją, papildydamas ją šios temos dailės kūriniiais. Aleksandrai pirmajai atėjo į galvą mintis. „Kodėl tau nenupirksi Vilniuje namo ir neįrengsi nedidelio medžioklės muziejaus? Ten galėtų būti ir kino salė šviečiamajai veiklai, joje vaikams ir jaunimui rodytume filmus apie gamtą, pavyzdžiui, iš „National Geographic“ kolekcijos“, – ėmė žarstyti siūlymus Alytė.

Pamaniau, kad tai puiki idėja, ir man teliko ją įgyvendinti. Pradėjau darytis Vilniaus centre namo, tinkamo medžioklės trofėjų ekspozicijai. Kai nuvažiavau apžiūrėti pastato Šv. Jono gatvėje, supratau, kad pirsčiau būtent jį. Mes mokėmės šalia esančiuose Vilniaus universiteto rūmuose, be to, iš karto prisiminiau savo kalėdinį pasimatymą su Alyte ir man pasirodė labai simboliška po šešių dešimtmečių tarsi vėl sugrįžti į mūsų bendro gyvenimo priešaušrį.

Kai įsigijęs pastatą užsakiau architektams suprojektuoti jame muziejų, paaiškėjo, kad šios patalpos nelabai tinkamos medžioklės trofėjų ekspozicijai. Teko šios idėjos atsisakyti. Algirdas Brazauskas patarė man savo kolekciją padovanoti Trakų istorijos muziejui. Pamatęs ten jau įrengtą tokio pobūdžio ekspoziciją, įsitikinau, kad tai tinkama vieta mano sukaupiams trofėjams. Dalį jų ir padovanojau, atvykęs į Vilnių su Alyte švęsti mudvių deimantinių vestuvių.

Atsisakius sumanymo pastate Šv. Jono gatvėje įkurdinti muziejų, teko galvoti, ką daryti su savo pirkiniu. Tada atėjo į galvą mintis, kad geriau-

sia čia būtų įrengti reprezentacijai skirtus namus, kurie tiktų šiai istorinei vietai, gerai derėtų su aplink esančiais senosios architektūros paminklais. Nusprendžiau, jog reikėtų šalia įsigyto pastato man priklausančioje mažoje erdvėje suprojektuoti jaukų sodelį, sutvarkyti kiemą, visą aplinką. Tačiau gyventi šiame name tegalėsiu savaitę kitą per metus, mano vai-

Su namo Šv. Jono gatvėje architektais ir statytojais

kai čia viešės dar trumpiau. Būtų visiškai nelogiška investuoti didžiulę sumą pinigų į pastatą, kuris beveik visą laiką stūksotų negyvenamas ir nenaudojamas. Tačiau ėmėsis rengti prabangų būstą, kurio man pačiam menkai teptreiks, jaučiau, kad taip lyg ir atiduodu seną skolą Vilniui, studijų, jaunystės ir meilės miestui, kartu ir skolą Lietuvai. Norėjau, kad namas skoningai priglustų prie Senamiesčio aplinkos ir papuoštų tą kiek apleistą vietą, kurioje kadaise buvo kardinolo Jurgio Radvilos rūmų teritorija. Troškimas prisidėti prie Vilniaus senamiesčio gražinimo ir skatino mane negailėti pinigų tvarkant namo išorę, kuriant aukšto lygio interjerą.

Žinoma, nesirengiu palikti jo nenaudojamo. Kol gyvas būsiu, pats važinėsiu, rengsiu priėmimus, kamerinės muzikos vakarus. Ateityje namui išlaikyti įsteigsiu tokio dydžio specialų fondą, kad jo pagrindinio kapitalo

uždirbamų pajamų pakaktų tinkamai pastato priežiūrai ir remontui, o tai sudarys kelis šimtus tūkstančių litų per metus. Vėliau, jei tai bus priimtina, galbūt padovanosiu šį reprezentaciniams renginiams skirtą namą Lietuvos Vyriausybei ar Vilniaus savivaldybei.

Rengiant reprezentacijai tinkamą namą, reikėjo rinktis sudėtingesnę architektūrinės pertvarkos variantą, užsakyti prabangesnio interjero projektą. Žinoma, statybos ir dekoravimo darbai kiek užtruko, bet 2001-ųjų pavasarį jie artėjo prie pabaigos. Pamatęs, kad pastatas atitinka mano estetišką skonį, kad man jame jauku, pagalvojau: tai tiesiog ideali vieta mudviejų su Alyte sutuoktelių šešiasdešimtmečiui.

Tą rugpjūtį Vilniuje susirinko visa mūsų, kaip mes sakome, dvidešimt vieno nario šeima: vienuolika anūkų, trys marčios ir žentas, dukra ir trys sūnūs ir, žinoma, mudu su Alyte, deimantiniai jaunavedžiai. Atvyko per šimtą mūsų draugų iš JAV, kelių Vakarų Europos šalių ir net Australijos. Jubiliejaus išvakarėse su svečiais klausiausi specialiai mums skirto puikaus koncerto Šv. Kazimiero bažnyčioje, galvodamas, kaip gera vėl grįžti į tėvynę ir jaustis čia reikalingam.

Atėjo rugpjūčio 15-oji. Alytė, kaip ir prieš šešiasdešimt metų, jaudinosi laukdama, kol mus kaip tąsyk, 1941-aisiais, Šv. Mikalojaus bažnyčioje palaimins kunigas – šįkart tai buvo išeivijos vyskupas Paulius Baltakis.

Atrodė, grįžome į 1941-uosius. Lyg būtų buvę vakar. Mūsų vėl laukė pokylis, tik jau ne prie skurdaus karo metų stalo bute pritemdytais langais, o restorane drauge su trimis šimtais svečių.

Išėjusius iš bažnyčios mus pasitiko draugų būrys su gėlėmis. Žiūrėdamas į švytinčią Alytę, pagalvojau, kad nors negaliu žinoti, kiek Dievas dar skirs mums gyventi, nesiliausime džiaugęsi visomis mums Viešpaties dovanotomis dienomis.

Prabėgo dešimt metų nuo mūsų atsiminimų knygos pirmojo leidimo. Per tą laiką mūsų gyvenime nutiko visokių įvykių, daugiau liūdnuų nei linksmų, bet gyvenimui ritantis į saulėlydį, tai dėsninga. Niekada nemaniau, kad mano veikla buvo labai reikšminga ir būtina apie ją pasakoti. Tačiau likimas man lėmė patirti daug išbandymų, gyvenimo kelias nusidriekė nuo gimimo Rusijos stepėse, per vaikystę išsvajotoje protėvių žemėje Lietuvoje, okupacijų ir karo pavojus iki klestinčio Niujorko verslininko. Daug teko išgyventi, bet tai buvo vilties kelias ir gal mano pavyzdys gali padrąsinti tuos, kurie eina savuoju vilties keliu.

Nors per dešimtmetį po pirmojo „Vilties kelio“ leidimo savo atsiminimų kraičio jau nepapildžiau prasminga patirtimi ir vertingais įspūdziais, nusprendžiau pridurti šį epilogą. Knyga, kaip ir gyvenimas, turi turėti pabaigą, o nepapasakojus apie pastarąjį dešimtmetį, kurį pavadinčiau netekties metais, mano gyvenimo istorija lyg ir būtų nebaigta...

Kelionė į šeimos istorijos ištakas

Tai buvo sunkus dešimtmetis, mus ėmė slėgti garbaus amžiaus našta, užgriuvo ligos ir galiausiai ištiko didžiausia nelaimė – netekau Aleksandros.

Vis dėlto didesnė dešimtmečio dalis nebuvo liūdna. Džiaugėmės gyvenimu, dažnai atvykdavome į Lietuvą, keliavome ir į kitus kraštus.

Ypač jaudinanti buvo kelionė į gimtąjį Čiornaja Padinos kaimą. Ši atsiminimų knyga prasideda priešistore – apie mano protėvių tremtį 1863 metų Kūčių vakarą į Saratovo gubernijos stepes. Ten po daugiau nei penkių dešimtmečių gimiau aš. Man buvo vos ketveri, kai su tėvais iškeliavau iš Čiornaja Padinos į Lietuvą. Dar prabėgo daugiau kaip aštuoniasdešimt metų ir aš jau drauge su savo vaikais vėl išvydau šią žemę. Tarsi apsisuko gyvenimo ratas ir sugrįžau, iš kur išėjau.

Man tai nepamirštama kelionė. Ją surengė vėliau Vladimiro Putino režimo politiniu kaliniu tapęs „Jukos“ bendrovės prezidentas Michailas Chodorkovskis. Verta prisiminti ir pačią pažinties su šiuo iškiliu žmogumi istoriją.

Būdamas Niujorke, kartą sulaukiau seno pažįstamo JAV Rytų–Vakarų instituto prezidento Johno Edwino Mrozo skambučio. Jis pasakė, kad į jo įstaigos biurą Maskvoje kreipėsi „Jukos“ atstovai ir prašė, susisiektų su manimi, išsiaiškinti, ar nesutikčiau papietauti Niujorke su Michailu Chodorkovskiu. Man tai buvo visiškai netikėta. Nepažinojau nė vieno „Jukos“ vadovo ir tik spaudoje buvau skaitęs, kad ši bendrovė iš „Williams“ rengiasi pirkti „Mažeikių naftą“.

Be abejo, ponui Mrozui atsakiau, kad man būtų didelė garbė pabendrauti su Michailu Chodorkovskiu ir pasiteiravau, kur ir kada galėtų įvykti toks susitikimas. Išgirdau „Jukos“ prezidentą klausantį, kada man būtų patogų pasimatyti su juo, kai atskris į Niujorką. Dar labiau nustebau, kad ponas Chodorkovskis netgi pasirengęs derinti savo neabejotinai įtemptą darbo grafiką su mano planais. Atsakiau, kad būsiu pasirengęs pasimatyti bet kurią dieną jam viešint Niujorke. Netrukus gavau žinią iš pono Mrozo, kad Michailas Chodorkovskis kitą savaitę atskrenda į JAV. Paprašiau perduoti jam, kad kviečiu vakarienės į senų tradicijų prestižinį verslo žmonių klubą „Club 21“. Jame yra lankęsi garsiausi pasaulio verslininkai ir daugybė valstybių vadovų.

Mano pasiūlymas buvo priimtas ir suderintas konkretus laikas. Iš anksto užsakęs staliuką, laukiau svečių. Pirmas atvyko ponas Mrozas, netrukus pasirodė ir Michailas Chodorkovskis, lydimas kelių palydovų, bet prie stalo jis sėdo tik su vienu padėjėju – norvegų, kuris dirbo jo asmeniniu sekretoriumi.

„Man didelė garbė su jumis bendrauti, bet būtų įdomu sužinoti, kas paskatino jus susitikti su manimi?“ – pokalbio pradžioje pasiteiravau pono Chodorkovskio.

Pirmiausia jis pasakė, kad „Jukos“ įsigijo „Mažeikių naftą“ ne siekdama greito pelno, o ketindama nuolat dirbti ir investuoti Lietuvoje. „Suprantu, kad tai stambiausia jūsų šalies bendrovė, kuriai tenka ir svarbus socialinis vaidmuo, todėl noriu užmegzti pasitikėjimu grindžiamus ryšius su Lietuvos visuomene ir prašyčiau jūsų patarimų bei pagalbos siekiant šio tikslo“, – pareiškė ponas Chodorkovskis.

Atsakiau, kad gerbiu tokį jo norą, nes tarpininkavau ne vienai JAV bendrovei, sumaniusiai Lietuvoje imtis verslo, bet niekada neteko išgirsti prašymo padėti suartėti su mūsų šalies visuomene, todėl mielai jam patarsiu, kaip tai būtų galima padaryti kuo sėkmingiau.

Taip prasidėjo labai malonus ir įdomus pokalbis su ponu Chodorkovskiu, net, sakyčiau, išsyk užsimezgė draugiškas ryšys. Patariau pašnekovui į Lietuvos žmonių širdis eiti pasirinkus kurį nors iš šių dviejų kelių – remiant krepšinį arba meną. Dar geriau – abi sritis. Michailas Chodorkovskis pasakė žinąs, kaip Lietuva dievina krepšinį, taip pat girdėjęs, kad šviesuomenė labai domisi opera, simfoninės muzikos koncertais, todėl mielai paremtų tiek sporto, tiek meno projektus, bet norėtų tai daryti subtiliai, netriukšmingai ir nepompastiškai. Jis net neklausiamas pabrėžė: „Patikėkite, „Jukos“ Lietuvoje neturi jokių politinių interesų, vienintelis mūsų tikslas – sėkmingai plėtoti verslą ir, tikimės, taip galėsime prisidėti prie jūsų krašto gerovės. Tik tokių minčių vedami ir norėtume dalyvauti Lietuvos visuomeniniame gyvenime.“

„Pone Chodorkovski, – tuomet atsiliepiu šyptelėjęs, – nafta ir politika – neatsiejami dalykai. Vargu ar ir jums pavyks išvengti politinio šleifo, nors nė kiek neabejoju, kad jūs labai nuoširdžiai nenorite painiotis į politiką.“

Kaip vėliau paaiškėjo, politika, tiksliau Kremlius, uždusino ir jo verslą Lietuvoje, ir „Jukos“ bendrovę, o jį patį ilgiems metams įgrūdė už grotų. Aišku, tuomet vakarienėjant Niujorke niekas iš mūsų negalėjo net nujausti tokių likimo išbandymų.

Linkėdamas ponui Chodorkovskiui sėkmingo verslo Lietuvoje, užsiminiau, kad esu gimęs Rusijoje.

„Jūs gimėte Rusijoje?“ – nustebęs perklausė pašnekovas.

„Taip, bet tai buvo visai kita Rusija. Mane dar 1922 metais tėvai išsivežė į Lietuvą“, – atsakiau.

Michailas Chodorkovskis susidomėjęs ėmė klausinėti, kaip mano tėvai atsidūrė Rusijoje. Keliais sakiniiais papasakojau apie 1863 metų sukilimą, savo prosenelių ir senelių tremtį, kaip jie išgyveno atšiauriomis stepių sąlygomis, o ilgainiui – ir prasigyveno, kaip ten gimė mano tėvai, kaip vėliau ir aš atsiradau po šia saule Saratovo plynose, kurias vasaromis svilina karštis, žiemomis kausto speigai, ir kaip visą laiką svajojome sugrįžti į protėvių žemę, kol pagaliau po Pirmojo pasaulinio karo ir revoliucijos viską,

ką turėję, palikome ir iškeliavome į nepriklausomą Lietuvą ir ten gyvenimą pradėjome kurti iš naujo, nuo pamatų.

„O kur yra ta jūsų gimtoji Čiornaja Padina?“ – pasiteiravo Michailas Chodorkovskis.

Kai pasakiau, kad anuomet tai buvo Saratovo gubernijos kaimas, jis kone aiktėlėjo: „O! Dabar tai Saratovo sritis – ten mūsų bendrovės įmonėse dirba 40 tūkstančių žmonių. Kada ten buvote paskutinį kartą?“ – dar perklausė „Jukos“ savininkas.

Pasakiau, kad savo gimtojo kaimo nesu daugiau regėjęs, kai 1922 metais su tėvais parkeliavome į Lietuvą.

„Ar nenorėtumėte ten nuvykti?“ – paklausė jis.

„Žinoma. Tai būtų labai jaudinanti kelionė. Ne kartą apie tai galvoju“, – atsakiau.

„Tuomet praneškite man, kada jums būtų patogų keliauti. Galėsiu atsiųsti jums lėktuvą ir nuskraidinti į Saratovą“, – pasiūlė ponas Chodorkovskis.

Padėkojau už tokią ypatingą ir jaudinančią dovaną ir pasiteiravau, ar negalėčiau į kelionę pasikviesti ir savo vaikų.

„Be abejo, lėktuve pakaks vietos ir jiems. Kvieskite drauge skristi ką tik norite“, – geranoriškai siūlė „Jukos“ prezidentas.

Sutarėme, kad paskambinsiu kartu prie stalo sėdėjusiam jo asmeniniam sekretoriui norvegui.

Ponas Chodorkovskis netrukus atsiprašė, sakė turintis skubėti į kažkokį susitikimą Jungtinių Tautų būstinėje, ir išvyko. Daugiau su juo susitikti nebeteko. Tačiau pažadą surengti man kelionę į Čiornaja Padiną ponas Chodorkovskis ištesėjo. Kartą vasarą man būnant Vilniuje, atskrido visi mano vaikai. Pamaniau, pasitaikė puiki proga apsilankyti Čiornaja Padinoje. Paskambinau pono Chodorkovskio sekretoriui ir pasiteiravau, ar būtų galima surengti žadėtą kelionę. Išgirdau atsakymą: „Prašau, mes jus mielai nuskraidinsime ir paglobosime.“ Sutarėme, kad į kelionę pasikviesiu vaikus ir savo giminaitį Rolandą Auksakį bei Rusijoje likusių tremtinių gyvenimą tyrinėjančią etnologę Gražiną Kadžytę.

Sutartą valandą atvykę į Vilniaus oro uostą, išvydome naujausio modelio verslo klasės lėktuvą „Gulfstream V“, kuriame telpa 15 keleivių. Juo galima perskristi ir Atlantą. Prieš pakylant su mumis atėjo pasisveikinti

orlaivio vadas ir jo padėjėjas. Mus aptarnavusios ir šampanu bei rusišku papročiu blynais su juodaisiais ikrais vaišinusios dvi žavios stiuardės gerai kalbėjo angliškai.

Saratove mus sutiko miesto meras, surengė kelionę laivu Volgos upe, ten mums buvo pasiūlyta ir vakarienė. Kitą dieną turėjome iš Saratovo į

Nusileidus Saratove

Čiornaja Padiną skristi sraigtasparniu, bet šis skrydis kažkodėl buvo atšauktas ir išvykome, kaip sužinojome, visiškai neseniai pirktu naujutėlaičiu labai komfortišku autobusu.

Kartu su mumis važiavo pačiame autobuso gale įsitaisiusi keistokos elgsenos moteris. Ji su mumis visiškai nebendravo, gal nemokėjo anglų kalbos, mes nė nesupratome, kokios jos pareigos šioje kelionėje. Važiovome kelias valandas. Netoli Čiornaja Padinos mūsų autobusą sustabdė milicija ir kažko labai ilgai klausinėjo vairuotojo, tačiau mums nieko nesakė.

Kai įvažiavome į Čiornaja Padiną, krito į akis, kad kaimo gatvelė visiškai tokia pat, kokia iš vaikystės išlikusi mano atmintyje. Laikas tarsi sustingo. Atrodė, kad čia niekas nepasikeitė nuo 1922 metų. Pagalvojau, kad regiu

savo gyvenimo vilties kelio pradžią, tik jis mane išvedė iš šios vietos į pasaulį, o ištisoms kaimo žmonių kartoms šis kelias buvo ir pradžia, ir pabaiga. Be vilties. Manęs būtų laukęs toks pat likimas, jei ne mano tėvų išmintis ir tikėjimas Lietuva. Pamatę, kokios žudynės vyko per revoliuciją, jie laiku suprato, kad reikia bėgti iš Rusijos, kol dar nevėlu.

Kelionė autobusu su šeima į gimtąjį Čiornaja Padinos kaimą

Čiornaja Padinoje mus pasitiko visa kaimo bendruomenė. Vyresnės moterys ryšėjo baltas prijuostas, vyrai mūvėjo išvežinėmis kelnėmis ir vilkėjo išlygintais švariais marškiniais. Atėjo ir visi mūsų giminės: iš tėvo pusės – Kazickaitės ir Kazickai, iš mamos – Sereičkaitės ir Sereičikai. Jie per šimtmetį išlaikė senąsias pavardes, nors lietuvių kalbą jau buvo pamiršę, bet dvi mano pusseserės septyniasdešimtmetės Kazickaitės dar kalbėjo lietuviškai, galėjau su jomis susikalbėti be vertėjo. Jos – vienintelio Rusijoje pasilikusio mano dėdės Konstantino, nesiryžusio palikti užgyvento turto, bet greitai vis viena visko netekusio, dukros. Visi kiti dėdės ir tetos sugrįžo į Lietuvą.

Čiornaja Padinoje mūsų jau laukė baltomis staltiesėmis dengti stalai, nukrauti visokiausiais valgiais – rūkytomis lašišomis, jūrų gėrybėmis,

įvairia mėsa, nestigo ir gėrimų. Tą puotą kaimui ir mums surengė „Jukos“ bendrovė. Jaudinamai sutikti prie autobuso drauge su kaimo žmonėmis pasukome prie netoliese lauke išrikiuotų stalų. Dar labiau sugriebė širdį jaudulys, kai kelios senyvos moterėlės užtraukė lietuviškas dainas. Dainavo, šypsojosi ir kartu verkė, joms ėmė pritarti ir vienas balsingas jaunesnis

Sutiktuvės Čiornaja Padinos kaime

vyras – prisimenu ir pavardę – Kuosa. Sužinojome, kad jis – kaimo bendruomenės pirmininkas.

Papietavę visi drauge nužingsniavome į kapines, kuriose sugulę mano proseneliai, seneliai – net kelios Kazickų ir Sereičikų bei kitų lietuvių tremtinių kartos. Ten išvydome didžiulį kryžių, ant kurio postamento surašytos palaidotų lietuvių pavardės. Jį pastatė tremtinių palikuonė vedęs ir į Lietuvą persikėlęs gyventi Viktoras Kazarinas, kurį vėliau, kai Vilniuje susipažino, pakviečiau statant Čiornaja Padinoje bažnytelę.

Pasimeldus prie kapų, Čiornaja Padinos lietuviai mus pakvietė užėti į jų namus. Ėjome nuo trobos prie trobos. Buvo graudu pamačius, kad iš mūsų namų jau nelikę nė pėdsako – jie sudegė ir nesužinojome, kaip tai atsitiko: gal atsitiktinai kilo gaisras, o gal, mums išvykus, buvo tyčia padegti.

Neišliko ir bažnyčia. Ten, kur, kaip pamenu, ji stovėjo, buvo kaimo salė, o priešais esančioje aikštėje pamatėme dar tebestūksantį Lenino paminklą.

Be abejo, bendraudami su žmonėmis, išgirdome ir prašymų juos paremti. Matėme, kad jie gyvena labai sunkiai. Viena giminaitė paprašė kombaino, vėliau jai tokią dovaną nupirkome. Išgirdome ir daug kitų as-

Čiornaja Padinos kaime gyvenančio Antano Sereičiko name

meninių prašymų. Tiesa, jaunesni žmonės lyg ir drovėjosi prisipažinti, kad jiems reikia pagalbos. Buvo ir bendruomeninių prašymų – kaimo mokyklą prašė paremti jos direktorė, beje, rusė. Viena lietuvė – Albina Vilutienė – mane ypač sujaudino paprašiusi padėti ne jai asmeniškai, o pastatyti nors mažytę koplytėlę katalikų bendruomenei. Ji nusiskundė, kad net nėra kur išsiverkti.

Šie jos žodžiai įstrigo į sąmonę. Ėmiau galvoti, kad reikėtų pastatyti Čiornaja Padinoje bent koplyčią. Parskridęs į Lietuvą, paskambinau Viktorui Kazarinui padėkoti už kryžių tremtiniais atminti Čiornaja Padinos kapinėse. Jis atvažiavo į Vilnių, susipažinome, ėmėme bendrauti. Sykį jam pasakiau, kad norėčiau Čiornaja Padinoje pastatyti koplyčią. „Aš galėčiau imtis šio darbo, pažįstu vietos žmones, turiu ten draugų, žinau, kur reikia

kreiptis dėl leidimų, kaip tvarkyti reikalus, – pasisiūlė Viktoras Kazarinas. – Jei jūs finansuotumėte projektą, galiu nuvykti į Čiornaja Padiną ir prižiūrėti statybą.“

Sutarėme, kad jis pirmiausia nuskris pasižvalgyti ir išsiaiškinti situacijos. Grįžęs pasakė, kad gali pastatyti ir nedidelę bažnytelę, sutarė, kad jai

Prie senos sodybos Čiornaja Padinos kaime su dukra Jūrate

vieta bus skirta kaimo centre, beveik ten pat, kur stovėjo ir sudegusi senoji bažnyčia. Viktoras Kazarinas sudarė statybų sąmatą. Sutikau finansuoti ir jis su savo broliais, draugais ir keliais vietos pagalbinkais palyginti greitai pastatė bažnyčią, kurios atidarymas tapo šventė visai nedidelei Saratovo katalikų bendruomenei. Maldos namus pašventino Saratovo vyskupas, buvo atvykę ir vietos valdžios atstovai, tik aš dar kartą atskristi į Čiornaja Padiną jau negalėjau. Tačiau ne viskas buvo taip paprasta. Būta įtampų su vietos stačiatikiais, kuriems nepatiko, kad kaime pastatyta katalikų bažnyčia, o cerkvės nėra. Išgirdau, kad ir mano apsilankymas ne visiems rusams patiko, nors „Jukos“ pasiūlytų vaišių tuomet niekas neatsisakė ir kirto išsijuosę. Kad nurimtų aistros, buvo nutarta leisti ir stačiatikiams bažnyčioje melstis.

Taip būtų galima užversti mano atsiminimų apie Čiornaja Padiną paskutinį puslapį. Tačiau šie išgyvenimai mano atmintį susipynė su tebesitęsiančia Michailo Chodorkovskio, kuriam esu dėkingas už jaudinamą sugrįžimą į gyvenimo kelio pradžią, drama. Niekuo jam negaliu padėti, tik pareikšti solidarumą.

Pirmąsias žinias, kad Kremlius kabinėjasi prie Michailo Chodorkovskio, išgirdau 2003 metų rudenį – prabėgus vos keliems mėnesiams, kai grįžau iš Čiornaja Padinos ir parašiau jam padėkos laišką už puikiai surengtą kelionę. Netrukus sužinojau, kad jis suimtas. Mane tai smarkiai sukrėtė. Nė akimirkos nepatikėjau, kad jį areštavo ir vėliau nuteisė iš tiesų už finansinius nusikaltimus. Net prisiminiau Stalino laikus. Neabejoju, kad tai politinis susidorojimas. Buvo sunaikinta ir „Jukos“, kaip kalbama JAV verslo sluoksniuose, bene skaidriausia Rusijos bendrovė. Turbūt vienas gabiausių ir talentingiausių šios šalies verslininkų (Michailo Chodorkovskio išmintį, įžvalgų jėgą spėjau pajusti net ir per mūsų vienintelį pokalbį) buvo paverstas politiniu kaliniu ir kankiniu.

Netgi buvau sumanęs parašyti Michailui Chodorkovskiui į kalėjimą laišką, bet pagalvojęs šio sumanymo atsisakiau, nes supratau, kad atjautos žodžius, kuriuos jam parašysiu, skaitys ne jis, o Rusijos specialiųjų tarnybų agentai.

Naujas verslas Lietuvoje

Keletą metų per šį laikotarpį dar aktyviai užsiėmiau ir verslu. Pardavęs „Omnitel“ bendrovę skandinavų konsorciui „TeliaSonera“, 2004-aisiais nusipirkau palyginti nedidelę interneto paslaugų įmonę „Baltnetos komunikacijos“. Net pats gerai nežinau, kodėl ją įsigijau.

Iš dalies tai lėmė atsitiktinės aplinkybės. Man būnant Lietuvoje, į Vilnių atskrido pora mano draugų iš JAV bendrovės „Motorola“. Jie man papasakojo, kad nori įgyvendinti vieną pačios moderniausios technologijos, labai plačių ateities galimybių idėją ir surado banką, pasirengusį finansuoti šį projektą, todėl važinėja po įvairias šalis ir dairo, kur galėtų įkurti naujos savo veiklos skyrius. Mes labai sėkmingai bendradarbiauome kurdami

„Omnitel“, todėl jie nusprendė pasiūlyti man prisidėti ir prie šio projekto – turėčiau įsteigti arba nupirkti nedidelę jau veikiančią interneto paslaugų bendrovę, kurią būtų galima naudoti „Motorolos“ technologijos plėtrai. Tai jiems leistų sutaupyti laiko. Sutikau, nors tuomet neplanavau vėl imtis naujo verslo Lietuvoje.

Tik aš nieko neišmaniau apie interneto technologijas ir man reikėjo žmonių, kurie galėtų gerai išanalizuoti projektą techniniu požiūriu. Iš vieno pažįstamo išgirdau, kad interneto paslaugų bendrovės „Baltnetos komunikacijos“ savininkas ketina imtis kito verslo ir dairo, kam galėtų ją parduoti. Susitikau su šiuo žmogumi, išsiaiškinau, kad jo įmonė – nedidelė, metų pajamos siekia tik apie 3 milijonus litų, bet joje dirba apie šimtą kvalifikuotų specialistų, todėl yra sukurti pagrindai tolesnei plėtrai. Beveik nesiderėdamas įsigijau šią bendrovę už prašomą kainą.

Tačiau „Motorolos“ projektas žlugo, nes žadėjęs jį finansuoti bankas staiga persigalvojo. Atrodo, finansų ekspertai suabejojo pasirinktų naujų technologijų perspektyvomis, nes atsirado dar naujesnių, tobulesnių. Bankui pasitraukus iš projekto, „Motorola“ atsisakė sumanymo. Tačiau aš jau buvau spėjęs įsigyti „Baltnetos komunikacijos“, tad nusprendžiau plėtoti interneto paslaugų verslą savarankiškai.

Pirmiausia reikėjo vadovo, kuris įgyvendintų mano sumanymus. Išgirdau, kad „Omnitel“ ketina atleisti vieną interneto specialistą. Susisiečiau su juo ir pasiūliau pereiti dirbti pas mane. Šis asmuo mielai sutiko ir ėmėsi vadovauti „Baltnetos komunikacijos“.

Tačiau tuomet paaiškėjo, kad bendrovės padėtis buvo prastesnė, nei manėme ją pirkdami – pardavėjas mums buvo nutapęs kiek pagražintą šios įmonės paveikslą. Susidūrėme su didelėmis problemomis. Nusprendėme, kad dorojantis su jomis mums reikia jauno, energingo vadovo. Todėl iš pradžių kurį laiką „Baltnetos komunikacijos“ vadovavęs asmuo perėjo administruoti mūsų šeimos fondą, o jo postą bendrovėje perėmė tada nė trisdešimties metų dar nesulaukęs specialistas Mindaugas Pranskevičius, dirbęs bendrovės direktoriaus pavaduotoju. Jis jau ketino mus palikti, bet, gavęs pasiūlymą tapti įmonės vadovu, persigalvojo. Kaip esu jau pasielgęs ir kitame savo versle, vėliau naujam generaliniam direktoriui perrašiau dalį akcijų, kad jis jaustųsi dar tvirčiau susaistytas su bendrove.

Nepaisant po kelerių metų atsiritusios krizės, „Baltnetos komunikacijos“ gerokai išaugo. Bendrovė net ir sunkiais laikais sugebėjo dirbti pelningai. Dauguma pasaulio verslo įmonių šiuo laikotarpiu išgyveno nuosmukį, o „Baltnetos komunikacijų“ pozicijos stiprėjo ir krizės metais. Bendrovės pajamos, man ją įsigijus, išaugo nuo 3 iki 25 milijonų litų, nors darbuotojų

Svarstant bendrovės „Baltnetos komunikacijos“ įsigijimo sandorį

skaičius iš esmės nedidėjo. Dabar įmonėje dirba apie 120 specialistų ir jos plėtra pagrįsta techniniu modernizavimu bei efektyvesniu darbo organizavimu.

„Baltnetos komunikacijos“ tapo antrąja Lietuvoje internetinių paslaugų bendrove po skandinavų valdomos didžiausios šalyje telekomunikacijų įmonės TEO LT ir įsikūrė naujame pastate Panerių ir Švitrigailos gatvių sankirtoje, kuris pagražino apleistą trasą iš oro uosto į miesto centrą. Tai mano šeimos nuosavybė, o „Baltnetos komunikacijos“ už šias patalpas moka nuomą.

Vėliau atidarėme galingą duomenų centrą, garantuojantį didžiausią informacijos saugumą – išnaudojame dar tik mažą dalį jo plačių galimybių. Šis projektas labai sustiprino „Baltnetos komunikacijų“ konkurencingumą, jos klientais panoro tapti ne tik Lietuvos, bet ir užsienio įmonės. Tačiau teko nemažai investuoti į bendrovę, o investicijos gali atsipirkti tik ateityje,

Prie naujojo bendrovės „Baltnetos komunikacijos“ pastato

todėl finansinės naudos mano paskutinis verslas Lietuvoje man dar nedavė. Ne jos vaikydamasis ir įsigijau „Baltnetos komunikacijas“ – pirmiausia norėjau išsaugoti savo šeimos ryšius su Lietuva. Ši bendrovė man buvo ir įdomi veikla. Visą gyvenimą įpratęs aktyviai veikti, turėjau užsiėmimą. Dėl savo garbaus amžiaus niekur kitur jau nebūčiau ėmėsis naujo verslo.

Žinoma, galiausiai atėjo laikas ir „Baltnetos komunikacijų“ priežiūrą perduoti vaikams ir būti tik jų patarėju. Padalijau jiems bendrovės akcijas. Mano vyriausias sūnus Juozas yra jos valdybos narys, o jaunėlis Jonas – pirmininkas.

Supratau, kad atėjo metas atsisakyti ir investicijų valdymo bei kitų finansinių reikalų tvarkymo. Šį darbą perėmė jauniausias sūnus Jonas. Tačiau ir aš nesėdžiu rankų sudėjęs. Dabar tai, atrodytų, smulkesni rūpesčiai. Vis dar norisi kuo nors rūpintis, kad dirbtų galva, pasinerti nors ir į nedidelius projektus. Mat visą gyvenimą buvau įpratęs galvoti. Pavyzdžiui, labai domėjausi, kaip vyksta mūsų vasarvietės Ket Kei saloje svečių namo rekonstrukcija. Ta vieta man dvasiškai labai brangi – keturiasdešimt metų ten drauge su Aleksandra leisdavome žiemas. Kai jos nebėra, vis viena noriu nuskristi į salą, grįžti į nuostabios gamtos prieglobstį ir kartu – į mielų senų prisiminimų glėbį.

Turiu ir daugiau interesų. Stebiu man priklausančių akcijų paketų kurso svyravimus, bent kartą per savaitę aptariu padėtį su mūsų šeimos finansiniais patarėjais, svarstome investicinius veiksmus. Mano galvoje nuolatos kirba mintys ne tik apie finansų būklę, bet ir apie mano tėvynės gyvenimą. Naktimis negalėdamas užmigti, dažnai galvoju, kaip laikosi mano Lietuvėlė. Stebiu, kaip klostosi politiniai reikalai. Suprantu, kad jokios įtakos jiems negaliu turėti, bet vis viena rūpi, kas darosi, kremtuosi, išgirdęs blogų naujienų. Skaitau spaudą, naujienų portalus, tik pikta, kad jau greitai pavargsta akys. Vis viena bent porą valandų per dieną skiriu žinioms, o norėčiau ir dar daugiau. Kartais pasikalbame apie politiką telefonu su prezidentu Valdu Adamkumi.

Liūdžiu, kad dėl sveikatos būklės negaliu atskristi į Lietuvą. Vilniuje, Šv. Jono gatvėje, jau keletą metų beveik nenaudojami stūkso erdvūs namai, kuriuos įsigijau ir įrengiau senųjų dvarų stiliumi mudviejų su Aleksandra deimantinių vestuvių – santuokos 60-mečio – proga.

Negailėjau pinigų puošniam interjerui, nes maniau, kad kada nors šį pastatą perduosiu Lietuvos valdžiai. Tokie rūmai galėtų būti tinkama rezidencija užsienio svečiams priimti ir apgyvendinti.

Paaiškėjo, kad šie planai nerealūs. Pirmiausia labai brangiai kainuoja pastato priežiūra ir išlaikymas – išlaidos skaičiuojamos šimtais tūkstančių litų per metus. Taupiai biudžeto lėšas turinčiai naudoti Lietuvos valdžiai tai būtų sunkiai pateisinamas išlaidavimas, juo labiau kad tokio rango užsienio svečių, kuriuos tiktų apgyvendinti šiame pastate, atvyksta nedaug.

Be to, pastatas iš visų pusių supamas daugiabučių namų, jis yra tarsi kvartalo kiemo viduryje. Kai 2003 metais buvo rengiamasi JAV prezidento George'o Busho vizitui, kilo idėja, kad gal Lietuva galėtų pasiūlyti jam apsistoti šiuose rūmuose, bet tai nebuvo įmanoma. Mat valstybių vadovams taikomi itin aukšti saugumo reikalavimai, o arti esantys aplinkiniai namai nesudaro sąlygų jų laikytis.

Tai didžiulė kliūtis naudoti pastatą vyriausybiniam priėmimams ar kaip rezidenciją. Todėl nežinau, ką man išėjus vaikai darys su šiuo namu. Jį gali įsigyti tik turtingas asmuo, o gal reprezentaciniais tikslais panorės įsigyti kokia finansiskai stipri bendrovė. Žinoma, galbūt mano vaikai nuspręs išlaikyti šį pastatą šeimai, į Lietuvą atvykstantiems mūsų draugams, bet suprantu, kad tai būtų labai nepraktiškas ir išlaidus pasirinkimas. Namas visiems atrodo įspūdingas, jame malonu apsistoti. Man norėtųsi, kad čia lankytųsi mano vaikai bei anūkai ir tuomet, kai manęs jau nebebus, tik abejoju, ar tai realu.

Tebesidomiu mūsų šeimos fondo veikla, kurioje per dešimtmetį taip pat įvyko didelių permainų. Nutarėme labiau remti JAV lietuvių švietimą, šeštadienines lituanistines mokyklas. Darbo padaugėjo, nusprendėme Niujorke samdyti dvi darbuotojas, nors anksčiau tvarkydavomės patys.

Dauguma lituanistinių mokyklų jautėsi paliktos likimo valiai, mažai reikalingos, nes jų niekas nerėmė. Jos gyvavo iš mokinių tėvų aukų ir vos vienai kitai nereikėjo paramos. Pagal mūsų šeimos fondo sumanytą programą 2012-aisiais, pirmaisiais rėmimo metais, lituanistinėms mokykloms išdalijome 120 tūkstančių dolerių ir kasmet joms ketiname skirti apie 100 tūkstančių dolerių. Šie pinigai naudojami būtiniausiems poreikiams – samdomi mokytojai, didinamos jiems algos, perkami vadovėliai, mokymo priemonės. Siekiame pagerinti mokslo lygį mokyklose ir kartu sukurti jaunesnes, patrauklesnes sąlygas mokiniams, kad lietuviukai noriau šeštadieniais važiuotų mokytis lietuvių kalbos.

Tai labai svarbu, jei norime, kad naujieji emigrantai išsaugotų savo šeimų lietuviškumą. Juk jie pirmiausia priversti galvoti, kaip pragyventi. Nere-tai jiems nelieka nei laiko, nei jėgų rūpintis, kad vaikai nepamirštų lietuvių kalbos, o suamerikonėjusios atžalos silpnina ir tėvų domėjimąsi lietuvybe.

Lituanistinės mokyklos JAV gimusius lietuviukus susieja su Lietuva, jie ne tik išmoksta kalbėti lietuviškai, bet ir tampa tėvų gimtinės patriotais.

Šios mokyklos, kaip ir lietuvių bažnyčios, tampa bendruomenę telkiančiais lietuviybės centrais. Pastebėjau, kad vaikų lietuviškumu susirūpinę emigrantai išsaugoja meilę tėvynei ir net jaučia tarsi kaltę, kad paliko ją, ieškodami geresnio gyvenimo. Todėl mūsų fondas ir nusprendė paramą liuanistinėms mokykloms laikyti prioritetiniu tikslu.

Remiame ir aukštąjį mokslą. Didžiulę milijono dolerių dotaciją skyrėme mano doktorantūros Alma Mater – Yale'io universiteto fondui, kuris ėmėsi švietimo projektų Lietuvoje. Gabiam jaunimui bus skiriamos stipendijos studijuoti šioje vienoje geriausių JAV aukštųjų mokyklų.

Žinoma, veiklos Lietuvoje taip pat nenutraukėme. Tęsiame senas mūsų fondo programas – remiame mokyklas, finansuojame kultūros projektus, ligoninėms perkame medicininę įrangą, per Šv. Mikalojaus bažnyčią Vilniuje teikiame ir socialinę paramą kai kuriems bėdų ištiktiems žmonėms.

Su šia bažnyčia mane sieja mudviejų su Aleksandra gyvenimo istorija – čia mes 1941-ųjų rugpjūtį tuokėmės, po šešiasdešimties metų sutvirtinome santuoką deimantiniais sakramentais, rengėmės tai pakartoti dar po dešimtmečio bet, deja, nespėjome – Aleksandra išėjo.

Tai seniausia Vilniuje katalikų bažnyčia, išlikusi neuždaryta ir sovietinės okupacijos metais. Ją remiame jau daug metų. Rengdamiesi deimantinei santuokai, pastebėjome, kad Šv. Mikalojaus bažnyčia atrodo apleista, parapijai savo lėšomis buvo per sunku ją restauruoti, puošti. Mūsų lėšomis buvo pakeisti langai, įrengti vitražai, vėliau nupirkome didžiulius, bet aukštiems skliautams puikiai tinkančius kristolinius sietynus, nes bažnyčioje būdavo per tamsu. Nutrintos grindys pakeistos naujomis koklinėmis plytelėmis. Krito į akis, kad bažnyčioje nėra tikro altoriaus – jį atstojo staliukas. Mūsų namų rekonstrukcijos projektą kūrusi architektė Regina Gaškienė suprojektavo altorių, jis buvo pagamintas iš marmuro plokštės. Padovanojome naujus patogius suolus su atlošais, minkšta medžiaga išklotais kluaptais. Pamačiau, kad zakristija labai aptriušusi – skyrėme pinigų remontui, baldams. Prastai atrodė ir apgriuvusi mūrinė tvora – pasisiūlėme suremontuoti.

Šv. Mikalojaus bažnyčią ėmėme remti, nes ji susijusi su mūsų jaunystės laikais. Tai darėme nenorėdami jokios reklamos ar dėkingumo. Vis dėlto jautėmės labai pakylėti, kai sykį mudviem su Aleksandra nuėjus į mišias, klebonas per pamokslą mus pristatė parapijai, sakydamas: „Su mumis šiandien meldžiasi mūsų bažnyčios didieji mecenatai ponias ir ponas Kazickai.

Padėkokime jiems.“ Ir žmonės ėmė gręžtis į mus, šiltai šypsodamiesi ir sveikindami linktelėjimais. Ši dvasios šiluma mums buvo didžiausia padėka.

Daug metų bendradarbiaujame ir su Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčia – remiame joje profesoriaus Leopoldo Digrio rengiamus vargonų muzikos festivalius. Vargonuoti kviečiami žymūs užsienio vargonininkai, žmonės gali nemokamai klausytis puikios dvasingos muzikos. Žinoma, tai nieko nekainuoja tik klausytojams, o festivalio rengėjams reikia padengti muzikantams kelionės išlaidas, nakvynę viešbučiuose, mokėti honorarus. Mūsų šeimos fondas išipareigojęs konkretaus dydžio įnašais dar bent kelerius metus remti šį Leopoldo Digrio festivalį, kad jis turėtų galimybę iš anksto planuoti, kokias užsienio garsenybes galės kviesti.

Esame seni ir išskirtinio sakralinės architektūros barokinio paminklo – Pažaislio vienuolyno restauravimo programos rėmėjai. Pirmaisiais metais iš karto skyrėme stambesnę pinigų sumą ir toliau neatsisakome pagelbėti mažesniais įnašais.

Mano širdžiai labai artimas miško brolių atminimo įamžinimas – parėmiau dokumentų, informacijos apie jų kovas rinkimą, skaitmeninimą, jų pastato remontą.

Daugumos šių projektų mūsų šeimos fondas ėmėsi pastarąjį dešimtmetį, bet tęsiame ir ankstesnes mokyklų, studijų rėmimo programas.

Vis dėlto pasaulinė krizė sudavė skaudų smūgį ir mūsų fondui. Norėdami, kad filantropinė veikla būtų nuosekli ir nuolatinė, numatėme kasmet išleisti maždaug tiek, kiek uždirba fondo investicijos. Tačiau 2008 metais smarkiai smuko akcijų vertė, dividendai, o pagal įstatus privalėjome labdarai skirti 5 procentus investuoto kapitalo – 900 tūkstančių dolerių, net jei pajamos daug mažesnės arba jų visai negauname. Todėl krizės metais išleidavome daugiau, nei fondas uždirbdavo. Teko mažinti pagrindinį kapitalą, o jo vertė ir taip smuko nuvertėjus akcijoms. Dėl to sumažėjo ir pinigų suma, kurią kasmet privalo skirti fondas, bet tai apsunkino mūsų programų finansavimą. Esame priversti taupyti ir galime remti tik senus ir svarbiausius naujus projektus, kaip antai prezidento Valdo Adamkaus biblioteka.

Tačiau šie sunkumai laikini. Džiaugiuosi, kad fondo tvarkymą perėmė mano vaikai. Tai juos suartina su Lietuva ir laiduoja, kad mūsų šeimos labdaringa veikla nenutrūks, kai manęs nebebus. Gal ateityje šio darbo imsis ir mano anūkai.

Mano vaikai labai anksti pradėjo mokytis geroje privačioje mokykloje, todėl negalėjo lankyti toli buvusių lituanistinių mokyklų. Man labai gaila, kad jie, išskyrus dukrą Jūratę ir šiek tiek lietuviškai kalbantį vyriausią sūnų Juozą, neišmoko lietuvių kalbos.

Tačiau visi mano vaikai jaučiasi lietuviais, didžiuojasi Lietuva, domisi, kas joje vyksta, stebi ne tik politikos, bet ir sporto, krepšinio naujienas – kai mūsų sportininkai laimi, jie net iškelia prie savo namų Lietuvos vėliavą. Šiais jausmais persiėmė ir anūikai – mokyklose jie didžiuodamiesi sako, kad yra lietuviai, nors ir nemoka kalbėti lietuviškai.

Apie vaikus ir jų šeimas

Ši atsiminimų knyga pasakoja apie mudviejų su Aleksandra gyvenimą, mūsų vilties kelią. Apie vaikų pasirinkimo kelią nedaug buvo pasakyta, nes jų gyvenimo knyga – jų pačių rankose. Vis dėlto šiame epilogе noriu pasakyti, ką jie veikia, kuo užsiima.

Mano pirmagimis vaikas duklė Jūratė yra ištėkėjusi už bankininko Rogerio Altmano, investicinio banko „Evercore“ įkūrėjo, stambiausio akcininko ir valdybos pirmininko. Net ir krizės sąlygomis ši finansų institucija sėkmingai dirbo, parengė ir įgyvendino kelis pasaulinių kompanijų restruktūrizacijos bei sujungimo projektus, kaip antai telekomunikacijos gigantų AT&T ir „BellSouth“. Tokie sandoriai vertinami dešimtimis milijardų dolerių. „Evercore“ bankas plečia veiklą ir dabar yra trečioji pagal dydį restruktūrizacijos verslo kompanija pasaulyje, turinti filialus Kalifornijoje, Londone, Meksikoje, Kinijoje, joje dirba aukščiausios kvalifikacijos finansų analitikai. Beje, šio banko specialistai rūpinasi ir mano šeimos investicijomis. Jų profesionalumas pagelbėjo mums lengviau išgyventi labai skaudžiai akcijų rinkai smogusią krizę, o nemažai JAV investuotojų prarado beveik visą kapitalą.

Rogeris Altmanas, dirbęs Billo Clintono vyriausybėje finansų sekretoriaus pavaduotoju, kitaip sakant, viceministru, dabar iš aktyvios politinės veiklos pasitraukė, bet tebėra Demokratų partijos veikėjas, jį ir prezidentas Barackas Obama kviečiasi diskusijoms, klausia patarimų. Be to, jis rašo

analitines finansų apžvalgas autoritetingiausiame verslo laikraštyje „Financial Times“, taip pat „The New York Times“. Mano žentas užsiima ir filantropine veikla, yra įkūręs tarptautinį labdaros fondą. Antai jiedu su Jūrate labai daug pinigų ir pastangų skyrė padėti žemės drebėjimo nuniokotam Haičiui, pirkė ir siuntė dideles medikamentų, palapinių, kitų būtiniausių

Visa Kazickų šeima per Aleksandros ir Juozo deimantines vestuves 2001 m. rugpjūtį Palangoje: sūnus Juozas su žmona Lucy ir vaikais Annalina ir trynukais Sophie, Augustinu, Peteriu; sūnus Mykolas su žmona Beverly ir vaikais Katarina ir Jacku; sūnus Jonas su žmona Marcella ir vaikais Aleksandru ir Viktorija; duklė Jūratė su vyru Rogeriu ir vaikais Aleksandra, Nicholu, Kristina

dalykų siuntas, įsteigė mokyklą. Rogeris Altmanas – dar ir meno mecenas, kolekcininkas, turi privačią dailės galeriją.

Tris vaikus jau užauginusi Jūratė, šalia pagalbos vyrui jo visuomeninėje veikloje, labai įsitraukusi ir į savo projektus. Ji itin rūpinasi įvaikinimu, remia šia veikla užsiimančią JAV tarnybą, pati jai tiesiogiai talkina. Bet mane labiausiai džiugina, kad duklė ėmėsi vadovauti Kazickų šeimos fondui. Norėdama labiau susisaistyti su Lietuva, ji sumanė imtis ir verslo – Vilniuje atidarė jaukią karoliukų parduotuvę, kurioje lietuvaite mokosi pačios gamintis papuošalus. Tai greičiau estetiškas pažintinis projektas nei verslas. Jūratė pirmoji Lietuvoje pasiūlė tokių puošimosi būdą, o netrukus buvo įkurta ir daugiau panašių parduotuvių.

Vyriausias sūnus, mano vardą gavęs Juozas yra baigęs ekonomikos mokslus ir dabar verčiasi nekilnojamojo turto prekyba. Anksčiau turėta palyginti didelę šio verslo bendrovę jis sėkmingai pardavė, o prieš nekilnojamojo turto krizę įsteigė naują. Atėjo sunkūs laikai, bet jo įmonė sugebėjo atsilaikyti ir atslūgus krizei ėmė stiprėti, plėstis. Jis netgi nusiskundžia, kad didesnis vargas rasti gerų darbuotojų nei klientų.

Juozas su žmona Lucy turi keturis vaikus. Mano marti Lucy ir pati užsiima verslu – įsteigė ir valdo tris gurmaniškų sūrių parduotuves. Ji labai daug laiko bei asmeninių lėšų skiria ir visuomeninei veiklai – įkūrė vaikų edukacinį muziejų, kuriam paaukojo didžiules pinigų sumas.

Vidurinis sūnus Mykolas taip pat baigęs ekonomikos mokslus – aukso, sidabro ir kitokių prekių brokeris. Jo veiklą būtų galima vadinti spekuliacijimu, Lietuvoje šis žodis vis dar turi neigiamą atspalvį, todėl geriau tiktyti sakyti, kad jis tarpininkauja tiekėjams ir pirkėjams. Mykolas sėkmingai pardavė savo verslą ir vietą prekių biržoje stambiai prekybos tarpininkavimo bendrovei, bet po kurio laiko vėl įsigijo brokerio licenciją ir ėmėsi panašios veiklos. Jiedu su žmona Beverly užaugino du vaikus, Mykolo sutuoktinė – aktyvi visuomenininkė, itin įsitraukusi į daržininkystės klubų veiklą.

Jaunėlis sūnus Jonas baigė ne ekonomikos, kaip jo broliai, o aviacijos inžinerijos studijas. Iš pradžių jis ir dirbo pagal specialybę, bet jau seniai perėjo į šeimos verslą, vadovavo kelioms mūsų bendrovėms, o aviacija tebėra jo pomėgis – turi sportinį lėktuvą, mėgsta skraidyti.

Dabar Jonas tvarko visus mano reikalus, prižiūri ir mūsų verslą Lietuvoje, be to, jis yra šeimos fondo finansų prižiūrėtojas. Imdamasis tvarky-

ti šeimos verslą, Jonas sudarė man sąlygas pasitraukti iš aktyvios veiklos. Perleidau sūnui visus darbus ir rūpesčius, suteikiau įgaliojimus ir dabar padėdau jam tik patarimais. Esu laimingas, kad sūnus visiškai atsidėjo mano reikalams, o jų vis dar tiek daug – visokių mokesčių, pervedimų, investicijų – aš jau nepajėgčiau susitvarkyti.

Jonas su žmona Marcy užaugino du vaikus, jo sutuoktinė laisvalaikiu užsiima menais, daugiausia tapyba.

Save galiu vadinti laimingu žmogumi dar ir todėl, kad visi trys mano sūnūs įsikūrė netoli tėvų namų Ist Hamptone, kur prabėgo jų vaikystė, ir galime dažnai matytis.

Juozas, įsigijęs sodybą, kurioje kadaise mėgdavo vasaroti garsioji JAV aktorė Marilyn Monroe, modernizavo ir išplėtė namą, išsaugodamas šios kino žvaigždės patalpų autentiškumą. Tai pagrindinė jo šeimos gyvenamoji vieta.

Mykolas pasistatė didelį gražų namą visai šalia mano sodybos ir ketina, pardavęs kitą savo būstą, čia gyventi nuolatos.

Jaunėlio Jono šeima savo name Ist Hamptone leidžia tik vasaras, o kitais mėnesiais persikelia gyventi arčiau Niujorko.

Jūratė turi vasarvietę kitoje vietoje Niujorko valstijoje, bet taip pat randa laiko dažnai mane aplankyti.

Apie draugus ir draugystę

Prezidentas Algirdas Brazauskas

Ilgo gyvenimo dovaną gavusiems žmonėms neišvengiamai ateina skaudus laikas, kai tenka vis dažniau atsisveikinti su senais draugais. Per pastarąjį dešimtmetį, kurį apžvelgiu šios knygos epilogė, tokių netekčių būta ne vienos. Dažnai negalėdamas užmigti prisimenu išėjusius Anapilin savo draugus. Tai labai asmeniškai išgyvenimai. Vis dėlto vienas mano senų draugų – prezidentas Algirdas Brazauskas – Lietuvos istorijos asmenybė, todėl jaučiu pareigą dar kartą pagarbiai jį prisiminti šioje knygoje.

Iki pat Algirdo Brazausko mirties mus siejo labai nuoširdūs ir šilti ryšiai. Kas kartą atvykęs į Lietuvą su juo susitikdavau. Jei manęs kelionėje

nelydėdavo Aleksandra, pabendraudavome dviese, jei Vilniuje viešėdavo ir ji, Algirdas į susitikimą atvykdavo su Kristina – dažniausiai į mūsų namus, kartais pasimatydavome „Draugystės“ viešbučio restorane. Užsukdavau pas jį ir į prezidentūrą. Kėlė pagarbą, nes niekada nesiliaudavo galvojęs apie valstybės reikalus. Įsiminė atvejis, kaip sykį mums su taure rankoje kalbantis privačiai ir užsimezgas kažkokiai minčiai, jis staiga pertraukė pokalbį ir sako: „Juozei, luktelėk, noriu užsirašyti, ką kalbame, į užrašų knygelę, gal ateityje pravers.“ Beje, jis rašydavo dailiai ir labai greitai, o jo stora užrašų knygelė mirgėte mirgėdavo pastabų.

Mano požiūris į šį valstybės vyrą gerokai skyrėsi nuo didelės dalies išeivijos atstovų nuomonės. Gal geriau nei kiti supratau, kokiomis sudėtingomis ir net pavojingomis sąlygomis jam teko vadovauti Lietuvai atkuriant nepriklausomybę. Jis buvo labai praktiško proto, dalykiškas žmogus, inžinierius, gerai supratęs realybę ir mokėjęs prisiderinti prie jos reikalavimų. Politinė veikla jam net nebuvo itin miela.

Tiesiog likimas lėmė, kad jam teko tapti politiku, vadovauti Lietuvos komunistams ir vesti juos atsiskyrimo nuo Sovietų Sąjungos kompartijos keliu. Tai buvo nepaprastai svarbus žingsnis atkuriant Lietuvos nepriklausomybę.

Visai realiai grėsė, kad Maskva mėgins užgniaužti mūsų laisvės siekius karine jėga – ji ir buvo paleista nuo grandinės 1991-ųjų sausį, bet tik iš dalies, nesiryžtant panaudoti visų slopinimo priemonių. Algirdas Brazauskas labai gerai jautė grėsmę ir visai laviravo vadovaudamas komunistams, bet niekada neišdavė savo tėvynės interesų. Gresiant Maskvos agresijai, jam teko būti itin atsargiam, stengtis pernelyg neįtempti santykių su Kremliumi, todėl radikalių pokyčių reikalavusiems žmonėms galėjo atrodyti, kad jis stabdo laisvės siekius. Tačiau, man atrodo, Algirdui Brazauskui pavyko sėkmingai manevruoti ir, sugebėjęs išlaisvinti Lietuvos komunistus iš sovietinės kompartijos glėbio, jis padėjo atkurti mūsų valstybės nepriklausomybę patiriant kuo mažiau aukų. Esu įsitikinęs, kad niekas kitas nebūtų sugebėjęs geriau nei jis atlikti šios misijos.

Kita vertus, būdamas Lietuvos komunistų vadas, Algirdas Brazauskas neišvengiamai tapo šios partijos simboliu. Jis skaudžiai išgyveno, kad dėl to kai kurie Sąjūdžio žmonės žvelgė į jį kaip į tautos išdaviką. Nemanau, kad tai teisingas požiūris. Istorija kartais verčia žmogų imtis dvilypio vaidmens.

Tokia dalia teko Algirdui Brazauskui – jam reikėjo ir įtikti Maskvai, ir kartu būti Sąjūdžio sąjungininku, o ne priešu. Ne visi Lietuvoje ir šiandien gerai supranta, kokia kebli buvo jo padėtis.

Mes ne kartą esame apie tai kalbėję. Algirdas Brazauskas nemažai man pasakojo, kaip būdavo spaudžiamas Maskvos vadų. Iškvietas į Sovietų Sąjungos komunistų partijos politinio biuro posėdžius jis sulaukdavo atvirų grasinimų. Esą ten vos vienas kitas žmogus suprasdavo, kas vyksta Lietuvoje, o daugumai atrodė, kad reikia tik trenkti kumščiu ir viskas susitvarkys, todėl jiems buvo nesuprantama, kaip iš viso lietuvių komunistų vadovai gali kalbėtis su Sąjūdžiu.

Vienas itin aršus politinio biuro narys – atrodo, tai buvo SSKP centro komiteto sekretorius Jegoras Ligačiovas – nesiklausė jokių argumentų ir tiesiai šviesiai apkaltino Algirdą Brazauską Sovietų Sąjungos interesų išdavyste. Algirdas sakė, kad sykį grįžęs po posėdžio į viešbutį Maskvoje net pamane padaręs klaidą čia atvykdamas tik su vienu lagaminu, nes jau atrodė, jog bus suimtas ir namo į Lietuvą negrįš.

Algirdas Brazauskas skausmingai išgyveno ir tai, kad jam nepavyko užmegzti artimesnio ryšio su Katalikų bažnyčios vadovais, nors jis nuoširdžiai siekė bendradarbiauti. Dar Sąjūdžiui tik pradėjus kovą už Lietuvos išlaisvinimą, jis, rizikuodamas Lietuvos kompartijos vadovo postu, grąžino Vilniaus arkikatedrą tikintiesiems, vėliau parūpino vario plokščių jos stogui suremontuoti. Anais laikais, kai metalų tiekimą kontroliavo Maskva, parūpinti jų bažnyčiai buvo labai nelengva, bet, kaip yra nusiskundęs Algirdas, mažai kas šias jo pastangas pastebėjo ir įvertino. Jautriai jis reagavo ir į kai kurių politikos veikėjų kaltinimus.

„Labai norėtusi pamatyti, ką jis būtų sugebėjęs geriau padaryti, jei jam būtų tekę atsidurti mano vietoje“, – yra užsiminęs Algirdas Brazauskas net tada, kai jau sunkiai sirgo, apie vieno garsaus politiko priekaištus.

Jis neslėpė nuo manęs savo ligos, sveikatai blogėjant nusiskųsdavo, kad prastai jaučiasi. Kartą man paskambino ir pranešė, kad jam labai prastai ir pasiteiravo, ar negirdėjau apie naujus vaistus, kurie esą ne tik stabdo vėžio plitimą, bet ir šalina jo metastazes. Deja, apie tai nieko nežinojau. Algirdas paaikšino, kad tas vaistas išrastas Izraelyje, bet dar nepatentuotas. Pasakiau jam: „Pone Algirdai, jūs turite tarptautinių ryšių, įtakingų žydų tautybės

draugų, gal nuskriskite į Izraelį ir pamėginkite šį gydymo metodą.“ Atrodo, jis ten buvo nuvykęs, bet jokie vaistai jam jau nepadėjo.

Per paskutinį mūsų pokalbį Algirdas Brazauskas pasiteiravo, ar neatskrisiu į Vilnių, ir pasakė norįs man padovanoti prezidentinį medalį. Tačiau šią dovaną gavau jau ne iš jo, o iš Kristinos rankų, kai ji po vyro mirties buvo atskridusi į JAV.

Baigėsi daug metų trukusi mūsų draugystė. Man niekada nekilo nė menkiausios abejonės, kad Algirdas Brazauskas buvo nuoširdus Lietuvos patriotas. Bet draugavau ne su politiku, valstybės veikėju. Tai buvo tiesiog draugystė dviejų žmonių, kurie neretai skirtingai regėjo pasaulį, bet turėjo apie daug ką pasikalbėti ir gerbė vienas kitą.

Prezidentas Valdas Adamkus

Turbūt daugelis žmonių pritaris, kad trys svarbiausi atkurtos nepriklausomos Lietuvos istorijos stulpai – Sąjūdžio lyderis ir pirmasis faktinis šalies vadovas Vytautas Landsbergis, pirmasis prezidentas Algirdas Brazauskas bei pirmasis dvi kadencijas šias pareigas ėjęs Valdas Adamkus.

Labai branginu savo pažintį su Lietuvos nepriklausomybės simboliu tapusiu Vytautu Landsbergiu. Šis ryšys buvo ir asmeninis. Profesorius su žmona Gražina aplankydavo mus Vilniuje, yra svečiavęsis ir mūsų namuose Ist Hamptone. Tačiau pastaruosius kelerius metus, kuriuos aprėpia šis epilogas, ypač kai jau man pasidarė per sunku atskristi į Vilnių, mūsų bendravimas tapo retesnis ir kone nutrūko.

Tuo tarpu su prezidentu Valdu Adamkumi man teko laimėti ir garbė netgi dažniau susitikti ir bendrauti nei su prezidentu Algirdu Brazausku. Susipažinau su būsimuoju Lietuvos valstybės vadovu, kai jis gyveno Čikagoje ir buvo tik pradėjęs vadovauti JAV federalinės aplinkosaugos įstaigai, bet kartu aktyviai dalyvavo lietuviškojoje veikloje. Retsykiais susitikdavome lietuvių bendruomenės pobūviuose, kitokiuose renginiuose, bet anuomet artimiau dar nebendravome.

Kai Valdas Adamkus apsisprendė kelti savo kandidatūrą 1998 metų prezidento rinkimuose, nors jaučiau jam pagarbą, abejoju, ar tai teisingas sprendimas. Abejonių kėlė ne Valdo Adamkaus asmenybė, – maniau, kad

apskritai išeivijos atstovams nereikėtų siekti Lietuvos prezidento posto, nes valstybei turėtų vadovauti visą laiką krašte gyvenęs ir drauge su jo žmonėmis per vargus ir kančias į laisvę atėjęs asmuo. Todėl neremiau ir Stasio Lozoraičio, kėlusio savo kandidatūrą per pirmuosius prezidento rinkimus 1993 metais, bet pralaimėjusio Algirdui Brazauskui.

Aleksandra Kazickienė su ponja Alma Adamkiene

Mat galvojau, kad mūsų, išeivijos žmonių, ir Lietuvoje gyvenusių lietuvių patirtis labai skirtinga, gerokai skiriasi mąstymas, elgesys. Atrodė, kad tai gali tapti rimta kliūtimi gerai eiti pareigas, jei prezidentu būtų išrinktas išeivis, nes jam nebūtų lengva suvokti šalies politines realijas, perprasti politikų elgseną, žmonių norus, o jiems jis ilgainiui gali imti atrodyti svetimas „amerikonas“, nesuprantantis jų gyvenimo ir lūkesčių.

Tačiau paaiškėjo, kad Valdas Adamkus turi išskirtinį talentą jausti žmonių dvasią, suvokti jų psichologiją, pažinti visuomenės lūkesčius. Tai leido jam net dvi kadencijas būti populiariausiu Lietuvos politiku, itin gerbiamu savo šalyje ir užsienyje, išsikovoti didžiulį tarptautinį autoritetą.

Meilės Lietuvai jausmas, matyt, ir buvo svarbiausia jėga, padėjusi Valdui Adamkui puikiai atlikti prezidento pareigas. Ypač sėkminga laikau jo užsienio politiką, kuri padėjo mūsų mažai šaliai tapti matomai Europos Sąjungoje ir net pasaulyje, svarbia Rytų Europos regiono politinė žaidėja. Neabejotini Valdo Adamkaus nuopelnai ir atkuriant po Rolando Pakso apkaltos prezidento institucijos autoritetą, vienijant susiskaldžiusią Lietuvos visuomenę.

Todėl pačiam Valdui Adamkui esu sakęs, kad turiu jo atsiprašyti už tai, jog nelaikiau išeivijos atstovų tinkamais kandidatais būti Lietuvos prezidentu. Jis įrodė, kad klydau, nes sugebėjo būti puikiu mūsų valstybės vadovu net dvi kadencijas. Sakyčiau, Lietuvai pasisekė, kad dešimtmetį, kai reikėjo stoti į ES ir NATO, o vėliau rasti vietą šiose bendrijose, jos prezidentas buvo Valdas Adamkus. Džiaugiuosi, jog ir aš šiek tiek prisidėjau, kad jis būtų išrinktas, nes finansiškai rėmiau 2002–2003 ir 2004 metų jo rinkimų kampanijas.

Valdas Adamkus turi ir dar vieną talentą, žinomą tik tiems, kurie turi garbės jį asmeniškai pažinti. Tai bendravimo ir draugystės talentas. Jis moka būti itin mielas ir malonus pašnekovas, šilumą skleidžiantis draugas, lengvai randantis bendrą kalbą su kiekvienu žmogumi.

Galiu sakyti, kad man labai pasisekė – mes seniai tvirtai draugaujame ir daug bendraujame. Jis kartu su ponija Alma daug kartų viešėjo mūsų namuose Vilniuje, svečiavosi pas mus ir Amerikoje, mudu su Aleksandra lankėmės jo rezidencijoje Turniškėse. Valdas Adamkus visuomet buvo ir yra laukiamas mano svečias.

Kai dėl susilpnėjusios sveikatos teko atsisakyti skrydžių per Atlantą į Vilnių, ryšiai su prezidentu nenutrūko – mes nuolat pasikalbame telefonu, aptariame Lietuvos naujienas, politinę padėtį. Jau baigęs antrąją kadenciją jis aplankė mane Bahamose ir jo draugija suteikė man daug džiaugsmo.

Sudie, mano Alyte...

Atėjo laikas, kai mudviejų su Aleksandra gyvenimą vienas po kito sukrėtė smūgiai. Aleksandra, nors ir drebančia ranka, pati šešiuose puslapiuose aprašė mūsų gyvenimo negandas, ligos istorijas. Tai vilties ir liūdesio pasa-

kojimas. Ji rašo, kaip susilaužė koją, bet džiaugiasi, kad sėkmingai baigėsi, per 22 minutes jai padarė operaciją ir viską sutvarkė – matyti tik nedideli pjūvių randai. Pasakoja, kokia laiminga jaučiasi grįžusi į Ket Kei salą, viliasi, kad jau po savaitės vėl galės vaikščioti, bet sunerimsta, ar viskas gerai, nes kažkas tvinksi kojoje, ir galiausiai nusiskundžia, kad vėl ėmė smarkiai skaudėti.

Dingęs dienoraštis

Manau, kad vėl imti rašyti dienoraštį Aleksandrą paskatino Justinas Marcinkevičius. Buvome nustebinti sykį gavę šio didžio poeto laišką, kuriame jis rašo, kad su dideliu susidomėjimu perskaitė mūsų atsiminimų knygą. Esą mūsų pasakojimas padėjo jam geriau suvokti, kokia skirtinga buvo pasilikusiųjų tėvynėje ir iš jos pasitraukusių žmonių patirtis, nors išeivių laukė taip pat dramatiškas ir labai nelengvas gyvenimas. Jam bene didžiausią įspūdį paliko Alytės karo metų dienoraštyje paprastais žodžiais aprašyti išgyvenimai ir jis apgailestavo, kad jos prisiminimai staiga nutrūksta. Justinas Marcinkevičius klausė, kodėl ji netęsė dienoraščio.

Priežastis buvo labai buitiška. Alytė sugebėjo rašyti dienoraštį ir itin sunkiomis bėgimo iš Lietuvos dienomis, ir kai, gelbėdamiesi nuo puolančios rusų kariuomenės, traukėmės gilyn į Vokietiją, ji rasdavo minutę kitą vakarais prisėsti prie sąsiuvinio net ir labai nuvarginta sunkaus gyvenimo karo pabėgėlių stovyklose. Gal tai buvo savotiška savigyna nuo mus užgriuvusių negandų ir pavojų.

Tačiau kai persikėlėme į Ameriką ir mūsų gyvenimas įsuko į normalias vėžes, Alytė pasinėrė į kasdienius šeimos rūpesčius, bet kartu jau galėjome daugiau laiko skirti bendravimui, laisvalaikiui. Ji vis dažniau užmesdavo dienoraštį. Tos pertraukos tolydžio darėsi ilgesnės ir galiausiai liovėsi rašyti.

Gal ir keista, bet Alytė vėl ėmėsi dienoraščio sunkiai pasiligojusi, kai prisiminė Justino Marcinkevičiaus raginimą. Mat ji buvo maloniai nustebinta jo laiško, nes nesitikėjo pagyrimo iš visos Lietuvos labai gerbiamo poeto.

Mes labai džiaugėmės pažintimi su šiuo kilniu žmogumi, jis ne kartą svečiavosi pas mus ir būdavo be galo įdomu su juo bendrauti, išgirsti to-

kios iškilios asmenybės nuomonę – jo dvasios gelmę pajusdavai net ir per trumpus pokalbius.

Sykį susitikome per prezidentūros kieme liepos 6-ąją Mindaugo karūnavimo dienos proga rengtą priėmimą. Ten rinkdavosi daug žmonių, nemažai jų būdavo nepažįstami ir kartais ten galėdavai pasijusti kaip minios knibždėlyne. Justinas Marcinkevičius iš karto man pasiūlė paėjėti kiek į šalį ir pasišnekučiuoti ramesnėje aplinkoje. Jis prisipažino, kad jį vargina tokie priėmimai, nors jaučia pareigą juose dalyvauti pagerbdamas jį kvietusį prezidentą ir valstybę, bet pokalbiai su sutiktais žmonėmis paprastai būna formalūs, o jis pasigenda paprasto žmogiško bendravimo.

Susėdome ir šnekučiavomės iš šalies stebėdami prezidentūros kieme šurmuliuojančią minią. Pakalbėjome ir apie politiką, ir apie ekonominę padėtį, ir abu nerimavome dėl socialinių problemų bei įtampos, kuri kyla, kai verslo laisvė sukuria ir žmonių turčinę nelygybę. Ypač Justiną Marcinkevičių jaudino kaimo skurdas, depresyvos nuotaikos, apatija. Svarstėme, kiek laiko turės prabėgti, kol Lietuva išsigydys nuo pokomunistinės visuomenės socialinių ligų ir demokratija leis sukurti socialiai saugaus gyvenimo sąlygas.

Abu galvojome, kad gali dar nepakakti ir gero dešimtmečio, gal net prireiks poros kartų kelio. Įstatymais gerovės nesukursi, įmanoma nebent kiek pagreitinti žingsnius šio tikslo link. Bet reikės eiti patiems, naudojančiais laisvės galimybėmis, kuri ir bus Lietuvos ateities pamatas.

Gal ir neužkabinome suvokimo gelmių, bet pokalbis buvo mielas, jaučiant mus siejusio abipusio supratimo ir simpatijos gijas. Man didžiulį įspūdį paliko, kaip jautriai Justinas Marcinkevičius išgyvena Lietuvos kelio sunkumus, socialinį neteisingumą.

Daugiau susitikti su juo jau neteko...

Alytę vėl imtis plunksnos paskatino ne tik Justinas Marcinkevičius, bet ir kitos priežastys, deja, liūdnos. Mus užgriuvo ligos, Aleksandra jautė, kad gyvenimas eina į pabaigą ir, rašydama dienoraštį, ji patikėdavo popieriui savo nerimą, liūdesį, kartais nuo manęs gal ir slėptą, kad ir aš neužsikrėsčiau slogia nuotaika ir gaudžiomis mintimis. Jai jau buvo sunku rašyti, šis užsiėmimas reikalavo iš jos didžiulių pastangų, susikaupimo, bet ji, nors ir pamažu, po truputį papildydavo savo užrašus vis labiau drebančia ranka, vis sunkiau įskaitomu braižu, nors jos rašysena kadaise buvo labai daili. Tačiau

fizinėms jėgoms senkant, Alytės mintys liejosi laisvai. Ji iš pradžių prisiminė ir ankstesnius laikus, mūsų drauge patirtus išgyvenimus, džiaugsmus, o gyvenimui baigiantis ėmė rašyti jau vien mūsų ligų ir negandų istoriją.

Aš netgi nežinojau, kad Aleksandra rašo dienoraštį. Man atrodo, kad ji pradėjo rašyti 2009-ųjų vasarą prieš jos laukusią krūties vėžio operaciją,

Aleksandra ir Juozas Kazickai Kaune, 2007 m.

nes prisimenu, kaip kartą ji paprašė jai atnešti sąsiuvinį ir nuėjo į savo miegamąjį.

Aptikau dienoraštį visiškai atsitiktinai jau po Alytės mirties. Jis buvo paliktas jos miegamojo stalčiuje namuose Ist Hamptone. Ten buvo ir daugiau popierių. Atsitaręs matau – kažkoks sąsiuvinis, ant kurio viršelio užrašyta: „Mūsų nelaimių istorija.“ Pamaniau: „Kas čia dabar?“ Nustebęs atsiverčiau ir pradėjau skaityti.

Alytės dienoraščio skaitymas man buvo jaudinantis, nors ir skaudus išgyvenimas. Sužinojau, ką ji jautė, kaip sutiko mūsų nelaimes, kaip galvėjęs su ligomis.

Kai kilo sumanymas šią atsiminimų knygą papildyti epilogu, pamaniau, kad svarbiausia jo dalis bus Aleksandros pasakojimas – žmogaus jau nėra, tik jo balsas dar girdėti iš dienoraščio puslapių. Tai būtų ir pagarbus nusi-lenkimas Justinui Marcinkevičiui, paraginusiui Alytę vėl imtis plunksnos ir taip pat jau išėjusiam.

Nusprendžiau perduoti dienoraštį knygą leidžiančiai „Tyto alba“ leidyk-lai. Iš pradžių pats pamėginau surasti Aleksandros sąsiuvinį Ist Hamptone. Neradau. Tuomet paprašiau man talkinančių moterų nuodugniai apieško-ti visus nemažus mūsų namus. Nerado ir jos. Ieškojome ir kituose mūsų namuose Grinviče prie Niujorko. Išvertėme ir juos – vėl nieko. Paprašiau paieškoti dienoraščio net ir Ket Kei saloje esančiuose namuose, nors ne-prisiminiau, kad būčiau ten jį nusivežęs. Visos pastangos buvo bergždžios. Teliko prieiti prie apmaudžios išvados, kad kažkuri mano tarnautoja nety-čia išmetė dienoraštį su kasdien susikaupiančių laikraščių krūva į šiukšlių dėžę. Matyt, skaitinėjau ir palikau tarp spaudos...

Kai supratau, kad Alytės dienoraštis beviltiškai prarastas, buvo labai liūdna ir graudu. Tačiau vėliau pamaniau, kad gal neatsitiktinai taip buvo lemta – gal ir teisinga, kad aš likau vienintelis jos išpažinties jau sunkiai sergant skaitytojas.

Mūsų nelaimių istorija

Dingusio dienoraščio pavadinimas – labai tikslus. Pirmiausia rimtą traumą patyriau aš. Buvo pavasaris, tradiciškai leidome laiką Bahamose. Tą vakarą Ket Kei klube šventėme mūsų ūkį saloje tvarkiusios mano pusseserės Vla-dos gimtadienį, grįžome namo išgėrę šampano ir gal todėl dar laimingesni nei įprastai. Susėdę mūsų terasoje, iššovėme dar vieną šampano butelį ir grožėjomės naktiniu vandenynu.

Lyg tyčia tą vakarą buvo visiškas mėnulio užtemimas, o mane nuo vai-kystės traukia dangaus grožybės. Išėjau pasižiūrėti į sodą, kaip į mūsų pla-netos šešėlį panyra jos palydovas. Užverčiau galvą ir žiūriu: jau matyti tik mėnulio kraštas ir pamažu vis traukiasi. Gėrėjausi vaizdu gal 10 minučių. Kai nuleidau galvą, pajutau, kad svaigstu. Matyt, žengiau žingsnį ir nugriu-

vau. Pasirodo, praradau sąmonę. Atsigavus teliko juokauti, kad tol žiūrėjau į mėnulį, kol ėmė žemė griūti, mėginau ją rankomis prilaikyti, bet nepa-vyko ir vos sprando nenusisukau. Sąmonę atgavau greitai, bet nusiminiau, kad gulių žemę apglėbęs ir atsikelti negaliu. Skausmo nejutau, bet mėgin-damas atsistoti įsitikinau, kad, nors ir kaip stengiausi, dešinioji koja visai manęs neklauso. Nekruta, nors pasiusk. Teko šauktis pagalbos. Pirmoji iš terasos atskubėjo Alytė ir apstulbusi klausia: „Ko tu čia naktį guli išsitiesęs ant žemės? Gal per daug šampano prigėrei?“

„Kad atsikelti negaliu“, – sakau jau ne juokais sunerimęs. Alytė drauge su Vlada šiaip taip mane pakėlė nuo žemės, bet paeiti nepajėgiu. Nedels-damos iškviatė salos gydytoją. Mane nuvežė į Ket Kei kliniką. Jau buvo vidurnaktis. JAV pakrančių apsaugos sraigtasparnis mane nuskraidino į Majamio ligoninę Floridoje. Taip prasidėjo mūsų nelaimės, kurių mums buvo lemta patirti ištisą seriją.

Majamio ligoninėje paaiškėjo, kad man lūžo klubas, mane operavo, pri-reikė implanto. Vietoj savo seno nudėveto gavau naujutėlį plastikinį, taigi lyg ir negalėjau skustis, jei dar gijęs būčiau greičiau. Bet gyti neskubėjo – teko porą savaitių patinginiauti ligoninės lovoje, vis galvojant, kad tuo metu mano sodas Ket Kei saloje taip gražiai žydi...

Prabėgo metai. Artėjant dar vienoms mūsų gyvenimo Kalėdoms vėl atvykome į Ket Kei. Iš pradžių viskas sekėsi gerai, džiaugėmės žydinčia ir kvepiančia Bahamų žiema. Tačiau po kurio laiko Aleksandra kažko pradėjo prastai miegoti, ilgai neužmigdavo. Pasakiau: „Kam čia tau kankintis, iš-gerk migdomųjų.“

Ji paklausė. Tabletės buvo gana stipriai ir ilgai veikiančios. Sykį ryte atsi-budusi ji išlipo iš lovos, matyt, dar mieguista ir griuvo už kažko užkliuvusi čia pat miegamajame. Nutiko tas pat, kas metais anksčiau man: griuvusi ji negalėjo atsikelti. Išgirdęs ją šaukiant, atskubėjau į pagalbą, dejuojančią iš skausmo šiaip taip įkėliau į lovą. Iškviatėme gydytoją – diagnozė ta pati: lūžęs klubas. Viskas pasikartojo: sraigtasparnis, Majamio ligoninė, opera-cija. Tai buvo *dejà vu*, tik su nelaimės žyme. Tačiau netrukus ištiko ir daug didesnė bėda.

Aleksandrai operacija buvo atlikta labai greitai – per 22 minutes – nau-doiant pačias pažangiausias technologijas ir pakako vos pustrečio centi-metro pjūvio. Ji dienoraštyje užrašė, kad operacija pavyko labai sėkmingai.

Džiaugėmės, kad žaizda puikiai gyja, ir jau po keturių dienų Aleksandra buvo išleista iš ligoninės. Grįžome laimingi į namus Ket Kei.

Išgirdusi, kad viena jos draugė, kuriai buvo atlikta panaši operacija, jau po savaitės pradėjo vaikščioti, Alytė nusprendė, kad turi ją pralenkti ir ryžosi pradėti pasivaikščiojimus dar greičiau – po penkių dienų. Tik jai teko smarkiai nusivilti. Netrukus ji man prisipažino, kad kažkas blogai – žengus žingsnį, veria stiprus skausmas ir koja tvinksi tarsi kokios dalys būtų išnirusios iš joms skirtos vietos. Labiausiai kėlė nerimą, kad kiekvieną dieną padėtis tik blogėjo. Galiausiai prabėgus ne ilgiau kaip savaitei ji jau visai negalėjo paeiti, skausmas darėsi sunkiai pakeliamas, ji nesusilaikydama dejavo.

Teko vėl skristi į Majamio ligoninę. Ten jai padarė rentgeno nuotrauką ir... nuramino: „Viskas gerai.“ Grįžtame namo į Ket Kei. Skausmas pasidaro dar baisnis, tiesiog paralyžiuojantis, Aleksandra jau visiškai nepakyla iš lovos. Net plika akimi ėmėme pastebėti, kad jai į klubą įsriegtas varžtas tarsi iššoka į paviršių.

Bėda viena nevaikšto. Atėjo balandžio mėnuo, mano gimtadienio proga beveik šalia mūsų namų turintis sūnėnas Gediminas Gruodis ir jo žmona Aušra pakvietė mane į svečius – Aleksandra taip blogai jautėsi, kad pasiliko namie. Gavau dovanų gero vyno butelį. Grįždamas paslydau ant savo namų terasos laiptų. Viena žinia atsipeikėjus nudžiugino: nors ant kojų neišsilaikiau, išsigudrinau griūti sėkmingai – butelio nesudaužiau. Bet kita – bloga: susilaužiau koją. Paskambinau Jūratei, ji į šias žinias reagavo be humoro, su panika: „Skubiai užsakau lėktuvą jus atgabenti, nes du nepasikeliantys iš lovos – per daug vieniems namams.“

Parskridome į Niujorką ir nuvykome pas ortopedus. Man pirmam su tvirtina skilusią koją ir nušlubčioju sužinoti, kaip sekasi Alytei. „Prasti reikalai“, – praneša man. Pasirodo, Niujorke peršvietę Aleksandrai klubą gydytojai iš karto pamatė tai, ko nepastebėjo jų kolegės Floridoje: vienas ten įsuktas varžtas išklibęs ir įsiremęs į nervą, klubas sutrūkinėjęs. Tai ir kėlė baisų skausmą. Gydytojas pasakė, kad tučtuojau reikia daryti operaciją. Ir iš tiesų jau po poros dienų Aleksandra turėjo būti operuojama. Tačiau nuvykus į ligoninę medikai pranešė, kad pirmiausia turi padaryti papildomus jos sveikatos tyrimus. Buvo penktadienis. Operaciją nukėlė į pirmadienį. Rengiantis jai, Aleksandrai buvo nurodyta nevartoti kraują skystinančio

širdies infarkto ir insulto prevencijai skirto „Coumadin“ vaisto. Nors operacija buvo atidėta, šio medikamento ji negavo.

Ėjo gegužė, buvo antras mėnesio sekmadienis, Amerika šventė motinos dieną. Staiga skambutis iš ligoninės, man praneša, esą Aleksandra patyrė nestiprų insultą. Skubiai nuvažiuoju pas ją. Pasirodo, ją ištikęs insultas būvęs gana stiprus. Ir tai nutiko gulint ligoninėje! Tiesa, tada jau buvo pirma nakties ir personalas teisinosi, kad Aleksandra atrodė mieganti, todėl seselės laiku nepastebėjo, jog jai negerai. O apsižiūrėta tik septintą rytą, kad ji jau paralyžiuota!

Svarstėme, ką daryti. Nusprendėme, kad pirmiausia Aleksandrą reikia pervežti į kitą ligoninę, kuri mums keltų didesnę pasitikėjimą. Jūratės vyras yra vienos didžiausių ir moderniausių Jungtinėse Valstijose Niujorko Presbiterionų ligoninės valdybos narys. Ten ir perkėlėme Aleksandrą.

Jai atliko tyrimus ir išvados buvo nepaprastai tragiškos: esą tik maždaug 10 procentų tikimybė, kad ji atsilaikys. Tiesa, mums dar paliko viltį, kad sulig kiekviena išgyventa diena jos galimybės augs, o po 10 parų gal bus galima ir operuoti. Prislėgė neapsakomas liūdesys žvelgiant į visuomet buvusią energingą ir be galo gyvybingą Aleksandrą: į klubo nervą įsirežęs varžtas, kairioji kūno pusė paralyžiuota, koja sutraukta, rankos pakrutinti negali, nepajėgia atmerkti vienos akies, burna sustingusi.

Tačiau ji ištverė sunkiausias pirmąsias dienas po insulto, ir pamažu visokiais būdais ją ėmė reabilituoti – skatino judinti koją, ranką, pramerkti akis. Tuomet kilo klausimas, ką daryti su Aleksandrą kankinančiu į klubo nervą įsiremusiu sraigtu. Gydytojai pasiteiravo šeimos, ar sutinkame, kad būtų daroma operacija. Rizika buvo didžiulė, nes Aleksandra dar neatsigavusi po insulto, o reikalinga stipri anestezė, bet ir ilgiau laukti buvo pavojinga.

Gydytojai mums išaiškino, kad Aleksandrai teks daryti faktiškai iš karto dvi operacijas. Dirbs dvi chirurgų komandos. Pirmoji turės pašalinti varžto sulaužytą klubą – o tai, pasirodo, sudėtingiau nei įstatyti naują. Ši operacija truksianti tris valandas. Tada darbą perėmusi antroji chirurgų komanda per porą valandų įstatys naują klubą. Tad iš viso Aleksandros lauktų net penkių valandų operacija. Paaiškinę visus pavojus, gydytojai paklausė, ar sutinkame, kad ji būtų operuojama, nors tai rizikinga.

Mums buvo labai nelengva apsispręsti. Kaustė baimė, kad Alytė gali neatsibusti po operacijos ir mes jausimės dėl to kalti. Tačiau žinodami, kad neoperuojant jai teks kentėti vis stiprėjančius skausmus, pagaliau sutikome.

Operacija buvo sėkminga. Kaip mums iš anksto ir sakė, pirmoji chirurgų komanda, pašalinusi įskilusį klubą ir į nervą įsirežusį varžtą, dirbo tris valandas, o antroji, įstačiusi naują klubą – dvi valandas.

Anesteziją Aleksandra neblogoi atlaikė, bet buvo neaišku, kaip seksis ją reabilituoti. Pasirodė, kad labai nelengva rasti gydyklą, kuri imtųsi šios terapijos, nes sunki jos būklė didino nesėkmės riziką. Teko prašyti net žento Rogerio, kad pasitelktų savo pažintis medicinos pasaulyje ir prikalbintų Aleksandros reabilitacijos imtis vieną šio pobūdžio organizaciją. Jos darbuotojai – labai pasiaukoję žmonės, jie labai įtemptai dirbo su Alyte daugiau kaip dvi savaites. Mes matėme jų didžiules pastangas jai padėti, bet buvo padaryta mažai guodžianti išvada: ji fiziškai atsigaus, pamažu galės judėti, bet pažeistos smegenys atsilieps jos mąstymui ir neleis jai gyventi visaverčio dvasinio gyvenimo.

Mums parodė rentgeno nuotrauką – pasirodo, toje vietoje, kur insultą sukėlęs krešulys užkemša kraujagysles, smegenys baltuoja sustingusia vientisa mase, o kitur matyti nervų raizgalynė. Balta dėmė Aleksandros nuotraukoje buvo didžiulė. Mus perspėjo, kad tai neišvengiamai pažeis jos atmintį, bet mėgino paguosti, jog po kurio laiko smegenų funkcijos pamažu atsikuria, nervų sistemai tarsi apeinant apmirusią vietą. Per keletą metų grįžta ir gebėjimai atsiminti, bet ne visuomet šis procesas vyksta sėkmingai.

Parvažiavome į namus Ist Hamptone. Aleksandra atrodė labai liūdnei: be galo suvargusi, veidas sukritęs. Skaudu buvo regėti, kaip liga ją sunioško. Didelė bėda buvo, kad Aleksandra dėl paralyžiuotos gerklės negalėjo normaliai maitintis. Teko jai duoti tik skystą maistą, bet labai atsargiai, atidžiai stebint, kad jis nepakliūtų į kvėpavimo takus.

Kas dieną pas mus į namus ateidavo reabilitacijos specialistai ir darė visa, kas įmanoma. Jų pastangos nenuėjo perniek: pamažu pastebėjome Aleksandros pažangą – ji pradėjo judinti paralyžiuotą ranką, šiek tiek pajudino ir koją, o akį atmerkė dar būdama ligoninėje. Aleksandros širdis išliko stipri, jos galimybes atsigausti didino ir tai, kad ji visą gyvenimą buvo spor-

tiškas žmogus. Žinoma, raumenys po insulto atrofavosi, bet mankštinantis vėl tvirtėjo.

Reabilitacija buvo tęsiama visą vasarą, Aleksandrai prireikė ir pastangų, ir didžiulės valios. Pagerėjimas pranoko atsargias gydytojų prognozes ir gal net kai kurių pesimistiškiau nusiteikusių šeimos narių lūkesčius. Aš gyvenau didelėmis viltimis ir Alytė neapvylė. Atrodė, mūsų gyvenimas įeis į daugmaž normalias vėžes, kiek galima tikėtis iš žmogaus, patyrusio insultą, traumą ir sunkią operaciją.

Matėme, kad Aleksandrai grįžta ir mąstymas. Tačiau atgavusi sąmoningumą, ji paniro į gilią depresiją. Sunkiai sekėsi ją kuo nors sudominti, sukelti teigiamas emocijas, atgaivinti norą gyventi. Vis dėlto Aleksandros pažanga tęsėsi, paralyžiuotą ranką ir koją ji tolydžio laisviau ir labiau koordinuotai judino. Ėmė prašytis išvedama ir į lauką. Prilaikoma slaugių, ji jau įstengė žengti kelis žingsnius. Rudenį kiek atlėgo ir depresija. Bet atėjus lapkričiui ir atšalus reikėjo grįžti iš mūsų erdvios vasaros rezidencijos Ist Hamptone į mažesnius namus Niujorko priemiestyje Grinviče, o ten nėra sodo, savos teritorijos ir gerų sąlygų Aleksandros vaikštytėms. Ėmėme svarstyti, ar negalėtume žiemai skristi į Bahamas. Aleksandra jau buvo visiškai sąmoninga ir sakė ne tik norinti ten vykti, bet ir fiziškai pasirengusi tokiai kelionei.

Jūrატės padedami išvykome. Žinoma, buvo labai nelengva Aleksandrą įlaipinti į lėktuvą, bet bendromis jėgomis susidorojome. Ket Kei saloje ji iš karto tarsi nušvito, pasijuto laimingesnė. Jau keturis dešimtmečius tai buvo jos mėgstama vieta. Atrodė, kad ji vis labiau atsigauna ir fiziškai, ir dvasiškai.

Tačiau vieną 2010 metų vasario dieną Aleksandra man prasitarė nerimaujanti, kad jai kairėje krūtinės pusėje smarkiai ištinę limfiniai kanalai ir reikėtų pasirodyti salos gydytojui. Neatidėliodami pas jį nuvykome. Po apžiūros gydytojas pasivedė mane į šalį ir sako: „Blogos žinios. Jums reikia tučtuojau skristi į Majamį ir atlikti tyrimus. Bet man atrodo, kad padėtis rimta – jūsų žmonai turbūt vėžys.“

Nuskridome į Majamį ir nuvykome universitetinę ligoninę. Aleksandrą tuoj pat apžiūrėjo, atliko tyrimus. Po kurio laiko mane pakvietė pasikalbėti jos būklę tyręs chirurgas ir pirmiausia pasakė, ką ir Ket Kei gydytojas, – kad turi man pranešti labai blogą žinią. Ir tęsė: „Gavome biopsijos tyrimo duo-

menis. Jūsų žmona serga vėžiu ir blogiausia, kad jos auglys – itin agresyvios prigimties, vėžinės ląstelės beveik nesustabdomai plinta po visą kūną. Nei chemoterapija, nei radiacinis gydymas efektyviai padėti negalės, tik skubiai atlikta operacija sulėtins ligos procesą.“

Reikėjo šalinti krūtį ir limfos mazgus. Aleksandrą nuvežėme į vieną geriausių pasaulyje vėžio gydyklų *Sloan–Kettering* centrą Niujorke, ją operavo garsus chirurgas, žymiausias krūties vėžio specialistas, beje, italas, persikėlęs į Niujorką iš Milano. Ligoninėje budėjusiai visai mūsų šeimai buvo pranešta, kad operacija pavyko gerai, bet padėtis vis viena nieko gero nežadanti – lėtinami vėžio plitimą, onkologai mėgins dar taikyti Aleksandrai chemoterapinį arba radiacinį gydymą. Tačiau atlikus dar vieną biopsijos tyrimą, chirurgas mums pranešė, kad pasitvirtino jo blogiausi įtarimai – metastazės išplitusios po visą kūną, jau nepadės nei chemoterapija, nei radiacija. „Jūs turite susitaikyti su mintimi, kad tai neišvengiama“, – pasakė jis.

Paklausėme, kiek Aleksandra dar gyvens. Atsakymas buvo labai nekonkretus – tai esą gali būti ir vos du mėnesiai, bet galbūt ji išgyvens dar ir porą metų. Vis dėlto gydytojas leido suprasti, kad greičiausiai tiek ilgai Aleksandra jau nebeišsilaikys. Supratome, kad jos buvimą su mumis turėtume skaičiuoti tik mėnesiais, bet ne metais.

Po narkozės atsigavusios Aleksandros vienas pirmųjų žodžių buvo Virgilijus. Tai jos chirurgo vardas, jis dažnai ją lankė palatoje. Jie netgi susidraugavo, Aleksandrai šis gydytojas labai patiko, ji vis žavėdavosi, koks jis galantiškas džentelmenas.

Ligoninėje Aleksandrai teko praleisti porą savaitių. Parvežę ją namo svarstėme, ką galime jai atsargiai papasakoti apie jos sveikatos būklę. Visos liūdnos tiesos nesakėme. Bet ji ir pati daug ką nujautė ir vėl paniro į depresiją. Mat žinojo, kad serga vėžiu, nors mes ir aiškinome, kad ją operavęs vienas geriausių pasaulyje specialistų sėkmingai pašalino auglį ir visas metastazių pažeistas vietas.

Kas porą mėnesių Aleksandrai reikėdavo grįžti į ligoninę pasitikrinti. Tuomet ji juokaudavo: „Važiuosiu aplankyti mielojo Virgilijaus.“ Gydytojas stengdavosi ją padrąsinti, pakelti jos nuotaiką, sakydavo, kad ji gerai atrodo, yra patraukli ponio. Aišku, Aleksandra smagiai pasijuokdavo, bet jos sveikata negalėjo eiti geryn. Ji tai jautė. Vis dažniau ėmiau pastebėti, kaip ji nugrimzta į savo mintis, įsistebeilija į vieną tašką ir negirdi, ką kalbame

pietaudami ar vakarienėdami prie stalo. Pasistengdavau ją tarsi pažadinti iš stingulio, klausdavau: „Kodėl, Alyte, esi tokia tyli? Kodėl nesikalbi su mumis? Juk anksčiau taip mėgdavai ir savo nuomonę pasakyti, ir pajuokauti.“ Bet ir raginama ji prisiversdavo pagyvėti tik trumpam, o sykį pažvelgė į mane ir atsakė į mano klausimą klausimu: „Juozuk, ar tu gali įsivaizduoti, ką moteriai reiškia sirgti krūties vėžiu?“ Atsakiau, kad suprantu, kaip jai sunku. „Tai leisk man būti vienai ir atleisk“, – baigė ji pokalbį.

Aleksandros depresija buvo labai skaudi ir man, ir mūsų vaikams. Vis dėlto pamažu apsipratome. Jai operaciją atliko 2011 metų balandžio mėnesį. Atėjus vasarai vėl persikėlėme iš Grinvičo į Ist Hamptoną. Čia rengėmės visa šeima švęsti artėjančią Aleksandros gimimo dieną – birželio 17-ąją. Jau dairėmės ir į rugpjūčio 15-ąją – mūsų jungtinių 70 metų jubiliejų. Alytei mėginome kelti ūpą, kalbėdami, kad su visais mūsų vaikais ir anūkais bei artimiausiais draugais skrisime į Vilnių ir ten surengsime smagią šventę. Man norėjosi tikėti, kad tai dar gali būti realu, bet ji sakydavo: „Nepasakok, Juozuk, aš jau nesulauksiu.“

Atrodo, Aleksandra jautė ir stiprėjančią skausmą visame kūne, tik vengdavo man skųstis. Tačiau vos prisilietus, skausmingai reaguodavo. Atsisėdau kartą prie jos ant lovos krašto ir, matyt, antklodė truputį prispaudė, nes ji ėmė šaukti: „Juozuk, Juozuk! Tu ant manęs atsisėdai!“ Mačiau, kad sėdžiu šalia, bet skubiai atsitraukiau. Supratau, kad net tįptelėjus prie jos prigludusią medžiagą, ši gali sukelti jai skausmą. Žinoma, ji vartojo nuskausminamuosius, tik ir vaistai ilgainiui jau negelbėjo.

Kas vakarą prieidavau prie jos, jau atsigulusios į lovą, palinkėti labos nakties. Atsargiai priglaudęs galvą jai prie krūtinės, sakydavau, kad tai maloniausia dienos akimirka, kai ateinu jos apkabinti bei rūpestingai apkamšyti patalus. Atsisveikindamas pabučiuodavau ir pridurdavau, kad lauksiu kito ryto, kai galėsiu vėl su ja pasisveikinti ir pasikalbėti, nes ji – geriausia, kas man likę gyvenime. Alytė tarsi nušvisdavo ir, sutelkusi visas jėgas, stengdavosi atrodyti žvali. Su slaugėmis mes kartais netgi sudainuodavome kokią lietuvišką dainelę ir ji uoliai pritardavo.

Kartą pavėlavau ateiti ir Aleksandra jau buvo užsnūdusi. Bijodamas ją pažadinti, vos prisiliečiau lūpomis jai prie kaktos, bet ji staiga nubudo, apkabino abiem rankomis, prisiglaudė prie manęs ir net šūktelėjo: „Žinojau, kad tu ateisi! Nemiegojau ir visą laiką laukiau tavęs, o jei ir užsnūdau, vis viena laukiau tavęs!“

Taip tęsėsi iki birželio, kai jau supratome, kad eina paskutinės jos dienos, netrukus – ir valandos. Aleksandros būklė kritiškai blogėjo, ji vis prarasdavo sąmonę. Į mūsų namus Ist Hamptone atvyko visa šeima.

Buvo Aleksandros gimtadienio išvakarės. Apie 11 valandą vakaro nutariau prigulti. Priėjau, kaip jau buvome įpratę, prieš naktį jos pabučiuoti. Ji gulėjo lovoje be sąmonės ženklų. Vis viena pasilenkiau bučiniui. Ir staiga, vos prisilietus lūpomis prie lūpų, ji atgijo, atsimerkė ir atsakė bučiniu. Tai matė šalia stovėjusi Jūratė.

„Mamyte, mamyte, čia, aš, Jūratė“, – ji taip pat pasilenkė pabučiuoti mamos. Bet Aleksandra jau vėl buvo praradusi sąmonę. Atbėgo ir kiti vaikai. Ji daugiau neatsigavo. Man buvo atiduotas paskutinis jos gyvenimo bučiny.

Pusę penkių ryto mane pažadino. „Aleksandra išeina“, – pranešė slaugė. Kai apsirengęs priėjau prie jos lovos, kambaryje jau degė žvakė, suklauptos mūsų tarnautojos meldėsi.

Mano ligos

Aleksandra mirė 2011 metų birželio 17-ąją. Buvo jos 91-asis gimtadienis. Iki mūsų santuokos 70-mečio pritrūkome vos poros mėnesių... Tikėjomės drauge su visa šeima minėti šią datą, svajojome, kad atvyksime į Vilnių. Palaidojome Aleksandrą šalia Kęstučio, mūsų sūnaus, kuris mirė per kelionę į Himalajus ir buvo kremuotas. Ji dar gerokai anksčiau ne kartą man buvo sakiusi: „Ten Kęstučio pelenai, noriu, kad ir mano pelenai ten atsigultų.“ Aleksandrą kremavome, atsisveikinome su ja Ist Hamptone.

Man buvo nepakeliamai sunku. Su Aleksandra buvo susijęs visas mano gyvenimas. Gyvenome taikiai, bet nepataikaudami vienas kitam, atvirai sakydami, kas ant širdies. Per septyniasdešimt santuokos metų žmonės suaugę tarsi medžiai kamienais, susipina šaknimis ir kai vienas jų netenka savo antrosios pusės, jaučiasi lyg būtų perskeltas pusiau. Jaunystės meilė man atrodo horizontali, pagrįsta dviejų žmonių trauka, aistra, o brandaus amžiaus – vertikali, supinta iš daugybės gyvenimo ryšių: namų, vaikų, anūkų, draugų, svajonių, sapnų. Galiausiai ateina laikas, kai pamatai, kad likote tik dviese – tu ir ji, nes kiti ryšiai nusilpo, nutolo. Tai ypač stiprūs saitai, lyg žė-

mės trauka – stipriausia, kartais ir vienintelė gyvenimo atrama. Jos netekęs, atsiduri tuštumoje.

Man padėjo ieškoti paguodos po Alytės mirties perskaityta profesoriaus Gary E.Schwartzo knyga „Pomirtinio gyvenimo eksperimentai“ („The Afterlive Experiments“), kurioje, remiantis Arizonos universitete atliktais tyrimais, moksliniais metodais aiškinamasi, ar galimas žmogaus sąmonės egzistavimas mirus jo fiziniam kūnui. Ten pateikiamas atsakymas, kad egzistuoja ryšys tarp mirusiųjų ir tebegyvenančių jų artimųjų, kad mirusio žmogaus sąmonė neišnyksta, ji gali gyvuoti nepriklausomai nuo materialaus kūno. Tai jos autoriui buvo labai rizikinga studija, nes mokslo pasaulyje toks požiūris nėra sutinkamas palankiai, vertinamas kaip antimokslinis šarlatanizmas. Tačiau knyga labai įtaigi, įtikinanti, nes remiasi, atrodytų, objektyviais moksliniais eksperimentais, pasitelkus kelis medijumus ir jiems visiškai nepažįstamus, niekuomet anksčiau nesutiktus artimųjų netekusius asmenis. Susidarė įspūdis, kad medijumai iš tiesų užmezgė ryšį su eksperimente dalyvavusių žmonių, kurių tiesiogiai nė nematė, mirusiais artimaisiais, nes atskleidė neįtikėtinai tikslų jų gyvenimo detalių, kurių neįmanoma atspėti.

Skaičiau šią knygą smarkiai jaudindamasis, ji stiprino mano tikėjimą ir viltį, kad dar susitiksiu su Aleksandra, nes sąmonė – galima ją vadinti siela, dvasia – neišnyksta, jausmai gyvuoja ir po mirties. Meilė – pats stipriausias iš visų jausmų. Ši knyga atskleidė, kad mylinčių žmonių net mirtis negali išskirti. Tai atitinka ir mano jutimus. Dažnai, ypač rymodamas prie Alytės kapo, jaučiu, kad ji – kažkur šalia.

Praėjus porai dienų po Aleksandros mirties, ir aš kritau į ligų patalus. Jos ilgametis gydytojas vėliau man sakė, kad ši netektis mane pakirto. Mūsų santuokos 70-osios metinės buvo nepaprastai liūdnos. Kilo pavojus, kad aš tom dienom iškeliausiu pas ją.

Mane iš Ist Hamptono sraigtasparniu nugabeno į ligoninę Niujorke ir atliko širdies operaciją, pakeitė vožtuvą, tiesa, labai moderniais metodais, naudodami kateterį ir neatverdami krūtinės ląstos – reikia nutaikyti momentą ir į plakančios širdies nesveikame vožtuve pritvirtinti per arteriją įstumtą dirbtinį. Operacinėje buvo pasirengusi imtis darbo ir antra chirurgų brigada – jeigu pirmajai nepavyktų susitvarkyti nepasitelkus skalpelio, mane būtų operavę tradiciniu būdu. Operaciją stebėjo ligoninės prižiūrin-

čios federalinės valdžios įstaigos bei man naudotą medicininę technologiją sukūrusios bendrovės atstovai.

Kai atsigavau po anestezijos, pasiteiravau savo gydytojų, kiek medikų paprastai dalyvauja atliekant tokias operacijas. „Na, kokie septyni“, – atsakė jie. „O jeigu žmogus svarbus, gal ir chirurgų reikia daugiau?“ – klausiu juokais. Jie šypteli ir sako: „Tuomet gal dirba 10–12 žmonių.“ „Vadinasi, esu jums ypač svarbus, nes operacinėje mačiau turbūt 30 gydytojų“, – sukeliu juoko bangą.

Tačiau rizikos, kad operacijos galiu neištverti, ypač jei tektų atverti krūtinės ląstą, būta didžiulės. Turėjau patvirtinti, kad sutinku būti operuojamas. Iš pradžių abejoju, ar verta. Maniau, kad gal geriau jau eisiu pas Alytę. Jai mirus, lyg ir praradau norą gyventi, nemačiau tikslo, dėl kurio man reikėtų kabintis į gyvenimą.

Operacija pavyko, nors buvo kilę sunkumų. Pirmiausia mėginta širdies vožtuvą įstumti pro kirkšnies arteriją kairiąja puse, bet vidurkelyje visa technika įstrigo. Teko ištraukti kateterį, užsiūti žaizdą ir eiti dešiniąja puse. Tai pasisekė padaryti. Tačiau nesėkmingas mėginimas neapsiėjo be pasekmių – žaizda ilgai negijo, pūliavo. Kilo problemų dėl kraujo – jo rodikliai blogėjo ir niekaip nenorėjo taisyti. Teko kelis sykius grįžti į ligoninę. Vis dėlto nepasidaviau, nors nesiliovė kankinęs ilgesys netekus Alytės. Ir jau niekuomet nesiliaus, kol gyvensiu.

Esu linkęs manyti, kad ir mano ligos paūmėjo dėl Alytės praradimo – gydytojai nenustatė, kodėl ant odos staiga atsirado vėžinių darinių, o aš manau, kad tai organizmo reakcija į ištikusią nelaimę. Tikriausiai ir išgyti galiu tik pamažu susitaikęs su netektimi. Man vėžys buvo diagnozuotas gerokai anksčiau, bet operacijos neprisiekė, auglys buvo lokalizuotas vaistais ir dešimtmetį nekėlė didelių rūpesčių. Tik po Aleksandros mirties tarsi atgijo ir ėmė atakuoti mane iššokdamas guzais. Įtikintas gydytojų ir dukros Jūratės sutikau, kad man būtų taikomas ir radiacinis gydymas, nors iš pradžių maniau, kad sulaukus mano amžiaus jau mažai prasmės ryžtis tokiai alinamai procedūrai. Bet labai norėjosi dar kartą nuvykti į savo mylimą Bahamų Ket Kei salą, o išskylantys ant odos, išsipučiantys ir atsiveriantys žaizdomis skausmingi kraujuojantys guzai kėlė abejonių, ar tai bus įmanoma. Sėkmingai atlaikiau porą savaitių trukusias švitinimo procedūras. Aišku, ir gydytojai labai atsargiai jas man taikė.

Aleksandra ir Juozas Kazickai Trakuose, 2004 m.

Mintys užverčiant knygą

Mirus Aleksandrai, pasikeitė mano gyvenimas, kasdienė dienvartė. Namų reikalais, kaip antai vadovavimu mums dirbusiems žmonėms, jų darbų priežiūra ir nesutarimų užglaiستymu užsiimdavo ji, o aš tuo nesirūpindavau. Pasirodė, kad tai nėra paprasta.

Kai kurie anksčiau mane dominę dalykai dabar man tapo nesvarbūs. Dažnai važiuoju į kapines parymoti prie Alytės kapo, tarsi pabūnu vėl drauge su ja. Netekęs Aleksandro, supratau, kad ji man buvo svarbiausia atrama, nors niekada nereikėdavo prašyti jos konkrečios pagalbos, patarimų. Pakakdavo mūsų dvasinio ryšio, kuris man buvo stimulus dirbti.

Visada buvau optimistas, mokėjau džiaugtis gyvenimu, bet kai likau vienas, atėjo liūdesio metas. Tačiau domėjimosi gyvenimu nepradau. Smalsumas nemirė – man vis dar įdomu, kas vyksta Lietuvoje, pasaulyje. Vis kabinuosi į gyvenimą ir gal todėl tebegyvenu.

Visada jaučiau dvasinį ryšį su Lietuva. Dabar dažnomis nemigos naktimis neduoda ramybės mintys apie tai, kas laukia mano šalies, ar neprarasime savo tautinės tapatybės. Vis dėlto tikiu, kad ir dar tvirčiau susisaistę su Europos Sąjunga išsaugosime kalbą, savo religiją, o ekonominis gyvenimas dėl to tik pagyvės.

Tautos gyvenimas remiasi ekonomika. Skurdas – pavojaus valstybei ženklas, jos menkavertiškumo žymė, ir kol neįveiksime atsilikimo nuo Vakarų šalių, tol žmonės nesiliaus dairytis skalesnio gyvenimo svetur.

Pirmaisiais metais po nepriklausomybės atkūrimo bijodavau išrėžti teisybę, kai žmonės Lietuvoje klausdavo, kaip greitai mūsų tėvynė prisivys Vakarus. Darydavau nuodėmę, sakydamas tai, kuo pats netikėjau: „Na, gal prireiks ir penkerių metų.“ Žinojau, kad teks laukti gerokai ilgiau – ko gero, turės pasikeisti net trys kartos. Mat ne tik Lietuva judės pažangos keliu, bet ir Vakarų pasaulis. Mums reikės bėgti du tris kartus greičiau, bet ne visą laiką tai įmanoma, o atsilikimas toks didelis, kad mūsų laukia labai ilgas kelias. Jei reikėtų juo eiti vieniems, būtų dar sunkiau ir užtruktume dar ilgiau. Integracija į ES pagreitins pažangą, bet vis viena naivu būtų tikėtis, kad jau per dešimtmetį galima bent priartėti prie Vakarų lygio.

Man ypač neramu, ar lietuviai neišsivažinė. Žmonėms dabar labai akivaizdus milžiniškas skirtumas tarp jų tėvynės ir Vakarų šalių. Nėra ko stebėtis, kad jie, prislėgti socialinių nepriteklių, netikėdami šviesesne Lietuvos ateitimi, važiuoja ten, kur jau šiandien galima gyventi daug geriau. Matau tai stebėdamas į Jungtines Valstijas plūstančią trečiąją lietuvių emigrantų bangą. Bet kartu regiu ir kaip jie atveža savo vaikučius į lituanistines mokyklas. Šie žmonės myli Lietuvą, jie savo tėvynės patriotai ir nori perduoti vaikams lietuvišką dvasią.

Tačiau kai jų klausi, kada ketina grįžti į gimtąjį kraštą, pajunti, kad tai jiems nesmagus klausimas ir išgirsti nekonkrečius samprotavimus, kad kol kas neketina to daryti, pirma turi prasigyventi. Tik gresia, kad kai susitvarkysi gyvenimą, jau būsi nebejaunas ir tėvynės ilgesys bus atlėgęs.

Aš ir savęs ne kartą klausiau, kodėl negrįžau gyventi į Lietuvą, kai buvo atkurta nepriklausomybė. Žinoma, ėmiausi tėvynėje verslo, bet tik atvažiuodavau pabūti, sutvarkyti reikalų ir vėl grįždavau į JAV. Mat kai praleidi kokioje nors vietoje penkiasdešimt metų, atsiranda ir išoriniai, ir vidiniai saitai, kurie ir toliau ten tave tvirtai laiko. Suleidi šaknis – ten gyvena tavo vaikai ir anūkai, ten sukasi tavo verslas, turi ilgai kurtus namus, draugų, priklausai visokiems klubams, apaugi įvairiausiais įsipareigojimais jau toje aplinkoje. Būni sukūręs savo gyvenimo standartus, pripratęs prie jų, o pradėti viską kurti iš naujo kitoje vietoje jau pernelyg sudėtinga, todėl ir nesiryžti viską palikęs grįžti į tėvynę, nors meilė jai ir neužgesusi.

Manau, panašiai nutiks ir daugeliui dabartinės, trečiosios, emigrantų bangos lietuviams. Nedaug jų sugrįš.

Aišku, padėtis gali pasikeisti po kokių 20–30 metų, kai – tikiuosi – Lietuva priartės prie Vakarų gyvenimo standartų. Tada lietuviai bent jau miniomis netrauks svetur ieškoti skalesnio gyvenimo.

Labai skaudu, kad kol kas Lietuva dėl savo menkų ekonominių galių nepajėgia sulaikyti savo žmonių nuo emigracijos, ypač jaunimo. Kai išvyksta gerai išsilavinę jaunuoliai, turintys daug kūrybinės energijos, nebijantys imtis iniciatyvos, mažėja mūsų šalies galios augti, greičiau vyti Vakarus.

Lietuva – laisva šalis, neuždrausi žmonėms važiuoti, kur jie nori. Tačiau gal bent dalį jaunimo padėtų sulaikyti stipresnis patriotinis auklėjimas, pasitikėjimo savo šalimi ir jos ateitimi ugdymas, žmonių įtraukimas į ben-

druomenės veiklą, bendruomeninių ryšių stiprinimas. Tai nėra paprasta padaryti. Kita vertus, daugiausia emigruojama dėl grynai ekonominių priežasčių, o jas pašalinti sunkiausia ir ilgiausiai trunka. Juk saldinių dėžutės nepasiūlys, kad žmonės persigalvotų ir nevažiuotų.

Nuliūdau perskaitęs statistikos duomenis, kad Lietuvoje gyvena jau kiek mažiau nei trys milijonai žmonių. Tai simbolinę reikšmę turinti riba, rodanti, kokius milžiniškus gyventojų nuostolius mūsų šalis patyrė dėl emigracijos.

Lietuva išgyveno daug emigracijos laikotarpių – palikdavo lietuviai savo kraštą dar Rusijos carų laikais nuo XIX amžiaus antrosios pusės, išvažiuodavo ir tarpukariu. Šiuos žmonių praradimus ir milžiniškas netektis per karus, okupacijas bei trėmimus Lietuva sugebėdavo atlaikyti. Bet dabar emigracija įgijo anksčiau neregėtą mastą, o gimstamumas smarkiai smukęs, todėl pavojus tautai nykti kaip niekad didžiulis. Telioka pasikliauti, kad pamažu Lietuvoje kils atlyginimai, gerės socialinė aplinka ir dvasinis klimatas, todėl lietuviai mažiau norės palikti tėvynę. Kad ne per vėlai sulauktume šių pokyčių, reikia įtraukti ir šviesiausius šalies protus, kurie pasiūlytų, kaip ribotomis galimybėmis būtų įmanoma kiek sušvelninti emigravimo smūgį.

Kita vertus, išvykę žmonės neišnyko, rusena viltis, kad jie prasikurs ir galės finansiškai padėti tėvynėje likusiems artimiesiems. Dalis jų ateityje, remdamiesi svetur įgyta patirtimi ir sukauptu kapitalu, gal įkurs gimtajame krašte savo verslą, vienas kitas ir sugrįš gyventi. Todėl nelaikau šių žmonių Lietuvai prarastais.

Emigrantų niekur niekas nelaukia išskėstomis rankomis. Prireikia nemažai ištvermės, sumanumo ir sunkaus darbo, kad tvirtai atsistotum ant kojų. Šiems žmonėms tenka susidurti ir su didesne ar mažesne diskriminacija, ypač nelegaliai pasilikus JAV.

Tai turi įtakos psichikai, kyla psichologinių problemų, todėl pagerėjus gyvenimui Lietuvoje kai kurie iš legalaus statuso neįgijusių lietuvių – o jų JAV gyvena nemažai – dar gali sugrįžti į tėvynę. Žinoma, ES padėtis kitokia, bet iš ten ir paprasčiau pasukti atgal į Lietuvą.

Žmonės emigruoja pirmiausia siekdami uždirbti daugiau pinigų. Jaunai šeimai jų nepaprastai reikia, kad galėtų įsikurti, auginti vaikus. Neišvengiamai šioms žmonėms pinigai tampa svarbiausiu rūpesčiu, tai neatsiejama nuo jų artimųjų gerovės, laimės pojūčio, gyvenimo darnos.

Kai žmogus prasigyvena ir jam nereikia nerimauti, kaip aprūpinti save ir šeimą būtiniausiais dalykais, galimas skirtingas požiūris į pinigus. Vieniems jie ir toliau lieka svarbiausias gyvenimo tikslas. Kitiems neatrodo, kad gyvenimo prasmė – pirmiausia pinigai. Žinoma, visiems svarbu materialinė gerovė, bet daliai žmonių labiau rūpi ne kaupti turtus, o naudoti pinigus taip, kad būtų smagu gyventi ir galėtų jaustis laimingas.

Žmogui dažnai tenka susidurti su dilema, kai jo protas kovoja su širdimi. Protas linkęs nuolat kurti ir plėsti ekonominę gerovę, širdis siunčia kitokių emocinių signalus. Galima pasaulio prasmę regėti gerokai plačiau, nei sutelkiant visą dėmesį į pinigų kaupimą.

Susikūręs materialinę gerovę imi suvokti, kad kapitalas užkrauna ant tavo pečių ir atsakomybę už tuos, kuriems mažiau pasisėkė, ir ypač už tuos, kuriems visiškai nepasisėkė ir nepavyko pasiekti normalių gyvenimo sąlygų. Tuomet turi sau atsakyti į klausimą, ar nekreipsi į tai dėmesio ir nesirūpinsi šiais žmonėmis, manydamas, kad jų vargai – tik jų asmeninis reikalas ir valdžios problema, ar galvosi kitaip – kad esi atsakingas ir tu už savo aplinką, bendruomenę, savo šalį, turi padėti žmogui, kuriam sunkiau nei tau, kuris gal labiau kenčia.

Kai pasieki proto ir jausmų darną, pinigai jau nebūna svarbiausias dalykas gyvenime, o tampa tik priemone, padedančia kurti laimę tau ir tavo artimui krikščioniškosios meilės dvasia. Didžiulis džiaugsmas, kai padedi kitiems, eidamas šiuo tau duotu ribotu gyvenimo keliu.

Buvau sėkmės lydimas žmogus, verslininkas, bet – savęs nepervertinu – ne itin didelio masto. Žinoma, susikūriau jaukią, gražią gyvenimo aplinką, mano šeimai nieko netrūko, visuomenėje užėmiau garbingą padėtį, bet tai mane visada smarkiai įpareigojo. Jutau pareigą prisidėti prie įvairių gerų iniciatyvų, daryti ką nors naudinga. Vienintelis dalykas, ką galėjau nuveikti, – remti finansiškai. Taip kilo ir mūsų šeimos fondo idėja. Norėjau, kad ir mano vaikai rūpintųsi kitais, jaustų atsakomybę, išmokyti panaudoti tai, ką užsidirbo, prasmingiau nei vien asmeniniams malonumams.

...

Ramiai žvelgiu į mirtį. Suprantu, kad Dievas man nepagailėjo gyvenimo metų. Dabar laiką skaičiuoju jau mėnesiais, o ne metais. Neišvengiamai artėju prie paskutinės gyvenimo ribos. Jaučiu, kaip senka jėgos.

Bet manęs nebaugina artėjanti gyvenimo pabaiga. Kai mąstau apie nueitą kelią, matau, kad kai ką dariau klaidingai ar galėjau daryti geriau, daug ko iš viso nepadariau, bet visada turėjau į ką remtis ir po nesėkmės vėl siekti sėkmės. Mano ramstis buvo Aleksandra, mūsų šeima. Visą laiką labai rūpinasi savo vaikais. Dabar, kai jie seniai savarankiški, susikūrę savo gyvenimą, kalbamės visiškai atvirai, jie man pasakoja apie savo problemas, nevengia net ir pokalbių intymiomis temomis. Tai man suteikia ramybės pojūtį.

Jau negaliu žvalgytis į ateitį. Eidamas 95 metus, gyvenu šia akimirka ir jau turiu teisę taip leisti dienas. Jaučiuosi laimingas, kad gyvenu, esu gaubiamas vaikų rūpesčio ir vis dar galiu mėgautis bendravimu su savo draugais ir senais pažįstamais.

Gyvenimu nesiskundžiu, nors šlubuojanti sveikata ir ypač Aleksandros mirtis suteikė daug kartėlio mano dienoms ir naktims. Susitinkiu su mintimi, kad gyvenimo pabaiga nėra saldi, dažniausiai žmogus išeina iš jo su skausmu. Bet džiaugiuosi tuo, kas man likę, ir dėkoju Aukščiausiam už kiekvieną man dovanotą dieną. Ryte nubudęs nudžiungu, kad esu gyvas, nors ir kokią neramią naktį būnu praleidęs. Man malonu matyti, kaip teka saulė, kaip pro mano langą įspindi pirmieji spinduliai. Džiaugsmas žiūrėti į sode augančias gėles, žaliuojančią žolę, mėgautis vasaros dienos spalvomis. Kitiems tai turbūt nieko nereiškiantys dalykai.

Gal mano gyvenimas dabar jau savanaudiškas, bet pasiekęs tam tikrą amžiaus ribą turi teisę būti savanaudis. Mano kūrybingas, produktyvus laikotarpis jau pasibaigęs, vadinasi, esu nenaudingas žmogus. Tačiau tai nereiškia, kad esu ir nereikalingas. Man skambina vaikai, draugai, kalbamės, keičiamės nuomonėmis, kartais galiu duoti ir patarimą, o kol bendrauji su žmonėmis, tol gyvenimas tęsiasi ir nesi iš jo iškritęs. Tebematau gyvenimo prasmę, man įdomu, kas vyksta pasaulyje ir Lietuvoje, kaip keičiasi ekonomika, ką nauja atrado mokslas. Stebiu žinių laidas, klausausi muzikos, ypač mėgstu operas, dar galiu paskaityti laikraščius ir knygas, nors ir neilgai.

Dažnai prisimenu praeitį. Galvoju, kad buvo dalykų, kuriuos galėjau geriau padaryti, kai kada gal derėjo būti atsargesniam, bet nebuvo nieko, dėl ko reikėtų labai gailėtis. Mano gyvenimas – paprasto žmogaus, kuris sukūrė patogias sąlygas sau ir savo šeimai, buvo laimingas ir apsuptas artimų, brangių draugų.

...

Juozas P. Kazickas, apsuptas savo mylinčios šeimos narių, mirė savo namuose Ist Hamptone 2014 m. liepos 9 d.

J. P. Kazickas Ist Hamptone 2010 m.

Apie Juozo P. Kazicko laiškus Aleksandrai Kazickienei

475

Mano tėveliai po mirčių, Aleksandra – 2011-aisiais, Juozas – 2014-aisiais, paliko mums visus savo žemiškus daiktus: namą, kuriame gyveno daugiau nei 50 metų, baldus, paveikslus, knygas, tūkstančius šeimos nuotraukų.

Peržiūrint dėžių dėžes dokumentų ir segtuvų, tapo akivaizdu, kad tai mūsų mylima Mamytė surinko, išlaikė ir surūšiojo visus šiuos atmintinus daiktus. Vokai ir aplankai buvo rūpestingai sužymėti pagal metus, vietas, vardus. Nustebome radę pradinės mokyklos pažymių knygeles, laiškus, kuriuos rašėme būdami stovyklose, netgi mūsų kūdikystės laikų plaukų sruogas.

Tačiau niekas taip neapstulbino ir nenudžiugino, kaip rūpestingai išsaugotas aplankas be pavadinimo su rankraščiais. Išsyk atpažinau tik Tėveliui būdingą raštą. Tai buvo tikras lobis su daugiau kaip 100 laiškų ir atviručių, rašytų jo brangiausiai žmonai ypatingomis progomis bei jam keliaujant po pasaulį verslo reikalais.

Skaitydama šiuos laiškus, rašytus tarp 1944 ir 2009 metų ir Neilos Baumilienės taip gražiai atspausdintus bei mūsų šeimai išverstus į anglų kalbą, pakliuvau į emocijų sūkuri. Šypsojau. Verkiau. Žavėjau. Laiškai, žinoma, buvo apie jo tvirtą begalinę meilę Alytei, jo „pupai“. Beskaitant, mano tėvo žodžių galia, nesuskaitoma galybė būdų išsakanti meilė ir aistrą, jo žodžių romantinė poezija man dažnai atimdavo žadą.

Jis rašė laiškus, dažnai net po du per dieną, apie vienatvę nuolat keliaujant be jo dievinamos žmonos, apie jų draugystės laikus Vilniuje ir anks-tyvąsias santuokos dienas. Jis gyrė jos begalinį grožį, jos pasiaukojimą ir atsidavimą šeimai.

Šūsnyje laiškų, rašytų po 1950 m., gausu turtingų detalių, faktų bei statistikos apie jo aplankomas naujas egzotiškas šalis. Štai kaip jis savo 1958 m. balandžio 13 d. laiške aprašė Yomeimon vartus Niko mieste, Japonijoje:

„Puošimas visų dekoracijų ir medžių raižinių yra jų paauksavime. Jeigu visas auksas, kuris buvo tam panaudotas, būtų ištiestas ant žemės, jis pa-

darytų 6 kvadratinis akerius. 15.000 žmonių dirbo 8 metus, kol šventykla buvo baigta. Ten yra ir trys garsiosios beždžionės – viena uždengus akis, kita burną, trečia – ausis – „see no evil, say no evil, hear no evil“ (nematyk blogio, nesakyk blogio, negirdėk blogio).“

Jis stebėjosi Honkongo žmonių, beplaukiančių savo vietinėmis valtelėmis (sampanais), kupranugarių varovų Maroke, pamaldžių Gongo upės piligrimų Indijoje, ryžių augintojų Fuji kalno šešėlyje gyvenimais.

Kaip tikras intelektualas, jis išnaudojo ilgas vienatvės valandas kelionių metu svarbių knygų, kaip religijų istorijos ir klasikinių romanų (*Daktaras Živago*), skaitymui ir dažnai citavo laiškuose Šekspyrą bei lietuvių poeziją.

Jo didelė meilė menui ir kultūrai, ypač muzikai, atsispindėjo puikių vakarų, praleistų operos teatruose, aprašymuose, pavyzdžiui, 1952 m. vasario 19 d. laiške iš Milano:

„Šeštadienio opera buvau sužavėtas iki jaudinančio išgyvenimo. Pakilus uždangai ir atsivėrus gražiausiam vaizdui muzika tiesiog griebė už širdies (...) momentas buvo daugiau žavus negu kad galėčiau Tau nupasakoti. Būtinai! – būtinai, ir sakau būtinai tuoj pat nueik į plokštelių krautuvę ir nupirk *Cavaleria Rusticana* plokštelę.“

Jo asmeninis žavesys, šilta ir guvi prigimtis itin atsiskleidavo, jam nuolat užmezgant naujas draugystes su bendrakeiviais. Keletas šių pažinčių jam padėjo versle, daugelis jų virto ilgametėmis draugystėmis.

Jis nuoširdžiai dalijosi akimirkomis apie apėmusį nesaugumo ir dvejojimo savimi jausmą verslui nesisekant. Tiek kartų jo karjeros metais sandoriai nepavyko, nesimatė ateities uždario perspektyvų. Dažnai, kai pervargus ir keliaujant užpuldavo ligos, jis prarasdavo drąsą, jausdavosi sužlugdytas, tačiau vėl ir vėl pasižadėdavo nuolat bandyti ir sunkiai dirbti, kad galėtų išlaikyti šeimą ir užtikrinti šviesią ateitį vaikams. „*Sunkus darbas yra viskas!*“ – rašė jis.

Jis dažnai kartojo, jog, nepaisant visko, niekada neieškos kompromisų su savo moralės principais ir vertybėmis, siekdamas sėkmės versle.

Beveik visuose kelionių laiškuose J. P. Kazickas prisimindavo savo lietuvių draugus Amerikoje: jis pasiūlgdavo bendravimo su jais, kaip pasiūlgdavo ir savo šeimos. Tačiau taip pat prisimindavo artimuosius ir pažįstamus, likusius Lietuvoje, skurstančius sovietinės okupacijos sąlygomis. 1958 m. lapkričio 7 d. laiške jis rašė:

„Pupa, išsiųsk vieną pakietėlį Kalėdoms Bronei Petronienei, Klaipėda, Burių g. 19-4. Atrodo vargingai gyvena. Gal Romas galėtų kartu su savais pasiūsti.“

Per laiškus reiškiamą jo gyvenimo filosofiją, jo pasišventimas ir dėkingumas Dievui, ir, svarbiausia, begalinė meilė šeimai. 1958 m. spalio 8 d. jis prisipažįsta:

„Pupa, myliu Tave ir toje meilėje glūdi mano gyvenimo džiaugsmas ir viso mano kasdienio darbo prasmė.“

Jis rašė, kaip džiaugdavosi, gavęs jos laiškus, bučiuodavo juos, perskaitydamas juos begalę kartų iš naujo, juokėsi ir verkė skaitydamas jos pasakojimus apie vaikus. Jis tuos laiškus vadino brangiais: „*Mylima Alyte, Gavau Tavo du brangius laiškučius...*“ (1952 m. vasario 22 d.) „*Mano mylimiausia Alyte, Tavo brangų laišką tiesiog ryte surijau.*“ (1952 m. vasario 8 d.)

Labai gaila, tačiau neradome laiškų, Mamytės rašytų „Juozukui“ – kaip jis dažnai pasirašydavo. Tačiau mes žinome, kad jo laiškai jai buvo tokie pat brangūs. Savo dienoraščio 1955 m. liepos 7 d. įrašė Aleksandra teigė:

„Vyras mane labai myli. Ir kas puiku, kai jis išvažiuoja, tai, kad aš gaunu iš jo nepaprastai gražius laiškus, pilnus meilės, nuoširdumo, įvertinimo ir laimės kartu su manim.“

Šeima nusprendė daugumą laiškų pasilikti sau, jų neviešinti, tačiau norėtume pasidalyti keletu ištraukų šiame neeiliniame – jubiliejiname – *Vilties kelio* leidinyje. Tikiuosi, jums bus malonu juos skaityti, ir tai padės geriau suprasti, kokia gili ir turtinga buvo Juozo Petro Kazicko asmenybė bei prigimtis.

Tačiau labiausiai tikimės, kad šios nuostabios meilės išraiškos įkvėps jus visus naujai, su švelnumu ir meile, pažvelgti į žmones aplink jus ir garsiai ištarti tuos meilės žodžius, glūdinčius jūsų širdyse. Juk žodžiai yra nemirtingi, kaip ir meilė.

Kas yra meilė? 2006 m. birželio 16 d. laiške atsakoma: „*Tad meilė yra tas jausmas, kurį tau duoda kitas žmogus, kurio jausmuose mes surandam mūsų pačių laimę ir mūsų gyvenimo pilnąją prasmę.*“

Jūratė Kazickaitė
2018 m. rugsėjo mėn.

2017 metų vasarą Jūratė Kazickaitė, paduodama dėžutę su tėčio atvirukais ir laiškais, rašytais jos mamai Aleksandrai, pasakė: „Būčiau labai dėkinga, jeigu sugebėtum perskaityti Tėvelio rankraštį, perspausdintum šiuos laiškus ir išverstum į anglų kalbą, kad mūsų visa šeima žinotų, kas juose rašoma.“ Per keletą vasaros mėnesių, kuriuos jiems skyriau, turėjau garbės perskaityti ir atspausdinti puikius lietuvių epistolinės literatūros kūrinius – meilės laiškus, kurie liudijo dr. Juozo P. Kazicko, kaip puikaus rašytojo, talentą. Niekas be rašančiojo ir gavėjos iki tol nebuvo skaitęs šių rūpestingai Aleksandros Kazickienės visą gyvenimą saugotų laiškų – nei Jūratė, nei jos broliai.

Pamenu, atsargiai paėmiau laišką iš dėžutės vidurio. Jis buvo rašytas 1951 metais. Tik keletą akimirkų dr. J. P. Kazicko raštą buvo kiek sunku suprasti, tačiau akys greit apsiprato ir su dideliu susidomėjimu slydo tekstu. Po keleto puslapių stabtelėjau iš nuostabos. Žodžiai skleidė meilę, buvo pilni dėkingumo, rūpesčio ir elegancijos. Tai buvo viena iš tų neužmirštamų gyvenimo akimirkų, kai puikiai suvokiau jų svarbą ir vertę. „Ar vis dėlto sugebėsiu perskaityti juos visus ir suprasti dr. J. P. Kazicko per visą gyvenimą kitusią rašyseną?“ – klustelėjau ir atsargiai paėmiau laišką su 1963 metų data. Jame buvo aprašoma kelionė po tolimą šalį, o jos išpūdžiuose ir pamąstymuose ryškėjo rašančiojo gyvenimo filosofija. Suintriguota ėmiau ieškoti laiškų iš įvairiausių laikotarpių. Perskaičiau vieną laišką su 1947 metų, kitą – su 2003 metų datomis. Kiek buvo džiaugsmo, kad visus juos sugebėjau perskaityti!

Iš viso buvo išsaugotas 101 laiškas, rašytas 1944–2009 metais. Sunkiausia buvo perskaityti keletą laiškų, parašytų ant kalkinio popieriaus. Teko fotografuoti ir didinti juos kompiuterio ekrane, ir skaityti kas antrą eilutę, nes kitos pusės tekstas taip pat matėsi. Didžioji dalis laiškų buvo rašyti rašaliniu parkeriu ant puikaus laiškinio popieriaus su geriausių Prancūzijos, Vokietijos, Italijos, Šveicarijos, Japonijos, Indijos, Honkongo viešbučių lo-

gotipais ir adresais, taip pat ant korporacijos, esančios Volstrite, Niujorke, kurios savininkas buvo dr. J. P. Kazickas, firminio laiškinių popieriaus. Dėžutėje buvo vokai su pašto ženklais iš daugybės pasaulio šalių, atvirlaiškiai su tų kraštų atvaizdais, gimtadienių ir kitų švenčių atvirukai, gėlių puokščių laiškėliai ir net kelių laiškų juodraščiai. Ypatingą nuostabą kėlė „Raffles“ viešbučio Singapūre popierius, ant kurio buvo išspausdinta dr. J. P. Kazicko pavardė. Tokiu viešbučio dėmesiu klientui 1958 metų laiške stebėjosi ir pats dr. J. P. Kazickas. Vėlesnių metų laiškai buvo rašyti tušinuku, o pats raštas jau buvo didesnėmis raidėmis.

Visi laiškai buvo parašyti labai turtinga ir taisyklinga lietuvių kalba su išraiškingais ir pagarbiais kreipiniais ir idealiu laiško formatu, kurio mokoma etiketo pamokose. Kreipinys „Tu“ viso gyvenimo laiškuose rašytas didžiąja raide. Taip pat ir įvardis „Jūs“, kreipiantis į šeimą ir jos narius. Žodžiai „Dievas“ ir „Jis“, kalbant apie Dievą, taip pat didžiąja. „Ji“ ir „Jis“ – kalbant apie kūdikius, kai jų laukėsi ponė Kazickienė, ir vaikus. Taip pat didžiąja rašyti kreipiniai „Brangioji“, „Mylimoji“.

Siekiant išsaugoti laiškų autentiškumą ir parodyti lietuvių kalbos taisyklumą ir grožį, tiksliai buvo nuspręsta perspausdinti juos tiksliai taip, kaip jie buvo parašyti originaluose, paliekant labai retas gramatines klaidas ir senoviškus žodžius, iš kurių ryškiausi buvo sakiniuose „žiemą Tu važiuosi pašliužom šliaužioti“ (t. y. slidinėti) bei „depresijos priespūdis“ (priespūdis – priespūda, tironystė). Šie dalykai suteikia laiškam žavesio ir parodo rašančiojo išsilavinimą bei kultūrą. O nuostabiausia, kad kiekvienas laiškas metai po metų, dešimtmetis po dešimtmečio prasideda ir baigiasi prisipazinimais, kad myli, savo žmonai Aleksandrai.

Tą patį pirmąjį vakarą, kai gavau laiškų dėžutę, perskaičiusi vos kelis laiškus, atsargiai pastūmiau ją į šalį ir sujaudinta žvelgiau prieš save. Tarsi čia, mano namų svetainėje, priešais save matydama sėdinčius dr. Juozą ir poniją Aleksandrą Kazickus, mintyse tariau jiems: „Tai Jūs pasirinkot mane? Per visą gyvenimą, ponė Aleksandra, Jūs rinkote ir su meile saugojote kiekvieną lapelį, ant kurio buvo Jūsų mylimo vyro žinutės ir laiškai, ir šiandien Jūs leidote man tapti Jūsų gyvenimo dalimi? Jūs pažinote mano vyrą, mane ir mano šeimą tik apie dešimtmetį ir vis dėlto pasirinkote mane? Kiek žmonių šioje žemėje per savo gyvenimą gauna teisę rankose laikyti lobių skrynį ir rankomis liesti brangenybes? Net ne deimantus, ne auksą, bet pačius

gražiausius sielų brangakmenius? Dviejų žmonių sielų, kurie pragyveno ilgus ir nepaprastai įdomius gyvenimus, kartu užaugino penkis vaikus, paliko didžiulį palikimą ir užėmė ypatingą vietą Lietuvos istorijoje?“ Tą vakarą aš puikiai supratau, kad dangiška likimo ranka per emigracijos misiją man suteikė neįkainojamą dovaną. Man buvo suteikta išskirtinė garbė ir pareiga perskaityti, perrašyti ir suteikti šiems sielos brangakmeniams balsą.

Šie laiškai mane daug ko išmokė. Man teko išsiaiškinti upių ir kalnų, miestų, pilių ir šventyklų pavadinimus, religinių asmenybių ir žymių vadovų vardus, tad sužinojau daug naujo apie pasaulio religijas, kultūrą, istoriją ir geografiją. Daug sužinojau ir apie paties dr. J. P. Kazicko išskirtinį gyvenimą. Tačiau didžiausia šių laiškų pamoka buvo dėkingumas. Laiškai liudijo, kad dr. J. P. Kazickas buvo dėkingumo meno meistras, kuris perprato jo magiškas galias, jas virtuoziškai valdė ir tiksliai naudojo. Dėkingumo magija visada suveikdavo jo laimės ir sėkmės labui. Ji reiškė žmonai ir vaikams, lietuvių bendruomenės draugams ir verslo partneriams visame pasaulyje. Tad norėčiau pasinaudoti šia proga ir išreikšti savo nuoširdžiausią dėkingumą Jūratei, Juozui, Mykolui ir Jonui Kazickams už tai, kad sutiko pasidalinti dr. J. P. Kazicko rašytiniais lobiais su lietuvių tauta.

Neila Baumilienė

Kazickų šeimos fondo Niujorko biuro direktorė

Aleksandros Kazickienės lituanistinės mokyklos vedėja (2006–2017)

Riverheade, Niujorko valstijoje, JAV

2018 m. rugsėjo mėn.

BRANGŪS LAIŠKAI

1947 m. rugpjūčio 8 d., Niuheivenas, Konektikutas, JAV

„(...) Kaip toli grįžta mintys, kada abu susikabinę mes eidavom ilgą gatvę ir nenorėdavom, kad ji kada nors pasibaigtų – kad ji tęstųsi iki pasaulio galo. Ir vis dar mes susikabinę abu nuo to vakaro degančiais skruostais ir plakančiom širdim einam ta nepasibaigiančia gatve. Ir ji tikrai niekad mums nepasibaigs ir nenuneš Tavęs į vieną pusę, mane į kitą.

Prisimenu, kaip mes sėdėjom ant ežero kranto ir žavėjomės tokiu gražiu vaizdu. (...) O saulė taip gražiai leidosi. Abu susikabinę laimėje ir baisiame džiaugsme. Ir vėl mes sėdim ant vežimo, kuris veža mus jau tris į baisią nežinomybę. Nežinomybę, kuri vėliau taps Amerika.(...)“

Kartais šiurpulys nukrato, kai pagalvoju kad ant mūsų kaip ir ant kiekvieno gimusio šiame pasaulyje kabo tas nepakeičiamas likimas. Likimas kuris išdrasko ugnį iš šildančio židinio, išbarsto prisiminimus nešančius pelenus ir tik palieka mažą žiupsnelį dulkių, kurios niekam nei kalba, nei primena tą didžiąją meilę, kuri plakė dviejų širdyse ir sroveno dviejų gyslose!“

Aleksandra Kazickienė. 1946 m., Vokietija

1951 m. liepos 23 d., Esenas, Vokietija

„(...) Brangi mano Pupa – mano mintys kiekvieną minutę su Tavimi. Dieną ir naktį. Į laikrodį aš žiūriu ne tam kad pažiūrėčiau kiek pas mane laiko, bet tam kad galėčiau apytiksliai spręsti ką Tu darai. (...) Alyte, kiek daug Tau turiu ką papasakoti. Dalykai, kurių laiškuose nenoriu rašyti, bet kuriuos taip labai norėčiau su Tavimi pasidalinti.

Pupa, labai gerai, kad aš čia atvažiuau. (...), kad pamatyčiau jog daug dalykų yra su kuriais aš į jokių kompromisus neinu. Ir kad kritišku atveju aš viską viską mesiu į šalį, bet nesulaužysiu nė vieno iš savo principų. Ir plius prie to – visada pamatau kaip labai Tave myliu, kaip labai Tu man brangi ir reikalinga esi ir kokią mielą šeimą aš turiu. Alyte, Tu negali suprasti kaip labai aš Jus [Jūrą ir Tave] myliu. Begaliniai!“

1951 m. spalio 12 d., Paryžius, Prancūzija

„Mano Mylimiausia, mano Brangiausia Alyte!

Už lango penktadienio vakaro Paryžiaus triukšmas. Su keistu nerimo jausmu sėdžiu savo hotelio kambarėje ir galvoju apie Tave. (...) Kiekvieną dieną tvirčiau ir tvirčiau jaučiu kad nėra pasaulyje jėgos, kuri galėtų mus išskirti. Po visų neramumų ir skrajonių ir klaidžiojimų Tu stovi mano mintyse kaip šviesiausias švyturys kokį esu sutikęs savo gyvenime. Visos mano mintys su Tavimi. Tu mano vienintelė.“

1958 m. vasario 11 d., Diuselforas, Vokietija

„(...) Kad visos mintys būtų užrašytos, kad visi šnabždesiai Tau pasakyti, turbūt, vėl pasidarytų neįdomu. Gautusi tas pats gyvenimas kartu, kada kasdieniai rūpesčiai užslopina visus jausmus ir gražias svajones. Bet kartais taip gaila, kad negalime pasidalinti svajonėm, džiaugsmams net gi ir liūdesiu. Labai Jūsų visų pasiilgęs. Daug daug apie Jus galvoju. Kiekvieną iš eilės ir visus kartu. Tas fotografijas žiūriu, žiūriu. Kokie Jūs man brangūs! Visas mano gyvenimas, viskas, viskas! (...) Pupa, labiausiai išsiilgau Tavęs iš visų. Tave myliu, gailiu, verkiu už Tavo pasišventimą, pasiaukojimą, nuolatinių vargą besirūpinant augančiu jaunimu. Esu Tau už viską begaliniai dėkingas. (...) Tavo amžinai Juozas“

1958 m. balandžio 18 d., Honkongas

„(...) Gimimo dienos proga manęs laukė malonus siurprizas – Tavo ilgas brangus ir begaliniai mielas laiškas. Skaičiau jį daug kartų, bučiavau jį, nes jame mačiau Tave tokią kokią Tu esi – meili, prisirišusi, besirūpinanti, visuotinai atsidavusi man ir mūsų vaikučiams. Skaičiau ir didžiavausi Tavimi, grožėjausi Tavo jausmų nuoširdumu, Tavo atsidavusia meile. Jaučiausi dalinai skolingas Tau kažką didelio ir gražaus. Ir žinojau, kad nėra nieko pasaulyje kas galėtų išreikšti mano padėką Tau už visą Tavo pasišventimą mūsų šeimai, Tavo kilnius ir gražiausius principus, Tavo tvarkingumą, Tavo saulėtą pažiūrą į mudviejų abiejų gyvenimą. Tačiau nieko nėra ko meilė negalėtų padaryti. Tad ir iš mano pusės vienintelis mano atsidėkojimas Tau yra mano meilė Tau ir viskam ką Tu darai į ką Tu įdedi savo širdį. Myliu Tave Alyte, didžiuojuosi Tavimi ir prašau Dievulį, kad laikytų mus abudu toje meilėje iki paskutinio mūsų atodūsio šitame pasaulyje. Ačiū Tau, mano brangiausia ir vienintelė!“

YPATINGOS PROGOS

Mano Tėvelis buvo labai dosnus žmogus. Jam patiko savo žmonai, mūsų Mamytei, dovanoti dovanas ypatingomis progomis: per gimtadienius ir jubiliejus. Iš kelionių po pasaulį jis visuomet atveždavo savo Alytei, o ir man, jo vienintelei dukrai, po kokį nors suvenyrą: kvėpalus iš Paryžiaus, šilko iš Bankoko, perlus iš Tokijo.

Tačiau jis puikiai suprato, kad brangios dovanos nebuvo prasmingos be prisipažinimo mylint, kuris lydėdavo tą dovaną laiško ar žinutės pavidalu.

Vėliau, kai jis jau nebekeliavo ir net nebeturėjo jėgų lankytis parduotuvėse, laiškai tapo gražiausia ir ryškiausia jo ištikimybės ir amžinos meilės Alytei išraiška. Jis dažnai sakydavo, kad vietoje deimantų ar kailių jam teikia jai atiduoti savo širdį.

1950 m., viešbutis „Ritz“, Paryžius, Prancūzija

„Alyte,

Šį sekmadienį motinos diena ir kadangi Tavo vaikučiai dar per maži suprasti šios dienos reikšmę, aš noriu juos atstovauti išreikšdamas mūsų visų

Tau begalinę meilę, amžiną mūsų prisirišimą prie Tavęs ir žodžiais neišreiškiamą dėkingumą. Už Tavo rūpestį, už Tavo vargą, už Tavo meilę, Tavo pasiaukojimą, Tavo šventą kantrybę, Tavo principus, Tavo tikėjimą, ir už viską, ką Tu darai, ką Tu sakai, už visą Tave pačią, kuri suteiki mums tiek daug stiprybės, pasitikėjimo ir padarai mūsų šeimą vieningą, gražią ir laimingą.

Nėra pasaulyje dovanų, kurios galėtų įrodyti mūsų dėkingumą, nėra pasaulyje žodžių, kuriais mes galėtumėm tą pasakyti(...) Šios dienos proga mes visi norim Tau užtikrinti, kad tas meilės žibintas niekad neužges tol kol mūsų visų širdys plaka, ir jos plaka dėka Tavęs ir tik Tau vienai. Ir kai visi paukščiukai iš mūsų lizdo išskris ir sukurs savo šeimas mes eisim abu parankėj susikabinę, kaip kad eidavom Vilniuj, gal tik ne taip greitai, ir gal tik mūsų abiejų galvos nebus taip aukštai pakeltos, bet mūsų širdys lygiai taip artimos ir lygiai taip neišskiriamai laimingos.“

GIMTADIENIAI

1955 m. birželio 17 d., viešbutis „Métropole“, Briuselis, Belgija
„Mano Mylimiausia Alyte, –

Nuo anksčiausio ryto galvoju apie Tave. Kažkaip man atrodo, kad New York'e šiandie saulė šviečia ir turi būti taip gražu. Šiandie Tavo gimimo diena ir kiekvienas turėtų būti laimingas ir linksmas. Ir kaip labai aš norėčiau būti su Tavimi. Iš anksčiausio ryto bučiuoti Tave su gražiausiais meilės jausmais. Ir kiek gražiausių dovanų aš norėčiau Tau padovanoti, kiek mieliausių žodelių Tau pasakyti. Kad tik Tu būtum laiminga, kad Tu niekad nesigailėtum mane prieš daug metų sutikus. Tai, Alyte, ir kiek daug metų jau praėjo kaip mes einame abu kartu šio gyvenimo keliu.

Kartais man net galva svaigsta kaip pagalvoju jog man jau 37 metai, Tau šiandien 35. O, rodos, Tave dar matau Panevėžyje bežaidžiant krepšinį. Diena buvo apniukus. Ir vėl matau Tave pribėgus, bekalbančią su kap. Stašiu. Kiek jau – 20 metų nuo to laiko? Negali būti. Ir dar prisimenu staiga vieną vaizdelį Kaune ir Tu šoki parke su Oliuku, Stase. Aš praėjau kaip šešėlis pro šalį. Stabtelėjau, nusišypsojau ir nuėjau. Ir vėl anksti iš ryšo besliu-kindamas į Kelių Valdybą sutikau Tave prie Panoramos. Raudonas paltas. Ir vėliau priešaky auditorijoj graži juoda kepuraitė.

Aleksandra Kazickienė namuose Niu Rošelyje demonstruoja rūbus, pasiūtus jai Tailande (1950 m.)

Ak tos stebuklingos gražios pasakiškos valandos. Drebanči širdis, pavydas, ambicija, užsispyrimas ir išdidumas. Drąsa padaryti sprendimą sava-rankiškai – nieko neklausius, nieko niekam nesakius. Sprendimą, kuris įvėlė visą gyvenimą. Nuo tų pirmųjų žvilgsnių iki mūsų gyvenimo pabaigos.

Taip, viso gyvenimo, nes matau, kaip vasario 18 dieną aš vedu Tave už parankės. Juodas pliušinis paltas, saulė šviečia ir tie begaliniai skausmai Tau. (...) Ir kaip smarkiai pustė tą pavakarę. Bet kaip gražu buvo, kai Jūs abi parvažiavot namo. Saulė ir alyvos. Alyvos – Tavo mylimiausios alyvos – sužieduotuvėm, Jūratės gimimui, namo sugrįžus – baltos kvepiančios alyvos.

Ir kaip Jūratėlė brangi sirgo ant traukinio iš Breslau tą naktį vargšė, karšta, raudona ir nei vieno žodelio. Visą laiką mano kailiniuose susupta tyli. Juk jai ir ausytės dar skaudėjo.

Ir paskui aš važiuoju autobusu ankstų rytą į Wilkes Barre, o Tu eini į darbą, siuvelyklą. Aš ilgai žiuriu į Tave, vis ranka mojuoju, kol Tu prapuoli man iš akių. Ir New Havene taip karšta, o aš laukiu Tavęs prie Gilberts iš banko išeinant. Kaip Tu pavargusi! O kokia Tu laiminga, kai Juozuką aš ligoninėj pamačiau. Pavargusi, bet kokia laiminga! Juk Tu taip norėjai, kad aš sūnų turėčiau. Tu taip labai norėjai labiau už mane ir vien tik dėl manęs.

Ir taip pamažu skuba visas gyvenimas. Kaip filma. Kęstutis, namai ir rūpesčiai ir vargai. Vis pinigų per mažai. Gi Juozo užsispyrimas didesnis už jį patį, vis ko nors daugiau kas finale vietoj dažiaugsmo rūpesčiai.

Ak, Pupa, bet jeigu aš toks nebūčiau, tai ir Tavęs neturėčiau. Juk Tu buvai didžiausias iš visų mano siekimų ir jeigu aš nebūčiau buvęs pakankamai drąsus – argi Tu būtum pati pasirinkusi? Ir aš taip nenoriai būčiau tekėjęs tada už Tavęs.

Nežinau ar gavai mano laišką skirtą Tavo gimimo dienos progai. Rašiau jį paskubomis tik ką grįžęs iš Romos į Milaną. Norėjau taip labai, kad šios dienos proga Tu ir laišką, ir telegramą gautum. (...)

Labai jau noriu važiuoti į Duseldorfą, kad tik gaučiau greičiau Tavo laišką. Taip įdomu skaityti Tavo laiškus. Tu negali įsivaizduoti. Kiekvienas smulkmena apie vaikus įdomu. Ką Kęstutis daro, kaip juokias ir žaidžia, kaip dantukai dygsta ir auga, viskas tas begaliniai įdomu.

Kaip dažnai aš žiuriu į Jūsų fotografijas. Ir juokiuosi vienas bežiūrėdamas. Taip įdomu. O Juozukas – vis matau jį bebėgant greit greit. Jis manau, bus mokslininkas – tuo kuo jo tėvas norėjo būti. O taip, tai buvo mano sva-

jonė kaip buvau gimnazistas. Taip, tada, man ir mokslai gerai sekėsi. Bet vienok nebuvau pakankamai stiprus tam dalykui. O Jūratė, tai norėčiau, kad ji pradėtų kuo nors ypatingai domėtis. Matai, reikia prasti į didelį entuziazmą jeigu nori ką nors atsiekti. Ir daug daug dirbti. O taip, darbas yra viskas! (...)

Sveikink Gruodžius, Samulius, kun. Bitiną ir visus kitus pažįstamus, kurie pasirodo Tavo padangėje. Linkėjimai Slavinskams, aš neturiu jų adreso, tai negaliu ir atvirutės parašyti. Bet visa mano širdimi Jums visiems lietuviams, visa mano meilė, visos mano mintys – aš visas pats Jūsų amžinai – su ilgesiu Juozas“

1989 m. birželio 17 d., Ist Hamptonas, Niujorkas, JAV

„Mano Mylimiausia,

Seniai, seniai Tavo gimtadiniui atsiųsdavau gražių gėlių puokštę (...) Šiais metais neatsiųsiu Tau nei gėlių, nei deimantų. Viliuosi, kad nepalaukysi, kad Tavęs nebemyliu, kad Tavimi nesirūpinu ar pamirštu. Priešingai! Mano meilė Tau su kiekvienais metais, su kiekviena artėjančia senatvės diena, darosi dar gilesnė ir prasmingesnė. Žinau, kad dovanom meilės nenupirksi, nors ir malonu jas gauti, jomis pasidžiaugti. Tačiau po dienos, kitos jos nueina į seifą ir pasidaro bereikšmės. Jos neturi akių pažiūrėti į Tave ir pasakyti Tau, kad Tu esi gražiausia moteris pasaulyje ir be deimantų, safirų ir rubinų. Visos tos brangenybės neprilygsta nei vienai raukšlelei ant Tavo veido, kurią sukūrė mūsų bendras gyvenimas – vargai, nelaimės, Kęstučio praradimas [Aleksandras Kęstutis Kazickas mirė 1976 m.], bet kartu ir bendros svajonės, sapnai ir džiaugsmas.

Galvojau vis vien reikėtų atsiųsti puokštę rožių, tačiau, kaip žinai, vakar vakare vos spėjęs atvažiuoti bėgau į miglose paskendusį sodą. Kiekvienam kampelyje gražiausios gėlės, visos jos pro savo stebuklingus žiedus spinduliuoja Tau mano meilę, mano padėką už Tavo ištikimybę, pasišventimą kuriant mūsų gyvenimo lizdelį. Tad ir gėlių atsiuntimas atrodytų būtų klaidingas išreiškimas mano jausmų.

Nusprendžiau, tad su mano drebančia ranka parašyti šį mažą laiškėlį ir pasakyti Tau, kad myliu Tave, vertinu, žaviuosi. Tegul Dievas duoda Tau daug sveikatos ir giedros nuotaikos, o aš bandysiu su kiekviena diena būti geresniu. Myliu labai – Juozas“

Aleksandra Kazickienė kelionių su vyru po Europą metu, 1960 m.

1995 m. birželio 17 d., Ist Hamptonas, Niujorkas, JAV

„Mylima Alyte,

Kadaise Tavo gimtadienio proga mano dovanos Tau buvo deimantai, perlai, šilkai, prancūziški kvepalai, gėlės, muzika, šokiai, - o dabar štai, sėdžiu vienas su apsvaigusia galva ir drebančia ranka rašau Tau prašydamas Tavo atlaidos.

Mano Brangiausia, joks siurprizas šios gražios dienos proga nenustebins Tavęs, jokia dovana gražiai supokuota nelaukia Tavęs paslėpta rožių puokštė. Netgi ir meilės jausmas kurį bandau per šį laiškėlį išreikšti, skambės Tau, galbūt, kaip banali kasdienybė. Bet, deja, Brangioji, tai yra viskas ką aš, šio jubiliejaus proga, galiu Tau duoti. Vyliuosi, tačiau, kad tolimoje ateityje kada bandysi atsikratyti nuo visų popiergalių ir dar surasi šį laiškutį, jis bus mielas ir prasmingas ir netgi iššauks karštą ilgesio ašarą. Galbūt tada šie menki žodžiai primins Tau kaip labai Tavo Juozukas mylėjo Tave ir kokie gilūs buvo jo jausmai berašant Tau šį laiškutį.

Aš myliu Tave, aš esu begaliniai laimingas ir dėkingas Dievuliui, kad Jis davė mums tiek daug gražių metų praleisti kartu, kad Jis padovanojo mums tokią gražią šeimą ir kad dar laiko mus sveikus, besijuokiančius ir besidžiaugiančius gražiausia mūsų gyvenimo aplinka.

Mano dovana Tau šiandien yra tiktai pažadas „God willing“ [Dievui leidus] kaip Sušila [Bikaner valstijos Indijoje maharana] sakydavo, mes abu šį rudenį pakelsim sparnus į Lietuvą, Italiją, Prancūziją aplankyti tas vietas, kurios kadaise buvo tokios gražios ir suteikė mums daug džiaugsmo.

Šalia šio pažado šiandien linkiu Tau geros nuotaikos, sveikatos, pažadėdamas Tau kad viską darysiu, kad mūsų gyvenimo saulėlidis būtų gražesnis už saulėtekį.

Myliu Tave, Brangioji, - Tavo Juozas“

2006 m. birželio 16 d. (Jungtinių Tautų blankas užrašams)

„Alyčiuk,

Vis mes kalbam apie meilę, ypatingai švenčių, jubiliejų, gimtadienio proga. Bet kas gi yra ta meilė mūsų gyvenime? Atrodo, kad tai kažkas kaip vėjas ar upelis. Pavasarį jis pučia smarkiai, darosi šiltesnis, ištirpdo ledus ir sniegą ir atskleidžia srovenantį upelį, kuris buvo tenai bet jo mes nematėm. Ir štai mes džiaugiamės upeliu srauniai bėgančiu kaž kur tai į tolimą jūrą, kaip ir

mūsų gyvenimas į tolimą nežinią. Ir vėjelis šiltas mus gaivina, atneša gėlių kvapą ir tuos baltus debesėlius kurie yra laikini ir neaptemdo mėlyno dangaus. Kartais mes gyvenime netgi išgyvenam hurikanus, bet ir tie praeina. Ir taip pamažu pradeda atšalti oras, ledas padengia upelį ir taip baigiasi vasaros grožis, baigiasi ir meilė, baigiasi ir gyvenimas.

Aš nežinau kas, ar ta nuolatinė saulė kurioj aš gyvenu, ar tas vėjelis kuris neša man gėlių kvapą, ar tos gėlės, kurių prieglobstyje aš svajoju – mano meilė Tau niekada neblėsta, niekad neužšala kaip tas upelis, bet šildo mano pavargusį kūną suteikdama man nuolatinį džiaugsmą ir laimę. Tad meilė yra tas jausmas, kurį tau duoda kitas žmogus, kurio jausmuose mes surandam mūsų pačių laimę ir mūsų gyvenimo pilnąją prasmę.

Nebegausi Tu iš manęs daugiau dovanų, bet žinau, kad jų ir nebelauki. Galbūt ko pasigendi, tai daugiau jautrumo ir parodymo, kad tas jausmas apie kurį aš kalbu yra pagarba ir padėka ir Tavo jausmų gilumo supratimas. Atleisk, mano Brangioji, kad aš nesugebu tą padaryti, bet žinok, kad jis yra mano širdyje ne vien tik Tavo gimtadienio proga, bet visada.

Bučiuoju – Tave amžinai“

2007 m. birželio 17 d., Ist Hamptonas, Niujorkas, JAV

„Mano Brangiausia,

Norėčiau šią dieną kaip ir kasdien duoti Tau dovenėlę kuri Tave nustebintų, pralinksminėtų, suteiktų Tau džiaugsmo ir siurprizo šypseną. Deja, be šių dviejų nuotraukėlių ir kas yra ten matoma, aš neturiu.

Žinau, būsi apsigyvlusi. Žinau, taip pat, kad mane mylėdama bandysi tai paneigti. Bet savo širdyje žinau, kad Tu džiaugtums ir tuo suteiktum man malonumą sukeliantį mano laimės šypseną.

Bet deja, drebančios kojos ir rankos nebelaidžia nardytis po brangenybių parduotuves beišskant ko nors ko Tu dar neturi ir kas Tau reikalinga. Tad prie šio Tavo 87-jo gimtadienio, kaip mano dovana, pridėdu šiuos du spalvoto popieriaus gabalėlius. Juose bandau surasti mano apsileidimo pasiteisinimą. Viename jų Tu stovi Bahamose, tiesi ir graži sportininkė kuri mano atmintyje esi išlikusi nuo tos dienos kai mano gyvenime aš pamačiau Tave. Pilna energijos, džiaugsmo, grožio belošančią krepšinį.

Antra nuotraukėlė, man labai prasminga, nes joje aš matau mūsų gy-

venimą, spalvotą, gražų, suteikiantį ypatingą džiaugsmą. Jame atsispindi netik viena mūsų gyvenamoji vieta, bet visas mūsų gyvenimas. Jį negalima aprašyti, jis nekalba, bet tiek daug pasako. Jame ir Tavo grožis ir visos mūsų šeimos, Dievo meilės mums duotas stebuklingas gyvenimas.

Tavo 87-jo gimtadienio proga priimk šiuos du paveikslėlius kaip mano meilės spindesį ir amžiną grožį. Tegul jų spalvos nenuublunka iki mano akių amžino užmerkimo.

Aš myliu Tave

Juozukas“

Aleksandra Kazickienė šalia žydinčios bugenvilijos Ket Kei, Bahamų salose.
Ist Hamptono gėlyno azalijos.

2008 m. birželio 17 d.

„Mano gyvenimo Žvaigžde,

Tavo meilės spindulėliai buvo mano kelrodis suteikiąs man pasitikėjimo ir džiaugsmo. Tik Tavo prieglobstyje aš esu pilnas žmogus pajėgus kurti prasmingą gyvenimą. Be Tavęs aš esu bereikšmis ir pasimetęs. Linkiu, kad dar daug daug metų Tu pasiliksi su manimi džiaugtis tuo ką mes padarėm ir išlaikysi mane ir toliau einantį teisingu keliu. Neprarask, mūsų Brangiausia, geros sveikatos, intereso ir džiaugsmo gyvenimu. Mums visiems Tu esi reikalinga. Tu esi tas pamatas ant kurio mes kuriam planus ir ant kurio mes stovim iškėlę galvas. Laimingo gimtadienio, Brangioji, mes mylim Tave labai ir amžinai.

Tavo Juozukas“

JUBILIEJAI

Mano tėvai susituokė šv. Mikalojaus bažnyčioje 1941 m. rugpjūčio 15 d. per Žolines, kurios dar vadinamos Marijos ėmimo į dangų diena arba Įsipareigojimo švente. Mamytė tikslingai pasirinko šią dieną, kad visuomet būtų jaučiama pareiga nueiti į šv. Mišias.

2003 m. rugpjūčio 15 d.

„Šio buketo gėlytės ir aš lenkiam savo galvas prieš gražiausią mūsų gyvenimo gėlę kuri davė man ir mūsų vaikams tiek daug džiaugsmo, meilės ir stabilumo per šiuos 62 mūsų vestuvinio gyvenimo metus. Su dideliu dėkingumu ir meile mes savo širdyse džiaugiamės kad mes esame kartu ir kad turime Tave, mūsų gyvenimo pagrindinį stabilumo pamatą.

Su giliausia meile Tau Juozukas“

2007 m. rugpjūčio 15 d. (Ant voko – „Mano Mylimiausiai Alytei“)

„Mano Brangioji,

Kaip šis bespalvis paveikslėlis taip ir mūsų 66 sukaktis be garsų ir spinduliuojančių šviesų svarbi tik mums abiems. Priimk nuo manęs šią

mažą dovanėlę tiktai kaip simbolį mano amžinos meilės ir padėkos Tau už pakeltus seno, sergančio žmogaus kasdienius kapryzus. Tegu jie būna tik kaip tie išdžiūvę šio paveikslo medeliai pavargę, be žiedų, be lapų.

Tavo visada Juozukas“

2008 m. rugpjūčio 15 d.

„Ir vėl prabėgo metai. Metai su ligom ir su rūpesčiais, ir besidžiaugiant, kad esame kartu, kad galime jausti prisilietimą, šilumą ir meilę bespinduliuojančią iš pavargusių mūsų akių. Galim kartu po pusryčių ir po vakarienės džiaugtis sodo grožiu, dieviška ramybe ir justu tą laimės jausmą, kurio nesugebam apsaityti, bet žinome, kad tai yra jausmas mūsų bendro gyvenimo, ir pamažu artėjančios amžinybės.

Kodėl Dievulis yra mums toks geras? Ar dėl to, kad Jis pasiėmė mūsų mylimiausią Kęstutį ir dėl to leidžia mums džiaugtis mūsų ilgais bendro gyvenimo metais? Ar galbūt kad Jis duoda mums laiko padėti vargstantiems ir gyvenimo pakraštyje paliktiems, kurie nemato nei grožio, nei turi kam pasakyti, kad jie irgi žmonės, pamiršti ir kenčiantys, be vilties ir džiaugsmo širdyje? Argi nėra tokių mūsų tarpe? Tik () savanaudiškumu aptemdytom akim mes jų nematom. O gal jis duoda tą neribotą džiaugsmą už tai, kad Jis pasiėmė pas save jaunos ir vargstančius mūsų gimdytojus, kad mes galėtumėm pasidžiaugti tuo ką jie ir sapnuose negalėjo patirti – džiaugsmą praleisti kartu 67 metus ir dar svajoti apie ateitį.

Po mūsų gražių sukaktuvių dienos trumpėja labai greitai. Jau daros šaltesnės ir vėjai kartais praūžia su žaibais ir kurtinančiais griausmais. Tuo berželių lapai pradės pageltonavę kristi, ir klevo ir mažo ąžuoliuko. Ir ginko pageltonuos. Rudens ir žiemos rūpesčiai užtemdys tą pavasario ir vasaros grožio idiliją – azalijos, rododendrai, dienos lelijos ir tos spalvotos gėlytės, kurios duoda mums tiek džiaugsmo, visi jie praras savo spalvas ir savo žiedelius. Bet vis vien jausmas, kad aš turiu Tave, mano širdyje džiaugsmas yra gyvas. Jaučiu ir prašau Aukščiausio, kad jis leistų mums kartu leisti dienas apsuptiems grožiu, dėkojant Jam už viską, bet labiausiai už Jo meilę ir prieglobstį.

Laikykit, prašau, mus abu kartu, besiglaudžiančius vienas prie kito, belaukiant Tavo gailėstingo, galutinio sprendimo.

Dėkojame Tau, už palaimą, kurios apsupti mes džiaugiamės mūsų saulėlydžiu.“

Saulėlydis iš Kazickų namų terasos Ket Kei, Bahamų salose

VYRO IŠTIKIMYBĖ

Tėvelis buvo ypatingai atsidavęs ir dėmesingas vyras, net tuomet, kai būdavo kelionėse, už tūkstančių mylių. Kai nesulaukdavo Alytės laišku, jis būdavo sunerimęs ir liūdnas. Jis jaudinosi norėdamas žinoti, kaip jai sekėsi tvarkytis namuose vienai su vaikais, Jūrate ir keturiais sūneliais, ir ar ji rūpinosi savimi, ar išmoko vairuoti, ar nusipirko naujų rūbų. Jis grožėjosi ja ir norėjo, kad visas pasaulis matytų jos grožį.

1958 m. lapkričio 2 d., Hamburgas, Vokietija

„(...) Labai buvau susirūpinęs Tavo sveikata po pasikalbėjimo užpraėjusį kartą telefonu. Tačiau buvo ramiau kai penktadienį vėl Tave girdėjau. Ir balsas buvo linksmesnis ir Tavo nuotaika atrodo geresnė. Aš žinau kaip Tau sunku. Kaip Tu labai pavargsti ir dar plius prie to nuolatinis kosulys. Manau, kad jeigu Tu galėtum nuo tų vaikų nors porai savaitių pabėgti ir sveikata pagerėtų ir nuotaika sugrįžtų. Reikės žiūrėti būtinai, kaip mes galėtumėm tą padaryti, ar dar žiemos metu, ar ankstyvą pavasarį. Kaip gerai būtų turėti namuose gyvenančią pagalbininkę. (...) Tiek tos bėdos, tegul ji ima kokią nori kambarį, bet kad tik būtų žmogus, kuris padėtų Tau tą nuolatinę 24 valandų našta nešti. Vis tik blogai suplanavau savo namą. Mat jokio patyrimo nebuvo ir, atrodo, negalvojau kad turėsime 5 vaikus. Kaip smarkiai viskas pasikeitė nuo tų laikų, kai dar planavom savo namą.“

Aleksandra Kazickienė su vaikais: Jūrate, Juozu, Kęstučiu, Mykolu, Jonu, ir vyro seserimi Viktorija Gruodiene Atlanto vandenyno paplūdimyje, Ist Hamptone; 1958 m.

1952 m. kovo 4 d. Milanai, Italija

„Miela Alyte,

Galų gale sulaukiau Tavo laiško, kuriame taip vaizdžiai aprašai savo nerimą ir džiaugsmą dėl automobilio važinėjimo leidimo. Na, matai, aš jau Tave senai sveikinau su leidimu, o Tu vis nervinaisi. Kaip iš tikrųjų yra blogai nervuotam ir jautriam žmogui. Labai nenorėčiau, kad Juozukas nu-sektų į savo mamą ir labiau į savo tėvą šiuo atžvilgiu. Na, gerai, esu tikrai laimingas, kad turi leidimą. Koks tai pasididžiavimas Tavimi, malonus jausmas, kad Tu gali atsistoti pati į savo mašiną, nuvažiuoti į miestą apsi-pirkti, Jūrą parvežti iš mokyklos, į bažnyčią ar į New Haven'ą visai laisva, rami ir viena – tikrai toks šiltas, malonus jausmas ant širdies, kad Tu mano mylimiausia, gali tai padaryti. Esmėje gal tai menkas dalykas, bet jis padaro gyvenimą kažkaip patogesniu, mažos pramogos darosi prieinamesnės, na ir savos rūšies savistovumas, pasitikėjimas savimi. Tik įsivaizduok, Tau rei-kia šeštadieniais apsipirkti, Tu paimi mašiną, įsėdi ir sau važiuoji. Po pen-kiolikos minučių, Tu jau namuose, apsipirkusi ir susitvarkiusi. Pagrindinis dalykas, dabar, kai turi jau leidimą, tai kaip galima daugiau važinėti. Kad apsiprastum, važiavimas pasidarytų ne įtempimas ir nuovargis, bet savos rūšies pramoga ir poilsis.

Dar vieną dalyką Tavęs noriu paprašyti. Dabar, kai turi leidimą ir gali visur važinėti su mašina, esi gražiai susitvarkius plaukus (ir turbūt smarkiai suplonėjusi, nes gimnastikoje kiekvieną rytą, ar ne tiesa?) Reikia būtinai gražiau apsitaistyti. Juk Tu visai neturi suknučių, bliuskų, batų, skrybėlaičių. Aš labai labai prašau, Alyte, nuvažiuok į New York'ą ir puikiausiose 5th Avenue krautuvėse, apsipirk. Aš manau, kad pinigų turi pakankamai ir nu-važiavus į New York'ą, nesibijok išleisti 500 dolerių. Užtenka, kad vaikščio-jai apiplyšusi, galima sakyti, paskutinius penkis metus. Šiandien aš uždirbu tiek, kad Tu gali galų gale padoriau apsirengti. Kad Tu žinotum kiek pinigų mes čia išleidžiam ... Tu dėl to 500 nė kiek nesijaudintum. Aš Tau siūlyčiau susikombinuoti su Aldute, ir tikrai praleisti vieną šeštadienį geriausiose N.Y. krautuvėse. Nusipirk bent 3 gražių suknučių, pora kostiumukų, gražų pava-sarinį palatą, 3-4 poras gražių batų, bliuskų, sijonų. Nebijok mokėti už kos-tiumuką ar suknutę po 100 dolerių. (...) Sakau pasiimk Aldoną arba kitą draugę, nes dviem visada geriau. Ir eik į pačias geriausias krautuves, jokių būdu nekreipk dėmesio į kainas – žiūrėk kas Tau patinka. Aš Tau duodu

500 dolerių kaip dovaną Tavo vardinėm ir už vairavimo leidimą. Būtinai, Alyte. Pažadi! Ačiū. (...)

Tavo visada Juozukas“

RELIGIJA

Daugelyje savo laiškų Tėvelis kalba apie Dievą bei reiškia jam dėkingumą už visas gyvenimo palaimas, o labiausiai – už paties gyvenimo dovaną. Jis buvo labai dvasingas ir religingas. Kelionės po Azijos šalis visam gyvenimui įžiebė jame domėjimąsi pasaulio religijomis: budizmu, hinduizmu ir šintoizmu, nors jis buvo bažnyčią lankantis katalikas, tikintis į labai pa-prastą Jėzaus Kristaus mokymą: „Mylėk savo artimą kaip pats save.“ Jam tai buvo pats giliausias ir pagrindinis principas, kuriuo kiekvienas žmogus turi gyvenime remtis.

Tačiau jam visuomet darė įspūdį, kaip kiti žmonės reiškia savo tikėjimą, – tai atsispindi šiame laiške.

1958 m. balandžio 6 d., Šv. Velykos, Kiotas, Japonija

„Atvažiuom 4 val.pp. Tuoju nuvežė mus į hotelį ir paliko laisvus iki šiandien 1 val. pp. Pravažiuojant miestu netoli mūsų hotelio, pamačiau ka-talikų bažnyčią. Nutariau vėliau užėiti pažiūrėti kada Velykinės pamaldos. Užėinu, gi žiūriu, kad klausoma išpažinčių – English speakers (angliškai kalbantiems). Tad priėjau išpažinties. Taip pat pastebėjau, kad “Easte Ser-vice 19.00” (Velykų mišios). Tai pavakarieniavęs atėjau į pamaldas.

Galbūt čia ir buvo mano didžiausias ir gražiausias patyrimas koki iki šiolei turėjau Japonijoje. Bažnyčia buvo pilna žmonių. Moterys sėdi dešinėje ir visos apsidengusios baltom megstom skarelėm, vyrai – kairėje. Aš niekur nemačiau tiek daug susikaupimo, tylos ir nuoširdaus pamaldumo kaip čia. Vyrai ir mergaitės, nė vienas nekniūksojo, bet tiesiai klūpėjo per visas pa-maldas kurios tęsėsi 2.5 valandas – iki 10 val. nakties. Nė vienas nepasuko galvos į šoną, ar pasižiūrėjo atgal. Ir visi labai tvarkingai apsirengę. Aš nu-sprendžiau, kad tai studentai, nes visi to amžiaus ir visi iki vieno ėjo prie šv. Komunijos. Šiandien iš ryto nuėjau į pamaldas puse aštuonių. Vėl tas pats –

visi iki vieno ėjo Komunijos ir visi laikėsi taip tyliai, kad galėdavai girdėti nuodėmklausio šnabždesį. Šitas išgyvenimas tikrai pakeitė mano nuomonę apie Japoniją. Tai gražiausios, kukliausios ir pamaldžiausios mišios kurias tik aš esu bile kur savo gyvenime matęs. Ir pvz. kunigui išėjus, tai niekas nebėga iš bažnyčios, bet dar visi kartu garsiai sukalba poterius.(...)“

KELIONIŲ ĮSPŪDŽIAI

Juozui patiko pasakoti Aleksandrai įmantriausias smulkmenas apie jo matytus pasaulio stebuklus. Jis dažnai aprašydavo įspūdžius, kuriuos jam darė tolimų egzotinių vietovių gyventojai. Skirtumas tarp prabangių viešbučių, kuriuose jis apsistodavo Azijos šalyse, ir kuklių, dažnai skurdžių būstų, kuriuose gyveno vietiniai gyventojai, jį giliai jaudino. Tai dažnai jam sukeldavo filosofinius apmąstymus apie gilesnę gyvenimo prasmę.

1958 m. balandžio 13–19 d., Honkongas

„Na, Honk Kong tai tikrai graži sala. Aš manau, kad tai pats gražiausias kampelis kokį aš esu tikrai matęs. Dalinai, galbūt, primena Acapulco, galbūt, kai kurias vietas Italijoje, bet žmonės, gyvenimo būdas viskas taip orientiška, taip keistai nauja ir netgi sunkiai suprantama. Tarp begalinio turto, prekybos ir pramonės susikonglomeravimo matyti kartu tiek daug vargo kad sunku tiesiog pagalvoti ir netgi nemačius įsivaizduoti.

Aš gyvenu taip vad. Kowloon saloje, kuri yra tik 10 minučių laivu nuo Honk Kong. Rajone, kur stovi mūsų hotelis ir kuris flankuojamas tūkstančio įvairiausių krautuvėlių ir butų, staiga matai ant vieno šaligatvio (aš išmatavau 7 pėdų pločio) sustatytos mažos būdos prisiglaudusios viena prie kitos. Jos daugumoje sukaltos iš plywood [faneros] arba lentgalių. Ir tose būdose gyvena žmonės. Vietoj durų kabo pakabinti skurudai arba nėra tiesiog nieko. Ir tenai vyksta pilnas gyvenimas – vaikai gimsta, žmonės verdasi valgyti (jei turi ką), mylisi, miršta, džiaugiasi, kenčia. Man sunku aprašyti tokios individualios būdos dydį, bet kiekvienu atveju ji mažesnė negu bent kuris iš mūsų klosetų [sieninių spintų] antrame aukšte. Vaikų šimtai, basi ir nuogais užpakaliais laksto ant gatvės, paaugęs jaunimas flirtuoja, senesni žmonės

Juozas P. Kazickas savo namų bibliotekoje, Niu Rošelyje, ruošia kelionių po pasaulį maršrutą, 1950 m.

susikaupę sėdi prie savo namo ir tyliai kalba. Tuoj pat gi kitoj pusėj krautuvės užverstos įvairiausiom gėrybėm ir 24 valandų biznis eina įtemptu tempu. Viskas, atrodo, čia dirbama 24 valandas ir 7 dienas į savaitę.

Ir reikia žinoti, kad Honk Kong yra Oriento perlas, turtingiausia vieta iš viso Oriento. Ir tikrai, jeigu nekreipsi dėmesį į neturtą, į žmones kurie naktimis miega ant gatvės po galva pasidėję medinį suoliuką, miestas yra tikrai turtingas ir gamtos atžvilgiu nuostabiai neaprašomai gražus ir romantiškas. Aš labai labai norėčiau, kad mes galėtumėm čia kada nors su Jūrate atvažiuoti. Tai būtų geriausia pamoka apie gyvenimą, apie nelygybę ir nesuprantamą įvairumą, kuris yra šitoje žemėje.(...)“

1958 m. balandžio 20 d., Kauluno pusiasalis, Honkongas

„Mylimiausia Alyte:

Milijonai minčių Tau parašyti. Milijonai įspūdžių Tau papasakoti. Ir viskas keista, viskas sunkiai aprašoma, sunkiai papasakojama.

Naktis ir susimąstęs ilgai žiūrėjau pro langą. Kitoj pusėj išvairiausiose spalvose paskendęs Honk Kongas. Po vakarienės buvau nuėjęs prie jūros ir ilgai stovėjau vienas žiūrėdamas į patamsyje beplaukiančius motorlaivius. Ir prieš vakarienę ten buvau. Mačiau kaip laivas po laivo irėsi pakrantėmis kiniečių šeimos iš kaž kur tai ir nežinia kur. Kartais jaučiausi širdyje beverkiąs, kartais gailėjausi, kad neturiu su savimi filmų aparato ir negaliu užfilmuoti vaizdus jaudinančius iki širdies gilumos. Vaizdus niekad nematytus, niekad neįsivaizduojamus.

Ant mažų laivelių visa šeima iriasi stovėdami. Moterys su pririštais vaikais prie nugarų stumia irklus ir kažkur skubina. Maži vaikučiai, galvytės išlindusios iš po pririštos skaros, su kiekvienu motinos judesiu atverčia atgal galvytes. Kiti matyt dar mažesni, visai apdengti skarom, tik kažkoks punduliukas pririštas prie sunkiai bedirbančios moters. Ir dar ant kito laivelio 6-7 metų vaikai iš vienos pusės irkluoja, skubina. Žiūrėjau, žiūrėjau. Milijonai minčių, milijonai klausimų. Kodėl, kaip ? Ką jie jaučia, ką jie galvoja, kai pakėlė akis mato sustojusius žmones, tokius kaip aš žiūrint į juos su nustebimu, mano atveju su gailėsčiu, užuojauta.

Ir vėl kai po vakarienės patraukiau ta pačia kryptimi (vos 200 metrų nuo hotelio) rikšos neatsitraukdami siūlėsi pavešti. Bet važiuoti, matyti Tave be-

vežanti, suvargusį suprakaitavusį žmogų-rikša, ima gėda, liūdesys. Ir sunku atsikratyti, nes ji spaudžia badas, galbūt 5 vaikai namuose, žmona, tėvai.

Ir žinau, jeigu pats turtingiausias žmogus išdalintų visus savo turtus šitiem žmonėms, tas nieko nepadėtų nieko nepakeistų. Tad ką daryti? Ir tai – Honk Kongas pati turtingiausia vieta iš viso Oriento. Pati gražiausia – žinoma, turistams. Tie, kurie alkani gatvėse miega – tie grožio nemato.(...)“

1952 m. vasario 19 d., Milanai, Italija

„(...) Sekmadienį vis galvojau apie Jūratę. Aš manau, kad Tu jai „partį“ [šventę] padarei sekmadienį. Turbūt, Gruodžiai buvo atvažiavę, Samuliai, gal Leikai. Jūratė tai jau didelė mergaitė. Aš jai būtinai nupirksiu dviratį grįžęs. Tegu važinėja - Jai bus tiek daug džiaugsmo. Alyte, aš ją taip labai myliu. Keista, vakar buvo Jos gimimo diena. Žinai, kur aš buvau? – Kapinėse.

Matai, Italijoj kapinės yra visiškai skirtingos nuo bet kur kitur pasaulyje. Tai muziejai. Kelis sykius pravažiavau pro gana kokią tai keistą didelę bažnyčią. Turėdamas vakar pora valandų laisvo laiko nusprendžiau nuvažiuoti ją apžiūrėti. Pasirodo, tačiau, kad tai nėra bažnyčia, o įėjimas į milžiniškas kapines. Vakare Milane buvo gana šalta, tačiau įėjus į kapines tas šaltis atrodė dar žvarbesnis. Iškart paėjau pro tą pastatą kuriame atliekamos laidojimo apeigos, ir staiga pakliuvau į mirusiųjų karalystę, apstatytą gražiausių paminklų mišku. Liūdna buvo mano ekskursija. Vaikščiojau vienišais takais, persunkta ašarom žeme, galvodamas apie žmogaus menkystę. Ir vienok su koku dieviško grožio pajautimu tas žmogus bando suprasti kas laukia jo tenai, kai čia tas trumpas takas pasibaigia.

Kiek daug nuostabių paminklų. Vienoj vietoj angelas taip nuostabiai lengvai jau pakilęs nuo žemės vedasi visą šeimą. Vyras pakėlęs galvą tvirtai apsikabinęs laiko savo žmoną. Juos skubindamas seka mažas pavargęs berniukas kuriam kitas angelas dar duoda atsigerti gyvybės vandens. Kitoj vietoj angelas taip švelniai apkabinęs ir priglaudęs prie savęs bučiuodamas viršugalvį neša į dangų 5 metų mergaitę. Jos veidukas atrodo toks liūdnas, bet kartu matai, kažkokią dangišką džiaugsmo šviesą jos lūpučių kraštuose. Ir vėl – mažas berniukas pasikišęs suglamžytą kepuraitę po ranka, atėjo atlankyti numirusius tėvelius. Trumpos suglamžytos kelnytės, sunešioti

batukai. Stovi taip nedrąsiai ir žiūri su nustebimu į paminklinę lentą. Veide nesuprantama išraiška. Ir vėl – toks kenčiantis mergaitės veidas žiūrint į tėvų paminklą – „viskas praeina, viskas pamirštama, bet, o, mama, tavo meilė niekad nepraeina, niekad tavęs nepamirštame“. Ir kiek daug kitų paminklų, kurių aš ir aprašyti nemokėčiau. Milžiniški granito paminklai ir maži angeliukai žaidžia ant paprasto kapo su gėlėmis. Tiesiog atskiros šeimų šventyklos ir šalia jų maža mergaitė sodina gėlytę ant mamos kapo. Viskas tas sujungta į menišką grožį ir daro jaudinantį estetinį įspūdį. Sušalęs ir sujaudintas grįžau į savo mašiną.(...)“

Juozas ir Aleksandra tapo Karni, Bikanero maharadžos, bei jo žmonos Sušilos artimais draugais. Juozas dažnai medžiojo kartu su Karni Indijoje dar tais laikais, kai medžioklė buvo visuomenei priimtinas sportas. Aleksandra vienoje tų kelionių dalyvauti negalėjo, nes prieš tai slidinėdama susilaužė koją ir ją gydėsi. Kaip karališkos šeimos svečias, Juozas buvo apgyvendintas prabangiuose apartamentuose, tačiau jis negalėjo nepastebėti skurdo, kuris jį supo.

Juozas P. Kazickas Kambodžoje laiko filmavimo kamerą, su kuria niekuomet nesiskyrė, 1958 m.

1963 m. sausio 28 d., Naujasis Delis, Indija

„(...)Indija, Indija – vėl ta pati, keista neaprašoma šalis. Tie patys žmonės pakelėse sutūpę, ta pati begalinė masė žmonijos traukianti visais keliais, tačiau, nežinia su tikslu ar be tikslo. Tas pats oras, saulėtas, malonus, bet persismelkęs savotišku kvapu: vis kažkur kas tai dega ir dūmai plaukia per visą miestą. Spalvos, kvapai, plaukianti masė apiplyšusios žmonijos, nuolatinis triukšmas ir keistas nerealus jausmas. Nei sapnas, nei tikrovė, nei grožis, nei kaktumas. Bet labiausiai tai stebina žmonės. Važiuojant pas Karni yra taisoma viena gatvė. Kaip paprastai moterys ant galvų neša žemę. Ir užsikabinę už jų sijonų paskui jas bėga vaikai. Metų – vos paeina, 2, trejų ir t.t. Kiti paskendę dulkėse ant savęs žemę kasa. Tas žmonių kiekis, tas maišymas vargo su jautriausiais žmogiškais jausmais kas labiausia veikia europietį arba bent minimum mane.(...)“

DIDŽIOJI NETEKTIS

Didžiausia mūsų šeimą ištikusi tragedija buvo mano brolio, antrojo pagal amžių sūnaus, Aleksandro Kęstučio netektis. Jis mirė 1976 m. Nepalė, kelionės aplink pasaulį metu.

Ši mirtis visiškai palaužė mano tėvus, ypač mamą. Taip stipriai, kad mes apie brolio netektį beveik visai nekalbėjome. Retkarčiais savo rankraščiuose Tėvelis rašė apie jį apimantį ypatingą, neapsakomą liūdesį ir ilgesį. Galiu tik spėti, kad juos sukeldavo prisiminimai apie šią nelaimę.

Kęstutis 1989 m. kovo 18 d. būtų šventęs 36 gimtadienį. Tą dieną galbūt Tėvelis staiga prisiminė sūnų ir susijaudinęs paėmė pirmą pasitaikiusį popieriaus lapą, kad žodžiais išlietų savo širdies skausmą. Ant naujienų agentūros „Associated Press“, kurioje dirbau aš, dukra Jūratė, didelio geltono voko priekio ir nugarėlės buvo užrašytas eilėraštis:

„Suradau šį pageltusį voką palėpėj

- išmestą
- pamirštą
- nereikalingą,

o jame Mūsų gyvenimo akimirkos:

- pilnos jaunystės
- džiaugsmo
- meilės

Ateinančio asisveikinimo išvakarėse

- pilnos liūdesio
- amžinybės ilgesio

Nesurandant atsakymo ir nesuprantant

- Kas mes?
- Kodėl mums buvo paskirta šita kelionė?
- Kokia prasmė?

Kodėl taip skauda širdį?

- ar nepakankamai džiaugtasi
- ar nepakankamai mylėta?

Ne ! Širdį skauda

- kad nesugebėta džiaugsmu pasidalinti
- (kad) nesugebėta meilę parodyti, ją išreikšti,

O jos buvo tiek daug, tiek daug !

- žiūrėk į mano akis
- žiūrėk į mano šypseną

Galbūt tenai, kur žodžiai nereikalingi,

- kur neaprašomaj šviesoj mūsų veidai ir sielos atidengs visas žmogiškas paslaptis,
- mes matysim ir suprasim kiek daug mes viens kitą mylėjom
- kaip begaliniai aš Jus visus mylėjau !

Kovo 18, 1989 – nejaugi jau 13 metų prabėgo ?

Vienių Juozinių išvakarės“

PASKUTINIEJI MEILĖS ŽODŽIAI

Tai paskutinis rastas laiškas, kurį Juozas rašė Aleksandrai. Ji jau sunkiai sirgo ir jam buvo skaudu žiūrėti į ją, kankinamą skausmų. Manau, kad minčių ir jausmų rašymas Tėveliui teikė paguodos. Kaip visada, laiškas spindi

jo nepajudinamu optimizmu, gyvenimo džiaugsmu ir tikėjimu meilės galia.

2009 m. gruodžio 25 d.

„Mano Mylimiausia, mano Brangiausia Alyte,

Štai 2009 Kalėdos, sėdžiu paskendęs mano mintyse, galvodamas apie mūsų gyvenimą ir šitas gražias prasmingas šventes ir neišvengiamai liūdesys skverbiasi į mano širdį. Ne tiek kad mes vieni be vaikų, vieni ir pamiršti, ne dėl to, kad žinau, kad galbūt tai ir paskutinės mūsų Kalėdos kartu, liūdesys mane apima, kad Tu, mano gyvenimo džiaugsmo, kankinies skausmuose ir depresijos priespudy nematydama nei aplinkos grožio, nei rasdama ramybės ir vilties, kad mūsų trumpos dienos tokios gražios ir prasmingos. Ar gali būti kas nors gražesnio ir laimesnio negu tai, kad mes esame kartu, kad sudainuojam čiučia liu, Alyte, kad tik prabudę matom saulutės spindulius, kad girdim jūros ošimą ir turim tokią rūpestingą pagalbą. Bet svarbiausias, kad galim pasakyti vienas kitam, labas rytas Juozukai, labas Alyte. Ir kada Tu nusišypsai, visa aplinka pasidaro stebuklinga, nepamirštama, nepakartojama. Ir tada žinau, koks retas ir laimingas mūsų gyvenimas.

Šiais metais, kaip jau dažnai, neturiu Tau dovanos. Turiu tik vieną širdį, kuri plaka tik Tau Vienai, kuri laiko apkabinusi Tave dieną ir naktį ir kuri bus Tavo prieglobstyje iki paskutinio jos suplakimo. Gi mano mintyse tik vienas troškimas, šypsokis Brangioji, stiprėk savo kūne ir savo dvasioj, mes esame kartu, mūsų meilė yra tyresnė ir stipresnė leidžianti atšvęsti gražiausias Kalėdas ir Naujuosius Metus mūsų gyvenime.

Tavo visada Juozukas“

Juozas P. Kazickas savo vardadienio metu namuose Ket Kei, Bahamų salose,
2013 m. kovo 19 d.

Paskutinė kelionė į Čiornąją Padiną

511

Mano tėvą stipriai sujaudino jo trumpas apsilankymas Čiornąja Padi-
noje 2002 metais. Manau, kad išpūdžių aprašymas šios kelionės metu, jam
ir vėl išvydus savo gimtąsias vietas, buvo viena iš jautriausių vietų visoje
knygoje.

O man viskas ten labai skyrėsi nuo mūsų gyvenimo Niujorke! Mažas
kaimelis su savo paprastais senoviškais mediniais nameliais išilgai vienin-
telio ilgo dulkėto stipriai nuvažinėto kelio, keletas senų surūdijusių trakto-
rių, mažytės kapinės gatvės gale su senais kapų žymekliais, apžėlusios tan-
kiomis piktžolėmis, ir didelė pilka Lenino statula priešais bendruomenės
namus. Visas kaimas, kuriame gyveno apie 200 žmonių, tada pasitiko mus
su plojimais, dainomis ir puikiais šventiniais pietumis. Mes net sutikome
žmonių su Kazickų pavarde, keli iš jų kalbėjo lietuviškai.

Mano tėvas ir motina atvežė tikrą gausybės ragą dovanų: dešros ir sū-
rio – lietuviškų delikatesų, knygų ir kompiuterį mokyklai. Pietų metu buvo
pakelta daug tostų, kupinų jausmų ir juoko, sudainuota tradicinių liaudies
dainų. Žinau, kad vakarop, kai buvo laikas grįžti į Lietuvą, mano tėvui buvo
sunku atsisveikinti.

Kai buvo laikas išvažiuoti, viena iš kaimo moterų, vardu Albina, papra-
šė mano tėvo, kad jis pagelbėtų pastatyti mažą koplyčią, kurioje „žmonės
galėtų praleisti keletą sielos ramybės akimirkų“. Tad po metų, nors tai ir
nebuvo paprasta užduotis, jo rūpesčiu buvo pastatyta jauki raudonų plytų
koplytėlė. Jis ją pavadino Šv. Katerinos vardu – jo mamos garbei. Ši dovana
Čiornąja Padienos kaimo žmonėms jam suteikė didžiulį džiaugsmą.

Vėlesniais metais mano tėvas rūpinosi, kad į Čiornąją Padiną būtų nu-
siųsti pinigai koplytėlės priežiūrai.

Jis suprato, kad jis, ko gero, niekada daugiau nebepamatys Čiornąja Pa-
dinos. „Galbūt mano vaikai vėl kada nors sugrįš į ją, – jis rašė knygos *Vilties
kelias* pabaigoje, – ir pasimels šioje koplyčioje už mane ir visus, kuriems
nepavyko grįžti į mylimą Tėvynę Lietuvą ...“

Katalikų kunigas Michael Mrzyglod meldžiasi už Juozą P. Kazicką Šv. Katerinos koplyčioje Čiornaja Padinoje 2016 m. liepos mėn.

Juozas P. Kazickas mirė 2014 m.

2016 m. liepą aš su savo dukra Kristina Altman, broliene Lucy Kazickas ir maža grupele šeimos narių bei draugų vėl nuvykau į Čiornaja Padiną, kad nuvežčiau į Šv. Katerinos koplytėlę saujelę tėvo pelenų.

Kaimas atrodė visai nepasikeitęs ir po 14 metų: tas pats nuvažinėtas dulkėtas kelias, tie patys mediniai nameliai ir tebestovinti Lenino statula. Jaunas vaikinukas pravažiavo pro šalį senu motociklu, o nedidelė grupelė paauglių stoviniavo juokaudama ir flirtuodama vasaros sunkioje kaitroje.

Tik tą kartą nebuvo didelės minios žmonių, norinčių pamatyti svečius. Laimei, Albina atskubėjo mus šiltai apkabinti ir nekantraudama pranešė, kad kaimo žmonės mūsų laukia su šventiniais pietumis.

Pirmiausia nuėjome į koplytėlę. Aš buvau mačiosi jos nuotraukų, tačiau įžengimas pro duris mane labai sujaudino. Viduje buvo labai miela: šviesu ir galėjai jausti dvasinės ramybės aurą, o aš vis negalėjau patikėti, kad mano tėvas įgyvendino šios šventovės svajonę.

Iš Saratovo atvykęs kunigas aukojo iškilmingas šv. Mišias mano tėvo pelenams pagerbti. Aš mažą medinę dėžutę su jais, atvežtą iš Vilniaus, kartu su Lietuvos vėliava įdėjau į urną grindyse, kur jau buvo dėžutė su Lietuvos žeme, ir uždengiau ją marmuro plokšte. Nedidelis būrelis žmonių stoviniavo koplyčioje, o aš stovėjau viena su savo mintimis. Man buvo keista ir mistiška būti toje vietoje, Rusijos gilumoje, kur gimė ir savo vaikystės metus praleido mano tėvas. Rodos, galėjau jausti dvasinį ryšį su protėviais, kuriuos maitino ta žemė, kurioje jie išgyveno, net praturtėjo ir subūrė bendruomenę, gyvujančią iki šiol. Tačiau daugiausia aš galvojau apie savo mylimus mirusius tėvus bei visus tuos laimingus metus, kuriuos gyvenau su jais taip toli Amerikoje.

Prieš mums išvykstant vienas kaimo vyras paprašė manęs knygos *Vilties kelias* rusų kalba. Aš išpildžiau savo pažadą jam, ir visai neseniai šimtas šio leidinio rusų kalba kopijų buvo išsiųstos į Čiornaja Padiną. Bet dar svarbiau, kad daviau pažadą bendruomenei, jog Kazickų šeima visada rūpinsis ja. Šį pavasarį dalis dulkėto nuvažinėto kelio buvo padengta skalda, o Kazickų šeimos fondas, bendraudamas su Čiornaja Padinos žmonėmis, prisidės prie mokyklos, kurioje mokosi keturios dešimtys mokinių, remonto.

Kazickų šeima tęsia mūsų tėvo darbus. Vilties kelias niekada nesibaigia.

Ir koks vis dėlto paslaptingas yra gyvenimas, kurio įvairiausiais keliais

kiekvienas žmogus keliauja savo vienintelę kelionę. Mano tėvo kelias prasi-
dėjo tame mažame Rusijos kampelyje, grąžino namo į jo mylimą Lietuvą,
iš jos nuvedė į tolimą Ameriką, o galiausiai jo dvasią parlydėjo atgal į kelio-
nės pradžią Čiornaja Padinoje.

Išpildydama jo norą, aš sukalbėjau maldą koplytėlėje už jį ir tuos, kurie
seniai išėję bei palaidoti toje žemėje. Tačiau aš taip pat meldžiausi už šei-
mas, kurios vis dar ten tebegyvena, dirba žemę, gimdo vaikus ir svajoja apie
šviesią ateitį. Lygiai taip, kaip mano tėvas svajojo.

Jūratė Kazickaitė
2018 m. rugsėjo mėn.

Lucy Kazickas, Jūratė Kazickaitė ir dukra Kristina Altman
prie Šv. Katerinos koplyčios Čiornaja Padinoje 2016 m. liepos mėn.

Kazickienė, Aleksandra

Ka677 Vilties kelias: niekada nesibaigia: Aleksandra ir Juozas Kazickai apie savo gyvenimą / literatūrinis bendraautoris Valdas Bartasevičius. – 3-oji papild. ir patais. laida. – Vilnius, Petro Ofsetas, Jūratė Kazickaitė, 2018. – 516, [1] p. : iliustr.

ISBN 978-9986-16-949-9

Garsaus išeivijos verslininko, mecenato dr. Juozo P. Kazicko (1918-2014) atsiminimų knyga aprėpia visą gyvenimo kelią – nuo pirmųjų vaikystės metų tremtyje Čiornaja Padinoje, Rusijoje iki grįžimo į Lietuvą. Mokslai, santuoka, darbas ir pagrindžio kovos su okupantais. Antrajam pasauliniam karui baigiantis – emigranto kelias į Vokietiją, vėliau į JAV. Sėkmingas verslas už Atlanto, įtakingos pažintys ir pagaliau – pirmosios kelionės į Tėvynę po 35-erių metų. Atsiminimus papildė ištraukos iš žmonos Aleksandros Kazickienės dienoraščio. Pirmoji šios knygos laida „Vilties kelias“ pasirodė 2002 m. „Vilties kelias po dešimties metų“ išėjo 2013 m. J. P. Kazicko 95 metų proga, kuriame J. Kazickas pasakoja apie sugrįžimą į Čiornaja Padiną, o vėliau ir mylimos žmonos Aleksandros mirtį. 2018 m. išleistas „Vilties kelias niekada nesibaigia“ yra J. P. Kazicko šimtmečio jubiliejinis leidinys papildytas ištraukomis iš jo meilės laišku žmonai, rašytą visa gyvenimą. Paskutiniame skyriuje pasakojama apie dukros Jūratės Kazickaitės sugrįžimą į Čiornaja Padiną pagerbti tėvo atminimą.

UDK 821.172-94+821.172(73)-94+
325.2(73)(=172)(092)

Vilties kelias
niekada nesibaigia
Aleksandra ir Juozas Kazickai apie savo gyvenimą

Literatūrinis bendraautoris *Valdas Bartasevičius*
Nuotraukos – iš A. ir J. P. Kazickų asmeninio archyvo
Meninė redaktorė *Asta Puikienė*

Tiražas 1500 egz.

Išleido Jūratė Kazickaitė
Spausdino „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių 25C, Vilnius LT-03153
www.petroofsetas.lt